ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XIX KASIM 2003 SAYI: 57

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XIX KASIM 2003 SAYI: 57

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

DOÇ. DR. MUSTAFA BUDAK : Amasya Genelgesi İhtilâl Bildirisi mi? (Analitik Değerlendirme) 961

DOÇ. DR. OSMAN AKANDERE : Dramalı Rıza Bey ve Kuzey Batı Anadolu Kuva-yı Milliye Mücadelesindeki Hizmetleri 977

YRD. DOÇ. DR. MELEK ÇOLAK : Atatürk'ün Vefatı ve Macaristan'daki Yankıları 1009

YRD. DOÇ. DR. ZÜLÂL KELEŞ : İstiklâl Savaşı'nda Trakya Bölgesi ve Başarısızlık Nedenleri (Ekim 1918 - Temmuz 1920) 1017

YRD. DOÇ. DR. NURETTİN GÜLMEZ : Üniversite Gençliğinin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersine Bakışı 1043

YRD. DOÇ. DR. ABDULLAH İLGAZİ SALİH CENİK : Millî Mücadele Döneminde Erbaa 1089

YRD. DOÇ. DR. İHSAN SABRİ BALKAYA : Büyük Taaruz Öncesi İngiltere Nezdinde Barış Girişimleri ve Türk Bağımsızlık Mücadelesinin Avrupa Kamuoyuna Duyurulması 1115

Levent Şahverdi Arşivi

YRD. DOÇ. DR. MEHMET OKUR : İtilâf Devletlerinin İstanbul'daki Faaliyetleri, Osmanlı Hükûmetleri Üzerindeki Baskıları ve Hükûmetlerin Tutumu 1133

SÜLEYMAN KAZMAZ : Atatürk ve Sömürgecilik (Emperyalizm) 1157

YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA ORAL : Birinci TBMM'de Hilâfet ve Saltanat Meselesi Üzerine Bazı Notlar 1171

DR. AYHAN DOĞAN : I. Dünya Savaşı'nda "Kop Savunması" ve Ulusal Birliğimiz Açısından Önemi 1191

YRD. DOÇ. DR. MEHMET DEMİRYÜREK : Kıbrıs'ta bir 150'lik: Sait Molla (1925-1930) 1211

ÇEVİRİ - İNCELEME

PAUL B. HENZE
(ÇEV. DOÇ. DR. GÜL CELKAN
DOÇ. DR. HASAN CİCİOĞLU) : Atatürk Kısa Ömründe Neler Yapmadı? 1241

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİNCE DÜZENLENEN KONFERANS, PANEL VB. FAALİYETLER

PROF. DR. CEMALETTİN TAŞKIRAN : Çanakkale Savaşlarının Önemi ve Sonuçları 1249

Levent Şahverdi Arşivi

DOÇ. DR. H. TAHSİN FENDOĞLU : Atatürk'ün Devlet Adamlığı ve Verginin Önemi Hakkındaki Düşünceleri 1257

YRD. DOÇ. DR. NEZAHAT ÖZCAN : Atatürk'ün Kastamonu Ziyareti ve Bu Ziyaretinin Önemi 1277

YRD. DOÇ. DR. CEMAL AVCI : Cumhuriyetin Ülkemize ve Bireylere, Özellikle Türk Kadınına Kazandırdıkları 1289

MUKADDES ARSLAN : Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Cumhuriyetin İlânı ve Tarihi Önemi 1299

BERNA TÜRKDOĞAN : Atatürk, Cumhuriyet ve Demokrasi 1401

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİNDEN HABERLER

HÜSEYİN TOSUN : Beşinci Uluslar Arası Atatürk Kongresi 1435

ALİ TUNA : Türk-Fransız Atatürk Kültür Derneği'nin Faaliyetleri 1469

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
DERGİSİ

CİLT: XIX KASIM 2003 SAYI: 57

AMASYA GENELGESİ İHTİLÂL BİLDİRİSİ Mİ? (ANALİTİK DEĞERLENDİRME)

Doç. Dr. Mustafa BUDAK*

ÖZET

Bu makale, Amasya Genelgesi'nin bir ihtilâl bildirisi olup olmadığını analiz etmeye çalışmaktadır. İlk önce söz konusu yazıda, Amasya Genelgesi'nin I.Dünya Savaşı'ndan sonra hangi iç ve dış siyasî şartlarda yayınlandığı üzerinde durulduktan sonra genelgenin Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilâf Devletleri'ne karşı başlatılan Türk Millî Mücadele hareketi içinde, sanılanın aksine bir başlangıç değil vatan savunması için merkezî örgütlenme konusunda önemli bir dönüm noktası olduğu savunulmuştur.

Makalenin ikinci kısmı ise Amasya genelgesinin niteliği hakkındadır. Bu bağlamda ihtilâl, inkılâp ve devrim kavramlarının analizinden sonra Amasya Genelgesi'nin tanımlanması konusunda Atatürk ile genelgeye ihtilâl tanımlaması yapan yazarların görüşleri değerlendirilmiştir. Kanaatimce, Amasya genelgesi, ne kavram, ne de Atatürk'ün sözleri açısından bir ihtilâl bildirisidir. Çünkü Atatürk, Amasya Genelgesi'ne "ihtilal bildirisi" adını vermediği gibi kendi eylemleri için de hiçbir zaman ihtilâl nitelemesinde bulunmamıştır.

Anahtar Kelimeler

Atatürk, Türk Millî Mücadele Hareketi, Amasya Genelgesi, İhtilâl Bildirisi, Analitik Değerlendirme.

* Devlet Arşivleri Genel Müdür Yardımcısı.

Levent Sahverdi Arşivi

ABSTRACT

This paper tries to analyze wheather the Amasya circular was a revolution declaration or not?. In the first part, the internal and external political conditions in which the Amasya circular had been declared after the First World War were emphasized. Then, it has been defenced that the Amasya circular was not a starting point, oppositely an important turning point during the central organization for the Turkish National Struggle Movement against the Allied occupation in Anatolia and Thrace after the Armistice of Moudros.

In the second chapter, is about the character of the Amasya circular. Meanwhile, after defining the terms "revolution" and "reform", Atatürk's evaluation about the Amasya circular and views of some writers who had defined the mentioned circular as a "revolution" were analyzed. İn my opinion, the Amasya circular is not a "the declaration of revolution" according to Atatürk. Because Atatürk had never called the Amasya circular as the declaration of revolution and had never defined his own actions as revolution.

Key Words

Atatürk, Turkish National Struggle Movement, Amasya Circular, Revolution Declaration, Analytic Evaluation

Levent Şahverdi Arşivi

Türk Millî Mücadele hareketinin en önemli dönüm noktası, hiç şüphesiz, Amasya Genelgesidir. Aslında, bu belge, biri emekli (Rauf Bey), beşi (Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir, Ali Fuad Paşa, Refet Bele, Mersinli Cemal Paşa) muvazzaf general tarafından imzalanmış ya da telgrafla onayı alınmış[1] ve III.Ordu Kıt'aatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa tarafından Anadolu'daki mülkî ve askerî yetkililere "tamim/genelge" şeklinde gönderilmesinden dolayı "Amasya Tamimi/Amasya Genelgesi olarak adlandırılmıştır[2]. Oysa genelge, Ali Fuad Cebesoy'a göre "Amasya Mukarrerâtı/Amasya Kararları" idi[3]. Her şeyden önce bu genelge, İzmir'in işgal edilmesiyle birlikte Yunan işgalinin Batı Anadolu'nun içlerine doğru yayıldığı ve buna karşılık Anadolu halkının şiddetli tepki gösterdiği bir döneme rastlamaktaydı[4]. Aynı zamanda bu dönem, Ocak 1919'da başlamış olan ve Osmanlı Devleti'nin kaderinin konuşulduğu ve 31 Mayıs'da, Osmanlı hükûmetinin davet edildiği Paris Barış Konferansı'na denk düşmekteydi. Daha da ilgi çekici olanı ise Amasya genelgesinin ilgililere duyurulmasından bir gün sonra, 23 Haziran 1919'da, Osmanlı hükûmeti, daha sonra Misâk-ı Millî beyânnâmesi'nde de "Türkiye'nin barış şartları" kapsamında dile getirilen "yeni Türkiye'nin sınırları"nı içeren resmî bir muhtırayı Paris Barış Konferansı'na sunmuş olmasıydı[5].

Ancak Amasya Genelgesi sözkonusu edildiğinde bu tarihî gelişmeler üzerinde nedense pek durulmamaktadır. Onun daha ziyade Türkiye'nin iç

---

1 Genelgenin maddeleri için bkz., Kemal Atatürk, **Nutuk**, I, 15.Baskı, MEB Yayınları, İstanbul 1987, s.30-31; K.Atatürk, **Nutuk** III, s.915-916 (Vesika no. 26); Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyat, İstanbul 1953, s.73-74; Ayrıca Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar** II, Üçüncü Basım, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s.9-12.

2 Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi I**, Birinci Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 1991, s.176.

3 A.F.Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, s.69-76.

4 Bu tepkilerin en belirgin biçimi düzenlenen mitinglerdi. Bunların en önemlileri, İstanbul'da, Fatih (19 Mayıs), Üsküdar Doğancılar (20 Mayıs), Kadıköy (22 Mayıs) ile Sultanahmet (23 Mayıs) mitingleri idi. Bunlardan Sultanahmet mitingine 300 bin kişi katılmıştı. Bkz., Kemal Arıburnu, **Millî Mücadelede İstanbul Mitingleri**, Ankara 1975; H.E.Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, İstanbul 1962, s.25; İzmir'in işgaline Doğu Anadolu halkı da şiddetli tepki göstermiş ve mitingler düzenlemişti. Bu tepkiler ve mitingler için bkz., Bekir Sıtkı Baykal, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", **Belleten**, XXXIII/32, Ankara 1969, s.517-535.

5 Mustafa Budak, **İdealden Gerçeğe Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika**, Birinci Basım, Küre Yayınları, İstanbul 2002, s.73-82.

Levent Şahverdi Arşivi

siyasî gelişmeleri içinde ele alındığı ve Mustafa Kemal Paşanın eylemleri çerçevesinde "her şeyin başlangıcı" şeklinde değerlendirildiği gözlenmektedir. Daha açıkça ifade edecek olursak, Amasya Genelgesi'nin en önemli özelliğinin, Türk millî mücadele hareketinin amaç ve yönteminin ilk defa açıklanması olduğu vurgulanmaktadır. Fakat, bu eksik bir değerlendirmedir. Bilinenin aksine Amasya Genelgesi, Mondros Mütarekesi'nden sonra ortaya çıkan bölgesel nitelikli Müdafaa-i Hukuk hareketlerinin, perakende kurtuluş çarelerinin yaşanan siyasî gelişmeler ortamında çare olamadığını dile getiren ve ülke çapında yekpâre örgütlenmeye olan acil ihtiyacı ilk kez ortaya koyan bir girişimdir[6]. Tarihî süreklilik içinde olayları değerlendirirsek, Amasya Genelgesi'nin "biricik özelliği" buradadır. Ne hikmetse Amasya Genelgesi'nin bu özelliği gözardı edilerek onun yukarıda eksikliğini vurguladığımız özelliği abartılarak "ihtilâl beyânnâmesi" olduğu dahi yazılmıştır. Bu çalışmanın amacı, analitik bir tarzda aşağıdaki soruları sorarak Amasya genelgesine atfedilen "ihtilâl beyânnâmesi" nitelemesini sorgulamaya çalışmaktır:

1- Kavram açısından: Amasya Genelgesi, ihtilâl kavramının tanımına ve gelişme aşamalarına uymakta mıdır?

2- Atatürk, Amasya Genelgesi'ni bir "ihtilâl beyânnâmesi" olarak tanımlamış ve değerlendirmiş midir?

3- Eğer öyle değilse, bu tanımlama ve niteleme niçin yapılmıştır? Bunun ideolojik bir tarafı var mıdır?

1- Kavram açısından: Arapça bir kelime olan ihtilâl, azaltmak ve kısaltmak anlamındaki "hall" kökünden gelmekte ve "kargaşalık, düzensizlik, karışıklık" anlamlarını taşımaktadır. Bu anlamıyla ihtilâl, "bir devletin siyasî teşkilâtını, kanunî şekillere hiç riayet etmeksizin, değiştirmek

6 Bu değerlendirmeyi aslında, bizden çok önceleri hatıralarında Ali Fuat Cebesoy yapmıştı: "...Amasya içtimaı ve mukarreratının ehemmiyet ve hususiyeti çok daha başkadır. Münferit ve mıntıkavi teşebbüsler birleştirilmiş, bütün milletin istiklâl ve vatanımızın uğradığı tehlike etrafında müttehit olduğu gerek harice ve gerekse dahile gösterilmiştir.", A.F.Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları,** s.76.

Levent Şahverdi Arşivi

üzere cebir ve kuvvet ile yapılan geniş mikyasda halk hareketi" olmaktadır[7]. Türkçe Sözlük'de ise, bu tanım, aynen sadeleştirilerek yer almış ve sadece, hareketin amaçları arasına sosyo-ekonomik yapının değiştirilmesi eklenmiştir[8]. Buna rağmen İbrahim Kafesoğlu devletçi bir bakış açısıyla ihtilâli, her hal ve harekette olumsuz görmekte, "mevcut bütünlüğü, ahengi bozmaya, düzeni parçalamaya, nizamı dağıtmaya yönelik" bir nitelik taşıdığını düşünmektedir[9]. Ancak, hukuk tarihçileri, bu düzensizlik eylemini/ihtilâl hareketini meşru gösteren tek unsurun, mevcut sistemin zor kullanarak iktidarda kalma çabası olduğunda hemfikirdirler. Bu ise zülûmle ayakta durmaya çalışan sisteme karşı her türlü direniş hareketini meşru kılmaktadır. Buradan hareketle bir hukuk tarihçisi olan Selçuk Özçelik, ihtilâli, "memleketteki mevcût ve müesses siyasî rejim ve müesseselere karşı halk kitlelerinin ayaklanarak mevcûdu yıkıp onun yerine yeni bir siyasî rejimin kurulması" olarak tanımlamıştır. Ona göre ayrıca ihtilâl, kanlı bir olaydır[10]. Yine bir anayasa hukukçusu olan Hüseyin Nail Kubalı da ihtilâli, dar anlamda, "zulme karşı direnme, bir isyan" olarak açıklamıştır[11]. Aynı şekilde Yusuf Akçura da 20.yüzyılın başında ihtilâli bir ayaklanma olarak değerlendirmiştir. Nitekim Yusuf Akçura, Eylül 1905'de birinci Rus

7 **Türk Hukuk Lügatı**, Türk Hukuk Kurumu Yayınları, Maarif Matbaası, Ankara 1944, s.152.

8 **Türkçe Sözlük** I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s.686.

9 Bu değerlendirmede bulunan İbrahim Kafesoğlu, inkılâbı, "bir toplulukta sosyal ve kültürel alanlarda bazı değişiklikler meydana gelme hali" şeklinde Batı dillerindeki "evolution" karşılığında kullanmaktadır. Bkz, İ.Kafesoğlu-Mehmet Saray, **Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihî Temeller**, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul 1983, s.6-7.

10 Tabii olarak inkılâp, S.Özçelik'e göre, "Bir isyan ve ihtilâl hareketi olmaksızın seller gibi kanlar dökülmeksizin cemiyetin idrâk ettiği değişikliklerdir". Yani inkılâp, evolution kelimesinin karşılığıdır. Bkz., S.Özçelik, **İnkılâp Tarihi (Ders Notları)**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1978, s.3-7; Atatürk döneminin önemli hukukçularından Mahmut Esat Bozkurt da radikal bir söylemle yazdığı konuyla ilgili eserinde, evolution karşıtı olarak "mevcut bir durumun birdenbire sarsılması ve esasından değişmesi anlamındaki bir olayı ihtilâl olarak görürken siyasî ihtilâle ise "anayasanın, yasal, düzenli yöntemlerle yapılan değişiklikler yerine birdenbire ortadan kaldırılması, yıkılması" anlamını vermektedir. Bkz., M.Esat Bozkurt, Atatürk ihtilâli, 3. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 1995, s.39.

11 Yalnız Kubalı bu tanımı yapmakla beraber ihtilâl hareketinin işin başında daha geniş nitelik taşıyan devrimin öncüsü olabileceği gibi sosyo-ekonomik huzursuzlukların ve ideolojik etkenlerin yardımıyla bir devrim niteliğini sonradan alabileceği düşünmektedir. Bu bağlamda Kubalı'nın ihtilâl tanımı "devrimi gerçekleştirmek üzere mevcut otoriteye karşı zora ve silâha başvuran hareket" olmaktadır. Bkz., H.N.Kubalı, **Türk Devrim Tarih Dersleri**, Birinci Kitap, Temel Bilgiler, Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1973, s.53.

Levent Şahverdi Arşivi

devrimini konu alan makalesinde inkılâpdan hareketle ihtilâli bir toplumda sosyal yapının birdenbire ve şiddetle kısa zaman içinde bozulması olarak tanımlamıştır[12]:

"Her cem'iyyette sunuf-ı muhtelife-i ictimâ'iyye vardır. Sunuf-i ictimâ''iyye muvâzene-i kat'iyye halinde asla bulunmaz. Her cem'iyyet inkılâb-ı dâ'imîdir. Lâkin bu inkılâb ekseriyâ o kadar ağır ve sâkin bir devamdır ki, bir zaman meyânında adetâ his olunmaz. İhtilâl ise muvâzenet-i ictimâ'iyyenin birdenbire ve şiddetle bozulmasıdır. İhtilâl kısa zaman içine sıkıştırılmış inkılâp demektir."

Aynen Yusuf Akçura gibi Ahmet Mumcu da, ihtilâli bir toplumda sosyal ve iktisadi dengenin bozulması sonrasında ortaya çıkan "kısa süreli ve sert bir eylem" olarak değerlendirmiştir. Ona göre ihtilâlciler, zaman kaybetmemek için eylemlerini kısa sürede bitirmek istemekte ve ondan dolayı da şiddete başvurmaktadırlar.Sonuçta ihtilâl, bir düzensizlik, patlama ve ayaklanma devresi olmaktadır[13].

Ancak Sabahattin Selek'e göre ihtilâlin kesin bir tanımı olmamakla beraber yine de ihtilâli hazırlayan etkenler, ihtilâlin oluş şekli, amacı ve dayandığı güç ya da güçler gibi bazı unsurlar üzerinde ortak bir görüşe ulaşmak mümkündür. Selek, ihtilâli, esas itibariyle bir "değişme" olarak kabul etmekte ve Fransız Laurousse Ansiklopedisi'nin "bir devletin ekonomik, sosyal yahut politik strüktürünün anî ve şiddetli bir şekilde değişmesi" şeklindeki ihtilâl tanımını benimsemektedir. Bu bakımdan Selek, ihtilâlin tanım ve niteliği konusunda, Yusuf Akçura ve Ahmet Mumcu ile aynı görüştedir[14] .

Görüldüğü gibi ihtilâl, yönetenin yönetilen üzerinde zorla hükümran olduğu toplumlarda mevcut yönetime karşı aniden ortaya çıkan kısa süreli kanlı hareketlerin adıdır.1789 Fransız İhtilâli, 1917 Rus İhtilâli ile

---

12 Y.Akçura, "Rusya İhtilâline Dair", **Şura-yı Ümmet,** s.48'den naklen François Georgeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri –Yusuf Akçura- (1876-1935),** Çeviren: Alev Er, Yurt Yayınları, Ankara 1986, s.72-73.

13 Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi,** Dördüncü Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1976, s.2.

14 S.Selek. **Anadolu İhtilâli**. 6.Basım, Cem Yayınevi. İstanbul 1976, s.220-221.

Levent Şahverdi Arşivi

20.yüzyılın son çeyreğinde patlak veren 1979 İran İhtilâli bu tarz hareketlerdir.

Bunun dışında Yavuz Abadan, Hamza Eroğlu ve Toktamış Ateş gibi "Türk İnkılâp Tarihi" yazarları ihtilâlin yukarıda verdiğimiz tanımlarını kabul etmelerine rağmen Atatürk'ün eylemlerinin bütününü tanımlarken "devrim" kavramını benimsemektedirler. Yavuz Abadan, Batı dillerindeki "revolution" karşılığı olarak genellikle Türkçe sözlüklerde, ihtilâl anlamı verilmesine, kendisi de inkılâp veya ihtilâl anlamlarına geldiğini bilmesine rağmen "devrim" kelimesini kullanmaktadır. Abadan, ihtilâlin Atatürk'ün eylemlerini ifadeye yetmediği düşüncesindedir. Ona göre"gerçekte ihtilâl kelimesi canlı ve enerjik bir hareketin ifadesi olmakla beraber devrimin ancak bir safhasını daha doğrusu tamamlanmamış durumunu ifadeye elverişlidir."[15]. Bu bakımdan Atatürk'un eylemleri, yeni bir hukuk kaynağı yaratması ve buna uygun bir müesses düzeni kurması yönüyle bir "devrim"dir[16]. Yine bir hukukçu olan Hamza Eroğlu da, devrimi ihtilâlden daha geniş bir anlamda, halk hareketi olarak mevcut düzeni zor kullanarak yıkma ve sonra yıkılan düzen yerine yeni bir düzen kurma şeklinde değerlendirmektedir. Ayrıca, Hamza Eroğlu, isyan veya ayaklanmadan farklı gördüğü ihtilâlin devrimin bir aşaması olduğunu düşünmektedir[17]. Öyle ki Eroğlu, devrimi, halk hareketi (ihtilâl), mevcut düzeni yıkma ve yeni düzen kurma şeklinde üç aşamalı bir olay olarak görmektedir[18].

Bir "Türk Devrim Tarihi" yazarı olan Toktamış Ateş, "yaşayan dilimizde devrimin ihtilâl anlamına kullanıldığı kabul etmekle beraber devrimin inkılâp olduğunu savunmaktadır. Ona göre, bir grubun devlet yönetimini zorla ele geçirmesi ihtilâl olmakta ve bu tür eylemlerin "devrim" sayılabilmesi için eylemci grubun "pek kısa zamanda temelli ve önemli de-

15 Y.Abadan, **Türk İnkılâbı Tarihi Notları**, Ulus Basımevi, Ankara 1951, s.4-5.

16 Y.Abadan, **a.g.e.**, s.15-17. Oysa, Yavuz Abadan, 1938'de, İstanbul Eminönü Halkevi'nde verdiği bir konferansda, Atatürk'ün eylemleri için sadece "inkılâp" kavramını kullanıyordu. Bkz., Y.Abadan, **İnkılâp ve İnkılâpçılık**, Eminönü Halkevi Konferansları, İstanbul 1938, s.7-16.

17 Bu yönüyle, H.Eroğlu, H.Nail Kubalı ile aynı düşüncedir. Bkz., H.Eroğlu, **Türk Devrim Tarihi**, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Dördüncü Basım, Ankara 1974, s.5-6.

18 H.Eroğlu, **a.g.e.**, s.7-9.

Levent Şahverdi Arşivi

ğişiklikler yapması" gerekmektedir ki, bu değişiklikler "devrim"dir. Daha açıkçası, T.Ateş'in deyimiyle inkılâpdır[19].

Anlaşılan o ki, ihtilâl, inkılâp ve devrim kavramları zaman zaman birbirinin yerine kullanılmakta; bazen de ihtilâl, inkılâp veya devrimin bir önceki aşaması olarak kabul edilmektedir. Ancak, ihtilâl hangi siyasî ve toplumsal durumu ifade ederse etsin, mevcut düzene karşı kısa süreli aniden ve şiddet içeren bir başkaldırı/ayaklanma olduğu muhakkakdır. Burada şu soru önemlidir: Eğer ihtilâl bu ise Amasya genelgesi, bu tanıma uymakta mıdır? Acaba, Amasya genelgesi, neyin genelgesidir, neye karşı bir çağrıdır?

Genel olarak baktığımızda, Amasya genelgesi, millî hâkimiyet bildirisi, bağımsızlık bildirisi veya ihtilâl bildirisi şeklinde tanımlanmaktadır. Şunu ifade edelim ki, Atatürk başta olmak üzere Kâzım Karabekir, Ali Fuad Cebesoy, Rauf Orbay gibi dönemin önemli şahşiyetlerinin eserlerinde Amasya genelgesi dahil Atatürk'ün bütün eylemleri hakkında bu tarz bir niteleme bulunmamaktadır. Hatta, **Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti** adlı eserde ihtilâl sözü geçmemektedir. Fakat, Amasya genelgesi hakkında "Türk milletinin milletçe ilk organizasyonuna başlangıç olmak itibariyle çok ehemmiyeti haiz" nitelemesi vardır[20]. Sadece, Mahmud Esat Bozkurt, bu dönemdeki gelişmeleri anlatırken "Türk İhtilâli"nden sözetmiştir[21]. Örnekleme yöntemiyle tesbit edebildiğim kadarıyla Enver Ziya Karal[22],

---

19 T.Ateş, **Türk Devrim Tarihi,** İstanbul 1980, s.32.

20 Ayrıca, " Artık İstanbul Anadolu'ya hakim değil tâbi olmak mecburiyetindedir" sözünü Anadolu'da yeni ve millî bir Türk hükûmetinin tesis kararının kat'iligi" şeklinde yorumlanmıştı. Bkz., **Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s.34-35.

21 M.Esat Bozkurt, adı geçen eserinde daha ziyade "Türk ihtilâli"nden sözetmekte ve zaman zaman da "Atatürk İhtilâli"demektedir. Bkz., M.Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilâli,** 3.Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 1995, s.53, 160 ve 284-288. Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Atatürk'ün yakınında bulunmuş olan Tevfik Bıyıklıoglu da, daha sonraları yazdığı bir makalede, Anadolu hareketi ve TBMM'nin o dönemdeki hukuki statüsü hakkında "ihtilâl" nitelemesinde bulunmakta ve sık sık "Anadolu ihtilâli demektedir. Bkz., T.Bıyıklıoğlu, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukuki Statüsü ve İhtilâlci Karakteri", **Belleten,** XXIV/96, Ekim 1960, s.637-663.

22 İlgi çekicidir ki, Karal, Amasya genelgesine "Amasya Yazısı" demektedir. Ona göre "Amasya yazısı, millî hakimiyet yolunda atılmış bir ilk adımdır.", E.Z.Karal, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1945)**, MEB Basımevi, İstanbul 1945, s.26-27.

Levent Şahverdi Arşivi

"millî hâkimiyet", Yavuz Abadan[23] "inkılâp iradesinin ilk hukûkî ifadesi", Enver Behnan Şapolyo[24] "millî hâkimiyet yolunda atılmış bir adım", Doğu Ergil[25], "Türk ulusal devletinin doğuşunu hazırlayan olayları açış belgesi" şeklinde Amasya genelgesini millî egemenlik açısından değerlendirirken, Hamza Eroğlu[26], Sabahattin Selek[27], Ahmet Mumcu[28],Salahi R.Sonyel[29], Ergun Aybars[30], Suna Kili[31], ile Ali İhsan Gencer-Sabahattin Özel[32]'in eserlerinde Amasya genelgesinin "ihtilâl bildirisi" niteliği taşıdığı yazılmaktadır.

Görüldüğü gibi bütün bu değerlendirmeler, döneme ait belgelere dayanmış gözükse de tarihe eleştirel bakamamaktan kaynaklanan çoğunlukla birbirinden etkilenmelerin sonucunda aynı yargıların tekrarlandığı dikkati çekmektedir. Ayrıca bu yargılarda ideolojik önkabullerin- Osmanlı

23 "Amasya Tamimi, inkılâp iradesinin ilk hukukî ifadesi olarak millî hareketin ve millî hareketlerle başlayan hukukî tanzîm faaliyetlerinin başlangıcıdır.", Y.Abadan, **a.g.e.**, s.52.

24 E.Behnan Şapolyo, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** 3.Baskı, Rafet Zaimler Kitabevi, İstanbul 1966, s.33; Ne var ki Şapolyo dönemle ilgili bir başka eserinde "Anadolu ihtilâli"nden sözetmiştir. Bkz., E.B.Şapolyo, **Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadelenin İç Alemi,** İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1967, s.65, 79 ve 96.

25 D.Ergil, **Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi,** Turhan Kitabevi, Ankara 1981, s.114.

26 "Amasya Tamimi ile Türk devriminin aksiyon safhası, yani ihtilâl su yüzüne çıkmış, millî hâkimiyet ve millî istiklâle dayanan millî hareket haksızlığa karşı bir isyan parolası olarak belirtmiştir. Amasya Tamimi, bir ihtilâl beyânnâmesidir", H.Eroğlu, **a.g.e.**, s. 91; H.Eroğlu, bu görüşünü, daha sonra sunduğu bir kongre bildirisinde keskin bir şekilde dile getirmişti. H.Eroğlu, "Amasya Tamiminin Hukukî ve Siyasî Önemi", **VII.Türk Tarih Kongresi, (Ankara 25-29 Eylül 1970) Kongreye Sunulan Bildiriler,** TTK Yayını, Ankara 1973, s.853-865.

27 S.Selek, Haziran 1919'daki gelişmelerden sürekli İhtilâl diye sözetmektedir. Onun için Amasya'da alınan kararlar, "Anadolu ihtilâlinin bildirisi niteliğinde idi." Bkz., S.Selek, **Anadolu İhtilâli,** s.251-261.

28 "Amasya Tamiminin yayınlandığı gün Anadolu ihtilâlinin gerçek başlangıç tarihidir", A.Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi**, s.38-39.

29 Sonyel, açıkça Amasya genelgesine "ihtilâl bildirisi" nitelemesinde bulunmamasına rağmen genelgenin "ihtilâlci önderler" tarafından imzalandığını yazmaktadır. S.R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika** I, TTK Yayını, Ankara 1973, s.80-81.

30 E.Aybars, Amasya genelgesi için aynı kitabının bir yerinde "inkılâb bildirisi" derken, diğer sayfada Amasya'da "ulusal ihtilâl kararları" alındığından sözetmektedir. Bkz., E.Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi** I, 2.bası, Ankara 1990, s.164-165.

31 Her ne kadar Suna Kili, Amasya genelgesini "ihtilâl bildirisi" olarak değerlendirmekle beraber aynı yerde ayrıca, genelgenin "bağımsızlık bildirisi" olduğunu da belirtmektedir. Bkz., S.Kili, **Türk Devrim Tarihi,** Tekin Yayınevi, İstanbul 1982, s.24.

32 "İstanbul hükûmetinin güçsüzlüğünün vurgulanmasından sonra yerine millî bir kurulun oluşturulmasının zorunlu görülmesi genelgeye ihtilâl bildirisi niteliğini kazandırmaktadır.", A.İ.Gencer-S.Özel, **Türk İnkılâp Tarihi**, İkinci Basım, Der Yayınları, İstanbul 1994, s.104.

Levent Şahverdi Arşivi

saltanat ve hilâfet karşıtlığı veya taraftarlığı gibi- de belirleyici olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu ise sakınılması gereken tarihe bugünden bakış (retrospektif bakış) anlamına gelmektedir ki, doğrusu tarihi olguları o günün şartları içinde değerlendirme(prospektif bakış) gerekliliğidir.

Bu prospektif bakışa göre, her şeyden önce, Amasya genelgesi, başta da belirttiğimiz gibi, Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan işgalleri sona erdirmek ve vatanın kurtarılmasını sağlamak amacıyla hazırlanan bir belgedir. Nitekim Mustafa Kemal Paşaya göre "Tezahür eden millî mücadele, harici istilaya karşı vatanın halâsını yegane hedef" kabul etmişti[33]. Aynı şekilde Mustafa Kemal Paşa, 18 Haziran 1919'da, Edirne'deki I.Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşaya verdiği direktiften hareketle mevcut amacı "Anadolu ve Rumeli teşkilâtı milliyesini tevhid ederek bir merkezden temsil ve idare eylemek üzere, Sivasta umumî bir heyeti millîye toplamaktı" diye açıklamıştı[34]. Dahası Mustafa Kemal Paşa, böyle bir amacı ortaya çıkaran şartları da Cafer Tayyar Paşaya gönderdiği telgraf emrinde işgalci güçler karşısında merkezi hükûmetin "esir ve âciz vaziyeti" şeklinde ifade etmiş ve " Tekmil Anadolu ahalisi istiklâli millîyi tahlis için baştan aşağı yekvücut bir hale getirilmiş ve bilâistisna tekmil kumanda heyetleri ve arkadaşlarımız yüksek bir fedakârî ile müştereken ittihazı karar eylemiştir" diye yazmıştı[35]. Bunun dışında, Amasya Genelgesi'nde, milletin durumunu ortaya koymak, hukukunu dünyaya duyurmak için her türlü tesir ve denetimden uzak bir millî heyetin kurulmasından (madde 4) sözedilmekteydi. Kanaatimizce bu husus, vatanın kurtarılmasıyla ilgili bir girişim idi. Bundan dolayıdır ki, 15.Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir başta olmak üzere sivil ve askerî erkân Mustafa Kemal Paşaya destek vermekteydiler. Ancak daha sonra Mustafa Kemal Paşa lehine ortaya çıkan ve onun siyâsî gücünü artıran bu durum, biraz da, Damad Ferid Paşa hü-

33 Ancak Mustafa Kemal Paşa, bu tek amacın millî mücadelenin başarıya ulaşmaya başlamasıyla birlikte farklı bir sürece girdiğini şu sözlerle ifade etmişti: "bu millî mücadelnin muvaffakiyete iktiran ettikçe safha safha bugünkü devre kadar irade-i milliye idaresinin bütün esasat ve eşkalini tahakkuk ettirmesi tabii ve gayrikabili ictinap bir seyri tarihi idi." K.Atatürk, **Nutuk**, I, s.15.

34 Kemal Atatürk, **Nutuk** I, 15.Baskı. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1987, s.30.

35 Vesika No. 19, K.Atatürk, **Nutuk** III, s.910-911.

Levent Şahverdi Arşivi

kûmeti'nin "esir ve âciz bir hükûmet" olması bir yana, genişleyen işgallere rağmen vatanın kurtuluşunu siyasette görmesi, her türlü askerî hareketin, doğabilecek asayişsizliğin İtilâf Devletlerinin daha da şiddetli işgal ve müdahalesine yolaçabileceği endişesi ve en önemlisi Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının "ittihatçı" olarak görülmesi sebeplerinin bir sonucu idi. Bu ise artan oranda Mustafa Kemal Paşanın liderlik vasfının belirginleşmesinin etkisiyle tedricen Ankara'da, İstanbul'un dışında yeni bir iktidar odağını ortaya çıkarmıştı[36]. Bundan dolayı, Millî Mücadele hareketi bir yönüyle vatanın kurtarılması diğer yönüyle iktidar mücadelesi niteliği taşımaktadır. Kanaatimizce, bu iktidar savaşının başlangıcı, Amasya genelgesi değildir. Hatta, bu genelge, amacı itibariyle ihtilâl bildirisi hiç değildir. Nitekim, Şevket Süreyya Aydemir, bu hükmü genelleştirerek Türk Millî Mücadele hareketinin hiçbir surette ihtilâl olmadığını, Mustafa Kemal Paşanın da "ihtilâlci olmaktan daha ziyade inkılâpçı" nitelik taşıdığını belirtmiştir. Ona göre, aksi davranış, "gerçekleri zorlamak olurdu[37]. Aynı şekilde, Bayram Kodaman da Millî Mücadele adını verdiği Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Anadolu hareketi hakkındaki ihtilâl nitelemesini kabul etmemektedir.Ona göre "...Türk İstiklâl Savaşı, metod, şekil ve muhteva yönünden emperyalist devletlerin saldırısına karşı verilmiş millî bir mücadeledir. Kurtuluş Savaşı halk hareketi olmadığı gibi bir iç isyan veya bir ihtilâl da değildir."[38].

2. Hemen belirtmeliyim ki, Atatürk, sadece Amasya genelgesi hakkında değil 1919-1938 yılları arasındaki hiçbir eylemini ihtilâl olarak nitelendirmemiştir. O daha ziyade ihtilâl yerine ondan daha geniş anlam içerdiği-

36 Bu yeni iktidar odağına giden tedricî süreci, bizatihi Mustafa Kemal Paşa şu sözleriyle ifade etmişti: "...bu millî mücadelenin muvaffakiyete iktiran ettikçe safha safha bugünkü devre kadar irade-i milliye idaresinin bütün esasat ve eşkalini tahakkuk ettirmesi tabii ve gayri kabili ictinap bir seyri tarihi idi.", K.Atatürk, **Nutuk**, I, s.15.

37 Bunun sebebini Aydemir, şu sözlerle açıklamaktadır: "Çünkü Türk Millî Kurtuluş Hareketi, sadece siyasî bir darbe ve siyasî iktidar değişmesi gibi kısa süreli ve geçici bir gelişme olmadığı gibi Gazi de ihtilâlci olmaktan ziyade inkılâpçıdır. Yani, uzun süreli, toplumun yapısında temel değişmeleri, keyfiyyet değişikliklerini hedef tutan bir hareketin öncüsüdür.", Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam, Mustafa Kemal (1922-1938)**, III, Remzi Kitabevi, Ankara 1965, s.191.

38 B.Kodaman, "Millî Mücadele'nin Tarihî ve Sosyal Açıdan Değerlendirilmesi", **Millî Mücadelede Amasya Sempozyumu, 20-22 Haziran 1986**, Samsun 1986, s.26.

Levent Şahverdi Arşivi

ni düşündüğü inkılâp kavramını tercih etmiştir. Nitekim Atatürk, 5 Kasım 1925'de, Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışındaki konuşmasında, eylemlerinin adlandırılması konusunda kendi tercihini açıkça yapmış ve **Türk inkılâbı** adını vermiştir[39]:

"**Türk inkılâbı** nedir? Bu **inkılâp,** kelimenin vehleten ima ettiği **ihtilâl** manasından başka, ondan vâsi bir tahavvülü ifade etmektedir. Bugünkü devletimizin şekli, asırlardan beri gelen eski şekilleri bertaraf eden en mütekâmil tarz olmuştur."

Bu şekilde, kendi eylemlerini Türk inkılâbı olarak adlandıran Atatürk, nihaî amacını da 30 Ağustos 1925'de, Kastamonu'daki konuşmasında, "yaptığımız ve yapmakta olduğumuz **inkılâpların** gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asrî ve bütün mâna ve eşkâliyle medenî bir heyet-i ictimaiye haline isâl etmektir" şeklinde açıklamıştır[40]. Ancak, bunu gerçekleştirmek için "bir anda, bir coup" gibi radikal bir tavır sergilenmesi gerektiğini söylerken de "inkılap"dan sözetmiştir[41]. Hatta, 30 Ağustos 1925 tarihli Kastamonu konuşmasında ise, uğrunda mücadele ettikleri, bütün eylemlerinin meşruiyet kaynağı olan "insanların ruh ve vicdanlarındaki temayülü hakikîye nüfuz etmesini" bilen kişileri "**hakikî inkılâpçılar**" olarak tanımlamıştır[42].

Ne var ki Atatürk, kendi eylemini "inkılâp" olarak tanımlamaya devam ederken aynı zamanda yapılan işler hakkında "ıslahat" kavramını da kullanmıştır. Meselâ, 1 Mart 1924'de, 2.dönem, I. Toplantı yılı açış konuşmasında, malî ve iktisâdî işler hakkındaki "ıslahat"in önemine değindikten sonra aynı şekilde, "**teşkilât ve ıslahat-ı adliyeye**" verilen önemi ifade etmiştir[43]. Yine 1 Kasım 1924'de, 2.Dönem II.Toplantı yılı açış konuşmasında, "Maarifte başlanılan **ıslahat-ı umumiye** ve esasiyeye ciddiyetle devam olunmak lâzımdır" dedikten sonra "**Adliye ıslahat-ı umumiyesindeki** isabetli tatbikat"tan sözetmiştir[44].

---

39 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** (Bundan sonra **ASD**), II (I-III), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1997, s.249.

40 **ASD**, II, s.224

41 E.Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, s.44.

42 **ASD**, II, s.224.

43 **ASD**, I, s.346-347.

44 **ASD**, I, s.352-353.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu kez Atatürk, 1 Kasım 1925'de, BMM'nde yaptığı açış konuşmasında Türk milletinin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmak yönündeki kararlılığına temas ettikten sonra milletin "**teceddüd ve ıslahat** sahasında gösterdiği gayretlerin asırlardan beri olduğu gibi" boşa gitmemesini istemiştir[45]. Bundan bir yıl sonra, BMM'nde yaptığı açış konuşmasında ise geçen dönem içinde atılan adımlarla Cumhuriyet yönetiminin bunun sonuçlarını alacak seviyeye ulaştığı müjdesini verirken yapılan işin "**radikal ıslahat**" olduğunu söylemesi dikkat çekiciydi[46]. Daha da ilgi çekici olanı, aynı konuşmada, "**ıslahat-ı umumiye** meyanında" Medenî, Ceza ve Ticaret kanunlarının uygulamaya girdiğinden söz edilmesiydi[47]. Aynı şekilde, İkinci kez Cumhurbaşkanı seçildikten sonra, 1 Kasım 1927'de, BMM'nin 3.dönem, I. Toplantı yılı açış konuşmasında cumhuriyetin nasıl bir devlet ortaya çıkardığını anlatırken ıslahattan sözetmiştir[48]:

"İstiklâl, milliyet ve muzafferiyet temellerinden tulû ve kıyam eden cumhuriyet dört sene zarfındaki azimkârâne **ıslahat** ve inkişafatı ile ne kadar sağlam esasata mübteni ve aziz Türk milletinin nasıl candan aradığı bir şekli devlet olduğunu izhar ve ispat eyledi".

Bu kez Atatürk, 1 Kasım 1928'de, 3.dönem II.Toplantı yılı açış konuşmasında dış siyasetten sözederken ıslahat kavramını telafuz etmiştir[49]:

"Efendiler, Haricî siyasetimizle dürüstlük memleketimizin emniyetine ve inkişafının masuniyetine dikkat, şiarı hareketimize kılavuz olmaktadır (alkışlar). Esaslı **ıslahat** ve inkişafat içinde bulunan bir memleketin hem kendisinde hem muhitlerinde sulh ve huzuru cidden arzu etmesinden daha kolay izah olunabilecek bir keyfiyyet olamaz".

Bütün bu sözlerden anlıyoruz ki, Atatürk, Cumhuriyet döneminde öncülük ettiği yenilikleri tanımlarken inkılâp kavramının yanısıra, ıslahat hatta "radikal ıslahat" kavramlarını kullanmaktan çekinmemiştir.

---

45 **ASD,** I, s.356.

46 "İctimâi bünyemizin hiçbir hadisesini, hiçbir derdini yarım tedbirlerle uyuşturmak şiarında ve istidadında olmıyan Cumhuriyet, tevessül ettiği radikal ıslahatın ilk devrelerini geçirmiş ve günden güne artacak semerelerini iktitaf etmek devrine girmiştir.", **ASD,** I, s.362.

47 **ASD,** I, s.363.

48 **ASD,** I, s.372.

49 **ASD,** I, s.374.

Levent Şahverdi Arşivi

3. Amasya Genelgesi'ne "ihtilâl bildirisi" nitelemesinde bulunulması meselesine gelince, bunun iki boyutu olduğunu görüyoruz. Bunlardan birincisi, Osmanlı'dan Cumhuriyete geçişin ne kadar keskin ve köklü dönüşüm olduğunu göstermek isteyen anlayış sahipleridir. Aynı zamanda bu kişiler, güçlü bir redd-i miras düşüncesindedirler. Bu bakımdan Amasya genelgesi, sembolik anlamda, " keskin ve köklü dönüşümün başlangıcı" olmaktadır. Yani; Amasya genelgesi, adı ister inkılâp, ister ihtilâl ve isterse devrim olsun, Atatürk'ün önderlik etmiş olduğu köklü bir dönüşüm ve değişim sürecinin adıdır. Bu çalışmada, Amasya genelgesine ihtilâl diyen bütün yazarlar, bu gruba girmektedirler[50].

İkinci grup anlayış sahipleri, siyasî ve sosyal gelişmeleri "sınıf" açısından değerlendiren sosyalistlerdir. Bilindiği gibi, Temmuz 1920'de yapılan III. Komünist Enternasyonal'in ikinci kongresinde, milletlerarası komünizmin milliyetçi-burjuva/burjuva demokratik nitelikteki millî kurtuluş savaşlarının desteklenmesi ve o ülkede kurulacak komünist partinin öncülüğünde zaman içinde gerçekleştirilecek bir ihtilâlle "komünist rejim"e dönüştürülmesi şeklindeki Lenin'in görüşü kabul edilmişti[51]. Bu Leninist görüş, Türk sosyalistleri tarafından o yıllardan itibaren benimsenmiştir. Bundan dolayı Doğan Avcıoğlu[52], Bülent Tanör[53], Taner Timur[54], Attila İl-

50 Aslında bu yazarların çoğunun pozitivist geleneğe bağlı kimseler olduğu dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda Şerif Mardin'in çoğunlukla vulgarize bir pozitivist anlayışa sahip Jön Türklerin devlet ve topluma bir "ictimai tabip" gözüyle bakmaları hakkındaki şu değerlendirmesi, anlamlı olup bu düşüncenin bugünkü sözünü ettiğimiz varislerini de doğru bir şekilde anlatmaktadır: : "Bu çerçeve, tarihî gelişim sürecine yer vermemektedir. Devlet bazen hastalanır, amma o hastalığın tarihî bir boyutu yoktur. Hastalıklar farklı olabilir, fakat bir zaman-tarih çizgisi boyunda şekillenmez. Bu yaklaşımda tarih katlarının açığa çıkması (unfolding of history) şeklinde bir görüş açısı eksiktir.", Ş.Mardin, **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908,** 2.Basılış, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.17.

51 Bu komünist stratejinin özlü bir anlatımı için bkz., Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasî Tarihi, 1914-1980,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984, s.308-309; Marksist açıdan yazılmış bir Türk Millî Mücadele Tarihi için bkz., A.M. Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923,** Çeviren: Ataol Behramoğlu, Doğan Kitap, İstanbul 1999.

52 Türk millî mücadele hareketini "millî kurtuluş devrimi" olarak niteleyerek hareketin "sınıfsal yapısı"nı araştıran Doğan Avcıoğlu, aynı zamanda Amasya Genelgesi'nin hazırlandığı dönemdeki gelişmeleri "ihtilâl" şeklinde değerlendirmektedir. D.Avcıoğlu, **Millî Kurtuluş Tarihi,** III, İstanbul 1974, s.1203 vd.

53 Bülent Tanör de Anadolu hareketinin "sınıfsal" gerçeğine dikkat çekmektedir. B.Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri,** 9.baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s.228-233.

54 Taner Timur, daha açık bir şekilde, " Türk Devrimi"ni sınıf gerçeğinden hareketle değerlendirmiştir. Bkz., **Türk Devrimi ve Sonrası,** 3.Baskı, İmge Yayınevi, Ankara 1994, s.57-95.

Levent Şahverdi Arşivi

han[55], Doğu Perinçek[56] ve Yalçın Küçük[57] gibi birçok Türk sosyalist akademisyen ve yazar tarafından genelde Türk inkılâbını özelde ise Millî Mücadale hareketiyle birlikte Amasya genelgesini ihtilâl kapsamında değerlendirmişlerdir.

Sonuç

Her şeyden önce Amasya genelgesi, Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilâf Devletlerinin işgallerine karşı Anadolu'da bölgesel ve perakende başlayan direniş sürecinde ülke çapında merkezî örgütlenmeye duyulan ihtiyacı ilk kez dile getiren bir belgedir. Sanılanın ve iddia edilenin aksine Amasya genelgesi, ne kavram, ne Atatürk'ün sözleri açısından bir ihtilâl bildirisi değildir. Öyle ki Atatürk kendi eylemleri hakkında hiçbir zaman ihtilâl nitelemesinde bulunmamış ve "Türk inkılâbı" demiştir. Bunun dışında, Cumhuriyet sonrası yapılan işler hakkında daha yumuşak bir ifade sayılabilecek "ıslahat" ve "radikal ıslahat" kavramlarını kullanmıştır. Hal böyle iken Amasya genelgesi hakkında "ihtilâl" nitelemesinde bulunan bazı kimseler, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişin ne kadar köklü/esaslı olduğunu göstermek istemişler ve bazıları da tarihî-toplumsal olayları sınıf açısından değerlendiren sosyalistler gibi ideolojik açıdan zorunluluk duymuşlardır ki, bunların tarihî gerçeklerle hiçbir ilgisi bulunmamaktadır.

---

55 Attila İlhan ise Millî mücadele hareketini " Anadolu ihtilâli" olarak şu sözleriyle değerlendirmektedir: " Yapısı, teokratik ve feodal, durumu yarı sömürge, egemenliği sultan, saray aristokrasisi ve işbirlikrçisi komprodor burjuvazisi bir ülkede halkın kayıtsız şartsız egemenliğini kurmak, yani iktidarın yapısal niteliğini halk lehine değiştirmek!", A.İlhan, **Hangi Atatürk**, Birinci basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1981, s.128-129.

56 İhtilâlci tavrın en açık ve sert anlatımı Doğu Perinçek'e aittir: "Kemalizm burjuvazinin ideolojisidir. Biz ise Marksistiz. Biz bir ideoloji olarak Kemalizmi savunmuyoruz, Ama biz Kemalistlerin önderlik ettikleri Millî Kurtuluş Savaşımızı halkımızın devrimci tarihinin bir parçası olarak görüyor ve bu devrimci mirası savunuyoruz.", Bkz., D.Perinçek, **Kemalist Devrim,** 2.baskı, Aydınlık Yayınları, İstanbul 1979, s.95.

57 "Mustafa Kemal, kendi sınıfsal konumunda liderliğini yaptığını burjuva-demokratik devrimde gerçekten çok büyük bir lider..... Bugün işçi sınıfının siyasal hareketi olmasa Türkiye hiçbir zaman işçi sınıfının müttefiki emekçilerle kuracağı iktidar dönemini göremez. Bu dönem gelecek. Geldiği zaman da "resmi" tarih de yeniden yazılacak. Bu tarihte Mustafa Kemal'in yeri ve konumu zamanında işçi sınıfının siyasal hareketi içinde yer alan ve zindanlara lâyık görülenlere göre değerlendirilecek", Bkz., Y.Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978),** Tekin Yayınevi, İstanbul 1978, s.14.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

DRAMALI RIZA BEY VE KUZEY BATI ANADOLU KUVA-YI MİLLİYE MÜCADELESİNDEKİ HİZMETLERİ

Doç. Dr. Osman AKANDERE*

ÖZET

Dramalı Rıza Bey, Sadrazam Damat Ferit Paşaya suikast teşebbüsünde bulunmak suçuyla yargılanmış ve 12 Haziran 1920'de asılarak idam edilmiştir. Kendisi bir komitacı ve "Teşkilât-ı Mahsusa" elemanıdır. Millî Mücadele'nin başlarında ise bir Kuva-yı Milliyeci olarak ülkesi ve milleti için mücadele eden değerli bir şahsiyettir.

Millî direniş ve teşkilâtlanmanın ilk öncülerinden olmuştur. Onu cephelerde bir müfreze kumandanı olarak görmekteyiz. Birinci Anzavur İsyanı'nda ise isyanın bastırılmasında önemli rol oynayan bir "Takip Müfrezesi" kumandanıdır. Millî kuvvetlerin ihtiyacı olan silâh ve cephanenin temini için Akbaş Cephaneliği'nin basılmasında başrol oynamıştır.

Oldukça kısa sayılabilecek ömrü hep fırtınalı ve dağdağalı olarak geçmiş, ülkesi ve milleti için mücadele etmiş ve bu uğurda ölmüştür.

Anahtar Kelimeler

Dramalı Rıza Bey, Teşkilât-ı Mahsusa, Kuva-yı Milliye, Millî Direniş, Akbaş Cephaneliği.

* Selçuk Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

Rıza Bey from Drama was charge with attempting to assassinate Sadrazam Ferid Pasha and he was hanged on June 12, 1920. He was a committee man and a member the Secret Organisation (Teşkilât-ı Mahsusa). He was also a distinguished statesman who struggled for his country and his people at the beginning of National Struggle.

He was one of the pioneers of national resistance and organisation. We also see him as a commander of a detachment. He played an important role in suppressing the first Anzavur rebellion as the commanders of pursue detachment. He was also the most important person in attacking the Akbaş Ammunition in order to get the necessary gun and ammunition for National Forces.

His relatively short life is full of stormy and tumultuous events. .He struggled for his country and died for its sake.

Key Words

Rıza Bey from Drama, the Secret Organisation (Teşkilât-ı Mahsusa), National Struggle, National Resistance, Akbaş Ammunition.

Levent Şahverdi Arşivi

I. Dramalı Rıza Bey

Dramalı Rıza Bey, Drama'da doğmuş olup, babasının ismi Rifat Bey-dir[1]. İdam edildiği 12 Haziran 1920(1336) tarihinde 30 yaşında[2] olduğuna göre, doğum tarihi 1890(1306) olmalıdır. Dramalı Rıza Beyin tütün ticareti ile meşgul olduğunu hakkındaki gerekçeli idam kararından öğrenmekteyiz[3]. Evli olup olmadığı konusunda bir bilgiye ulaşmamakla birlikte, çok genç yaşta komitacı olarak bilindiği ve bilahare de Teşkilât-ı Mahsusa'nın bir elemanı olarak Birinci Dünya Savaşı yıllarında bir çok yerde değişik görevlerde bulunduğunu düşündüğümüzde evli ve çoluk çocuk sahibi olmadığı kanaati hasıl olmaktadır[4].

Dramalı Rıza Bey, kendisini yakından tanıyan meşhur Türk casusu İngiliz Kemal'in[5] verdiği bilgiye göre "uzun boylu, iri yapılı, parlak bakışlı" bir fizikî görünüme sahipti[6]. Hasan İzzettin Dinamo'nun "Kutsal İsyanı" isimli eserinde de Dramalı Rıza Beyin, âdeta bir silâh deposunu andıracak derecede üzerinde silâh ve bomba taşıyan, uzun boylu ve genç görünüşlü olduğu belirtilmektedir.

Yine Dramalı Rıza Beyin, mert, hayata bir bardak su kadar kıymet vermeyen, ölümü hiçe sayan, konuşurken bile dişlerini sıkacak kadar sert, demir kalpli denilecek kadar acımasız bir kişi olduğu, kendisini tanıyanlarca hakkında yazılan karakteristik özellikleridir[7]. Öyle ki idam edilmek üzere bulunduğu esnada bile, en küçük bir korku ve telaş eseri göstermeyecek

1 Dramalı Rıza Bey ile arkadaşları hakkında verilen idâm kararının gerekçeli k. arında yer alan bu bilgi için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi(**BAO**), Dosya Usulü İradeler Tasnifi(**DUİT**), Nr.79/5-117.

2 **BAO, DUİT**, Nr. 79/5-117.

3 **BAO, DUİT**, Nr. 79/5-117.

4 Bu kanaatimizi doğrulayacak bir gelişme şöyledir. Dramalı Rıza Bey, hakkında verilen idam hükmünün infaz edildiği 12 Haziran 1920 günü, idamı öncesi "derin bir sükûnet ve feragat içinde" son arzu ve vasiyetini bildirmiştir. Bu vasiyete göre, üzerinde çıkan yedi lira ve üç çeyrekle, bileğindeki kol saati ve Polis Müdürlüğü'nde emanet bulunan 270 küsur lirası kendisi ile birlikte idam edilecek olan Bahriye Yüzbaşısı Halil İbrahim Beyin dul kalan ailesine verilecekti. Tarık Mümtaz Göztepe, "Yaşasın İttihad-ı Terakki", **Dün ve Bugün,** Sayı:13, Yıl:1, Cilt:1, (27 Ocak 1956), s.20.

5 İngiliz Kemal olarak bilinen bu meşhur Türk casusu Ahmet Esat Tomruk hakkında daha geniş bilgi için bkz. **İngiliz Kemal (Ahmet Esat Tomruk), Milli Mücadele Dönemi Hatıraları,** Yay. Haz. Zekeriya Türkmen, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 2000.

6 Recai Sanay, **Türk Casusu İngiliz Kemal İstiklâl Harbinde**, Nebioğlu Yay. İstanbul 1958, s.97.

7 Sanay, **a.g.e.**, s.97.

Levent Şahverdi Arşivi

kadar derin bir sükûnet ve feragat içinde olmuş, asabına son derece hâkim, sakin ve fütursuz bir insan görüntüsü çizmiştir[8].

Dramalı Rıza Beyin yukarıda belirtmeye çalıştığımız bu özellikleri kendinde toplamış olması bir anlamda onun komitacılık yönüyle açıklanmaya çalışılabilir. Çünkü o, herkesçe tanınan bir silâhşor, Balkan dağlarının yetiştirdiği en seçkin ve yiğit Türk komitacılarından birisiydi [9]

Komitacılık ruhu taşıması ve Teşkilât-ı Mahsusa'nın gözüpek bir silâhşoru olmasının yanı sıra Dramalı Rıza Beyin aynı zamanda teşkilâtçılık yönü de güçlüydü. Bu nedenle de birlikte görev yaptığı komutanlarının güvenini kazanmış, hep zor işlerin adamı olmuştu. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı yıllarında İngiliz Kemal ile birlikte Lawrens'i yakalamak için görevlendirilmesi, Birinci Anzavur İsyanı sırasında Anzavur'un ve kuvvetlerinin takip ve tenkiline katılması, Köprülü Hamdi Bey ile birlikte Akbaş'ta bulunan silâh deposunun basılması ve silâhların kaçırılmasında ön plânda yer alması ve nihayet Sadrazam Damat Ferit Paşaya suikast yapma görevini üstlenmesi gibi...

Çerkes Ethem[10], Yüzbaşı Sarı Edip [11], İngiliz Kemal, Köprülü Hamdi Bey gibi, komitacı ve Teşkilât-ı Mahsusacı olan ve Millî Mücadelemizin

---

8 Göztepe, **a.g.m.**, s.20.

9 Kendisi de bir komitacı olan Fuat Balkan'ın komitacılık konusunda söylediği şu sözler bu kanaatimizi doğrulayıcı olmaktadır:

"..Komitacılık, bazılarının sandığı gibi soygunculuk, çapulculuk değildir. Aksine, vatanseverliğin en müfridine komitacılık denir. Ve komitacı, vatan davası karşısında her şeyini, hattâ canını bile fedâ eden; gözünü budaktan sakınmayan adamdır! Memleket ve milleti için gerekirse, acımadan yakar, yıkar öldürür!... biz de, gerektikçe böyle hareket ettik!... Metin Martı, **İlk Türk Komitacısı Fuat Balkan'ın Hatıraları**, Arma Yay. İstanbul 1998, s.7.

10 Anzavur Ahmed'in birinci isyanı esnasında bu isyanı bastırmak amacıyla Çerkes Ethem ile birlikte kendi müfrezesiyle takip ve tenkil harekâtına katılan Dıramalı Rıza Bey için İzmir Doğru gazetesinde şu bilgiler verilmektedir: *"Edhem Beyin kıymetli arkadaşlarından Dramalı Rıza Bey dahi Kirmasti'den alıb getirdiği müfreze-i askeriye ile birlikde yetişmiş ve şedîd bir müsademeye başlamışdır..."* Görüleceği gibi Dramalı Rıza Bey için "Çerkes Ethem'im kıymetli arkadaşı" diye bahsedilmektedir. Bkz. **İzmire Doğru**, 4 Kânunuevvel 1335(1919), Nr. 7. Yine aynı gazetede verilen diğer bir bilgide de *"Salihli cephesi Kuva-yı Milliye Kumandanı Çerkes Ethem Bey kardeşimiz de bu millî mücahedeye iştirak itmek arzuy-ı vicdaniyesini izhâr itmiş ve cephedeki rüfekay-ı fedakarininden Rıza Bey kardeşimiz ile birlikte ve maiyetine aldığı mühim bir süvari kuvvetiyle Perşembe günü Balıkesir'e gelmiştir"* denilmekte ve Dramalı Rıza Beyin, Çerkes Ethem'in cephedeki fedakâr arkadaşlarından birisi olduğu belirtilmektedir. **İzmir'e Doğru,** 7 Kanun-ı evvel 1335(1919), Nr.8.

11 Alemdar gazetesinde çıkan "Suikast Meselesi Tafsilât ve Teferrüatı "başlıklı bir yazıda Dramalı Rıza Beyin Yüzbaşı Sarı Edip ile olan yakınlığı konusunda şöyle deniliyordu. *"Bu şerîr, bu her manasile katil Dramalı Rıza, şehid-i mağfûr Ahmed Samim'in katili Yüzbaşı Edib'in sırdaşlarından en azılı şerîk-i cinayetlerinden biridir"* **Alemdar,** 2 Haziran 1336(1920), Nr.529/2879.

Levent Şahverdi Arşivi

Kuva-yı Milliye döneminde ise önemli görevler üstlenmiş ve hizmetler yapmış olan bu isimler Dramalı Rıza Bey'in samimî olduğu kişiler arasında bulunuyordu.

Hakkında söylenen ve yazılanlara bakıldığında onun büyük bir vatansever ve kahraman olduğu görülmektedir. Bunların bir kısmı da bizzat onu tanıyan ve birlikte çalışan komutan ve samimî dostlarınca söylenilmiş ve yazılmıştır.

II. Millî Mücadele'ye Kadar Dramalı Rıza Bey

Dramalı Rıza Bey yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Balkan dağlarının yetiştirdiği en seçkin ve yiğit Türk komitacılarından birisiydi[12]. Bu nedenle kendisinin Balkan Savaşları sonrasında Drama-Serez bölgesinde bulunduğu ve buralarda komitacılık yaptığını biliyoruz[13].

Dramalı Rıza Beyinde mensubu olduğu bu gizli teşkilât "Türk Batı Trakya Komitesi"dir[14]. Bu komite Batı Trakya'nın İstanbul Antlaşması ile Bulgarlara terk edilmesi ve 1913'te kurulan "Garbî Trakya Hükûmeti Müstakîlesi'nin kendini lağvetmek zorunda kalması üzerine kurulmuştu. Dramalı Rıza Bey komiteye muhtemelen bu sıralarda girmiş ve bilhassa Drama bölgesinde önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Yiğitliği, cesaret, ve teşkilâtçılığı ile kısa zamanda bölgede nam yapmıştı.

Dramalı Rıza Bey ve bu bölgede faaliyette bulunan diğer Türk komitacıları, Müslüman halkın Yunan saldırılarından korunması ve bölge halkının iç bünyelerinde teşkilâtlanmalarını sağlamaya çalışıyorlardı. Nitekim Atina Sefareti'ne 21 Mayıs 1914'de sunulan bir yazıda Dramalı Rıza Beyin Yunanlılar tarafından bu bölgedeki çetecilik faaliyetleri konusunda soruşturulduğunu ve arandığını görüyoruz.[15]

---

12 Hasan İzzettin Dinamo, **Kutsal İsyan (Kurtuluş Savaşı'nın Gerçek Hikayesi)**, C 5, 4. Baskı, May Yay. İstanbul 1974, s.147.

13 Nitekim Hüsamettin Ertürk, Dramalı Rıza için *"Dramalı Rıza Balkan Harbi sonunda Drama ve yöresinde faaliyetlerde bulunmak üzere kurduğumuz teşkilâta girmiş kişilerden olduğundan onu tanımakta idim"* demektedir. Hüsamettin Ertürk, **Millî Mücadele Senelerinde Teşkilât-ı Mahsusa,** Daktilo Metin (Yay. Haz. Tevfik Apay), Genelkurmay ATASE Kütüphanesi, Ankara 1985., s.283.

14 Tevfik Bıyıkoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele,** Cilt I, 2.Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1987, s.88.

15 **Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi I (Balkanlarda Yunan Mezalimi,** Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1995 s.269, Belge No:107, (s.628-629, Belge No:107) .

Levent Sahverdi Arşivi

Batı Trakya'daki bu faaliyetlerinden sonra Dramalı Rıza Bey, Teşkilât-ı Mahsusa bünyesine dahil olmuştur[16]. Dramalı Rıza Bey'in ne zaman Teşkilât-ı Mahsusa'ya girdiği konusunda kesin bir tarih verememekle birlikte, teşkilâtın kuruluşunu müteakip ilk katılanlar arasında olduğunu söyleyebiliriz.

Dramalı Rıza Beyin, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen önce Batı Anadolu'daki Rum ahalinin Yunanistan'a tehciri meselesinde de aktif olarak rol aldığını görmekteyiz Dramalı Rıza Bey ve emrindeki çete kuvvetiyle beraber bölgeye gelmiş ve faaliyetlere başlamıştı. Dramalı Rıza Bey ve avenesi daha çok Bergama, Manisa, Dikili ve Menemen bölgesindeki Rum ahalinin ürkütülmesinde ve kendiliklerinden Yunanistan'a gitmesinde faal rol oynamıştı.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'ne girmesi üzerine Teşkilât-ı Mahsusa, da harekete geçmiş ve değerli bir çok mensubunu değişik cephelere göndermişti. Dramalı Rıza Beyin de Suriye'ye gittiğini görüyoruz.

---

16 Bilindiği gibi Teşkilât-ı Mahsusa'yı Birinci Dünya Savaşı öncesi, Harbiye Nazırı ve Başkumandan vekili Enver Paşa kurmuştu, Hüsamettin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası,** Yay. Haz. Samih Nafiz Kansu, Sebil Yay., İstanbul 1964, s.105.

Teşkilât-ı Mahsusa'nın kuruluş tarihi konusunda farklı tarihler belirtilmekle birlikte arşiv bilgileri ışığında yapılan çalışmalar neticesinde kesin kuruluş tarihinin 17 Kasım 1913 olduğu kabul edilmektedir. Mustafa Balcıoğlu, **Teşkilât-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete**, Nobel Yay., İstanbul 2001, s.2.

Arif Cemil bu teşkilâtın kuruluşuyla ilgili olarak hatıralarında şu bilgiyi vermektedir:

"Seferberliğin ilân edildiği günün gecesi İttihat Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumî de mühim bir içtima akdetmiş ve bunda, en yakın bir atide tatbik edilmek üzere, gayet şümullü bir karar verilmişti. Bu karar, ister umumî harbe iştirak edelim, ister etmeyelim, ordularımızın ilerde düşman topraklarındaki hareketlerini kolaylaştırmak için bir Teşkilât-ı Mahsusa vücuda getirilmesini istihdaf ediyordu. Bu teşkilât sayesinde teslih olunacak çeteler harb zuhurunda düşman topraklarına akınlar yapacaklar, düşman kuvvetlerini şaşırtacaklar, onların hareketleri ve miktarları hakkında malumat edinerek bunları ordumuza bildireceklerdir". Arif Cemil, **I. Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsusa,** Arba Yay. İstanbul 1997, s.9.

Teşkilâtın ilk başkanı Süleyman Askerî Beydir. Daha sonra Ali Bey Başhampa ve Hüsamettin Ertürk başkanlık görevlerinde bulunmuştur. Balcıoğlu, **a.g.e.,** s.4; Teşkilât-ı Mahsusa ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası; Ertürk, Millî Mücadele Senelerinde Teşkilât-ı Mahsusa**; Arif Cemil, **I. Dünya Savaşı'nda Teşkilât-ı Mahsusa**: Philip Stoddard, **Teşkilât-ı Mahsusa**, Arba Yay. İstanbul 1994; Atilla Çeliktepe, **Teşkilât-ı Mahsusa'nın Siyasi Misyonu,** IQ Kültür-Sanat Yay., İstanbul 2002, s.73-119.

Levent Şahverdi Arşivi

Dramalı Rıza Beyin bağlı olduğu birimin merkezi Şam'dı. Ancak gelişmelere baktığımızda Dramalı Rıza Bey sadece Şam'da durup kalmamış, gerek İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezince ve gerekse Teşkilât-ı Mahsusa tarafından kendisine verilen görevleri yerine getirmek üzere Şam'dan ayrılmış ve belki de haftalarca ve hatta aylarca karargah merkezine dönmemiştir.

Nitekim 1917 sonlarında İngiliz Kemal ile birlikte kendisine verilen "İngiliz ajanı Lawrens'i yakalamak" görevi aylarca sürmüştür. Haftalarca, aylarca doğu ve güney doğu bölgelerinde yapılan Lawrens'i arama ve yakalama çabalarından bir sonuç alınamamıştı. Dramalı Rıza ve İngiliz Kemal'in İstanbul'a dönmeye karar verdikleri günlerde, Osmanlı Devleti, İtilâf Devletleri ile Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştı.

Hatıralarının devamında İngiliz Kemal, İstanbul'a dönüş yaptıkları günlerde mütarekenin yapıldığını ve işgal kuvvetlerinin İstanbul'a girdiklerinden bahsetmektedir. Bu gelişme üzerine Dramalı Rıza Bey ve çetesi ile İngiliz Kemal, Eskişehir'de vedalaşmışlar ve çeteyi de dağıtmışlardı. Hatta kıyafetlerini dahi değiştirmişlerdi. İngiliz Kemal herkesin memleketine döndüğünü ve kendisinin de İstanbul'a geldiğini belirtmektedir. Bu ifadeden, Dramalı Rıza Beyin İstanbul'a dönmediğini anlamaktayız.

III. Millî Mücadele'de Dramalı Rıza Bey ve Yaptığı Hizmetler

A) Kuva-yı Milliye'nin Kuruluşunda ve Cephelerdeki Hizmetleri

Dramalı Rıza Bey, İstanbul işgal edilmiş bulunduğu ve İngilizlerin isteğiyle İttihatçıların ve özellikle tehcir hadisesine karışmış olanların siyasî ve askerî şahsiyetlerin Osmanlı Hükûmeti'nce tutuklanmaya başlandığı o günlerde İstanbul'a dönmemişti. Dramalı Rıza Bey, muhtemelen "Manisa-Akhisar" taraflarına gitmişti. Çünkü Balkan Harbi'nden sonra bilhassa Drama bölgesinden gelen muhacirler İzmir göçmen toplama merkezinde geçici olarak barındırılıyorlar ve oradan da "Aydın, Hüdavendigar(Bursa) ve Karesi (Balıkesir) vilayetleri içerisindeki kaza, nahiye ve köylere iskân

Levent Şahverdi Arşivi

ettiriliyorlardı[17]. Bu bölgede İzmir'in işgali günlerine kadar Dramalı Rıza Beyin tütün ticareti ile meşgul olduğunu söyleyebiliriz.

Bilindiği gibi İzmir ve civarının Yunanlılar tarafından işgal edilmesi ile ilgili Paris Barış Konferansı'nda alınan karar üzerine, Yunan işgal kuvvetleri 15 Mayıs 1919 günü İzmir'i işgal etmişler ve bu işgalleri sırasında da bir çok Türk'ü katletmişlerdi. İzmir'e Yunan askerlerinin çıkması bütün ülkede olduğu gibi, bilhassa işgal bölgesi olan İzmir ve civarında büyük bir tepki yaratmış, millî heyecanlara yol açmıştı. Yunanlıların işgallerini genişletme çabaları ve bu doğrultuda Manisa'yı da işgal etmesi üzerine işgal edilmiş ve işgale uğraması söz konusu "Manisa, Balıkesir,Aydın gibi vilayetler ile Ayvalık, Akhisar, Soma, Salihli, Alaşehir, Ödemiş gibi kazalarda "Redd-i İlhâk ve Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyeleri" gibi millî teşkilâtlar kurulmuş ve Yunanlılara karşı millî cepheler açılarak oluşturulacak millî güçlerle mukavemet ve mücadele esası kabul edilmişti.

İşte Dramalı Rıza Bey de bir çok vatanseverin yaptığı gibi, Yunanlılarla mücadele etmek azim ve arzusu ile Batı Anadolu'da başlayan "Millî Mücadele Hareketi'nin" ilk öncülerinden olmuştu. Nitekim Dramalı Rıza Bey Batı Anadolu'da Yunan işgaline karşı mücadeleyi başlatan ve Kuva-yı Milliye kuranlar arasındadır[18].

---

17 Halaçoğlu, Balkan Harbi'nden sonra Rumeli'den Anadolu'ya yapılan göçleri incelediği çalışmasında "İzmir göçmen toplayan merkezlerden biri olup, buradan Aydın, Manisa, Menteşe (Muğla) gibi iç kesimlere sürekli göçmen nakledilmekteydi" demektedir. Bkz. Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)**, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1995.,s. 77;

"Göçebe Türklerin yanı sıra Balkanlardan kovulan Türkler de vardı. Bunlar çoğunlukla İzmir, Edirne, Adana ve Karesi'ye yerleştiriliyorlardı.(...) Gelibolu Yarımadası, Ayvalık, Edremit gibi Rum nüfusunun yoğun olduğu yerlerde, nüfus dengesinin Müslümanlar lehine sağlanması için Rumeli'den gelen muhacirlerin öncelikli olarak bu yerlerde iskân edilmesine dikkat ediliyordu." Bu değerlendirme için bkz. Fuat Dündar, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası(1913-1918)**, İletişim Yay., İstanbul 2001. s.168. Ayrıca bkz. H.Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makûs Tarihi Göç,** Kum Saati Yay., İstanbul 2001, s.109-110. Başka bir değerlendirmede de "Makedonya Türkleri, Anadolu'ya gitmek için ayaklandılar. Balkan Savaşları'nın ve Yunanistan hükûmetinin izlediği politika ile akınlar halinde Anadolu'ya özellikle Ege kıyılarına göç ettiler. Kısa sürede sayıları 200.000 'e ulaşmıştı" denilmektedir. Bayram Bayraktar, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayvalık Tarihi,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002, s. 36. Yine 1912-1920 döneminde Balkanlardan gelen Müslüman sığınmacılar ve bunların iskân edildiği yerler ile ilgili bir tablo da; Aydın (İzmir) vilâyetine 145.868, Hüdavendigâr (Bursa) vilâyetine 20. 853, Karesi (Balıkesir) vilâyetine 14. 687, Biga (Çanakkale) vilâyetine 4.033 kişinin yerleştirildikleri belirtilmektedir. Bkz. Justin Mc Carthy, **Ölüm ve Sürgün (1821-1922),** İnkılâp Yay., Çev. Bilge Umar, İstanbul 1998, s.184.

18 İsmet Görgülü, Görgülü, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 (Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi)**, TTK Basımevi, Ankara 1993,s. 244.

Levent Şahverdi Arşivi

Ayvalık-Edremit bölgesinde 172 inci Alay Komutanı Ali Çetinkaya, Ayvalık Kaymakamı Osman Nuri Bey, Ayvalık Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Dramalı Cemalî Bey, Edremit Kaymakamı Köprülü Hamdi Bey, Pelit Köylü Nazmi, Kırkağaçlı Mehmet Emin Bey ile birlikte Dramalı Rıza Bey ilk cepheyi kuran kişilerdi. Dramalı Rıza Bey, bu cephede Yunanlıların Ayvalık'ı işgal etmesine karşı başlatılan mücadelede yer almıştı[19].

Dramalı Rıza Beyin daha sonra Akhisar cephesinde görev üstlenmiş olduğunu görüyoruz. İzmir'in işgalinden hemen sonra Akhisar'a gelen 17. Kolordu Kumandan Vekili Miralay Bekir Sami(Günsav) Bey ile 61 inci Fırka Kumandanı Miralay Kazım(Özalp) Bey, burada bir millî teşkilât kurmak istemişlerse de ahalinin olumsuz tavırları nedeniyle bunu başaramamışlardı[20]. Miralay Kazım Bey, Akhisar'da toplanan ilk Kuva-yı Milliye gruplarından bahsetmektedir. Bu gruplar arasında ismini zikrettiği bir kişi de Dramalı Rıza Bey idi Diğer Kuva-yı Milliye grupları gibi Dramalı Rıza Bey de silâhlı adamları ile Soma'ya gelmişti[21].

Bilâhare 61 nci Fırka Kumandanı Kazım Beyin çabaları ile Akhisar'da da [22]bir direniş grubu oluşturulmuş ve Akhisar cephesi açılmıştı. Dramalı

---

19 Ayvalık'ta bulunan 172 inci Alay Kumandanı kaymakam(Yarbay) Ali Çetinkaya)Beyin hatıralarında "Ayvalık'ta Yunan işgal kuvvetine karşı yalnız 172. Alayla müdafaaya başlanmış ve cephe tesis edilmekle beraber Burhaniye ve Edremit kaza ve nahiyelerinin millî kuvvetleri tedricen iltihak etmeye başlamışlardı" demektedir. Bkz. Ali Çetinkaya, **Ali Çetinkaya'nın Millî Mücadele Dönemi Hatıraları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1993, s.69-70.

20 Millî Mücadele'nin başlarında 17.Kolordu Komutan Vekilliği ve bilâhare 56.Fırka Kumandanlığı yapan Miralay Bekir Sami Beyin Akhisar'daki faaliyetleri için bkz. **Bekir Sami Günsav, Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları**, Haz. Muhittin Ünal, 2.Basım, Cem Yay., İstanbul 2002, s.32-39. Hamdi Gürler, **Kurtuluş Savaşı'nda Albay Bekir Sami -Günsav-**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1994, s.55-62. Ayrıca bkz. Kazım Özalp, **Millî Mücadele I (1919-1922)**, 2.Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985.,s.13-14.

21 Celâl Bayar, Kazım Özalp'ın hatıralarına dayanarak Akhisar cephesindeki ilk Kuva-yı Milliye gruplarını vermektedir Buna göre Miralay Bekir Sami ve Miralay Kazım Beyler Akhisar'a ilk geldiklerinde orada bazı Kuva-yı Milliye gruplarının toplanmış olduğunu görürler. Bu ilk toplanan Kuva-yı Milliye grupları; Karaosmanoğlu Halit Paşa, Serezli Parti Pehlivan, Dramalı Rıza Bey, Hafız Bey, Kırkağaçlı Hafız Emin Efendi idi. Bkz. Celâl Bayar, **Ben De Yazdım(Millî Mücadeleye Giriş)**, Sabah Kitapları, İstanbul 1997C.8, s.25.

22 Akhisar'da özellikle Manisa'nın işgalinden sonra millî teşkilâtlanma çabaları hızlanmış ve nihayet kısa da sürse Akhisar'ın Yunanlılar tarafından 5 Haziran 1919'da işgali sonrasında Kuva-yı Milliye çalışmaları sonuç vermeye başlamıştır. **Türk İstiklâl Harbi, VII nci Cilt İdari Faaliyetler**, Gnkur Yay., Gnkur Basımevi, Ankara 1975. s. 18.

Levent Şahverdi Arşivi

Rıza Bey de Marmara kazası ahalisinden oluşan millî kuvvetlerin müfreze kumandanıydı[23]. Akhisar cephesi kumandanlığını Binbaşı Hüsnü Bey yapmaktaydı. Millî kuvvetlerin başında ise Halit Paşa, Parti Pehlivan, Hafız Hüseyin ve Dramalı Rıza Bey bulunuyordu[24]. Bilahare II. Balıkesir Kongresi Akhisar cephesi kumandanlığına Celâl(Bayar) Beyi atayacaktı[25].

Dramalı Rıza Beyin de müfreze kumandanı olarak görev yaptığı Akhisar cephesindeki bu kuvvetlerin mevcudu 800 kişiydi. Dramalı Rıza Bey de kendi müfrezesi ile birlikte Manisa'yı ve Menemen'i işgal etmiş olan Yunan tümenine karşı mücadele etmekteydi[26].

Dramalı Rıza Bey bir süre sonra da Salihli cephe kumandanı Çerkes Ethem Bey ile birlikte "Salihli cephesinde" Kuva-yı Milliye'ye yönelik faaliyet ve hizmetlerine devam edecektir

Çerkes Ethem, Salihli'de bulunduğu günlerde orada bulunan Dramalılardan bazıları ile birleşmiş, Gönen Balıkesir, Kirmasti, Bandırma ve Bursa'da tanıdığı Çerkeslere de haber göndererek kendisine katılmalarını istemiştir[27]. İşte Salihli'de Çerkes Ethem'le birleşen Dramalılardan kast edilen

---

23 Görgülü, **a.g.e.,** s.248.

24 Özalp, **a.g.e.,** C.1, s.34.;Rahmi Apak, Akhisar Cephesinin kuruluşuyla ilgili olarak şunları anlatmaktadır:

"Haziranın 25 nci günü de Binbaşı Bay Hüsnü'nün kumandası altında bir müfreze ile Akhisar cephesi vücuda getiriliyor. Bu müfrezede 188 nci piyade alayından bir kıt'a ile Akhisar kazası ve Marmara nahiyesi gönüllülerinden müteşekkil millî kuvvetler vardı. Sivil paşalardan Halit Paşa, Hafız Hüseyin Beyler, Damat Ferit tarafından İstanbul'da idam edilen, Dramalı Rıza Bey gibi seçilmiş zevat bunların şeflerinden idiler." Bkz. Rahmi Apak, **İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu,** TTK Basımevi, Ankara 1990, s.63.

25 İttihat ve Terakki Fırkası'nın İzmir Katibi Mes'ulü olan ve Millî Mücadele'nin başlarında "Galip Hoca" takma adını kullanan Mahmut Celâl(Bayar)Bey, bu konuda *" ...Ben Akhisar'a gidip bu işe el koymazsam buradaki Kuva-yı Milliye'nin dağılması ihtimali varmış, bundan dolayı Akhisar Cephesi Millî Alay Kumandanlığına seçilmekliğim Balıkesir Kongresi'nce ön görülmüş... ben Akhisar'a varmadan bu bana tebliğ edildi. Şu halde yeni bir Kuva-yı Milliye görevine ısrarla davet olunuyordum. ..."* Celâl Bayar, **a.g.e.,** C.7, s.145. Ayrıca bkz. Teoman Ergül, **Kurtuluş Savaşı'nda Manisa(1919-1922),** Manisa Kültür Sanat Kurumu Yay., İzmir 1991, s.54-57.

26 Apak, **a.g.e.,** s.63.; Özalp, **a.g.e.,** C. 1, s.34.

27 *"Salihli'de bulunan Çerkes Ethem, orada Dramalılardan bazıları ile birleşti. Gönen, Balıkesir, Kirmasti, Bamdırma ve Bursa'da tanıdığı Çerkeslere haberler yolladı. Bazıları davete icabet ettiler. O bu suretle palazlaştı"* Bu değerlendirme için bkz. Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi,** İzmir 1955, s.185.

Levent Şahverdi Arşivi

Dramalı Rıza Beydir. Artık Dramalı Rıza Bey, kendisine bağlı kuvvetler ile birlikte Çerkes Ethem'e katılma kararı almıştır[28].

Dramalı Rıza Bey ve müfrezesi, Çerkes Ethem'in Salihli-Alaşehir, Uşak bölgesinde güçlenmesine ve buraları nüfuzu altına almasında faal bir rol oynamıştı[29]. Dramalı Rıza Bey, Çerkes Ethem Bey ile birlikte Bozdağ cephesi[30] olarak da ifade edilen "Birgi ile Salihli arasındaki" sahada Yunanlılara karşı mücadelesini sürdürmekteydiler.[31]. Bu arada Balıkesir- Biga bölgesinde Anzavur Ahmet isyanı çıkmış ve kısa sürede bu isyan yayılarak ederek o bölgedeki Kuva-yı Milliye hareketi için tehlikeli bir hal almıştı. Bunun üzerine Çerkes Ethem de Anzavur'a karşı savaşan millî kuvvetlere yardımcı olmak üzere görevlendirilmişti. Çerkes Ethem, yanında Dramalı Rıza Bey de olmak üzere 150 kadar atlı kuvvetiyle Salihli cephesinden ayrılarak isyân bölgesine hareket etmişti Bu olay Dramalı Rıza Bey için artık yeni bir dönemin başlangıcı olacaktır. Çünkü o, bir daha Salihli cephesine dönmeyecekti.

B) Birinci Anzavur İsyânı ve Dramalı Rıza Bey

İngilizler ile Damat Ferit Paşa ve Sait Molla gibi Millî Mücadele karşıtlarının tahriki ve desteği çıkan[32]. Anzavur ayaklanması Ekim 1919'un

---

28 Çerkes Ethem ile birleşme kararı alan sadece Dramalı Rıza Bey değildi, O günlerde Yunanlılara karşı yaptığı akınları ve hücumları ile ün salmış olan Parti Pehlivan ve arkadaşları da Çerkes Ethem'im maiyetine girmişlerdi. Bkz. Bayar, **a.g.e.**, C.8, s.51.

29 Alaşehir Kaymakamı Bezmi Nusret Bey, Çerkes Ethem'le ilgili değerlendirmesinde şunları söylüyor:

"Ethem çok zeki bir adamdı. Her hareketinde bir şeytanlık saklı idi. Kimseye sezdirmeksizin fikrine ve emellerine uygun taraftarlarının çoğalmasına çalışıyor, etrafı yokluyordu(...)Mustafa Beyin millî kuvvetler kumandanı olmasını bir türlü çekemiyordu. Her şeye hâkim olmak sevdasında idi." Kaygusuz, **a.g.e.,** s.185.

30 Salim Gökçen, **Bozdağ'ın İşgali ve Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2003, s.34.

31 Çerkes Ethem Beyin emrinde bulunan kuvvetler Bozdağ cephesinin sağ tarafında bulunan Sart Harabeleri'ni ve sol tarafında bulunan Akhisar-Salihli yolu üzerindeki Binbir Tepe'yi savunmakla görevliydiler. Bayar, **a.g.e.**, C.8, s.57-58. Çerkes Ethem'in cephedeki kuvvetlerinin durumu ile ilgili olarak verilen bir bilgide *"Buradaki cepheye Çerkes Ethem'in kuvvetleri hâkimdi. Gruplar halinde milisler teşkilât kurmuşlar, düşmanla çarpışıyorlardı. Çerkes Ethem'in kuvvetleri oldukça fazla idi. Hatta bir batarya da topları vardı. Düşmanı burada durdurmuşlardı. Askerleri de çok sayıda kalabalıktı. 400-500 kadar Çerkes vardı"* denilmektedir. Bkz. Abdurrahman Özgen, **Milli Mücadele'de Türk Akıncıları,** 3.Basım, Tekin Yay., Ankara 1973, s.42.

32 Özcan Mert, "Anzavur'un İlk Ayaklanmasına Ait Belgeler, **Belleten**, C. LVI, Sayı:217,s.888.

Levent Şahverdi Arşivi

son günlerinde başlamış ve Kasım ayı boyunca bütün şiddeti ile sürmüştü[33]. Ayaklanma ile ilgili faaliyetler önce Manyas bölgesinde başlamış daha sonra da Gönen, Susurluk, Ulubat ve Bandırma bölgelerine yayılmıştı. Millî kuvvetlerimizi ve askerî birliklerimizi uzun süre uğraştıran bu ayaklanma, sürdürülen kararlı mücadele ve takip ile bastırılmıştı.

Dramalı Rıza Beyin Anzavur Ahmet'in bu ilk isyanında takip ve tenkil görevi üstlenmesi, Salihli Cephesi kumandanı Çerkes Ethem'in isyân bölgesine çağrılması ile söz konusu olmuştu. Anzavur ve avenesini takip ve tenkil etmekle "Takip Kuvvetleri Kumandanı" olarak 174. Alay Kumandanı Kaymakam Rahmi Bey görevlendirilmiş[34], yardımcılığına ise Çerkes Ethem getirilmişti[35]. Çerkes Ethem'in bu göreve çağrılmasında, bir Çerkes oluşunun ve Anzavur'un Çerkesler üzerindeki etkisini kıracağı beklentisinin de önemli bir rolü olmuştur. Salihli Cephe Kumandanı Çerkes Ethem, bu cephede birlikte mücadele verdiği müfreze kumandanı Dramalı Rıza Bey ve 150 kişilik bir süvari müfrezesi ile birlikte 19/20 Kasım günü Balıkesir'e gelmişti.

Balıkesir'de yayınlanan İzmir'e Doğru gazetesi Çerkes Ethem ve Dramalı Rıza Beyin gelişi ile ilgili şu haberi veriyordu:

"Düşman ile uğraştığımız bir zamanda İslâmlar beyninde kan dökmek isteyecek kadar ihanet-i vataniye gösteren Anzavur Ahmet, millî azmin karşısında perişan olduğunu evvelki nüshamızda tafsîl etmiştik.

---

33 Ayaklanmanın başlangıç tarihi konusunda farklı tarihler belirtilmekle birlikte Genelkurmay ATASE Başkanlığının hazırladığı Türk İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar isimli eserde 25 Ekim 1919 tarihi Anzavur Ahmet Ayaklanmasının başlangıcı olarak belirtilmektedir. Bkz. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı; **Türk İstiklâl Harbi, İstiklâl Harbi'nde Ayaklanmalar**, C.6, Ankara 1974, s.67. Anzavur Ahmet Ayaklanması hakkında daha geniş bilgi için bkz. Adnan Sofuoğlu, **Kuva-yı Milliye Döneminde KuzeyBatı Anadolu(1919-1921),** Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara 1994, s.212-222 ve 232-239; Mücteba İlgürel, **Millî Mücadele'de Balıkesir Kongreleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., İstanbul 1999, s.138-149.; Kenan Esengin, **Millî Mücadele'de Ayaklanmalar,** 3. Baskı, Kamer Yay., İstanbul 1998, s. 73-80; Özalp, **a.g.e**, C.1, s. 65-71.

34 Kazım(Özalp) Bey, hatıralarında *"Anzavur Manyas'a kaçmağa muvaffak olmuş ve bir evde saklanmıştı. Ben Rahmi Bey kumandasındaki kuvveti Manyas içinde Anzavur'u aramak için bırakarak kalan kuvvetlerle cepheye döndüm"* demektedir. Bkz. Özalp, **a.g.e.**, C.1, s.67.

35 Zühtü Güven, Anzavur İsyanı İstiklâl Savaşı Hatıralarından Acı Bir Sayfa isimli eserinde, Çerkes Ethem'in Anzavur İsyanı'nı bastırmak için görevi kabul etmesinde Rauf Beyin rolünün olduğunu söylemektedir. Bkz. Zühtü Güven, **Anzavur İsyanı İstiklâl Savaşı Hatıralarından Acı Bir Sayfa**, Ankara 1965, s.39.

Levent Şahverdi Arşivi

Yüz Yetmiş Dördüncü Alay Kumandanı Rahmi Bey Efendinin kumandasında bırakılan müfreze-i askeriye Ahmet'in avenesini şiddetle takîb etmektedir. Alınan haberlerde mecruhların külliyetli miktarda olduğu anlaşılmaktadır.

Cihet-i askeriyenin bu mes'elede gösterdiği hamiyet-i milliye ve bütün zabitân ve asker kardeşlerimizin takîb de ibrâz ettikleri fedakârlık ve hissiyât-ı vatanperverâne cidden şayân-ı takdîr ve tebcîldir. Salihli Cephesi Kuva-yı Milliye Kumandanı Çerkes Ethem Bey kardeşimiz de bu millî mücahedeye iştirâk etmek arzuy-ı vicdaniyesini izhâr etmiş ve cephedeki rüfekây-ı fedâkârinden Rıza Bey kardeşimiz ile birlikte ve maiyyetine aldığı mühim bir süvari kuvvetile Perşembe günü Balıkesir'e gelmiştir. Ethem Bey, milletinin ve vatanının şerefi namına Anzavur'u bizzat istîsâl etmek üzere dün hareket etmiştir..."[36]

21 Kasım Günü Balıkesir'den Susurluk'a gelen Çerkes Ethem ve Dramalı Rıza Bey, Rahmi Beyin emrinde takip hareketine katıldılar[37]. Çerkes Ethem, Kuva-yı Seyyare olarak da adlandırılan kuvvetleri ile birlikte Susurluk'tan ayrılarak Anzavur'un bulunduğu Gönen üzerine yürüdü. Millî kuvvetler gelmeden Anzavur Ahmet Gönen'den çıkarak Bayramiç sırtlarına kadar çekilmişse de Çerkes Ethem'in ısrarlı takibi sonunda "Saraçlar'da" çatışmaya mecbur kalmıştı[38]. Çatışmayı kaybeden Anzavur Ahmet'in kuvvetlerinden on kişi ölmüş, kendiside kaçmıştı.

Dramalı Rıza Beyin, Anzavur kuvvetleri ile yaptığı diğer bir çarpışma 29/30 Kasım gecesi olmuştu. Ulubad da jandarma müfrezesi ile çatıştıktan[39] sonra takip Kuvvetleri Kumandanı Yarbay Rahmi ve Çerkes Ethem ile Kirmasti'de takip görevinden dönen Dramalı Rıza Beyin kuvvetleri tarafından Susurluk-Kirmasti arasında sıkıştırılmıştı. Kirmasti'nin Söğütalanı köyünü kuşatan, takip kuvvetleri Anzavur'un işini bitirmek istiyorlardı.

---

36 **İzmire Doğru**, 27 teşrinisani 1335(1919), Nr:4.

37 Bursa'da bulunan 56 ncı Tümen komutanı Bekir Sami Bey Anzavur'un Bursa yönündeki girişimlerini önlemek için Alay Kumandanı Rahmi Beyin komutasındaki ufak bir süvari birliğini Karacabey taraflarına göndermişti. Bkz. İhsan Ilgar, **Millî Mücadele'de Bursa(Mümtaz Şükrü Eğilmez'in Hatıraları)**, İstanbul 1981, s.27.

38 **İzmire Doğru,** 30 teşrinisani 1335(1919), Nr:5; Mert, **a .g.m.**, s.878.

39 **İzmire Doğru**, 30 teşrinisani 1335(1919), Nr:5.

Levent Sahverdi Arşivi

Bütün hayvanlarını köyde bırakmak zorunda kalan Anzavur Ahmet, kuşatmayı yararak yine kaçmayı başarmıştı. Konuyla ilgili olarak İzmire Doğru gazetesi şu bilgiyi vermektedir.

"Anzavur Bayramiç müsademesinden perişan bir sûret de mağlub oldıktan sonra Kirmasti ve Uluabad'a doğru kaçmıştı. Uluabad'da jandarma müfrezesile küçük bir müsademe yapdıktan sonra 29-30 Teşrîn-i sâni gicesi Ayas Köprüsü'nden geçerek Suludere taraflarına gelmiş ve orada Kuva-yı Milliye ta'kîb kumandanı Edhem beyin kuvveti tarafından sarılmıştır. Edhem Beyin kıymetli arkadaşlarından Dramalı Rıza Bey dahi Kirmasti'den alub getirdiği müfreze-i askeriye ile birlikde yetişmiş ve şedîd bir müsademeye başlamıştır. Müsademe neticesinde usat tamamile münhezim olmuş ve Anzavur kırk beş hayvan ve on beş silah bırakarak ve hatta kendi silahını bile ahaliden birisine tevdii ile yaya ve perişan bir sûretde kaçmışdır..."[40]

Gönen ve civarının Anzavur'un işgalinden kurtarılmasından sonra takip kumandanı olarak Dramalı Rıza Bey, müfrezesi ile birlikte Manyas taraflarında Anzavur kuvvetlerini takip etmiş ve bir çoğunu etkisiz hale getirmiştir[41].

Anzavur Ahmet, millî kuvvetlerle giriştiği bütün çatışmalarda, mağlup edilmişti. Millî kuvvetlerin sürekli takibinde olan Anzavur ve avenesi, yeni bir çatışmaya cesaret edemiyor, mütemadiyen takip kuvvetlerinin önünden kaçıyordu. İzmire Doğru gazetesi bu konuyla ilgili olarak şu bilgiyi veriyordu:

"Anzavur Ahmed her tarafta uğradığı kahkarî mağlubiyetler üzerine beş altı günden beri pek perişan bir halde yeni müsademelere cesaret edememektedir.

Ma'mafih bir tarafda Edhem Bey ve Rıza Bey millî kuvvetlerle diğer tarafdan da askerî müfrezeler şiddetli takibata devam etmektedirler"[42]

---

40 **İzmire Doğru,** 3 kânunuevvel 1335(1919), Nr.6.
41 **İzmire Doğru,** 7 kânunuevvel 1335(1919), Nr.7.
42 **İzmire Doğru,** 9 kânunuevvel 133581919), Nr:8.

Levent Şahverdi Arşivi

Kendisinin emrindeki takip müfrezesi ile mütemadiyen Anzavur'un avenesini takip eden ve bir çoğunu etkisiz hale getiren Dramalı Rıza Beyin Anzavur Ahmet ile son çatışması Demirkapı sırtlarında olmuştu. Yunanlılara iltica etmek isteyen Anzavur Ahmed, Bergama taraflarına gitmek istemişse de başarılı olamamıştı. Bunun üzerine Demirkapı taraflarına gelen Anzavur burada Susurluk jandarma Kumandanı Mustafa Beyin müfrezesi ile çatışmaya girmişti. Bunun üzerine çatışma bölgesine Balıkesir'den kuvvet gönderildiği gibi Dramalı Rıza Beyin de kuvvetleri ile Demirkapı'ya gelerek Anzavur'la çatışmaya girmişti[43].

Görüleceği gibi Dramalı Rıza Bey, Anzavur Ahmet'in bu ilk isyanının da takip kumandanı olarak müfrezesi ile birlikte büyük hizmetler görmüştür. Bandırma, Kirmasti, Manyas, Gönen gibi İsyan bölgesi içerisinde kalan kaza ve köylerin her tarafında müfrezesi ile birlikte takip hareketi yapmış, ve Anzavur'a ağır darbeler indirmiştir.

C) Akbaş Baskını'nda Dramalı Rıza Bey

Dramalı Rıza Beyin, Salihli cephesinden beri Çerkes Ethem ile arası hep mesafeli olmuştur. Bunun nedeni de Dramalı Rıza Beyin yaratılışı icabı Çerkes Ethem'in her dediğini ve arzusunu kabul edecek bir kişi olmayışı idi[44]. Onun bu boyunduruk altına girmeme huyu, kısa bir süre sonra Çerkes Ethem ile arasının açılmasına yol açacaktı. Bu soğukluk Anzavur Ahmet İsyanı esnasında daha da belirginleşecekti. Anzavur İsyanının bastırılmasından sonra Dramalı Rıza Bey, Çerkes Ethem ile birlikte Salihli cephesine dönmemişti. Durumu yakından bilen 61. Fırka Kumandanı Miralay Kazım Bey, Dramalı Rıza Beyi ve emrindeki müfrezesini o tarihlerde Biga'ya gönderilen Köprülü Hamdi Beyin emrine göndermiştir.

Kazım Bey hatıralarında konuyla ilgili olarak şu bilgiyi vermektedir:

---

43 **İzmire Doğru,** 18 kânunuevvel 1335(1919), Nr: 10.

44 Hacim Muhittin Bey hatıralarında Dramalı Rıza Bey ile Çerkes Ethem arasındaki anlaşmazlık için "*Bu Dramalı Rıza hakikaten cesur ve fedakâr bir çocuktur. Ben kendisini daha eskiden tanıyorum. O zamanlar Çerkes Edhem'in yanında bulunuyordu. Fakat yaradılışı icâbı Edhem'in her arzusunu yerine getirmeyecek bir tip olduğu için Edhemle araları açılmış, Edhem'de Rızayı bertaraf etmeye karar vermiş...*"demektedir. Bkz.Çarıklı, **a.g.e.,** s.110.

Levent Şahverdi Arşivi

"Akbaş'daki silâh ve cephanenin nakli vazifesini Köprülü Hamdi Bey üzerine almıştı. Kendisi yanına aldığı 10 kuvayı milliye askeriyle Balıkesir'den Biga'ya hareket etti. O sırada Gönen havalisinde Anzavur taraftarlarını takip etmekte olan Dramalı Rıza Bey(İstanbul'da idam edilen) Ethem'le arası açıldığından Salihli cephesine dönmemişti. Çok kabiliyetli ve fedakar bir kimse olan Rıza Bey'i 40 asker adamıyla Hamdi Beyin emrine gönderdim."[45]

Köprülü Hamdi Bey, yanında Dramalı Rıza Bey ve emrine verilen kuvvetle birlikte 12 Ocak 1920'de[46] Biga'ya gitmek üzere Balıkesir'den ayrılmıştı. Hamdi Bey ve beraberindekilerin Balıkesir'den Biga'ya gidiş güzergahında nerelere uğradıkları hususunda da farklı anlatımlar vardır. Bazı araştırmacılar Hamdi Bey ve beraberindekilerin önce Balya kasabasına gittiğinden ve oradan da Gönen'e geçtiğinden bahsetmektedirler[47]. Bazıları da "Hamdi Beyin yanında Dramalı Rıza Bey olduğu halde önce Bandırma'ya gittiğini ve orada Yıldız Oteli'ni işleten Kâni Beyi de aldıktan sonra Biga'ya geçtiğini"kaydetmektedirler.[48]

Hamdi Bey ve beraberindekilerin Balıkesir'den ayrıldıktan sonra Gönen üzerinden Biga'ya gittiği konusunda İzmire Doğru gazetesinde bir bilgi bulunmaktadır. Gazete "Biga'da Hamdi Bey" başlığı altında bu konuda şunları yazmaktadır:

"Biga'da bazı menfaatperestin Kuva-yı Milliye'yi alet ittihâz iderek bir takım harekât-ı na-layıkda bulunmağa başlamışlardı.

Hey'et-i merkeziye, âzâsından Hamdi Bey kardeşimizi bu havalideki teşkilâtı tevsîk ve yolsuzlukları izale vazifesile tavzîf ittiğinden müşarün-

---

45 Özalp, **a.g.e.,** C.1, s.90.

46 Adnan Sofuoğlu, "Akbaş Baskını(Olayı) ve Yankıları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C. IX, Sayı:26, Ankara 1993, s.422. Dramalı Rıza Bey ve adamlarının dışında Balıkesir'de Hamdi Beyin yanında ayrıca Manastırlı Mahmut, Köprülü Şerif, Tikveşli Süleyman Çavuş, Balıkesirli Kara Mustafa, Resneli Ahmet, Kumanovalı Hüseyin Çavuş, Kepsutlu Arnavut Abdi, Menemenli İbrahim, Tikveşli Mülazım Sabri Bey ve birkaç kişi daha bulunuyordu. Bu kişilere bir gün önce Kazım Bey tarafından Osmanlı süvari filintaları ve tam teçhizat elbise verilmişti. Bkz. Zeynel Kozanoğlu, **Hamdi Bey ve Akbaş Baskını,** Ankara 1970, s.69.

47 Kozanoğlu, **a.g.e.,** s. 69;, Sobet gazetesi, Gıyas Yetkin (Kamil Su'dan naklen).

48 Bu bilgiyi, Kâmil Su, Ali Orhan İlkkurşun'un notlarına dayanarak belirtmektedir. Bkz. Su, **a.g.e.,** s.125.

Levent Şahverdi Arşivi

ileyh bir hafta evvel Gönan tarikile Biga'ya mütevveccihen hareket itmişdi"[49]

Biga'ya gelen Hamdi Bey Dramalı Rıza Bey, Kani Bey, Kara Hasan ve Biga Müdafaa-i Hukuk cemiyeti ileri gelenlerince karşılanmıştı[50].

Dramalı Rıza Bey, Köprülü Hamdi Beyin kısa zamanda güvenini kazanarak onun en yakın arkadaşı ve güvendiği bir kişi olmuştu. Köprülü Hamdi Bey ile birlikte Biga'da asayiş ve huzurun sağlanmasında büyük hizmetleri olan Dramalı Rıza Bey, özellikle Biga'daki asayişsizliğin en önemli sebebi olan Kara Hasan ve çetesinin etkisiz hale getirilmesinde ön planda yer almıştır.

Kara Hasan'ı Hamdi Bey ile yaptığı görüşmeden sonra tutuklanarak hapishaneye gönderilmesi, bilahare Biga'daki Kara Hasan çetesine mensup olanları Kani Bey ile birlikte tutuklanması ve kaçan çete elemanlarını takip ederek bir kısmının yakalanması gibi işleri hep Dramalı Rıza Bey gerçekleştirmişti[51]. Hatta Kara Hasan'ın akıl hocası olarak bilinen Suphi Bey ile diğer bir çete üyesi olan Demetokalı Mustafa'nın Biga'da Hayvan pazarında öldürülmesi emrini de vermişti. Bütün bu gelişmeler Biga'da halkın huzur bulmasını sağlamış ve Köprülü Hamdi Bey ile Dramalı Rıza Beye karşı Biga'da derin bir sevgi ve minnet duyulmaya başlanmıştı.

Köprülü Hamdi Bey ve Dramalı Rıza Bey başta olmak üzere Kuva-yı Milliyecilerin Biga'da asayiş ve huzuru sağlamalarından sonra bu kez de Kuva-yı Milliye için silah ve cephane temini konusunda çalışmalara başlamışlardı[52]. Çünkü Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi'nin Köprülü Hamdi Beye verdiği görevlerden birisi de "asker, silâh ve cephane" tedarik etmekti[53]

---

49 **İzmire Doğru**, 14 kânunusani 1336(1920), Nr.18

50 Kozanoğlu, **a.g.e.,** s.69.

51 Dramalı Rıza Beyin bu faaliyetleri için bkz. Su, **a.g.e.,** s.126-133; Kozanoğlu, **a.g.e.,** s.69-75; Güven, **a.g.e.**, s.27-34.; Hoşgör, **a.g.e.,** s.35-45.

52 "Bundan sonra Hamdi Bey ve arkadaşları bütün güçlerini Biga ve yöresinde güvenliği sağlama, bölgede millî davaya katılanların sayısını artırma, Yunan cephesinde çarpışan asker ve Kuva-yı Milliyecilere silâh ve cephane sağlama, cepheye gönüllü gönderme işlerine verdiler." Bu değerlendirme için bkz. İlhami Bebek, **Millî Mücadele'de Akbaş Cephaneliği Baskını**, Genelkurmay Başkanlığı yay. Ankara 1994, s. 49.

53 Balıkesir Merkez Heyeti, Köprülü Hamdi Beyin yöneticilik bilgisinden ve tecrübesinden yararlanılmasını düşünerek, ondan "asker, silâh ve cephane tedarik etmek, uygunsuz hareketlerde bulunanlara hadlerini bildirmek, yapılan yolsuzlukları önlemek, Müdafaa-i Hukuk örgütünü güçlendirmek gibi görevlerle Hamdi Beyi Biga'ya göndermişti. **İzmire Doğru**, 14 kânunusani 1336 (1920), Nr.18.

Levent Şahverdi Arşivi

Cephedeki kuvvetlerin silâh ve cephane ihtiyacını gidermek için İstanbul'da gizli olarak faaliyet gösteren bazı Millî Mücadele yanlısı cemiyetlerle işbirliğine girişilmiş ve bu suretle İstanbul'dan Anadolu'ya silâh ve cephane kaçırılmaya çalışılmıştı. Hatta bir defasında 61 nci Fırka Kumandanı Miralay Kazım Bey, Dramalı Rıza Bey ile birlikte kendi kardeşi Fethi Beyi, silâh temini için İstanbul'a göndermişti[54]. Dramalı Rıza Bey ile Fethi Bey, bir miktar silâh ve cephaneyi İstanbul'dan cepheye getirmeyi başarmışlardı. Maçka Silâhhanesi Mitralyöz Yüzbaşısı Cemal Bey de hatıratında bu olaya yer vermekte ve "*Kuva-yı Milliyenin noksanlarını ikmâl için büyük faaliyet göstermek iktiza ediyordu.(...) Kuvâyı Milliye komutanlarına İstanbul'a adam gönderip noksanlarını aldırmalarını tenbih etmiştim. Bunlar gelmeye başlamışlardı. Karahisar'dan Dramalı Halil İbrahim(Dramalı Rıza olacak) isminde çete reisi gelmişti. Ona Maçka Silâhhanesi'nden bir takım şeylerle birkaç tane de Cebel topu kaması vermiştim*" demektedir[55].

Bilindiği gibi, Mondros Mütarekesi'nin ilgili hükmü gereğince[56] silâh depolarına İtilâf Devletlerince el konulmuştu. Anadolu depolarında bulunan silâhların sürgü kolları ile topların kamaları sökülerek sahile ve İstanbul depolarına taşınmıştı. Oluşturulan en büyük silâh depoları İstanbul ve Gelibolu yarımadasında bulunuyordu. Bu depolarda Türk subayları da bu-

54 Kazım Bey hatıralarında bu konuda şunları söylemektedir:
"Noksanı telâfi için çok kereler İstanbul'a heyetler gönderdik. Bu heyetler de silâh ve cephane temine muvaffak olamıyorlardı. Ancak bir gidişte kardeşim Fethi ile Dramalı Rıza Bey bir miktar silâh ve cephane bulmaya muvaffak olmuşlardı. Bunları İstanbul'dan getirmek fevkalade zordu." Özalp, **a.g.e.,** C.1, s.73-74.

55 General Cemal Karabekir, **Maçka Silâhhanesi Hatıraları**(İstiklâl Harbi Kahramanları), Yay. Haz. Aykut Kazancıgil, Nehir Yay., İstanbul 1991, s.69. Hatırat yazarının bahsettiği olay, Kazım(Özalp) Beyin hatıralarında bahsettiği silâh getirme ile ilgili görevdi. Ancak Mitralyöz Yüzbaşı'sı Cemal Bey (bilâhare General Cemal Karabekir), hatıralarını çok daha sonra yazdığı için Dramalı Rıza Beyi, Dramalı Halil İbrahim olarak hatırlamaktadır. Oysa Çarkçı Yüzbaşısı Halil İbrahim Bey Dramalı Rıza Bey ile birlikte "Damad Ferid Paşaya Suikast" davasında suçlu görülerek idam edilmişti. Hatırat yazarı hatıratının bazı bölümlerinde Dramalı Rıza Beyi mütemadiyen (yanlış hatırlama ile) Dramalı Halil İbrahim olarak anmaktadır.(O.A).

56 Mondros Mütarekesi'nin 5, 13 ve 20 nci maddeleri Osmanlı Kara ve Deniz kuvvetlerinin terhisi, teçhizat, silâh ve cephanenin durumuyla ilgiliydi. İlgili maddeler için bkz. **Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, 3. Baskı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 1999, s.47-49.

Levent Şahverdi Arşivi

lunmakla beraber, depoların kontrolü ve korunması tamamen İtilâf kuvvetleri tarafından yapılıyordu. Diğer taraftan İzmir ve Manisa havalisindeki silâh depoları ise Yunan işgalleri ile birlikte, Yunanlıların eline geçmişti[57]. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Mütareke ve Millî Mücadele yıllarında kurulan "Karakol, Hamza, Felah, Mim Mim Grubu gibi" bazı gizli cemiyetler ve teşekküller, İtilâf Devletlerinin ele geçirdikleri bu silâh ve malzemeleri mümkün olduğunca İstanbul'dan Anadolu'ya kaçırmaktaydılar[58]. Ancak bütün bunlar yetersiz kalmakta, her geçen gün genişleyen mücadele cephesi ve yine sayıları gittikçe artan millî kuvvetlerimiz için daha geniş çapta silâh ve cephaneye ihtiyaç duyuluyordu.

İşte Akbaş silâh deposu, Gelibolu yarımadasındaki en büyük silâh depolarından biriydi ve burada Kafkas cephesinde Ruslardan ele geçirilmiş olan silâh ve teçhizat bulunuyordu[59]. Bu depoda, sekiz bin Rus tüfeği , kırk Rus ağır makineli tüfeği ve 5 bin ila 20 bin sandık arasında olduğu ifade edilen cephane ile muhabere ve istihkâm malzemesi bulunuyordu[60] Akbaş'daki bu silâh ve cephane deposunu Fransızlar korumaktaydı. İşte bu günlerde bu silâh ve cephanelerin Bolşevik Ruslara karşı savaşan Çarlık Yanlısı bir kuvvet olan Vrangel ordusu askerlerine verileceğine dair İstan-

57 Özalp, **a.g.e.,** C.I, s. 89.

58 İstanbul'da kurulan bu gizli cemiyet ve teşekküllerin faaliyetleri için bkz. Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası;** Mesut Aydın, **Millî Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faâliyetleri,** Boğaziçi Yay., İstanbul 1992; Hüsnü Himmetoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları,** Ülkü Matbaası, İstanbul 1975; Fethi Tevetoğlu, **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar,** TTK Basımevi, Ankara 1988; Bülent Çukurova, **Kurtuluş Savaşında Haber Alma ve Yeraltı Çalışmaları**, Ankara 1994.

59 Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Sofuoğlu, **Kuvâ-yı Milliye Döneminde Kuzey Batı Anadolu**, s.264-270. İlgürel, **a.g.e.,** s.178;

60 Sofuoğlu, **Akbaş Baskını(Olayı) ve Yankıları**, s.424; İlgürel, **a.g.e.,** s.178; Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta Akbaş cephaneliği hakkında bilgi verirken burada bulunan silâh ve malzeme konusunda *"Akbaş denilen yerde, bir cephane deposu vardı. Orada Fransızların eli altında bol miktarda silâh ve cephane bulunuyordu(...) Akbaş deposunda sekiz bin Rus tüfeği, kırk Rus Makineli tüfeği, yirmi bin sandık cephane bulunduğu tahmin ediliyordu"* demektedir. M. Kemal Atatürk, **Nutuk, C.1(1919-1920),** Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984, s.268. Ayrıca bu sayıların belirtildiği belge için de bkz. M. Kemal Atatürk, **Nutuk, C.III (1919-1927) Belgeler**, Yay. Haz. İsmet Gönülal, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984. s. 191-192, Belge No: 239.; Genelkurmay Askerî tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi'ndeki belgeye dayanarak İlhami Bebek'de Akbaş silâh deposunda 8500 tüfek, 30 makineli tüfek ve yarım milyon miktarda piyade fişekliği bulunmaktaydı demektedir. Bebek, **a.g.e.**, s.53.

Levent Şahverdi Arşivi

bul gazetelerinde haberler çıkmaya başlamıştı. Hatta bu silâhları almak için Gelibolu'ya bir Rus nakliye gemisinin geldiği de istihbarat olarak iletilmişti[61].

Köprülü Hamdi Beyi bu görevi üstlenmesi konusunda ikna eden Miralay Kazım Bey olmuştu. Kazım Bey bu görevin verilmesiyle ilgili olarak hatıralarında "Akbaş'ta ;İtilâf Devletlerinin muhafazasında bulunan silâh ve cephanenin Anadolu'ya kaçırılması çarelerini aramaya koyulduk. Akbaş'daki silâh ve cephanenin İtilâf kuvvetlerinden *kaçırılması fikrini, o zaman Balıkesir'de bulunan Köprülü Hamdi Beye açtım, Pek ateşli ve cesur bir vatanperver olan Hamdi Beyin bu iş aklına yattı ve hemen faaliyete girişti*" demektedir[62]. Bunun üzerine Akbaş'daki silâh ve cephanenin Anadolu'ya kaçırılması konusu Köprülü Hamdi Beyin bu görevi üstlenmesi ile düşünceden eyleme dönüşecek bir hal almıştı[63].Olayı hızlandıran gelişme ise bu silâhların Rusya'ya geri gönderileceğine ilişkin istihbarat bilgileri ve gazete haberleri olmuştu.

Görevi üstlenen Hamdi Bey, hemen çalışmalarına başlamış ve ilk olarak Biga'ya gelmeden emri altına verilen ve kısa sürede yiğitliği, cesareti, teşkilâtçılığı ve mertliği ile kendi üzerinde derin bir tesir bırakmış olan Dramalı Rıza Beyi, keşif yapmak amacı ile bölgeye gönderdi.

Bunun üzerine Dramalı Rıza Bey, iki arkadaşı ile birlikte Biga'dan Lapseki'ye gitti. Kıyafet değiştiren bu öncüler Lapseki'de Bergos(Umurbey) Bucak Müdürü Reşadettin Bey ile buluştular. Daha sonra Reşadettin Bey de olduğu halde Gelibolu'ya geçtiler. Reşadettin Bey, Dramalı Rıza Beyi ilgili kişilerle tanıştırıp, temas kurmasını sağladıktan sonra geri dönmüştü. Dramalı Rıza Bey ve beraberindekiler Gelibolu yakasında bir haf-

61 İlgürel, **a.g.e.,** s.179. Su, silâh ve cephaneyi Rusya'ya göttürmek üzere 1920 yılının Ocak ayında Gelibolu'ya bir Rus gemisinin geldiğini belirtmektedir. Su, **a.g.e.**, s.136.

62 Özalp, **a.g.e.,** C.1, s.74.

63 Bu görevin Hamdi Beye verilmesi hususunda farklı yaklaşımlar vardır. Kâmil Su, bu görevi Köprülü Hamdi Beye, 61 Fırka Kumandanı Kazım Beyin verdiğini belirtmektedir. Su, **a.g.e.,** s.138; Kazım Bey ise bu konuda net ve açık bir ifade kullanmadan "Akbaş'daki silâh ve cephanenin nakli işini Köprülü Hamdi Bey üzerine almıştı" demektedir. Özalp, **a.g.e.**, C.1, s.89-90. İlgürel ise Köprülü Hamdi Beyin, Akbaş deposundaki silâhların Anadolu'ya kaçırılması konusunu Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Miralay Halid Bey ile konuştuğunu ve onunla fikir teatisinde bulunduğunu söylemektedir. Bkz. İlgürel, **a.g.e.**, s.179.

Levent Şahverdi Arşivi

ta kadar kaldılar. Bu süre içinde köylü kıyafeti giyen Dramalı Rıza Bey, cephane depolarının yakınlarında mütemadiyen incelemelerde bulundu. Yörede tanıştığı bazı kişilerden kendisi için gerekli olacak bilgiler alan Dramalı Rıza Bey özellikle, cephaneliğin, depoların nasıl korunduğunu, subay ve erlerin yatıp kalktıkları yerleri, nöbetçilerin sayısını ve nerelerde nöbet tutulduğunu, ne şekilde ve ne zaman nöbet değiştirildiğini, telefon hatlarını, depolardan deniz kıyısına giden yolları, kıyıda kayıkların yanaşabileceği noktaları araştırıp gerekli notları aldı[64].

Dramalı Rıza Bey bu keşif ve inceleme görevini o kadar mükemmel yapmıştı ki, satıcı kıyafetinde cephaneliğin içerisine bile girmeyi başarmıştı. Bu sayede gerek kendisi ve gerekse beraberindekiler cephaneliğin içindeki nöbet yerlerini, er koğuşlarını, subay odalarını, telefon hatlarını ve deniz kıyısına giden yolları bile öğrenmişlerdi. Kısaca Dramalı Rıza Bey, yapılacak bir baskın için adeta cephaneliğin içini dışını, girdisini çıktısını öğrenmişti.

Gelibolu'da Müstahkem Mevki Kumandanı Halid Bey ile de görüşen Dramalı Rıza Bey, kumandanı ikna ederek yapacakları baskın işinde kendilerine yardımcı olmasını sağlamıştı[65].

Dramalı Rıza Bey baskın için gereken bütün bilgi ve istihbarata ulaştıktan sonra Biga'ya geri döndü. Dramalı Rıza ve Hamdi Beyler, toplanılan bilgi ve istihbaratı değerlendirip, sonra baskının nasıl yapılacağı hususunda bir plan hazırladılar. Baskınla ilgili olarak hazırlanan plan, gizli bir şifre ile Miralay Kazım Beye de bildirildi

Baskınla ilgili diğer hazırlıklar da tamamlandıktan sonra Hamdi Bey ve baskına iştirak edecek başta Dramalı Rıza Bey olmak üzere diğerleri Biga'dan ayrılarak 18 Ocak 1920 tarihinde Lapseki'ye geldiler. Hamdi Bey Lapseki'de kalırken, Dramalı Rıza Bey ve 30 civarındaki müfreze elemanı. 19 Ocak günü Bergos'a (Umurbey'e) gelerek[66], burada tekrar Bucak

64 Su, **a.g.e.**, s.139; Bebek, **a.g.e.**, s.56; İlgürel, **a.g.e**, s.180.

65 Su, **a.g.e.**, s.140.

66 Bergos Karakol Kumandanı Mecid imzasıyla Bucak Müdürü Reşadeddin Beye gayet müstacel ve mahrem kaydı ile 19 kânunusani 1336(1920) tarihinde gönderilen yazıda *"Şimdi Bergos'a Kuvâ-i Milliye takip Kumandanı geldiler, Akşama da Kuvâ-i Milliye'nin Umum Kumandanı Hamdi Bey Bergos'a gelecektir.(Kürt Bekir ve rüfekasının ne tarafa gittiğini sual ediyorlar, bendeniz gereken tafsilatı verdim"* denilerek Dramalı Rıza Beyin Bergos'a geldiği bildiriliyordu. Bkz. Su, **a.g.e**, s.223, belge No:8.

Levent Şahverdi Arşivi

Müdürü olan Reşadeddin Bey ile irtibat tesis etti. Aynı gün akşamı ise Hamdi Bey de Bergos'a geldi. Burada yapılan ve Reşadeddin Beyin de katıldığı toplantıda baskın ile ilgili son hazırlıklar gözden geçirildi ve bazı kararlar alındı. Bu kararların başında baskının halktan gizlenmesine ve kendilerinin Kara Hasan çetesine mensup eşkıyayı takip için burada bulundukları yönünde halka duyuruda bulunulması gelmekteydi.

Görüleceği üzere baskının halktan gizlenmesi için Bergos'a gelen kuvvetlerin Kara Hasan çetesine mensup eşkıyayı takip ve yakalayacağı duyurulmuştu. Bilahare Bergos'tan ayrılan Dramalı Rıza Bey baskına katılacak arkadaşları ile birlikte gizlice Gelibolu yakasına geçmiş ve burada baskın ile ilgili son hazırlıklarını tamamlamıştı. Lapseki'ye geri dönen Hamdi Bey ise Lapseki Jandarma komutanı ile Şube Başkanı ile görüşerek silâhların taşınması için kayık ve motor temin etmeye çalıştı[67]. Diğer taraftan İstanbul Boğaz Kumandanı Galatalı Şevket Bey vasıtası ile baskın sonrası silâhların taşınmasında kullanılmak üzere "Bolayır" isimli bir de vapur temin edilmişti[68].

Dramalı Rıza Bey ise, baskın sonrası cephanelikteki silâh ve teçhizatın taşınması işinde yardım edecek kişileri ayarlamıştı[69]. Nihayet bütün hazırlıklar tamamlanmış ve 26/27 Ocak gecesi Akbaş cephaneliği baskını başlatılmıştı. Baskınla ilgili her ayrıntıyı inceden inceye düşünen Dramalı Rıza Bey, hiçbir aksamaya meydan vermeksizin başarılı bir şekilde baskını gerçekleştirmişti. Baskına bizzat katılan Dramalı Rıza Bey, yanına aldığı becerikli ve cesur arkadaşları ile cephaneliğe girmiş ve cephaneliği koruyan nöbetçileri etkisiz hale getirmişti. Daha sonra da Fransız askerlerinin bulunduğu koğuş basılmış ve hiçbir çatışmaya meydan verilmeksizin, bütün Fransız subay ve askerleri etkisiz hale getirilmişti[70].

---

67 Daha geniş bilgi için bkz. Su, **a.g.e.**, s.140-141.

68 **A.g.e.**, s.146.

69 Dramalı Rıza Bey, Biga'ya gelişi sırasında Hamdi Beye yardım etmiş olan Rahman Ağa aracılığı ile, Gelibolu yöresinde dolaşan Tahir çetesi ile ilişki kurmuş ve ondan on beş kişilik çetesi ile yardım edeceği sözünü almıştı. Yalova köylülerinden sağlanacak kişiler de Tahir çetesi ile beraber silâhların taşınmasına yardım edeceklerdi. Kozanoğlu, **a.g.e.**, s.82.

70 Kozanoğlu, **a.g.e.**, s.83.

Levent Şahverdi Arşivi

Daha sonraki aşama ise cephaneliğin boşaltılması olmuştu. Bergos iskelesine getirilen silâh ve cephaneler buradan da kara vasıtaları ile zaman geçirilmeksizin daha güvenli olarak görülen iç kısımlara nakledilmeye başlanmıştı.

Daha sonra Köprülü Hamdi Beyin gayretleri ile Türk askerleri tarafından muhafaza altında tutulan Sarıçalı, Üveycik ve Yenişehir'de bulunan silâh depoları da basılmış ve burada bulunan silâhlar da, Akbaş baskınında ele geçen silâhlar ile birlikte oldukça zahmetli bir taşımadan sonra Yenice'ye nakledilmişti[71].

Akbaş silâh deposunun basılması sonrası gelişen olaylara çalışmamızın ana çizgisi nedeniyle yer vermeyeceğiz. Ancak şunu hemen belirtmeliyiz ki, bu olay başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere cephede savaşan kumandan ve askerlerimiz ile memlekette bütün kesimlerde bir sevinç dalgası yaratmış, bu silâhlar ile Batı Cephesi'nde Yunanlılara karşı sürdürülen mücadelenin başarıya ulaşacağı azmi ve ümidi bir kat daha artmıştı. Ancak ne yazık ki, aşağıda kısaca ifade edeceğimiz gibi Anzavur Ahmet'in ikinci isyanı ya da Biga Hadisesi olarak bilinen olay sonucunda bu silâh ve cephaneler mecburiyet karşısında imha edilmek zorunda kalınacak ve Akbaş olayının heyecanı, sevinci, başarıya olan inanç ve azmi kısa sürecekti.

Millî Mücadele'miz içerisinde "efsanevi bir kahramanlık" olarak adlandırılan Akbaş Cephaneliği baskınının hiç şüphesiz ki baş aktörü Dramalı Rıza Beydir. Ancak onun ismi, Köprülü Hamdi Beyin gölgesi altında kalmıştır. Fakat Dramalı Rıza Bey, o kadar mütevazıdır ki, bundan hiç şikayetçi olmamış, Köprülü Hamdi Beye büyük bir itaat ve saygı ile bağlanmış, onun verdiği görevleri yine memnuniyetle yerine getirmişti.

Akbaş cephaneliğinin basılması hadisesinde gösterdiği cesaret ve beceriklilik, Dramalı Rıza Beyi, başta Köprülü Hamdi Bey olmak üzere, Balıkesir-Bursa bölgesi Kuva-yı Milliye komutanlarının katında yüceltmiştir. Onun çok önemli görevleri başarabilecek kabiliyette olduğuna inanılmış,

71 Bu cephaneliklerin basılması ve silâhların Yenice'ye taşınması konusunda geniş bilgi için bkz. Su, a.g.e., s.159-162.

Levent Şahverdi Arşivi

bu niteliğinden dolayı da Damat Ferit Paşaya düzenlenecek suikast tertibinin de baş aktörü yapılmıştır.

D) Yenice Baskını ve Dramalı Rıza Bey

Akbaş cephaneliğinden kaçırılan silâhlar ve bilahare Köprülü Hamdi Beyin çabaları ile Sarıçalı, Üveycik ve Yenişehir'deki silâh depolarından alınan silâh ve cephanelerin bulundukları mahalden alınarak Yenice'ye gönderilmesi oldukça zahmetli olmuştu. Yolların bozuk olması taşımayı zorlaştıran en büyük amildi. Ayrıca, bölgede çok sayıda eşkıya çetesi vardı ve her an bu silâh ve malzemeye saldırarak ele geçirme riski söz konusuydu. Bunun dışında ve civardaki dağ köylülerinin kendilerini ve köylerini savunmak için ihtiyaçları olan silâhları temin için, Yenice'ye nakledilen silâh ve cephane konvoylarına saldırma ihtimali de bulunuyordu Bütün bu tehlikeler haklı olarak Köprülü Hamdi Bey'i tedirgin etmekteydi[72]. Nitekim Hamdi Bey, silâh ve cephanelerin Yenice köyüne taşınıp, orada depo edilinceye kadar hep bu endişeleri taşımıştı.

Köprülü Hamdi Beyin bu silâh ve cephanenin üzerine bu hassasiyetle eğilmesi boşuna değildi. Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi tarafından Biga'ya gönderilirken, kendisinden yapılması istenen diğer bir görev de; Yunan cephesine gönderilmek üzere asker toplamasıydı. Akbaş'tan ve diğer silâh depolarından kaçırılan silâhlarla, cephenin ihtiyacı olan çok sayıda yeni birlikler oluşturulabilirdi. Bu nedenle Hamdi Bey, Biga'ya döner dönmez bütün faaliyetini "Kuzeybatı cephesine" asker hazırlama işine verdi. Nitekim askerlik şubesi vasıtası ile kısa sürede 500 kadar genç toplanmış ve bunlar Bandırma'daki 14. Kolordunun emrine gönderilmişti[73].

Diğer taraftan 61. Fırka Kumandanı Kazım Özalp Paşanın da Akbaş'tan getirilen bu silâhlar ile ilgili tasavvurları vardı. Bu konuda hatıralarında "*Planımız Akbaş'tan getirilen silâhlar ile bir taarruz kuvveti teşkil*

72 Nitekim Hamdi Beyin bu endişelerde haklı olduğu anlaşılmıştı. "Çünkü, silâh ve cephanelerin taşınması sırasında bazı sandıkların açıldığı ve içlerinden silâh ve cephanelerin alındığı görülmekteydi. Bu olaylar Hamdi Beyin canını oldukça sıkmıştı." Su, **a.g.e.**, s.161-162.

73 Daha geniş bilgi için bkz. **Türk İstiklâl Harbi**, C.VII, İdarî Faaliyetler, s.71-72.

Levent Şahverdi Arşivi

ve teçhîz ettikten sonra, Soma ile Akhisar arasında büyük bir taarruz yaparak Yunanlıları İzmir'den çıkarmaktı" demektedir[74].

Balıkesir Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'ne bağlı büyük bir millî kuvvet oluşturmak çabası ve oluşturulacak bu kuvvetlerin iaşe ve ibatelerinin teminini sağlamak düşüncesi ile Köprülü Hamdi Bey, Biga ve çevresindeki nahiye ve köylerden Kuva-yı Milliye adına para talep etmişti[75]. Köylülerden istenen para, o günkü şartlar içerisinde pek çoğunun ödeyemeyeceği miktarlara baliğ idi. Bu nedenle kısa sürede Gönen, Manyas ve Biga çevresinde Köprülü Hamdi Bey ve Kuva-yı Milliye aleyhinde memnuniyetsizlikler baş gösterdi. Bu sırada Anzavur Ahmet'de Gönen ve Manyas civarındaki Çerkes köylerinde millî teşkilât aleyhinde propagandaya başlamıştı[76]. Ayaklanma için gerekli alt yapı oluştuktan sonra İkinci Anzavur İsyanı veya Biga Hadisesi olarak bilinen isyan başlamıştı.

İğdemir, Biga'ya ani baskın harekâtı şeklinde başlayan bu olayın 16 Şubat 1920'de gerçekleştiğini söylemektedir[77] Kara Hasan çetesinin arta kalan eşkıyası ve Gavur İmam denilen eşkıya liderinin önderlik ettiği bu baskınla başa çıkamayacağını Köprülü Hamdi Bey anlamıştı. Çünkü yanında fazla bir kuvvet kalmamıştı. Bu olaydan birkaç gün önce emrinde çalışan Dramalı Rıza Beyi, yanında 40 kadar arkadaşı ile birlikte silâhların bulunduğu Yenice köyüne göndermiş ve böylece silâhları ve cephaneleri güvence altına almak istemişti. Bu nedenle Biga'da kalıp orayı savunması mümkün değildi.

Aslında Hamdi Bey, Anzavur Ahmet ile Gavur İmam'ın Gönen ve Manyas taraflarında, köylüleri Kuva-yı Milliye aleyhine kışkırtarak Biga'ya saldırmaları için ikna etmeye çalıştıkları şeklindeki istihbarat bilgilerini aldığında Biga'dan, Balıkesir'de bulunan Kazım Beyi telgrafla ara-

74 Özalp, **a.g.e.**, C.1, s.94. Konuyla ilgili bilgi için ayrıca bkz. Kozanoğlu, **a.g.e.**, s.99.

75 İğdemir Biga ayaklanmasını anlattığı günlüğünde 27 no'lu dipnotta şöyle demektedir:

"Hamdi Bey, Akbaş'taki cephaneyi Anadolu'ya kaçırdıktan sonra Biga'da millî bir alay kurarak Akhisar cephesine göndermeyi düşünüyordu. Alayın meydana gelmesi için paraya ihtiyaç vardı. Biga'dan ve köylerinden yüz yirmi bin lira civarında bir iane toplamayı düşünüyordu. Bu iane, köylerin nüfusuna ve zenginliğine göre bir nevi vergi olacaktı" İğdemir, **a.g.e.**, s.87, Dipnot: 27.

76 Anzavur'un bu bölgedeki faaliyetleri için bkz. Güven, **a.g.e**, s.9-15; Hoşgör, **a.g.e.**, s.52-55;

77 İğdemir, **a.g.e**, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

mış ve makine başında ona Biga'daki durum hakkında bilgi vermiştir. Bu görüşmede Hamdi Bey, Biga'da dayanamayacağını o yüzden Yenice'ye çekileceğini söylemişti. Yine bu görüşme esnasında Hamdi Bey, Fırka kumandanı Kazım Beyden Yenice'de depolanmış olan silâh ve cephanenin korunması için acele Yenice'ye kuvvet sevk etmesini de istemişti[78].

İşte Hamdi Bey, Biga'dan ayrılarak silâhların bulunduğu Yenice köyüne bir an önce ulaşmak ve Dramalı Rıza Bey ile birlikte, büyük tehlikeler ve fedakârlıklarla ele geçirilen ve Yenice köyde depo edilmiş olan silâh ve cephaneyi kurtarmak amacıyla yanındaki birkaç kişiyle yola çıkmıştı. Ancak Biga'dan ayrılmadan yardımcısı Kani Beye Kara Hasan ve onunla birlikte tutuklu olanların öldürülmesini söylemiş, o da bu görevi derhal yerine getirmiş, fakat kendiside asiler tarafından kuşatılınca intihar etmek mecburiyetinde kalmıştı.[79].

Yenice'ye gitmek üzere yola çıkan ve durmaksızın at süren Hamdi Bey ve yanındaki birkaç adamı, dinlenmek için girdikleri İnova köyünde, Gavur İmam'ın adamlarınca tanınmış ve tutuklanmıştı. Biga'ya Ahmet Anzavur'a teslim için götürülürken de vurularak şehit edilmişti[80].

Biga'ya hâkim olan ve Köprülü Hamdi ve Kani Beylerle birlikte bir çok kişiyi öldüren isyancıların hedefi artık Yenice köyündeki silâh deposu idi. Yenice köyüne getirilmiş bulunan silâhların büyük bir kısmı köydeki caminin içine koyulmuştu. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Dramalı Rıza Bey, Köprülü Hamdi Beyin emriyle yaklaşık 40 civarında adamıyla Yenice'ye gelmişti. Ele geçirilmesinde baş rol oynadığı bu silâh ve cephanenin muhafazası için her şeyi yapacaktı. Gerekirse bu uğurda canını bile seve seve vermeye hazırdı.

---

78 Özalp bu olayı şöyle anlatmaktadır:

"*Hamdi Bey, Anzavur Ahmet ile Gavur İmam'ın, köylüleri Biga'ya hücum için ikna ve tahrik ettiklerini ve bunların toplandıklarını haber aldığı zaman telgrafla makine başında benimle görüşmüştü. O kendisinden ziyade Akbaş'tan bin bir müşkülat içerisinde getirilen silâh ve cephanenin muhafazasını düşünüyordu. Eğer bu harekete geçen güruha karşı, kendisi Biga'da mukavemet edemezse, Yenice'ye çekileceğini, silâh ve cephanenin muhafazası için Yenice'ye kuvvet göndermekliğini istemişti*". Özalp, **a.g.e.**, C.1, s.98.

79 Biga baskını ve isyancıların Biga'da yaptıkları için bkz. İğdemir **a.g.e.**, s.1-64; Güven, **a.g.e**, s.15-50; Hoşgör, **a.g.e.**, s.60-65; Kozanoğlu, **a.g.e.**, s.100-110.

80 Köprülü Hamdi Beyin şehit edilmesi ile ilgili ayrıntılı anlatımlar için bkz. İğdemir, **a.g.e.**, s.12-13; Güven, **a.g.e.**, s.48-49; Hoşgör, **a.g.e.**, s.64-68; Kozanoğlu, **a.g.e.**, s.111-115.

Levent Şahverdi Arşivi

Dramalı Rıza Beyin Yenice'ye gelmesinin bir diğer sebebinin de yine Hamdi Beyin emriyle buradaki silâh ve cephanenin bir kısmını cepheye sevk etme olduğu da bazı araştırıcılar tarafından belirtilmektedir[81]. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi öncelikli görevi bu silâh ve cephaneyi her türlü taarruzdan korumaktı.

Dramalı Rıza Bey, Biga ile herhangi bir haberleşme olmadığı için, orada olup bitenden ve Hamdi Beyin şehit edilmesinden habersizdi. Hamdi Beyin, İnova da Gavur İmam'ın adamları tarafından yakalandığı gece, bir grup çete mensubu da Yenice'deki cephaneliği ele geçirmek için Yenice'ye gelmiş ve köyü kuşatmışlardı Yenice'yi kuşatan bu kuvvetler içerisinde Anzavur Ahmet ve Gavur İmam'a bağlı kuvvetler ile Biga, Gönen ve Çan'dan bu kuvvetlere katılan Çerkes ve Pomak köylüler de bulunuyordu. Oldukça kalabalık olan bu kuvvetlerin sayısı 800 civarındaydı. Ayrıca Biga baskınında ele geçirilen iki dağ topu da,Yenice önlerine getirilmişti[82].

Dramalı Rıza Bey ise Yenice'yi kuşatanların sayısını ve bunların kimler olduğunu bilmemesine rağmen, gelişmelerin seyrinden bunların Anzavur Ahmet'in kuvvetleri olduğunu da tahmin edebiliyordu. Ne olursa olsun az sayıdaki adamıyla silâh ve cephaneliği koruma kararındaydı. Nitekim hiç düşünmeden çatışmaya girdi, vakit kazanmak istiyordu. Belki bu arada Balıkesir'den yardım geleceğini düşünüyordu. Silâh ve cephanelerin bulunduğu Yenice köyü ahalisi ise, kuşatanların sayısının fazla olması sebebiyle Dramalı Rıza Bey ve arkadaşlarına yardım etmeye çekinmişler, hatta içlerinden bir kısmı kuşatanlarla birleşmişti[83].

Dramalı Rıza Bey ve yanındaki az sayıda adamı, kendilerinden sayıca çok çok fazla olan Anzavur ve Gavur İmam kuvvetleri ile şiddetli bir çatışmaya girmiş, saatler boyunca çatışmışlardı.

Ancak Balıkesir veya çevreden gelmesini ümit ettiği yardımcı kuvvetler de ortalıkta gözükmüyorlardı. Durum her geçen dakika Dramalı Rıza Bey aleyhine dönüyordu. Silâh ve cephaneliğin Anzavur Ahmet ve Gavur

81 Güven, **a.g.e.**, s.48.

82 İğdemir, günlüğünde Yenice'yi kuşatanların, Biga'dan top istediklerini ve bir topun gönderildiğinden bahsetmektedir. Bkz. İğdemir, **a.g.e.**, s.15.

83 Su, **a.g.e.**, s.213.

Levent Şahverdi Arşivi

İmam kuvvetlerinin eline geçmemesi gerekiyordu. Böyle çaresizlik içerisinde olan Dramalı Rıza Bey, artık bir karar almak gerektiğini düşünüyordu. Bu karar büyük bir mesuliyete de mucip bir karardı. O yüzden aldığı kararı adamları ile de görüşmüş, onlar da kabul etmişlerdi. Dramalı Rıza Beyin yüreğini sızlatarak aldığı bu karar "silâh ve cephaneliği imha" etmek idi. Ya cephanelik ile yok olacaklar ya da isyancıların eline geçip öldürüleceklerdi. Bütün bunlara hazırdılar. Belki bir ihtimal cephaneliğin infilakı sırasında çıkan kargaşadan yararlanarak canlarını kurtarmayı başarabilirlerdi.

Nihayet Dramalı Rıza Bey bu zor kararı uygulamak zorunda kalmış ve Yenice köyü camisinin içinde ve diğer binalarda depolanmış silâh ve cephaneyi ateşe vermiştir. Kendisi ve sağ kalan adamlarından bir kaçı, cephaneliğin infilakı esnasında oluşan şaşkınlık ve kargaşadan istifade ile, kuşatmayı yarmış ve kaçarak kurtulmuşlardı.

Dramalı Rıza Beyin cephaneliği infilak ettirdiği sıralarda, Miralay Kazım Beyin Balıkesir ve Edremit'ten gönderdiği yardım kuvvetlerinin bir kısmı Yenice'ye ulaşmış bulunuyorlardı. Kazım Bey, Köprülü Hamdi Beyin Yenice'ye yardım isteyen telgraf görüşmesinin ertesi günün Balıkesir ve Edremit'ten Yenice köyüne yardımcı kuvvetleri yollamaya başlamıştı. Nitekim Balıkesir'den Binbaşı Muhtar Bey, Necati Bey, bir müfreze ile Yenice'ye doğru hareket etmişlerdi. Bu kuvvetler ile birlikte Vasıf Bey, İngiliz Kemal, Giresunlu Bulgurcu Mehmet Efe ve Balyalı Mustafa Çavuş da ayrıca bir kuvvetle Yenice'ye gönderilmişti.

Fırka Kumandanı Miralay Kazım Bey, gönderdiği bu yardım kuvvetlerinin bir kısmının Yenice köyüne yetiştiklerini, fakat isyancıların sayılarının fazla olması karşısında çatışmaya katılmadıklarından bahsederek *"haydutların şiddetli baskısı karşısında uzun müddet dayanamayacaklarını anlayan Dramalı Rıza ve emrindekiler, asilerin eline geçmesine meydan bırakmamak için, silâh ve cephanelerin bulunduğu binaları ve camiyi havaya uçurdular. Bu büyük bir hata oldu. Ben de mühim kuvvetlerle bizzat Balıkesir'den Yenice'ye hareket etmiştim. Rıza Bey biraz daha dayanabilmiş olsaydı yetişeceğimiz muhakkaktı"* demektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Dramalı Rıza Beye yardıma giden kuvvetlerin başında bulunanlardan birisi olan İngiliz Kemal(Esat Tomruk), Dramalı Rıza Beyin cephaneliği ateşlemesi konusunda *"Anlaşılan, hayatlarından ziyade bu eslihanın millet düşmanlarının eline geçmemesini düşündüklerinden, bunları olduğu gibi ateşlediler. Başka da yapacak bir şey yoktu"*[84] diyerek Dramalı Rıza Beyin bu kararının doğru olduğuna işaret etmektedir.

İngiliz Kemal'in anlattıklarına göre Dramalı Rıza Bey ve yanında kalan birkaç kişi, cephaneliğin ateşlenmesi sırasında kuşatmayı yararak, yardım kuvvetlerine katılmıştı. Demir kalpli olarak ifade ettiği Dramalı Rıza Beyin ağladığını söyleyen İngiliz Kemal onun cephaneliğin yanışını üzüntü içerisinde seyrederken "*Bu kadar can verdik, bu kadar uğraştık; kan döktük...Neticesi bu mu olacaktı? Ey Ferit Paşa(Damat Ferit), Allah'tan dilerim, seni gebertmek bana nasib olsun!..*" diye bağırdığını söylemektedir[85].

Bazı eserlerde Dramalı Rıza Beyin cephaneliği ateşe vermesine 61. Fırka Kumandanı Kazım Beyin çok kızdığını ve işi Dramalı Rıza Beyin idamını istemesine kadar götürdüğünden bahsetmektedirler. Bu eserlerde yazılanlara göre, Kazım Beyi yumuşatmak ve muhtemel bir idamdan kurtulmak için Dramalı Rıza, kendisinin bırakılması halinde İstanbul'a giderek Damat Ferit Paşayı öldüreceğini ve böylece hatasını telafi edeceğini söylemiştir. Bu teklifi kabul eden Kazım Bey, Dramalı Rıza'yı serbest bırakmış o da İstanbul'a gitmiştir[86].

Oysa Kazım Bey hatıralarında böyle bir konudan hiç bahsetmemektedir. Dramalı Rıza Beyin cephaneliği ateşe vermesinin bir hata olduğunu belirtmekle birlikte onun hakkında şunları söylemektedir:

"Dramalı Rıza Bey, bu hatasından dolayı karşıma çıkamadı. Pek fedakâr ve hamiyetli bir kimse olan ve büyük hizmetler görmüş bulunan Rıza Bey'in bu gafleti yapmış olması kendisini pek üzüyor ve dövünerek ağla-

84 Sanay, **a.g.e.**, s.255.
85 Sanay, **a.g.e**, s.255.
86 Güven, **a.g.e.**, s.51; Hoşgör, **a.g.e.**, s.74.

Levent Sahverdi Arşivi

makta olduğunu işitiyordum. Rıza Bey'in bu taraflarda kalamayarak Bursa'ya gittiğini haber aldım."[87]

Görüleceği üzere Kazım Bey, Dramalı Rıza Beyin cephaneliği ateşe vermekle büyük bir hata yaptığını söylemekle birlikte onunla bu olaydan sonra görüşmediğini, hatta Dramalı Rıza Beyin hatasını anladığından dolayı karşısına bile çıkmadığını söylemektedir. Dolayısıyla bazı araştırıcıların eserlerinde yazdıkları ile, olayın doğrudan ve birinci derecede sorumlu kişisinin hatıralarında yazdıkları birbirini tutmamaktadır. Tabi ki bizim için esas olan Kazım Beyin söyledikleri, yazdıklarıdır. Yine bir sonraki bölümde anlatacağımız gibi Dramalı Rıza Beyin Damat Ferit Paşaya suikast için görevlendirilmesi, Balıkesir Heyet-i Merkeziyesi'nce değil, Kuva-yı Milliye'nin Bursa'daki ileri gelenlerince planlanmıştır.

Elbette ki Dramalı Rıza Beyin, Yenice'deki silâh depolarını yakması bir hata olarak değerlendirilebilir. Ancak eğer bu yapılmamış olsaydı, büyük bir ihtimalle silâh ve cephaneler isyancıların eline geçecekti. Anzavur'un bu ikinci isyânının ne kadar geniş bir sahayı etkilediği ve ilk isyânına göre yanında yer alanların sayısının üç beş kat fazla olduğunu düşündüğümüzde, bu silâh ve cephanenin yakılmasının doğru ve yerinde bir karar olduğuna şüphe etmemek gerekir

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Dramalı Rıza Bey en son aşamada bu kararı vermiş ve cephaneliği yakmıştır. Kazım Beyin gönderdiği yardım kuvvetlerinin geleceğini, hele Yenice yakınlarına kadar geldiklerini bilseydi, bu yiğit, cesur ve kahraman insan ne eder ne yapar tek başına kalıncaya kadar cephaneliği savunur, asla ateşe vermezdi. Millî Mücadele'mizin efsanevi bir kahramanlık olayını yani Akbaş cephaneliğini basan ve silâhların kaçırılmasını sağlayan, ondan sonra da bin bir güçlükle Yenice'ye taşıttıran Dramalı Rıza Beyi bu nedenle suçlamak ona yapılacak en büyük haksızlık olacaktır.

87 Özalp, a.g.e., C. I, s.99.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

Dramalı Rıza Bey, Akbaş cephaneliğinden kaçırılan silâh ve cephanenin Yenice'de kendisi tarafından imha edilmesi hadisesine oldukça üzülmüştü. Bu olaylara yol açan Anzavur Ahmet İsyanı'nın arkasındaki gücün Damat Ferit Paşa olduğuna inanan Dramalı Rıza Bey, Damat Ferit Paşayı öldürüp bir anlamda intikam almayı düşünmekteydi.

Yukarıda anlatılanlara bakılacak olunursa, Dramalı Rıza Beyin intikam almak ve hatasını telafi etmek amacıyla Kazım(Özalp) Bey tarafından Damat Ferit Paşaya suikast düzenlemek amacıyla gönderildiği anlaşılacaktır. Doğrudur, Damat Ferit Paşaya suikast düzenlemek amacı ile Dramalı Rıza Bey İstanbul'a gönderilecekti. Ancak, bütün bu eserlerde ifade edildiği gibi Kazım Bey tarafından gönderilmeyecektir. Zaten Kazım Bey hatıralarında böyle bir gönderme olayından hiç bahsetmediği gibi, Dramalı Rıza'nın hatasını anladığından dolayı hiç karşısına çıkmadığını, bu olaydan çok üzüldüğünü ve o nedenle buralarda(Balıkesir) kalamayıp, Bursa taraflarına gittiğini haber aldığını söylemektedir[88].

Çok sevdiği ve bağlandığı Köprülü Hamdi Beyin Biga'da şehit edilmesi, Yenice olayı ve bu olay esnasında kendi emrindeki vefakar ve yiğit savaşçılarını kaybetmiş olması ve Kuzeybatı Anadolu'da sürdürülen Millî Mücadele için hayatî önemi olan silâhların ve cephanelerin kendisi tarafından imha edilmesinin yarattığı üzüntü ve moral çöküntüsü Dramalı Rıza Beyin Balıkesir bölgesinden ayrılmasına yol açan önemli nedenlerdi.

Ancak bütün bunların yanında bir de Çerkes Ethem faktörü vardı. Anzavur'un İkinci İsyanı'nı bastırmak amacı ile Salihli cephesi kumandanı Çerkes Ethem de kuvvetleri ile Biga bölgesine gelmişti. Çalışmamızın Anzavur İsyanı ve Akbaş Baskını kısımlarında geniş olarak verdiğimiz gibi Dramalı Rıza Bey, Salihli cephesinde Çerkes Ethem ile birlikte mücadele ediyordu. Nitekim her ikisi de Birinci Anzavur isyanı sırasında Salihli cephesinden yardıma çağrılmışlardı. Anzavur'un tenkili ve takibi görevlerini üstlenmişler ve netice olarak isyan bastırılmış, Anzavur kuvvetleri etkisiz hale getirilmişti. Ancak Çerkes Ethem ile bir türlü geçinemeyen Dramalı Rıza Bey, isyanın bastırılmasından sonra tekrar Salihli cephesine dönmemiş, Balıkesir'de bulunan 61. Fırka Kumandanı Miralay Kazım Bey tara-

88 Özalp, a.g.e., C.I. s.99.

Levent Şahverdi Arşivi

fından, Köprülü Hamdi Beyin emrine görevlendirilmiş ve Biga'ya gönderilmişti.

İşte Anzavur'un ilk isyanından sonra Salihli cephesine dönmeyen Dramalı Rıza Beyin bu davranışını bir türlü hazmedemeyen Çerkes Ethem, Dramalı Rıza Beyi şiddetle cezalandıracağını, eline geçirdiğinde kendisini asacağını mütemadiyen dile getirmişti. Bu nedenle İkinci Anzavur İsyanını bastırmak için geldiği Balıkesir bölgesinde Dramalı Rıza Beyi aratmaya başlamıştı. Çerkes Ethem'in o günlerdeki gücünü ve acımasızlığını bilen ve kendisini arattığını öğrenen Dramalı Rıza Bey, bir an önce Balıkesir bölgesinden uzaklaşmış ve Bursa'ya gitmişti.

Dramalı Rıza Bey, Bursa'ya gelince, Vali Hacim Muhittin Beye başvurmuş ve ondan kendisini Çerkes Ethem'e karşı korumasını istemişti. Gerçekten de o günlerde Çerkes Ethem'in üzerinde etkili olabilecek kişilerin başında Hacim Muhittin Bey geliyordu. Hacim Muhittin Bey, Dramalı Rıza'ya dostça davranmış ve kendisini iyi bir şekilde karşılamıştı. Ayrıca Dramalı Rıza'ya, Çerkes Ethem ile görüşüp, Çerkes Ethem'in kendisini bertaraf etme kararını değiştirmesini isteyeceğini ve bunda da başarılı olacağını söylemişti. Hacim Beyin bu sözleri Dramalı Rıza Beyi oldukça rahatlatmış ve memnun etmişti.

Bilâhare Hacim Muhittin Bey ve Bursa'da kendisiyle birlikte çalışan Polis Müdürü Nuri ve Jandarma Alay Kumandanı Remzi Beylerle bir istişare yaparak, daha önce İstanbul'daki teşkilât(Karakol) ile kararlaştırılan "Damat Ferit Paşaya suikast teşebbüsü için, Dramalı Rıza Beyden istifade edilmesine karar verirler. Bu kararın verilmesinde "Dramalı Rıza Beyin, Damat Ferit Paşaya olan tepkisinin de büyük rol oynadığı söylenebilir.

Hacim Muhittin Bey Damat Ferit Paşayı bertaraf etme işinde Dramalı Rıza Beyi değerlendirme konusundaki kararı aldıktan sonra, kararı Dramalı Rıza Beye açıklamış ve o da bu kararı tereddütsüz ve büyük bir memnuniyetle kabul etmiştir.

Dramalı Rıza Bey, Damat Ferit Paşayı ortadan kaldırmak amacıyla tertip edilen suikastı gerçekleştirmek amacıyla, beraberindekilerle İstanbul'a gitmişti. İstanbul'da suikast girişiminin hazırlıklarıyla uğraştığı günlerde, İstanbul Polis Müdüriyeti'nin olaydan haberdar olması üzerine, yakalanmış ve İstanbul I Numaralı Divan-ı Harb-i Örfi'de yapılan yargılama sonucunda idama mahkûm edilmiş ve 12 Haziran 1920 günü asılarak idam edilmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN VEFATI VE MACARİSTAN'DAKİ YANKILARI

Yrd. Doç. Dr. Melek ÇOLAK*

ÖZET

Macaristan halkının Atatürk'e duyduğu hayranlığın temelinde onun önderliğinde gerçekleştirilen Kurtuluş Savaşı ve hemen sonra kurmuş olduğu Türkiye Cumhuriyeti yatmaktadır. Bunun yanısıra geçmişten gelen etnik ve kültürel yakınlıklar Atatürk döneminde Türk- Macar dostluk bağlarının daha da güçlenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Atatürk'ün ölümü bütün dünyada olduğu gibi Macaristan'da da büyük yankı ile beraber, bu dostluğun bir ürünü olarak büyük bir üzüntü uyandırmıştır.

Bu çalışmada Atatürk'ün ölümünün Macar kamuoyundaki yankıları ve Macarların Atatürk'e bakış açısı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Atatürk, Türkiye, Macaristan, Kamuoyu, Macar Halkı.

* Muğla Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

ABSTRACT

Hungarian People's great admiration for Atatürk is due to his leadership during Turkish Independence War and his great success for the foundation of Turkish Republic rigt after the War; more over during Atatürk's period the etnical and cultural closeness deriving from the past played an important role in strengthening the friendship ties betweenTurkey and Hungary .

As in the world, the death of Atatürk not only led to a great deal of sorrowness as a results of close relations in the past.

In this study, the reflections of Atatürk's death on Hungarian public opinion and the view of Hungarian about Atatürk have been studied.

Key Words

Atatürk, Turkey, Hungary, Public Opinion, Hungarian People.

Levent Şahverdi Arşivi

I- Atatürk Döneminde Türk – Macar İlişkilerine Kısa Bir Bakış

Macaristan'da yaklaşık yüz elli yıldan fazla süren Türk egemenliği devrinde yaşanan kültürel ilişkilerden sonra, XIX. yüzyılda bilimsel çevrelerde başlayan araştırmalar iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendirmiş, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya – Macaristan İmparatorluğu'nun yanında yer alması, Türk – Macar dostluk bağlarını pekiştirmiş ; Kurtuluş Savaşı öncesinde kültürden siyasete, sağlıktan ekonomiye kadar bütün alanlarda iyi ilişkiler kurulmuştu.[1]

I. Dünya Savaşı'ndan sonra, topraklarının 2/3 ünü komşu ülkelere kaptıran Macaristan'da, Atatürk'ün başlattığı bağımsızlık mücadelesi Macar ulusunun geleceği için de bir ümit kıvılcımı teşkil ettiğinden[2] , Türk Kurtuluş Savaşı yakından izlenmiş[3]. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında Anadolu'daki yeniden yapılanmanın her adımı Macaristan'da coşkuyla karşılanmıştır.[4] Atatürk'ün yaptığı inkılâplar büyük hayranlık uyandırmıştır.[5] Lozan Antlaşması yürürlüğe girdikten sonra Macaristan'la diplomatik ilişkiler kurulmuş[6], dostluk[7], ikamet[8], ve ticaret antlaşmaları[9] imzalanmıştır. Atatürk döneminde karşılıklı ilişkiler en üst düzeye ulaşmıştır[10]. Pek çok Macar uzman Türkiye'de çeşitli alanlarda çalışmıştır[11]. Bizzat Atatürk'ün emriyle 1935'te Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesin-

---

1 Melek Çolak ," *Atatürk Döneminde Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Bakımdan Türk – Macar İlişkileri*", **Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:1. Sayı: 2, Güz 2000, s.62-64.

2 L.Rasonyi " *Atatürk Özgürlük Savaşının Macar Basınında Yankıları*", **Belleten**, Cilt : XLV/2. Sayı: 177. Ocak 1981, s.79; Tarık Demirkan, **Macar Turancıları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 99, İstanbul , Haziran 2000, s.25-26.

3 György Hazai , **Tarih Boyunca Macar – Türk Bağları,** Budapeşte 1963, s.34.

4 Demirkan, **a.g.e.** s.53-55.

5 **BCA, (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi),** Muamelat Genel Müdürlüğü, Fon Kodu : 30.10.0.0, Yer Adı: 232.564.20, Dosya: 421/20.Tarih: 19.10.1932 030.10.0.0, 233.568.18, Dosya:421/100, 18.05.1936.

6 Bilal Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, Cilt: III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001, s.XVII.

7 **BCA**, Bakanlar Kurulu Kararları Fonu, 30.18.01.01, 9.15.4, Sayı: 307, 27. 2 . 1924

8 **BCA**, 30.18.01.01, 17.88.16, Dosya : 431-20, 24 . 01 . 1926.

9 **BCA**, 30.18.01.01, 20.47.8, Sayı: 3887, 27 . 08 . 1926.

10 Cemil Öztürk, "*Macarlarla Kardeş miyiz ?*", **Tarih ve Toplum**, Cilt: 18, Sayı: 105 . Eylül 1992, s.56.

11 **BCA**, Bakanlar Kurulu Kararları Fonunda bu konuda çok sayıda belge bulunmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

de bir Hungaroloji kürsüsü kurulmuştur[12]. Yalnız II. Dünya Savaşı öncesinde Macaristan'ın İtalya ile anlaşarak, revizyonist devletler safında yer almasına karşılık, Türkiye'nin 1934'te Balkan Paktını imzalayarak anti – revizyonist kampa katılmasının iki ülke ilişkilerinde yarattığı olumsuzluk, Atatürk'ün enerjik tutum ve ileri görüşlülüğü sayesinde giderilerek, ilişkiler güçlendirilmiştir[13].

II- Atatürk'ün Vefatı ve Macaristan'da Uyandırdığı Yankılar

Bütün dünyada olduğu gibi, Atatürk'ün ölüm haberi Macaristan'da büyük yankı uyandırmıştır.

Macaristan Krallığı naibi Amiral Miklos Horthy, 1933'te Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıl dönümünü kutlarken Atatürk için bir dilekte bulunarak "*uzun yıllar kardeş milletin refah ve saadeti için görevine devam etmesini dilemişti.*" Ancak Atatürk'ün ölüm haberi üzerine Horthy bütün Macar halkı ile birlikte Türkiye'nin ulusal yasını paylaşmıştır[14]. Ölüm haberi Budapeşte'de halkın ve gazetecilerin en çok meşgul oldukları konu olmuştur. Halbuki o günlerde bütün Budapeşte ve Macaristan'ın meşgul olduğu yalnız bir olay vardı; Çekoslovakya'dan tekrar Macaristan'a iade edilen toprakların işgali. Macaristan bu olayı büyük şenlikler içinde kutluyor, işgal edilen alanın en büyük şehri ve Macarlığın en eski merkezlerinden biri olan Kassa şehri, başta kral naibi Horthy olduğu halde bütün Macar devlet adamlarının, seçkinlerinin ve gazetecilerinin toplandığı yer oluyordu. Macaristan böyle büyük bir şenlik içinde iken, Atatürk'ün ölüm haberi gelmiş ve bu haber bütün Budapeşte'de büyük bir üzüntü yaratmıştır[15].

Atatürk'ün ölümü nedeniyle kral naibi Amiral Horthy hemen TBMM Başkanına içten bir başsağlığı telgrafı çekmiş ve aynı zamanda özel kalem

---

12 İsmail Soysal, "*Mohaç Sonrası Türk - Macar Siyasal İlişkileri Üzerine Macar Tarihçisi Geza Perjes'in Bir Değerlendirmesi*", **Belleten** Cilt: XL, Sayı 157, Ocak 1976, s.135.

13 Çolak, a.g.m., s.61.

14 Şimşir **a.g.e.**, s.XVII.

15 "*Budapeşte Mektubu : Macarlar Atatürk için Ağlıyorlar*", **Cumhuriyet**, 17 İkinci Teşrin 1938, s.5.

Levent Şahverdi Arşivi

müdürünü de Türkiye Büyükelçisine göndererek taziyelerini bildirmiştir[16]. Diğer taraftan Macar Mebusan ve Ayan Meclisleri o günkü celselerinin başlangıcını Atatürk'ün hatırasını anmaya ayırmışlardır. Mebusan Meclisinde Başkan Dr. Kornis ayağa kalkarak şöyle demiştir:

"...O sonsuza dek gözlerini kapadı. Milletinin politik, sosyal askerî, idarî ve kültürel yaşam tarzını kökten değiştirdi. Dünyanın gelişmesinden geri kalmış köhne bir durumdaki Türklükten modern bir millet , ilerlemeye yetenekli bir devlet yarattı. Önce hakkı olan GAZİ ünvanını aldı,çünkü O tüm düşmanlara karşı, askerî dehası ve örgütçü gücü ile kısa zamanda zafer kazanarak yurdunu parçalanmaktan kurtardı. O, ilk olarak azimle ve cesurca galip devletlerin haksız barış emirlerine karşı gelerek, yurdunu aşağılayan Sevres barış antlaşması porselenini parçalayarak milletin yeniden birliğini sağladı. Olağanüstü inanç, atalarından gelen gücü ile uyumakta olan milletinin hudutsuz ilerleyebileceğine olan performansı olduğunu hissetti.O, savaşların savaşından sonra, ilk devlet adamı olarak ihmal edilmiş milletteki gizli fizikî ve ruhî enerjiyi gelişmeye dayandırarak politikasını Türk köylü tabakasının toprağından gelen güçle on iki yıl içerisinde hemen hemen her yönü ile çökme durumundaki memleketi yeniden yaşama kavuşturdu. Önce asker komutan, sonra halk lideri olarak karmaşalıktan bir askerî düzen yarattı. Bir halk lideri olarak da milletin içindeki değerleri bilinçli bir hukuk düzeyine yükseltti ve ona canlılık verdi..."

Ayan meclisinde ise Kont Szechenyi, modern Türkiye'nin yaratıcısı Atatürk'ün ölümünün Macaristan'da uyandırdığı üzüntü ve eleme çok heyecanlı bir dille tercüman olmuş[17], bütün parlamento üyeleri bu sözleri ayağa kalkarak dinlemişlerdir[18].

Başbakan İmredy Atatürk'ün cenaze töreninin yapılacağı 21 Kasım pazartesi günü Macaristan'ın millî matem günü kabul edilerek, bütün mem-

16 "*Taziyeler*" , **Anadolu**, 13 II Teşrin 1938, s.1 ; "*Macaristan'ın Taziyeleri*", **Ulus**, 12 . 11 . 1938, s.8

17 "*Macar Telgraf Ajansı Bildiriyor*", **Son Posta** 14 İkinci Teşrin 1938, s.11 **Akşam Postası** 14 İkinci Teşrin 1938, s.3 ; **Tan** 14.11.1938, s.4; **Ulus** 14 Son Teşrin 1938, s.1; Fethi Vecdet Erkun ,**Macar Basınında Mustafa Kemal Atatürk** ,Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003,s.20 (Konuşmanın tam metni için adı geçen esere bakınız.)

18 "*Budapeşte Mektubu*", **Cumhuriyet** 17 İkinci Teşrin 1938, s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

lekette resmî binalara siyah bayrak çekilmesini emretmiştir. Harbiye Nazırı ve Budapeşte Belediye Başkanı da askerî binalar ve belediye binaları için aynı kararı almışlar, Belediye başkanı Budapeşte halkını da ayrıca siyah bayrak çekmeye davet etmiştir[19]. Atatürk'ün cenaze törenin yapıldığı bütün kurum ve evlere matem bayrağı çekilmiş[20], sokak lambalarına bile siyah krepler asılmıştır[21]. Macaristan cenaze törenine general Jenö Ruszkay başkanlığında , kurmay binbaşı Imre Németh ve albay Sandor Magyarossy' den oluşan bir heyet göndermiştir[22].

Macar basını da Atatürk'ün ölümü haberlerine geniş yer ayırmıştır. Ölümü haber veren gazetelerde Atatürk'e ait makaleler birinci sayfaları işgal etmiştir. Macaristan'ın büyük şenliğine, yeni kurtarılan topraklara ait haberler ikinci ve üçüncü sayfalara bırakılmıştır[23].

Atatürk'ün ölüm haberi üzerine Macar basınının yorumlarına ait birkaç örnek Macarların Atatürk'e bakış açısını yansıtabilir:

Ujság gazetesi:"*Türkiye'nin kurtarıcısı, yücelticisi, modern Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Kemal Atatürk artık yok. Milletini birinci barış antlaşması boyunduruğundan, halkını ortaçağın geriliğinden kurtararak milleti özgürlüğüne kavuşturdu. Halkı uyutan sultanlar döneminde geri kalmışlıktan milleti canlandırarak bilinçlendirdi. O günden güne hızlanan büyük bir güçle reformlar politikası çalışmalarıyla idarî sosyal düzenlemeler getirdi ve hamlelerinin doğal beklentisi olarak çıkan engellere karşı modern bir devlet ve halktan modern millet yarattı.*" [24].

Kıs Ujság gazetesi: " *O Ankara'da millî hûkümetî kurarak İstanbul'daki hükûmete ve Paris yakınında yapılan haksız barış antlaşmasına karşı gelen Avrupa'da ilk devlet adamı oldu. Ülkesinin iyi bir geleceğe kavuşmasındaki hamlelerin yanı sıra O da mesleğinde bomba gibi hızla yükseldi.*"[25]

---

19 "*Atatürk için Macarlar Siyah Bayrak Çekiyorlar*" , **Son Posta**, 20 İkinci Teşrin 1938, s.7 ; "*Macaristan'da Milli Matem*", **Ulus**, 20 . 11 . 1938, s.3 .

20 Bilal Şimşir, **Doğunun Kahramanı Atatürk,** Bilgi Yayınevi, I. Basım, Temmuz 1999, s.424-425 .

21 "*Budapeşte Atatürk İçin Yas Tutuyor*", **Ulus**, 22 . 11 . 1938, s.2 .

22 Erkun, **a.g.e.**,s. 62.

23 **Cumhuriyet**, 17 II Teşrin, s.5 .

24 Erkun, **a.g.e.**, s.7.

25 Erkun, **a.g.e.**, s.50-51.

Levent Şahverdi Arşivi

Népszava gazetesi: " *Mustafa Kemal savaş sonrası Türkiye'nin kurucusu idi. Tarihin en yeni döneminin çok önemli bir şahsiyeti mezara göç etti. Göze çarpan diktatör tipini temsil eden Çar Büyük Petro, Avrupa medeniyetini memleketine getirebilmek için gayret sarf etmedi. Kemal Paşa ise Türk halkını tecrit edilmiş bir Asyalı durumundan çıkarmak için, pek çok kök salmış, geri kalmış tutumların içine girerek milletinin yükselmesini radikal bir biçimde sağladı. Türk kadının yüzünden peçeyi çıkarttı. Türk erkeklerinin başından fesi attırarak okullarda Latin alfabesinin kullanılmasını zorunlu kıldı. Bunlara ilaveten modern bir Türkiye yaratmak için her yönde gayret sarf etti. Öyle ki bunlar Avrupa medeniyetine çok yakışır çalışmalardı...*" [26]

Pesti Napló gazetesi : " *...Türkiye'nin dış politika durumu bugün mükemmel, ekonomik yaşamı gelişmekte olup 1918 güzündeki mahvolma eşiğinden dönen Türk milletini şimdi artık pek büyük bir gelecek beklemektedir. Ailesi ve çocuğu olmayan Mustafa Kemal (yalnız kısa bir süre Latife Hanımla, Türk kadın hareketinin bir yöneticisi ile evli kaldı) engin işler başardı. O, tüm Türk ulusu topluluğu için büyük bir gayretle çalışıp muazzam işlerin yaratıcısı olmuştur.*" [27]

1840'da kurulan ve Kurtuluş Savaşı yıllarında İngiliz, Fransız ve Amerikan büyük gazetelerinin Sevr antlaşması yanlış haberlerini olduğu gibi aktaran Pesti Hirlap (Peşte Haber Gazetesi) [28]; Atatürk'ün bir diktatör olduğunu fakat kelimenin bilinen manasıyla diktatör olmadığını ve bunun kişisel meziyetleri ve muazzam prestiji sayesinde mümkün olduğunu kaydederek "*Atatürk'ün rolünü Macar İstiklâlinin kahramanı olan Rakoczi'nin veyahut Kossuth'un rolüne*" benzetmektedir. [29] Pesti Hirlap'ın karşısında yer alan, 1920 Aralık sonunda kurulan ve Kurtuluş Savaşı'nın ortasında muhabirlerini Türkiye'ye göndererek Macar kamuoyuna daha nesnel haberler ulaştıran ve kısa zamanda halkın benimsediği, Türk çıkarlarının savunucusu olarak Macar kamuoyunu dile getiren Magyarság gazetesi

26 Erkun, **a.g.e.**, s.67-68 .
27 Erkun, **a.g.e.**, s. 33.
28 Rasonyı a.g.m., s.79.
29 Erkun, **a.g.e.**, s.19.

Levent Şahverdi Arşivi

de[30] diğer gazeteler gibi Atatürk'ün "*Türkiye'yi modern ve Avrupai bir devlet haline çevirdiğini*" yazmaktadır.[31]

Sonuç : Atatürk döneminde Türk – Macar ilişkilerinin tarihten gelen etnik – kültürel yakınlık ve Atatürk'ün her devletle bağımsızlık ve egemenliği zedelemeden iyi ilişkiler içinde olma politikasının bir sonucu olarak dostluk bağları en üst düzeye ulaşmış; kültürel ilişkilerin geliştirilmesine özen gösterilmiştir. Atatürk'ün ölümü, bütün dünyada olduğu gibi Macaristan'da da büyük bir yankı uyandırmış ve aynı zamanda büyük bir üzüntüye neden olmuştur. Cenaze töreninin yapıldığı günü *millî matem* olarak değerlendiren Macar resmî çevreleri "*kardeş*" olarak nitelendirdiği Türk milletinin acısını bu yakınlığın bir sonucu olarak daha samimî ve daha duyarlı bir şekilde paylaşmıştır.

30 Rasonyi, a.g.m., s.79; Hilmi Ortaç " Macar Basınında Kurtuluş Savaşı ve Atatürk", **Tarih ve Toplum**, Cilt:36, Sayı:215, Kasım 2001, s.9.

31 **Cumhuriyet**, 14 İkinci Teşrin 1938, s.7.

* 1938 yılı sayıları incelenmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

İSTİKLÂL SAVAŞI'NDA TRAKYA BÖLGESİ VE BAŞARISIZLIK NEDENLERİ (Ekim 1918 - Temmuz 1920)

Yrd. Doç. Dr. Zülâl KELEŞ*

ÖZET

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra diğer bölgelerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki son toprakları olan Doğu Trakya'nın Yunanistan'a verilmesine karşı siyasî ve askerî alanda önemli mücadeleler verilmiştir. Neticede 20 Temmuz 1920 günü başlayan Yunan taarruzu karşısında Tekirdağ'daki birlikler direnememiş, Ordu dağılmış ve Doğu Trakya savunması birkaç gün içinde çökmüş , 25 Temmuz 1920 günü kalan birlikler de Bulgaristan'a geçmiş ve Edirne İstiklâl Savaşı sonuçlanana kadar Yunanistan'ın işgalinde kalmıştır. Bu çalışmada mücadelenin 1920 Temmuz'u sonunda gerçekleşen Yunanistan'ın işgaline kadar olan dönemi değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Edirne, Doğu Trakya, Batı Trakya, Birinci Kolordu, Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

* PAÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi , Öğretim üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

ABSTRACT

Following the sign of Mondros Truce, important struggles occurred in political and military areas against the handing over East Thrace to Greece, the last territories of Ottoman State in Europe. The attitude of Tekirdag governor in that way made the commander of 55 hesitant. As a result, on 20 July 1920, the troops in Tekirdag could not resist the commencing Greece attacks, the army dispersed and the defence of the East Thrace fell in a few days, the remaining troops passed to Bulgaria on 25 July 1920 and Edirne remained in the Greece occupation until the end of the National Freedom War. In this study, the period of this struggle until the occupation of Greece in the end of July 1920 is assessed.

Key Words

Edirne, East Thrace, West Thrace, the first Army Corps, the Association of Trakya-Paşaeli Defending Law

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

İstiklal Savaşı'nda Trakya cephesindeki mücadeleyi iki döneme ayırmak mümkündür. Birinci dönem, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihten başlayarak Temmuz 1920' de bölgenin Yunanistan tarafından işgaline kadar verilmiş olan siyasî ve askerî mücadeleleri kapsamaktadır. İkincisi ise söz konusu tarihten sonra sürdürülen faaliyetler ve Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması ile Trakya'nın yeniden Türk Topraklarına katılma sürecidir. Bu çalışmada 20 - 25 Temmuz 1920 de gerçekleşen Yunan işgaline kadar olan dönem ele alınmaya çalışılacaktır.

O günkü siyasî literatürde Doğu Trakya olarak yer alan Edirne Vilâyeti, 1362 yılında Osmanlı topraklarına katılmıştır[1]. Edirne vilâyeti, bu tarihten adı geçen vilâyet, itibaren Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da ilerlemesinde son derece önemli rol oynayan bir harekât üssü ve devlet merkezi olmuştur. Edirne Vilâyeti, İstanbul'un fethi sırasında ve fethinden sonraki dönemde de önemini korumuştur. İstanbul ve Boğazların güvenliği ve devletin devamı için elde tutulması gereken bu bölgelerin önemi özellikle Balkan Savaşı sonrasında daha da artmış, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki son toprakları haline gelmiştir.

Balkan Savaşlarından sonra imzalanan (29 Eylül 1913) İstanbul Antlaşması ile Batı Trakya bölgesi Bulgaristan sınırlarında kalmıştır. Osman Devleti I. Balkan Savaşı sırasında kaybettiği Edirne'yi 13 Temmuz 1913 te geri almıştı. Ancak nüfusunun yüzde seksenden fazlası Türk olan Batı Trakya Bölgesi, Antlaşmanın imzalanabilmesi için Türk topraklarının dışında bırakılmıştı[2]. Burada kurulmuş olan "*Garbi Trakya* Hükûmet-*i Müstakillesi*"[3] idarecileri de İstanbul'a dönmek zorunda kalmışlardı.

---

1 Mehmet Tayyip Gökbilgin, "Edirne" **İslam Ansiklopedisi,** c. IV, İstanbul 1993, s. 107 vd.

2 T. C. Genelkurmay Başkanlığı, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Balkan Harbi (1912-1913)** c. II, kısım 2, kitap 2, Ankara 1981, s. 547-48.

3 Edirne'nin geri alınmasında önemli rolü olan "Hurşit Paşa kolordusu" ndan ayrılan bir akıncı müfrezesi ile Batı Trakya'da Bulgar çetelerinin Türklere yaptığı mezalime engel olmak amacıyla faaliyetlerini sürdüren Akıncı Müfrezeleri Gümülcine ve İskeçe'ye de hakim olmuşlardı. Eşref Kuşçubaşı, Binbaşı Süleyman Askeri Bey, Fuat (Balkan) Bey gibi isimlerin önderliğinde gerçekleştirilen bu başarılardan sonra, Müderris Salih Hoca'nın başkanlığında "Garbi Trakya Hükûmet-i Muvakkatesi kurulmuştu. Bu durum Bulgaristan'ı tedirgin ettiği gibi antlaşmayı engellemesi kaygısıyla Osmanlı Hü-

Levent Şahverdi Arşivi

Balkan savaşları sonunda Makedonya'nın Yunanistan'a geçen bölümü ve Batı Trakya'daki Türklerin büyük bir çoğunluğu karşılaştıkları baskılar nedeniyle Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştı. Buna rağmen I. Dünya Savaşı sonunda Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada bölgedeki Türk nüfusu diğer unsurlardan fazla idi.

I. Dünya Savaşı sonunda İtilâf Devletleri ile Osmanlı Devleti'nin müttefikleri arasındaki ilk mütareke antlaşması Bulgaristan'la yapılmıştı (29 Eylül 1986)[4]. Bulgaristan, imzaladığı antlaşmaya göre Yunanistan ve Sırbistan topraklarında işgal ettiği yerleri boşaltarak, ordusunun üç tümen ve dört süvari alayı dışındaki kısmını terhis edecekti. [5] Mütarekenin gizli kalan bölümünde ise İtilâf Devletlerinin Bulgaristan'daki kara ve demiryollarından faydalanması ve Bulgar Hükûmetinin müttefiklerine karşı İtilâf Devletlerince yapılacak herhangi bir askerî harekâtta, kendi topraklarından yararlanılmasına izin vereceği hükümü yer almakta idi. İtilâf Devletleri ordusu Antlaşmaya dayanarak General Milne komutasında ilerlemeye başlamış böylece Doğu Trakya ile İstanbul ve Boğazlar tehlikeye düşmüştü[6]. Osmanlı Hükûmeti, Bulgaristan'ın mütareke imzalamasından bir süre sonra İstanbul ve Boğazlarda bulunan I. Kolordu'yu savunmasız durumdaki Doğu Trakya'ya göndermişti. 1918 Ekim ayının ilk haftasında I. Kolordu birliklerinin tamamı bölgeye ulaşmış, özellikle Baklaburun ve Enez hattına yığınak yaparak tedbirler almaya başlamıştı[7].

Gerçekte, Bulgaristan'ın teslîminden sonra Almanya ve Avusturya'nın Osmanlı Devleti'yle bağlantısı kesilmiş, Almanya da Mütareke istemiş ve

---

kûmetini de harekete geçirmiş ve Batı Trakya idarecilerine geri dönmeleri bildirilmişti. Ancak onlar Batı Trakya'nın tamamen kaybı anlamına gelen bu emre uymayarak, faaliyetlerini sürdürüp bağımsızlıklarını ilân etmişlerdi. Özellikle Türk - Bulgar antlaşmasını engellemek isteğiyle hareket eden Yunanistan'ın elindeki Dedeağaç'ın 2 Ekim 1913'te Batı Trakya Hükûmetine teslimi sonrasında "**Garbi Trakya Hükümeti Müstakilesi** " nin ilânı ve teşkilâtlanmasına hız vererek önemli ölçüdede silahlanmışlar ve yaklaşık yirmi dokuz bin kişilik kuvvete ulaşmışlardı. Geniş bilgi için bkz. Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele** (3. Baskı) c. I, Ankara 1992, s. 73 vd.

4 Ali Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara 1948, s. 8-9.

5 T. C. Genelkurmay Başkanlığı, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE Arş.) 5/179, Klasör (Kl) 3049, Harb Ceridesi (Hc) 58, Fihrist (F) 1.

6 T. C. Genelkurmay Başkanlığı, **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, c. I, Ankara 1967, s. 25-26.

7 ATASE Arş. 5/179, Kl. 3848, Dosya (D) 68, F. 1, 1-4; Ayn. Arş. Kl. 3849, Hc. 58, F. 1-2, 1-3, 1-8, 1-9, 1-13, -11; Ayn. Arş. 3849, Hc. 39, F. 1-5, 1-14.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı Hükûmeti de 5 Ekim 1918'de Mütareke imzalamak için teşebbüste bulunmuştu[8]. Osmanlı Hükûmeti, Mütareke isterken, Wilson Prensiplerinin Türklerle meskûn bölgelerin muhafaza edileceğini vadeden 12. Maddesine güvenerek, Batı Trakya'yı da geri alabilmeyi ümit etmekteydi. Ancak, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin şartları göz önüne alındığında Batı Trakya'yı almak şöyle dursun bir çok toprak parçasını daha kaybetmesi kaçınılmazdı. Mütareke ile Boğazlar İtilâf Devletleri tarafından işgal edilecek, stratejik noktaların işgali hakkı, demir yolları, telsiz ve telefon gibi haberleşme vasıtalarının kontrolü, İtilâf Devletlerine verilecekti. Asayişin sağlanması ve sınırların savunması için ayrılanlar dışındaki ordu birlikleri de terhis edilecekti[9].

1918'de Trakya'da Millî Teşkilâtlanma

I. Dünya Savaşı'nın sonuna yaklaşıldığı sıradaki gelişmeler Osmanlı Devleti ve müttefiklerini kaygılandırırken, Eylül 1918'de Almanya'ya giden Talat Paşa, Edirne İstasyonu'nda görüştüğü Trakya ileri gelenlerine durumun ümitsizliğini anlatarak, halkın bir teşkilât kurması gerektiği yönünde tavsiyede bulunmuştur[10]. Osmanlı yetkilileri, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Yunanistan'ın Doğu Trakya üzerindeki emellerini tam olarak fark edememekle beraber, barış konferansında Batı ve Doğu Trakya'nın Bulgaristan'a verileceği endişesini taşımaktaydılar. Dışişleri Müsteşarı Reşat Hikmet Bey, Edirne Milletvekili Faik Beye Bulgaristan'ın barış konferansında Doğu ve Batı Trakya'yı almak amacıyla faaliyet göstererek "*Trakya Komitesi*" adı altında teşkilâtlandığını anlatmıştı. Trakyalıların da Trakya'nın Doğu-Batı ayrımı olmaksızın Türk olduğunu ortaya koyacak belgeleri toplamalarını ve bir cemiyet kurmalarını isteyerek, kendisinin de belge teminine yardımcı olacağına dair söz vermiş-

8 Türkgeldi, **a.g.e.**, s, 11; Fahri Belen, **Askeri, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı,** Ankara 1973, s. 8.

9 Burada Trakya'yı, ilgilendiren hükümler özetlenmiştir, Mondros Mütarekesi'nin tam metni için bkz. Ali Fuat Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 69

10 Aziz Bey, **Hatıratı, I. Defter**, s. 21, (Trakya Milli Kumandanı, olan Cafer Tayyar Paşanın şahsi arşivinde, belgeleri ve notları arasında bulunmuştur); Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, c. I, s. 123.

Levent Şahverdi Arşivi

tir[11]. Aynı gün, henüz İstanbul'dan ayrılmamış olan Talat Paşa ile görüşen Faik Bey, Reşat Hikmet Beyin verdiği bilgi ve tavsiyeden bahsetmiştir. Talat Paşa da kendisine hemen Edirne'ye giderek , Edirne ileri gelenleriyle görüşüp, cemiyetin kurulması için çalışmaları gerektiğini belirtmiştir. Bu sırada Edirne'den İstanbul'a gelen Avukat Şeref Bey ve Belediye Reisi Şevket Beyle birlikte yirmi kişi civarındaki Edirne ileri gelenleri 2 Kasım 1918 de Edirne'li tüccarlardan Yollageldili Kasım Beyin İstanbul'daki bürosunda bir araya gelmiş, bu toplantı ile Trakya - Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Osmaniye Cemiyeti'nin temeli atılmıştır.

Alınan kararlar doğrultusunda İstanbul'da temsilci olarak kalan Faik Bey dışındakiler Edirne'ye giderek gerekli çalışmalara başlamışlardı. Bu sırada Istanbul'da bir araya gelen Batı Trakyalılar da "*Batı Trakya Komitesi*"ni kurmuşlardı (10 Kasım 1918). Amaçları Batı Trakya'yı yeniden Türkiye'ye kazandırmaktı. Özellikle Wilson Prensiplerine dayanarak, halk oyuna gidilmesi için çalışmalar yapacaklardı[12]. Trakya - Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Heyeti Osmani Cemiyeti'nin 7 Kasım 1918 tarihinde kurulmuş olduğu kuvvetle muhtemeldir, ancak gerekli formaliteler tamamlandıktan sonra 2 Aralık 1918 tarihinde kuruluşu resmen açıklanmıştır[13]. Cemiyet, yayınladığı beyanname ile amacını Edirne Vilâyeti'nde Türklerin ve Müslümanların hukukunu müdafaa etmek olarak izah etmekteydi. Cemiyetin ilk başkanı Edirne Müftüsü Mestan Efendi idi. Bir süre sonra Müftü Hüseyin Hilmi Efendi ve 16 Ekim 1919'daki Edirne Kongresi kararıyla da Edirne Belediye Reisi Şevket Bey başkanlığa getirilmişlerdir.

Trakya - Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Osmaniye Cemiyeti ve Batı Trakya Komitesi'nin kuruluşlarından bir ay sonra, İstanbul'da ortak hareket etme kararı alması üzerine, buradaki siyasî temsilciler de birlikte faaliyet göstermeye başlamışlardır.

Trakya Paşaeli Cemiyeti, öncelikle Trakya'da Türk ve müslüman nüfusun çoğunluğu oluşturduğunu ispatlamak için çaba göstermiştir. Cemi-

11 Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, c. I, s. 127-128.
12 Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, c. I, s. 138-139.
13 ATASE Arş. 1/1. Kl. 51, D. 200, F. 1; Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, c. I, s. 128-129.

Levent Şahverdi Arşivi

yet üyelerinin büyük kısmı, Doğu-Batı ayrımı yapmaksızın Trakya'da halkoyuna başvurulmasını sağlamak gerektiğini ileri sürmekteydi. Bazıları ise, en iyi çözümün Trakya'nın bağımsızlığını ilân ederek, daha sonra Türkiye'ye bağlanmak olduğunu savunmaktaydı. Yine Cemiyet üyelerinin büyük çoğunluğu siyasî yollarla mücadeleden yana iken, azınlıkta kalan bir kısım üyeler ise silâhlı savunmadan başka kurtuluş çaresi olmadığının bilincindeydi.

Ancak Yunanistan'ın İtilâf Devletleri adına Trakya demiryollarını işgal etmeye başlaması, silâhlı savunma taraftarı olmayan Cemiyet üyelerini de telaşlandıracaktır. Zira, 4 Kasım 1918'de Doğu Trakya'ya gelen bir Fransız alayı Uzun Köprü - Sirkeci Demiryolu'nun kontrolünü ele almıştı. Barış Konferansında bölgenin Yunanistan'a verilmesi konusunun netleşmeye başlaması üzerine bir Yunan Taburu gelerek demiryolunun kontrolünü Fransızlardan devralmıştır. 14 Ocak 1919 tarihinde ise Hadımköy'den Lüleburgaz'a kadar bütün demiryoları Yunan ordusu tarafından işgal edilmişti. Bunun üzerine Trakya ileri gelenleri harekete geçerek, hem Osmanlı Devlet adamlarıyla hem de İstanbul'daki İngiliz ve Amerikan temsilcileriyle görüşmeler yapmıştı. Amaçlarının Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak olduğunu ifade ederek, Yunanistan'ın Trakya'yı işgaline izin verilmemesini ve demiryollarını işgal eden Yunan taburunun geri çekilmesini istemişlerdi. Verilen cevap özetle Yunanistan'ın İtilâf Devletlerini temsil ettiği idi[14]. Görüşmeler sonunda heyet üyeleri arasında sadece Batı Trakya'nın değil, Doğu Trakya'nın da Yunanistan'a verileceği kanaatı oluşmuştu.

Trakya - Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Osmaniyesi'nin İstanbul temsilcileri, o sırada İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ile de görüşerek, kendisinden Trakya'ya gelip liderlik etmesini talep etmişlerdi. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa, Trakyalıların özellikle Doğu Trakya'yı savunmak için teşkilâtlanmalarını istemiştir. Ayrıca Balkan Savaşları sonunda Türk topraklarının dışında kalmış olan Batı Trakya ile, hukukî olarak Türk toprağı olan Doğu Trakya'nın birbirinden ayrı düşünülmesini ve Batı Trakya Türklerinin haklarının savunma yolunun farklı olması gerek-

14 Bıyıklıoğlu, a.g.e., c. I, s. 154.

Levent Şahverdi Arşivi

tiğini ifade ederek, Trakya'ya geçmeyi kabul etmemiştir. Anadolu'da , yurdun tamamına yönelik bir mücadele düşüncesinde olan Mustafa Kemal Paşa, Trakya Paşaeli Cemiyeti üyelerinin o sırada bir Trakya Cumhuriyeti kurmak amacında olduklarını anladığını ifade etmiştir[15]. Bu konuda Doğu Trakya'da önce I. Kolordu Komutanı daha sonra "*Trakya Milli Kumandanı*" olan Cafer Tayyar Bey de (General Cafer Tayyar Eğilmez Paşa) Atina'da esir bulunduğu sırada Trakya - Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Osmaniye'si Başkanı Şevket Beyin elinde, üstünde "Trakya Cumhuriyeti" yazan bir mühür gördüğünü anlatmıştır. [16]

Mondros Mütarekesi İmzalandıktan Sonra Alınan Askerî Tedbirler

İtilâf Devletleri Mütareke hükümlerine dayanarak Türk ordusunu silâhsızlandırmak ve terhislerini sağlamak amacıyla Anadolu'ya "askerî temsilci", "kontrol subayı" veya "istihbarat subayı" gibi sıfatlarla görevliler göndermeye başlamışlardı. Bu doğrultuda Edirne'ye de 6 Kasım 1918 günü bir İngiliz yarbayı gönderilmişti[17]. Doğu Trakya'daki I. Kolordu Komutanı, elindeki silâh ve cephaneyi mümkün olduğu kadar muhafaza amacıyla tedbirler almaya başlamıştı. Buna karşılık Hükûmet, mütarekeye uyarak, silâhların bir an önce İtilâf Devletleri temsilcilerine teslim edilmesini emretmekteydi[18]. Bu hususta Harbiye Nezareti ile I. Kolordu Komutanlığı arasında telgraf aracılığıyla yapılan görüşmeler oldukça fazladır. Kolordu Komutanı, özellikle Trakya'ya gönderilen "*Yunan Hat Taburunun*" yerli Rumları silâhlandırmasına karşılık, iç asayişin korunması amacıyla silâhların teslim edilmemesi gerektiği konusunda Harbiye Nezaretini ikna etmeye çalışmaktaydı. Buna karşılık Harbiye Nazırı, Mütareke şartlarına uyması gerektiği hususunda kendisini ikaz ederek, silâhların toplanacağı depoların Harbiye Nezareti'nin emrinde bulunacağını belirterek, Kolordû Komutanını rahatlatmaya çalışmakta idi. Bu arada Edirne'deki İngiliz "*kontrol subayı*" I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Beyi silâhların tes-

15 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, c. II, İstanbul 1981, s. 920.
16 Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, c. I, s. 159.
17 ATASE Arş. 5/1400, Kl. 268, D. 36, F. 7-8.
18 ATASE Arş. 5/1400, Kl. 234, D. 115, F. 7-8.

Levent Şahverdi Arşivi

limi ve askerin terhis edilmesi işlemlerini yavaşlattığı için Harbiye Nezareti'ne şikayet etmişti. 28 Ocak 1919 günü Harbiye Nezareti'nden Kolordu Komutanı'na gönderilen emirde "*askerin ilk terhis emri mûcibince derhal terhisleri cihetine gidilecek, bu hususta hiç bir âsâr-ı lâkaydı gösterilmeyecektir*" şeklinde sert bir ifade kullanılmakta idi. Cafer Tayyar Bey ise emrindeki askerin terhisini geciktirdiği gibi, firar olaylarının artması nedeniyle Kolordu'nun takviyesini istemekteydi[19].

Bu sırada Trakya'daki Rum halk, Yunan hat taburunun desteğiyle karışıklıklar çıkararak, İtilâf Devletlerinin müdahalesine ortam hazırlamaya çalışmakta idi. Ayrıca Yunan Hükûmeti ve din adamları da Trakya'yı Yunanistan topraklarına katmak amacıyla siyasî faaliyetlerini sürdürmekteydiler[20]. Yunanlıların kurmuş olduğu "*Trakya Komitesi*" Türk halkının can ve mal güvenliğini tehdit ederek, göçe zorlamaktaydı. Yunanistan Rumları silâhlandırırken, Osmanlı Hükûmeti, Trakya'daki askerî birliklerin silâhsızlandırılmasını çabuklaştırmak için baskı yapmaktaydı. Öyle ki Cafer Tayyar Beye gönderilen 27 Nisan 1919 tarihli telgrafnâme ile İtilâf Devletleri temsilcilerine "*bilgim yok, bilmiyorum*" gibi olumsuz cevaplar verilmesinden kaçınılması emredilmekteydi[21]. Ayrıca İngiliz Askerî Temsilcisi Sacon'un Kolordu Komutanı'nın silâhların teslim edilmemesi dolayısıyla yaptığı şikayete karşılık I. Kolordu Komutanı'na Harbiye Nezareti'nden gönderilen bir başka yazıda ise "*Subayların kendi başına sîyasî ve askerî bir harekete kalkışmalarının ilerde Osmanlı Devleti aleyhine kullanılacağı düşünülerek, bir karar almadan önce Nezarete başvurulması gerektiği. . .* " uyarısında bulunulmakta idi. Buna karşılık Cafer Tayyar Bey, Trakya'nın geleceği konusunda endişe duyarak askerî tedbirler almayı sürdürmüştür. Ancak İstanbul Hükûmeti'ni karşısına almak istemeyen Kolordu Komutanı, aldığı tedbirlerin dayandığı nedenleri izah etmeye çalışarak, hangi konularda karar verme yetkisi olduğunun kendisine bildirilmesini istemiştir [22].

19 ATASE Arş. 5/1400, Kl. 269, D. 40, F. 19-25.
20 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,** c. I, Ankara 1973, S. 153.
21 ATASE Arş. 5/1400, Kl. 268, D. 36 F. 52.
22 ATASE Arş. 5/1400, Kl. 268, D. 36, F. 57-59.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sırada Edirne'deki Yunan Taburu, Türk ve Müslüman halka yaptığı baskıları arttırdığı gibi Türk Subay ve erlerine de saldırmaya başlamıştı. Cafer Tayyar Bey , Yunan Taburu'nun, bir başka İtilâf Devletine mensup birlikle değiştirilmesi amacıyla, Edirne'deki İngiliz temsilcisi ile görüşmüş ve aynı isteği Harbiye Nezareti'ne de iletmiş, ancak bir sonuç alamamıştır[23]. Bundan sonra I. Kolordu Komutanı, Askerî Kanunun 84. Maddesine dayanarak 1300 ve 1301 doğumlu erleri askere çağırmıştır. Bu hareketini, Kolordu'nun terhisler nedeniyle azalan mevcudu ve dağınıklığından dolayı, asayişi sağlamak amacıyla jandarmayı takviye etmek şeklinde izah etmiştir[24]. Takviye edilen Jandarma kuvvetleri, Rum çetelerine karşı mücadele etmeye başlamıştır. 49. Tümen Komutanının emrine verilen Kolordu Süvari Bölüğü, Sahra Topçusu, 24. Alaydan oluşturulan bir Atlı Birlik 49. Tümen de genel asayişin sağlanması için görevlendirilmiştir[25].

I. Kolordu Komutanı'nın aldığı bütün tedbirler ve direnişine rağmen Mayıs 1919 başlarında I. Kolordu'ya ait silâhların büyük bir kısmı ile elde kalan silâhların mekanizmaları, topların kamaları ve cephaneleri toplanarak, Edirne, Uzunköprü, Keşan, Akbaş, Tekirdağ, Şarköy ve Hadımköy'deki depolara koyulmuştu. Aynı tarihte Doğu Trakya'daki Türk ordusu, I. Kolordu'ya bağlı 49. Tümen, 60. Tümen ve Çatalca Müstahkem Mevki Kumandanlığından meydana gelmekteydi. Ayrıca, İzmir'in işgalinden sonra Tekirdağ'daki 55. Tümen de I. Kolordu'ya bağlanacaktır[26].

15 Mayıs 1919 günü gerçekleşen İzmir'in Yunanistan tarafından işgali, İzmir'de olduğu gibi Trakya'daki Rumlar arasında da sevinç ve taşkınlıklarla karşılanmış, Edirne'deki Rumlar, Türk ve Müslüman halka karşı saldırılarını artırmıştı[27]. I. Kolordu Komutanı, İzmir'den sonra Doğu Trakya'nın da Yunanistan tarafından işgalinin İstanbul'u tehlikeye düşüreceğine dair hazırladığı bir raporu Harbiye Nezareti'ne göndermiştir[28]. Söz ko-

23 ATASE Arş. 1/2, Kl 74, D. 279, F. 34; Ayn Arş. 5/1400 Kl. 268, D. 36, F. 49.

24 ATASE Arş. 1/16, Kl 181, D. 81, F. 307; Ayn Arş. 5/1400, Kl. 268, D. 36, F. 66.

25 ATASE Arş. 1/2, Kl. 74, D. 279, F 66-7; Ayn. Arş 1/16, Kl 181, D. 81, F. 309.

26 Doğu Trakya'daki askeri birlikler ile depolardaki silâh ve cephane miktarı için bkz, Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, c. I, s. 198.

27 ATASE Arş. 1/1, Kl 14, D. 72, F. 78-14, Ayn Arş. 1/6, Kl. 181, D. 81, F. 273, S. Tansel, **a.g.e.**, c. I, s. 168- 173; F. Belen. **a.g.e.**, s. 45.

28 ATASE Arş. 1/1. Kl 13, D. 54, F. 26-5.

Levent Şahverdi Arşivi

nusu raporda Trakya'nın coğrafî ve stratejik yapısı nedeniyle, zamanında tedbir alınamazsa Batı Anadolu ve Trakya'nın da kaybedileceğini ve elindeki askerî kuvvetin Trakya savunmasına yeterli olmadığını belirterek, ihtiyat tedbirleri alabilmesi için Hükûmetin kendisine yetki vermesini istemiştir. Cafer Tayyar Beyin seferberlik ilânı için istediği yetki reddedilmiş ise de, 55. Tümen I. Kolordu'nun emrine verilmiştir.

İzmir'in işgalinden hemen sonra Anadolu'ya geçerek İstiklâl Savaşı'nı başlatan Mustafa Kemal Paşa, ilk olarak Anadolu ve Trakya'daki Millî teşkilâtlar ve ordu komutanlarıyla görüşmelere başlamıştı. 10 Haziran 1919 günü Harbiye Nazırı Cevad Paşadan, Cafer Tayyar Beyin Edirne'de ve I. Kolordu'nun başında olduğunu öğrenen Mustafa Kemal Paşa, aynı gün Cafer Tayyar Beye gönderdiği telgrafla, kendisinden Trakya'daki millî teşkilâtlanmaya önem vermesini, İstanbul'da siyasî yetkiye sahip olmayan bir temsilci bulundurulmasını ve Sivas'ta toplanacak Kongre'ye temsilci gönderilmesini istemiştir. Ayrıca, Edirne'den gönderilecek temsilciler gelinceye kadar Trakya hakkında karar verme yetkisinin kendisine verildiğine dair bir belge gönderilmesini de belitmişti[29]. Anadolu'da başlayan Mücadele, Trakya'nın moralini yükseltmişti. Mütareke'nin yeni imzalandığı sırada "*Başımıza geçer misiniz?*" dedikleri Mustafa Kemal Paşanın Millî Mücadele'ye liderlik etmesi Trakyalıları memnun etmişti. Sivas'a temsilci gönderemeyen Trakya - Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti, Kongre kararlarına uyacağını bildirmiştir. 4-11 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi'nde, Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Türk Ordusunun elinde bulunan toprakların bir bütün halinde savunulması kararlaştırılmıştı. Böylece Batı Trakya bölgesi bu sınır dışında kalmıştı. Ancak Sivas Kongresi kararıyla, artık Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesi olarak çalışması gereken Trakya Paşaeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti üyelerinin Batı Trakya'yı savunma fikrinden vazgeçmediklerini görmekteyiz[30].

18 Eylül 1919'da Bulgaristan'ın İtilâf Devletleri'yle imzalayacağı Barış Antlaşmasının metni belli olmuştu. Batı Trakya'nın Bulgaristan'a bıra-

29 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, c. III, s. 903-909, Vesika 17, 18.
30 Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, c. I, s. 174.

Levent Şahverdi Arşivi

kılan bölgesi dışında Karaağaç, Dimetoka, Sofulu, Dedeağaç, Gümülcine ve İskeçe kazaları "*Müttefikler Arası Trakya* Hükûmeti" adıyla Fransız askerî idaresine verilmişti[31]. Hükûmet Başkanlığına, Doğudaki Müttefik Orduları Başkomutanı Franchet d'Esperey, Vali olarak da General Charpy atanmıştı. "*Müttefikler Arası Trakya* Hükûmeti" ne bağlanan İskeçe'yi Yunanistan'ın işgal etmesi, Batı Trakya'nın Yunanistan'a verileceğini göstermekteydi. Bunun üzerine 7 Ekim 1919'da Edirne'de toplanan Trakya - Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Batı Trakya'ya yardım etme kararı almıştı. Doğu Trakya'da toplanan Türk millî kuvvetleri Batı'ya geçirilmiş, ancak kayda değer bir başarı elde edememişlerdi[32].

I. Kolordu Komutanı 14 Ocak 1920 tarihinde Kolordu'ya bağlı Tümen komutanlarına gönderdiği gizli emirle, Batı Trakya'nın Fransızların idaresinde bulunması nedeniyle, Doğu Trakya'ya yönelik çalışmaları gerektiğini, bu konuda Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşanın emirleri doğrultusunda hareket edileceğini bildirmekteydi. Trakya - Paşaeli Cemiyeti üyelerine gönderdiği telgraflarda ise asıl amacın, Doğu Trakya'yı savunmak olduğu, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin aldığı karar doğrultusunda, Meriç'in batısı ile ilgili resmî bir talepte bulunulmayacağını, ancak Batı Trakya'da millî teşkilâtlanmaya yardımcı olarak, hukukî haklarını almalarına destek olunacağını bildirmekteydi. Cafer Tayyar Bey, Mustafa Kemal Paşanın Trakya birliğini savunmanın Doğu Trakya'yı da kaybettirebileceğinden duyduğu endişeye katılmakta, ancak Cemiyet üyeleri bu konuda ısrarlı görülmekteydi ve sonuna kadar da bu tutumlarını değiştirmemişlerdi.

Trakya halkı silâhlı müdafaayı desteklemek konusunda gönüllü değildi. Özellikle İstanbul Hükûmeti'nin etkisinde olan Millî Mücadele aleyhtarı bir çok yayının Trakya'ya rahatlıkla ulaşması ve bunun yanında, her gün İstanbul'dan gelip gidenlerin yarattığı olumsuzluklar halkı ümitsizliğe itmekteydi.

---

31 ATASE Arş. 5/1400, Kl. 279, D. 76, F. 81.

32 Ahmet Aydınlı, **Batı Trakya Faciasının İç Yüzü,** c. I, İstanbul 1971, s. 110.

Levent Şahverdi Arşivi

Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de gerektiği gibi teşkilâtlanamamıştı. Mustafa Kemal Paşanın verdiği direktifler doğrultusunda Kolordu Komutanı, Tümen komutanlarından millî teşkilâtlanmaya yardımcı olmalarını istemiştir. Cafer Tayyar Bey verdiği emirde, nahiye müdürlüklerine ve büyük Müslüman köylerindeki okulların öğretmenliklerine, Millî Mücadele'ye taraftar olan başarılı subayların tayin edilerek teşkilâtlanmaya yardımcı olmalarını bildirmekteydi. Ayrıca bu subayların gerekirse millî kuvvetlerin başına geçirilerek, savunmada görevlendirilmelerini istemekteydi. Söz konusu emirde, Millî Mücadele'ye taraftar subaylardan bazılarının sivil olarak belirlenen bölgelere gönderilerek, buralarda millî teşkilâtı güçlendirmeleri ve Tümen komutanlarının da bulundukları yerlerdeki resmî görevliler ile halkın desteğini sağlamaları yer almaktaydı.

Cemiyetin faaliyetleri ve Kolordunun aldığı tedbirler karşısında telaşlanan Rumlar, Karaağaç'taki General Charpy ve Edirne İngiliz temsilcisi Linster vasıtasıyla Kolordu Komutanı'nı İstanbul Hükûmeti'ne şikayet etmişlerdi. Buna karşı Harbiye Nazırı, Cafer Tayyar Beyden halka silâh dağıtılmasının, Müslümanlara zarar vereceğini öne sürerek, faaliyetlerine son vermesini istemiştir. Hükûmet üyelerinin, I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey hakkında "*bütün iyi niyetine rağmen fazla askerce olan düşüncesiyle* silâhlı *müdafaayı bir kurtuluş kabul edip, Trakyalılara yardımcı olduğu*" kanaatini taşımalarına rağmen o sırada kendisini görevden almamışlardı[33]. Ancak Dahiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne gönderilen bir raporda, Trakya'daki Rumların galeyana gelerek halka daha fazla zulmedileceğinden duyulan endişe Kolordu Komutanına iletildiğinde Cafer Tayyar Bey özetle, Yunanlıların ve yerli Rumların yaptığı mezalimin resmî istatistiklerden çok daha fazla olduğunu, Kolordu ve jandarmanın kendine yetecek silâhı yokken halkı silâhlandırmanın mümkün olmadığını, huzuru bozanların Müslüman - Hıristiyan ayrımı yapmaksızın takip edildiğini, Trakya'nın muhtemel işgaline karşı önceden tedbir almanın maddî ve manevî sorumluluğu ile hareket ettiğini açıklayan bir rapor göndermiştir[34].

33 ATASE Arş. 5/1400, Kl. 276, D. 76, F. 23-8.
34 ATASE Arş. 5/1400, Kl. 276, D. 76, F. 23.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşanın emir ve direktifleriyle Kolorduya bağlı tümen komutanlarına verilen yukarıdaki emirlerin yerine getirilmesi için hareke-te geçen diğer Tümen komutanlarına rağmen, 55. Tümen Komutanı Alaaddin Bey çekimser davranmıştır. Alaaddin Bey, 26 Ocak 1920 tarihinde Kolordu Komutanı'na gönderdiği bir yazıyla teşkilâtlanmaya yardımcı olacak subayların isimlerini belirlediğini ancak, Tekirdağ Mutasarrıfı Firuzan Beyin buna karşı olduğunu ve kendisinin Tekirdağ'a gelerek Onu aydınlatmasının iyi olacağını belirtmekteydi[35]. Alaaddin Bey bu dönemde Cafer Tayyar Bey ile işbirliği yapma konusunda tereddüt ederken, bir bürokrat olarak, Osmanlı Hükûmeti'ne bağlı olan Ali Firuzan Beyin etkisinde kalmıştır.

İstanbul'un İşgalinden Sonra Trakya'da Alınan Tedbirler

Son Osmanlı Meclisi'nin Sivas Kongresi kararları doğrultusunda Misâk-ı Millîyi kabul ve ilân etmesi (28 Ocak 1920) üzerine İtilâf Devletleri'nin Osmanlı Hükûmeti üzerindeki baskıları artmış ve 16 Mart 1923'de İstanbul resmen işgal edilmişti. İşgal hadisesi, Edirne'deki I. Kolordu Komutanı'na Mustafa Kemal Paşa tarafından bildirilmişti[36]. Cafer Tayyar Bey işgal haberini alır almaz Mustafa Kemal Paşa'nın daha önce verdiği emirler doğrultusunda, Çatalca'daki İstanbul telgraf hattını kapattırmıştır. Aynı gün 16 Mart 1920 Tarih ve 48/2 numaralı Kolordu emriyle Doğu Trakya'da seferberlik ilân edilmiştir[37].

Edirne Valiliği ve mutasarrıflıklara gönderilen beyannâme ile de[38] "*İstanbul'daki Hilâfet makamı tarafından serbest olarak seçilecek ve millet vekillerinin itimadına mazhar bir kabine* Hükûmeti *idare etmedikçe*" Edir-

35 Cafer Tayyar Paşanın belgeler dosyasından, Alaaddin Bey aynı konuda daha önce verilen emir üzerine de 22. 10. 1919 tarihli bir telgrafında, "*Ben askerlerin ne surette olursa olsun hiçbir cemiyetle alakadar olmamaları fikrindeyim. . . Ancak bu öyle bir Cemiyet ki, diğer Cemiyetlerle kabil-i kıyas değildir. Hal böyle olmakla beraber ben yine de bu meselede şahsen uğraşmak için hiç bir vazife tevdi etmeyeceğim. Bu iş için jandarma zabitlerinin meşgul olmasını muvafık görmekteyim. . .* " diyordu.

36 Mustafa Kemal ATATÜRK, **Nutuk** (15. Baskı) c. III, İstanbul 1981, s. 1232-33, Vesika 255 b.

37 T. C. Cumhurbaşkanlığı Arş. Dolap 1, Kutu 7-3, Dosya 19, F. 17-1; Genelkurmay Başkanlığı, **Harp Tarihi Vesikaları (HTVD) Dergisi,** Yıl 7, Sayı 24, Vesika 606.

38 ATASE Arş. 5/1400, Kl. 283, D. 111, F. 62-26; HTVD, Yıl 7, Sayı 24, Vesika 604.

Levent Şahverdi Arşivi

ne'deki mülkî ve askerî idarenin birlikte hareket ederek, Edirne'nin kendi kaderini tayin edeceği duyurulmakta idi. Kolordu Komutanı Beyannâmede milletin istiklâl ve mevcudiyeti uğrunda yapacağı çalışmalarda vatandaşın, silâh arkadaşlarının ve hükûmet görevlilerinin yardımını isterken, emniyetin sağlanması için örfi idare ilân edildiğini açıklamaktaydı.

Seferberlik plânına göre öncelikle 1898-1900 doğumlular silâh altına alınacak, yetersiz olduğu takdirde 1886-1893 arasında doğanlar da göreve çağrılacaktı. Ayrıca İstanbul'dan gelecek yayınların halka ulaşması engellenmeye çalışılacaktı. Her tümen, kendi bölgesindeki mal sandıklarında, Ziraat Bankalarında ve benzeri yerlerdeki devlet paralarına el koyacak, haberleşme vâsıtaları korunarak, düzenli haberleşme sağlanacaktı. Yine tümenler kendi bölgelerindeki silâh depolarından faydalanacak, piyâde birliklerine alınacak er sayısı eldeki silâha göre ayarlanacaktı.

Kolordu seferberlik emrinin yayınlandığı sırada bir İngiliz muhribi de Tekirdağ'a gelmişti. Muhribin Komutanı, Mutasarrıf Firuzan Beyi, 55. Tümen Komutanı Alaaddin Beyi, Jandarma komutanını ve Polis komiserini muhribe çağırmıştı. Cafer Tayyar Beye durumu bildiren Alaaddin Beye verilen emir, kesinlikle muhribe gidilmemesi, kimseyi göndermeyerek derhal seferberlik ilân edilmesi yönündeydi. Ayrıca alınacak tedbirlere karşı çıkanlara müsamaha edilmeyecek, Firuzan Bey seferberliğe katılmazsa istifaya davet olunacaktı[39]. Bunun üzerine, 55. Tümen komutanı Muhribe gitmemiş, ancak İngiliz komutanıyla Hükûmet binasında görüşmüştür. Muhribin komutanı Alaaddin Beyi gayr-i Müslim halka yapılacak en küçük bir harekette Tekirdağa ve askerî müesseselere ateş açmak için emir aldığını söyleyerek, tehdit etmişti. Alaaddin Bey gereken cevabı vermesine rağmen, seferberlik ilânında çekingen davranmıştır. Cafer Tayyar Beye seferberliğin bir süre ertelenmesini, Edirne Valisi ile Tekirdağ Mutasarrıfı Firuzan Beyin seferberliğe karşı olduklarını, halkın da isteksiz olması nedeniyle toplanacak askerin iaşesinin karşılanamayacağını gerekçe göstererek seferberlik ilânına karşı çıkmıştır[40]. Alaaddin Bey, Cafer Tayyar Bey ile uzun

39 HTVD, Yıl 7, Sayı 24, vesika 608.
40 HTVD, Yıl 7, Sayı 24, Vesika 610.

Levent Sahverdi Arşivi

süreli görüşmeden sonra hastalığını ileri sürerek İstanbul'a gitmiştir. Tekirdağ'daki 55. Tümen'in komutanlığı vekaleten Kolordu Kurmay Başkanı Yüzbaşı Cemil Beye verilmiştir. Mutassarrıf Firuzan Bey de Padişahın irade-i seniyyesi olmadan seferberlik ilân edilemeyeceğini duyurarak, silâhlı savunmaya karşı olduğunu beyan etmiştir[41]. Firuzan Bey ve Alaaddin Beyin sözkonusu tutumları, diğer bölgelerde de etkisini göstermiş ve bu durum Trakya'daki mücadelenin başarısız olmasında büyük bir etken teşkil etmiştir.

Edirne'nin de diğer vatan toprakları gibi işgal edilmesi ihtimaline karşı halkı uyandırmak, manevî güç vererek, Millî Mücadele azmini artırmak amacıyla Kolordu Komutanı ve Trakya - Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyet-i Osmaniyesi ileri gelenleri 19 Mart 1920 Cuma günü Edirne'de Doğu ve Batı Trakyalıların katıldığı büyük bir miting düzenlemişlerdi[42]. Mitingden sonra bir araya gelen askerî ve mülkî görevliler alınacak tedbirleri görüşmüştür. 31 Mart 1920'de toplanan Lüleburgaz Kongresi'nde ise "*Trakya'da kim tarafından olursa olsun yabancı işgaline ve iç ihtilâl hareketlerine karşı, müdafaa ve mukâvemet*"[43] kararı alınmıştır. Kongre'de Trakya - Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri arasından seçilen "*Trakya Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Merkez Heyeti*" Trakya'nın savunmasıyla ilgili işleri üstlenecekti. Heyet her Livadan iki üye ile Trakya Milletvekilleri ve I. Kolordu Komutanından oluşmakta idi. Bunun yanında Cemiyet'in tespit edeceği bir heyet, Trakya'nın haklarını Avrupa kamuoyu ve Barış Konferansına anlatmak amacıyla Avrupa'ya gönderilecekti. Lüleburgaz Kongresi'nde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Edirne'yi temsil edecek millet vekilleri de seçilmişti. Bunlar, I. Kolordu komutanı Cafer Tayyar Bey, Erzurum'da bulunan Kazım Karabekir Paşa ve Ankara'da İsmet (İnönü) Paşalardı.

Anadolu ve Doğu Trakya'nın iç ve dış saldırılara karşı birlikte hareket etmesi, İtilâf Devletleri'ni telaşlandırmıştı. İstanbul gazeteleri, yayınların-

41 HTVD, Yıl 7, Sayı 24, Vesika 611-618; Cafer Tayyar Paşanın şahsi Arşivi belgelerinden. .
42 **Millet Gazetesi**, Sayı 12, 22. 7. 1948.
43 Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, c. I, s. 216.

Levent Şahverdi Arşivi

da yer verdikleri fetva ve beyannamelerle halkın millî hareketlere katılmamasını, katılıp da pişman olanların af edileceğini ilân etmekteydi. Bu tür yayınlar, koyulan sansürlere ve engellemeye karşı yine de Edirne'ye ulaşmakta idi. Bunlara karşı yayınlanan beyannamelerle bir ölçüde başarılı olunuyorduysa da bu gibi propagandaların etkisi daha çok Yunan ordusunun Doğu Trakya çıkarması sırasında görülecektir.

Bu sırada Fransızlar, Trakya'da Fransız mandasında bir devlet kurulması hususunda bazı teşebbüslerde bulunmuşlardı. Bunun için Karaağaç'taki Fransız istihbarat subayı Jambat, Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleriyle temasa geçmişti[44]. O güne kadar *Müttefikler Arası Batı Trakya* Hükûmeti Başkanlığı'nı yürüten eski İtilâf Devletleri Doğu Orduları Başkumandanı Franche d'Esperey de Trakya'daki millî mukavemeti kırmak amacıyla harekete geçmişti. 6 Nisan 1920 günü Karaağaç'a gelerek Cafer Tayyar Beyle görüşen Franche d'Esperey, kendisinin Paris Barış Konferansı'na bilgi vermek için gideceğini, Trakya hakkında alınacak karar ne olursa olsun, bir maceraya atılarak Edirne'nin harâbe haline gelmesine izin vermemesini ihtar etmişti. Fransız Generali, Edirne'nin her taraftan çevirili vaziyette olduğunu, başarılı olmalarının mümkün olmadığını, İç Anadolu ve Doğu Anadolu'daki bir harekete müttefiklerin müdahalesi daha zor iken, Edirne'de bu imkânın bulunduğunu ve bir asker olarak Padişahın emirlerine uyması gerektiğini söylemiştir. Moralini bozmaya çalıştığı Cafer Tayyar Beyin, o zaman askerlikten istifa edip, bir vatan çocuğu olarak Yunanlılarla mücadele edeceğini söylemesi üzerine bu defa, Edirne halkının ve yöneticilerinin silâhlı savunmaya taraftar olmadığını ileri sürerek Kolordu Komutanını etkilemek istemiştir. Buna örnek olarak da Tekirdağ Mutasarrıfı Firuzan Bey ve 55. Tümen Komutanı Alaaddin Beyin davranışlarını göstermiştir. Her şeye rağmen başarıya inandığını dile getiren Cafer Tayyar Bey, Franche d'Esperey'in sözlerinden İtilâf Devletlerinin Doğu Trakya'yı iki ay içinde Yunanistan'a vermeye hazırlandığını ve çıkarmanın Tekirdağ'dan başlayacağını anlamıştır[45]. Bu sırada Karaağaç'ta-

44 Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, c. 1, s. 228.

45 Görüşmenin tamamı için bkz. "General Cafer Tayyar Eğilmez'in Hatıra ve Vesikalarından" **Millet Gazetesi**, sayı 108 – 109, İstanbul 1948.

Levent Şahverdi Arşivi

ki İngiliz İstihbarat Subayı Jambat da, Trakya- Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinden, Trakya 'nın Fransız mandasına bırakılması konusunda hazırladığı bir muhtırayı onaylayarak, Franche d' Esperey'e bu konuda yetki vermelerini önermiştir. Bu muhtıra, görüş ayrılıkları yaratmış ve Cemiyet içinde İtilâf Devletleri'nin himayesinde muhtar bir Trakya fikrini oluşturmuştur.

İtilâf Devletleri, Cafer Tayyar Beyin savunma fikrinden vazgeçmeyeceğini anladıktan sonra Onu görevden aldırmak için faaliyete geçmişlerdi. Bu arada Kolordu'nun artan ihtiyacı, İstanbul ile irtibatını kesen Edirne'yi zor durumda bırakmıştı. İstanbul işgal edilene kadar, yiyecek, giyecek, para ve benzeri ihtiyaçlar buradan sağlanmaktaydı[46]. Silâh ve cephane ise İstanbul'daki "*Teşkilat-ı Mahsusa*" vasıtasıyla getiriliyordu[47]. İstanbul'un işgalinden sonra, Erdirne'den İstanbul'a gönderilen İsmail Hakkı Bey, yaptığı görüşmelerin ardından bazı bakanların Trakya'da silâhlı mücadeleye taraftar olduklarını bildirmişti[48]. Anadolu'dan Trakya'ya herhangi bir yardım gelmesi o günün şartlarında mümkün görünmüyordu. İstanbul Hükûmeti'nin, daha önce Çatalca ve Tekirdağ Mutasarrıfları aracılığıyla yaptığı görüşme talebini reddeden Cafer Tayyar Bey, Fransız Doğu Orduları Komutanı General Bourgeon'un bir Fransız subay refakatinde İstanbul'a gidebileceği teklifini değerlendirmişti. Trakya - Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri toplanarak konuyu tartışmış ve Cafer Tayyar Beyin İstanbul'a gitmesine karar verilmişti.[49] Kolordu Komutanı İstanbul'a hareketini bir telgrafla Heyet-i Temsiliyye Başkanlığı'na da bildirmişti.

Cafer Tayyar Bey İstanbul'da Hükûmet üyeleriyle temasında Dahiliye Nazırı Reşit Bey tarafından iyi karşılanmış, görüşmeden bir kaç gün sonra Milî Mücadele'ye taraftar olan Ali Rıza Bey Edirne Valiliğine atanmıştır. Nafia Nazırı Cemil Paşanın da "*mümkün olan yardımı yapmaya hazırız*" sözünü vermesine rağmen, bu söz yerine getirilmediği gibi, Edirne'ye

46 Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, c. 1. s. 228-230.

47 Samih Nafiz Kansu, **İki Devrin Perde Arkası** (Anlatan Hüsamettin Ertürk), İstanbul 1957, s. 117-118.

48 ATASE. Arş. 6/2612, Kl. 294. D. 4. F. 26.

49 Cumhurbaşkanlığı Arş. Dolap 1, kutu 7-3, D. 1, F. 17-3.

Levent Şahverdi Arşivi

dönmesi engellenmeye çalışılmıştı.[50] 14 gün sonra Edirne'ye dönen Cafer Tayyar Bey, Mustafa Kemal Atatürk'e İstanbul'daki görüşmeleri hakkında bilgi vermiş ve İstanbul'a gitme nedenini "*Trakya'nın özel durumu ve halkın isteği ile* Hükûmet *merkeziyle anlaşmış bir şekilde işleri idare etmekte kat'i bir zaruret vardır, son hareketimin nedeni budur*" şeklinde izah etmiş, teferruatlı bilgi vermemiştir.

Cafer Tayyar Beyin İstanbul'a gitmesi, Trakya'nın geleceğini olumsuz yönde etkilemiştir. Onun gidişinden hemen sonra Osmanlı Hükûmeti kendisini görevden alarak, 60. Tümen Komutanı Albay Muhiddin Beyi I. Kolordu Komutanlığına atamıştır. Ayrıca Cafer Tayyar Beyin görevden uzaklaştırdığı Tekirdağ Mutasarrıfı Firuzan Bey de görevine dönmüş, Firuzan Bey ve Kolordu emirleri arasında kalarak hastalık gerekçesiyle İstanbul'a gitmiş olan Alaaddin Bey de Tekirdağ'a gelmişti. Bunun üzerine 55. Tümen Komutanlığını vekaleten yürüten Cemil Bey İstanbul'a gitmiştir[51]. Bu sırada İstanbul telgraf hattı da açılmıştı. Bütün bunların yanında Cafer Tayyar Beyin Edirne'ye döndüğünde, Muhiddin Beyin görevini iade etme teklifini kabul etmemesi de Trakya savunmasında, iki komutanlı bir ordu yarattığından dolayı iyi olmamıştı. Cafer Tayyar Beyin bu tavrının nedeni İstanbul tarafından atanmış olan bir Kolordu Komutanının halka güven vereceği düşüncesi idi. Ancak, Muhiddin Bey, silâhlı savunmaya taraftar olmakla birlikte, Anadolu ile irtibat kurulmadığı takdirde İstanbul'dan yardım alınabileceğini ümit etmekteydi. Bu tarihten sonra Ankara ile irtibatı, Trakya Paşaeli Cemiyeti ve Cafer Tayyar Bey sağlayacaktır.

İstanbul Hükûmeti tarafından görevden alınan Cafer Tayyar Beye TBMM tarafından "*Rumeli Umum Kumandanlığı*" görevi verilmişti[52].

---

50 Cumhurbaşkanlığı Arş. Dolap 1, kutu 7-3, D. 19, F. 17-4; ATASE Arş. 1/4282, Kl. 554, D. 2, F. 73. Cafer Tayyar Beyin Damat Ferit Paşa ile görüşmesi oldukça sert geçmiş, Sadrazam *"Koyu İttihatçı"* olduğu gerekçesi ile tutuklanmasını istemiş ise de Fransızlar kabul etmemiş, İngilizlerin tavsiyesi ile istasyonda tutuklama teşebbüsü de başarılı olamamıştır. Cafer Tayyar Beye refakat eden Fransız Subayın tercümanı Bursa'da 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Beye Cafer Tayyar Beyin tartışma sırasında Damat Ferit Paşanın yüzüne tükürdüğünü söylemiş ise de bu konuya Cafer Tayyar Beyin notları ve hatıratında rastlanamamıştır

51 ATASE, Arş. 2/2612, 14. 394, D. 4, F. 25 .

52 ATASE Arş. 1/4282, Kl. 613, D. 16. F. 11.

Levent Şahverdi Arşivi

4 Mayıs 1920 tarihinde Edirne'ye gönderilen bir yazıyla Muhiddin Beyin ancak Cafer Tayyar Beyin emrinde bir görev yürütebileceği bildirilmekteydi. Ayrıca 9 Mayıs 1920 günü toplanan Edirne Kongresi'nde uzun tartışmalardan sonra Yunanistan'ın işgaline karşı savunma kararı alınmış ve Cafer Tayyar Beye "Trakya Millî Kumandanı" ünvanı verilmesi kararlaştırılmıştır.[53]

Doğu Trakya'nın Savunma Hazırlıkları ve Komutanlar Arasındaki Fikir Ayrılıkları

Trakya – Paşaeli Mudafaa-i Hukuk Cemiyeti Edirne Kongresi'ni gerçekleştirirken San-Remo Kongresi'nde belirlenen barış şartları da 11 Mayıs 1920'de Osmanlı Hükûmeti temsilcilerine bildirilmiştir. Buna göre Doğu Trakya yani Edirne Vilâyeti de Yunanistan'a veriliyordu. Hükûmetin bazı maddelere itirazı üzerine görüşmeler başlamış, her şeye rağmen Yunanistan'a Trakya'yı işgal hakkı verilmiştir.

Doğu Trakya'yı savunmaya hazırlanan ordunun ihtiyaçlarını sağlama görevi Trakya Paşaeli Mudafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti'ne verilmişti. Cemiyetin Edirne dışındaki şubeleri yiyecek ve para gibi ihtiyaçlarını halktan temin etmeye çalışmaktaydı. I. Kolordu Komutanı Muhiddin Bey, 14 Mayıs 1920 günü yayınladığı Kolordu emriyle[54] askere çağrılan 1900 doğumluları doğrudan Kolordu bünyesine alma yerine jandarma teşkilâtında görevlendirmek istemekteydi. Bu konuda *Trakya Millî Kumandanı* ile aralarında fikir ayrılığı vardı. Ayrıca iki komutan arasında Yunan taarruzu karşısında Kolordunun alacağı düzen konusunda da anlaşmazlık söz konusu idi. Muhiddin Bey, birlikleri dağınık bir şekilde yerleştirmekten yana idi. Cafer Tayyar Beyin, Yunan ordusunun Saros Körfezi ile Enez'e çıkarma yapma ihtimali olmadığını söylemesine rağmen, o, aksini düşünerek buralara yönelik bir plân yapmıştı. Çıkarmanın Tekirdağ'a yapılması daha güçlü iken, başından beri Millî Mücadele konusunda tam olarak ikna edilmeyen bu bölgenin savunması, 55. Tümene verilmişti. I. Ko-

53 ATASE Arş. 5/1400, Kl. 74, D. 49, F. 1-20.
54 ATASE Arş. 5/1400, Kl. 74, D. 49, F. 1-20.

Levent Şahverdi Arşivi

lordu Komutanı, genel seferberlik ilânı konusunda da geç kalmıştı. Yunanistan'ın Batı Trakya'yı işgale başlaması ve Meriç hattını teslim almasından sonra resmen seferberlik ilân etme kararı alınmıştı.

20 Haziran 1920'ye kadar seferberlik emrine uyanlarla birlikte kolordunun mevcudu 17 bine ulaşmıştı. Millî müfrezelere katılanlar ise 800 kişi civarında idi. Muhiddin Bey, yapmış olduğu plânlarda millî kuvvetleri hesaba katmıyordu. Bu kuvvetlerin idaresi Cafer Tayyar Beye verilmişti. Millî kuvvetlerin başında genellikle yedek subaylar ve başarılı olabilecek komutanlar bulunmaktaydı. Ancak Muhiddin Bey, milislerin çete faaliyetine girişerek , Kolordunun düzenini bozmalarından endişe etmekteydi[55]. "*Trakya Millî Kumandanı*" ile I. Kolordu Komutanı arasında savunma konusunda da fikir birliği yoktu. Cafer Tayyar Bey, bazı bölgelerin boşaltılarak Yunan ordusunu kesin darbe vurulabilecek yerlere çekmeyi , özellikle Istranca Dağlarının savaşı kabul etmeye müsait olduğunu düşünerek, plânın buna göre yapılmasını istemekteydi. Muhiddin Beyin plânı ise Doğu Trakya'nın her noktasında savunma yapmaktı. I. Kolordu Kurmay Başkanı Nafiz Bey de geniş bir alanda savunmanın başarılı olamayacağını, Edirne'nin kuzeyinde, Meriç ve Tunca arasında kesin savunma yapmak gerektiğini ileri sürmekteydi.

Muhiddin Beyin Yunan taarruzu başlamadan önce verdiği emirlerde, kolordunun başarısız olması durumunda Edirne'den ve Kırklareli'nden Bulgaristan'a geçmeyi plânladığını açıklaması da sonucu etkilemiştir. Halbuki Mustafa Kemal Paşa, gönderdiği emirlerde Yunan ordusunun gücü büyük olsa da harekâtın mümkün olduğu kadar uzatılmasını istemekteydi. Hepsinden önemlisi Trakya tamamen işgal edilse dahi müstakil bir karar alınmayacak, Ankara'nın görüşü istenecekti[56].

Bu sırada I. Kolordu erlerini ve millî kuvvetleri firara teşvik etmek için çeşitli yollar denenmekteydi. Yunan uçakları Türkçe, İngilizce, Fransızca ve Rumca bildiriler atarak, Doğu Trakya'yı işgal edecek Yunan ordusunun

55 Cumhurbaşkanlığı, Arş. Dolap 1, kutu 7-3, D.19, F.17-5; Aziz Bey, **Hatıratı, II. Defter**, s.39; Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, c.II, s.324-331.

56 **Nutuk**, c.II, s.489, vd.

Levent Şahverdi Arşivi

refah getireceğini, Batı Trakyalıların Yunan ordusundan ve idaresinden memnun olduklarını iddia etmekteydiler[57]. Rum çeteleri de Batı Trakya yönünden köyleri ve jandarma karakollarını basarak halka baskı yapıp, jandarmaları öldürmekteydi. Bir yandan da bunlarla mücadele etmek gerekmekteydi. Yunan ordusu taarruza hazırlanırken ve propagandalarla halkı etkilemeye çalışırken, Osmanlı Hükûmeti hâlâ halkın silâhlandırılmamasını, meselenin siyasî yollarla çözüleceğini söyleyerek, kolordunun elindeki silâh miktarını öğrenmek için bilgi istemekteydi[58].

Yunan Taarruzu ve Doğu Trakya'nın İşgali

20 Haziran 1920 günü Yunan ordusuna bağlı uçakların harekâtı başlamıştı. Bu sırada Doğu Trakya'daki Türk Ordusunun düzeni şöyle idi: 40. Tümen, Albay Şükrü Naili Bey komutasında Edirne ve civarında, 60. Tümen, Cemil Bey komutasında Uzunköprü, İpsala, Kadıköy, Şarköy ve Yerköy'ü içine alan bir bölgeye yerleşmişti. 55. Tümen ise Alaaddin Bey komutasında Tekirdağ, Hayrabolu, Çorlu ve Çatalca bölgesini tutmuştu. Birinci Kolordu Süvari Bölüğü , Vize ve Saray ilçelerinde, firârilerin takibiyle uğraşmaktaydı. Kolorduda 761 subay ve askerî memur, 17500 er, 1000 tüfek, 40 makineli tüfek, 53 Top, tüfek başına 350 fişek, toplar için her top başına 1000 mermi, sahra topları dışındakilere ise 100-160 mermi bulunmaktaydı[59]. Yunan ordusu Doğu Trakya'ya önce üç tümenlik bir kolordu ile girmeyi düşünürken, Trakya'da seferberlik ilân edilince daha fazla kuvvet toplamaya ihtiyaç duymuştur. Bursa'daki 10. İzmir Tümeni de Doğu Trakya'ya sevk edilmişti. Batı Trakya'da da üç tümen gücünde bir askerî güçleri bulunmaktaydı.

Yunan Ordusu, 20 Temmuz 1920 günü Marmara kıyısından başlayan harekâtla Ereğli ve Sultanköy'e asker çıkarmayı başarmıştı. Aynı anda Tekirdağ kıyılarında da çıkarma başlamıştı. Tekirdağ'daki 55. Tümen , fazla direniş gösteremeden geri çekilmeye başlamıştı. Tümene bağlı 168. Piya-

57 ATASE arş. 5/1400, Kl.279, D.3, F.139.

58 ATASE arş. 5/1400, Kl.239, D.32, F.6-2; Ayn. Arş. Kl.74, D.49, F.1-21., Bıyıklıoğlu; a.g.e., c.I, s.335.

59 ATASE arş. 5/1400, Kl.739, D.32, F.6-2.

Levent Şahverdi Arşivi

de Alayı Ereğli ve Sultan Çiftliği'ne çıkarma yapan Yunan birlikleri karşısında mevzilerini koruyamamış, asker arasında firar başlamıştı[60]. 55. Tümen Komutanı Alaaddin Bey, emrindeki subaylarla Muratlı-Babaeski yönüne geçmişti. 55. Tümenin bu hareketi, 60. Tümeni de zor durumda bırakmıştır. 49. Tümen bölgesinde 21/22 Temmuz gecesinde yapılan Yunan taarruzu ise Şükrü Naili Beyin gayretleriyle geri püskürtülmüştü.

Bu sırada Tekirdağ'dan gerilere çekilen askerleri gören halk da telaşla göçe başlamıştı. *Trakya Millî Kumandanı*, yayınladığı emirle firarî erlerin köylerde barındırılmamasını ve takibini istemiştir. Bir taraftan da "*düşmanın bu harekâtının azim ve irade-i milliye karşısında hiç bir kıymeti ve ehemmiyeti olamaz, yeter ki bizler bu imânı gösterelim*" sözleri ile halkın ve askerin moralini düzeltmeye gayret etmekteydi[61]. Bütün bu çabaya rağmen, Saray kazasında halk isyan etmiş, eşraftan biri kaymakamlığı biri de jandarma komutanlığını üstlenmişti. Burada Rum ve Türklerden oluşturulan bir heyet Yunanlıları Çorlu'ya davet etmek üzere gönderilmiştir. 55. Tümen'in dağılmasından dolayı bu harekete engel olunamamıştır. 55. Tümen Komutanlığından istifa eden Alaaddin Beyin yerine Çanakkale muharebelerinde 34. Alay Komutanlığı görevinde bulunmuş olan Yümnü Bey getirilmiş ancak O da dağılan birlikleri toparlamayı başaramamıştır[62].

23 Temmuz 1920 günü Sazlıdere'deki I. Kolordu karargâhında bir araya gelen *Trakya Millî Kumandanı* Albay Cafer Tayyar Bey ve I. Kolordu Komutanı Muhiddin Bey; Babaeski'de toplanarak harekete geçmeyi plânlamışlardı. Fakat Babaeski'de toplanması beklenen erlerin büyük çoğunluğunun ayrılarak köylerine gitmesi yüzünden söz konusu plân uygulanamamıştır. Aynı gün verilen Kolordu emriyle, elde kalan kuvvetlerin Bulgaristan sınırına doğru gitmeleri bildirilmiştir. Kolordu karargahı da Lala Paşaya alınmıştı[63]. O günün akşam üzeri Babaeski'deki birliğin toparlanamadığını haber alan *Trakya Millî Kumandanı* burada yapılacak savunmanın

60 Firarlar dolayısıyla Alay Komutanı Kürşat Beyin elinde Anadolu'dan gelmiş olan 50 erden başka bir kuvvet kalmamıştı. ATASE, Arş. 5/1400, Kl.751, D.74, F.1-22 .

61 ATASE, Arş. 5/1400, Kl.751, D.74, F.1-23, 1-24.

62 Aziz Bey **Hatıratı, II. Defter,** s. 46; Bıyıklıoğlu **a.g.e.,** c.1, s.259-361.

63 Bıyıklıoğlu **a.g.e.,** c.1, s. 364.

Levent Şahverdi Arşivi

sonuç vereceğini düşündüğünden dolayı toparlanma imkânı olup olmadığını ve Yunan ordusunun gücünü öğrenmek amacıyla 24 Temmuz 1920 sabahı Havsa'dan Babaeski'ye keşfe gitmiştir. Yolda atının tökezlemesi sonucu düşerek bayılan Cafer Tayyar Beyin öldüğünü düşünen refakâtindekiler, Yunan süvarilerinin yaklaşması üzerine kendisini orada bırakarak uzaklaşmışlardı. Cafer Tayyar Bey , Bostanlı Köyü yakınlarında köylüler tarafından bulunmuş ve civarda bulunan Yunan süvari takımına teslim edilmiştir[64].

Bütün bunlar olurken yalnız 49. tümen komutanı Şükrü Naili Bey Karaağaç'ta çarpışmayı sürdürmekte idi. Lala Paşa'ya çekilen erlerin çoğu köylerine dönmüş 55. ve 60. Tümenlerin kalan mevcudu ve büyük bir göçmen topluluğu Bulgaristan sınırına ulaşmıştır. Cafer Tayyar Beyden haber alamayan I. Kolordu Komutanı Muhiddin Bey 24 Temmuz 1920 günü Bulgaristan' a geçme emri vermiştir. Ayrıca Edirne'deki 49. Tümen de 24/25 Gecesi Bulgaristan sınırına doğru hareket ettirilmişti[65]. Bundan sonra gerçekleşen işgalle Doğu Trakya Yunanistan'ın eline geçmiştir. Yunan işgali altındaki bölge halkı, Anadolu'daki Millî Mücadele zaferle sonuçlanıp Mudanya Mütarekesi imzalanana kadar, siyasî mücadelelerini sürdürmeye çalışmıştır.

Sonuç

Ele aldığımız süreç içerisinde Trakya'da verilen mücadelenin başarısız olma nedenlerini şöyle değerlendirmek mümkündür.

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihten itibaren Edirne'de bulunan I. Kolordu'nun silâh ve cephanesini elde tutma çabaları, İstanbul Hükûmeti ve İtilâf Devletleri temsilcilerinin engellemeleri sonucunda büyük ölçüde başarılı olamamıştı.

Edirne Vilâyeti'nin coğrafî konumu pek çok olumsuzluğun temel nedeni olarak görülmektedir. Bölgenin İstanbul'a yakınlığından dolayı Millî Mücadele aleyhindeki yayınların bölgeye girişinin engellenememesi, hal-

64 ATASE, Arş. 5/1400, Kl. 2131, D. 8, F. 8.
65 Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, c.I, s. 365-367.

Levent Şahverdi Arşivi

kın mücadele azmini kırmıştır. Balkan Savaşlarının acı tecrübelerinin etkisini üzerinde taşıyan bölge halkı Yunanistan'ın Batı Trakya'yı işgal etmesine kadar silâhlı savunmaya tam olarak destek vermemiş, meselenin daha çok siyasî yollarla çözülmesini istemiştir. Bunun neticesi olarak İstanbul'un işgalinden sonra ilân edilen seferberliğe katılanların sayısı 3000 kişi civarında kalmıştır. Ayrıca Doğu Trakya'nın her taraftan sarılı, dar bir bölge olması elde kalan birlikleri geriye çekerek toparlanma imkânı da vermemiştir.

Trakya - Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri arasındaki fikir ayrılıkları yanında Çatalca ve Tekirdağ Mutasarrıfları gibi İstanbul Hükûmetine bağlılık duygusuyla hareket eden mülkî memurların tutumları da Cemiyetin kısa sürede teşkilâtlanmasını engellemiş, bu da silâhlı mücadele azmini kıran önemli etkenlerden biri olmuştur.

Cemiyet üyelerinin çoğunun silâhlı savunmanın başarısız olacağı düşüncesini taşıması ve siyasî yollarla mücadele eğiliminin daha yoğun olması, onları farklı çözüm yolları aramaya itmiştir. Bir çok Cemiyet mensubunun özellikle Fransızların yönlendirilmesiyle Trakya'da Fransız manda ve himayesini istemeleri veya bağımsız bir devlet kurma düşüncesini taşımaları da millî teşkilâtlanmanın aksamasına katkı sağlamıştır.

Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinin ve I. Kolordu mensuplarının bir kısmının Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesi olarak hareket etmedikleri, Ankara'dan ziyade İstanbul'a bel bağladıkları da bir gerçektir. Aslında Anadolu'nun desteğini almakta zorlanan bölgenin zorunlu ihtiyaçlarını İstanbul'dan sağlanması sebebiyle bölgenin İstanbul'la irtibatını tam olarak kesmesi de mümkün olmamıştır.

Doğu Trakya'da başarıyı engelleyen faktörlerden biri de Cemiyet üyeleri ve askerî yetkililer arasında Balkan Savaşları sonunda Osmanlı Devleti sınırları dışında kalmış olan Batı Trakya'nın da kurtarılma düşüncesi ve bu amaca yönelik faaliyetleri olmuştur.

I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Beyin 20 Nisan 1920 tarihinde İstanbul'a gitmesi de Trakya'da mücadeleyi olumsuz yönde etkileyen sonuçlar doğurmuştur. Kendi ifadeleriyle "*Trakya müdafaası çaresizlikten çöke-*

Levent Sahverdi Arşivi

cek gibi görünüyordu. İstanbul'la temas etmekle bu çöküntüye mani olmak mümkün oldu" şeklinde izah edilen[66] bu seyahat o gün için gerekli görülmüş ve Kolordu askerin iaşesini dahi temin edemez durumdayken bir ölçüde maddeten rahatlamıştı. Ancak yukarda söz konusu edildiği gibi, kendisini görevden alan İstanbul Hükûmeti, Kolordu Komutanlığına Muhiddin Beyi tayin etmişti. Cafer Tayyar Beye TBMM ve Edirne Kongresi kararlarıyla bir anlamda Başkomutanlık yetkisi verilmiş ise de I. Kolordu Komutanı Muhiddin Bey ile emir komuta zinciri içinde çalışmaları pek de mümkün olmamıştır. *Trakya Millî Kumandanı* ile I. Kolordu Komutanı arasındaki görüş ayrılıkları, Doğu Trakya'da Türk Ordusunun, Yunan Ordusu karşısında başarısını sağlayacak bir savunma plânı yapılmasına imkân vermemiştir. En azından daha uzun bir süre devam edebilecek savunmanın bir kaç gün içinde çökmesine neden olmuştur. I. Kolordu Komutanı Muhiddin Beyin Milis kuvvetlerini savunma plânının dışında tutmaya çalışması, onlardan yeterince yararlanma imkânını ortadan kaldırılmıştır. Buna karşın Anadolu'da ilerleyen Yunan Ordusu, Trakya'ya bir tümenini gönderme imkânı bulmuş savaş tecrübesi olan Yunan birlikleri oldukça etkili olmuştur.

Tekirdağ'da bulunan 55. Tümen'in, Yunan Ordusu karşısında fazla bir varlık gösterememesi ve kısa sürede dağılması diğer cepheleri de etkilemiştir. Seferberlikle silâh altına alınan erler arasındaki firar olaylarının boyutu görülmemiş ölçüde olmuştur. Köyleri yakın olan ve kısmen sivil giyimli erler, ilk başarısızlıktan sonra firar etmişlerdir. Bu sorunun temel nedeni, İstanbul'un bölge halkı üzerinde fazla etkili olması ve meselenin öneminin yeterince anlatılamaması olmalıdır.

Trakya Millî Kumandanı Cafer Tayyar Beyin bir talihsizlik sonucu esir düşmesi ve I. Kolordu Komutanı Muhiddin Beyin, daha askerî harekât başlamadan birliklere başarısızlık halinde Bulgaristan sınırında toplanma emri vermesi de alınan olumsuz sonuç üzerinde etkili olmuştur.

66 Bıyıklıoğlu, a.g.e., c. I, s. 236.

Levent Şahverdi Arşivi

ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİNİN ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ DERSİNE BAKIŞI

Yrd. Doç. Dr. Nurettin GÜLMEZ*

ÖZET

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersi, üniversitelerde ve kamuoyunda tartışma konusu edilmektedir. Bu anket, üniversite öğrencilerinin bu tartışmalardaki yerini belirlemeyi ve bu derse öğrencilerin bakışını öğrenmeyi amaçlamaktadır.

Veriler gösteriyor ki, üniversite öğrencilerinin büyük bir çoğunluğu bu dersi gerekli görmektedir. Fakat dersin işlenişini beğenmemekte ve derse devam zorunluluğu olmamasını istemektedirler. Bu sorunların çözülmesini, düzeltilmesini talep etmektedirler. Sadece bilgi birikimlerinin yetersizliğini ve kitap okumaktan uzak olduklarını itiraf etmektedirler.

Anket, üniversitelerde derse giren öğretim kadrosunun yardımcı doçent, doçent ve profesörlerden oluştuğunu göstermektedir. Anketin sonuçları ile ilgili alınacak önlemlerle bu ders, verimli ve istenilen düzeye getirilebilir.

Anahtar Kelimeler

Atatürk, İnkılâp, Anket, Üniversite Öğrencisi, Tarih.

*Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

The lesson of Atatürk's Principles and The History of Revolution have been discussed at universities and in the public. A poll was taken with the aim of determining the position of university students and their views of about the lesson.

The data of the opinion poll shows that the majority of the university students found this lesson necessary, but they don't like the way the lesson is taught and also they want the attendance at the lesson shouldn't be compulsory. They want these problems to be solved. They also admit that their knowledge is not sufficient and they are away from reading books.

The opinion poll shows that the teaching staff at univercities are made up with assistant lecturers, lecturers and professors. This lesson might be more fertile and be brought to the standard wanted with the precautions to be taken according to the results of the opinion poll.

Key Words

Atatürk, Revolution, Opinion poll, University students, History.

Levent Şahverdi Arşivi

1. Giriş

Bu çalışma, üniversitelerde zorunlu ders olarak okutulan Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersine üniversite öğrencilerinin bakış açılarını belirlemek, bir durum tespiti yapmak ve ileriye dönük bir perspektif oluşturmak amacı ile yapılmıştır.

Bu ders ilk defa 1930'lu yıllarda gündeme gelmiş ve 1933 yılından itibaren üniversitelerde okutulmaya başlanmıştır. 1933'de İstanbul Üniversitesinde bir "İnkılâp Tarihi Enstitüsü" açılmış ve dönemin Milli Eğitim Bakanı Yusuf Hikmet Bayur'un 4 Mart 1934'te verdiği konferansla da ilk ders verilmiştir. 1930'lu yıllarda bu dersin okutulmaya başlanmasını Zafer Toprak şöyle yorumlamaktadır: "1930'lu yıllarda Avrupa'ya bakıldığında, Avrupa'da demokrasi ve liberalizmin yıprandığı görülmektedir. Totaliter rejimler ise yükselmektedir. Bu ortamda Nazi Almanya'sı, Faşist İtalya ve Bolşevik Rusya gençlik üzerinde önemli ölçüde etki uyandırmış durumdadır... Cumhuriyet rejiminin bu gelişmelerden kaygıları vardır.

"Ayrıca İstanbul ile Ankara arasında çatışma devam etmektedir... Yani bu ortamda İnkılâp Tarihi dersleri bir rejim dersi olarak gündeme gelmiş, Avrupa'da yükselen totaliter rejimlere, Faşizme, Nazizme ve Bolşevizme karşı gençliğimizi korumak ve onları Cumhuriyet ideallerine bağlamak için bu ders konmuştur.[1]"

1942'de İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesine bağlanmış, fakat Kurtuluş Savaşı ve Türk Devrimi hakkında araştırma ve yayın çalışmalarını etkin bir şekilde yürütememiştir. Buna rağmen uzunca yıllar bu ders okutulmuş, fakat 12 Eylül 1980 Müdahalesi'nden sonra üniversitelerin bütün bölümlerinde ve her dönem okutulan zorunlu bir ders haline getirilmiştir. Yani iki yıllık yüksekokullarda dört dönem, dört yıllık ve üzeri fakültelerde sekiz dönem zorunlu ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Böyle bir tutumun nedeni olarak da; 1980 öncesi Türkiye'sinin yabancı ideolojiler tarafından istila edilmiş olması ve bu yabancı ideolojilere mensup gençler arasındaki çatışmalarda her gün yaklaşık 30 gencimizin

1 Bülent Tanör - Zafer Toprak - Halil Berktay, **İnkılâp Tarihi Dersleri Nasıl Okutulmalı?**, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1997, s.16-19

Levent Şahverdi Arşivi

ölmesi, yani yerli bir ideolojinin sunulmamış olmasından dolayı ideolojik çatışmaların doğmuş olması ve bu çatışmanın da ülkeyi sonu belli olmayan badirelere sürüklemesi, bunun da on binlerce gencin ölümüne neden olması gösterilmiştir[2].

Bu ders önceleri haftada iki saat olarak ve üniversitelerin bütün sınıflarında okutulurken 1991 yılından itibaren "bir eğitim ve öğretim yılında 60 saatten az olmamak üzere okutulmasına" karar verilmiştir. Bu yıldan sonra bir çok üniversitemiz, alt sınırı kullanarak bu derslerin okutulmasını sağlamıştır. Genellikle üniversitelerin birinci sınıflarında, bazı üniversitelerde de ikinci sınıflarda, haftalık 2 saat üzerinden iki dönem halinde okutulmaktadır.

Zorunlu ders olarak okutulan Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Türk Dili, Yabancı Dil ve Beden Eğitimi ve Güzel Sanatlar derslerine, üniversite gençliğinin bakış açısı arasında çok önemli farklılıklar olduğunu düşünmüyorum. Bu dersler üniversite öğrencileri tarafından, YÖK dersi ya da 12 Eylül dersi olarak nitelendirilmektedir. Aynı nitelendirme, sadece öğrenciler tarafından değil, öğretim elemanları ve idareciler tarafından da yapılmaktadır. Ayrıca özellikle Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi konularını bildiklerini, fazla tekrardan sıkıldıklarını, üniversite aşamasında gereksiz olduğunu söylemektedirler. Onun için bir durum tespitine ihtiyaç vardı ki, söylenilenlerle bilinenler ve yapılanlar arasında bir tutarlılık olup olmadığını belirleyebilelim.

1. 2 Yasal Dayanak

1982 Anayasasının ***Başlangıç*** kısmında bazı tanımlamalar yapılmış ve anayasanın temel ilke ve anlayışları belirlenmiştir. Anayasanın diğer bölümlerindeki maddelerin bir çoğunda, Başlangıç kısmına atıflarda bulunulmaktadır. Çünkü diğer maddelerin burada belirtilen temel ilke ve anlayışlara ters olmaması gerekmektedir. Bu kısımda belirtilen ilke ve anlayışlar arasında şunları da görmekteyiz:

---

2 Fevzi Demir - Şükrü Karatepe, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Aydın Yayınevi, İzmir 1986, s.296-304.

Levent Şahverdi Arşivi

"Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, ölümsüz önder ve eşsiz kahraman Atatürk'ün belirlediği milliyetçilik anlayışı ve O'nun inkılap ve ilkeleri doğrultusunda;...çağdaş medeniyet düzeyine ulaşma azmi yönünde, millet iradesinin mutlak üstünlüğü, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk milletine ait olduğu,... hiçbir düşünce mülahazanın Türk milli menfaatlerinin, Türk varlığının Devleti ve ülkesiyle bölünmezliği esasının, Türklüğün tarihi ve manevi değerlerinin, Atatürk milliyetçiliği, ilke ve inkılapları ve medeniyetçiliğinin karşısında korunma göremeyeceği ve laiklik ilkesinin gereği kutsal din duygularının, Devlet işlerine ve politikaya kesinlikle karıştırılmayacağı, ...Yurtta sulh, cihanda sulh arzu ve inancı içinde...[3]"

Ayrıca Cumhuriyetin nitelikleri başlığı altındaki ikinci maddede; "Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan , demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir", denilmektedir.

Anayasamızın 4. Maddesinde değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif bile edilemez hükümler arasına, ikinci maddesindeki Cumhuriyetin nitelikleri de alınmıştır.

Öte yandan 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun İkinci Bölümünde Yükseköğretimin amacı olarak ilk sırada; "Öğrencilerini, Atatürk İnkılâpları ve İlkeleri doğrultusunda Atatürk Milliyetçiliğine bağlı[4]" olarak yetiştirmek vardır. Yükseköğretimin şu ana ilkeler doğrultusunda planlanması, programlanması ve düzenlenmesi gerekmektedir:

(a) bendinde, "Öğrencilere Atatürk İnkılâpları ve İlkeleri doğrultusunda Atatürk Milliyetçiliğine bağlı hizmet bilincinin kazandırılması sağlanır[5]", denmektedir.

Yukarıda sıraladığımız Anayasamızdaki hükümler ve 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunundaki amaç ve ilkeler, Atatürkçü Düşünce Sistemini toplumun ve devletin temel ideolojisi olarak sunmaktadır. Bu temel ide-

3 **1982 Anayasası**, Başlangıç Kısmı.
4 Altan Kitapçı. **Yükseköğretim Mevzuatı**. Yaylım Yayıncılık, İstanbul 1997, s.6.

Levent Şahverdi Arşivi

oloji, 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu ile üniversitelerin temel amaç ve ilkesi olmuştur ya da olması gerekmektedir. Anayasa da, Yükseköğretim Kanunu da bunu emretmektedir. Bu emir, 2547 Sayılı Kanunun Ana İlkeler kısmının (ı) bendinde; "Yükseköğretim kurumlarında Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Türk Dili, Yabancı Dil zorunlu derslerdendir.... Bütün bu dersler, en az iki yarıyıl olarak programlanır ve uygulanır[6]", denilerek yer almaktadır.

Anayasanın temel felsefesi Atatürkçü Düşünce Sistemi üzerine kurulmuştur. Anayasa bu düşünce sistemini, toplumun ve devletin ideolojisi olarak sunmuştur. Anayasanın ruhuna sıdık olarak hazırlanan 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu da, Atatürkçü Düşünce Sisteminin üniversite gençliğine ulaştırılması, Atatürk İlke ve İnkılâplarına bağlı gençler yetiştirilmesi için Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersini zorunlu ders olarak plan ve programları arasına almıştır. Programlamanın da ötesinde uygulamaya koymuştur.

1.3 Problem Durumu

a- Eğitim ve öğretimin bir amacı vardır. O da yetişen yeni kuşakların olumlu yönde davranışlar kazanmasını, kültürlenmesini, sosyalleşmesini, iyi bir vatandaş olmasını, aklını kullanmasını, kendini ifade etmesini, üretken olmasını, edindiği bilgileri yerli yerinde ve doğru kullanmasını ve bireyselleşmesini sağlamaktır.

Eğitim ve öğretim açısından Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersinin de, konuluş amaçlarına uygun bir görevi görmüş olması gerekir. Halbuki "bu derslerde öğrenciler coşku duymamakta, ders ve mantığına inanmamış görünmektedir.[7]" Bir çok üniversitede öğretim elemanları, "bu dersin sınavlarında öğrencilerin kitaplarını açıp yazmasına izin vermektedir.[8]" Bugüne kadar Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersi okutulduğu halde, insanlarımızda hem bilgi eksikliği ve hem de milyonlarca rejim ve Atatürk düş-

5 Kitapçı, **a.g.e.**, s.7.
6 Kitapçı, **a.g.e.**, s.8.
7 Tanör-Toprak-Berktay, **a.g.e.**, s.37.
8 **A.g.e.**, s.85.

Levent Şahverdi Arşivi

manı vardır. Böyle bir sonuç, Aysel Çelikel'in söylediği gibi, "belirli bir görüşü empoze etme çalışmasına karşı bir tepki midir?[9]",

b- Ayrıca bu ders, "salt bilimsel kaygılarla mı işlenmeli, yoksa bir ideoloji ve bir misyon dersi olarak mı okutulmalı?" sorusu çok sorulmakta ve akıl karıştırmaktadır. Toktamış Ateş, Aysel Çelikel, Ergün Aybars ve Zafer Toprak gibi bir çok bilim adamı, Atatürk İlkeleri ve inkılap Tarihi derslerinin bir ideoloji dersi olduğunu ve bir misyonu bulunduğunu savunmaktadırlar. Toktamış Ateş, "Türk Devrimi'nin haklılığına inanmayanlar bu dersi vermesinler.[10]" derken, Aysel Çelikel;"salt bilimsel açıdan bakıp, zorunlu olmaktan çıkaralım, tarih dersleri içinde yumuşatalım, eritelim, verelim dersek, o zaman davayı kaybederiz...Dersi ölü sözcüklerden kurtarmak, güncel olaylarla ve geçmişle bütünleştirmek, ama dersin içeriğini asla ihmal etmemek, bunu son derece yumuşak ve güzel bir biçimde yapmak gerekir.[11]" demektedir. Zafer Toprak ise, "Bu dersin aslında, özünde ideoloji diye nitelendirebileceğimiz bir misyon vardır. Ama bu, çoğulculukla mümkündür. Aynı şekilde akademik özerkliği de sınırlandırmaması gerekir.[12]" diyerek, bu dersin misyonunun çoğulculuk olması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Diğer taraftan Halil Berktay, Bülent Tanör, Ali Sirmen, Tevfik Özcan, Ülkü Azrak, Yücel Karıklı, Mithat Baydur "Türk Devrimi'nin haklılığına inanıyorsanız bu dersi verin" anlayışının yanlış olduğunu savunmaktadırlar. Halil Berktay, "Rus Devrimi ya da Fransız Devrimi üzerine ders veriyorsam, bu devrimlerin haklılığına mı inanacağım?[13]" diye itiraz etmektedir. Bülent Tanör ise, "Bu dersin konuş amacı ve niteliği ne olursa olsun, bu dersi bir üniversite dersi ve bir bilim konusu olarak düşünüyorum. Şöyle ya da böyle bir gençlik yaratmak niyetinde değilim... Ben Türk Devrimi'nin haklı olmasından çok niçin ve nasıl böyle olduğu meselesine önem veriyorum. İnanıyorum ki, niçini, nedeni, ve nasılı iyice irdelendiği taktirde, ortaya çıkacak sonuç, haklı bir olaydır.[14]" Tevfik Özcan, "Pedagojik

9 **A.g.e.**, s.47.
10 **A.g.e.**, s.35.
11 **A.g.e.**, s.48-49.
12 **A.g.e.**, s.56.
13 **A.g.e.**, s.62.
14 **A.g.e.**, s.56.

Levent Sahverdi Arşivi

amaçlı bir İnkılâp Tarihi yaklaşımını başarısız[15]" bulurken, Ali Sirmen "Kemalizm'in katılaşmış bir ideoloji olduğunu[16]", Ülkü Azrak "bu derste tarih biliminin yöntemlerinin kullanılması gerektiğini[17]", Yücel Karlıklı ise, "bu dersin konulmasında bilimsel bir kaygının bulunmadığını[18]", belirtmektedir.

c- Bir başka sorun da, bu dersi verecek öğretim elemanlarının nitelikleri konusu olmuştur. Yılmaz Altuğ'a göre, "Bu dersi verebilmek için en azından doktora yapmış, yani yardımcı doçent olmak gereklidir. Öğretim elemanı bulunmuyor diye, her insana bu ders verdirilemez.[19]" Mithat Baydur ise, dersi veren elemanın niteliği ne olursa olsun, "hizmet içi eğitim, bir takım dergisel çalışmalar, enstitü bünyelerindeki tartışma programları ve paneller ile eğitilmesini ve formasyon[20]" kazandırılmasını önermektedir. Aysel Çelikel, daha sert bir tavırla akademik kariyeri olmayan "okutmanlar eliyle derslerin yürütülmesini ve olayları ve savaşları arka arkaya dizen bir anlayışla anlatılmasını, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi derslerinin kalbine indirilmiş bir hançer[21]" olarak görmektedir.

d- Bir diğer sorun, 1987 yılında Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersi için YÖK tarafından bir müfredat programının belirlenmiş olması gösterilmektedir. Üniversitelerde müfredat programı anlayışını kabul edemeyen bazı öğretim elemanları, bunu işin doğasına aykırı bulmaktadır. Dersin hedefini belirleme görevinin, o dersi veren bilim adamının olması gerektiğine inanmaktadır[22]. Ancak son yıllarda Eğitim Fakültelerinin bütün bölümleri ve Meslek Yüksekokullarının bir çok programı için ortak dersler, müfredatlar ve kaynak ders kitapları belirlenmiştir. Yani sadece Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersi için değil, bir çok ders için müfredat

15 **A.g.e.**, s.104.
16 **A.g.e.**, s.89.
17 **A.g.e.**, s.86.
18 **A.g.e.**, s.44.
19 **A.g.e.**, s.84.
20 **A.g.e.**, s.101.
21 **A.g.e.**, s.47.
22 **A.g.e.**, s.43. 53-54.

Levent Şahverdi Arşivi

programları belirlenmiştir ki, üniversite ve bilim adamı özerkliği ile bu gelişmeler arasında ilişki kurulmamıştır.

e- Dersin işlenişi bir başka tartışma konusu olmaktadır. Yalnızca işleniş değil, işlenecek konuların adı da önemli görülmektedir. Bazıları kurtuluş üzerine 10 konferansı birinci dönem ve kuruluş üzerine 10 konferansı ikinci dönem işlemeyi önerirken[23], bazıları görsel araç gereç kullanılmasını ve disiplinler arası bir yaklaşımla işlenilmesini[24], derslerde tartışma yönteminin tercih edilmesini istemektedir. Seminer, panel ve toplantılarla bir tartışma ortamının yaratılması, sınavlarda fikir jimnastiği yapmaya izin veren soruların sorulması diğer yöntemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Video kaset, CD ve sinevizyon gösterileri bu metotlara eklenmesi gerekmektedir.

f- Türkiye genelinde, bu dersin başarı oranı, diğer derslere göre daha yüksektir. Acaba bu durum, dersin iyi bilindiğine mi, yoksa dersin notlandırılmasında bilimsel ölçütlere uyulmadığına mı yorulmalıdır? Çünkü Halil İnalcık ve Bekir Sıtkı Baykal gibi uzmanlardan ders alan öğrencilerin bile, öğrencilik yıllarında bu dersleri hafife aldıkları, derse hiç girmedikleri halde yine de tam not alarak geçtiklerini belirtmeleri önemli olsa gerekir[25].

Zurcher, bir röportajında şöyle demektedir: "Gazetelerde, okullarda hep resmi tarih okutuluyor. Gençler sürekli ve aynı öyküyü okudukları için, bu onlara bıkkınlık veriyor. Türkiye'nin en ilginç ve en önemli dönemlerinden nefret etmeye başlıyorlar. Üniversitelerde de bu eskimiş ve kalıplaşmış tarih okutuluyor. Çok yazık.[26]" Bu tespit ne kadar doğrudur? Konuyla ilgili bugüne kadar hiç yol alınamadı mı? Elbette bütün bunların tartışılması gerekmektedir.

1.4 Araştırmanın Önemi

Araştırma ile, bir durum tespiti amaçlandığı gibi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi derslerine giren öğretim elemanlarına, Atatürk İlkeleri ve

23 **A.g.e.**, s.11-15.
24 **A.g.e.**, s.38-39 ve 102.
25 **A.g.e.**, s.70.
26 **A.g.e.**, s.98.

Levent Şahverdi Arşivi

İnkılâp Tarihi Enstitülerine ve üniversite yönetimlerine yardımcı olması beklenmektedir. Öğrenci görüşlerinin, dersin işlenişine yansıtılarak dersin hedeflerine ulaşmasında yararı olacağı umulmaktadır.

1.5 Problem Cümlesi

Üniversite öğrencilerinin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersine bakış açısı ile bilgi birikimi arasında ne gibi bir tutarlılık vardır? Eğer bir tutarlılık varsa, derslerde bundan nasıl yararlanılabilir?

1.5.1 Alt Problemler

a- Üniversite öğrencileri, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersini gerekli buluyor mu, bulmuyor mu? Gerekçeleri nedir? Gerekçeleri ile bilgi birikimleri arasında bir tutarlılık var mıdır?

b- Öğrencilere göre, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi derslerine, yönetim mekanizması gereken önemi veriyor mu?

c- Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi derslerine giren öğretim elemanlarının alan yeterlikleri hakkında, üniversite öğrencileri neler düşünüyorlar?

d- Üniversite öğrencileri, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi derslerinin işlenişini uygun buluyorlar mı? Bulmuyorlarsa, nasıl işlenmesini öneriyorlar?

1.6 Sayıltılar

Konuyla ilgili anket soruları nitelik açısından geçerli ve nicelik açısından yeterlidir. Konuyla ilgili uzman görüşleri alınmıştır.

Öğrenciler, anket sorularına samimi olarak cevap vermişlerdir.

1.7 Sınırlılıklar

Bu araştırma, Manisa Celal Bayar, İzmir Ege ve Denizli Pamukkale Üniversitelerinin birinci sınıflarında okuyan ve Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersini alan 919 öğrenci ve Erzurum Atatürk Üniversitesi'nin birinci sınıfında okuduğu halde bu dersi henüz almamış olup, ikinci sınıfta alacak olan 165 öğrenci ve ***toplam 1084*** öğrenci ile sınırlıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Anket, 2002-2003 eğitim ve öğretim yılında uygulanmıştır.

Atatürk Üniversitesi'nde uygulanan anket bir giriş anketi ve diğer üniversitelerdeki uygulama ise bir çıkış anketi özelliği göstermektedir. Çünkü, anketler ikinci yarıyıl sonlarına doğru uygulanmıştır.

1.8 İlgili Araştırmalar

Konuyla ilgili bir tane kitap bulunmaktadır. Bu kitap, İnkılâp Tarihi Dersleri Nasıl okutulmalı? adını taşımaktadır. Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği Yükseköğretim Yasası'nın üniversitelerde öngördüğü zorunlu derslerle ilgili olarak bir dizi tartışmalı toplantı düzenlemiştir. Bu toplantılardan biri de, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersi ile ilgilidir. Toplantıyı Prof. Dr. Burhan Şenatalar yönetmiş ve konuşmacı olarak Prof. Dr. Bülent Tanör, Prof. Dr. Zafer Toprak ve Doç. Dr. Halil Berktay katılmışlardır. Atölye çalışması biçimindeki toplantıda bilim adamı, öğretmen ve öğrenciden oluşan 46 kişi yer almıştır. Konuşmalar ve tartışmalar bir kitap halinde yayınlanmıştır. Dikkate değer çalışmalardan birisidir.

Bunun dışında önemli bir çalışmaya rastlayamadık. Ancak YÖK önderliğinde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi derslerini okutan öğretim elemanları, Türkiye'nin bütün bölgelerinde yapılan tartışmalı toplantılarla yetiştirilmeye çalışılmıştır. Bütün tartışmalar kayıt altına alınmıştı. Bu tartışmaların yayınlanıp yayınlanmadığını bilmiyorum. Bölge toplantılarında işlenen konular da, Birinci çalışma ile hemen hemen aynı içerik ve özelliği taşımaktaydı. Farklı olarak, öğretmen ve öğrenciler yoktu, diyebiliriz.

1.9 Yöntem

Bu araştırmada ***anket*** yöntemi kullanılmıştır. Veriler, araştırmacı tarafından öğrenciler için hazırlanan anket formları yoluyla elde edilmiştir.

1.10 Evren

Bu araştırmanın evrenini Manisa, Denizli, İzmir ve Erzurum'daki üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Evrenin seçilmesinde araştırmacıya yakın olan ya da kolayca ulaşabileceği üniversiteler dikkate alınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Aşağıda anket yapılan üniversiteler, bölümler ve öğrenci sayıları verilmiştir:

a-*Celal Bayar Üniversitesi*;

• Eğitim Fakültesindeki Türkçe Bölümü ve İlköğretim Sosyal Bilgiler, Fen Bilgisi ve Sınıf Öğretmenliği ana bilim dallarından 206 öğrenci

• İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye ve İktisat bölümlerinden 56 öğrenci

• Fen- Edebiyat Fakültesi'ndeki çeşitli bölümlerden 112 öğrenci

• Salihli Meslek Yüksekokulu'ndaki Mahalli İdareler, Deri Konfeksiyon, İthalat İhracat ve Endüstriyel Elektronik programlarından 116 öğrenci

• Akhisar Meslek Yüksekokulu'ndaki Endüstriyel Tavukçuluk, Zeytin Yetiştiriciliği ve Değerlendirilmesi programlarından 26 öğrenci

• Akhisar Tütün Eksperliği Yüksekokulu'ndan 21 öğrenci

• Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu'ndaki Tıbbi Dökümantasyon ve Sekreterlik ile Tıbbi Labaratuvar programlarından 36 öğrenci

b-*Ege Üniversitesi*:

• Ege Üniversitesi'ndeki çeşitli fakülte ve bölümlerden 206 öğrenci

c-*Pamukkale Üniversitesi*:

• Pamukkale Üniversitesi'ndeki çeşitli fakülte ve bölümlerden 140 öğrenci

d-*Atatürk Üniversitesi*:

• Fen- Edebiyat Fakültesi Coğrafya, İngiliz Dili ve Edebiyatı ve Felsefe bölümlerinden 121 öğrenci

• Eğitim Fakültesi Türkçe Bölümü öğrencilerinden 44 öğrenci, ankete gönüllü olarak cevap vermişlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

1.11 Örneklem

Ankete katılan öğrenciler, gönüllü olanlar arasından seçilmişlerdir. Özel bir sayı ve grup üzerinde durulmamış olup, üniversite öğrencilerinin bu derse bakışını yansıtabilecek bir sayıya ulaşmak amaçlanmıştır. Katılımcıların en az yarısı Celal Bayar Üniversitesi'ndendir. Öğrencilere anketler uygulanırken, öğrencilerin yanında araştırmacının değil, başka derslerin öğretim elemanlarının bulunması tercih edilmiştir.

1.12 Verilerin Toplanması

Bu araştırmada, verilerin toplanması amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan Ek-1'deki anket kullanılmıştır. Hazırlanan soruların güvenilirliği konusunda uzman görüşleri alınmıştır.

1.13 Verilerin Analizi

Araştırmada hazırlanan ve uygulanan anketler, birer birer kontrol edilerek değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler, her soru için düzenlenen tablolara aktarılarak yüzde ve frekanslar belirlenmiştir. Ayrıca yüzdeliği gösteren tablolar hazırlanmıştır. Birbiriyle ilişkili sorulardan hareketle değerlendirmeler yapılmıştır.

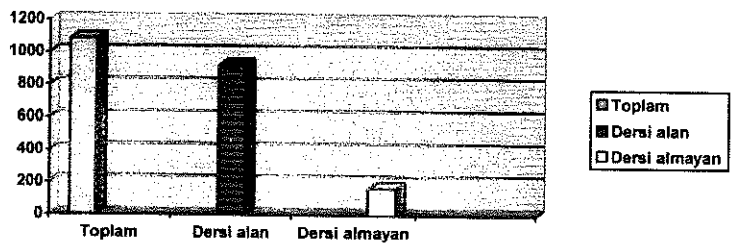
2 Bulgular ve Değerlendirmesi

Bu bölümde anketteki sorularla ilgili tabloların ve alt problemlerle alakalı bulguların değerlendirilmesine çalışılmıştır. Anketimizde giriş nitelikli bir tane soru bulunmaktadır. Diğer sorular doğrudan alt problemlerle ilgili sorulardır. Bu yüzden alt problemlerle ilgili sorular daha fazla önem taşımaktadır. Zaten anketteki amacımız, üniversite gençliğinin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersine bakışını belirlemek, bir durum tespiti yapmak ve bir ön çalışma ile bir perspektif oluşturmaktır. Bu ders üzerine, uzmanların akıl yormasını, bu dersi veren öğretim elemanlarının bir özeleştiri yapmasını, ders üzerine çeşitli yorumlar yapan ilgili ilgisiz kişilerin genel durumu görmesini ve bugüne kadar yapılanlardan hareketle dersin işleniş yöntemini ve çağa uygun ders araç gereci kullanılmasını sağlama yolunda bir adım atmaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Mavi	919	84,8	84,8	84,8
	Kırmızı	165	15,2	15,2	100,0
	Total	1084	100,0	100,0	

Tablo-1: Ankete katılan öğrencilerden Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersini alan ve almayanları gösterir genel tablo

Şekil-1: Ankete katılan öğrencilerden Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersini alan ve almayanları gösterir genel grafik

Yukarıdaki Tablo-1 ve Şekil-1'de de görüldüğü gibi, bu ankete 1084 öğrenci katılmıştır. Ankete katılan öğrencilerden 919'u üniversitede bu dersi almış ve öğretim yılı sonlarına doğru ankete cevap vermişlerdir. 165 öğrenci ise, üniversitede okudukları halde, bu dersi henüz almamış olup ikinci sınıfta alacak olanlardan oluşmaktadır. Bu iki grup arasında, sorulara verilen cevaplarda önemli farklılıklar oluştuğunda, karşılaştırma yapılacaktır.

2.1 Giriş Sorusu ile İlgili Bulgular ve Yorumu

Giriş sorusu olarak öğrencilere bir tane soru sorulmuştur. Bundan da amaç, mümkün olan ölçüde her meslek grubundan öğrencinin katılımını sağlamaktı. Ancak bütün meslek gruplarından eşit sayıda katılımla, anket uygulanmasa da, genel bir fikir vermek için yeterli bir meslek dağılımı sağlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

S.01

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	283	26,1	26,5	26,5
	2,00	151	13,9	14,1	40,6
	3,00	385	35,5	36,0	76,6
	4,00	50	4,6	4,7	81,3
	5,00	200	18,5	18,7	100,0
	Total	1069	98,6	100,0	
Missing	System	15	1,4		
Total		1084	100,0		

Tablo-2: Genel olarak alan dağılımı

Tablodan da görüleceği gibi öğretmenlikle ilgili alanlarda okuyan 283 öğrenci, fen bilimlerinden 151 öğrenci, sosyal bilimlerden 385 öğrenci, sağlık bilimlerinden 50 öğrenci ve yüksekokullardan 200 öğrenci ankete katılmıştır. Ankete katılan 15 öğrenci ise alan belirtmemiştir. Rakamlar genel bir fikrin oluşmasına yetecek düzeyde görülmektedir.

2.2 Alt Problemlere İlişkin Bulgular ve Yorumları

Alt problemler araştırmamızın temelini meydana getirmektedir. Bu alt problemler de problemi oluşturmaktadır. O yüzden alt problemlerle ilgili bulgular, sorunun ortaya konulmasını ve çözüm üretilmesinin ortamını hazırlayacaktır. Ya da bizim beklentimiz budur.

2.2.1 Birinci Alt Problemle İlgili Bulgular ve Yorumları

Birinci alt problemimiz, üniversite öğrencilerinin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersini gerekli bulup bulmadığı ve kararları ne olursa olsun bunun gerekçesinin ne olduğunun ortaya konmasıdır. Bunu ilave olarak, bir kararı veren öğrencilerin, kararları ile bilgi birikimleri arasında tutarlılık olup olmadığının belirlenmesidir. Verdikleri kararlarda öğrenci olmanın psikolojik etkisi mi vardır yoksa gerçekçi mi yaklaşmaktadırlar? Birinci alt problemle ilgili olan 2-11. sorulardır. İkinci soruda bu dersin gerekli olup olmadığı sorulmaktadır. Soruya verilen cevapların dağılımı şöyledir:

Levent Şahverdi Arşivi

S.02

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	316	29,2	29,3	29,3
	2,00	493	45,5	45,7	75,0
	3,00	54	5,0	5,0	80,0
	4,00	136	12,5	12,6	92,6
	5,00	80	7,4	7,4	100,0
	Total	1079	99,5	100,0	
Missing	System	5	,5		
Total		1084	100,0		

Tablo-3: Öğrencilerin dersi gerekli bulup bulmadığı ile ilgilidir.

Dersin okutulmasına "evet" deyen 316 ve "mutlaka okutulmalı" kararını veren 493 öğrenci bulunmaktadır ki, okutulmasına inanan bu öğrencilerin toplam sayısı 809'dur. Bu sayı ankete katlan öğrencilerin yüzde 75'ini meydana getirmektedir. %75 de, büyük bir yekun oluşturmaktadır. Okutulmasına karşı çıkanların sayısı 190 olup, %20'de kalmaktadır. Yüzde 5'lik bir miktar da kararsız vardır.

Bu karara bakıldığında Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersinin okutulup okutulmamasını tartışmak, tartışılsa bile, bunu her gün dile dolayıp durmak abesle iştigal etmektir. Atatürk Türkiye'sinin gençliği bu dersi istemektedir. Ancak bu dersle ilgili istekleri de vardır. İleri ki sorularda bunu göreceğiz.

Bu dersin okutulması konusunda "***olumlu***" yargıya sahip olan öğrenciler, neden olumlu karar verdiklerini 3. soruda açıklamaktadır.

S.03-1

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	204	18,8	24,2	24,2
	2,00	312	28,8	37,0	61,1
	3,00	43	4,0	5,1	66,2
	4,00	217	20,0	25,7	91,9
	5,00	67	6,2	7,9	99,9
	7,00	1	,1	,1	100,0
	Total	844	77,9	100,0	
Missing	System	240	22,1		
Total		1084	100,0		

Tablo-4: Dersin okutulmasını isteyen öğrencilerin gerekçeleri

Levent Şahverdi Arşivi

Yukarıdaki tablolardan da anlaşıldığı gibi, öğrencilerden 809'u dersin okutulmasına olumlu bakarken, bu sayı 3. Sorunun işaretlenmesi sırasında 844'e yükselmiştir. Bu toplam katılımcıların %78'ini ifade etmektedir. Dersin okutulmasını isteyen öğrencilerin %28 ile en fazla kısmı, "iyi vatandaş ve Atatürkçü bir gençliğin yetiştirilmesinde, böyle bir derse gereksinim" olduğunu inanmaktadır. Bunu %20 ile "tarihini bilmeyen geleceğini bilemez" diyenler ve "Atatürk'ü ve Türkiye Cumhuriyeti tarihini en iyi şekilde öğrenmek" isteyenler izlemektedir.

Öğrenciler, "tarihin zaman ve yer içindeki konumumuzu belirlemedeki" yerini, İnkılâp Tarihi için dikkate almamaktadır. Yani dersi, sadece bir tarih bilimi dersi olarak görmekten çok, bir ideoloji dersi olarak algılama eğilimi görülmektedir.

Ayrıca öğrencilerin, "ilk ve ortaöğretim kurumlarında bu dersin gerektiği gibi verilemediği" yolunda bir düşüncesi yoktur. Yani ilk ve ortaöğretim kurumlarında da ders gerektiği gibi verilmektedir. Ancak öğrencinin ilk ve ortaöğretimdeki düşünce ve anlayış düzeyi, Atatürkçü Düşünce Sistemi'nin felsefesini anlamaya yeterli olmadığı için üniversite de bu dersin okutulmasını istemektedir.

Bu dersin ***okutulmasını istemeyen*** öğrencilerin kararlarını etkileyen unsurları 4. soruda görmekteyiz:

S.04-1

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	56	5,2	17,2	17,2
	2,00	48	4,4	14,7	31,9
	3,00	39	3,6	12,0	43,9
	4,00	129	11,9	39,6	83,4
	5,00	53	4,9	16,3	99,7
	6,00	1	,1	,3	100,0
	Total	326	30,1	100,0	
Missing	System	758	69,9		
Total		1084	100,0		

Tablo-5: Dersin okutulmasını istemeyen öğrencilerin gerekçeleri

Dersin okutulmasını istememe ile ilgili olarak 326 kişi işaretlemede

Levent Sahverdi Arşivi

bulunmuştur. 326 kişinin tercihlerine baktığımızda ilk sırada, "Yükseköğretimde, bölüm derslerinin daha fazla önem taşıması ve kredi saatinin daha fazla olması gerektiği" düşüncesi yer almaktadır. %39.6'sı bu gerekçeyi ileri sürmüştür. Sözü edilen gerekçeyi, birbirine yakın ve fakat düşük oranlarda diğerleri takip etmektedir. Yani %17.2'si "doğduklarından beri bu dersi gördüklerini"; %16.3'ü "yakın tarihimizle ilgili verilen bilgilerden kuşku duyduklarını", %14.7'si "konuyla ilgili bilgi birikiminin yeterli" olduğunu ve %12'si "fazla tekrarın kendi tarihinden ve Atatürk'ten soğuttuğunu" düşünmektedir.

Görülüyor ki, karşı çıkanların da karşı çıkış gerekçelerinin çoğunluğunu, bu ders ve felsefesi değil, yükseköğretimde branşlaşmayla ilgili duydukları kaygılar oluşturmaktadır. Ancak diğer itiraz gerekçelerinin de, derslerin işleniş aşamasında ele alınması gerekmektedir.

Kararsızların kararsızlık nedenleri 5. soruda açıklanmaktadır. Tablo-6'ya baktığımızda, daha önce ikinci soruya 54 kişi fikrinin olmadığını belirterek cevap vermişken, 5. soruya cevap veren 193 kişi bulunmaktadır. Bunu 3. ve 4. soruda da görmüştük. Öğrenciler cevap verirken bütün sorulara cevap verme kaygısı ile hareket etmiş olmalıdır.

Her şeye rağmen beşinci soruya cevap veren kişilerin gerekçelerine de bakmak gerekmektedir. İlk sırada %31.6 ile "dersin öğretim elemanına göre yararlı ya da yararsız oluyor" diyenler var ki, bu tespit bütün dersler için geçerlidir. "Her hangi bir fikri olmayanlar" %29 ile ikinci sırada yer almaktadır ki, kararsızlıklarının doğal bir yansımasıdır. Bölüm dersleri ile ilgi kuramayanların oranı %19.7, okutulup okutulmaması arasında fark göremeyenler %10.9 ve derse girmeden dersi geçebilenler ve yeni bir şey öğrenmeyenler de %8.3'tür.

Belirttiğimiz oranlar, her soru için ayrı ayrı düşünülmüştür. Yoksa ikinci soruya verilen cevaba göre düşünüldüğünde, çok küçük kalmaktadır. Aşağıdaki tablo incelendiğinde, durum açıkça görülmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

S.05-1

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	56	5,2	29,0	29,0
	2,00	21	1,9	10,9	39,9
	3,00	61	5,6	31,6	71,5
	4,00	38	3,5	19,7	91,2
	5,00	16	1,5	8,3	99,5
	6,00	1	,1	,5	100,0
	Total	193	17,8	100,0	
Missing	System	891	82,2		
Total		1084	100,0		

Tablo-6: Dersin okutulup okutulmaması konusunda kararsız olan öğrencilerin gerekçelerinin dağılımı

Bu kısımdan sonraki sorularımız ile*, öğrencinin bilgi birikiminin kaynakları ve bilgi birikimi ile kararları arasında tutarlılık olup olmadığı araştırılmaktadır. O nedenle bugüne kadar, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi ile ilgili olarak ders kitapları dışında kitap okuyup okumadığı sorulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin en ilgi çekici dönemlerine ne kadar ilgi duydukları araştırılmıştır.* Öğrenciler büyük bir içtenlikle, bugüne kadar, ders kitapları dışında, Atatürk İlke ve İnkılâpları ile Cumhuriyet dönemi hakkında hiç kitap okumadıklarını itiraf etmektedirler. %49.2'si bu itirafı yaparak, en azından dürüstlüklerini göstermişlerdir. Ancak bu sonuç, aynı zamanda içler acısı durumumuzu ortaya koymaktadır. Okumayan bir üniversite gençliği ve hem de tarihimizin en ilgi çekici olaylarının yoğun bir şekilde yaşandığı dönemlere bile ilgi duymayan bir üniversite gençliği ortaya çıkmıştır. 60 kişinin bu soruyu boş bıraktığı ve bunun da % 5.5 gibi bir oranı meydana getirdikleri göz önüne alınırsa durumun korkunçluğu anlaşılabilir

Öğrencilerin %19.6'sı bir tane , %16.7'si dört ve daha fazla, %10.3'ü iki tane, %4.1'i üç tane kitap okuduğunu belirtmektedir. Ankete katılanların yarısına yakın bir kısmının bir kaç kitap okumuş olması ise, bir teselli olsa gerekir.

Levent Şahverdi Arşivi

S.06

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	504	46,5	49,2	49,2
	2,00	201	18,5	19,6	68,8
	3,00	105	9,7	10,3	79,1
	4,00	42	3,9	4,1	83,2
	5,00	171	15,8	16,7	99,9
	6,00	1	,1	,1	100,0
	Total	1024	94,5	100,0	
Missing	System	60	5,5		
Total		1084	100,0		

Tablo-7: Öğrencilerin ders kitapları dışında, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi ile ilgili kitap ya da makale okuyup okumadıklarını gösterir

Öte yandan bir başka sıkıntı da burada yaşanmaktadır. Kitap okudum diyenlere, isimlerini yazın diye sorduğumuz açık uçlu 7. Sorumuza, "adını hatırlamıyorum" cevabı çokça verilmiştir. Adını yazdıkları kitaplar arasında bir kaç kitap ön plana çıkmaktadır. Adı yazılan kitaplar arasında 228 kişi ve %21'lik bir oranla Nutuk ilk sırada yer almaktadır. Sarı Zeybek 54 işi tarafından, Gazi ve Fikriye 3 kişi tarafından, Tek Adam 3 öğrenci tarafından, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi 17 öğrenci tarafından yazılmıştır. Bunların dışında bir kişi tarafından, ya da bir iki kişi tarafından yazılan kitaplar bulunmaktadır. (Bkz. Ek-2 7.soru).

Fakat bu kitapların sayısının tatmin edici olmamasının yanında, asıl sorun bu soruya hiç cevap yazılmamış olmasıdır. Öğrencilerin çoğunluğu bu soruyu boş bırakmıştır. Tablodaki kitap sayısı, her öğrenci tarafından bir kitap adı verilmiş gibi anlaşılmamamlıdır. Çünkü bir öğrenci tarafından bir kaç kitap yazıldığı ve hatta üç beş kitap yazıldığı da olmaktadır. Frekans tablosu hazırlanırken katılımcı öğrenci sayısı ölçüt olarak alındığı için, tabloya yansıyanlar, her bir öğrenci tarafından bir kitap yazılmış düşüncesi vermektedir.

Bu yüzden kitap ve makale adı veren öğrenci sayısı çok sınırlı kalmıştır. Genellikle öğrenciler bu soruyu boş bırakmışlardır. Okuduklarını belirttikleri kitaplar arasında ders kitaplarının da yazılmış olması, ayrıca dik-

Levent Şahverdi Arşivi

kat edilmesi gereken bir durumdur. Örnek olarak 17 kişinin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi adını yazmış olması gösterilebilir. Nutuk ise, orta ve yükseköğretim kurumlarındaki öğretmen ve öğretim elemanları tarafından, ders kitaplarına ilave olarak okutulan yardımcı kitap durumundadır. Yine Atatürk tarafından yazılan eserler öğrencilere derslerde anlatılmaktadır ki, bu eserlerin de listede önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır.

S.08

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	143	13,2	13,8	13,8
	2,00	422	38,9	40,9	54,7
	3,00	268	24,7	25,9	80,6
	4,00	99	9,1	9,6	90,2
	5,00	101	9,3	9,8	100,0
	Total	1033	95,3	100,0	
Missing	System	51	4,7		
Total		1084	100,0		

Tablo-8: Öğrencilerin evlerinde veya özel kütüphanelerinde Atatürk ve Cumhuriyet dönemi ile ilgili kitap bulunup bulunmadığını gösterir

Yukarıdaki Tablo-8'de cevapların dağılımını gördüğümüz bir diğer sorumuz da, okumasalar bile, evlerindeki özel kütüphanelerinde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi ve Cumhuriyet dönemi ile ilgili ***kitap bulunup bulunmadığını*** araştırmakla alakalıdır. Cevaplar arasında ilk sırayı %40.9 ile ders kitapları almaktadır. % 25.9'u bir iki tane, % 9.8'i beş ve daha fazla ve % 9.6'sı üç dört tane var derken, % 13.8'inde hiç kitap bulunmamaktadır. Yani onlarda ders kitabı bile yoktur. Toplam 51 kişinin de hiç cevap vermediği dikkatlerden kaçmamalıdır. Onlar da % 4.7'lik bir dilimi oluşturmaktadırlar.

Eğer evlerinde kitap olsa, belki bir gün bir konu akıllarına takılır da okuyabilir, hiç değilse karıştırabilir. Böyle bir durum bile, bilgi birikimlerinin kaynağını olabilir. Kitabın olması, ilgi duyması olarak yorumlanabilir.

9. sorumuzda ***Atatürk ve arkadaşları tarafından yazılan kitaplara öğrencilerimizin ne kadar ilgi duyduğu*** araştırılmak istenmiştir. Çünkü, bu

Levent Sahverdi Arşivi

dersin baş aktörlerinin yaşadıkları dönemle ilgili değerlendirmeleri, elbette önemlidir. Onların yazdıklarının içerikleri bilinmeden, Cumhuriyet dönemi ile ilgili sağlıklı değerlendirmeler yapılamayacaktır. Bu dönemin baş aktörlerinin eserleri okunmamış ve hatta adı bile bilinmiyorsa, bilgi birikimlerinin sağlıklı oluşması zor görülmektedir.

9. soruya 347 kişi Nutuk adını yazmıştır. Katılımcıların % 32'sinin bildiği kitap adı Nutuk'tur. Bunu 34 kişi ve % 3 ile Vatandaş İçin Medeni Bilgiler, 24 kişi ile Geometri, 20 kişi ile Kazım Karabekir'in Hatıraları, 16 kişi ile İsmet İnönü'nün Anıları, 9 kişi ile Zabit ve Kumandan ile Hasbihal, 5 kişi ile Ateşten Gömlek, 4 kişi ile Atatürk'ün Hatıra Defteri adlı eserler izlemektedir. Daha sonra gelen eserler bir iki kişi tarafından yazılmışlardır(Bakınız Ek-2, soru-9).

Sarı Zeybek adlı eserin, Atatürk ve silah arkadaşları tarafından yazılan eserler arasında yazılması, üzerinde durulması gereken bir konudur. Atatürk ile ilgili yazılan her eserin, Atatürk dönemi insanları tarafından yazılmış olabileceği gibi bir yanılgıyı ortaya koymaktadır. Üniversite öğrencilerinde zaman kavramı konusu araştırmaya değerdir. Veriler gösteriyor ki, Cumhuriyetin kurucularının eserlerinin isimleri bile bilinmemektedir.

Peki o zaman, ***öğrencilerimizin bilgi birikimlerinin kaynağı nedir?*** Kitap ve makale okumamışlarsa, Cumhuriyetin kurucularının eserlerinin isimlerini bile bilmiyorlarsa, birikimlerinin kaynağı olarak neyi göstermektedirler? 10. Soruya baktığımızda bunun cevabını bulmamız mümkündür. Aşağıdaki Tablo-9 incelendiğinde görülen durum şöyledir:

Öğrenciler bilgi birikimlerinin kaynağı olarak birinci olarak 711 kişi ve % 66.8 ile, derslerde,önemli gün ve haftalarda anlatılanları göstermişlerdir. Katılımcıların sadece 222'si ve % 20.8'i okuduğum kitap ve makaleler demiştir. Bunlara da 7. Sorumuzda okuduğunuz kitap ve makalelerin adını yazın denildiğinde, "Adını hatırlamıyorum" cevabı ile karşılaşmış bulunmaktayız. Diğer cevaplar çok fazla bir yekun oluşturmamaktadır.

Ancak bu soruya cevap veren öğrenciler, birden fazla seçeneği işaretlemişlerdir. Yani hem okuldaki dersler, hem radyo televizyon yayınları, hem konferans ve paneller, hem aile içinde konuşulanlar ve hem de oku-

Levent Şahverdi Arşivi

nulan kitaplar, birikimlerinin oluşmasında belirli oranlarda katkı sağlamışlardır. Asıl dikkati çeken, bilgi birikimlerinin kaynağında dersler, önemli gün ve haftalarda anlatılanların önemli bir yer tutmuş olmasıdır. Bu da Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi derslerinin, daha verimli işlendiğinde, daha iyi sonuçlar elde etmekte en önemli bir araç olduğunun kanıtıdır. Diğer ayrıntılar için bakınız Ek-2, S.10-2 ve 10-3 tablolarına.

S.10-1

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	711	65,6	66,8	66,8
	2,00	55	5,1	5,2	71,9
	3,00	32	3,0	3,0	74,9
	4,00	45	4,2	4,2	79,2
	5,00	222	20,5	20,8	100,0
	Total	1065	98,2	100,0	
Missing	System	19	1,8		
Total		1084	100,0		

Tablo-9: Öğrencilerin bilgi birikimlerinin kaynağını gösterir tablo

Bütün bunlardan sonra öğrencilere sorduk, bilgi düzeyinizi yeterli görüyor musunuz? Aldığımız cevaplar yine şaşırtıcıdır. Kendini yeterli görenlerle , yeterli görmeyenlerin oranı aşağı yukarı aynıdır. Yeterli görenler % 43.8 iken, yetersiz görenler % 40.2'dir. Kendilerin çok yeterli görenler %2.3 iken, çok yetersiz görenler % 4.2'dir. % 9.5'lik bir grup fikir beyan etmezken % 1.7'lik bir grup ise soruyu cevapsız bırakmıştır.

S.11

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	45	4,2	4,2	4,2
	2,00	429	39,6	40,2	44,5
	3,00	101	9,3	9,5	53,9
	4,00	467	43,1	43,8	97,7
	5,00	24	2,2	2,3	100,0
	Total	1066	98,3	100,0	
Missing	System	18	1,7		
Total		1084	100,0		

Tablo-10: Öğrencilerin bilgi birikimlerini yeterli görüp görmeme durumları

Levent Şahverdi Arşivi

Yeterli görüp görmeme konusunda bir birine yakın çıkan sonuçlar net bir karar vermemizi engellemekle birlikte, ankete katılan öğrencilerin % 75'i bu dersi gerekli bulduklarını belirtirken, dersi aldıktan sonra yarısına yakın bir kısmı kendini yeterli görmeye başlamışlardır. Diğer taraftan 7, 8, 9 ve 10.sorulara verdikleri cevaplar, kitap ve makale okumamış olmaları, hatta çoğunluğun evlerinde ders kitapları dışında bu dönemle ilgili kitap ve makalenin bulunmaması, okuduğunu söyleyenlerin kitap ve makale adı verememesi, yetersizlikle ilgili bazı kuşkuları da akla getirmektedir.

2.2.2 İkinci Alt Problemle İlgili Bulgular ve Yorumları

İkinci alt problem olarak şunu ifade etmiştik: Öğrencilere göre, ***üniversite yönetimleri, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi derslerine gereken önemi veriyor mu?*** Bu konuyla ilgili olarak ayrıntılı sorular sorulmamıştır. İki soruyla öğrencilerin düşünceleri öğrenilmeye çalışılmıştır. 12. soruda, açık bir şekilde bu alt problem cümlesi öğrenciye sorulmuştur. Bu soruya aldığımız cevaplar, Tablo-11'de görülmektedir. Tabloya bakıldığında %44.3 ile ilk sırada, yeterli olduğu cevabı yer almaktadır. Çok yeterli görenler de % 5.4'tür. Yetersiz görenler % 26.9, çok yetersiz görenler % 5.1'dir. % 18.2'lik bir kısım fikir belirtmezken, % 2.8'lik bir grup da soruyu cevapsız bırakmıştır.

S.12

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	54	5,0	5,1	5,1
	2,00	284	26,2	26,9	32,1
	3,00	192	17,7	18,2	50,3
	4,00	467	43,1	44,3	94,6
	5,00	57	5,3	5,4	100,0
	Total	1054	97,2	100,0	
Missing	System	30	2,8		
Total		1084	100,0		

Tablo-11: Öğrencilere göre üniversite yönetimlerinin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersine verdiği önem

Levent Şahverdi Arşivi

13. soruda da üniversitelerin bu dersi baştan savma mı, yoksa diğer derslere verdikleri önem kadar mı, değer verdikleri araştırılmaya çalışılmıştır. Öğrenci verilen önemi yeterli görebilir ama, derslerin uygulanması sırasında oluşabilecek aksaklıklar ya da programlamada göz ardı etmelerin olup olmadığına bakılmıştır. Durum şöyledir:

S.13

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	138	12,7	14,8	14,8
	2,00	791	73,0	84,7	99,5
	3,00	1	,1	,1	99,6
	4,00	3	,3	,3	99,9
	5,00	1	,1	,1	100,0
	Total	934	86,2	100,0	
Missing	System	150	13,8		
Total		1084	100,0		

Tablo-12: Üniversitelerde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersinin uygulanışı

Bu soruda iki seçenek verilmiştir. Tabloda istatistik sistemi gereği beş seçenek gösterilmiştir.

Üniversitelerde genel olarak %84.7'lik bir oranla, bu dersler diğer derslerden farklı tutulmamıştır. % 14.8'lik bir kısmında, diğer derslerden daha önemsiz olarak görülmüştür. Anayasanın ve 2547 Sayılı Kanunun ilgili hükümlerine rağmen bazı üniversitelerde, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersine, her hangi bir dersten daha az önem verilmektedir.

Her şeye rağmen öğrenciler, üniversite yönetimlerinin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersine verdiği önemi yeterli görmektedir. Durumu, mükemmel olarak algılamamakta, "yeterli" bulmaktadır. % 32'lik bir grubun yetersiz bulduğunu, % 18'lik bir grubun fikir belirtmediğini ve % 2'lik bir grubun da soruyu cevapsız bıraktığını unutmamakta yarar vardır. Bunların da toplamda % 50'yi buldukları görülmektedir. Oransal olarak bakıldığında iyi gibi görünen durum, genel değerlendirme içinde olumsuz bir görüntü de vermektedir. Bardağın dolu kısmı mı, boş kısmı mı görülmeli? Bardağın tamamı görülmeli ve herkes üzerine düşeni yapmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

2.2.3 Üçüncü Alt Problemle İlgili Bulgular ve Yorumları

Üçüncü alt problem, Üniversite öğrencilerinin, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi derslerine giren ***öğretim elemanları hakkındaki düşüncelerini*** araştırmaktır. Öğretim elemanları hakkında bilmeleri gereken ilk bilgileri iliyorlar mı, öğretim elemanlarının girdikleri derse gereken ilgiyi gösterdiklerine inanıyorlar mı ve öğretim elemanları hakkındaki izlenimleri nedir? Üçüncü alt problemle ilgili sorular 14, 15 ve 17. sorulardır.

Bu amaçla 14. soru olarak, bu derse giren ***öğretim elemanının kariyeri*** sorulmuştur. Öğrencilerin % 87.9'luk büyük bir kısmı öğretim elemanlarının kariyeri hakkında fikir sahibidir. Eğer öğretim elemanı dersten ve öğrencilerden uzaksa, bu bilgi öğrencilerde eksik bulunmaktadır. Ankete katılanların % 12.1'lik bir kısmının bu soruyu boş bırakması, Atatürk Üniversitesinden ankete katılan öğrencilerin, henüz bu dersi almaması ile ilgilidir.

S.14

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	15	1,4	1,6	1,6
	2,00	17	1,6	1,8	3,4
	3,00	571	52,7	59,9	63,3
	4,00	193	17,8	20,3	83,5
	5,00	157	14,5	16,5	100,0
	Total	953	87,9	100,0	
Missing	System	131	12,1		
Total		1084	100,0		

Tablo-13: Öğrencilere göre, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersine giren öğretim elemanlarının kariyer dağılımı

Ayrıca üzerinde durmak istediğimiz bir konu da, üniversitelerde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersine giren öğretim elemanlarının %60'nın yardımcı doçent ve üzerindeki bir kariyere sahip olmasıdır. %40'lık öğretim görevlisi ve okutman konusu da küçümsenemezse de, bu öğretim elemanlarının da en azından yüksek lisans ve doktora aşamalarında olduğu ya da kadrosuzluktan doktor öğretim görevlisi ya da okutman olarak çalıştıkları bilinmektedir. Atatürk İlkeleri ve inkılap Tarihi dersini veren öğretim elemanlarının da, artık alanlarında uzmanlaştıklarını söyleyebiliriz.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi derslerine giren öğretim elemanları, yasanın emrettiği ***devamı alıyor mu***? Sorusu akla gelmektedir. 15. soruya öğrencilerin verdikleri cevaplar aşağıdadır:

S.15-1

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	868	80,1	86,4	86,4
	2,00	20	1,8	2,0	88,4
	3,00	73	6,7	7,3	95,6
	4,00	31	2,9	3,1	98,7
	5,00	13	1,2	1,3	100,0
	Total	1005	92,7	100,0	
Missing	System	79	7,3		
Total		1084	100,0		

Tablo-14: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersinde devam alınması ile ilgili üniversite öğrencilerinin düşünceleri

Öğretim elemanları, bu derste devam almaktadırlar. Çünkü öğrencilerin % 86.4'ü bu cevabı vermiştir. Ancak öğrencilerin bir kısmı, "devam alınıyor" seçeneğini işaretledikten sonra, "devamın gerekli olduğuna inanmıyorum" seçeneğini de işaretlemişlerdir. Bu durumda olan %4'lük bir grup vardır(Bakınız Ek-2 S.15-2). Yukarıdaki tabloda da %3.1'lik bir grup devam alınmasını istememektedir.

Bu soruyu da 79 kişi boş bırakmıştır ki, % 7.3'lük bu oran da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

17. soruda öğrencilere, ***alanlarındaki yeterlilikleri açısından öğretim elemanlarını,*** nasıl gördükleri sorulmuştur? Öğrenciler, öğretim elemanlarını %46 yeterli, %29 çok yeterli bulmaktadırlar. Toplamda %75 gibi bir oran yakalanmaktadır. Derse giren öğretim elemanlarının yetiştirilmesinde uzun bir yolun aşıldığını göstermesi açısından önemlidir. 17. soruyu da 81 kişi boş bırakmıştır ki, öğretim elemanları hakkında söylenecek sözlerin, onların aleyhine kullanılması korkusu, öğrencileri böyle bir yola itmiş olabilir. Tablo-15'te ayrıntılar görülmektedir.

Levent Sahverdi Arşivi

S.15

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	291	26,8	29,0	29,0
	2,00	461	42,5	46,0	75,0
	3,00	141	13,0	14,1	89,0
	4,00	56	5,2	5,6	94,6
	5,00	54	5,0	5,4	100,0
	Total	1003	92,5	100,0	
Missing	System	81	7,5		
Total		1084	100,0		

Tablo-15: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersine giren öğretim elemanlarının alanlarında yeterlilikleri hakkında, üniversite öğrencilerinin düşünceleri

2.2.4 Dördüncü Alt Problemle İlgili Bulgular ve Yorumları

Dördüncü alt problemle ilgili 16 ve 18. sorular bulunmaktadır. Dördüncü alt problem şöyleydi: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp tarihi derslerinin işleniş biçimini, üniversite öğrencileri uygun buluyor mu? Bulmuyorlarsa nasıl işlenmesini öneriyorlar?

Üniversite öğrencilerine 16. soruda ***ders kitabı dışında bir ders araç gerecinin*** kullanılıp kullanılmadığı sorulmuştur. Verilen cevaplar aşağıdaki tablo- 16'dadır.

S.16

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	148	13,7	14,6	14,6
	2,00	183	16,9	18,1	32,7
	3,00	102	9,4	10,1	42,8
	4,00	538	49,6	53,2	95,9
	5,00	40	3,7	4,0	99,9
	44,00	1	,1	,1	100,0
	Total	1012	93,4	100,0	
Missing	System	72	6,6		
Total		1084	100,0		

Tablo-16: Üniversitelerde, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersinin işlenişinde ders araç gereci kullanılıp kullanılmadığını gösterir tablo

Yukarıdaki tablo bir gerçeği ortaya koymaktadır ki, o da sosyal bir bilim olan Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi derslerinin, hâla anlatıma daya-

Levent Şahverdi Arşivi

lı işlenmeye devam edilmesidir. Çünkü öğrencilerin %53.2'si, derslerin işlenişinde ders kitabı dışında her hangi bir araç gerecin kullanılmadığını belirtmektedir. Kullanıldığını söyleyenler %14.6'lık bir orana sahiptir. Ara sıra kullanıldığını ifade edenler ise, %18.1'dir. Teknolojinin ilerlediği ve ders araç gereçlerinin çoğaldığı bir ortamda, hayal etmeye dayalı ders anlatımları ömürlerini tamamlamış olması gerekir.

18. soruda ise öğrencilere ***derslerin işleniş şekli*** sorulmuştur. Bu soruya verdikleri cevaplarla üniversite öğrencileri, kullanılmakta olan ders işleme yöntemini beğenmedikleri sonucuna varabiliriz. Tablo şöyledir:

S.18-1

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	144	13,3	13,8	13,8
	2,00	40	3,7	3,8	17,7
	3,00	372	34,3	35,8	53,5
	4,00	428	39,5	41,2	94,6
	5,00	56	5,2	5,4	100,0
	Total	1040	95,9	100,0	
Missing	System	44	4,1		
Total		1084	100,0		

Tablo-17: Üniversite öğrencilerinin, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi derslerinin işlenişi ile ilgili tercihleri

Yukarıdaki veriler incelendiğinde, öğrencilerin %41.2'si; derslerde daha fazla teknolojik araç gereç kullanılmasını, ders konuları ile ilgili konferans, panel ve sempozyumlar düzenlenmesini, hatta bu seminer ve konferanslarda öğrencilere de yer verilmesini, geçme ve kalmanın olmadığı bir tartışma ortamında derslerin işlenmesini istemektedir.

Bunun yanında %35.8lik bir grup da, geçme kalmanın olmadığı bir tartışma ortamı içinde derslerin işlenmesini önermektedir. Üçüncü ve dördüncü seçenekleri tercih edenlerin ortak paydası, geçme ve kalmanın olmadığı bir tartışma ortamında derslerin işlenmesi konusudur. Böylece ortak paydada birleşenlerin oranı, %77'yi bulmaktadır. 18. soruda birden fazla seçenek işaretleyen öğrencilerin de odaklaştığı seçenek, geçme, kalma ve sınavın olmadığı bir tartışma ortamında derslerin işlenmesi maddesidir(Bkz. Ek-2,s.18-2). Doğal öğrenci davranışı sergilenmiş görülmekte-

Levent Şahverdi Arşivi

dir. Bütün derslerle ilgili böyle bir durum yapılabilse, geçme, kalma ve sınav kaldırılabilse, öğrenci bunu isteyecektir.

%13.8'lik bir grup ise, derslerle birlikte seminer, konferans, panel ve sempozyum türünde etkinlikleri istemektedir. %3.8'lik bir grup öğrenci, daha fazla teknolojik araç ve gereç kullanılmasını talep ederken, %5.4'lük bir grup öğrenci "fikrim yok" demeyi seçmiştir.

17. ve 18. sorularla ilgili veriler, üniversite öğrencilerinin dersin işlenişinden memnun olmadığını göstermektedir. Yukarıdaki istekler görmezden gelinemez. Bu derse giren öğretim elemanları, bu alanın uzmanı olan öğretim üyeleri ve hatta karar alma mekanizmaları ile birlikte yeni metotlar ve stratejiler geliştirmesi gerekmektedir.

3 Sonuç ve Öneriler

Anketi cevaplayan öğrencilerin bir kısmı bu dersi almadığı halde bir kaç soru dışındaki sorulara cevap vermişlerdir. O sorular 13, 14, 15 ve 17. sorulardır. Bir kısmı bu soruları da cevaplamıştır. Anketin genel sonucunu etkileyecek bir farklılık meydana gelmemiştir. Çünkü anket, bir durum tespiti yapmaya dönük ve genel nitelikli sorulardan oluşmaktadır. Sonraki anketlerde bilgi birikimlerindeki farklılık, gelişme ve değişmeleri ölçmek amacıyla, giriş ve çıkış anketleri uygulanacaktır

Ankete verilen cevaplar incelendiğinde, üniversitelerde bu dersi alanlarla almayanlar arasında bir iki farklılık oluşmuştur. Farklılığın oluştuğu sorular 7. ve 9. sorulardır. Üniversitede Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersi alan öğrenciler, oran olarak daha fazla kitap ve makale ismi yazarken, bu dersi henüz almamış olanlar, Nutuk ve bir iki kitap adı ile yetinmişlerdir.

Öğrencilerin cevaplarında içten davrandıkları anlaşılmaktadır. Bazı sorularda eksikliklerini itiraf etmekten çekinmemişlerdir. Dersin işlenişi ile ilgili konularda da, isteklerini dile getirmişlerdir.

11. soruya verilen cevaplarda, bu dersle ilgili konularda kendini yeterli görenlerle yeterli görmeyenlerin oranı bir birine yakın çıkmıştır. (Bkz. Tablo-10). İşte bu soruda, dersi almayan öğrenciler sonucu bir miktar etki-

Levent Şahverdi Arşivi

lemişlerdir. Üniversitede bu dersi almayan öğrenciler, bilgi birikimi olarak kendilerini yeterli görürlerken, dersi alan öğrenciler ders yılı sonuna yaklaşmış olmalarına rağmen bilgi birikimlerinin yetersizliğine inanmaktadırlar. Dersi almayan öğrencilerden 97 tanesi, yani 165 öğrencinin % 58.7'si Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi alan bilgilerinin yeterli olduğunu ifade etmişlerdir. Bu gruptan kendini yetersiz görenler, 52 kişiyle %31.3'lük bir paya sahiptirler. Üniversitede bu dersi alan öğrencilerden 370 kişi ile % 41'lik kısmı kendini yeterli hissetmektedir. Bu da normal karşılanmalıdır. Üniversitede aldıkları bilgi ve kazandıkları becerilerle kendilerine daha fazla güveniyor olmalıdır. Diğer taraftan 377 kişi ile %41.8'lik bir kısmı ise kendilerini hâla yetersiz görmektedir. Bu da, üniversitede aldıklarının bile yetersiz olduğunun bir başka şekilde söylenişidir.

Demek ki öğrenciler, üniversitede aldıkları bilgilerle, ne kadar az bildiklerini öğrenmişlerdir. En azından her şeyi biliyorum havasından çıkmışlar ve ayakları yere basmaya başlamıştır. Üniversite sınavlarında Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi sorularının bir kısmını veya çoğunluğunu cevaplayınca, bu işi bitirdiklerine inanmaktadırlar. Ancak, okudukları kitap ve makalenin olmayışı, kendi bilgi birikimlerinin en büyük kaynağı olarak dersleri göstermeleri, onları böyle bir yanlış karara yönlendirmiş olabilir. Çünkü dersi alanlarda, ders yılı sonuna yaklaşılmış olmasına rağmen, böyle oransal bir farklılık görülmemektedir. Tam tersine artık kendilerini yeterli görmeleri gerekir. Eğer üniversitelerdeki derslerin içerikleri doldurulabilmiş ve veriliş biçim ve yöntemleri iyi seçilmiş olsa, üniversitede dersi aldıktan sonra kendilerini yeterli görmeye başlamaları beklenir. Ancak, yine de yukarıdaki yorumu tercih etmek yerinde olur. Bilgileri artınca, daha alçak gönüllü olmuşlardır. Her şeyi biliyorum havasını bırakmışlardır.

Bir durum tespiti amacıyla yapılan ön test, diyebileceğimiz bu anket bize göstermiştir ki, üniversite öğrencileri, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersinin üniversitelerde okutulmasını, büyük bir çoğunlukla istemektedir. Dersin iyi vatandaş ve Atatürkçü bir gençlik yetiştirmedeki, tarihin bilinmeden geleceğin bilinemeyeceği konusundaki, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihini öğretmedeki yeri ve önemini gerekçe olarak göstermişlerdir.

Levent Sahverdi Arşivi

Küçük bir grup okutulmasına karşı çıkarken, bir kısım öğrenci de kararsız kalmışlardır. Karşı çıkanlar, üniversitede branşlaşmanın daha önemli olduğu konusuna vurgu yapmışlardır.

Toplumun bütün kesimlerinde olduğu gibi ders dışı kitap okuma konusundaki sorun, açıkça ortaya çıkmıştır. Kaldı ki üniversite gençliği, toplumun bütün kesimlerinden farklı olması gerekmektedir. Bu ülkenin aydını, yöneticisi ve karar mekanizmasında yer alacak olanların ufukları çok ilerilere dönük olmalıdır.

Öğrenciler, bilgi birikimlerinin yeterli olup olmaması konusunda tam bir karar verememektedir. Çünkü sonuçlar biribirine yakın çıkmıştır. Anketin birinci sınıfları ikinci yarıyılında uygulanmış olması, birikimlerinin artık şekillenmeye başlaması demektir. Ancak öğrenciler, birikimlerinin kaynağı olarak dersleri göstererek ve dersin okutulmasını isteyerek, dersle ilgili kararları ile bilgi birikimleri arasında doğru ve tutarlı bir bağlantı olduğunu göstermişlerdir. Yani üniversite öğrencilerinin kararları ile bilgi birikimleri arasında bir tutarlılık saptanmıştır.

Öğrenciler, üniversite yönetimlerinin ve karar mekanizmalarının, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi derslerine gereken önemi verdiklerine inanmaktadır. Sadece, bazı üniversitelerde derslerin bir kaç bölüm bir arada işlenişine dikkat çekmektedirler. Her hangi bir derse verilen önemin verilmesi beklenmektedir. Çünkü bu ders, yukarıda sayılan diğer özelliklerinin ve gerekçelerin yanında bir rejim ve ideoloji dersidir. Anayasa ve 2547 Sayılı Kanun bunu emretmektedir.

1982'den sonra Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersleri ile ilgili tartışılan konulardan birisi de, dersi verecek olan öğretim elemanlarının niteliği konusuydu. Anket gösteriyor ki, dersi veren öğretim elemanlarının büyük çoğunluğu öğretim üyesi durumundadır. Yani başlangıçtaki sorunlar, bugün artık aşılmış gibidir. Öğrenciler de, ders öğretim elemanlarının yeterliliğinde kuşku duymamaktadır.

Ayrıca öğretim elemanlarının derslere gereken önemi ve değeri de verdiğini düşünmektedirler. Bir istekleri vardır. O da, dersin işleniş yöntem ve stratejilerinin değiştirilmesidir. Yani dersin işlenişinden memnun görülmemektedirler.

Levent Şahverdi Arşivi

Bütün bunlardan sonra ne söylenebilir ve ne önerilebilir?

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersinin okutulup okutulmaması tartışılmamalıdır. Bu dersi öğrenciler de istediğine göre, kesinlikle okutulmalıdır. Ancak öğrencilerin isteyerek girdikleri, daha çok ilgi duydukları ve bilgi birikimlerinin daha iyi olduğu bir ders olabilmesi için yapılması gereken ilk iş, ders işleme yöntemini, derste kullanılan teknik ve stratejileri değiştirmektir.

Bu amaçla;14 haftalık birinci ve 14 haftalık ikinci dönem için, yani toplam 28 hafta için, 20 haftalık CD hazırlanmalıdır. Bu CD'ler hazırlanırken TRT'nin ve gazetelerin arşivlerinden yararlanılmalı, fotoğraflar, haritalar, krokiler kullanılmalı, güzel bir seslendirme yapılmalıdır. Her bir CD 45 dakikalık olmalı, birinci derslerde, bu CD seyredilmeli, ikinci derslerde, seyredilenler üzerine yorumlar getirilmeli, öğrencilerle birlikte tartışılmalı ve öğretim elemanının değerlendirmesi ile ders son bulmalıdır.

Hazırlanacak materyalin konularını ve içeriğini Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi alanının uzmanlarından oluşacak bir bilim kurulunun belirlemesi en akılcı yoldur. Ancak konu ve içeriğin hazırlanması sırasında, alan uzmanı üç öğretim üyesi, bilişimin eğitimde kullanılması konusunda uzman iki öğretim elemanı, bir ekonomi ve bir sosyoloji öğretim üyesi ya da eğitim felsefecisinden meydana gelen bir komisyonun görev yapması uygun olabilir. Doğal olarak, bunlar tartışılarak şekillendirilecektir.

Ayrıca her dönem için, öğrencilerin aktif katılacağı seminer ve paneller plânlanabilir. Ya da çevredeki bir sempozyum, panel veya konferansa katılım sağlanabilir.

Öğrencilerin okuma alışkanlığı kazanmasına yardımcı olmak, Türkiye tarihinin en ilgi çekici ve yoğun olayların yaşandığı döneme öğrencileri yakınlaştırmak ve merak uyandırmak için, her dönem alanla ilgili olup okuması kolay olabilecek anı ve roman türünde eserler, her öğrenci için ayrı ayrı olacak şekilde ve ikinci derslerin 10 dakikalık bir diliminde sunulmak üzere verilebilir. Yapılan bu tür çalışmalar, önemli ölçüde puan katkısı ile değerlendirilerek, ders, sadece not çerçeveli görülmekten çıkarılabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Teknolojinin bu kadar ilerlediği bir dönemde, hâla anlatıma dayalı ve öğrencilerin kendilerini, o zamanda içinde yaşanılan koşulları algılayabilmeleri için hayallerini zorlamanın anlamı olmasa gerekir. Algılayabilmeleri için daha canlı ve hareketli görüntülere gereksinim duyulmaktadır. İnsanların; duyduklarının %10'nu, hem duyup, hem de gördüklerinin %20'sini, tartıştıklarının %40'nı, kendi katılım ve deneyinin %80'nini ve başkalarına öğrettiklerinin %90'nını öğrenip hatırlayabildiklerini[27] göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi'nin işlenişinde bilgisayar, sinevizyon, belgeseller ve kısacası teknolojik bütün araçlar kullanmalıdır. Öğrenciler dersin bir parçası haline getirilmeli, tartışmalar uzman ellerde iyi bir şekilde yönlendirilmeli, öğrencilerin konu ve sunu hazırlamasını sağlayarak dersin içinde olmaları sağlanmalı, sunuları notlandırılarak sınavların iticiliği ortadan kaldırılmalıdır.

Amaç; çağın ihtiyaç duyduğu ve çağdaş değerleri benimsemiş, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Atatürk'ün istediği, gelişme ve yeniliğe açık, ayakları üzerinde durabilen, soru sorabilen ve cevap verebilen, zaman ve mekan içindeki konumunu belirleyebilen, kendi kararını kendi verebilen, kendine ve başkalarına saygı ve sevgi duyabilen, kendiyle ve insanlıkla barışık, merak edip araştıran, araştırmadan hiçbir şeye inanmayan, çevreye duyarlı ve insan haklarına saygılı, silahlanmaya karşı ve barışçı, aklını ve bilimi rehber olarak kullanan insanlar yetiştirmektir.

27 **YÖK/ Dünya Bankası Milli Eğitimi Geliştirme Projesi, İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretimi,** Kaynak üniteler, Deneme Basımı, Ankara 1996, s.3.3-3.6

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-1

AÇIKLAMA:

Bu anket, bir durum tespiti amacıyla hazırlanmıştır. Katılımcıların gönül rahatlığı ve bütün içtenlikleri ile hareket etmeleri, araştırmadan sağlıklı sonuçlar elde etmemizi sağlayacaktır. Elde edilen sonuçların, her hangi bir grup veya kimse aleyhine ve bilimsel yaklaşımların dışında hiçbir şekilde kullanılmayacağı konusunda söz veririm.

Yrd. Doç. Dr. Nurettin GÜLMEZ

ANKET

1-Eğitim ve öğretim gördüğünüz alan, aşağıdakilerden hangisi içinde yer alabilir?
- ☐ Öğretmenlik
- ☐ Fen bilimleri
- ☐ Sosyal bilimler
- ☐ Sağlık bilimleri
- ☐ Yüksekokullar

2-Üniversitelerde zorunlu ders olarak okutulan Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersinin gerekli olup olmadığı konusundaki düşünceniz, aşağıdakilerden hangisi ile ifade edebilirsiniz?
- ☐ Evet
- ☐ Mutlaka okutulmalı
- ☐ Fikrim yok
- ☐ Hayır
- ☐ Kesinlikle okutulmamalı

3-Kararınız "olumlu" olarak nitelendirilebilir ise, nedeni aşağıdakilerden hangisi içinde yer alabilir?
- ☐ Atatürk'ü ve Türkiye Cumhuriyeti tarihini en iyi şekilde öğrenmek
- ☐ İyi vatandaş ve Atatürkçü bir gençliğin yetiştirilmesinde, böyle bir derse gereksinim olduğu için
- ☐ İlk ve ortaöğretim kurumlarında bu ders gerektiği gibi verilemediği için
- ☐ Tarihini bilmeyenin geleceğini bilemeyeceği için
- ☐ Zaman ve yer içindeki konumumuzu belirlememize yardımcı olduğu için

4-Kararınız "olumsuz" olarak nitelendirilebilir ise, nedeni aşağıdakilerden hangisi içinde yer alabilir?
- ☐ Doğduğumuzdan beri bu dersi görüyoruz
- ☐ Konuyla ilgili bilgi birikimimiz yeterlidir
- ☐ Fazla tekrar, kendi tarihimizden ve Atatürk'ten soğuttuğu düşüncesindeyim
- ☐ Yükseköğretimde, bölüm derslerinin daha fazla önem taşıması ve kredi saatinin daha fazla olması gerektiği için
- ☐ Yakın tarihimiz ile ilgili verilen bilgilerin doğruluğundan kuşku duyuyorum

5-Kararınız "kararsızlık" olarak nitelendirilebilir ise, nedeni aşağıdakilerden hangisi içinde yer alabilir?
- ☐ Her hangi bir fikrim yok
- ☐ Okutulup okutulmaması arasında bir fark göremiyorum
- ☐ Dersin öğretim elemanına göre, yararlı ya da yararsız oluyor
- ☐ Bölüm dersleriyle hiçbir ilgi kuramıyorum
- ☐ Derse girmeden de dersi geçebiliyoruz ve yeni bir şey öğrenemiyoruz

6-Bugüne kadar, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi ile doğrudan ilgili olan, ders kitapları dışında, kitap ya da makale okudunuz mu?
- ☐ Okumadım
- ☐ Bir tane okudum
- ☐ İki tane okudum
- ☐ Üç tane okudum
- ☐ Dört ve daha fazla okudum

7- Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi ile ilgili olarak okuduğunuz kitap ve makalelerin adlarını, aşağıya yazar mısınız?
- ☐ .....
- ☐ .....
- ☐ .....
- ☐ .....
- ☐ .....
- ☐ .....

8-Özel kütüphanenizde, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi ile ilgili kitap ve dergi var mı?
- ☐ Hiç yok
- ☐ Ders kitapları var
- ☐ 1-2 tane var
- ☐ 3-4 tane var
- ☐ 5 ve daha fazla var

Levent Sahverdi Arşivi

9-Atatürk'ün ya da silah arkadaşlarının yazdığı kitaplardan adını bildiklerinizi yazar mısınız?

- ❑ .....
- ❑ .....
- ❑ .....
- ❑ .....
- ❑ .....

10-Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili bilgilerinizin kaynağını, aşağıdakilerden hangisi oluşturmaktadır?

- ❑ Derslerde, önemli gün ve haftalarda anlatılanlar
- ❑ Radyo ve televizyon programları
- ❑ Konferans, panel ve sempozyumlar
- ❑ Aile içi ve çevremde konuşulanlar
- ❑ Okuduğum kitap ve makaleler

11-Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti hakkındaki bilgi düzeyinizin yeterli olup olmadığı konusundaki düşünceyi, aşağıdakilerden hangisi ifade edebilir?

- ❑ Çok yetersiz
- ❑ Yetersiz
- ❑ Fikrim yok
- ❑ Yeterli
- ❑ Çok yeterli

12-Üniversitelerde, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi derslerine gereken önemin verilip verilmediği konusundaki düşüncenizi, aşağıdakilerden hangisi yansıtmaktadır?

- ❑ Çok yetersiz
- ❑ Yetersiz
- ❑ Fikrim yok
- ❑ Yeterli
- ❑ Çok yeterli

13-Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi derslerini, bir kaç bölüm birlikte mi alıyorsunuz, yoksa tek bölüm halinde mi alıyorsunuz?

- ❑ Bir kaç bölüm birlikte
- ❑ Tek bölüm halinde

14- Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersinize giren öğretim elemanının kariyeri, aşağıdakilerden hangisidir?

- ❑ Profesör
- ❑ Doçent
- ❑ Yardımcı doçent
- ❑ Öğretim Görevlisi
- ❑ Okutman

15- Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi derslerinde devam alınıyor mu?

- ❑ Devam alınıyor
- ❑ Ara sıra alınıyor
- ❑ Fikrim yok
- ❑ Devamın gerekli olduğuna inanmıyorum
- ❑ Devam alınmıyor

16-Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi derslerinde, ders kitabı dışında her hangi bir araç gereç kullanılıyor mu?

- ❑ Kullanılıyor
- ❑ Ara sıra kullanılıyor
- ❑ Fikrim yok
- ❑ Kullanılmıyor
- ❑ Kullanılması gerekmiyor

17- Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi derslerine giren öğretim elemanları hakkındaki düşüncenizi, aşağıdakilerden hangisi yansıtmaktadır?

- ❑ Çok yeterli
- ❑ Yeterli
- ❑ Fikrim yok
- ❑ Yetersiz
- ❑ Çok yeterli

18- Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi derslerinin işleniş şekli hakkında, aşağıdakilerden hangisini önerirsiniz?

- ❑ Seminer, konferans, panel ve sempozyum biçimindeki etkinlikleri
- ❑ Derslerde, daha fazla teknolojik araç gereç kullanılmasını
- ❑ Geçme, kalma ve sınavın olmadığı bir tartışma ortamında derslerin işlenmesini
- ❑ Yukarıdakilerin hepsini içeren bir yöntemin kullanılmasını
- ❑ Fikrim yok

Levent Şahverdi Arşivi

Ek-2

Frequency Table

S.03_2

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	2,00	21	1,9	38,2	38,2
	3,00	10	,9	18,2	56,4
	4,00	12	1,1	21,8	78,2
	5,00	12	1,1	21,8	100,0
	Total	55	5,1	100,0	
Missing	System	1029	94,9		
Total		1084	100,0		

S.04_2

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	2,00	1	,1	9,1	9,1
	3,00	1	,1	9,1	18,2
	4,00	5	,5	45,5	63,6
	5,00	4	,4	36,4	100,0
	Total	11	1,0	100,0	
Missing	System	1073	99,0		
Total		1084	100,0		

S.10_2

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	2,00	87	8,0	39,2	39,2
	3,00	18	1,7	8,1	47,3
	4,00	36	3,3	16,2	63,5
	5,00	81	7,5	36,5	100,0
	Total	222	20,5	100,0	
Missing	System	862	79,5		
Total		1084	100,0		

Levent Sahverdi Arşivi

S.10_3

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	3,00	9	,8	10,7	10,7
	4,00	20	1,8	23,8	34,5
	5,00	55	5,1	65,5	100,0
	Total	84	7,7	100,0	
Missing	System	1000	92,3		
Total		1084	100,0		

S.15_2

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	1	,1	2,3	2,3
	3,00	1	,1	2,3	4,7
	4,00	41	3,8	95,3	100,0
	Total	43	4,0	100,0	
Missing	System	1041	96,0		
Total		1084	100,0		

S.18_2

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	1,00	1	,1	2,9	2,9
	2,00	3	,3	8,8	11,8
	3,00	22	2,0	64,7	76,5
	4,00	7	,6	20,6	97,1
	5,00	1	,1	2,9	100,0
	Total	34	3,1	100,0	
Missing	System	1050	96,9		
Total		1084	100,0		

S.07_1

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid		852	78,6	78,6	78,6
	Ata. İlkeleri ve Önemi	1	,1	,1	78,7
	Ata. Olmasa	1	,1	,1	78,8
	Atatürkçülük	1	,1	,1	78,9
	Nurbanu	1	,1	,1	79,0
	Nutuk	228	21,0	21,0	100,0
	Total	1084	100,0	100,0	

Levent Şahverdi Arşivi

S.07_2

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid		848	78,2	78,2	78,2
	20 YY Siyasi Tarihimiz	1	,1	,1	78,3
	Anadolu İhtilali	1	,1	,1	78,4
	Ata. Düşünce Sistemi	1	,1	,1	78,5
	Ata. Hayatı İlkeleri ve İn	1	,1	,1	78,6
	Ata. İle bir Ömür	1	,1	,1	78,7
	Ata. Liderlik Sırları	1	,1	,1	78,8
	Ata. Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği	1	,1	,1	78,9
	Ata. Ve Atatürkçülük	1	,1	,1	79,0
	Ata. Ve Çağdaşlık	1	,1	,1	79,1
	Ata. Ve İnkılaplar	1	,1	,1	79,2
	Ata. Ve Silah Arkadaşla	1	,1	,1	79,2
	Atatürk	6	,5	,5	79,7
	Atatürk Devrimleri	1	,1	,1	79,8
	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi	17	1,6	1,6	81,4
	Atatürk ve Anıları	1	,1	,1	81,5
	Atatürk ve Atatürkçü Düşünce	1	,1	,1	81,5
	Atatürk ve Bir Çağdaşlaşma Modeli	1	,1	,1	81,6
	Atatürk ve Cumhuriyet	1	,1	,1	81,7
	Atatürk ve Din	1	,1	,1	81,8
	Atatürk ve Günümüz Liderleri	1	,1	,1	81,9
	Atatürk ve İnkılap	1	,1	,1	82,0
	Atatürk ve TC tarihi	1	,1	,1	82,1
	Atatürk Yaşadı mı	1	,1	,1	82,2
	Atatürkçü Düşünce	5	,5	,5	82,7
	Atatürkçülüğün Esasları	1	,1	,1	82,7
	Atatürkçülük	5	,5	,5	83,2
	Atatürkçülük ve Modernleşme	2	,2	,2	83,4
	Atatürkü Anlamak	1	,1	,1	83,5
	Atatürkün Düşünceleri v Tasarıları	1	,1	,1	83,6
	Atatürkün Fikir ve Düşünceleri	1	,1	,1	83,7
	Atatürkün Hayatı	3	,3	,3	83,9
	Atatürkün Hayatı ve Üstü Kişiliği	1	,1	,1	84,0
	Atatürkün İleri Görüşlülüğü	1	,1	,1	84,1
	Atatürkün İlke ve İnkılapları	1	,1	,1	84,2

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürkün Siyasi Görüşle	1	,1	,1	84,3
Atatürkün Sofrası	1	,1	,1	84,4
Atatürkün Tarih Anlayışı	1	,1	,1	84,5
Ateşten Gömlek	3	,3	,3	84,8
Babam Abdülhamid	1	,1	,1	84,9
Babamız Atatürk	1	,1	,1	85,0
Bilinmeyen Tarihimiz	1	,1	,1	85,1
Bir Milletin Yeniden Doğuşu	1	,1	,1	85,1
Bozkurt	4	,4	,4	85,5
Büyük Adam Ata.	1	,1	,1	85,6
Celal Bayar	1	,1	,1	85,7
Cumhuriyet Dönemi Tü Tarihi	1	,1	,1	85,8
Çağdaş Türkiye	3	,3	,3	86,1
Çamlıcanın Üç Gülü	1	,1	,1	86,2
Çankaya	1	,1	,1	86,3
Çerkes Ethemin Anıları	2	,2	,2	86,4
Çerkez Ethem	1	,1	,1	86,5
Çerkez Ethem Olayı	1	,1	,1	86,6
Çimge Kalesi	1	,1	,1	86,7
Devletçilik	1	,1	,1	86,8
Devrimlerimiz	1	,1	,1	86,9
Enver Paşa	1	,1	,1	87,0
Fatih Sultan Mehmet Kimdir	1	,1	,1	87,1
Fikirler ve Eylemler	1	,1	,1	87,2
Fıkralarıyla Atatürk	1	,1	,1	87,3
Garip Bir Tarih	1	,1	,1	87,4
Gazi İle Latife	1	,1	,1	87,5
Gazi Paşaya Suikast	1	,1	,1	87,5
Gazi ve Fikriye	1	,1	,1	87,6
Gazi ve Latife	3	,3	,3	87,9
Gazinin Hayatı	1	,1	,1	88,0
Geçmişi Bilmek	1	,1	,1	88,1
Gölgedekiler	1	,1	,1	88,2

Levent Şahverdi Arşivi

Günümüzde Laiklik	1	,1	,1	88,3
Hatıralar	1	,1	,1	88,4
İhtilaller ve Darbeler	1	,1	,1	88,5
İnkilap Desleri	2	,2	,2	88,7
İsmet İnönünün Hatırala	2	,2	,2	88,8
İstiklal Harbinin Esasları	1	,1	,1	88,9
Kazım Karabekir Anlatıy	1	,1	,1	89,0
Kemalizm	1	,1	,1	89,1
Kurtuluş	1	,1	,1	89,2
Kurtuluş Savaşı ve Atatü	1	,1	,1	89,3
Kurtuluş Savaşı ve Çanakkale Zaferi	1	,1	,1	89,4
Kuvayı Milliye Ve Atatü	1	,1	,1	89,5
Küçük Ağa	2	,2	,2	89,7
Milli Mücadelede Batı Cephesi	1	,1	,1	89,8
Milli Mücadele	1	,1	,1	89,9
Milli Mücadelenin Önc	1	,1	,1	89,9
Modern Türkiyenin Oluşumu	1	,1	,1	90,0
Nutuk	1	,1	,1	90,1
Osmanlı Tarihi	1	,1	,1	90,2
Paşaların Kavgası	1	,1	,1	90,3
Safiye Sultan	1	,1	,1	90,4
Sarı Gelin	1	,1	,1	90,5
Sarı Zeybek	49	4,5	4,5	95,0

Levent Sahverdi Arşivi

S.07_3

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid		1002	92,4	92,4	92,4
	2000 li Yıllarda Atatürkçülük	2	,2	,2	92,6
	21. YY ve Atatürk	1	,1	,1	92,7
	Ankara	1	,1	,1	92,8
	Asyadan Avrupaya Atatürk	1	,1	,1	92,9
	Ata. Hatıra Defteri	1	,1	,1	93,0
	Ata. Hayatı	1	,1	,1	93,1
	Atatürk	3	,3	,3	93,4
	Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti	1	,1	,1	93,5
	Atatürkçü Düşünce	2	,2	,2	93,6
	Atatürkçülük	1	,1	,1	93,7
	Atatürkçülük ve Modernleşme	2	,2	,2	93,9
	Atatürkten Anılar	1	,1	,1	94,0
	Atatürkün Ekonomik Görüşleri	1	,1	,1	94,1
	Atatürkün Hayatı	3	,3	,3	94,4
	Atatürkün İlke ve İnkılapları	1	,1	,1	94,5
	Ateşten Gömlek	1	,1	,1	94,6
	Babamız Atatürk	1	,1	,1	94,6
	Ben de Yazdım	1	,1	,1	94,7
	Bilinmeyen Tarihimiz	1	,1	,1	94,8
	Bilmeyen Oyun	1	,1	,1	94,9
	Bozkurt	1	,1	,1	95,0
	Bu Dil Benim Dilim Değil	1	,1	,1	95,1
	Cumhuriyet	1	,1	,1	95,2
	Cumhuriyet ve Ata.	1	,1	,1	95,3
	Çanakkale Destanı	1	,1	,1	95,4
	Çanakkale Geçilmez	1	,1	,1	95,5
	Çankaya	1	,1	,1	95,6
	Fikriye	1	,1	,1	95,7
	Gazi ve Fikriye	3	,3	,3	95,9
	Gelibolu	2	,2	,2	96,1
	Geometri Kitabı	1	,1	,1	96,2
	Hangi Atatürk	1	,1	,1	96,3
	İkinci Adam	1	,1	,1	96,4
	İnkılap Tarihi	1	,1	,1	96,5

Levent Şahverdi Arşivi

İrticanın Ayak Sesleri	1	,1	,1	96,6
İstiklal Harbimiz	1	,1	,1	96,7
Kemalizm	1	,1	,1	96,8
Kurtuluş	1	,1	,1	96,9
Kurtuluş Savaşından Sonra Atatürk	1	,1	,1	97,0
Kurtuluş Tarihi	1	,1	,1	97,0
Kuvay-i Milliye	1	,1	,1	97,1
Laikliğin Türkiyedeki Yeri	1	,1	,1	97,2
Laiklik	1	,1	,1	97,3
Makbule ve Atatürk	1	,1	,1	97,4
Mayıs'ı	1	,1	,1	97,5
Mustafa Kemalin Hayatı	1	,1	,1	97,6
Sarı Zeybek	5	,5	,5	98,1
Sarıkamış	2	,2	,2	98,2
Tarih Şuuru	1	,1	,1	98,3
Tek Adam	3	,3	,3	98,6
Temellerin Dövüşmesi	1	,1	,1	98,7
Toplum ve Tarih	1	,1	,1	98,8
Tüm Yönleriyle Atatürk	1	,1	,1	98,9
Türk Devrim Tarihi	3	,3	,3	99,2
Türk Devrimi ve Sonrası	1	,1	,1	99,3
Türk İnkılap Tarihi	2	,2	,2	99,4
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi	1	,1	,1	99,5
Türkün Ateşle İmtihanı	1	,1	,1	99,6
Ulu Önder Atatürk	1	,1	,1	99,7
Yaban	1	,1	,1	99,8
Yakın Tarih	1	,1	,1	99,9
Yunan Mezalimi	1	,1	,1	100,0
Total	1084	100,0	100,0	

S.09_1

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	737	68,0	68,0	68,0
Nutuk	347	32,0	32,0	100,0
Total	1084	100,0	100,0	

Levent Şahverdi Arşivi

B.09_2

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid		916	84,5	84,5	84,5
	Cem Zeybek	1	,1	,1	84,6
	Ciğdem	1	,1	,1	84,7
	10. Yıl Buluşu	1	,1	,1	84,8
	Ani Defteri	1	,1	,1	84,9
	Ata. Hayatı ve Anıları	1	,1	,1	85,0
	Ata. Ve Düşünce	1	,1	,1	85,1
	Atanın Gençliğe Hitabesi	1	,1	,1	85,1
	Atanın Savaş Hatıraları	1	,1	,1	85,2
	Atatürk	1	,1	,1	85,3
	Atatürk ile Söyleşi	1	,1	,1	85,4
	Atatürk'ün Sözleri	1	,1	,1	85,5
	Atatürk ve Kitap	1	,1	,1	85,6
	Atatürkçülük	1	,1	,1	85,7
	Atatürkle 1000 Gün	1	,1	,1	85,8
	Atatürkü Özledim	1	,1	,1	85,9
	Atatürkün Askerlik Hatıraları	1	,1	,1	86,0
	Atatürkün Hatıra Defteri	4	,4	,4	86,3
	Ateşten Gömlek	5	,5	,5	86,8
	Ben de Yazdım	1	,1	,1	86,9
	Ben de Yazdım	1	,1	,1	87,0
	Cebir Kitabı	3	,3	,3	87,3
	Celal Bayar	1	,1	,1	87,4
	Çankaya	1	,1	,1	87,5
	Çerkes Ethemin Hayatı	1	,1	,1	87,5
	Emeni Meseleri	1	,1	,1	87,6
	Emeni Sorunu	1	,1	,1	87,7
	Fizeyya	1	,1	,1	87,8
	Gelibolu	1	,1	,1	87,9
	Geometri	3	,3	,3	88,2
	Geometri Ders Kitabı	1	,1	,1	88,3
	Geometri Kitabı	6	,6	,6	88,8
	Güneş Dil Teorisi	1	,1	,1	88,9
	Hatıralar	2	,2	,2	89,1
	İ. İnönü'nün Hatıraları	1	,1	,1	89,2
	İ. İnönü'nün Anıları	1	,1	,1	89,3
	İkinci Adam	2	,2	,2	89,5
	İsmet İnönü	1	,1	,1	89,6

Levent Şahverdi Arşivi

İsmet İnönü Hatıraları	1	,1	,1	89,7
İsmet İnönü Hatıraları	1	,1	,1	89,8
İsmet İnönü'nün Hatıraları	10	,9	,9	90,7
İsmet Paşa	1	,1	,1	90,8
İz Ihbaraf Ölül Harp	2	,2	,2	91,0
İz İtilaf Aldedi	1	,1	,1	91,1
İz İtilaf Harbimiz	3	,3	,3	91,3
İz İtilaf Mahkemeleri	1	,1	,1	91,4
İz İtilafa Harbimiz	1	,1	,1	91,5
Kazım Karabekir	2	,2	,2	91,7
Kazım Karabekir Anlatıyor	1	,1	,1	91,8
Kazım Karabekir'in Anıları	6	,6	,6	92,3
Kazım Karabekir'in Hatıraları	11	1,0	1,0	93,4
Kılıç Ali Hatıralarım	1	,1	,1	93,5
Matematik Kitabı	1	,1	,1	93,5
Matematik Kitabı	2	,2	,2	93,7
Medeni Bilgiler	25	2,5	2,5	96,2
Onuncu Yıl Nutku	2	,2	,2	96,4
Rauf Orbay	1	,1	,1	96,5
Sarı Zeybek	5	,5	,5	97,0
Sınıf Arkadaşının Ala.	2	,2	,2	97,1
Sınıf Arkadaşının Alakâlı	4	,4	,4	97,5
Sibyle v	4	,4	,4	97,9
Sibyle'ye Benzeçler	1	,1	,1	98,0
Tek Adam	6	,6	,6	98,5
Tükiye Tarihi	1	,1	,1	98,6
Tütün Aleyhe İntihası	2	,2	,2	98,8
Vatan Hizmetinde Mustafa Kemal	1	,1	,1	98,9
Vatan Yahut Silistre	2	,2	,2	99,1
Vatandaşlar İçin Medeniyet I	1	,1	,1	99,2
Zabitle Harbiyat	1	,1	,1	99,3
Zabitler Komutanları	2	,2	,2	99,4
Zabitler Komutanları ile Harbiyat	6	,6	,6	100,0
Total	1084	100,0	100,0	

Levent Sahverdi Arşivi

S.09_3

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid		1024	94,5	94,5	94,5
	Atatürk	1	,1	,1	94,6
	Atatürkün Hatıra Defteri	1	,1	,1	94,6
	Atatürkün Hayatı	1	,1	,1	94,7
	Ateşten Gömlek	1	,1	,1	94,8
	Cumali Ordugahı	2	,2	,2	95,0
	Çankaya	4	,4	,4	95,4
	Çocuklarımız	2	,2	,2	95,6
	Fen Bilimleri Kitabı	1	,1	,1	95,7
	Geometri Kitabı	18	1,7	1,7	97,3
	Hatıralar	1	,1	,1	97,4
	İhtilalin Mantığı	1	,1	,1	97,5
	İkinci Adam	2	,2	,2	97,7
	İkinci Adam İnönü	1	,1	,1	97,8
	İlkokul Matematik Kitabı	1	,1	,1	97,9
	İsmet İnönü	1	,1	,1	98,0
	İsmet İnönünün Hatıraları	1	,1	,1	98,1
	İstiklal Harbimiz	1	,1	,1	98,2
	Kadın Hakları	1	,1	,1	98,2
	Kazım Karabekiein Anıları	1	,1	,1	98,3
	Kazım Karabekir Paşa	1	,1	,1	98,4
	Kazım Karabekirin Notları	1	,1	,1	98,5
	Kurtuluş	1	,1	,1	98,6
	Matematik	1	,1	,1	98,7
	Sınıf Arkadaşım Ata.	2	,2	,2	98,9
	Sınıf Arkadaşım Atatürk	1	,1	,1	99,0
	Siyasi Hatıralar	1	,1	,1	99,1
	Tek Adam	2	,2	,2	99,3
	Üç Devirde Bir Adam	1	,1	,1	99,4
	Vatandaş için Medeni Bilgiler	1	,1	,1	99,4
	Vatandaşlar için Medeni Bilgi	6	,6	,6	100,0
	Total	1084	100,0	100,0	

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE ERBAA

Yrd. Doç. Dr. Abdullah İLGAZİ* - Salih CENİK

ÖZET

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra ülkemizde başlayan işgaller, ülkenin dört bir yanında büyük endişelere neden olmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu bu zor durumu fırsat bilen Rumlar, Karadeniz sahili boyunca düşmanca faaliyetlerini artırmış ve Pontus Rum devleti kurma hayallerini gerçekleştirme yoluna gitmişlerdir.

Pontusçuların faaliyet alanı içinde yer alan Erbaa'da yaşayan müslüman nüfus, bölgede Rumlar tarafından kurulan silâhlı çetelere karşı örgütlenme çalışmalarına hemen başlamıştır. Erbaa halkı bir taraftan bu çetelere karşı mücadele ederken diğer taraftan ulusal kurtuluş çalışmaları içinde yer almıştır.

Anahtar Kelimeler

Mustafa Kemal Paşa, Erbaa, Rumlar, Mustafa Bey, Şevki Rifat Bey.

* Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

The occupations starting in our country after the signiture of Mudros Armistace have caused the great hesitations in all country. Rums who have used this situation as on opportunity increased the hostile activities along with the Black Sea costals and gained the way to rialize the dream of founding Pontus Rum State.

The muslim population living in Erbaa located within the activity scope of Pan-Pontus in Erbaa have been just begun to organize against the miltary bands established in the region by the Rums. While Erbaa population struggled against these bands, on the other hand, they had a position in national salvation endeveaours.

Key Words

Mustafa Kemal Pasha, Erbaa, Mustafa Bey, Şevki, Rifat Bey.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Tokat ilinin kuzeyinden geçen Kelkit vadisi içerisinde yer alan ve doğuyu batıya bağlayan önemli geçiş yolu üzerinde bulunan Erbaa[1] toprakları, Anadolu'da eski çağlardan günümüze kadar önemli yerleşim merkezlerinden biri olmuştur. 15. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti ile Doğu Anadolu'da kurulan Türk devletleri arasındaki sınır üzerinde bulunmuş, 1473'de Akkoyunlular Devleti ile yapılan Otlukbeli Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti hakimiyeti altına girmiştir[2].

Bugünkü Erbaa'nın merkezini oluşturan Erek[3], Kelkit çayının sol yakasında bu ırmağa 3 km. uzaklıkta 5-10 haneli "Aşağı Köy" denilen bir mezra halinde kurulmuştur. 1859 yılında nahiye olarak teşkilatlanan Erek, 1872 yılında da Erbaa adıyla Sivas Vilâyeti'nin Amasya Sancağı'na bağlı bir kaza haline getirilmiştir. 1892 yılında Erbaa Kazası Amasya Sancağı'ndan alınarak Tokat Sancağı'na bağlanmış ve günümüze kadar bu şekilde devam etmiştir.

Erbaa, gerek Birinci Dünya Savaşı'nda gerekse Kurtuluş Savaşı'nda işgallerden uzak bir bölge olması dolayısıyla işgale uğramamıştır. Bununla birlikte Erbaa ve civar köyleri Rum ve Ermeni nüfusu barındırması nedeniyle azınlıkların zararlı faaliyetlerinin görüldüğü bölgeler arasında yer almıştır.

1. İşgaller Karşısında Tepkiler ve Örgütlenme Çalışmaları

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Erbaa, Tokat Sancağı'na bağlı bir kaza durumundadır[4]. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Batı Anadolu'da Yunanlılar, Güneyde Fransızlar ve Ermeniler tarafından gerçekleştirilen işgaller, tüm yurtta olduğu gibi Erbaa'da yaşayan Müslüman halkı endişeye düşürmüştür. Bu sırada Karadeniz sahili boyunca Pontus Rum Devleti kurma çabasında olan Rumlar, Erbaa'da da çeteler kurarak faaliye-

1 Sonusa, Taşabat, Karayaka ve Erek olmak üzere bu dört yerleşim yerlerinden oluşan yönetim birimine Nevâhi-i Erbaa denilmiştir. Bkz., Şehri Temiz- Şükrü Peynirci, **"Erbaa"(Tarih, Coğrafya, Ekonomi, Kültür)**, Erbaa 1996, s. 24.

2 *"Erbaa"* mad.,c. XV, *Türkler*, Ankara 1968, s. 257.

3 Erbaa İlçesi'nin önceki adıdır. Bkz., Temiz-Peynirci, ***a.g.e.***, s. 24.

4 Aynı madde, c.XV, *Türkler*, s. 257.

Levent Sahverdi Arşivi

te geçmişlerdir. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı sırasında zayıflayan devlet otoritesi nedeniyle asayişi bozan olaylar artmış ve çeşitli çeteler türeyerek burada yaşayan halka zarar vermeye başlamışlardır.

Erbaa halkı vatanın içinde bulunduğu durum ve yörede Pontusçu çetelerin ortaya çıkardığı tehlikenin büyüklüğünü erken kavrayarak teşkilatlanma yoluna gitmiştir. Özellikle Yunanlıların İzmir'i işgali ve devamındaki gelişmeler, Erbaa halkında ulusal bilincin uyanmasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti, İttifak Devletleri yanında girdiği Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik olarak çıkmış ve son derece ağır şartlar içeren Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. İtilâf Devletleri'nin barış görüşmeleri için topladıkları Paris Barış Konferansı'nda Yunanlılar'a Batı Anadolu'yu işgal etme izni vermeleri üzerine[5] , Yunanlılar 15 Mayıs 1915'de İngiliz savaş gemilerinin koruması altında İzmir'e asker çıkarmıştır. İşgalle birlikte başlayan mezalim, soygun, yağma hareketleri[6] tüm Anadolu'da tepkilere neden olmuştur.

İzmir'in işgali sabahı "Redd-i İlhâk Heyet-i Milliyesi" tarafından bütün vilayet, sancak, kaza ve nahiye belediye başkanlıkları ile milli kuruluşlara gönderilen telgraflarla[7] işgal Anadolu halkına duyurulmuş ve derhal Anadolu'dan çok sayıda protesto telgrafları ilgili makamlara gönderilmeye başlanmıştır[8]. Anadolu'dan protesto ve mitinglerle İzmir'in işgaline tepki gösterilmesinde şüphesiz Anadolu'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın 28 Mayıs 1919'da Havza'dan valilere, müstakil mutasarrıflıklara ve

---

5 M. Murat Hatipoğlu, **Yunanistandaki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**, Ankara 1988, s.86-87; Mustafa Albayrak, **Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919- 2 Ağustos 1920)**, Ankara 1998, s.28.

6 Yunanlılar'ın İzmir ve çevresindeki faaliyetleri için bkz., Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)**, Ankara 1999, s. 80vd.

7 Bu telgraf metni; " İzmir ve havalisi Yunan'a ilhâk ediliyor. İşgal başladı. İzmir ve mülhakâtı kamilen ayak ve heyecanda. İzmir son ve tarihi gününü yaşıyor. Son imdadımız sizin göstereceğiniz muavenete bağlıdır. Mitingli telgraflarla her yere başvurunuz ve vatan ordusuna iltihâka hazırlanınız. Vakar ve sükûnetinizi son derece muhafaza ederek kimsenin incinmemesine itina ve dikkat olunması. 14/5/1335. İlhak-ı Redd Heyet-i Milliyesi" Bkz., Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul 1969, s.27.

8 Yücel Özkaya, "İzmir'in İşgalinin Anadoludaki Tepkileri", **TİTE Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl:1, S.1, (Mayıs 1988), s.67 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

bazı kolordu komutanlıklara gönderdiği genelgenin çok büyük etkisi olmuştur[9]. Bütün Anadolu'da olduğu gibi Erbaa'dan Redd-i İlhak Cemiyeti Başkanı Kirami imzasıyla Sadrazamlık Makamı'na gönderilen 29 Mayıs 1919 tarihli protesto telgrafında Erbaa halkının düşünceleri şu şekilde dile getirilmiştir;

"İttihatçı güruhunun bilinen harbe katılmaları dolayısıyla vatandaşlarımızla birlikte üç milyon evladını kaybeden biz biçâre Türkler, Mösyö Wilson'un dünyaya ilân ettiği prensipten istifade edilerek milletler arasında Türklerinde mukadderatına hakim olacağı ümidinde bulunuyor idik.

Yüzyıllardan beri Türk yönetiminde kalan vilâyetler arasında en çok Türklüğü temsil eden İzmir'in büyük Türk çoğunluğu göz önüne alınmayarak, diğer bir hükûmete ilhak ettirildiğini üzüntü ile haber aldık. Dünya kavimleri arasında yalnız İslâm milletlerinin Wilson prensipleri kapsamı dışında tutulduğunu gösteren şu ilhakı, bütün varlığımızla protesto eder ve bu kanlı çetelerin zulmüne yenilerek kan ve ateş tufanından yeni kurtulmuş yüzyılımızın gelenekleri ve tarihi, fazilet ve mukaddesâtı ile dünya kavimleri arasında altı yüzyıldan beri ilhakı İslâmlar arasında sebep olacağı büyük tesirin kurulacak olan yeni dünya düzeni üzerindeki etki derecesini İtilâf Devletleri'nin dikkatine arz ve yapılacak ilhakı protesto ederiz"[10].

Erbaa halkı Batı Anadolu'nun işgalini protesto etmekle kalmamış aynı zamanda İzmir'de Yunan işgaline maruz kalan halka destek olmak amacıyla kendi aralarında topladıkları 16940 kuruşu 1920 yılı Şubat ayında İzmir felaketzedelerine göndermişlerdir[11]. 16 Şubat 1920 tarihli İrade-i Milliye gazetesinde Amasya, Havza ve Erbaa'dan giden yardımlar anlamlı bulunmuş, bu örnek davranışa teşekkür edilerek memleketin diğer yerlerinden de böyle yardımların beklendiği açıklanmıştır[12].

---

9 **Nutuk**, c.I, s.33; Hatipoğlu, **a.g.e**, s.96; Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi,** 1918-1938, Ankara 1988, s.48.

10 Tülay Duran, " Türk Millet Mücadelesinden Örnekler, Millî Direnme, Düşman İşgallerine Karşı Protesto Telgrafları (VI)", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** S. 6, (Temmuz 1997), s.19.

11 **İrade-i Milliye**, 16 Şubat 1336, Numara: 25.

12 Aynı yer.

Levent Şahverdi Arşivi

İtilâf Devletleri, Birinci Dünya Savaşı sürerken aralarında yaptıkları gizli antlaşmalar doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmışlardır[13]. Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizler tarafından işgal edilen Güneydoğu Anadolu bölgesi, savaş sonunda değişen şartlar nedeniyle 15 Eylül 1919'da Fransızlar'la imzalamış oldukları Suriye İtilâfnamesi'yle yerlerini Fransız işgal kuvvetlerine bırakmışlardır[14]. Fransızlar'ın Ermeniler'le birlikte başlattıkları işgal hareketi tüm Anadolu'da tepkiyle karşılanmış, 16 Mart 1919'da Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal Paşanın Antep, Urfa, Maraş'ın işgalini protesto etmesi[15], Anadolu'dan protestoların artmasına neden olmuştur. Erbaa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 27 Ocak 1920'de ilgili makamlara gönderdiği protesto ile Maraş'taki Fransız üniforması giymiş Ermeni lejyonlarının mezalimine dikkat çekilerek bu duruma son verilmesi istenmiştir[16].

İtilâf Devletleri'nin işgalleri bununla da kalmamış, daha Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hemen sonrasında İstanbul'u fiilen işgal etmişlerdir[17]. Anadolu'nun değişik bölgelerinin İtilâf Devletleri tarafından işgal edilmesi karşısında Anadolu'da bulunan Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Millî Mücadele hareketi başlamış ve kısa zamanda güçlenerek Anadolu halkı tarafından benimsenmiştir. Bu durumu gören ve Millî Mücadele'ye olumlu bakan Ali Rıza Paşa Hükûmeti ile yapılan Amasya Görüşmeleri'nden sonra Son Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin toplanması kararlaştırılmıştır. İstanbul'da açılacak olan Meclis-i Mebusan için yapılan seçimleri büyük çoğunlukla Millî Mücadele taraftarı kişiler kazanmıştır. 12

13 Bu antlaşmalar için bkz., Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi,** c.III, Kısım VI, Ankara 1991, s.29 vd; Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğunun Paylaşılması,** Ankara 1986, s.13 vd.

14 Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadele'de Güney Cephesi Maraş,** Ankara 1990, s. 45.

15 Nimet Arsan, **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri 1917-1938,** Ankara 1964, s.124.

16 Erbaa halkının Maraş protestosu şu şekildedir; "Vatanı müdafaadan başka bir âmâlimiz olmadığı halde, Maraş ve havalisinde Türk ve Müslümanlar'ı el-yevm kan ve ateş altında bırakmakla istihbâr edilen alem-i medeniyenin bizleri Fransız remzli üniformaları labis Ermeni zalimlerinin mezalimine maruz bırakmayacağını ve vatanımızın tamamiyetine riayet edileceğini el-ân ümid ediyoruz. Bu faciaya nihayet verilmesini insaniyet ve medeniyet namına rica eder ve işbu vukuat-ı müessifeyi dahi protesto ideriz". Bkz., Akbıyık, **a.g.e.,** s. 244; Mehmet Şahingöz, "Maraş'taki Ermeni Mezalimi Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler", **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu,** Ankara 1994, s. 1112.

17 Kocatürk, **a.g.e.,** s. 7.

Levent Şahverdi Arşivi

Ocak 1920'de açılan mecliste Felâh-ı Vatan Gurubu'nu kuran Millî Mücadele'ci milletvekillerinin çalışmalarıyla 17 Şubat 1920'de "Misak-ı Millî" kararları alınmıştır[18]. Misak-ı Millî kararları İtilâf Devletleri'ni harekete geçirmiş ve 16 Mart 1920 sabahı İstanbul'u resmen işgal etmişlerdir. İşgallerle birlikte katliamlar yapmaya başlayan işgalci kuvvetler, aynı gün elli kadar İngiliz askeriyle Şehzadebaşı'ndaki 10. Kafkas Fırkası Karargahı'na girerek yatmakta olan Türk askerlerine ateş açmışlardır. Olayda 4 Türk askeri şehit olmuş, 10 askerde yaralanmıştır. Yaralılar arasında vatani görevini yapmakta olan Erbaa'lı Hasan oğlu Abidin'de bulunmaktadır[19]. İtilâf Devletleri İstanbul'u işgalleri sırasında Meclis-i Mebusan milletvekillerinden bazılarını tutuklamak suretiyle meclis çalışmalarını engellemişlerdir.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nı izleyen işgaller yurdun dört bir yanında endişe ile takip edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin İtilâf Devletleri'yle barış yapabilmek için, onlarla uyum içinde olma siyaseti, Anadolu halkında doğup büyüdükleri şehirlerin işgalci devletlerin veya azınlıkların eline geçmesi endişesi karşısında biraraya gelip örgütlenme hareketinin başlamasına neden olmuştur[20]. İşgallerin başladığı Mondros Ateşkes Antlaşması ertesinde Müdafaa-i Hukuk[21] adı altında cemiyetler kurulmuştur. Erbaa'da da gerek Anadolu'nun işgali olayları gerekse Rum ve Ermeni azınlıklarını barındıran çevre köylerinde çete faaliyetlerinin başlamasıyla birlikte Erbaa Redd-i İlhak Cemiyeti kurulmuştur. Erbaa Redd-i İlhâk Cemiyeti, İtilâf Devletleri'nin ve onların Anadolu'daki desteklediklerı Rum, Ermeni çetelerinin ortaya koydukları mezalimlerine karşı protestolar yayınlamıştır. Anadolu'da gelişen olaylara duyarsız kalmayan bu cemiyetin içerisinde görev yapan kişiler, İzmir işgalini protesto etmek için çekilen telgraf metninden edindiğimiz bilgilere göre şunlardır; Başkan Ali Kirami Bey, üyeler, Fethullah Bey, Mustafa Bey, Avni Bey ve Hasan Bey'lerdir[22].

---

18 **A.g.e.**, s.132; N. Fahri Taş, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, I**, İstanbul 1995, s.195-196.

19 **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi.**, S.22, (Aralık 1957), Belge No: 563-2.

20 Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi,** I. Kitap, Ankara 1991, s.123.

21 Hakları savunma cemiyetleridir. Millî Mücadele'nin Müdafaa-i Hukuk devresi ile ilgili geniş bilgi için bkz., Tarık Zafer Tunaya, **Türkiyede Siyasi Partiler 1859-1952,** İstanbul 1952, s. 472.

22 Duran, a.g.m., *(VI)*, s. 19.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin teşkilâtlanmasına büyük önem vermiştir. Özellikle Heyet-i Temsiliye ile birlikte Sivas'tan Ankara'ya gidişlerinde bazı yörelerde Müdafaa-i Hukuk Teşkilatları'nın kurulmadığını görmüş ve bu konuda Heyet-i Temsiliye adına Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'ne 6 Ocak 1920 tarihinde gönderdiği genelgede, Müdafaa-i Hukuk teşkilatları olmayan yerlerde bir an önce cemiyet tüzüğüne uygun teşkilatlanmaya gidilmesi direktifi verilmiştir[23]. Bu genelgenin yayınlanmasından sonra Tokat Sancağı'ndaki ilçelerde teşkilatlanmalar hız kazanmış ve Erbaa'da da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmak suretiyle Millî Mücadele çalışmaları yürütülmüştür. Erbaa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri, Başkan Alim (Ateş) Bey, üyeler İmamoğlu Şevki (Önder) Bey, Mustafa (Tanoba) Bey, Erzurumlu Mevlüt (Özalp) Bey, Ziya (Gegin) Bey ve Sivas'lı Hafız Müdür olarak bilinen Tekke Nahiyesi Müdürü'nden oluşmaktadır[24]. Cemiyet bir yandan Millî Mücadele'yi Erbaa halkına doğru bir şekilde anlatmaya çalışırken diğer yandan da işgallere karşı protestolar yayınlamak suretiyle tepkisini dile getirmiştir. Ayrıca işgal bölgelerinde bulunan insanlara yardımlar göndererek onların acılarını paylaşmaya çalışmıştır.

Millî Mücadele'de yöneticilik yapan Erbaa ileri gelenleri, bu harekete karşı olumsuz tavır takınmamışlar aksine ellerinden gelen desteği vermeye çalışmışlardır. 1915-1916 yılları arasında belediye başkanı olarak görev yapan ve daha sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti içerisinde yer alan Mustafa (Tanoba) Bey ve Şevki (Önder) Bey'ler, cemiyete kasalarını açmak suretiyle maddî desteklerini esirgememişler, Erbaa'da oluşturulmuş Kuvayı Milliye birliklerinin iaşe ve maaşlarını üstlenmişlerdir[25]. 1916-1920 yıl-

23 Mustafa Kemal Paşa verdiği bu direktifte, "Tüzüğe uygun mahalle, köy ve bucak örgütleri ivedilikle kurulmalı, köylülere tüzük ve bildirge kapsamı anlaşılacak bir biçimde açıklanmalı ve anlatılmalıdır. Bunun için merkez kurulu üyelerinden yada güvenilir kişilerden gerekenler köylere ve bucaklara gönderilerek yada köy ve bucakların saygın kişileri merkeze getirilerek genel ve yerel durumlara göre zaman geçirilmeksizin yapılmalıdır. Nerelerde merkez kurulları ve yönetim kurulları kurulmuşsa gerek yerleri ve gerekse merkez kurulunu oluşturan kişilerin adları bildirilmeli ve her hafta başında haftalık çalışmanın durumunu gösterir bir defter düzenli olarak tutulmalıdır. Geniş bilgi için bkz., Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları,** c. I, Ankara 1995, s.357-358.

24 Bedrettin Oral- Ziya Sümer, **Erbaa (Erek)**, Ankara 1968, s. 80; Temiz-Peynirci, **a.g.e.**, s. 81.

25 Oral- Sümer, *aynı yer.*

Levent Şahverdi Arşivi

ları arasında belediye başkanlığı yapan Fethullah Bey, Redd-i İlhak Cemiyeti içerisinde yer almış, 1920-1922 yılları arasında da aynı görevde bulunan Ahmet Hazım Efendi, Millî Mücadele'ye olumlu bakan yöneticiler arasında yer almıştır[26].

Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasında şüphesiz din adamlarının tutumu önem kazanmıştır. Millî Mücadele'ye halkın desteğini sağlamada önemli görevler yapan din adamları arasında, Erbaa Müftüsü Hoca Fehmi Efendi'de yer almıştır[27]. Vatansever aydın bir din adamı olan Fehmi Efendi, Millî Mücadele'nin hedef ve amaçları konusunda halkı aydınlatmış, Tokat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş ve faaliyetlerinde görev almıştır[28]. İstanbul Hükûmeti 11 Nisan 1920'de Şeyhulislam Dürrizâde Abdullah Efendi imzasıyla Millî Mücadele'yi hedef alan İstanbul fetvasını yayınlamıştır. Bu fetva Anadolu'da tepki ile karşılanmış ve bunun üzerine Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Mehmet Rıfat Efendi'nin başkanlığında 14 Nisan 1920'de Ankara fetvası hazırlanmıştır. Ankara fetvası 16 Nisan 1920'de Heyet-i Temsiliye Başkanlığı'nca Anadolu'ya gönderilerek bütün müftülüklere tebliğ edilmiş ve bu fetvayı her müftünün onaylaması talep edilmiştir[29]. Fetva Anadolu'da Millî Mücadele yanında yer alan müftülerce imzalanmıştır. Erbaa Müftüsü sıfatıyle Fehmi Efendi Ankara fetvasını tasdik etmek suretiyle[30], Millî Mücadele'nin yanında olduğunu kanıtlamış ve aynı zamanda da halka örnek olmuştur.

İstanbul'da açılan Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Misak-ı Millî kararlarını alması üzerine İtilâf Devletleri'nce işgal edilmesi, Ankara'da yeni bir meclisin toplanmasını zorunlu hale getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart1920'de yayınladığı seçim genelgesiyle Ankara'da açılacak yeni meclis için çalışmalar başlatmıştır. Aynı zamanda Erbaa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Mustafa Kemal Paşanın bu bildirisi üzerine yeni kurulacak hükümetin millî isteklere uygun nitelikte kurulması için Meclis-i Mebusan'a

26 Aynı yer.
27 Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları,** c.I, Ankara 1999, s.26.
28 Sarıkoyuncu, **a.g.e.,** c.II, s.211.
29 Sarıkoyuncu, **a.g.e.,** c.II, s.40.
30 Sarıkoyuncu, **a.g.e.,** c.II, s.211.

Levent Sahverdi Arşivi

telgraf çekerek millî egemenliğe dayalı bir meclise baştan itibaren destekleyeceğini göstermiştir[31]. Tokat'ta 27 Mart 1920'de Birinci Meclis seçimleri yapılmıştır. Erbaa Müftüsü Hoca Fehmi Efendi Tokat'tan seçilen 5 milletvekili arasında yer almış, ancak mazeret beyan ederek istifa etmesi üzerine yerine Mustafa Vasfi (Süsoy) Bey milletvekili olmuştur[32].

23 Nisan 1923'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Batı Anadolu'da Yunanlılar'la mücadele ederken aynı zamanda 1920 ilkbaharında İstanbul Hükümeti'nin ve İtilâf Devletleri'nin desteklediği iç isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Ülke genelinde hızla yayılan isyanlar, İstanbul ve Çanakkale Boğazı'na hakim bölgelerde, Ankara'yı çepeçevre kuşatan bölgelerde ve Doğu Anadolu'da etkili olmuştur. 7 Eylül 1920'de Erbaa bölgesinde Kara Nazım ve Çopur Yusuf adlı kimseler isyan etmişlerdir[33]. Ancak bu isyan fazla büyümeden Millî Kuvvetler tarafından bastırılmıştır.

Uzun süren savaş yılları yokluk, umutsuzluk yaratmış, asker kaçaklarının çoğalmasına yol açmıştır. Özellikle asker kaçakları ayaklanmaların insan gücünü oluşturmuştur[34]. Ülkenin değişik yerlerinde çıkan iç isyanlarla birlikte çetecilik faaliyetleri de görülmüş ve bu durum düşmanla mücadeleyi zorlaştırmıştır. Millî Mücadele döneminde Erbaa ve civar köylerinde faaliyette bulunan çeteler şunlardır: Tekke Köyü'nden Abbas Pelitli, Beldağlı İzzet, Ağcakeçi Köyü'nden Çerkes Ahmet, Kozlu Köyü'nden Deli Abdullah(Hatko), Fidi Köyü'nden Deli İbrahim, Karayaka Kasabası'ndan Halil, Zoğallıçukur Köyü'nden Kel Aslan ve Molla Osman, Üzümlü Köyü'nden Kırkafa, Alacabal Köyü'nden Paşaoğlu İsmail, Madenli Köyü'nden Pörtlek Murat, Kuşuh Köyü'nden Yanık Ali çete oluşturarak Erbaa ve civar köylerinde gasp, soygun, adam öldürme gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır[35]. Pontusçu Rumlar ve Ermeni azınlıkların mezalimleriyle

31 Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet 1920,** Ankara 1970, s. 311.

32 Fahri Coker, **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve T.B.M.M I. Dönem 1919-1923,** c. III, Ankara 1995. s.916; Sarıkoyuncu, **a.g.e.,** c.II, s.211.

33 **Nutuk**, c. II, s. 603; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,** c,III, İstanbul 1991, s.136; Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım, Milli Mücadele,** İstanbul 1963, s.281.

34 Ergün Aybars, **T.C. İnkılap Tarihi,** c.I, İzmir 2000,s. 211; Turan, **a.g.e.,** II. Kitap, s.163.

35 Millî Mücadele sırasında Erbaa'da ortaya çıkan çeteler ve faaliyetleri ile ilgili geniş bilgi için bkz., Temiz-Peynirci, **a.g.e.,** s.72-76.

Levent Şahverdi Arşivi

karşı karşıya kalan Erbaa halkı, aynı zamanda çetelerin insanlık dışı hareketleriyle derinden sarsılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi otoritesini güçlendirmek ve asayişi sağlamak amacıyla 29 Nisan 1920'de çıkardığı Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri vasıtasıyla isyancılar cezalandırılarak Erbaa'da emniyeti sağlanma yoluna gitmiştir.

Ülke insanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi etrafında kenetlenmesi gerektiği bir dönemde iç isyanlar ve çetecilik olayları ile uğraşması, meclisin bir takım tedbirler almasına neden olmuştur. Daha meclisin açılışının üçüncü gününde gündeme gelen ve İstanbul Hükümeti'nin Meclis'e karşı kışkırttığı insanları aydınlatmak amacıyla İrşâd (aydınlatma,uyarma) Heyetleri kurulmuştur[36]. Pontusçu hareketlerin ve çete faaliyetlerinin yoğun olduğu Erbaa bölgesine zaman zaman bu amaçla heyetler gelmiştir. Amasya Mutasarrıfı'nın 18 Ekim 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderdiği raporda Erbaa bölgesinde çalışmalar yapan İrşâd Heyeti'nin çalışmalarının başarılı olduğu belirtilmektedir. Bu raporda, "Memleketin müdafaasına ve asayişin temin ve hüsnü muhafazasına ait hususâtta mahalli rüasâ-yı mülkiye ve askeriyesiyle teşrik-i mesai eylemek ve halkı irşâd suretiyle de muvazzaf olmak üzere yedlerine taraf-ı sami-i riyaset penâhîlerinden vesika verilerek memuren i'zâm kılındıkları Dahiliye Vekaleti'nden tebliğ ve iş'âr buyurulan Amasya mebuslarından Dr. Asım ve Miralayzâde Hamdi ve Topçuzâde Ali Bey bütün mülhak kazaları ve lüzum görülen bazı köyleri dolaşarak vazifey-i irşâdiyeyi hüsn-ü ifâ etmiş, Topçuzade Ali Bey Tokad'ın Erbaa Kazası'na giderek orada dahi uhdelerine mevdu vazifey-i vataniyenin hüsn-ü ifâsına muvâfık olmuşlardır. Mumaileyhimin vezâif-i mezkure ile Amasya'ya izâmlarından meskut olan fevâid ve muhassenâtın tamamıyle hasıl olduğu arz olunur" denilmektedir[37].

---

36 İrşâd Heyetleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne karşı halkın ayaklanması için İstanbul Hükûmeti'nin yapmış olduğu propagandalar karşısında, halkın güvendiği kişilerden oluşan ve Millî Mücadele'nin amaçlarının daha iyi anlatılması için kurulmuştur. Önce birbirine düşman edilmiş Anadolu insanının Meclis etrafında toplanmasını ve barıştırılmasını sağlamak amacıyla milletvekilleri arasında oluşturulan İrşâd heyetleri içerisine, halkın sevdiği yöresel yöneticiler, ulema, öğretmenler ve din adamları da alınmak suretiyle geniş kitlelerin katılımı sağlanarak propaganda hizmetleri yapılmıştır.Geniş bilgi için bkz., İhsan Güneş, **Birinci T.B.M.M.'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Eskişehir 1997, s. 269; Ertuğrul Zekai, "Milli Mücadele Dönemi'nde Propaganda Hizmetlerinin Örgütlenmesi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** S.25,(Mart 1987), s.19.

37 TBMM **Zabıt Ceridesi,** c.VI, Ankara 1962, s. 172.

Levent Sahverdi Arşivi

2. Erbaa Çevresinde Pontusçu Faaliyetler

Millî Mücadele yıllarında Erbaa, Osmanlı Devletine başkaldıran Rum ve Ermeniler başta olmak üzere bazı kötü ve yıkıcı emelleri olan isyancı grupların barınacak yer buldukları bir konuma sahip olmuştur.

Doğu Karadeniz kıyılarında bir Pontus Rum devletinin kurulması düşüncesi, Filik-i Eterya'nın kuruluşu ve Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması yıllarına dayanmaktadır. Doğu Karadeniz Bölgesi Pontus adıyla Megali İdea'nın hedeflerinden biri olarak ortaya konulmuştur[38]. Birinci Dünya Savaşı'nda hız kazanan Pontusçu faaliyetleri, başta Ruslar olmak üzere Doğu Karadeniz yöresindeki Rumlar'ı desteklemeleri ve silah yardımı yapmaları üzerine artarak devam etmiştir[39]. Silahlı Pontus çeteleri, İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgal etmelerinden sonra faaliyetlerini büsbütün artırmış, Samsun, Çarşamba, Terme, Amasya, Merzifon, Vezirköprü, Ladik, Havza, Tokat ve Erbaa civarında Türk köylerini basmışlardır. Rumların Pontusçu faaliyetler etrafında toplanması ve yetiştirilmesinde Merzifon Amerikan Koleji'nin payı büyük olmuştur. Merzifon Amerikan Koleji bünyesinde gizli olarak Rumlar tarafından "Rum İrfanperver Cemiyeti" ve "Orpheus" adlı bir musiki cemiyeti kurulmuş, daha sonra bunlar 1904 yılında "Pontus Cemiyeti" adı altında birleşmişlerdir. Cemiyet "Pontus" adı ile bir gazete çıkarmıştır[40]. Ayrıca İstanbulda kurulan "Pontus Cemiyeti ve Teşkilatı" Yunan emellerine hizmet eden Fener Patrikanesi ile birlikte hareket etmiş, Fener Patrikanesi'nin Trabzon, Amasya, Samsun, Kayseri metropolitleri, bu cemiyete üye olarak Pontus bölgesinde ihtilal hareketlerinin genişleyip gelişmesine ve Pontusçu çetelerin kurulmasına yardımcı olmuşlardır[41]. Kiliselerin Yunan propagandası yapması, Yunanistan'dan gönderilen ajanların Rumları kışkırtması ve kurulan silahlı çeteler, giderek Rum gücünü artırmıştır.

---

38 Yusuf Sarınay- Hamit Pehlivanlı- Abdullah Saydam, **Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası (Makaleler)**, Ankara 1999, s.5.

39 **A.g.e.**, s.10.

40 **A.g.e.**, s.86.

41 M. Süreyya Şahin, **Fener Patrikanesi ve Türkiye**, İstanbul 1996, s.236.

Levent Şahverdi Arşivi

Erbaa'da bulunan Rum ve Ermeniler'in nüfusu azınlık durumundadır. Birinci Dünya Savaşı başladığında 27 bin olan Erbaa nüfusunun 3 bin kadarı Rum ve Ermeniler'den oluşmaktaydı[42]. Ancak bunun yanında Erbaa'nın Sarıtarla, Çediğen, Endikpınar, Gölönü, Kırkharman, İskili, Kozlucan, Ilıca, Kızöldüren, Herizdağı, Kalaycılar, Karapınar, Sarıgöl, İncesu, Gökçeşme ve Halilekinciği köylerinde yaşayan insanların tamamı Rum ve Ermeni azınlıklarından oluşmuştur[43]. Pontus sorununa kadar Osmanlı Devleti'nin diğer yerlerinde yaşayan azınlıklarında olduğu gibi Erbaa'da da ticari faaliyetler bu azınlıkların elinde idi. Erbaa'da bulunan işyerleri ve dükkanların büyük çoğunluğu, Tüfekcioğlu, Abıcıohanoğlu, Mandikyan, Asador Efendi, Analon Efendi, Anastas Efendi, Zadıroğlu, Darıcıoğulları, Süzmeziyan Efendi, İstefehan Usta, Ohannes Usta, Karabet Usta gibi Rum ve Ermeni vatandaşlar tarafından işletilmiştir[44].

Buradan anlaşılacağı gibi azınlık durumunda bulunan Rum ve Ermeniler Osmanlı Devleti'nin her tarafında olduğu gibi Erbaa'da da rahat ve huzur içerisinde yaşamışlar, ayaklanmalarına sebep olabilecek hiçbir olayla karşı karşıya kalmamışlardır. Öyleki burada yaşayan Rum ve Ermeniler 21 Ekim 1919'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdikleri bir yazıda Hristiyanlar'ın hayatlarının tehlikede olduğuna dair İstanbul'da çıkarılmış olan söylenti ve dedikoduları esefle karşıladıklarını ve müslümanlarla kardeşçe bir hayat sürdürdüklerini açıklamışlardır[45]. Ancak Osmanlı Devleti'nin otoritesini kaybettiği ve Anadolu'nun işgale uğradığı bir dönemde İtilaf

42 Temiz-Peynirci, **a.g.e.,** s. 66.

43 Oral- Sümer, **a.g.e.,** s.76.

44 Temiz-Peynirci, **a.g.e.,** s.66.

45 Erbaa'dan Dahiliye Nezareti'ne giden yazı şu şekildedir: " Mal, nâmus ve hayatımızın emniyet altında bulunmadığından ve Kuvâ-yı Milliye'ye imdat etmediğimiz takdirde bu havaliyi terke mecbur edildiğimize dair İstanbul'da işâa olunan havadislere karşı teessüf ve nefret izhar eyleriz. Hükûmet şefkat ve rikkati, cins ve mezhep farkı olmaksızın hepimiz üzerine siyyanen hâkim ve İslâm unsurunun vakar ve ciddiyeti ma'lûm olduğundan dolayı bu gibi söylentilerden dolayı kardeş gibi geçinmekte olduğumuz müslüman vatandaşlarımız karşısında bir hicâp hissi duymakta olduğumuzu arz ve keyfiyetin matbûât vasıtasıyla i'lânını rica eyleriz." Erbaa Rum ve Ermeni Mu'teberânı adına Ermeni Cemâ'ati Reisi Ohanesyan, Süzmeciyan, Kocabıyıkyan, Rum Cem'iyyeti Rûhânîsi namına Nikolayidis, Dimitri Antonyadis, Yuvaniki Lefteryadis, Andon Lefter. Bkz. **İkdam Gazetesi,** 22 Teşrin-i Evvel 1335(1919), Numara: 8152; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı; **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920),** Ankara 1994, s.255.

Levent Sahverdi Arşivi

Devletlerinin de desteğiyle bir devlet kurma hayaline kapılmışlardır. Pontus Devleti'ni[46] gerçekleştirmek için uygun fırsat bekleyen Rumlar, bu fırsata Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması ile ulaşmışlardır. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın uygulamaya başlaması üzerine birçok yerde olduğu gibi Pontus bölgesi[47] içerisinde yer alan Erbaa'da Pontusçu Rum çeteleri kurulmuştur. Erbaa ve çevresinde Pontus faaliyetlerinin başlamasıyla birlikte Erbaa halkı gerekli tedbirleri almakta gecikmemiş, bu faaliyetler karşısında yetkili makamlarla haberleşme ve alınacak tedbirlerde yetkili olmak üzere 22 Şubat 1919'da Erbaa adına eşraftan Hâzım Efendi, Hacızâde Mustafa Bey, Avni Bey ve Rasim Beyler seçilmişlerdir[48].

Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktıktan sonra Harbiye Nezareti'ne gönderdiği raporlarda, Niksar ve Erbaa yörelerinde kuvvetli 5 Rum çetesi bulunduğunu ancak bu çetelerin hareketsiz bir şekilde olduğunu ifade etmiştir[49]. 26 Mayıs 1919'da Tokat Mutasarrıflığı'ndan yörenin asayişine dair aldığı bilgiyi 3. Kolordu Komutanlığı'na bir şifre yazı ile göndermiştir. Buna göre; Erbaa Kazası'nda genel af üzerine serbest kalan ve eşkiyalık yapan 200 kişilik Hacıbey köylü Lenger Haçor, 150 kişilik Kozlucaalan köyünden İstepil, 100 kişilik Kırkharman köyünden Anastas, 60 kişilik Karamuklu Çakır ve 180 kişilik İkinigarlı diğer Anastas çeteleri Samsun ve Amasya yörelerindeki çetelerle ilişki içerisindedirler. Ayrıca Lenger çetesi bomba ile donanmış bulunmakta ve bu çetelerin ellerinde Osmanlı, Rus silahları bulunmaktadır[50].

---

46 Tarihte bağımsız bir Pontus krallığı M.Ö. 281'de İran kökenli Mitradates tarafından kurulmuştur. Bu krallığa yine M.Ö. Romalı'lar son vermiş, Roma Devleti'nin ikiye ayrılması ile birlikte Pontus bölgesi Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu toprakları içerisinde kalmıştır. Pontus Krallığı hiçbir zaman bağımsız bir konuma ulaşamamış, Selçuklulara ve Moğollara vergi vererek varlığını devam ettirmeye çalışmıştır. Pontus Krallığı'na 1461'de Fatih Sultan Mehmet tarafından son verilmiş ve böylece Pontus bölgesi Osmanlı sınırlarına katılmıştır. Bkz., Nuri Yazıcı, **Millî Mücadele'de (Canik Sancağı'nda) Pontusçu Faaliyetler (1918- 1922)**, Ankara 1988, s. 16; **Türk İstiklal Harbi (İç Ayaklanmalar)**, c.VI, Ankara 1964, s.137.

47 Rumların kurmak istedikleri Puntus devleti sınırları, Samsun, Trabzon sahiliyle, hinterlandının da içerisinde bulunduğu bölge olmak üzere Yeşilırmak, Kızılırmak ve Kelkit havzasını kapsamaktaydı. Bkz., Yazıcı, **a.g.e.**, s. 15.

48 **Ahmet Önder Özel Arşivi,** 22 Şubat 1919 Tarihli Belge.

49 Onar, **a.g.e.**, c.I., s.59-60; Ayrıca geniş bilgi için bkz., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge),** Ankara 1982, s.34-36.

50 **Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler,** Ankara 1999, Belge No: 33, s.122-124.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu çetelerin dışında Erbaa civar köylerinde faaliyet gösteren, müslüman halka karşı tedhiş hareketleri, öldürme, soygun, gasp, yıldırma gibi insanlık dışı olaylar ortaya koyan Rum çeteleri de kurulmuştur. Erbaa Kaymakamı Halil Rifat Beyin verdiği resmi raporda bu yörede kurulan çeteler; Erbaa Kazası'nda oturan Tokatlı saatçi Yuvanıkı, Andon oğlu Sifron, Kataralı Kel Anastas, Kırkharman Köyü'nden Anastas, Sarının oğlu Yani, Kanbur, Yorgi, Kalaycı Yasef, Gariboğlu Vasil, Keşişoğlu Panayot, Vasiloğlu Mariko, Karayani, Hacı Abus'un Oğlu ve çete reisi Koca Anastas, Endikpınarı Köyü'nden Anastasoğullarından Karayani, Hacı Pavli oğullarından Anastasoğlu Dimit, Papasoğullarından Deli Andon'un oğlu Antemiyos, Kiraki Damadı Mihail, Lefterin enistesi Çerdiğenli Çakır, Büyük Papasın torunu Koca Anastas ve çete reisi Koca Anastas, Hacı Vasil Köyünden Haci Beraşki oğlu İlya, Kostantin oğlu Anastas, Arap oğlu Yani, Dimit oğlu Nikola, Macıkoğullarından Yorgi oğlu Nikola, Bülbüloğlu Yorgi, Gülecinoğlu Kostantin, Çırakoğullarından İstavri oğlu Mihail, Pamuk oğlu Lazari, Panayot oğlu İlya, Paylak Dimit, Canik oğlu Anastas, Tekke Köyü'nden Cab Bacak, Kürtler Tekkesi Köyü'nden Söylemez oğlu Tanas, İskili Köyü'nden Kocamanoğlu Hambi, Yunan Yani, Gölönü Köyü'nden Yanko, Neofilos, Pavli, Kel Yani, Naçar Anastas ve babası, Biliçoğlu Hilos, Çavuşoğlu Yani, Küçük Yani, Cibril Köyü'nden Hacı Borisoğullarından Kostantin, Anastas oğlu Lazari, Kara Pavli, Efrim, Hacı Pulosoğullarından Sava oğlu Kostantin, Fadara Köyü'nden Haydut Çakır, Abaza oğlu Dimit, Abaza oğlu Sava, Abaza oğlu Pavli, Hristo oğlu Kostantin, Abaza oğlu Dimpos, Abaza oğlu Papas Neodipos, Abaza oğlu Kireki, Hacı Sava oğlu Anastas, Kemençeci oğlu Anastas, papas Yanidiyos, Beraş oğlu Bortol Hambi, Mihail oğlu Arslan, Tanas'ın Estel, Papas'ın Tilki Arslan, Yenidere Köyü'nden Tanas oğlu Esdil, Kozlucalan Köyü'nden Kireki oğlu Lazari ve Pavli, Serniç Köyü'nden Tavukçunun İsdil, İris Haci, Hacı Alaksenoğlu Kirkor, Baltabıyık Mihail, Kızöldüren Köyü'nden Manas, Tanas, Koca Abus, Boğalda oğlu Yorgi, Gökçukur Köyünden Toma oğlu Çakır, Herizdağı Köyü'nden İstavros oğlu Yasef, Yorgi, Kalaycıoğlu Sava, Karapınar Köyünden Beraş oğlu Pandili, Lazari oğlu Panayot, Yani oğlu Pana-

Levent Şahverdi Arşivi

yot, Yani oğlu Papa Dimit, Papa Nikola olmak üzere sayıları 91'i bulan çete reisleri tesbit edilerek resmi makamlara bildirilmiştir[51]. Bu çeteler gasp, eşkıyalık, jandarma ve asker öldürme gibi Erbaa'da müslüman halk üzerinde baskı kurmak, asayişi bozmak suretiyle Pontus emellerine zemin oluşturmaya çalışmışlardır[52].

Yine Merzifon Koleji Müdürü M. White, Pontus emellerine ulaşmak için Anadolu'daki alevi vatandaşları kışkırtmaya çalışmıştır. Ona göre aleviler serbest bırakıldıkları takdirde hıristiyanlara katılabilirlerdi[53]. Aralık 1919 sonlarıyla Ocak 1920 başlarında Tokat ve Erbaa bölgelerinde yaşayan alevi vatandaşlardan bazılarının özel amaçlı kişi ve kuruluşların kışkırtmasıyla, Rum soyguncularıyla işbirliği yaptıkları onlara maddi, manevi yardımlarda bulunduklarının öğrenilmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, 2 Ocak 1920'de Mucur Askerlik Şubesi Başkanlığı'na durumu bildirmiş, Bektaşi Çelebisi Cemalettin Efendi'nin ve Baba Efendi'nin gerekli uyarma ve müdahalelerde bulunmalarının sağlanmasını istemiştir[54]. Mucur Askerlik Şubesi Başkanı Sadık, ilgili kişilerle temasa geçerek Hacıbektaş Veli Çelebisi Cemalettin Efendi'nin duruma el koymasını ve Rum çeteleri ile işbirliği yaparak milli birliğimizi bozacak hareket içerisinde olan bu kişileri uyaran bir genelge yayınlamasını sağlamıştır[55].

Erbaa Rumları, Erbaa çevresinde yaptıkları Pontusçu faaliyetlerinin başarıya ulaşması için, Rum Cemiyetleri'nden[56] ve Samsun Rum Metropolithanesi'nden yardım almışlardır. Samsun Rum Metropolithanesi'nden Erbaa'nın başkaryeleri için Eleftiryadis'e 25 Temmuz 1919'da 25 bin kuruş, Erbaa Heyeti'ne 6 Temmuz 1920'de 100 bin kuruş yardım yapılmıştır[57]. Bunun dışında İstanbul Rum Göçmenleri Merkez Heyeti'de Er-

51 **Pontus Meselesi,** Yay. Haz. Yılmaz Kurt, Ankara 1995, s. 338-341.

52 Erbaa'da kurulan Pontusçu çetelerin faaliyetleri için bkz., Kurt, **a.g.e.,** s. 330-337.

53 Tansel, **a.g.e.,** c.I, s.91-91.

54 Cihat Akçakayalıoğlu, **Atatürk Komutan, İnkılapçı ve Devlet Adamı Yönleriyle,** Ankara 1988, s.258.

55 Akçakayalıoğlu, aynı eser, s.258-259.

56 Yunan Megalo İdeası'nın bir parçası olan Pontusçuluğu canlandırmak için kurulan bu cemiyetlerin önemlileri , Rum Göçmenler, Küçük Asya, Rum Matbuat Cemiyetleri'dir.Bkz., Kurt, **a.g.e.,** s.140.

57 Kurt, **a.g.e.,** s. 133.

Levent Şahverdi Arşivi

baa'daki Rumlara parasal yardımda bulunmak amacıyla 50 Osmanlı lirası göndermiştir[58]. Yine İstanbul Pontus Genel Merkezi Osmanlı Bankası vasıtasıyla 1919 ve 1920 yıllarında Erbaa Heyeti'ne 50 Osmanlı lirası göndermiştir[59].Yapılan bu yardımlar Erbaa Rumları'nın güçlenmesini sağlamış, faaliyetlerinin artarak devam etmesini sağlamıştır.

Erbaa kazası Rum çetelerinin en çok faaliyette bulundukları, mezalimlerini yaptıkları yerlerden biri olmuştur. Şıhlı köyünü baştan başa yakan Rum'lar 80 kişiyi öldürmüşler ve 1300 büyük ve küçükbaş hayvanı gasp etmişlerdir. Değişik köylerde Şıhlı köyünde olduğu gibi yağma ve katliam yapmışlardır.Erbaa'da işlenen cinayetlerde toplam 275 müslüman öldürülmüş, 20 kişi ağır şekilde yaralanmış, 30 kadar gelin ve kızın dağlara kaldırılarak iffetleri ayaklar altına alınmış, değişik köylerden 400 kadar hayvan gasp edilmiş ve yakılan 6 köyde toplam 697 ev yakılmıştır[60]. Şüphesiz Rum ve Ermeni çetelerinin yaptıkları mezalim bu rakamlarla sınırlı değildir. O günlere şahit olan Erbaa halkının sonraki nesillere aktardıkları olaylar çok daha vahimdir.

Pontusçu Rumlar'ın Karadeniz bölgesindeki olayları, Batı Anadolu'da Yunan işgali ile uğraşan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni sınırlı imkanlarıyla gerekli tedbirler almaya sevketmiştir. Meclis 1920 yılı sonunda 3. Kolordu bölgesindeki bütün kuvvetleri toplayacak bir idare kurmayı kararlaştırmıştır. 9 Aralık 1920'de, 407 sayılı kararname ile, 3. Ordu lağvedilerek komutanlığına Nurettin Paşa'nın getirildiği Merkez Ordusu kurulmuştur[61]. Merkez Ordusu'nun sorumluluk bölgesi Sivas Vilayeti ile Canik, Sinop, Amasya, Tokat, Çorum, Yozgat olarak belirlenmiş ve bu ordunun Tokat'ta 5. Kafkas Tümeni'ne bağlı 9. Alay'ın 3. taburu Erbaa'da konuşlandırılmıştır[62].

---

58 Kurt, **a.g.e.,** s. 137.

59 Kurt, **a.g.e.,** s. 139.

60 Kurt, **a.g.e.,** s.329.

61 **Nutuk**, c.II, s.840; Mustafa Balcıoğlu, " Milli Mücadele Sırasında Merkezi Anadolu'da Asayişi Sağlamak İçin Oluşturulan Milis Kuruluşları", **TİTE Atatürk Yolu Dergisi,** Yıl.3, c. II, S.6, (Kasım 1990), s.261.

62 **Türk İstiklal Harbi (İç Ayaklanmalar),** c.VI, s.145.

Levent Şahverdi Arşivi

Merkez Ordusu 1921 yılı başından itibaren Rum çetelerini ortadan kaldırmak için çalışmalara başlamıştır.Pontusçular'a karşı ilk tedbir olarak ellerindeki silahları toplama girişiminde bulunulmuştur. Nitekim Erbaa Pontusçuları'nın merkezi durumunda olan ve silahlarını teslim etmek istemeyen Rumların Serpin köyünde toplanması üzerine, buraya giden müfreze ile çatışmalar çıkmıştır. Çıkan çatışmalarda müfreze komutanı mülazım (yüzbaşı) ile Jandarma çavuşu yaralanmıştır. Buraya yeni müfrezelerin takviye yapılması ile asiler yakalanmıştır[63].

Batı Cephesi'nde Birinci ve İkinci İnönü Savaşları bir takım yeni kıta kuruluşlarını ve intikallerini gerektirmiştir. Dolayısıyla Merkez Ordusu'nda da düzenlemeler yapılmıştır.12 Haziran 1921'de yapılan düzenlemeye göre 27. Süvari Tugayı'na bağlı 6. ve 53. Süvari Alayları Erbaa'da bulunacaktır[64]. Buna rağmen Rum saldırılarını önlemek bir süre daha mümkün olmamıştır. Rum saldırılarını ve alınan tedbirleri 11 Ağustos 1921 tarihinde meclis görüşmelerinde dile getiren Tokat Milletvekili Mustafa Vasfi (Süsoy) Bey[65], Erbaa'da Rumların İslam köylerini yakıp yıktıklarını, bu arada kendi köylerini de yakarak İtilaf Devletlerine "Türkler köylerimizi yakıyor" diye şikayette bulunduklarını bildirmiştir. Ayrıca saldırıları önlemede Nurettin Paşa'nın aciz kaldığını belirterek istifasını istemiştir[66].

Merkez Ordusu Komutanlığı, birliklerin yerleştirildikleri yerlerin uzağında kalan ve önemli kaza merkezlerinde emniyet ve asayişi sağlamada kullanılmak üzere, bulunduğu yerin önemine göre, yüzden ikiyüze kadar mevcutlu Emniyet Teşkilatı kurulmasını istemiştir. Bu teşkilat bir çok yer-

63 Kurt, **a.g.e.**, s. 387vd.

64 **Türk İstiklal Harbi (İç Ayaklanmalar)**, c.VI, s. 148-149.

65 1876'da Tokat'ta doğan Mustafa Vasfi Bey, 1893'de orduya katılmış ve askerlik hizmetinden sonra kendi isteği ile orduda kalmıştır. Çeşitli yerlerde görevde bulunan Mustafa Vasfi Bey, I. Dünya Savaşı'nda Mustafa Kemal Paşa'nın 7. Ordu Komutanlığı'ndan itibaren bütün görevlerinde emrinde Karargah Komutanı olarak görev yapmıştır. 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın mahiyetinde Samsun'a çıkmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk dönem için yapılan seçimlerde Tokat milletvekili seçilmiştir. Meclis'in II., III. ve IV. dönemlerinde de Tokat milletvekilliği yapan Mustafa Vasfi Bey 10 Ekim 1934'de vefat etmiştir. Bkz., Coker, ***a.g.e.,*** c.III, s.915-916.

66 TBMM **Gizli Celse Zabıtları**, c. II Ankara 1983, s.215; Leyla Kaplan, "Millî Mücadele Döneminde Tokat", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c.XII, S.35, (Temmuz 1996), s. 586.

Levent Şahverdi Arşivi

de oluşturulamazken Erbaa'da başarılı bir şekilde kurulmuştur. Tokat Mutasarrıfı 21 Ağustos 1921 tarihli bir yazısında 250 kişiden oluşan Erbaa Emniyet Teşkilâtı'nda 324 kadar çeşitli cinste tüfek bulunduğunu bildirmiştir[67]. Pontusçu Rumlar'a karşı kapsamlı bir harekata girişmeyi planlayan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, bu askeri harekata kıyıdan başlanacağını açıklamıştır. Aynı zamanda Pontusçular'ın insanlık dışı faaliyetlerine tepki duyan bir Rum tarafından, Erbaa'nın Serniç köyünden Yüreka çetesinin Çarşamba kıyılarına ineceği ve orada çapulculuk yapacağı Samsun Merkez Komutanı Yüzbaşı Saim Kâzım'a ihbarı üzerine, derhal harekete geçilerek Erkan-ı Harp Kaymakamı Zühtü Beyin kumanda ettiği alaylar tarafından deniz istikametinde sürülmüş, Çarşamba yakınlarına getirilmiştir. Bu takip hareketi görevi, 1921 yılının Eylül ayı başında Bahriye Müfrezesi'ne verilmiş ve bu müfrezenin takibi sonunda Çarşamba'da çıkan çatışmalarda yüzlerce eşkıya ölmüş ve 14 papazla 50 kadar şâki yakalanmıştır[68]. Aynı yıl Merkez Ordusu'na bağlı birliklerin Rum çetelerine karşı yürüttükleri mücadeleler sonucu ele geçirilen eşkıyalar İstiklal Mahkemesi'nde yargılanarak hakettikleri cezaları vermiştir[69].

Pontus sorunu ile ilgili olarak mecliste Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey, Tokat milletvekili Rıfat ve Hamdi Beyler İçişleri Bakanı Ali Fethi Bey'den açıklama istemişlerdir. 10 Haziran 1922 tarihinde konu ile ilgili yapılan gizli oturumda söz alan Rıfat Bey, Ruslar tarafından silâhlandırılan Rumların, müslümanların can ve mal güvenliğini tehdit ettiğini ve Rum çeteleriyle müslümanlar arasında silâhlı çatışmaların yaşandığını açıklamıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Rumlara karşı Osmanlı Hükûmeti'nin ihmalkar siyaset takip ettiğini, bundan cesaret alan

67 Balcıoğlu, **a.g.e.**, s. 274.

68 **Yakın Tarihimiz,** " İstiklal Savaşı'nda Denizciler, Pontusçular'ın Sürülmesi", c. 4, S. 43, (20 Aralık 1962), s.124.

69 20 Ekim 1921 tarihinde Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yayınlanan haberde Tokat İstiklâl Mahkemesi tarafından şakilere verilen cezalar şu şekildedir; " Erbaa'dan Yorgi oğlu Panayut, Todor oğlu Çakır, Dimorta Lazları, Dimonos ve Somunoğlu Lazar, Nebi oğlu Alexsan'ın katl ve ihrâk ve derdeste jandarmaları katl-i haramlarından dolayı Tokat'ta saliben, Yani oğlu Hriston'un heyet-i fasidiye'ye dahil olarak şekavet ettiğinden Kürt Ali oğullarından Ali oğlu Kör Sadık bil-cümle hıyanet-i vataniyede bulunduğundan Tokat'ta saliben idamına karar verilmiş ve bil-cümle kararlar ayın 15'inde infaz edilmiştir". **Hakimiyet-i Milliye,** 20 Teşrinievvel 1337(1921), Numara 228.

Levent Şahverdi Arşivi

Rumların katliamlarını artırdığını, kazığa vurmak, ağaca bacağından asmak, yakmak şeklinde çeşitli işkencelerle insanları öldürdüklerini, bu olayların görüldüğü bölgelere jandarmanın giremediğini, ölen insanların toprak üzerinde çürüdüklerini ifade etmiştir[70]. Merkez Ordusu'nun Pontusçular üzerine harekatı 6 Şubat 1923 tarihine kadar sürmüştür. Pontus sorununun büyük ölçüde çözümü, Karadeniz'de yaşayan Rumlar'ın ülkenin başka yerlerine yerleştirmekle mümkün olmuştur. Rumların geri kalan kısmı ise 24 Temmuz 1923 'de imzalanan Lozan Barış Antlaşması gereği Yunanistan'a göç etmiştir[71]. Mustafa Kemal 1 Mart 1923'te yaptığı Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açış konuşmasında Pontus sorununa değinerek, Karadeniz sahili ile Amasya ve Tokat Sancakları içerisinde Pontus adlı kuruluşların dağıtıldığını belirtmiştir[72]. Böylece Karadeniz'de meydana gelen Pontus sorununun çözümüyle birlikte, bu olayların etkili bir şekilde yaşandığı Erbaa'da da Pontus sorunu sona ermiştir.Erbaa halkı yaşanan bu insanlık dışı olayları uzun süre üzerinden atamamıştır. Olayların izlerini silmek için Erbaa'yı terkeden Rum ve Ermeniler'den geriye kalan emvâli metruk binaları muhacirlerin iskanına açmak[73] ve kiraya vermek[74] suretiyle değerlendirme yoluna gitmiştir.

3. Sakarya Zaferi Öncesi ve Sonrasında Erbaa Telgrafları

Sakarya Meydan Muharebesi Milli Mücadele tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Anadolu'da büyük bir heyecanla takip edilen muharebeler için, destek mitingleri yapılmış ve telgraflar çekilmiştir. Tüm Anadolu'da olduğu gibi Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde ordumuza manevi destek olmak ve askerlerimize moral vermek amacıyla 23 Ağustos 1921 tarihinde Erbaa'da yapılan mitingde binlerce kişi Misak-ı Milli'ye bağlılık kararı almıştır. Ayrıca Erbaa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Alim

70 TBMM, **Gizli Celse Zabıtları**, c. III, s.386.

71 Yusuf Sarınay- Hamit Pehlivanlı- Abdullah Saydam, **Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası (Makaleler)**, Ankara 1999, s.108.

72 **Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni Açış Konuşmaları**, Ankara 1987, s.94.

73 **Cumhuriyet Arşivi**, 272. 0.0. 11, Yer No: 18.88.10.

74 **Cumhuriyet Arşivi**, 272. 0.0. 11, Yer No: 17.75.11.

Levent Şahverdi Arşivi

(Ateş) Efendi imzasıyla bir telgraf yayınlanmıştır. "Erbaa halkı Misak-ı Milli'yi tecdid ediyor" başlıklı telgrafta "Düşmanı kahr etmek hususundaki milletin zeval-i nâ-pezir âmâl ve memkûresinin yeni bir tezâhürüne bugün Erbaa muhiti sahne olmuştur. Binlerce halk düşmanın vahşet-i istilasına göğsünü geren fedakar ordumuza karşı perverde ettiği hissiyât-ı millinin vasi' asâr-ı fedakarı ile ibrâz etmeyi vazife bildikleri vahşet-i asârını imha ile tam bir hayat-ı istiklâle nail olmadıkça bir fert kalmayıncaya kadar azim ve kararımız nükûl etmemek hakkındaki Misak-ı Milliyi bu kerede te'yîd ve takviye eylediği necip ordumuza muhitimizin samimi selam ve ihtiramlarını iblâğa tavassutlarını istirham ve âmâl-i mukaddese-i milliyemizin karîben sahayı muvaffakına iktidarını dergah-ı kibriyadan niyaz eyleriz"[75], şeklinde bağımsız bir yaşama kavuşmadıkça bir fert kalıncaya kadar düşmanla savaşılacağı belirtilmiştir.

Yunanlıların 23 Ağustos 1921 tarihinde saldırıya geçmeleri ile başlayan Sakarya Meydan Muharebesi, 22 gün 22 gece süren çarpışmalardan sonra Yunan Ordusu'nun taarruz gücü kırılmış ve düşman Sakarya nehrinin batısına atılmıştır. 13 Eylül 1921'de Yunan Ordusu'nun perişan bir şekilde geri çekilmesi[76] Anadolu'da büyük bir sevinç ve mutluluk meydana getirmiştir. Sakarya Zaferi'ni Erbaa halkı adına yine Erbaa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Alim (Ateş) Efendi tarafından basına gönderdiği bir telgraf vasıtasıyla kutlamıştır. Kahraman ordumuza teşekkür edilerek selamlar gönderildiği bu telgrafta, "İhrâz eylediğiniz zaferden dolayı kazamız halkı, düşmanımızı kâmilen imha ile tam bir hayat-ı istiklâle nail olmadıkça bir fert kalıncaya kadar azim ve kararından nükûl etmemek hakkındaki Misak-ı Milli'yi bu kerede te'yîd ve takviye eylediler. Necip ordumuza muhitimizin samimi ve ihtiramlarının iblâğı için başkumandanımızın tavassutları istirham edilmiştir. Ve amâl-i mukaddese-i milliyemizin karîben saha-yı muvaffakiyete iktidarını dergâh-ı kibriyadan niyaz eyleriz"[77], demek suretiyle millî hedeflerimize kısa zamanda ulaşmamızı istemişlerdir.

75 **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Ağustos 1337 (1921), Numara: 277.
76 Yahya Akyüz ve diğerleri, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, I/I**, Ankara 1997, s. 137-138.
77 **Hakimiyet-i Milliye**, 23 Eylül 1337 (1921), Numara: 301.

Levent Şahverdi Arşivi

4. Erbaa'da Millî Mücadele'ye Yönelik Örgütlenme Çalışmalarında Öne Çıkan Şahsiyetler

Millî Mücadele döneminde Erbaa halkı ülkenin içerisinde bulunduğu zor şartları yakından takip etmiş, işgale uğramamasına rağmen, diğer işgal altındaki yerlerdeki insanların acılarını paylaşmaya çalışmıştır. Erbaa ileri gelenleri genelde Millî Mücadele' yi desteklemişlerdir. Erbaa Müftüsü Fehmi Efendi, müderris Alim Efendi, eşraftan Şevki Bey ve diğerleri Müdafaa-i Hukuk çatısı altında Millî Mücadele'nin başarılı olması için çalışmışlardır. Bu insanların sınırlı imkanlar dahilinde eelde ettiğimiz biyografileri şu şekildedir:

4.1. Hoca Fehmi Efendi

Hoca Fehmi Efendi'nin hayatı ile ilgili elimizde sadece Millî Mücadele'de yaptığı faaliyetlerle ilgili bilgiler bulunmaktadır[78].

Millî Mücadele'nin başlamasıyla birlikte, Erbaa müftüsü olarak bu hareketin içerisinde yer almıştır[79]. Millî Mücadele'nin hedef ve amaçları konusunda halkı aydınlatmıştır. Bu arada Tokat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşu ve faaliyetlerinde görev alan Hoca Fehmi Efendi[80], din adamı vasfıyla Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde, Heyet-i Nasiha ve İrşâdiye Heyeti'nde görev yapmıştır[81]. İstanbul Hükümeti'nin Millî Mücadele aleyhinde yayınladığı İstanbul fetvasına karşılık yayınlanan, Ankara fetvasını Erbaa müftüsü sıfatıyla tasdik etmiştir[82].

Birinci Dönem Tokat Milletvekili seçilen Şeyh Şükrü Efendi'nin meclise katılmadan istifa etmesi üzerine Hoca Fehmi Efendi milletvekili seçil-

78 Meclis faaliyetlerine katılmadığı için Tercüme-i Hâl Kağıdı doldurulamamıştır. 23 Haziran 1941 tarihinde TBMM. Başkanlığı Genel Kâtipliği'nin Tokat Valiliği'ne yazdığı yazıda Hoca Fehmi ile ilgili bilgi istenmiş ancak Tokat Valiliği'nin 8 Temmuz 1941'de verdiği cevapta hayatıyla ilgili bilgi bulunmadığı, kendisinin vefat ettiğinin öğrenildiği ve hoca kıyafetli bir fotoğrafının ilişikte yollandığı bildirilmiştir. Bkz, **TBMM. Arşivi, 1. Dönem, Tokat Milletvekilleri Dosyası.**

79 Sarıkoyuncu, **a.g.e.,** c.I, Ankara 1999, s.26.

80 Sarıkoyuncu, **a.g.e.,** c.II, s.211.

81 Mehmet Ülkü, **Milli Mücadele Döneminde Tokat,** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat 2001, s.73.

82 Sarıkoyuncu, aynı yer.

Levent Şahverdi Arşivi

miş, ancak onunda mazeret beyan ederek meclise katılmadan istifa etmesi üzerine yerine Mustafa Vasfi Bey meclise katılmıştır[83].

Hoca Fehmi Efendi, Tokat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ndeki görevini meclis açıldıktan sonrada sürdürmüş[84] ve 1931 yılında vefat etmiştir[85].

4.2. Alim (Ateş) Efendi

Millî Mücadele döneminde Erbaa'da önemli hizmetlerde bulunmuş kişilerden biriside Alim Efendi'dir. 1878 yılında Erbaa'da doğan Alim Efendi'nin babası Ömer Tahir Efendi, annesi Emine Hanımdır[86]. İstanbul Fatih Medresesi'nde 6 sene öğrenim gördükten sonra 1909 tarihinde mezun olmuştur.1910 tarihinde 200 kuruş maaşla Erbaa Mahkeme Azalığı'na atanan Alim Efendi, aynı zamanda mutasarrıflık görevinde bulunmuş, daha sonra Meclis İdare Azalığı yapmıştır[87]. Millî Mücadele'nin başlamasıyla birlikte Erbaa'da bu hareket içerisinde yer alarak, yaptığı güzel konuşmalarla halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır. Erbaa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurucuları arasında yer almış ve cemiyetin başkanlığını yapmıştır[88]. 1.1.1923 tarihinde Erbaa müderrisliğine atanan Alim Efendi, bir yıl bu görevde kaldıktan sonra Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte 3 Mart 1924'de Erbaa vaizliğine atanmıştır[89].

Harekâtı Millîye'ye tayin edilmiş ve İzmir İktisat Kongresi'ne Erbaa murahhası olarak katılmıştır[90]. Çevresinde hatip ve otoriter bir kişi olarak

---

83 TBMM Arşivi, **I. Dönem,Tokat Milletvekilleri Dosyası,** 19 Nisan 1920 Tarihli Tokat seçim Heyeti Mazbatası; Sarıkoyuncu, aynı eser, c.II, s.211; Coker, aynı eser, c.III, s.983; Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet, İkinci Grup,** İstanbul 1994, s.103; **T.B.M.M. Albümü 1920-1991,** Ankara 1994, s.45.

84 22 Mart 1921 Tarihli Vekiller Heyeti'nin 67/424 numaralı emirleri doğrultusunda, Tokat Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yeniden yapılanmaya gitmiş ve oluşturulan merkez heyetin 23 Mart 1921 tarihli yazı ile TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdiği belgede Hoca Fehmi Efendi'nin ismide geçmektedir. Bkz., Tülay Duran, **"Müdafaa-i Hukuk Örgütlerinin Yeniden Güçlendirilmesi ve Düzenlenmesi (II)", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,** S.33, (Kasım 1987), s.9-10, Ek 16.

85 **TBMM Arşivi, I. Dönem, Tokat Milletvekilleri Dosyası,** Tokat Valiliği'nin 8 Temmuz 1941 Tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kâtipliği'ne gönderdiği yazı.

86 *Diyanet İşleri Reisliği Memurlarına Ait Sicil Cüzdanı*, Sicil No: 197, Ankara 1934, s. 3; Alim Efendi'nin oğlu Şahap Ateş ile yapılan 29.12.2002 tarihli görüşme.

87 **A.g.e.,** s.33.

88 **A.g.e.,** s.19.

89 **A.g.e.,** s.5.

90 **A.g.e.,** s.33.

Levent Şahverdi Arşivi

tanınan Alim Efendi, yaptığı hizmetlerinden dolayı 18.5.1926 tarih ve 4196 numaralı İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir[91]. 1948 yılında vefat etmiştir.

4.3. Şevki (Önder) Bey

1888 yılında Erbaa'da doğan Şevki Bey, ticaretle uğraşmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan önce İttihat Terakki Partisi Erbaa şubesinde yöneticilik yapmıştır. Millî Mücadele'nin başlaması üzerine arkadaşları ile birlikte Erbaa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurucuları arasında yer almıştır. Millî Mücadele'de Erbaa ve çevresindeki görev yapan Milli Kuvvetlere maddi yardımlarda bulunmuş, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti kurulduğunda kasasının anahtarlarını yeni kurulan devlet için tahsis etmiştir. Çok partili hayata geçişte bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleri ile kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Erbaa'da teşkilatlanmasını sağlamış ve bu fırkanın Erbaa ilçe başkanlığını yapmıştır. Sanayici ve tüccar olarak yaşamını sürdüren Şevki Bey, 21.7.1953'de vefat etmiştir. İstiklal Madalyası olan Şevki Bey evli ve dört çocuk babasıdır[92].

Sonuç

Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Anadolu'nun değişik yerleri İtilâf Devletleri tarafından işgal edilmiştir. Orta Karadeniz'de bulunan Erbaa, işgallerden uzak bir yerde bulunmasına rağmen Millî Mücadele'ye gerekli desteği veren ve işgal bölgeleri ile irtibatta olan bir merkez olmuştur. Şüphesiz bu durum ateşkes antlaşmasından sonra azınlıkların ayrılıkçı faaliyetlerini artırmaları ve bulundukları yerlerde müslüman halka karşı yaptıkları insanlık dışı olaylarla da ilgilidir. Erbaalılar bir taraftan işgallere uğramış bölgelere destek vermek, yardımlarda bulunmak amacıyla Erbaa Redd-i İlhâk Cemiyeti ve Erbaa Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuş, diğer taraftan da Pontusçu Rumların ve ayrılıkcı Ermenilerin Erbaa

91 Aynı yer, s.19.

92 Şevki Bey'in torunu Ender Şevki Önder Bey'in vermiş olduğu Tercüme-i Hâl Kâğıdı.

Levent Şahverdi Arşivi

çevresindeki faaliyetleri karşısında gerekli önlemleri almaya çalışmıştır. Rum ve Ermeni çetelerine karşı ordu ile elele veren Erbaa halkı 1923 yılına kadar süren mücadeleler sonucunda bu azınlıkların faaliyetlerine son vermiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BÜYÜK TAARUZ ÖNCESİ İNGİLTERE NEZDİNDE BARIŞ GİRİŞİMLERİ VE TÜRK BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİNİN AVRUPA KAMUOYUNA DUYURULMASI

Yrd. Doç. Dr. İhsan Sabri BALKAYA*

ÖZET

Büyük taaruz öncesi başlatılan ve yaklaşık bir buçuk ay süren barış girişimleri; belkı ikinci bir savaşı önleyememiş fakat barıştan yana bir politikanın temel ilke edinildiği, Türk bağımsızlık mücadelesinin hangi şartlarda va nasıl yapıldığı açıkça Avrupa komuoyuna duyurulmuştur. Ayrıca İngiltere hükûmetinin Türk yurdunda işgali kolaylaştırıcı ve Yunanlıları haksız ve dayanıksız bir şekilde desteklediği de vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Büyük Taaruz, Millî Mücadele, İngiltere, Avrupa, Türk Yurdu.

* Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

ABSTRACT

The peace undertakings about one and a half month commencing before the Great Attack, may not be prevented the second war but also it is frankly announced the conditions of Turkish independent struggle which has the principle of peaceful policy, to the European public opinion. In addition, it is stated that the British government did baseless and unjust supported the Greeks and facilitated the occupation of Turkish lands.

Key Words

Great Attack, National Struggle, Britain, Europe Turkish land.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Türk Milleti'nin Mondros Mütarekesi İle başlayan çileli, ızdırap ve karanlık dolu günleri Sakarya Meydan Savaşı zaferi ile artık son bulma durumuna gelmişti. Yunan Ordusu yenilgiye uğratılmış ama asıl işi bitirici son darbe vurulmamıştı. 15 Mayıs 1919 günü başlayan Yunan işgalini hep desteklemiş olan İngiltere başta olmak üzere fransızlar yine maşa olarak kullandıkları bu millete zaman kazandırmak için 22 /26 Mart 1922 tarihli barış teklifini yapmış bulunuyorlardı. Bu ve buna benzer teklifler genelde Sevr'in bazı değişikliklerinden ibaretti. Düşmanın zaman kazanma gerçeğini gören Mustafa Kemal, ordunun bir taraftan taarruz için hazırlıklarını başlatmayı uygun bulurken, diğer taraftan da barış girişimini başlatmayı uygun bulmuştu.

Özellikle Londra'ya göndermeyi düşündüğü kişi mevcut hükümetin iç işleri bakanı Ali Fethi (Okyar) olmuştur. Mustafa Kemal bu amaçla Ali Fethi yi yanına çağırarak taarruz için karar verdiğini söyler. Hazırlıklarını büyük bir gizlilik içerisinde sürdüreceğini, asıl endişesinin düşmanın kuşkulanmaması olduğunu söyleyen M. Kemal sözlerine şöyle devam eder: *"İngilizlerle barışı bugünkü şartlarda aradığımız yolunda, yani Ankara'nın barış taraftarı olduğunun kanaatini verecek temaslar yapmanı, Eylül ayının ortalarına kadar İngilizlerin meşgul edilmesini istiyorum.Yusuf Kemal bey Paris'te temasta bulunurken sen de Londra'da temaslarda bulunursun ve gerekirse Paris ve Roma'ya giderek İngiltere'yi kuşkulandırmazsın"*[1]. M. Kemal, Ali Fethi'nin gayesinin ise; Misak-ı Milli kararları üzerine barışın imzalanmasının mevcut şartlarda mümkün olup olmadığını memlekete, dünyaya isbatlamak olduğunu belirtmiştir M. Kemal, eğer barış olursa, amacına kan dökmeden ve zaman kaybetmeden ulaşacaklarını söyleyerek düşüncelerini açıklamaya şöyle devam etmiştir: *"...Fakat karşımızdakiler bizi Sevr'e yakın şartlarda masaya oturtmak istediklerini biliyorsun. Bunun için de bizi oyalayıp duruyorlar. Arzusunu, hasretini çektiğimiz barışın olabilmesi, Yunan Ordusu'nun yok olması ile mümkün-*

1 Yusuf Sıtkı Mardin, **Kocataş Yalısından Anılarım**, İstanbul, 1988, s.80. Ali Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam** (Yay. Hz. Cemal kutay), İstanbul, 1980, s. 300.

Levent Şahverdi Arşivi

dür. Eylül ortalarına kadar özellikle İngiltere'nin müdahalesinden emin olmam şart, Bunu temin edebilecek misin?"[2] demiş ve yakın dostundan bu konuda elinden geleni yapacağı sözünü aldıktan sonra,diğer teferruatları konuşmuşlardır.

M. Kemal, Türk Milleti'nin ve Onun gerçek Temsilcisi TBMM'nin asıl amacının kan dökmeden milli amaca ulaşmak olduğunu söyleyerek; yapılan bu görevlendirme ile hükümet üyelerinden fevkâlede saygın ve güven kazanmış, isabetli görüş ve kararları ile kendini kabul ettirmiş olan Ali Fethi'nin görüşme ve müzakerelerde anlaşma için tam bir yetkili kılındığını da özelllikle belirtmiştir.[3]

Böylesine önemli bir vazife ile yetkili kılınan Ali Fethi Bey, sağlık sorunları nedeniyle Avrupa'ya gitmek için TBMM'den iki aylık izinli sayılması için müsaade istemiştir. Ali Fethi'nin dilekçesi 03-07-1922 günü mecliste yapılan toplantıda kabul edilmiştir.[4] Görünürde sağlık nedenleri gerçekte ise çok özel amaç için alınan bu izinin hemen sonrasında Ali Fethi, Avrupa seyahati için hazırlıklara başlamış yol haritasını belirlemeye çalışmıştır.

1- Ali Fethi Beyin Türkiye'den Ayrılması, Roma Ve Paris Görüşmeleri

Ali Fethi'nin Avrupa seyahati için en uygun yol deniz yolu idi. Bu nedenle özellikle İtalyanlar'ın kontrolündeki Antalya limanından Temmuz'un ilk haftası ayrılarak Roma'ya doğru hareket etmiştir.Roma!da oldukça sıcak karşılanan Ali Fethi; elindeki 22 Mart1922 tarihli İngiliz ve Fransız ortak barış şartlarını içeren, aynı zamanda tamamlayıcı bilgileri de ihtiva eden dosyası ile İtalyan Dış İşler Bakanı Schanzer ile kolay bir şekilde görüşmüştür. İtalyanlar'ın Ankara'ya böylesine yakın ilgi göstermesinin sebebi herkesçe bilindiği gibi Ege ve Batı Anadolu'daki Yunan haki-

2 Okyar, **a.g.e.,** s.300-301.
3 **Atatürk'ün Söylev Ve demeçleri I (1919-1938)**, Ankara,1997,s.266.
4 **TBMM Zabıt Ceridesi**, c.XXI, s.242.

Levent Şahverdi Arşivi

miyetine dahası işgaline karşı olmaları ve buna da İngiltere ile Fransa'nın sebep olmalarıdır.

İtalyan bakan yapılan görüşmede Ali Fethi Beye şu çok önemli açıklamalarda bulunmuştur: *"... Sizi tatmin edecek sulh için ne Paris, ne de bilhassa Londra'ya güvenmeyin zaman kazanıyorlar."*[5] Bu sözler özellikle Mustafa Kemal başta olmak üzere diğer arkadaşlarının, Sakarya zaferinden sonra yapılan barış tekliflerine samimi olmadığı , bize karşı zaman kayıp ettirme amaçlı olduğu anlamındaki yaklaşım ve yorumlarını haklı çıkarmıştır. Sadece bu açıklama değil sonraki gelişmelerde Ankara'yı haklı çıkaracaktır.

Ali fethi Bey Roma'daki görüşmelerini çok verimli bir şekilde tamamladıktan sonra 18 Temmuz 1922 günü fransa'nın Marsilya liman şehrine varmıştır. Burada Fransa'nın barış konusunda ki göstermiş olduğu tavrı eleştiren şu ilk demeci vermiştir: *"...Fransa'nın İzmit'e yapılan daveti henüz kabul etmemesine şaşıyorum."*[6] Böylece bir önceki Roma durağından alınan bilgilerle de beslenen tavrımız, karşımızdakilerin barış yanlısı olmayan davranışlarına daha cesur bir şekilde eleştirme olarak ortaya çıkmıştır.

Marsilya'dan ayrılan Ali fethi Paris'e gitmiştir. 23 Temmuz 1922 günü Poincare ve Franklin Bouillon ile görüşmüştür.[7] Bu görüşmenin ardından basına şu açıklamayı yapmıştır: *"...zaferi kazanabiliriz, fakat kan dökmekten çekiniyoruz."*[8] Bu ifadeler; bir taraftan Ankara'nın kendinden ne kadar emin olduğunu göstermesi bakımından önemli olduğu kadar, barış yanlısı olmamızı Fransız kamuoyuna duyurması bakımından da oldukça önemli olmuştur.

Paris'teki görüşmelerin tamamlanması üzerine Paris temsilcimiz ferit Bey ile görüşen Ali Fethi Bey, İngiliz Büyükelçiliği'ne onun aracılığı ile

---

5 Okyar, **a.g.e.**,, s.301-302.

6 Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918—11 Ekim 1922)**,TTK Basımevi, Ankara,1989, s.186.

7 Tülay Duran, "Meclisten Zafere. Mustafa Kemal" **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.V,(Temmuz 1989), s.20.

8 Jaeschke, **a.g.e.**, s.186.

Levent Sahverdi Arşivi

baş vuruda bulunmuştur. Irak ve boğazlar sorunlarının çözümünde İngiliz Hükümetiyle anlaşmaya varmak için Londra'ya gitme izni istemiştir.[9] Elçiliğin vermiş olduğu olumlu cevap üzerine Ali Fethi Bey Paris'ten ayrılarak Londra'ya gitmiştir.

2- Londra'da Yapılan Girişimler Ve İngiliz Kamuoyunun Oluşturulması

Mustafa Kemal'in olağan yetkilerle İngiltere'ye gönderdiği Ali Fethi 3 Ağustos 1922 günü Londra'ya varmıştır. Londra'da Savoy Hotel'e yerleşen temsilcimiz ilk açıklamasını The Times muhabirine yapmıştır.Yaptığı bu ilk açıklamada şunları söylemiştir: *"...Seyahatim tamamen gayri resmidir.Bilhassa Çanakkale ve Trakya için tekliflerle geldim. Ümit ederim ki Türkiye ile Büyük Britanya arasında yeni bir uzlaşma ve iyi bir anlaşma siyaseti meydana gelebilecektir. İngiltere'nin bize karşı iyi niyetinin büyük değerini bilmekteyiz. Fakat ne yazık ki , şu anda İngiltere halkının büyük bir çoğunluğu İstiklal Mücadelemizin amacından haberdar değildir."*[10] Daha ilk günden amacımızın uzlaşma ve barış olduğunu belirten Ali Fethi bey, İngiliz halkının da aydınlatılması gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Sıra resmi başvuruya gelmişti. Bunun için İngiliz Dış İşleri Bakanlığı Protokol Dairesine müracaat ederek Llyod George ve Lord Curzon ile görüşmek için istekte bulunur. İlgili daire müracaatın Curzon'a iletileceğini ve cevabın otele bildirileceğini Ali Fethi'ye söyler.Ali Fethi beyde verilecek cevabı beklemeye başlar. Tabii bu bekleyiş oldukça uzun bir bekleyiş olacaktır.

Ali Fethi'nin Londra'ya geldiğinin ertesi 4 Ağustos 1922 günü İngiltere Başbakanı Lloyd George Avam Kamarasında bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında Lloyd George; Ankara Hükümeti'nin takip ettiği politikayı eleştirmiş, barış tekliflerini reddeden tarafın Türk tarafı olduğunu, Yunanlıların teklifleri kabul ettiğini belirterek suçlunun Ankara olduğunu ortaya koyarak her zamanki gibi tarafgirliğini açıkça sergilemekten çekinmemiş-

9 Salahi Sonyel,**Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika** II, Ankara,1991,s.262.

10 Dursun Tülay, a.g.m, s.20. Gothard Jaesclıke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, s.232.

Levent Şahverdi Arşivi

tir. Konuşmasının içerisinde Ankara Hükümetinin girişimlerini zaaflıkla yorumladığı gibi, Türk Ordusunun da taarruz etmeyecek bir durumda olduğunu yorumlamaktan da uzak durmamıştır[11]. Bu konuşma üzerine Ali Fethi büyük bir olasılıkla Times'a gönderdiği makalesinde çok teferruatlı bir açıklama yapmıştır. Gayet iyi bir diplomatik dilin kullanıldığı açıklamasında Ali Fethi Ankara'nın haklılığını şöyle dile getiriyordu: *"...Şunu ilave edeyim ki, Başvekilin konuşmasında, kendi politikasını doğru göstermeye yarayan vak'alar verilmiştir ki, bunlar bir çok yanlışlıklar ihtiva etmektedir. Başvekil demiştir ki:" Eğer Londra Konferansından sonra Sevr Muahedesine ithal edilen çok esaslı tadilat Ankara Hükümetince kabul dilmiş olsaydı, bunları Yunanistan'da kabul ederdi." Halbuki hadiseleri yakından takip edenler çok iyi bilmektedirler ki tarihi hakikat şöyledir:*

1. Yunanlılar, Londra Konferansında öne sürülen teklifleri kabul etmemişler, İzmir ve Trakya için teklif edilen araştırma Komisyonunun kurulmasını katiyetle ret etmişlerdir .

2. Delegasyonumuz daha Ankara'ya dönmeden önce Yunan orduları ordumuza karşı taarruza geçmiştir."[12] Lloyd George'un bir başka dile getirdiği konu Dış İşleri Bakanımız Bekir Sami Beyin azledilişi olmuş ve bu tavır barış karşıtlığımız olarak yorumlanmıştır.Ali fethi cevap olarak; Bekir Sami'nin, Londra Konferansı teklifleri dolayısıyla değil ikili görüşmelerle imzaladığı özellikle Adana havalisi ile ilgili anlaşmalardan dolayı azledildiğini belirterek Başvekilin yanlış tefsirde bulunduğunu vurgulamıştır. Bir diğer gündeme getirilen konu Paris Konferansı esnasında teklif edilen Mütareke teklifinin reddi olmuştur.Bunun da gerçeği yansıtmadığını söyleyen Ali Fethi; sadece Yunanlılardan değil Anadolu'nun tamamının tahliyesini istediğimizi, Hıristiyan ahalinin endişelerini gidermek için müttefik zabitlerin kontrolünde yapılmasını teklif ettiğimizi söyleyerek kati bir

11 **Nermin Kırdar'ın Özel Arşivinden,** Ankara ile Paris temsilcimiz Ferit Bey aracılığı ile yapılan şifreli yazışmalardan Mission Diplomatique 6—626 Numro:2076. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Ankara,1997,s.266-267. Şapolyo Behnam, **a.g.e.,** s.429.

12 **Nermin Kırdar'ın özel Arşivinden,** Savoy Hotel, Londra, 7 Ağustos 1922 tarihli The Times'e gönderilen cevap.

Levent Şahverdi Arşivi

reddin söz konusu olmadığını belirtmiştir[13].Lloyd Gerge konuşmasının başka bir bölümünde Türklerin Hıristiyan halka özellikle Rumlara baskı ve zulüm yaptığını söylemiştir. Bu konu ile ilgili olarak Ali fethi şu tarihi hakikatları dile getirmiştir: *"...Öfkesini sadece Türklere hasreden Başvekil, Amerikan misyonerlerinin Pontus bölgesindeki mezalim hakkındaki rapor üzerinde durmaktadır. Yunanlıların Trakya ile Anadolu'da yapmış oldukları mezalimi ise sessizce geçmekte, hatta bu sessizliği ile onları mazur bile görmektedir. Bu mezalim hakkında araştırmalar yapılmış ve bu konuda bilgi, İngiliz, Amerikan, fransız, İtalyan ve diğer şahsiyetler tarafından imzalanan muhtelif raporlarda neşredilmiştir. Bunların başlıcaları şunlardır:*

1-İzmir'deki Müttefikler Arası Araştırma Misyonunun Raporu(1919).

2-Beynelmilel Kızılhaç Delegesi Mr. Maurice Gheri'nin Raporu.

3-Anadolu Amerikan Yardım Heyeti'nin Üyesi, Miss Florence Billings'in Raporu.

4-Bir Fransız Mimar, Mr. Raymond Aine'nin Raporu.

5-Lord St. Davids'in raporu.

Başvekil bu raporlardan zerrece bahsetmemiştir. Ayrıca bu memlekette bunları tanıtmak için hiç bir propaganda yapılmamıştır..."[14] Sözleri ile Başkanın ne kadar tarafgir olduğunu,gerçek mazlum ve haksızlığa uğrayan milletin Türk Milleti olduğunu ortaya koyan raporları İngiliz kamuoyunun vicdanına sunmuştur. Ali fethi devam eden yazısında özellikle barış ve barış yanlısı olup olmamakla ilgili bakış açımızı yansıtan ve İngiliz Hükümeti'nin takip ettiği politikanın nasıl yanlış, Yunan yanlısı olduğunu bir kez daha yineleyerek şu ifadelerle ortaya koymuştur:

"...Bizim sadece istediğimiz, bazı hususlarda müzakere hakkımızı muhafaza etmek idi ve bir anlaşmaya varmak, binnetice sulha varmak arzu-

13 Nermin Kırdar'ın özel arşivinden, **a.g.e.,**
14 **A.g.e.,**

Levent Şahverdi Arşivi

suyla, Müttefiklerin temsilcileri ile bir ön konferans için buluşmamızı teklif ettik. Maalesef şu ana kadar bize hiç bir cevap verilmemiştir. Bu sessizliğe rağmen barış yolunu tıkamış olan müşkil ve engelleri ortadan kaldırmak için buraya gelmiş bulunmaktayım. Bu da adil ve devamlı bir barışın temini konusundaki samimi arzumuza delalet etmektedir. Korkarım ki bu tür beyanatların yapacağı tesir genel barış davasının ve zannedersem İngiltere'nin menfaatlerinin aleyhinde olarak mevcut olan ihtilafı daha da büyütmek olmasın.

İtiraf etmeliyim ki Şark'taki bir çok münevver insan, bu nutkun şişirilmiş lafları ve insancıl duyguları perdesi arkasında taassup derecesinde bir Yunan taraftarlığı zihniyeti sezmekten, geçmişte olduğu gibi bu gün de geri kalmayacaktır.

İnanıyorum ki bir daha işaret edilmesi lazım olan husus, sulha mani olan, burada ileri sürüldüğü gibi Ankara Hükümeti'nin tutumu değildir. Bunun engelleri daha ziyade başka yerlerde aranmalıdır."[15]

Ali Fethi kendisi bu cevabı verdiği gibi Ankara'ya göndermiş olduğu 8 Ağustos 1922 tarihli 2076 nolu şifre yazı ile; mutlaka İngiltere Başbakanının konuşmasına kanıtlar sunularak bir cevabın mutlaka verilmesini de istemiştir[16]. Bu arada görüşme isteğinin cevabı hastalık gibi basit bir sebepten dolayı geri çevrilmiştir.

Ali fethi barış girişiminin bu önemli durağında bir türlü kabul görmüyor ve sudan bahanelerle resmi makamlar muhatap olmak istemiyorlardı. Bunun üzerine Mustafa Kemal'e son kanaatini şu özgün cümlelerle bildiriyordu:

" Maksadı Milliyenin istihsali ancak faaliyeti askeriye ile kabil olacaktır. Başka tetkike, başka tefsire mahal yoktur."[17] Avrupa'daki diğer temsilcilerimizden ve siyasi memurlardan gelen raporlarında aynı ifadeleri taşıması Mustafa Kemal'in vermiş olduğu karardaki haklılığını ortaya çıkarmıştır.

---

15 **A.g.e.,**

16 **Nermin Kırdar'ın Özel Arşivinde**, 8 Ağustos 1922 tarih ve 2076 nolu şifre yazı.

17 Şapolyo Behnam, **a.g.e.**, s.430. **Söylev ve Demeçler**, s.267.

Levent Şahverdi Arşivi

Savaştan başka çarenin olmadığı bu şekliyle netlik kazandıktan sonra, Ankara'da savaş hazırlıkları daha da hız kazanırken, Londra'da ki oyalamacı diplomatik faaliyetler de devam ediyordu. Londra'da basın yoluyla sesimizi duyurmaya çalışan Ali Fethi, İngiliz Basın Cemiyetine haber göndererek (tarihini tespit edemedik, muhtemelen 12/13 Ağustos olabilir) basın toplantısı yapmak istediğini bildirmiştir. Bunun üzerine bir çok gazete ve dergi temsilcisi Savoy Hotel'e gelmiştir[18]. Basın mensuplarının sorularını cesurca ve esprili şekilde cevaplandıran Ali Fethi'nin sözleri ertesi gün gazetelere manşet olmuş ve oldukça geniş yer ayrılmıştır. Gazetecilere ; Türk Milleti ile İngilizler arasında hiçbir problemin olmadığını fakat mevcut İngiliz Hükümeti'nin Türk Milletini cezalandırmak istediğini, haysiyetli bir milletin yok edilebileceğini,yalnız ezilemeyeceğini söyleyen Ali Fethi'nin şu sözleri de manşetlere taşınmıştır. *"...İnsan hakları savunucusu olduğunu iddia eden bir ülke için bu tecelli acı değil mi?"* Basın yoluyla duyurduğumuz ses etkili olmaya başlamış ve İngiliz Hükümeti kendi basınınca tenkit edilmiştir. İngiliz Dış İşler Bakanlığı İle Arnold Toynbe ve parlementer Albay Aubrey Herbert arasında sert polemikler yaşanmış, Bakanlık Ali Fethi'yi soğuk karşılamakla suçlanmıştır. Bakanlık kendini, Ali Fethi'nin Mustafa Kemal tarafından özel olarak gönderildiğini bilmediğini ve Ali Fethi'nin Dışişleri Bakanı bile olmadığını ileri sürerek savunmuştur.[19]

Ali Fethi sadece basın yolu ile değil yetkili ve de etkili kim olursa onunla görüşmenin faydalı olacağı kanaatiyle hareket etmiştir. Bu amaçla 11 Ağustos 1922 günü İngiliz Lordlarından Lord Long ile görüşmüş ve ona Türk tezi hakkında bilgi vermiştir. Ali Fethi'nin dürüst olduğunu ve İngiltere'yi memnun edecek bir barışı yürekten istediğini söyleyen Long; Ali fethi'nin görüşlerinin halka duyurulursa bunların Yakındoğu barışı için öz olarak kabul edileceğine inandığını ve Ali Fethi'nin görüşleri'nin neler olduğunu şöyle sıralamıştır:

18 Mardin Yusuf Sıtkı, **a.g.e.**, s.81-82. Okyar, **a.g.e.**, s.364.
19 Sonyel Salahi, **a.g.e.**, s.263.

Levent Şahverdi Arşivi

Geçişin serbest olacağı Boğazlar tamamen askerden arındırmalı. Azınlıkların daha etkin korunması için yeni proje hazırlanmalı. Trakya'daki Türk Yunan sınırı Edirne'den Meriç Nehri'ne çekilmeli. Long 11 Ağustos 1922 tarihli bu görüşmeden sonra Lord Curzon'u bu sorunu ele almaya çağırmıştır. Fakat Curzon ona bir hafta sonra; Ali Fethi'nin kendi yönetimi adına konuşma yetkisinin olmadığı cevabını vermiştir.[20]

İngiliz Dışişleri, basın ve kamuoyundaki bu gelişmelerden sonra Ali Fethi ile Önce resmi sonra da gayri resmi olarak temas kurmak zorunda kalmıştır. Lord Curzon, bakanlık yetkililerinden Lindsoy ve Tyrell'e Ali Fethi ile görüşme yetkisi vermiştir. 14 Ağustos 1922 tarihinde bu iki bakanlık yetkilileri ile görüşen Ali Fethi, barış konusunda şunları dile getirmiştir: Boğazlara yakın karayollarının askerden arındırılmasını ve boğazların uluslar arası teftiş sistemine tabi tutulması, Boğazlardaki istihkamların kaldırılmasını kendi hükümetimizin kabul edeceğini; Fakat Marmara Denizine herhangi bir yerde, Yunan etkisinin sürdürülmesine asla tahammül edilmeyeceğini, ayrıca Irak bölgesinde meydana gelen her hangi bir sorunu çözüme bağlamak konusunda bir anlaşma yapmaya hazır olduğumuzu söylemiştir. Ayrıca Ankara'da barışı engelleyen tarafın Londra olduğu görüşünün egemen olduğunu ve kendisinin bu engellerden bazılarının kaldırılmasına yardımcı olacağı ümidini taşıdığını özellikle yinelemiştir.[21] Ali Fethi bu görüşmeyi aynı gün Mustafa Kemal'e şifre ile iletmiştir. Görüşmeyi aktardığı yazısında milli isteklerimiz konusunda ciddi münakaşalar yaptığını belirterek kendisine gerekli cevabın verileceğini söylediklerini yazmıştır.[22]

Ankara'dan 15 Ağustos 1922 tarihli gelen cevapta; İngilizlerin görüşme isteklerinin çok önemli olduğunu, Yalnız bu arzularında samimi olup olmadıkları, aralarında anlaşmazlık olan Fransa ile, Ali Fethi'nin Londra'da kalışını uzatarak bizim Fransa ile olan dostluğumuzu bozmak gibi bir şeytani düşüncelerinin olabileceği bildirilmiştir. Yazının devamında, *"..gö-*

20 Sonyel Salahi, **a.g.e.**, s.263.
21 Jaeschke Gotthard, **a.g.e.**, s.233; Sonyel, **a.g.e.**, s.264.
22 Okyar, **a.g.e.**, s.305-306.

Levent Şahverdi Arşivi

rüşme teklifini kabul etmek lazımdır ve faydalıdır. Fakat görüşmeleri sürüncemede bırakmayarak İngilizleri ilk toplantılarda ciddi ve kati görüşler üzerine çekerek; başarı sağlanırsa herhangi bir problem olmayacağı ama ifadeleri ve hareketleri şüphe uyandırırsa oyunlarına kapılmadan geri dönmek daha uygundur..."[23] hatırlatması yapılmıştır.Mustafa Kemal'den gelen bir başka yazıda ise .

"..Zaman kazanın ve kati zaferden önce şerefli bir sulhun mümkün olmayacağını vatana ve dünyaya ispat için, İngilizlerle sulh masasına oturmaya hazır olduğumuzu devamlı olarak tekrarlayın. Matbuatla bunu her tarafa duyurmaya çalışın. Bildiğiniz tarih değişmemiştir.."[24] İfadeleri ile Ali Fethi'nin görevine, yapacakları konusunda yapılan hatırlatma ile devam etmesi istenmiştir.

Londra'da yapılan bu tür, İngiliz halkının ve basınının dikkatini çekme yolundaki faaliyetler bir müddet sonra meyvesini vermeye başlamıştır. İngiliz basınında çıkan çeşitli yazılarla hükûmetlerinin Ankara Hükûmeti'ne yönelik politikaları eleştirilmeye başlanmıştır. Aynı zamanda Ali Fethi Bey'e karşı yapılan diplomasi nezaketine uymayan tavırlarda bu eleştirilerden nasibini almıştır. Bu anlamda örnek olarak gösterebileceğimiz yazılardan biri 17 Ağustos 1922 tarihinde **The Sheffield İndependent** gazetesinde **"İngiliz Uyuşukluğu"** başlığı ile çıkmıştır. Bu yazıda: İstanbul'daki İngiliz askerlerinin yıllık masrafının 2.288.000 İngiliz Lirası olduğu vurgulanarak hükümetin vatandaşlarının vergi parasını hiç çekinmeden çarçur ettiği açıkça yazılmıştır.Yazının devamında, Ali Fethi'nin Görüşme teklifine Dışişleri'nin vermiş olduğu olumsuz cevap eleştirilmiş,resmi makamların uyuşukluk gösteren bu tavırlarının inanılır olmadığı dile getirilerek gazetedeki yazı şöyle devam etmiştir: "...Paris'te iken Fethi Bey Fransız Başvekil tarafından kabul edilmiştir. Londra'da ise onu görmezlikten geliyorlar. Bir başka fırsat daha kaybetmekte miyiz?" [25]

---

23 **Nermin Kırdar Özel Arşivinden.** Mission Diplomatique Turque 15 Ağustos 1922 tarihli belge.
24 Okyar, **a.g.e.,** s.307.
25 **Nermin Kırdar Özel Arşivinden,** 17 Ağustos 1922 tarihli The Sheffield İndependent küpürü.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir diğer taraftan İngiliz basınında aleyhimize çıkan, hiç bir zaman tarihi gerçekleri yansıtmayan yazı ve haberlere de cevaplar verilmeye çalışılmıştır. 9 Ağustos 1922 tarihli The Times Gazetesinde, Sulh Konferansı'na Ermeni heyetinin başkanı olarak katılan Avetis Aharonian'ın yayınlanan yazısında Ermeni katliamından, Türkler'in haksızlık yaptığından ve benzeri iddialarda bulunarak Ali Fethi Bey'in cevaplamasını istemiştir. Ali Fethi'de 14 Ağustos 1922 tarihli The Times Gazetesine gönderdiği yazısında iddiaları cevaplandırmıştır. Oldukça teferruatlı olan bu yazıda Türk Milleti'nin asıl nasıl bir işgal süreci yaşadığı anlatılarak, Ermenilerin bu ortamdan faydalanarak yaptıkları ihanetler ve işgal güçleri ile ortak faaliyetleri açıklanmıştır. Ali Fethi bu yazsında *"...Ermeniler Türkiye'nin dürüst vatandaşları olduğu sürece bu memlekette yaşayabilir diğer yurttaşların sahip olduğu haklardan da yararlanabilirler. Ve asırlarca yaptıkları gibi refahlarını temin edebilir, kiliseleri ve dilleri bakımından da tam bir özgürlük içinde bulunacaklardır."* ifadeleri ile vatan topraklarının bütünlüğü açısından hassasiyetimizi vurgulamış, insan hakları bakımından duyarlılığımızı ortaya koymuştur. Yazısının son kısmında ise tarihi gerçeklerin saklanmaması için şu uyarıyı yapmıştır: *"...Ancak şunu da söylemek mecburiyetindeyim ki, Ermeni cürümleri hakkında hakikat gizlendikçe ve Ermeni liderleri de diğer taraftan ısrarla mesuliyetten pay almayı kabul etmedikçe arzu edilen sulh ve huzura kavuşmak çok zor, hata imkansız olacaktır."*[26]

Ali Fethi Bey yine aynı tarihli bir başka yazısında, Sir Arthur Crosheld'in (muhtemelen milletvekili) iddialarına cevap vermiştir. Bu yazıda yine Milli Mücadele ve Türk Milleti'nin uğradığı haksızlıkları dile getirmiş, Rumlar'ın nüfus olarak çoğunluk teşkil ettiği ve Mustafa Kemal'in yanında Müslümanların tamamının olmadığı yönündeki iddialarının asılsızlığını örnekleriyle ortaya koymaya çalışmıştır.[27]

Basında çıkan iddialara cevap verirken, bir taraftan haklı davamızı İngiliz halkıyla paylaşma imkanı bulduğumuz gibi, aynı halkın Yunanlı ve

26 **Nermin Kırdar Özel Arşivinden, The Times** E:C:4, 14 Ağustos 1922 tarihli yazı.
27 **Nermin Kırdar'ın Özel Arşivinden,** 14 Ağustos 1922 tarihli yazı.

Levent Şahverdi Arşivi

Ermeni iddialarıyla kafalarında oluşmuş olan Türk Düşmanlığı'nın ne kadar gerçek dışı olduğu da ortaya konulmuştur. Artık İngiliz basınının gündemine oturmuş olan Ali Fethi bir ikinci basın toplantısı daha düzenleyecektir. Bu toplantıya Londra'daki yerli ve yabancı bütün gazete ve dergi temsilcileri davet edilmiştir. Oldukça iyi hazırlanılmış olunan toplantıda bir çok şey söylenmiş ve konuşulmuştur. Konuşulan konuların temelini Türk Bağımsızlık Mücadelesinin haklılığı ve barış yanlısı girişimlerimize İngiliz Hükümeti'nin duyarsızlığı damgasını vurmuştur. Bu anlamda söylenen sözlerin hepsini içeren şu özgün cümleler zannedersem durumu daha anlaşılır kılacaktır. *"...Türk sulhünün büyük ve şerefli bir milletin meşru hak ve hayatını teminat altına almaktan başka hiç bir gayesi yoktur." "...Lütfen sorunuz, cevap vereyim ve benden aldığınız cevapları İngiliz mesul şahsiyetlerine sual halinde tevcih ediniz, hakikati öğreniniz ve dünyaya bildiriniz. Kime ait olursa olsun dökülen kan yetmez mi?"* [28] Bu toplantı ile sadece Londra değil dünya kamuoyu Türk'ün barış çağrısını ve haklılığını duymuş oluyordu.

Bu arada karşılıklı yazışmalar, mektuplaşmalar o kadar geniş bir yelpazeye dağılmıştı ki ekonomi içerikli, sanayi ile ilgili Türkiye'de iş yapmak isteyen şirketler Ankara Hükûmeti'nin temsilcisinden güvence almak için başvuruda bulunuyorlardı. Bunlardan en dikkate değer olan 18 Ağustos 1922 tarihli Albay Rawlinson'un Conlidated Goldfield Şirketi ve ortakları adına yazmış olduğu mektuptur. Mektupta barışın imzalanmasından sonra Trabzon ve Erzurum vilayetlerindeki maden ve diğer kaynakların ismi geçen şirket tarafından kullanılması için hükûmetin ne düşünebileceği sorulmuştur. Eğer iyi karşılanırsa, ilgili şirketin bir temsilcisinin Ankara'ya temas için geleceği ve bunun için yardımcı olması istenmiştir. Hatta A. Rawlinson olumlu cevap aldıkları takdirde hemen işe başlanacağını yazmıştır.[29]Ali fethi Bey cevabını geciktirmemiş 21 Ağustos 1922 tarihinde yazmıştır. Cevap olarak, böylesi bir ekonomik faaliyet için Ankara Hü-

28 Okyar, **a.g.e.,** s.308.

29 **Nermin Kırdar'ın Özel Arşivinden,** 1 Grosvernor Place London SWI, 18 Ağustos 1922 Tarihli mektup.

Levent Şahverdi Arşivi

kûmeti'nin her hangi bir engel çıkaracağını zannetmediğini, kendisinin Ankara'ya gönderilecek temsilci için yardımcı olmaya hazır olduğunu belirtmiştir.[30]

Londra'ya geldiği 3 Mart 1922 den beri Ali Fethi'nin günleri çok yoğun geçmiştir. Üstlendiği görevi hakkıyla yerine getirmeye çalışması İngiliz Hükûmeti'ni oldukça rahatsız etmiştir.İngiliz Dışişler Bakanlığı Ali Fethi'nin kalma süresini uzatmadıkları için Londra'dan ayrılmak zorunda kalmıştır.Bundan dolayı 22 Ağustos 1922 günü Ali fethi Londra'dan ayrılmış, Paris temsilcimiz Dr. Nihat Reşat ile beraber Paris'e gitmiştir.[31] Paris'te 24 Ağustos 1922 günü şu açıklamayı yapmıştır: *"..Ankar Venedik Konferansı'na razıdır. Konferansa iştirak şartlarını daha önce Manchester Guardian'a bildirilmiştir."*[32]

Fakat Paris'te fazla kalmayacaktır. Çünkü Ağustos ayının son haftası çok önemli tarihi günün de başlayacağı zaman dilimidir. 25 Ağustos'ta Ali Fethi hem Poincore hemde İngiliz Dışişleri Müsteşarı ile görüşmüştür. Bu görüşmede müsteşar bakan adına Ali Fethi'ye; bakanın antlaşma konularını daha açık ve seçik bir şekilde hazırlama çabası içerisinde olduğunu, hazırlıklarını hızlı bir şekilde yapmaya çalıştığını ancak Eylül'ün ilk haftasında kendisini kabul edebileceğini söylemiştir[33]. Hala İngiltere bekletme politikası gütmektedir. Ancak 26 Ağustos'ta Türk Tarihi'nin o ölümsüz zaferi için taarruz emrinin verilip ve 30 Ağustos'ta Yunan yenilgisi ile sonuçlanan zaferin kazanılması bütün hesapları alt üst etmiştir. 30 Ağustos günü İngiliz Dışişlerince aranan Ali Fethi Lord Curzon tarafından Bakanlıkta görüşme için beklendiği haber verilir. Yani kazanılan zafer İngiliz oyununu bozmuş ve 3 Marttan beri takip edilen ipe un serme politikasını terk etmek zorunda bırakmıştır. Ali Fethi İngiliz Bakana gider ve bakan ona: *"...Fazla kan dökülmesine ve yunan ordusu çekilirken, İşgal edilmiş sahanın daha çok tahribat görmesine mani olmak harbin kısa süreli mütareke*

30 **Nermin Kırdar'ın Özel Arşivinden,** Savoy Hotel London ,W:C .2, 21 Ağustos 1922 Tarihli Mektup.

31 Sonyel, **a.g.e.,** s.264. 21 Ağustos 1922 tarihli Rawlinson'yazdığı mektup.

32 Jaeschke, **a.g.e.,** s.233; Jaeschke, **a.g.e.,** II, s.190.

33 Okyar, **a.g.e.,** s.310.

Levent Sahverdi Arşivi

ile durması.."[34] nı teklif eder. Bakana teklif ve görüşlerinin Ankara'ya iletileceği söylenir. Londra'da hükümetin dışında kamuoyu tarafından kabul görmüş olan Ali Fethi artık resmi makamlarında aradığı adam olmuştur. Kaldığı Savoy Hotel'in odası dolup taşıyor, hatta Yunanistan Büyükelçisi bile görüşmek için randevu istiyordu.

Bütün bu gelişmelerle beraber, İngiliz Hükümeti Ankara'yı katı olmakla suçluyor ve kazanılan zaferin durumu etkilemeyeceği mesajını veriyordu. Tabii bunlar birer blöftü ama Artık Londra'da da kalmayı yine anlamsız kılıyordu. Bu nedenle Ali fethi Paris'e oradan da Roma'ya gitmiştir.[35]Ali Fethi Paris ve Roma'da yine önemli görüşmelere imzasını atmıştır.Özellikle İtalyan Dışişler Bakanı ile yaptığı görüşmede önemli bilgi ve desteğe kavuşacaktır. İtalya bağımsız Türk Devleti'nin kuruluşunu istediğini açıkça söylemiş ve Ankara'nın İstanbul'u askeri bir harekete girişmeden çözmesi önerisinde bulunmuştur. Yine çok önemli olan şu gizli bilgi; İngiltere'nin Yunan karşısında Türk ilerleyişini durdurmak için Fransa ve İtalya'ya teklifte bulunduğunu ama olumsuz yanıt aldığını söylemiştir[36]. Bütün bu bilgiler günü gününe Ankara'ya iletilmiştir. Ankara'nın politikası bu bilgiler ışığında şekillenmiştir.

Atık bu uzun seyahatin son günlerine gelinmişti. Çok önemli ve kritik günlerde üstlendiği görevini hakkıyla yerine getiren Ali Fethi Ankara'ya dönmesi için 12 Eylül 1922 tarihli bir telgraf alır. Bunun üzerine 13 Eylül 1922 günü Roma'dan ayrılarak Ankara'ya yol alır[37].

Sonuç

Baş Komutanlık Meydan Savaşı öncesi başlatılan ve yaklaşık bir buçuk ay süren barış girişimimiz; belki ikinci bir savaşı önleyememiş fakat barıştan yana bir politikayı temel ilke edindiğimiz özellikle İngiltere kamuoyuna anlatılmıştır.

34 Okyar, **a.g.e.,** s.310-311.
35 Okyar, **a.g.e.,** s.314-315.
36 Okyar, **a.g.e.,** s.316-319.
37 Duran Tülay **a.g.e.,** s.20.

Levent Şahverdi Arşivi

İngiltere Hükûmeti'nin Türk Yurdunda işgali kolaylaştırıcı ve Yunanlıları haksız ve dayanıksız bir şekilde desteklediği açıkça ortaya konulmuştur.

Yine bu barış girişimi Türk Bağımsızlık Mücadelesi'nin hangi şartlarda ve nasıl yapıldığının açıkça Avrupa kamuoyuna duyurulması imkanı sağlamıştır.

Bu girişim, M. Kemal'in uzak görüşlülüğünü ortaya koyması ve ispatlaması bakımından da önemlidir.Çünkü; M. Kemal Ali fethi'yi gönderirken barış istiyoruz ama karşımızdakiler bizimle ancak kazanacağımız büyük bir zafer sonrası barış masasına oturacaklarını ifade etmiştir. Gerçekten de İngiltere her defasında Yunanlıları destekleyip kışkırtmış ve Batı cephesindeki ağır yenilgiden sonra ancak barış masası kurulmuştur.

Ali Fethi'nin bu ziyareti Ankara Hükûmetinin diplomatik yetenek ve kabiliyetinin de bir göstergesi olması bakımından önemlidir. Kısaca oyalama politikası ile Türk temsilcisini kabul etmeyen İngiliz gururu kırılmış ve Türk'ün haklılığı ortaya konulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İTİLÂF DEVLETLERİNİN İSTANBUL'DAKİ FAALİYETLERİ, OSMANLI HÜKÛMETLERİ ÜZERİNDEKİ BASKILARI VE HÜKÛMETLERİN TUTUMU

Yrd. Doç. Dr. Mehmet OKUR*

ÖZET

İtilâf Devletleri, "Hasta Adam" olarak isimlendirdikleri bir ülkenin I. Dünya Savaşı'nda kendilerine rakip olmasını ve hatta Çanakkale'de kendilerini bozguna uğratmasını bir türlü hazmedememişlerdi. Özellikle İngiltere, savaşın sonunda, sarsılan itibarını tekrar kazanabilmek için Osmanlı Devleti'ni en şiddetli bir şekilde cezalandırmak istemiş ve bunun ilk adımını Mondros Mütarekesi ile atmıştı.

Mütarekeden hemen sonra harekete geçen İtilâf Devletleri kuvvetleri Boğazları ve İstanbul'u kontrol altına aldıktan sonra, mütareke şartlarını göz ardı ederek yada kendilerince yorumlayarak gelişigüzel hareket etmeye başlamışlardı. Bir çok Türk vatandaşının haksız yere tevkif edilerek hapse atılması, büyük ve güzel konaklara el konulması, silâh arama bahanesiyle Türk hanelerine tecavüz edilmesi ve bazı menkul ve gayr-i menkullerin Türklerden alınarak azınlıklara verilmesi bu hareketlerin yalnızca bir kaçını oluşturmaktaydı.

İtilâf kuvvetlerinin şehirdeki bu tür uygulamaları devam ederken, Yüksek Komiserler de hükûmetlerinin taleplerini kabul ettirmek için Osmanlı Devleti'nin yöneticileriyle özellikle Padişahla sıkı temasta bulunuyorlardı.

Anahtar Kelimeler

İttilâf Kuvvetleri, Osmanlı Devleti, İstanbul, Mütareke, Yüksek Komiser.

* Atatürk Üniversitesi, Bayburt Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

Allied Powers couldn't tolerate Ottoman State's struggle against them in World War I and the victory of Dardanelles anyway. Especially England wanted to punish Ottoman State violently and at the end of the War, he got Mondros Armistice signed as a punishment.

After the armistice, the military powers of Allied States took actions according to the armistie articles which they commented in conformitiy with their advantage. They took into supervision Istanbul ant the Straits. Several of their actions were to send to prison a lot of Turkish citizens unjustly, to occupy big and magnificent houses unlawfilly an at will, to give real estates belong to Turks to the minorities etc. Meanwhle, their high commissioners communicated with Turkish statesmen and especialliy with Sultan.

Administrive, juridical and economic authority of Ottoman State were took in hand by Allied States. For an example, British High Commisioner wrote a latter to Tevfik Pasha and wanted to be changed mutasarrıf of Kayseri. His will were realised immediately.

Key Words

Allied Powers, Ottoman State, Istanbul, Armistice, High Commissioner.

Levent Şahverdi Arşivi

İtilâf Devletleri, "Hasta Adam" olarak isimlendirdikleri bir ülkenin I. Dünya Savaşı'nda kendilerine rakip olmasını ve hatta Çanakkale'de kendilerini bozguna uğratmasını bir türlü hazmedememişlerdi. Özellikle İngiltere, savaşın sonunda, sarsılan itibarını tekrar kazanabilmek için Osmanlı Devleti'ni en şiddetli bir şekilde cezalandırmak istemiş ve bunun ilk adımını Mondros Mütarekesi ile atmıştı.

Mütarekenin imzalanmasından bir kaç gün sonra harekete geçen İtilâf Devletleri donanması, 3 yıl önce savaşarak geçemedikleri Çanakkale Boğazı'nı bu kez işgal etmeye hazırlanıyorlardı. İşin ilginç yanı, Çanakkale Savaşlarında İtilâf savaş gemilerini bir bir batıran Nusret Mayın Gemisi, bu kez Çanakkale Boğazı'ndaki mayınları temizlemekle görevlendirilmişti. Nusret Mayın Gemisi tarafından temizlenen sulardan geçen İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan savaş gemileri İstanbul'a doğru harekete geçerek, mütarekenin Boğazlara ilişkin hükümlerini uygulamaya başladılar[1]. Çanakkale Boğazı'nın iki yakasında 273 top, 12 mayın hattında 579 mayın, 2 denizaltı engel, 1 torpido bataryası ile 16 ışıldak bulunuyordu. "Bataryalarından alınan erler, uzak başka ordugahlara gitmek üzere şan ve şerefle savundukları mevzilerinden gözyaşları ile ayrıldılar ve yerlerini İtilâf askerlerine terk ettiler.[2] 6 Kasım 1918'de başlayan istihkamlara el koyma faaliyeti 12 Kasım'da tamamlandı.[3] Bu süre içerisinde 200 kişilik bir İtilâf kuvveti Seddülbahir'e, 400 kişilik bir kuvvet de Kumkale'ye yerleştirildi.[4]

İtilâf Devletleri'nin bu el koyma faaliyeti sonucunda Türk Müstahkem Mevki Kumandanlığı; Yunus Torpidosu ve Nusret Mayın Gemisi'yle İstanbul'a taşındı.[5] Böylece İtilâf Deniz Kuvvetleri'nin, İstanbul Limanı'na gelmelerini önleyecek ciddi bir engel kalmadı.

---

1 Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Ankara, 1990, s. 44.

2 Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I**, Ankara, 1993, s. 13.

3 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I**, İstanbul, 1991, s. 54.

4 Hatırlanacağı üzere İtilâf Devletleri Çanakkale savaşlarında bu tabyaları alamamışlar 1916 yılının başında buradan çekilmek zorunda kalmışlardı. **Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s. 162.

5 **T.İ.H I**, s. 170. Bu işgal hareketine tepki gösteren bazı genç subaylar, Boğazlardan geçecek Yunan gemilerine suikast yapmayı planlamışlarsa da üst rütbeli subayların uyarısıyla bu hareketlerinden vazgeçmişlerdir. Erol Mütercimler, **Kurtuluş Savaşı'na Denizden Gelen Destek**, İstanbul, 1992, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul Limanı'na gelecek İtilâf filolarının, İstanbul'da karaya asker çıkarması ihtimali, mütarekenameye aykırı olduğu kadar, Hükûmeti denizden ve karadan kontrol ve baskı altında bulunduracağından hiç istenmeyen ve önüne geçilmesi gereken bir tehlike idi.

Mütarekenameyi hükûmet adına imzalamış olan Bahriye Nazırı Rauf Bey, Amiral Calthorpe ile temasa geçmek, İtilâf filoları ile birlikte Yunan harp gemilerinin de gelmesini ve İstanbul'un İtilâf kuvvetleri tarafından muhtemel bir işgalini önlemek üzere hükûmetçe vazifelendirildi.

Bu meseleyle ilgili olarak Amiral Calthorpe'a bilgi vermek üzere Mondros'a gönderilmiş olan Yüzbaşı Şevket'e 5/6 Kasım 1918'de gönderilen telgrafta; "İstanbul'un İtilâf kuvvetleri tarafından işgali ancak, dahili bir ihtilâl vukuuna bağlı bulunduğuna dair, azınlıklar arasında bir kanaat husulüne çalışıldığı, Patrikhanece çeşitli faaliyetler gösterildiği, gerçi Hükûmet her çeşit tedbiri ittihaz etmişse de, gayr-i müslimlerin silahla mukabeleye kararlı oldukları ve bu suretle çıkacak karışıklıklar neticesinde şehrin işgallerine müsaade edilmesinin doğru olmayacağı ve İngiliz filosunun İstanbul'a geleceği günü önceden haber verilmesinin temini" isteniyordu.

Deniz Yzb.Şevket, 7 Kasım 1918'de bu konu hakkında Amiral Calthorpe'un şu kısa cevabını bildirdi:

"Hükûmetimden emir aldığımdan, Yunan gemilerinin İstanbul'a gelmesini men edemeyeceğim. Osmanlı Hükûmeti'nin bir karışıklık çıkmasına meydan vermeyeceğine eminim."[6]

İstanbul'un işgalini veya en azından Yunan gemilerinin İstanbul'a girmesini önlemek için yeni bir teşebbüste bulunan Hükûmet bu kez, Boğazlar ve Trakya İtilâf Kuvvetleri Kumandanı General Wilson'un irtibat subayı olarak görevlendirilen Kurmay Yzb.Sadullah Bey'den, bu konu ile ilgili teşebbüste bulunmasını istedi. 10 Kasım 1918 günü Mondros'a varan Sadullah Bey, Amiral Calthorpe ve Wilson ile yaptığı görüşmeler sonucunda gönderdiği raporda hükûmetin ümitlerini suya düşüren aşağıdaki bilgileri vermekteydi:

6 **T.İ.H I**, s. 174-175.

Levent Şahverdi Arşivi

"Amiral ile yaptığım görüşmede, Yunan gemilerinin İstanbul'a gelmemesi için tekrar rica ettim. Bu emrin değiştirilmesine imkân olmadığını bildirdi. Yalnız Yunan gemilerini Selimiye Kışlası açıklarında bırakmak suretiyle, İstanbul'dan biraz uzak bulundurulmasını muvafakat etti... Bununla beraber Yunanlıların Londra'da bir teşebbüste bulunarak, bu planı değiştirmeye çalışmalarının muhtemel olduğunu da bildirdi."[7]

Görüldüğü üzere Osmanlı Hükûmeti, İtilâf Kuvvetleri'nin İstanbul'a gelmemesi için Mondros Mütarekesi görüşmeleri sırasında, mütarekenin ilk günlerinde yoğun teşebbüslerde bulundu. Bunu önleyemeyeceğini anlayınca, hiç olmasa Yunan gemilerinin gelmesini engellemek istedi. Ancak bu teşebbüslerden herhangi bir sonuç alınamadı.

Hükûmetin bu teşebbüsleri sırasında İtilâf askerî temsilcileri İstanbul'a gelmeye başlamışlardı. 7 Kasım'da İstanbul'a bir İngiliz Heyeti geldi. Bunlar, Harbiye ve Bahriye Nezaretleri nezdinde irtibat subayı olarak görev yapacak olan Albay Murphy, Binbaşı Chilton, Yüzbaşı Hoylet ve Teğmen Dweyk adlarındaki subaylardı. 8 Kasım 1918'de ise 4 Fransız subayı Arion adlı gemiden Galata Rıhtımı'na çıktılar ve Beyoğlu'ndaki Fransız elçiliğine gittiler. Bu subayların Beyoğlu Caddesi'nden geçişleri sırasında azınlıklar çılgınca gösterilerde bulundular.[8]

İtilâf Devletleri donanması İstanbul'a gelmeden bu devletlere mensup irtibat subayları gelmeye devam ediyordu. 10 Kasım'da İngiliz Clarck Muhribi ile 2 İngiliz generali Cory ve Vaugh, Fransız Mange'ni muhribiyle de General Brunoust İstanbul'a geldiler.[9]

Çanakkale Boğazı'nın açılması ve işgali, İtilâf Devletleri'ne İstanbul ve Karadeniz Boğazı yolunu da açmıştı. 8 Kasım'dan itibaren İstanbul Limanı'na gelmeye başlayan İtilâf Devletleri'ne ait 15 muharebe gemisi, 11 kruvazör, 29 muhrip ve 6 denizaltı gemisinden oluşan 61 parçalık bir İtilâf

7 **T.İ.H I**, s. 176.

8 Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya I**, s. 54.

9 Afif Büyüktuğrul, "İstiklal Savaşında Türk Sularında Yabancı Devlet Donanma Harekâtı (1918-1922)" **Belleten**, XXXIX/53, (Ocak 1975), s. 87; **Türk İstiklal Harbi, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı V**, Ankara 1964, s. 10.

Levent Şahverdi Arşivi

filosu, 13 Kasım 1918'de İstanbul'u kontrol altına aldılar. Bu filonun içinde Yunanistan'a ait bir zırhlı kruvazör ile dört muhrip de yer almaktaydı.[10]

İşgal hareketi çok üzücü idi. Ancak işgal donanmasında Yunan gemilerinin bulunması üzüntüyü bir kat daha artırıyordu. Nitekim Bab-ı âlinin yüksek memurlarından birisi; "Biz İtilâf kuvvetlerini işgal kuvveti olarak değil de dostlarımız olarak karşılamaya hazırlanıyorduk, oysa Fransızların İskenderun'u ve İngilizlerin de Musul'u işgal etmelerinden sonra şimdi de İstanbul'un işgaline başlandığını üzülerek izlemekteyiz" demiştir.[11]

Başında General Wilson'un bulunduğu Müttefik kuvvetler bünyesinde 2616 İngiliz askeri görev yapmaktaydı. İtilâf kuvvetlerinin karaya çıkmasını takip eden haftalarda Alman ve Avusturyalı birlikler ülkelerine dönerken, İngiliz kuvvetleri de çeşitli mevkilere yerleşmeye başladılar. Şehirdeki müttefik kıtasının karargâhı İngiliz Kız Okulu'ydu. Karadeniz Müttefik Ordusu'nun karargahı ise Harbiye idi.[12] 27 Kasım'da İstanbul'a gelen General Milne ise, karargahının 18 Aralık 1918'de gelmesinden sonra Haydarpaşa Demiryolu İstasyonu'nu denetim altına aldı.[13]

Çanakkale ve İstanbul Boğazı'nı kontrol altına alan İtilâf Devletleri daha sonra Karadeniz'e doğru harekete geçtiler. Karadeniz Müstahkem Mevki Kumandanlığı'nın savunma silahları 76 mayın, 8 ışıldak, 1 denizaltı mania ağı ve 1 torpido bataryasından ibaretti.

İtilâf Devletleri donanmasının İstanbul Limanı'na demirlediği 13 Kasım 1918 günü Müstahkem Mevki Kumandanı ile bir İngiliz yarbayı arasında müstahkem mevkilerin boşaltılmasına ilişkin bir protokol hazırlandı. Buna göre boşaltma 14 Kasım sabahı başlayacak ve 15 Kasım sabahı tamamlanacaktı. Yine bu protokole göre top başına ikişer er ve her taburda bir subay bulunacaktı.[14] Bu boşaltma işleminin tamamlanmasından sonra

10 Tevfik Bıyıklıoğlu, "I.Dünya Harbinde Boğazlar Problemi", **Belleten**, XXV/97-100, (Ocak 1961), s. 81; **T.İ.H I**, s. 170; Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I**, s. 24. İstanbul Limanı'na gelen İtilâf Devletleri'ne ait harp gemilerinin sayısı iki gün içersinde 167'ye yükseldi. Bu gemiler; 16 muharebe gemisi, 12 kruvazör, 52 muhrip, 11 denizaltı olmak üzere toplam 91 savaş gemisi ve 10 gambot, 18 balıkçı gemisi, 25 nakliye gemisi, 1 hastane, depo ve 22 mayın arama-tarama gemisi olarak 76 yardımcı gemiden ibaretti. **T.İ.H I**, s. 180.

11 Osman Ulagay, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, İstanbul, 1974, s. 35.

12 Philip Mansel, **Konstantinapolis** (Çev.: Şerif Erol), İstanbul, 1996, s. 353.

13 Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya I**, s. 56.

14 **T.İ.H I**, s. 115.

Levent Şahverdi Arşivi

Anadolu yakasına bir Fransız, Rumeli yakasına da bir İngiliz taburu yerleştirildi.[15]

Çanakkale ve Karadeniz Boğazları Mondros Mütarekesi'nin birinci maddesine göre işgal edilmişti. Ancak, Mondros Mütarekesi'nde Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul'un işgalini haklı gösterecek herhangi bir hüküm bulunmamasına rağmen, İtilâf Devletleri, Boğazlara uyguladıkları statüyü İstanbul için de uygulamaya koydular.[16] Yine hatırlanacağı üzere mütareke hükümlerinde, İtilâf Devletleri gemilerinin Osmanlı Devleti'nin bütün limanlarından faydalanabilecekleri belirtilmekteydi. Bu bağlamda İstanbul Limanı'na da gelmeleri mümkündü ve bunu da engelleyecek herhangi bir madde yoktu.

İtilâf filolarının başında İstanbul'a gelen İngiliz Amirali Calthorpe, İngiliz Yüksek Komiserliği'ne atandı. Calthorpe'dan başka, yardımcısı R.Webb, Fransız yüksek Komiseri Amiral Amet ve İtalya Yüksek Komiseri Conte Sforza İstabul'a gelmişti. Yüksek komiserlerden başka İtilâf Devletleri yüksek kumanda merkezleri de İstanbul'a gelmişti. Bunlar:

General Milne idaresindeki İngiliz Selanik Kuvvetleri Başkumandanlığı

General Franchet d'Esperey idaresindeki Fransız Şark Orduları Başkumandanlığı

General Wilson idaresindeki Trakya ve Boğazlar İtilâf Devletleri Kumandanlığı

General Bruneat idaresindeki Türkiye'de İtilâf İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı

Tuğgeneral E.J.F.Vaughan idaresindeki İtilâf Deniz ve Kara İdare Komisyonu.

Yüksek komiserlerin ve kumanda merkezlerinin İstanbul'a yerleşmeleri Osmanlı başkentinin artık fiilen işgal edildiğinin en açık belirtisiydi.[17]

---

15 Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1973, s. 24.

16 **T.İ.H I**, s. 117.

17 **T.İ.H I**, s. 123. Halbuki Mondros Mütarekesi'nde İstanbul'da İtilaf Devletleri'nin birer Yüksek Komiserlik oluşturacağına dair bir hüküm yoktu. İstanbul'a taalluk eden bahislerde (4. ve 21. maddeler) bu yalnız harp esirlerinin İstanbul'da iadesi ve iaşe nezaretine İtilaf Devletleri tarafından birer mümessilin tayini bildiriliyor ve başka bir şey denilmiyordu. Theodor Werner, **Türkler İngilizlerin Yumruğu Altında (1918-1923)**, s. 20.

Levent Şahverdi Arşivi

İşgal kuvvetleri arasında en fazla güce sahip olan İngiltere, kendi politikalarını Osmanlı Devleti'ne empoze ettirmek için her şeyi hazırlamıştı.[18]

Boğazları ve İstanbul'u kontrol altına alan İtilâf Devletleri kuvvetleri, mütareke şartlarını göz ardı ederek, gelişigüzel hareket etmeye başladılar. Örneğin; İtilâf ordularına tercümanlık eden gayri müslimler yüzünden İngilizler, haksız yere bir çok Türk vatandaşını tevkif ederek hapse attılar. Zira gayr-i müslim tercümanlar, şahsi meseleleri ve Türklere karşı besledikleri intikamcı duygular nedeniyle Türkler hakkında gerçek dışı iddiada bulunuyorlar ve yanlış çeviri yapıyorlardı. Yine İngilizler ve Fransızlar Türklere ait olan ve gözlerine kestirdikleri büyük ve güzel konaklara el koyuyorlardı. Ayrıca, silah arama bahanesiyle, Türk hanelerine sıkça tecavüz edildiği görülmüştü. İngilizlerin bu aramalarda yalnızca silâh almadıkları bir takım değerli eşyaları da gasbettikleri yönünde sık sık şikayetler yükselmekteydi.[19]

İtilâf kuvvetlerinin şehirdeki bu tür uygulamaları devam ederken, Yüksek Komiserler de Osmanlı Devleti'nin yöneticileriyle özellikle padişahla sıkı temasta bulunmaya başladılar. Özellikle İngiliz Yüksek Komiserliği'nin yürüttüğü bu çıkarcı ve baskıcı politika Osmanlı Sarayı ve Hükûmeti üzerinde etkili olmaya başlamıştı.[20]

Mütareke şartlarının ağırlığı nedeniyle iyice köşeye sıkışan ve bütün umudunu kaybeden Sultan Vahideddin ise, İngilizlere yaklaşmakta herhangi bir mahzur görmemekteydi. Ona göre elverişli bir barış antlaşması elde etmek için İtilâf Devletleri'nin, özellikle İngilizlerin suyuna gitmek gerekirdi.[21] Bu nedenle Padişah, İtilâf Donanması henüz İstanbul'a gelmeden,

---

18 Orhan Koloğlu, **Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918, Zafer-i Nihai'den Tam Teslimiyete**, İstanbul, 2000, I, s. 217.

19 Şevket Rado, "Mütareke Günlerinde İstanbul" **Hayat Tarih Mecmuası,** 1 Mayıs 1971, Yıl:7, Cilt:1, sayı:4, s. 15-16. İngilizlerin bu haksız uygulamalarından İstanbul çevresindeki köyler de nasibini almaktaydı. 9 Mart 1919'da, Kemerburgaz'a bağlı Pentehor Köyü'nde Mehmed Ali Bey adında birisinin çiftliği İngiliz ve Yunan askerleri tarafından silah arama bahanesiyle basılmış ve Mehmed Ali Bey tutuklanmıştı. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, 49-2/10.**

20 Salih Tunç, **İşgal Döneminde İstanbul Basını (1918-1922)**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1999, s. 29.

21 Erik Van Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, 1996, s. 199.

Levent Şahverdi Arşivi

İttihatçı vekillerden oluşan Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti'nin yerine, kendisinin ve İtilâf Devletlerinin hemen her dediğini yapacak Tevfik Paşa Hükûmeti'ni kurdurmuştu. Bu şekilde İtilâf Devletlerine dostluk mesajı veren Vahidettin, sonraki günlerde takip edeceği politikanın da temellerini atmış oluyordu.

İngilizler Osmanlı kamuoyu üzerindeki baskılarını artırmak için, 22 Kasım 1918'de basına sansür koydular.[22] Bu karar Aralık 1918 başında bir Meclis-i Vükela kararıyla resmileştirildi. Yine, Kasım ayı ortalarında telgraf müdürüyle görüşen bir Fransız ve İngiliz subayı, resmî yazışmalar dışındaki tüm haberleşmeleri mütareke gereğince kontrol yetkisine sahip olduklarını bildirdiler. Böylece, İstanbul - Köstence, İstanbul - Odesa kabloları İtilâf Devletleri'nin kontrolüne girmiş oldu. İngiliz Amirali Calthorpe ise, İstanbul ile İtilâf Devletleri arasındaki haberleşmeleri kontrol edeceklerini, gerekirse iç güvenlik bakımından Osmanlı ülkesi içinde de haberleşmeleri denetleyebileceklerini bildirmiş ve hemen akabinde Fransız subaylar İstanbul ve Beyoğlu Postahanelerine yerleştirilmişlerdir.[23]

İtilâf Devletleri'nin istekleri bitmek tükenmek bilmiyordu. İşgal Kuvvetleri Kumandanlığı, Babıâli'ye başvurarak İngiliz ve Fransız hasta esirleri için hastane yapılmak üzere Mekteb-i Harbiye'nin 72 saat içinde kendilerine teslimini istedi. Aralık ayı sonlarında da Fransız Amirali Amet ile İşgal Kuvvetleri Komutan Yardımcısı General Brunoust, Osmanlı maliyesini güç durumda bırakma pahasına Osmanlı Devleti'nden bazı isteklerde bulundular. Bunlardan birincisi, İstanbul'daki İtilâf Devletleri deniz kuvvetlerinin masrafları için acilen 120.000 ve diğeri de Fransız işgal ordusunun Aralık ayı harcamalarının karşılanması amacıyla 29 Aralık 1918 tarihine kadar 200.000 Türk lirası ödenmesi idi.[24]

Hükûmete baskıyla yetinmeyen İtilâf Devletleri bazı işlerde Hükûmeti de devreden çıkarıyorlardı. Nitekim İtilâf Devletleri Kumandanı Gene-

22 Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Ankara, 1989, s. 6.

23 Tayip Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken I,** Ankara, 1959, s. 13.

24 Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken I,** s. 13-14.

Levent Şahverdi Arşivi

ral Wilson, 17 Ocak 1919'da Harbiye Nezareti'ne aşağıdaki yazıyı göndererek Osmanlı Zabıtası'nın kontrolünü üzerine aldığını bildirdi[25]:

"Harbiye Nezareti'ne;

1- Mahalli idarenin memnuniyet verici şartlar içinde bulunmamasından dolayı, İtilâf kuvvetlerinin yeter derecede korunması için, Osmanlı Zabıtasının fiilen kontrolünü deruhte etmeye mecbur olduğumu arz ederim. General Fuller'i bu maksatla İtilâf Komisyonu Reisliği'ne atadım.

2- Bu komisyon, bugünkü zabıta usullerini inceleyecek ve lüzumlu olduğuna karar vereceğim tedbirleri uygulayacaktır.

3- Bunun için şehrin polis ve jandarma amirlerine, komisyon reisliğinden gelen emir ve talimatı uygulamaları için gerekli emirlerin verilmesini rica ederim".

Böylece Ocak 1919'dan sonra, İstanbul'da, asayiş ve inzibat işleri İtilâf inzibat kuvvetlerinin kontrolü altında yeniden düzenlendi. Buna göre:

Beyoğlu ve Boğazın Rumeli yakası iki bölgeye ayrıldı ve her birine, İngiliz, Fransız ve İtalyan polislerinden onar polisle, İngiliz, Fransız ve İtalyan subaylarından oluşan birer heyet konuldu. Bu iki bölgenin başına da bir İngiliz Yüzbaşı getirildi.

İstanbul yakası da iki bölgeye ayrıldı ve idaresi bir Fransız Yüzbaşısına verildi.

Üsküdar, Kadıköy ve Boğaz'ın Anadolu yakasının inzibat işleri ise İtalyanlara bağlandı.[26]

Müttefik Polis Organizasyonuna atanmış olan Fransız Subayı General Fuller, alt komisyondaki Türklere, on günde bir kendisine ülkenin siyasi durumuyla ilgili rapor sunmaları talimatını verdi. Halbuki, ne Yüksek Komiserlerin ne de onlara bağlı askerlerin böyle bir istekte bulunmaya hakları yoktu.[27]

Yine İtilâf Devletleri, kendi askeri mahkemelerini, hapishanelerini ve bankalarını kurarak, buraları kendi muhafızları vasıtasıyla koruma altına aldılar.[28]

---

25 **T.İ.H I**, s.126; Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, s. 98.

26 **T.İ.H I**, s. 185-186.

27 **British Documents On Foreign Affairs**, Series B, Part II, Volum I, Doc. 30, (92739), No: 970.

28 **T.İ.H I**, s. 186.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'dan sonra Osmanlı kıyıları da İtilâf Devletleri tarafından kontrol altına alındı. Karadeniz'in Trabzon Limanı'ndan İnebolu Limanı'na kadar olan kısmı İngilizlerin; Zonguldak - Ereğli limanlarıyla, Akdeniz'de İskenderun, Mersin limanları Fransızların; Edremit, İzmir, Bodrum, Marmaris ve Antalya Limanları ise İtalyanların kontrolüne verildi.[29]

Osmanlı Hükûmeti üzerindeki askeri ve politik baskılarını artıran ve başkentteki inzibat sorumluluğunu da üzerine alan İtilâf Devletleri'nin bir başka girişimi de İstanbul depolarında bulunan ve ganimet olarak alındığı iddia edilen Rus silahlarının kendilerine teslim edilmesini istemeleriydi. Osmanlı Hükûmeti bu talebi, söz konusu silahların çok az kısmının Almanlar tarafından Ruslardan alındığını ve kendilerine satılmış olduğunu belirterek reddetti. Fakat İtilâf Devletleri'nin baskısı karşısında 12 Aralık 1918 tarihli bir Meclis-i Vükelâ kararıyla bu isteği kabul etmek zorunda kaldı.[30]

İşgal kuvvetleri, kendi isteklerine aykırı davranan kişi ve kurumları da Osmanlı Hükûmeti'ne bildirerek azl ve tasfiyelerini sağlamaktaydılar. Nitekim İngiliz Yüksek Komiserliği, 24 şubat 1919'da Sadrazam Tevfik Paşaya yazdığı mektupta, Kayseri Mutasarrıfı'nın derhal değiştirilerek yerine İngilizlerin isteklerini yerine getirecek birinin atanmasını istedi. Ankara'da da bir düzelme olmazsa, oradaki memurların da görevlerinden alınmasını isteyeceklerini bildirdi. Hükûmet de İngilizlerin isteğini derhal getirerek Kayseri Mutasarrıfını ve Ankara Valisini değiştirdi.[31] Yine İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri, 9 Mart 1919'da Osmanlı Hükûmeti'ne yaptığı başvuruda, Balıkesir'de yayımlanmakta olan Ses Gazetesi'nin süresiz kapatılması ve gazete müdürünün tutuklanarak yargılanmasını istemişlerdi.[32] Bunun üzerine Dahiliye Nezareti'nin talebi ve Meclis-i Vükelâ'nın onayıyla gazete sürekli kapatılmış, gazete müdürü ise divan-ı harbe sevkedilmiştir.[33]

29 Mansel, **Konstantinopolis**, s. 354.
30 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükelâ Mazbataları, 213/59.**
31 Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I**, İstanbul, 1992, s. 162.
32 **BOA, DH-KMS, 50-1/33.**
33 **BOA, DH-KMS, 50-1/33.**

Levent Sahverdi Arşivi

İtilâf Devletleri, kendi istekleri yetmiyormuş gibi, İstanbul'daki Osmanlı azınlık vatandaşlarının isteklerini de gündeme getiriyorlardı. Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması, gayrimüslim azınlıkları bir hayli sevindirmişti. İtilâf donanmasının İstanbul'a gelmesinden cesaret alan gayrimüslimler, özellikle harp sırasında seferberlik gerekçesiyle el konulmuş olan menkul ve gayri menkullerini geri almak için İtilâf Yüksek Komiserlerine başvurmaya başladılar.[34]

Örneğin, Bakırköy Peştemalcı Sokağı'nda Mariko Çekina'nın sahibi bulunduğu ve Yusuf Bey adlı bir kimsenin işgal ettiği 7 numaralı evin mahkeme kararını beklemeksizin sahibine teslimi kararlaştırılmıştı. Yine, Bakırköy, Yenimahalle'de Zaruc Adamyan adlı bir Ermeni'ye ait olup, Binbaşı Ali Rıza Bey tarafından işgal edilmiş olduğu sanılan – ki sonradan Ali Rıza Bey olmadığı anlaşılıyor - Bir evin tahliye edilerek sahibine iadesi, İngiliz siyasî temsilciliğinden istenmişti. Bu ve benzeri olaylara İstanbul'un hemen her semtinde rastlamak mümkündü[35].

İtilâf Yüksek Komiserlerinin Osmanlı Hükûmeti üzerindeki bir başka müdahale unsuru da hapishanelerdeki Ermeni ve Rum esirlerinin serbest bırakılması idi. Bu doğrultuda, Tevfik Paşa Hükûmeti 23 Aralık 1918'de yani Meclis dağıtılır dağıtılmaz afla ilgili bir kararname çıkardı. Bu af tasarısına göre; Vahideddin'in cülusuna kadar işlenmiş suçlar affediliyor, fakat tehcir işlerinde yasal sorumluluğu olanlar, bir unsurdan olup başka unsura karşı siyasal maksatla suç işleyenler, düşman ordusuna katılan ya da düşmana yardım edenler istisna tutuluyordu.[36] Kararnamede her ne kadar siyasal maksatlar için suç işleyenler ve düşmana yardım edenler aftan muaf tutulmuşlarsa da İtilâf Devletleri buna pek uymadı. Zira Anadolu'nun hemen her tarafındaki İngiliz temsilcileri bulundukları yerlerdeki Ermeni ve Rum tutukluların serbest bırakılması için yerel hükûmete baskı yaptıkları gibi zaman zaman kendi inisiyatifleri ile hapishanelere giderek tutuk-

34 Mustafa Budak, "Mütareke Döneminde İtilâf Devletleri'nin Müdahaleleri", **İlmi Araştırmalar,** Sayı: 5, İstanbul, 1997, s. 95.

35 Budak, **İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri,** s. 96.

36 Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele I**, s. 139.

Levent Şahverdi Arşivi

lu ve mahkûmları serbest bırakıyorlardı.[37] Serbest bırakılanlar arasında çok sayıda Yunan vatandaşı da bulunmaktaydı.[38] Bu serbest bırakma işlemleri sadece İtilâf kontrol subayları ile sınırlı kalmıyor, İtilâf kuvvetlerine mensup diğer polis ve askerler tarafından da uygulanıyordu.[39] Hatta İtilâf devletlerine mensup subay ve askerlerin hapishanelerdeki mahkûmları zorla serbest bıraktırmaları[40] ve hapishaneleri teftişlerinde saygısız davranmaları sebebiyle çok sayıda hapishane müdürü istifa talebinde bulunmuştu.[41]

Her ne sebeple olursa olsun tutuklu bulunan gayri müslim vatandaşların serbest bırakılması için çaba gösteren İtilâf Yüksek Komiserleri, suçu olsun olmasın İttihat ve Terakki'ye mensup ve kendilerine karşı olan kişilerin tutuklanması için de Osmanlı Hükûmeti nezdinde girişimde bulunuyorlardı. İngiliz Yüksek Komiserliği, Şubat 1919'da İngiliz savaş tutsaklarına kötü muamele ettiklerini ileri sürdükleri 23 Kişilik bir liste hazırlayarak, Hükûmetin bunların kendilerine teslimini istedi. Londra'dan gönderilen 5 Şubat tarihli telde ise, Türk Hükûmeti'nden şu suçlardan sorumlu olan subay ve memurların teslimi isteniyordu.[42]

1- Mütarekeye uymamak
2- Mütarekenin uygulanmasını önlemek
3- İngiliz Kumandan ve subaylarına saygısızlık etmek
4- Tutsaklara kötü muamelede bulunmak

---

37 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Asayiş Kalemi, 50-1/80.** Hapishanelerin tahliyesi ile ilgili yerden kontrol et. Kolonel Heatcote Smith - ki kendisi İngiliz Genel Karargahının etkili şahsiyetlerindendi - Bir gün İstanbul Hapishanelerini teftişi esnasında azınlıklara mensup bütün mahpusları hemen serbest bıraktırdı. Bkz. H.Edip Adıvar, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, 1994, s. 10. Yine İngiliz Albayı Smith, Osmanlı Adliye Nezareti'nin cinayetten tutuklu bulunanlardan sadece Ermeni ve Rumların diğer suçlardan tutuklu bulunanlardan ise tümünün kararını işleme koymak amacıyla 20 Mart 1919 günü yanında Rum avukat Athinogenini olduğu halde İzmir Hapishanesine gelmiş ve 1250 Hristiyanı serbest bıraktırmıştı. Budak, **İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri**, s. 97. Halbuki, tutuklu ve mahkûmların tahliyesi, mütareke ahdine göre, Hapishaneler Müdüriyeti Umumisi'nden talep edilmesi ve buranın uygun görmesi ile gerçekleşebilirdi. **(BOA, DH. MB. HPS. M, 98/50).**

38 **BOA, DH. MB. HPS. M, 126/37.**

39 Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, s.10.

40 **BOA, DH. MB. HPS. M, 133/19.**

41 **BOA, DH. MB. HPS. M, 39/27.**

42 Akşin, **İstanbul Hükümetleri I**, s. 155-156.

Levent Şahverdi Arşivi

5- Türkiye ve Kafkaslarda Ermenilere ya da diğer uyruk uluslara tecavüzler

6- Mal ve mülkleri yağmalamaya, yıkımına katılmak

7- Savaş yasalarının ihlalleri

Mondros Mütarekesi'nde ve uluslararası hukukta yer almayan bu istekler, yalnızca İttihat ve Terakki mensuplarını ve işgallere karşı direnişe geçenleri veya bu yönde önderlik edebilecek muhtemel kişileri tutuklamak için ileri sürülmüştü.

İstedikleri kişileri tutuklatmakla yetinmeyen İngilizler, Türk mahkemelerinin işleyiş tarzını ve verdiği cezaları beğenmeyerek bazı kişileri tekrar yargılamak üzere kendi mahkemelerine götürüyorlardı.[43] Amiral Calthorpe'un İstanbul'da uyguladığı bu politikayı taşradaki İngiliz askeri ve siyasi temsilcileri de uyguluyorlardı. Batum Mevki Kumandanı Mürsel Bey'in ve Kars Telsiz-Telgraf İstasyonu'ndan sorumlu Ali Rıfat Beyin tutuklanmalarında olduğu gibi.[44]

Bu hususta İngiltere'den geri kalmak istemeyen Fransa da General d'Esperey aracılığıyla Osmanlı Hükûmeti'ne baskı uyguluyordu. 11 Şubat 1919'da Sadrazam Tevfik Paşayı ayağına çağırma nezaketsizliğinde bulunan Esperey, Sadrazamdan İttihat ve Terakki üyeleri hakkında şiddetli davranılmasını istemiş, bu yapılmadığı takdirde Osmanlı Devleti hakkında verilecek kararın son derece ağır olacağını söylemiş; 25 Şubat'ta ise, tutuklanmasını istediği 36 kişilik bir listeyi Hükûmete vermiştir.[45] Tutuklama işlemleri Tevfik Paşadan sonra iktidara gelen Damat Ferit zamanında da devam etti. İngiliz Yüksek Komiser Yardımcısı Amiral Webb, Londra'ya gönderdiği bir telgrafta, şöyle demekteydi:

"Yeni Hükûmet övünülecek bir çabayla yeniden tutuklamalara başladı. Bana göre, itaatli bir ata fazla antrenman yaptırıyoruz. Daha fazla adam tutuklarsak bu Hükûmet istifa eder. Daha iyisini de bulamayız. Başbakan her valiye bir İngiliz danışman atamak istiyor, bizi mahcup ediyorlar."[46]

---

43 Akşin, **İstanbul Hükümetleri I**, s.157.

44 **Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Araştırmaları ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu, K.7, G.75, B.75-1.**

45 Tutuklanmaları için Hükümete verilen listede; Sait Halim Paşa, Eski Şeyhülislam Hayri Efendi., Eski Maliye Bakanı Cavit Bey, Eski Meclis Başkanı Halil Bey ve Gazeteci Yunus Nadi de bulunuyordu Akşin, **İstanbul Hükümetleri I**, s. 173-174.

46 Akşin, **İstanbul Hükümetleri I**, s. 230.

Levent Şahverdi Arşivi

İtilâf Devletleri'nin İstanbul'daki faaliyetlerini ve Osmanlı Hükûmeti'nin içinde bulunduğu aczi Amiral Webb'in, 19 Ocak 1919'da Londra'ya gönderdiği şu telgraf açık bir şekilde ortaya koymaktaydı:

"Görünürde memleketi işgal etmediğimiz halde, şimdi valileri atıyor ve görevden uzaklaştırabiliyoruz. Polisleri yönetiyor, baskınlarını denetliyor, zindanlarına giderek Rum ve Ermenileri işledikleri suçlara bakmaksızın serbest bırakıyoruz... Halife elimizde bulundukça İslâm dünyası üzerinde ek bir denetleme aracına sahibiz... Bildiğiniz gibi padişah bizi buraya yerleştirmek istiyor."[47]

Gerçekten de Türk makamları yetki ve etki yönünden çok aciz bir duruma düşmüştü. Özellikle asayişle ilgili kararları İngiliz Yüksek Komiserliği alıyor, uygulamayı da yine İngiliz askeri ve polisi yerine getiriyordu. Üstelik asayişle ilgili alınan tedbirler, genelde İtilâf Devletleri mensuplarına değil, Türklere yönelikti. Örneğin, Osmanlı Sadrazamı'nın otomobili İngiliz polisi tarafından aşırı hız iddiasıyla durdurulmuş ve devletin bu en yüksek memuru doğruca kendi polis bürolarına götürülmüştür. Halbuki, bir sürü İngiliz motosikletçileri şehrin içinde yıldırım gibi dolaştıkları halde bunlara hiçbir cezai işlem uygulanmamıştı .[48]

Osmanlı Devleti'nin idarî tasarrufları da İtilâf Devletleri'nin baskı ve kontrolü altındaydı. Nitekim II. Damat Ferit Hükûmeti'nin Dahiliye Nazırı olan Ali Kemal, Haziran 1919'da istifa ettikten bir süre sonra, Aydın vilayetinin ileri gelenleri bu kişinin Aydın Valisi olmasını talep etmişlerdi. Kendilerine Hükûmetin verdiği yazılı cevapta "vali tayin işlerine İtilâf Devletleri mümessillerinin baktığı ve onlara müracaat edilmesi gerektiği"[49] bildirilmiştir.

İngilizlerin Osmanlı Hükûmeti üzerindeki etkisini ve Osmanlı Hükûmeti'nin içinde bulunduğu durumu açık bir şekilde ifade edenlerden birisi de, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'du. Curzon Sulh Konferansı görüşmelerinde, İstanbul'da yılgın değilse bile itaatkâr bir Türk Hükûmetinin

47 Mustafa Özdemir, **Mütareke Dönemi Basınında Osmanlı Devleti'nin Politikası** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2000, s. 77.

48 Paul Gentizon, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu** (Çev. Fethi Ülkü), Ankara, 1983, s. 14.

49 **BOA, DH-KMS, 59/1,** Tunç, **İşgal Döneminde İstanbul Basını**, s. 30.

Levent Şahverdi Arşivi

bulunduğunu, buna İstanbul'daki müttefik kuvvetleri de eklenince, sadece mütarekedeki şartlarının değil, gerekli görülebilecek ek şartların da kabulünün mümkün olabileceğini söyledi.[50]

Sultan Vahidettin ve Sadrazam Damat Ferit Paşa, mütareke hükümlerinin uygulanması ve istenilen diğer hususların yerine getirilmesi için ellerinden geleni yapmışlardı. Bu kişilerin bundan sonra da aynı yolu takip edeceklerinden emin olan İngiliz Hükûmeti, onlara saygıyla muamele edilmesi ve hayatlarının tehlikeye atılmaması için Yüksek Komiserliğe gerekli tedbirlerin alınması talimatını gönderdi.[51]

Damat Ferit Hükûmeti'nin iktidardan düşmesini istemeyen İngilizler, onun muhtemel rakibi olan milliyetçilere yakın olan kişileri (A. İzzet Paşa, Ali Rıza Paşa ve Çürüksulu Mahmut Paşa gibi) uyarmayı hatta gerekirse tutuklayıp yurt dışına çıkarmayı dahi düşündüler. Yine İngiliz Yüksek Komiserliği Veliaht Abdülmecit Efendi'yle de görüşerek, siyasete karışmaması, İttihatçılarla veya onlara yakın kişilerle ilişki kurmaması ve Sadrazam ve Sultan Vahideddin'in politikalarına saygılı olması yönünde uyardı[52].

Tevfik Paşa ve Damat Ferit Paşa Hükûmetlerine hemen her dediğini yaptıran İngilizler, Anadolu'daki millî hareketin güçlenmesi ve İstanbul'u etkilemeye başlaması sonucu Millî hareketle kısmi ilişkiler kuran Hükûmetleri de kontrol altına almaya çalıştılar. Hatta bu hükûmetleri millî hareketle işbirliği yapmakla suçladılar. Bu sırada İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Wilson, Dahiliye Nazırı Cemal Paşa'nın milliyetçilerle birlikte hareket ettiğini ileri sürerek onun istifa ettirilmesine karar verdi. Nitekim, diğer yüksek komiserlerin de bu karara katılmasıyla, Hükûmete bir nota vererek Cemal Paşanın görevden ayrılmasını istediler. Hükûmet, Padişaha istifasını sunmak yerine Cemal Paşayı feda etmeyi tercih etti.[53] Bundan yaklaşık bir ay sonra da İngiliz Yüksek Komiser Yardımcısı Ryan, Sadrazamı ziyaret ederek bundan böyle Kuva-yı Milliye'nin, İstanbul Hükûme-

50 Akşin, **İstanbul Hükümetleri I**, s. 12.
51 **British Documents,** Doç.41, No.1353, (115591).
52 **British Documents,** Doc.42, No.1353, (115591).
53 **British Documents,** Doc.149. (E.1328/3/44).

Levent Şahverdi Arşivi

ti'nin bir parçası sayılacağını bildirdi. Birkaç gün sonra, 19 Şubat 1920'de, Yüksek Komiser Robeck, bizzat Hariciye Nazırı Sefa Bey'i ziyaret ederek, uzun bir görüşme yaptı. Bu görüşmede bir hayli tehditkâr ifadeler kullanan Yüksek Komiser, müttefik asker deyimine, Yunan askerlerinin de dahil olduğunu söyleyerek, onlara yapılmış saldırıların müttefik askerlerine yapılmış sayılacağını belirttiği gibi, milliyetçi hareketlerin sorumluluğunun İstanbul Hükûmeti'ne ait olacağını tekrarladı. Sefa Bey, Kuva-yı Milliye'nin bütün yaptıklarından hükûmetin sorumlu tutulamayacağını söyleyince Yüksek Komiser Sadrazam'a Hükûmetin millî hareket ile uyum içinde olan bir program izlediğini ileri sürdü.[54] Zira İngilizler daha önce Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nden Kuva-yı Milliye'nin kınanması yönünde iki kez talepte bulunmuşlar, ancak kendileri açısından tatmin edici cevap alamamışlardı.[55]

Anadolu'daki Millî Hareketten iyice tedirgin olmaya başlayan İtilâf Devletleri, Sivas Kongresi'nden sonra iktidara gelen Ali Rıza Paşa Hükûmeti'ni milliyetçilerle işbirliği yapmakla suçlayarak ve Türklerin Anadolu'da Hıristiyanlara katliam yaptığını ileri sürerek şiddetli tedbirler almaya karar verdiler. Bunun için atılacak en önemli adımlar; müttefiklerin İstanbul'daki durumlarını etkili bir işgale dönüştürmek, polis, jandarma, telgraf, posta gibi işletmeleri tamamen kontrol altına almak, milliyetçileri ve İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerini tutuklamak, güçsüz nazırlar yerine mütarekeyi eksiksiz bir şekilde uygulayacak nazırlar atamak ve hatta Mebusan Meclisi'ni kapatmak olacaktı.[56] Bütün bu eylemler aşağıdaki nedenlere dayandırılacaktı; mütarekenin ihlal edilmesi ve hükümlerinin uygulanmaması, milliyetçilerin düşmanca tutum ve saldırıları, asayişin bozulması ve Hıristiyanların katledilmesi, Hükûmetin otoriteyi sağlamadaki güçsüzlüğü ve bunun bir sonucu olarak müttefik güçlerinin ve genel olarak halkın güvenliğini garanti altına alma konusunda kendilerini zorunlu

54 Fahir Armaoğlu, "İngiliz Belgelerinde İstanbul'un İşgali", **Belleten**, LXII/234, (Ağustos 1998), s.476.

55 **British Documents, Doc 167, (E 2626/3/44), No: 310.**

56 İngilizlere göre Mebusan Meclisi'ne giren kişiler, iç bölgelerdeki askeri organizasyonların İstanbul'daki politik ayağını oluşturuyorlardı. **British Documents** Doc.152, No.226).

Levent Şahverdi Arşivi

hissetmeleri.[57] Nitekim müttefik yüksek komiserlerinin görüşleri ve Hükûmetlerinin kararı doğrultusunda İstanbul 16 Mart 1920'de işgal edildi.[58]

İstanbul Hükûmeti'ni tamamen kontrol altına alan İtilâf Devletleri, bir yandan eski nazırları, mebusları, önde gelen ayan üyelerini ve Millî Mücadele taraftarı kişileri en küçük bir suç delili olmadan tutuklarken[59] diğer yandan da, Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nden sonra iktidara gelen Salih Paşa Hükûmeti'ne, 27 Mart ve 29 Mart 1920 tarihlerinde milliyetçilerin açıkça reddedilmesini isteyen iki nota verdiler. Bu notalara tatmin edici cevap alamayınca[60] da Damat Ferit Hükûmeti'nin yeniden iktidara gelmesini sağladılar.

İtilâf Devletleri'nin bütün bu eylemleri karşısında Padişahın ve Osmanlı Hükûmetlerinin, özellikle Damat Ferit Hükûmeti'nin tutumu ise ülkeyi tehlikeli istikametlere sürükler nitelikteydi.

Öte yandan İtilâf Devletleri'nin bu işgal ve istila hareketlerine karşı başlangıçta bocalayan ve yuvası aniden dağıtılan karıncalar gibi ne yapacağını bilemeyen[61] Türk halkının, kendini toplayarak direnmeye başlaması İtilâf Devletleri'ni endişelendirmişti. Dört yıllık harbin açtığı maddî, manevî yaraları henüz sarmadan yeni bir savaşı göze almak ve bunu kendi milletlerinin kamuoyu önünde, haklı ve tek çıkar yol olarak kabul ettirmek mümkün olacak mıydı? O halde en iyi çözüm; kendi isteklerine uy-

57 **British Documents,** Doc.146, No.201 (1125/3/44).

58 **British Documents,** Do.158, c. No.238.

59 Gentizon, **Mustafa Kemal ve Uyanan Doğu**, s. 14.

60 İstanbul Hükûmeti'ne verilen notalar ve alınan cevaplar şöyle idi: Yüksek Komiserler, 27 Mart 1920'de hükümete bir nota vererek, "milliyetçilerin açıkça ve resmen reddedilmesini istediler." Hükûmet ise, "bu işi yapmanın kendilerini aşacağı" bildirdi.

Bu cevabı beğenmeyen Yüksek Komiserler, 29 Mart'ta hükûmete yeni bir nota göndererek, "mevcut formülün, milliyetçi liderleri tekzip etmekten ziyade, onaylar nitelikte olduğunu" belirttiler ve "hükûmetin, açıkça milliyetçi liderleri tekzip etmesini ve onların hükûmetin niyetlerinin aksine çalıştıklarını ve hükûmetin emrine uyulup, isteklerinin yerine getirilmesini ilan etmesini" istediler.

Bunu üzerine Babıali yeni bir formül hazırladı. Fakat bu da İtilâf Devletleri'ni tatmin etmekten uzaktı. Çünkü bu yazıda millî hareket şöyle tarif ediliyordu: "İzmir'deki trajik hadiselerin sonucunda ortaya çıkan ve Müslüman nüfusun hayat ve haysiyetini korumayı amaçlayan bir hareket."

Bu cevaba tepki gösteren yüksek komiserler, 30 Mart'ta Babıali'ye bir yazı göndererek, bu yeni formülün de kabul edilemez olduğunu ve yukarıdaki tanımın metinden çıkarılmasını istediler. **British Documents,** Doc. 166, (E-2613/3/44, No: 309)

61 **British Documents,** Doc. 75 (151212).

Levent Şahverdi Arşivi

gun bir barışı diplomasi yoluyla Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmekti. Osmanlı Devlet adamları da kurtuluşu ancak İtilâf Devletleri'yle, özellikle de İngilizlerle iyi geçinmekte gördüklerinden[62] Osmanlı - İngiliz dostluğunun yeniden oluşturulması için yoğun bir mesai harcıyorlardı. Sadrazam Ahmed İzzet Paşa "sulh müzakeresine girinceye kadar düşmanlarımızın öteden beri bir cihan sulhü için ilan ettikleri esaslar haricine çıkmayarak bunlardan bize mülayim gelecek kısımları şimdiden mevki-i file koymak ve mücavir Hükûmetlerle anasır-ı ecnebiyeyi devr-i Hükûmetimizden hoşnut bırakmak suretiyle itimadları vesair sulhde lehimize hareketlerini mümkün olduğunca kazanmaktır." demekteydi.

Gerçekten de bu yaklaşım, İtilâf Devletleri'nin baskıcı müdahaleleri karşısında Osmanlı Devleti'nin geleceğinin görüşüleceği barış konferansı düşünülerek hesaplanmış olan uzlaşmacı bir politikanın ifadesiydi. Aynı zamanda bu yaklaşım daha sonra kurulacak olan Hükûmetlerin de, yine benzer sebeplerle İtilâf Devletleri'nin müdahalelerine karşı uygulamak zorunda kaldıkları siyasetin temelini oluşturacaktı.[63]

Ancak bu politika çoğu kez körü körüne İngiliz taraftarlığına dönüşmüş, gerek devlet adamları, gerekse İstanbul basını, her fırsatta İngilizleri gereğinden fazla öven ifadeler kullanmaya başlamışlardı. Örneğin; Veliaht Abdülmecid yabancı basına verdiği bir beyanatta, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye olan sevgisinin çok büyük olduğunu bu yüzden Osmanlı askerinin sırf İngilizlerle savaşmamak için firar ettiklerini iddia etmiştir.[64]

Eski Beyrut Valisi Halil Paşa da İngiltere'nin İstanbul Elçisi Mallet ile 6 Mart 1919'da yaptığı görüşmede, İngiltere'nin nüfuzunu kullanarak Osmanlı Devleti'ni yıkımdan kurtarıp sonra onu koruma altına almasını istemiş ve Osmanlıların geleceklerini seve seve "En büyük Müslüman devleti olan" İngiltere'ye emanet edeceklerini ileri sürmüştü.[65]

İstanbul basını da İngiliz himayesini açık bir şekilde savunmaktaydı. Refi Cevat, Alemdar'daki "İngiltere ve Biz" başlıklı makalesinde; "...Os-

62 **T.İ.H, I**, s. 281.
63 Budak, **İtilaf Devletlerinin Müdahaleleri**, s. 99-100.
64 Özdemir, **Mütareke Dönemi Basınında Osmanlı Devleti'nin Politikası**, s. 76.
65 Akşin, **İstanbul Hükümetleri I**, s.167.

Levent Sahverdi Arşivi

manlı İmparatorluğu İngiltere'ye yaklaştıkça kazanmış, uzaklaştıkça kaybetmiştir. İngiltere'nin siyasetine girmek gerekir. Bunun için yol, İngiltere'nin açacağı yoldur" diyordu.

Ali Kemal ise Peyam Gazetesi'nde yazdığı "Biz Türklerin İstedikleri" başlıklı makalesinde şöyle demekteydi: "Türkiye'yi bu korkunç durumdan en az zararla kurtarabilecek bir devlet varsa, ancak İngiltere olabilir, fakat İngilizlerin bu fedakarlığa bir daha katlanması için Türkiye'nin o yanlış yollara bir daha düşmeyeceğine, İttihatçıların bir daha at oynatmak için bu topraklarda elverişli bir zemin bulamayacaklarına inanmaları gereklidir."[66]

Sultan Vahideddin ise, Sadrazam aracılığıyla İngiliz Yüksek Komiserliği'ne gönderdiği mesajda; babası Sultan Abdülmecid'in kendisini İngiliz dostu olarak yetiştirdiğini, tecrübelerinin ve gözlemlerinin İngiliz dostluğunun doğru bir yol olduğunu ortaya koyduğunu, ancak son dönemlerde iktidarı zorla ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti İngiltere'ye karşı savaşa girdiğini ve ülkeyi yıkıma götürdüğünü ifade ile şimdiki amacının Osmanlı Devleti'nin İngiltere Hükûmeti'ne tam itaatini sağlamak olduğunu söyledi[67]. Sultan Vahideddin başka bir zaman ise İtilâf Devletleri'nin baskı ve müdahalelerinden şikayet etmiş, onların askeri yetkililerinin kendisini "mutlak hükümdar yerine koyarak baskıyla bazı taleplerde bulunduklarını ve baskıyla bu talepleri yerine getirmek zorunda kaldığını" dile getirmiştir. Ancak burada şunu da belirtmek gerekir ki Vahideddin baskıya maruz kaldığını söylerken sırf tahtını kurtarmak için bunlara katlandığını da itiraf etmiştir.[68]

Osmanlı Hükûmetlerinin aşırı İngiliz yanlısı siyaseti, savaş sırasında Türk memurlarının yaptıkları hareketleri cezalandırmak, haksızlıkları gidermek, azınlık mensuplarına memurluk, ayanlık, nazırlık vermek şeklinde bazen hayli küçültücü biçimler alıyordu. Örneğin, Tevfik Paşa Hükûmeti, geçmiş Hükûmetin yolsuzluklarını soruşturmak için bir komisyon kurulmasına karar verdiğinde, üyelerden biri Rum diğeri Ermeni ol-

66 Tunç, **Mütareke Döneminde İstanbul Basını**, s. 32.
67 **British Documents**, Doc.16, No.453 (60152).
68 Ali Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, Ankara, 1987, s. 182-183.

Levent Şahverdi Arşivi

ması kabul edilmişti. Yine Dahiliye Nezareti, daha önce azledilmiş olan azınlıklara mensup 4 mutasarrıf ve 15 kaymakamın memuriyetlerine iade edileceklerini duyuruyordu. Nitekim 1 Aralık'tan başlayarak bazı Ermeni ve Rumlara kaymakamlık, mutasarrıflık, mülkiye müfettişliği ve genel müdürlük görevlerine atanmışlardır.[69]

İngiltere'ye yaklaşma ve hemen her dediğini yapma siyaseti Damat Ferit Hükûmeti zamanında daha belirgin hale gelmişti. Damat Ferit Paşa iktidara gelir gelmez, İngiliz Yüksek Komiseri'ne haber göndererek, bütün umudunun Allah'ta ve İngiltere'de olduğunu, bir miktar mali yardımın şart olduğunu ve istedikleri herhangi bir kimseyi tutuklamaya hazır olduğunu bildirmiştir.[70]

Nitekim, Damat Ferit Hükûmeti 8 Mart 1919 tarihinde Vükelâ Meclisi'nde şu kararı aldı:

"İnkılâbın başından beri memlekette yapılan ve sıkıyönetim kararnamesinin tâyin ettiği cürüm ve cinayetlerle beraber Birinci Dünya Harbi'ne girmek emrinin verilmesinden sonra, Ermeni ve Rum tehcir işini ve memleket halkını birbiri aleyhine düşürmeye sevk ve teşvik ile askeri ve sivil araçları kendi menfaatlerinde kullanarak, halkın zaruri ihtiyaç maddelerini tazyik ve sonuçta büyük ihtikârlar ve sonsuz kârlar sağlamak ve bu yüzden yüz binlerce nüfusun ölmesine meydan vermek gibi cinayet fiilleriyle suçlu olanlardan, memuriyet sıfatına bakılmayarak her kim aleyhine olursa olsun, kanunî takibatta bulunmak lüzumlu olduğunun Bakanlar Kurulu kararıyla tebliği tespit olunmuştur." Alınan bu karardan sonra geniş ölçüde tutuklamalar başladı.[71]

30 Mart 1919'da ise Sultan Vahideddin ve Damat Ferit Paşa İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'a aşağıdaki şartları içeren bir himaye önerisinde bulunmuşlardı:[72]

1- İngiltere, Sultanın egemenliğindeki Asya ve Avrupa topraklarımızdan gerekli gördüğü yerleri, Türkiye'nin yabancılara karşı bağımsızlığını korumak ve içerde huzuru sağlamak amacıyla 15 yıl ile işgal edecektir.

---

69 Akşin, **İstanbul Hükümetleri I**, s.139-140.
70 **British Documents,** No: 453 (690152); **Akşin, İstanbul Hükümetleri I**, s.229.
71 **T.İ.H I**, s. 282.
72 Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi I**, İstanbul, 1996, s. 205.

Levent Şahverdi Arşivi

2- Ermenistan, İngiltere'nin isteğine göre, bağımsız ya da özerk cumhuriyet olacaktır.

3- Karadeniz e Çanakkale Boğazları İngilizler tarafından işgal edilecektir.

4- İngiltere bir dostluk belirtisi olarak; Osmanlı nazırlıklarına Sultanın İngiliz müsteşar atamasına rıza gösterecektir.

5- Her ilde bir İngiliz başkonsolosu bulunacaktır.

6- İngiltere gerek merkezde gerekse illerde maliyeyi kontrol hakkına sahiptir.

Vahideddin ve Damat Ferit Paşa, bu istekleriyle İngilizlerin dostluğunun kazanılacağına, daha da önemlisi devletin kurtulacağına inanıyorlardı. Damat Ferit, İngiltere'nin Müslüman ülkeleri yönetmesinden yola çıkarak Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntılarının, İngiltere'nin yardımıyla yönetilmesi gerektiğine inanmaktaydı. Yine ona göre, Sultan ve Halife, Müslüman dünyasının büyük bir kısmının kaderini kontrol eden aynı gücün koruması altında olmalıydı.[73]

İstanbul Hükûmetlerinin İngiliz himayesini tek kurtuluş çaresi olarak görmesine rağmen İngilizler buna pek aldırış etmiyorlardı. Mütarekeden hemen sonra Londra Hükûmeti tarafından Yüksek Komiser olarak gönderilen Calthorpe, Osmanlı Hükûmeti ve diğer önde gelen kişilerle samimi bir münasebet kurulmaması yönündeki talimata göre hareket etmekteydi. Yüksek Komiser 3 Nisan 1919'da Dışişleri Bakanı Curzon'a gönderdiği raporda, Sadrazamın sürekli olarak kurtuluşu İngiliz hakimiyetinde veya yardımında görmelerini ifade etmelerine karşılık kendisinin bu konuda hiçbir ümit vermediğini, İngiltere'nin müttefiklerine danışmadan onlarla ayrı bir girişimde bulunmayacağını söyledi. Calthorpe, raporunun devamında Türkiye'deki Hıristiyan unsurların kendileri için önemli olduklarını onlara yapılan haksızlıkları unutmadıklarını ifade ederek bir halk olarak Türklerin örnek olacak şekilde cezalandırılmaları gerektiği üzerinde durmuştur[74]. Bu raporun gönderilmesinden yaklaşık bir ay sonra gerçekleşen

73 **British Documents,** Doc.30, No.970, (92736).
74 **British Documents,** Doc.16, No.453, (60152).

Levent Şahverdi Arşivi

İngiliz destekçisi ve Serbesti Gazetesi editörü Sait Molla ile İngiliz Yüksek Komiserliği Ataşesi görüşmesinde Ateşe'nin ifadeleri İngilizlerin Türklere yönelik politikalarında herhangi bir yumuşama olmayacağını ortaya koymaktaydı.

Sait Molla'nın İngiliz Yüksek Komiserliği'nin Türklere karşı tutumunun neden bu kadar soğuk olduğunu sorması üzerine Askeri Ateşe, öncelikle mütareke şartlarının bunu gerektirdiğini, ikinci olarak İngiltere'nin müttefiklerinin bilgisi ve muvafakati dışında herhangi bir şahıs veya grupla ilişkiye girmeme prensibini takip ettiğini, üçüncü olarak Paris Konferansı'nda Türklere verilecek ceza çok şiddetli olacağından dolayı, bu kararlar açıklanmadan bir şahıs veya grupla resmi yada gayr-i resmi ilişkiye girmenin mümkün olmadığı konusunda herhangi bir Türk'ün kafasında şüphe bırakmak istemediğini" ifade etti.[75]

Damat Ferit, İngilizlerin bu Türk karşıtı düşüncelerine Paris Konferansı'nda bizzat şahit olmasına rağmen, onlara yaklaşmakta bir sakınca görmediği gibi, İngilizleri memnun edebilmek amacıyla Osmanlı Devleti'nin bazı stratejik noktalarının işgalini dahi talep etti. Mesela, Toros Tünellerinin yapımı için gelen Alman-Avusturyalı uzmanların mütareke nedeniyle ülkelerine gitmelerinden dolayı, hükûmet bu yapımı sürdüremeyeceğinden, gelecekte herhangi bir mesuliyet karşısında kalmamak için tünelleri hemen İngilizler tarafından işgal edilmesini Amiral Calthorpe'dan talep etmesi gibi.[76] Anlaşılan Damat Ferit Paşa, mütarekenin İtilâf Devletleri'ne böyle bir hakkı zaten tanıdığını unutmuştu.

Damat Ferit Paşa İngilizlere yaklaşmakta o kadar aşırıya kaçtı ki, Anadolu'daki milli hareketi yok etmek için İngilizlere işbirliği teklifini dahi ileri sürdü. Nitekim İstanbul'un işgalini müteakip yeniden Sadrazamlığa getirilen Damat Ferit Paşa, 8 Nisan 1920'de İngiliz Yüksek Komiseri Robeck ile yaptığı görüşmede Batı Anadolu ve Karadeniz'deki milliyetçilere karşı askeri güç kullanmak istediğini ve bunun için İngilizlerden silah ve

75 **British Documents,** Doc.24, No.695, (75892).

76 **MVM,** 30 Teşrin-i Sani 1334/30 Kasım 1918, 213/469; Akşin, **İstanbul Hükümetleri I,** s.143.

Levent Şahverdi Arşivi

mühimmat sağlamayı umduğunu bildirdi[77]. Onun teklifi yalnızca askerî işbirliği ile sınırlı değildi. Robeck ile yaptığı bu görüşmede, barışı kurmak ve bu hususta gerekli olacak şeyleri rapor etmek için her departmana komiteler atamayı düşündüğünü, bu nedenle kendileriyle işbirliği yapmak istediğini de ifade etti.[78]

Damat Ferit Paşanın İngilizlere karşı takındığı bu tavır incelendiğinde, genel olarak iki temel husus ortaya çıkmaktadır: Birincisi yardımı düşmandan beklemek, ikincisi ise hemen her yönden İttihatçılar ve müdafaa-i hukukçularla mücadele etmek.[79]

Görüldüğü üzere İtilâf Devletleri, her fırsatta ve çıkarlarına uygun düşen her durumda emri vakiler şeklinde İstanbul hükûmetlerinden aşırıya kaçan taleplerde bulunmuş ve bu talepler hükûmetler tarafından vakit geçirilmeden yerine getirilerek, bir anlamda İtilâf Devletleri'nin aşırılıkları teşvik edilmiştir.

Ancak burada şunu da belirtmek gerekir ki, Osmanlı Hükûmetleri genelde aynı politikayı yürütmekle beraber; Ahmet İzzet Paşa, Salih Paşa ve Tevfik Paşa Hükûmetleri, İtilâf Devletleri'nin aşırıya kaçan ve Osmanlı Devleti'nin siyasî hâkimiyetini ortadan kaldırıcı nitelikte olan hareketlerine zaman zaman engel olmaya çalışmışlardır.

77 Adnan Sofuoğlu, **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921**, Ankara, 1994, s. 326-327.

78 **British Documents,** Doc.221, No.1227.

79 Tarık Zafer Tunaya, "Mütareke Döneminin Özellikleri", **Prof.Dr..Ümit Yaşar Doğan'a Armağan,** II, İstanbul, 1982, s.403.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK VE SÖMÜRGECİLİK (EMPERYALİZM)

Süleyman KAZMAZ*

ÖZET

Atatürk askerî mücadele hayatı boyunca Türk Milletinin ve insanlığın sömürgeci emperyalist Avrupa yüzünden çektiği acıları yakından görmüş ve önderi olduğu Türk Milletinin geleceğin medeniyet ufkunda bir güneş gibi doğacağını, bunun da bütün insanlığın hizmetinde olacağını savunmuştur. Ayrıca bu medeniyetin Batı'nın sümürgeci medeniyetinin yerini alacağını, bunun sonucunda da mazlum milletlerin, Batı'nın sömürgeci medeniyetine bağımlı olmaktan kurtulacağı ve dünya nimetlerinin bütün toplumların hizmetine sunulacağı öngörüsünde bulunmuştur. Onun Emperyalizm karşısındaki mücadelesi mazlum milletlere örnek teşkil etmiştir.

Anahtar Kelimeler

Batı, Medeniyet, Sömürgecilik, Atatürk, Mazlum milletler.

* Araştırmacı-Yazar.

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

Atatürk during his military life, considered that the Turkish nation and humanity suffered from the colonialist and imperialistic Europe, and defended that the Turkish nation shall be born as a sun in the civilization horizon in future and this will in service of humanity. And also, this civilization shall replace with the western imperialistic civilization as a result of this, the oppressed nations shall saved from the western imperialistic civilization. His struggle of imperialism became the sample for the oppressed nations.

Key Words

West, Civilization, Imperialism, Colonialism, Atatürk, Oppressed Nations.

Levent Şahverdi Arşivi

Mücadele ve savaş... İnsanlar mücadele eder, milletler savaşır. Hayatın ve tarihin gerçeklerinden biri. Bütün çabalara rağmen insanlar arasında sürekli uyum, milletler arasında sürekli barış kurulamamış, yer yüzünde kavgasız, çatışmasız bir dönem yaşanmamıştır. Çünkü mücadeleyi, savaşı doğuran sebepler ortadan kaldırılamamıştır.

Mücadeleler, savaşlar birer sonuçtur; onların arkasında yatan sebepler vardır; sebepler yok edilmedikçe sonuçlar da zaman boyunca akıp gidecektir.

Tarih boyunca savaşlar türlü sebeplerden meydana gelmiştir; coğrafyadan, toplum ve devlet yapısından kaynaklanan savaşlar gibi:

Kabul etmek gerekir ki coğrafî şartlar savaşların başta gelen sebepleri arasında yer alır. Toprak yetersizliği, maddî vasıtaların, toplumu doyurucu ölçüde verim düzeyine ulaşmaması savaşların başta gelen sebepleri olarak tarihe geçmiştir. Özellikle imar ve refah açısından kıtalar arası dengesizlikler, bir kıtanın maddî darlık ve perişanlık içinde bulunmasına karşılık öbür kıtanın göz alıcı bir yaşantı gerçekleştirecek imkânlara varması tarihi kaplayan savaşlara yol açmıştır. Avrupa-Asya; Avrupa Anadolu arasında tarih boyunca süregelen savaşlar bu açıdan canlı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Yüzyılları kaplıyan mücadeleler gözden geçirildiği zaman temelde yatan önemli sebeplerle karşılaşılmaktadır.

Yeni Çağ'da Avrupa'yla Asya arasında uzun savaşlar cereyan etmiştir. Ayrıca Anadolu-Batı savaşlarının Etilere kadar uzanan bir tarihi vardır. Bu savaşlar sebep açısından incelendiği zaman coğrafya, hayat düzeyi ve tabiat kaynakları gibi şartların ağırlık kazandığı görülmektedir.

Orta Çağ Avrupa'sı maddî ve manevî açıdan tam bir perişanlık içindeydi; hiçbir insanî duygu ve anlayışla bağdaştırılması mümkün olmıyan glatyatör oyunları, Engizisyon mahkemelerinin ölüm saçan kararları, din ve mezhep kavgalarının yarattığı katliamlar, sade deyimiyle, soy kırımlar, Avrupa'nın tarihinde insan haklarının, insan sevgisinin yer almadığını ortaya koymaktadır. Bu gerçek şartlar aynı kıtanın Yeni Çağ'da uyguladığı sömürgecilik, insan sömürüsü düzeninin doğuşunun ve yayılışının ortamını hazırlayacaktır. Ayrıca kilise baskısı, iskolastik felsefe, derebeyi zulmü,

Levent Şahverdi Arşivi

yüz yıl, otuz yıl savaşları, maddî yokluktan kaynaklanan köylü isyanları Avrupa'yı yaşanmaz bir ülke durumuna getirmişti. Buna karşılık aynı dönemde Asya'da insanlar refah içinde yaşıyordu; ileri bir düşünce düzeyine ulaşılmıştı. Orta Asya'da Karahanlı Devleti'nde Farabi, İbni Sina, Yusuf Has Hacib hürriyeti tanımlıyor, müsbet ilmin, gökbilimin, tıbbın esaslarını ortaya koyuyor, halka hizmet devletinin yapısını inceliyordu. Anadolu'da Mevlâna dünyanın yuvarlaklığından söz ediyor, hangi dinden olursa olsun bütün insanları dergâhına çağırıyordu. Avrupa bu düşüncelere ancak yüz yıllar sonra Asya kaynaklarına eriştiği zaman varabilmişti.

Mev'ut toprakları, başka bir deyimle, vadedilmiş yüce toprakları kurtarmak amacıyla, din adamlarının önderliğinde yola çıktıklarını söyliyen Haçlıların asıl amaçlarının, oralardan gelenlerden dinledikleri refah düzeyine ulaşmak, Asya kaynaklarını ele geçirmek olduğu tarihin kaydettiği bir gerçektir. Bir gayeleri daha vardı: 1071'de Malazgirt Zaferi'ni kazanarak ikinci kez Batı'ya doğru ilerleyen Türkleri Anadolu'dan atmak. Doğu-Batı; Anadolu-Avrupa arasında kaynak ve pazar mücadelesi böyle başlar.

Hıristiyan Avrupalılar Haçlı Seferleri'nden hayal ettikleri sonuca varamadılar, ama, elleri boş olarak da dönmediler. Yanlarında getirdikleri eserlerle Avrupa'nın maddî ve manevî perişanlıktan kurtarılmasını sağlayan hareketin başlangıcının temelini hazırladılar.

Haçlı Seferleri'ni izleyen Marco Polo'nun, Polo Kardeşlerin 25 yıl süren Asya seyahatinin de Avrupa'nın uyanışında büyük etkisi olmuştur. Özellikle anılan gezginlerin Asya'dan getirdikleri coğrafî bilgiler, pusula, barut ve matbaa Avrupa'da yeni bir dönemin açılmasını sağlamıştır. Coğrafi bilgiler özellikle pusula sayesinde Avrupalı denizciler okyanuslara açılacak, Amerika'yla birlikte bir çok yeni toprakları keşfedecek, Afrika'nın güneyinden dolaşmak suretiyle Hindistan'a varacaklar, Yeni Çağ tarihinde coğrafî keşifler, coğrafî yenilikler adıyla geçen bu hareketler sayesinde Avrupalılar dünya ticaretine hâkim olacaklar, sonraki dönemin en önemli atılımını oluşturan sanayii besleyecek kaynak ve pazar, geniş deyimiyle sömürge düzenini kuracaklardır.

Avrupalı, ileri derecede imar ve refahı müsbet ilim ve sanayi sayesinde gerçekleştirmiştir. Müsbet ilmin hayata aktarılmasından doğan sanayi,

Levent Şahverdi Arşivi

canlı gücün yerini alan gaz, buhar, elektrik gibi canlı olmayan gücün yarattığı yeni üretim düzenidir. Bu suretle elde edilen sınırsız üretim imkânı Avrupa'yı iktisadî ve siyasî hakimiyete ulaştıran zenginliğin temelini meydana getirmiştir; müsbet ilim sayesinde tabiat kanunlarına ulaşılmış, tabiat kaynakları insanın emrine ve hizmetine verilmek suretiyle maddî ilerleme gerçekleştirilmiştir; sömürgelerden, sanayileşmemiş ülkelerden elde edilen ham madde sanayide işlenerek ürün haline getirilmiş, ürünlerin yine sömürgelerde, sanayileşmemiş ülkelerde satılmasından sağlanan servet Avrupa'ya aktarılmıştır. Avrupa'nın gücünün, imar ve refahının kaynağı budur. Bu kaynağın kökünе indiğimiz zaman iki açıdan yine Asya ülkeleri karşımıza çıkmaktadır. Birincisi sanayii yaratan bilgi, ikincisi sanayinin işlemesini, ürünün satılmasını sağlayan çevre; kaynak ve pazar.

Avrupa müsbet ilim sayesinde sanayiye ulaşmış, sanayiden elde ettiği güçle Asya ve Afrika topraklarını sömürge haline getirmiştir; dolayısıyla Asya ve Afrika Avrupa'nın sanayiini besleyen kaynak ve pazar olmuştur. Asıl önemlisi Avrupa'yı Avrupa yapan müsbet ilmin Asya'dan daha doğrusu Türk diyarından kaynaklandığı gerçeğidir.

Büyük Türk düşünürü Yusuf Has Hacib'e göre insanın iki temel gücü vardır: Akıl ve bilgi. Akıl Tanrı vergisi. Bilgi insanın sonradan edindiği güç. Bilgiyle göğe dahi yol bulunur.[1] Böylece Yusuf Has Hacib insanın bilgi sayesinde tabiata, dolayısıyla dünyaya hakim olabileceğini açıklamaktadır.

İnsanın bir iş, bir eser, bir ürün meydana getirmesini sağlayan güç bilgidir; kişi onunla hayallerini gerçekleştirir; yine onunla düşünür; düşüncelerini ortaya koyar, dünyayı daha güzel bir düzeye çıkarmak suretiyle yaşanmaya değer hale getirir, ihtiyaçlarını karşılar. Tarihte yeni bir dönem olarak yer alan Yeni Çağ dünyası, Yeni Çağ medeniyeti de bilginin, ilmin, müsbet ilmin eseridir. Gözlem ve deneye dayanan müsbet ilim sayesinde insanoğlu tabiat kanunlarına ulaşmış, hakim durumuna gelmek suretiyle tabiat kaynaklarından yararlanarak her gün hayat düzeyini biraz daha yük-

1 Süleyman Kazmaz, **Hukuk ve Devlet Yönetimi Açısından Kutadgu Bilig**, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayını, Ankara 2000, s.30.

Levent Şahverdi Arşivi

seltmiştir. Geniş deyimiyle, müsbet ilme dayanan sanayiin sağladığı maddî vasıtalarla hem kendisini güçlendirmiş hem de dünyayı yaşantıyı güzelleştirmiştir. Batı'da ilmî yenilikler şeklinde nitelenen olay budur; olayın kaynağı da Türk dünyasıdır.

Yukarıda da değindiğimiz gibi medeniyet tarihinde gözlem ve deneye dayanan müsbet ilim akımını ortaya koyan büyük Türk düşünürleri Farabi ve İbn-i Sina'dır. Avrupalılar müsbet ilmi onların kitaplarından öğrenmişler, hayata aktarmak suretiyle sanayii kurmuşlardır. Bu bakımdan Batı medeniyeti dediğimiz olay Avrupa'da birdenbire ve kendiliğinden doğmuş değildir; Türk dünyasından alınan bilgi üzerine kurulmuştur. Onun içindir ki üstün sayılan batı medeniyetinin, Doğu, Asya Türk medeniyetinin devamı olduğunu söylemek, sadece bir gerçeğin anlatımı şeklinde kabul edilmelidir. Ancak sonrası Asya açısından hazin bir dönem niteliğini taşımaktadır.

Asya müsbet ilmin, geniş deyimiyle, medeniyetin beşiği olduğu halde sanayi dönemine giremediği için sanayileşen Avrupa'nın kaynağı ve pazarı olmaktan kurtulamamış, eserinin mükâfatını görememiştir. Üstelik Asya gerilik, iptidailik ve güçsüzlük anlamında kullanılan doğu deyimiyle nitelenmiş, daima küçümsenmiş, bu yüzden de Avrupalıya hizmetle yükümlü sayılmıştır. Muhteşem Osmanlı Devleti de aynı acıları yaşadı.

16. yy. sonuna, 17.yy. başların kadar Osmanlı Devleti'nde parlak bir bilim ve sanat hayatı vardı. Farabi ve İbni Sina'nın başlattığı müsbet ilim akımını geliştiren büyük düşünce adamı Kâtip Çelebi, bilginin kaynağının akıl ve nazar, başka bir deyimle, gözlem ve deney olduğunu ortaya koymak suretiyle, 16.yy.da büyük bir atılım gerçekleştirdi; elde edilen bilgi uygulamaya aktarıldı. Türk efsanelerinde yer alan, Nişabur'da büyük Türk bilgini İsmail Cevherî tarafından hayata geçirilmek istenen uçmak düşüncesini, Galata Kulesi'nden havalanarak Boğaz'ı geçen, Üsküdar'da Doğancılar Parkı'na inen Hezarfen Ahmet Çelebi gerçekleştirdi. Lagri Hasan Çelebi icat ettiği füzeyle Saray Burnu'ndan havalandı, Boğaz'da dolandı. Sinan Paşa Yalısı önünde denize indi. Ne var ki 16.yy.da Altın Çağını yaşayan Osmanlı Devleti aynı gücü devam ettiremedi.

Osmanlı Devleti'nde gerileme dönemi 16.yy. sonlarında ulumu akliyenin, bugünkü deyimiyle, akli ilimlerin, müsbet ilimlerin medrese programlarından çıkarılmasıyla başlar. Bu yüzden müsbet ilim akımının önü kesil-

Levent Şahverdi Arşivi

di. Sonuç olarak da sanayi dönemine girilemedi. Buna karşılık Avrupa büyük sanayii kurdu. Türk dünyasının Avrupa karşısında gerilemesi böyle başlar. Bir sebep daha var.

Orta Çağ'da, Osmanlı Devleti'nde halkın ve ordunun bütün ihtiyaçlarını karşılayan bir küçük sanat hayatı, üretim hayatı vardı. Fakat Avrupa'da gelişen sanayi karşısında canlı gücüne dayanan küçük sanatlar rekabet imkânı bulamadı; kapitülasyon ve gümrük himayesinin olmaması yüzünden Osmanlı ülkesinin Avrupa'nın açık pazarı haline gelmesi, üretim hayatının çökmesine sebebî oldu; zamanla Avrupa karşısında iktisadî gücünü yitiren Osmanlı Devleti tarihe maloldu. Atatürk'ün Türk dünyasında ve Asya'da yeniden doğuş çağını yaratan büyük eseri bu noktada başlar.

Atatürk asker olarak hayata atıldığı zaman Osmanlı Devleti gerileme sürecini yaşıyordu. Sömürge, dolayısıyla, sanayii beslemek için kaynak peşinde koşan Avrupalılar Osmanlı Devleti'ni parçalama, aralarında bölüşme yarışı içindeydiler. Böylece hem Osmanlı ülkesindeki kaynakları ele geçirmiş olacaklar hem de tarihi İpek Yolu'ndan Asya kaynaklarına ulaşmak imkânını bulacaklardı. Onun içindir ki kendini Türk dünyasını kurtarmak ülküsüne adayan Atatürk Avrupalılarla mücadele ederek büyük eserini kurmaya başladı.

Atatürk'ün mücadele hayatı üç aşamalı bir seyir izler: Askerî mücadele, siyasî mücadele, başka bir deyimle, yeni bir devlet kurma mücadelesi, yeni bir medeniyet yaratma mücadelesi.

Askerî mücadele Trablusgarp'ta başlar, 9 Eylül 1922'de İzmir'de zaferle sona erer.

Yıl 1911. İtalyanlar Osmanlı ülkesinin bir bölümünü ele geçirmek için Trablusgarp'a saldırır. Atatürk bu savaşa katılmakla Avrupa sömürgeciliğine karşı mücadeleye başlamış oldu. Bundan sonra Atatürk askerî mücadele hayatında, Muş ve Bitlis Muhabereleri dışında Çanakkale'de Kanal Seferi'nde, Suriye'de, Filistin'de, Anadolu'da hep Avrupalılarla savaşmıştır. Denilebilir ki Yeni Çağ tarihinde sömürgecilerle, emperyalistlerle en çok savaşan asker Atatürk'tür. Bu mücadelenin ilk başarısı Çanakkale Zaferi'dir.

Birincisi Dünya Savaşı'nda müttefikler, İngilizler ve Fransızlar, Ruslara yardım etmek suretiyle Almanya'yı çökertmek, savaşı kısa sürede bitir-

Levent Sahverdi Arşivi

mek amacıyla Çanakkale'ye saldırdılar. Deniz savaşlarında yenilince Gelibolu yarımadasına çıkarma yapmak suretiyle kara savaşlarını başlattılar. Fakat Anafartalar'da Atatürk'ü aşamayınca geldikleri gibi gittiler, Ruslara yardım edemediler. Bu yüzden savaş dört yıl sürdü. Çanakkale Zaferi sömürgeciliğin gerileme dönemini başlattı.

Büyük sanayinin sağladığı iktisadî ve siyasî hâkimiyet, Avrupa'nın üstünlük havasına girmesine yol açmıştı; Avrupa medeniyet dünyası, üstün ırkın, üstün insanların yaşadığı ülke sayılıyordu. Buna karşılık Asyalılar, geri, iptidaî toplumlar olarak aşağılanıyordu. Avrupalı güçlü, Asyalı, doğulu, güçsüz ve zavallı gibi deyimlerle niteleniyordu; onun alınyazısı sömürge olmaktı. Bu düşünce öylesine kabul ettirilmişti ki Asyalı, kaynaklarıyla, insanlarıyla Avrupalı'nın baskısı altına girdiği halde karşı bir harekette bulunamadı. Çanakkale Zaferi bu yanılgıyı kökünden yıktı.

Çanakkale'de Avrupalılar, Türklere, dolayısıyla Asyalılara, Doğululara yenilmiş cepheden, savaştan çekilmiştir; sonuç şudur: Asyalı, Avrupalıyı yenmiştir; şu halde Asyalı Avrupalıdan daha güçlüdür; daha üstündür. Avrupalının üstün, Asyalı'nın geri ırk olduğu görüşü sadece bir yanılgıdır; onların başvurduğu bir aldatmacadır; Asya'nın uyanışı böyle olmuştur; gerek çekilme, gerek savaşın uzun sürmesi Asya'da mücadele ruhunun doğuşunu sağlamıştır.

Asyalı yeni bir inanca kavuşmuştur; onun alınyazısı sömürge halkı olmak değil, hür ve bağımsız yaşamak, Avrupalı'nın pazarı durumuna düşmemek, kaynaklarını kendi gücüyle kendisi için kullanmaktır. Gücü bu amaca ulaşmaya yeterlidir.

Çanakkale Zaferi sömürgelerin, mazlûm milletlerin hürriyet ve bağımsızlık savaşına başlamaları için gerekli düşünce ve inanç ortamını hazırlamıştır. Bu sayede Asya'da, Afrika'da sömürgeler hürriyet ve bağımsızlık mücadelesine girişmişler, mücadeleyi kazanarak bağımsız devletler kurmuşlar, kaynaklarına hâkim olmuşlardır. Asıl önemlisi, sömürgelerin bağımsızlık mücadeleleri sonunda Avrupalıların kaynak ve pazarlarını yitirme dönemine girmiş olmalarıdır. Bu da Batı'nın yıkılışı demektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün Çanakkale'de kazandığı zafer sömürgeciliği, emperyalizmi ortadan kaldıracak süreci başlatmak suretiyle tarihin, özellikle Avrupa tarihinin akışını değiştirmiştir. Atatürk bu yoldaki mücadelesini İstiklâl Savaşı'yla devam ettirmiştir.

Avrupalılar, Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Ordusu'nu cephelerde yenememiştir. Ancak müttefiklerinin silâh bırakması üzerine Osmanlı Devleti mütareke istemek zorunda kalmıştır. Savaşarak değil, Mondoros Mütarekesi'nden yararlanarak Anadolu'yu yer yer işgal eden Avrupalılar, İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar asırlık hayallerinin gerçekleştiğini sandılar. Anadolu'da kaynak arayışına giriştiler. Trabzon'daki İngiliz askerî temsilciliğinde bulunan bir mühendis Erzurum ve Sivas dolaylarındaki madenleri ve demiryollarını incelemeye koyuldu.[2] Onlara katılan Amerikalılar da Anadolu'nun zenginliklerinden yararlanmak için önce yardım heyetleri gönderdiler; ardından kaynak arayışına giriştiler. Amerikalıların Osmanlı Devleti sınırları içinde 304 eğitim misyoneri, 65.104 kilise adamı, 11 çocuk yuvası, 337 ilkokul, 28 orta öğretim kurumu, 11 kolej, 11 hastane ve 12 dispanser vardı.[3] Bunlardan başka Amerikalılar sermaye getirmek istemiştir, fakat güvenlik şartlarını yeterli görmedikleri için vazgeçmişlerdir.

Görülüyor ki daha mütareke yıllarında Batılılar Anadolu'yu sömürge haline getirmeğe çalışmışlardı. Çünkü sömürgecinin, emperyalistin amacı her zaman ve her yerde kaynak ve pazar elde etmek, ham madde almak, ürün satmak, gelir sağlamak, sade deyimiyle, para kazanmak ve geçinmektir. Batı gerçeği budur. Avrupalıların, Amerikalıların bütün ülkelerle kurdukları ilişkilerde uyguladıkları değişmez siyaset, değişmez yöntem budur. Ne var ki Atatürk onların, emperyalistlerin Anadolu üzerindeki emellerine kavuşmalarına imkân vermedi. İstiklâl Savaşı'yla bu sonuca varılmıştır.

Atatürk İstiklâl Savaşı'nın emperyalistlerle yapılan bir mücadele olduğunu açıkça ifade etmiştir. 29 Aralık 1921 tarihinde T.B.M.M.'de söylediği nutukla Türk Milleti'nin yüz yıllardan beri bütün bir emperyalist ve ka-

2 Haluk Selvi, **Milli Mücadele Erzurum (1918-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2000. s. 164-203-213.

3 **A.g.e.**, s. 164-203-213.

Levent Sahverdi Arşivi

pitalist âlemin baskısı altında bulunduğunu; yine aynı nutukla bir yıl, bir buçuk yıl önce milletin onlarla mücadeleye başladığını, emperyalist kuvvetlerin milleti haklarında onur ve bağımsızlığından yoksun kılmak istediklerini söylemiştir. Çünkü onlar sınırsız tabiî hazineleri, geniş memleketi Türk Milleti'nin elinde bırakmayı uygun görmemişler, ülkeyi parçalamak, milleti esir etmek istemişlerdir.[4] Yine 19 Eylül 1921 tarihinde TBMM'de söylediği nutukta Yunanlıların yüz yıllar önce Haçlıların izlediği dinî amacı ihya etmeğe çalıştıklarını açıklamıştır.[5]

Gerçek şudur ki Avrupalılar, Anadolu'ya karşı Haçlı Seferleriyle giriştikleri mücadeleyi sanayileşme döneminde sömürgeciliğe, emperyalizme dönüştürerek devam ettirmişlerdir; amaç değişmemiştir:Anadolu kaynaklarını ele geçirmek! Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen işgal olaylarının sebebi budur.Atatürk İstiklal Savaşı sonunda Avrupalıları yenmekle Anadolu'ya yönelik Batı sömürgeciliğini ortadan kaldırmıştır.Böylece Atatürk Çanakkale Zaferi'nden sonra Batı sömürgeciliğine, Batı emperyalizmine karşı ikinci bir zafer daha kazanmıştır.Fakat mücadele bitmemiştir.

Atatürk'ün mücadele hayatında ikinci aşama siyasî mücadeledir; amaç halk devletini, halka hizmet ilkesine dayanan devleti kurmaktır.[6] Türkiye Cumhuriyeti Devleti budur. Yeni devlet, uzun savaşlar yüzünden harabolmuş bir Anadolu, maddî varlığı tükenme noktasına varan bir toplum devralmıştı. Onun için yeni devlet hizmet devleti olacak, ülkeyi imara, halkı refaha kavuşturacaktı. Bu da Anadolu'da yeni bir medeniyet kurmayı gerektiriyordu.Mücadelenin üçüncü aşaması budur. İmar ve refah geniş ölçüde iktisadi çalışmalara bağlıydı. Bu bakımdan Atatürk askeri zaferlerin iktisadî zaferlerle tamamlanması gerektiğini söylemiştir.

Türk Milleti geniş kaynaklara, Atatürk'ün deyimiyle, sınırsız tabiî hazinelere, geniş topraklara sahiptir. Avrupa Haçlı Seferleri'nden beri bu hazineye göz dikmiştir. İstiklal Savaşı'yla Avrupalıların bu emelleri sona er-

4 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayın, Ankara, 1987, s. 1, 159-160.

5 **A.g.e.**, s. 199.

6 **A.g.e.**, s. 1-338.

Levent Şahverdi Arşivi

dirilmiş, Anadolu hazinesi onların saldırısından kurtarılmıştır, bu hazineler Türk halkının refahı ve Anadolu'nun imarı için kullanılacaktır. "Milli kültürü muasır kültür seviyesinin üstüne çıkarmak" amacını bu şekilde anlamak ve anlatmak gerekir.

Medeniyet, bir yönüyle, mücadele vasıtasıdır; insan varlığının korunması, geliştirilmesi, daha güzel, daha mutlu bir dünya yaratılması için gerekli maddî ve manevî vasıtaların bütünü. Toplumlar ancak medeniyetleriyle yaşarlar ve yükselirler. Onun için de medeniyet alanında daima ilerlemek zorundadırlar.

Avrupa'yla Anadolu arasındaki mücadele coğrafyadan ve tarihten kaynaklanmıştır. Orta Çağ'da Asya'nın hayat, dolayısıyla medeniyet düzeyine özenen, bu amaçla Haçlı Seferleri'ne çıkan Avrupa, Yeni Çağda da iktisadî ve siyasî üstünlüğünden ve Osmanlı Devleti'nin gerilemesinden yararlanarak Anadolu'ya saldırdı, ama, Türk Milleti'nin gücü ve Atatürk'ün dehası karşısında geri döndü. Fakat amaç değişmemiştir. Bu sebeple daima hazırlıklı olmalı, tedbiri elden bırakmamalı. Onlar gelecekte de toplumun zayıf bir anında pazar ve kaynak ihtiyacıyla Anadolu'yu tekrar ele geçirmek isteyebilirler, çünkü onlar pazar ve kaynak sebebiyle daima bu emelin peşinde koşarlar, bu emelden vazgeçmezler; yine gelebilirler. Bunu önlemenin tek yolu onlardan üstün, onlardan güçlü olmak, milli kültürü muasır medeniyetin, özellikle Avrupa medeniyetinin seviyesinin üstüne çıkarmaktır. Avrupa karşısında hür ve bağımsız olarak yaşayabilmek için onlardan üstün duruma gelmeliyiz, saldırdıkları zaman onları yenecek, geri gönderecek bir güç düzeyine yükselmeliyiz. Bu düşünceyi uygulama dallarından biri kuşkusuz iktisat alanıdır.

Avrupa'nın üstünlüğü müsbet ilim ve sanayiden geliyordu. Onun için Atatürk yeni devleti kurduktan sonra birinci derecede müsbet ilim ve sanayileşme üzerinde durdu. 10. yıl Nutku'nda "Türk Milleti'nin yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda elinde ve kafasında tuttuğu meşale müsbet ilimdir" demek suretiyle üçyüz yıl sonra Türk dünyasında yeniden müsbet ilim çağını başlattı. Bundan başka imar ve refah yolunda ülke kaynaklarının, milletin gücüyle kullanılmasını sağlıyacak sanayileşmeye ön-

Levent Şahverdi Arşivi

celik verildi, özel teşebbüsü destekleyen devletçilik düzeniyle birçok fabrikalar, sanayi tesisleri kuruldu. Sanayi ve yerli malının Avrupa'nın rekabetinden etkilenmemesini sağlıyacak gümrük koruması ve uygulamasına geçildi. Yatırımcı, korumacı, destekleyici devlet düzeniyle iktisadî hayatı güçlendirmek bakımından paranın dışarıya akmasını önlemek amacıyla ne kadar satılırsa o kadar satın almak ilkesine dayanan dengeli dış ticaret yöntemi getirildi, faiz ve döviz denetim altına alındı. Böylece ülke iktisat, sanayi ve ticaret alanında Avrupa karşısında güçlü bir duruma yükseltildi.

Atatürk askerî mücadele hayatı boyunca Türk Milletinin ve insanlığın sömürgeci, emperyalist Avrupa yüzünden çektiği acıları yakından görmüştü. Bu sonuç Batı medeniyetinin tarihten gelen yapısından kaynaklanıyordu. Çünkü sanayiden sağladığı güç sayesinde Anadolu'nun, Asya'nın ve öteki kıtaların servetini ülkesine taşıyarak imara ve refaha kavuşmuştu. Kendi kaynak ve pazarları yeterli olmadığı için bu düzeni sürdürmek zorundaydı. Ayrıca ulaştığı güç ve kurduğu hakimiyet dolayısıyla öteki kıtalardan üstün olduğu havasına girmişti. Bundan başka Orta Çağ'da yaşadığı maddi imkansızlıktan kurtulmak için yola çıktığında daima kazanç, sade deyimiyle para peşinde koşmuştur. Onun için Batı medeniyeti bencil ve maddeci bir medeniyettir. Bu niteliklerden doğan uygulamalar, savaşlar, özellikle sömürge paylaşımı yüzünden çıkarılan Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın yarattığı felâketler yeni bir medeniyet anlayışı ihtiyacını ortaya koymuştur. İnsanlığın ortak malı olan medeniyet yalnız bir kıtanın, yalnız bir kıtada yaşayan toplumların, olayımızda Batı'nın tekelinde kalmamalıdır, bütün insanlığın hizmetinde olmalıdır. Bu görüşü getiren Atatürk'tür.

Atatürk 10. yıl nutkunda ".... Türklüğün unutulmuş büyük medenî vasfı ve büyük medenî kabiliyeti, bundan sonraki inkişafıyla atinin yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır." demiştir. Güneş Türk medeniyetinden gelen bir kavramdır. Büyük düşünür Yusuf Has Hacip ölümsüz eseri Kutadgu Bilig'de güneşi şöyle tanımlar. "Güneş doğar ve bu dünya aydınlanır, aydınlığını bütün halka eriştirir... Güneş doğunca yere sıcaklık gelir. O zaman binbir renkli çiçekler açılır."[7] Yeni medeniyet bu nitelikleri taşımalı, bütün insanlığın hizmetinde olmalıdır.

7 **Yusuf Has Hacip**, Çeviren: Reşit Rahmeti Oral, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1991 s. 70.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Türk Milletinin geleceğin medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacağını söylemekle bütün insanlığın hizmetinde olacak bir medeniyetin müjdesini vermiştir. Güneş medeniyeti diyebileceğimiz bu medeniyet Batı'nın bencil ve maddeci medeniyetinin yerini alacaktır. Böylece dünya, özellikle mazlum milletler Asya ve Afrika insanları Batı'nın sömürgeci emperyalist medeniyetine, başka bir deyimle sanayi medeniyetine bağımlı olmaktan kurtulacak, dünya nimetlerini bütün toplumların hizmetine sunulacak; kaynaklar üzerinde oturanlar kendi güçleriyle bu kaynaklardan yararlanarak refaha kavuşacaktır.

Sonuç olarak belirtmek isterim ki Türk insanını üç aşamalı bir görev beklemektedir. Anadolu'nun zengin kaynaklarını kendi gücüyle işleyerek ülkenin imarını, halkın refahını sağlamak, millî kültürü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkarmak suretiyle Batılı sömürgecilerin, emperyalistlerin Anadolu'ya bir daha saldırmalarını imkânsız kılmak, zengin tarihinden alacağı hızla bütün insanlığa hizmet verecek yeni bir medeniyet yaratmak suretiyle yeryüzünü Avrupalı sömürgecilerin, Batılı emperyalistlerin bencil ve maddeci medeniyetinden kurtarmak, Türk Milletinin bu amaca varılmasını sağlayacak güce sahip olduğuna inanmalıyız. Atatürk'ün şu sözünü hatırlamamız yeterlidir. "Türk Öğün, Çalış, Güven".

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BİRİNCİ TBMM'DE HİLÂFET VE SALTANAT MESELESİ ÜZERİNE BAZI NOTLAR

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ORAL*

ÖZET

Mondros Mütarekesi'nden sonraki koşullar, Türk Kurtuluş Savaşı'nı zorunlu kılmış ve bir siyasal oluşumu beraberinde getirmiştir. Bu oluşum, TBMM'nin kurulması ile İstanbul'a karşıt bir hükûmet şeklini almıştır. Türk Kurtuluş Savaşı döneminde TBMM'nin Osmanlı yönetimine bakış açısı, esas olarak Hilâfet ve Saltanat kavram ve kurumlarına yaklaşımında kendini göstermiştir. Bu konular üzerindeki Meclis görüşmeleri, savaş sonrası gidişatı da açıklayıcı bir niteliktedir. Bütün bu gelişmeler, Osmanlı iktidarının tasfiyesi sürecine ve demokratik bir yönetimin kurulması çalışmalarına da açıklık kazandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kemal Atatürk, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hilâfet, Saltanat, Osmanlı Hanedanı.

* Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. (mustoral@akdeniz.edu.tr)

Levent Sahverdi Arşivi

ABSTRACT

The conditions after Mudros Armistice made Turkish Struggle War inavitable putward political formation. This formation took shape of a goverment opposite to the one in Istanbul with the establisment of Turkish Grand National Assembly. It was seen in its attitude towards the institutions such as Sultanate and Caliphate during the National Struggle. The discussions in this assembly on this subject clarified the process after war. All these developments clarify efforts of establishing democratic administration and the process of discharcing Ottoman government, too,

Key Words

Kemal Atatürk, The First Turkish Grand National Assembly, Caliphate, Sultanate, Ottoman Dynasty.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Fransız Devrimi'nden bu yana Batı tarihinde görülen bütün siyasî sınıf mücadelelerinin "devlet" çevresinde döndüğü, yani iktidarın herhangi bir sınıf/sınıflar veya sınıflar ittifakı tarafından elde edilmesi veyahut korunması etrafında cereyan ettiği görülmektedir. Bolşevik Devrimi'nden sonra bile devlet aygıtının büyük bir bölümünün, devlet iktidarının proleterya ve köylülük ittifakı tarafından ele geçirilmesi durumunda bile olduğu gibi kaldığını, bizzat hareketin liderleri belirtmişlerdir. Bu noktada "devlet iktidarı" ile "devlet aygıtı" terimleri farlılıklar arz etmektedir. Kısacası, sınıf mücadelelerinin hedefi, devlet iktidarıdır ve bunun sonucunda devlet iktidarını ellerinde tutan sınıf ya da sınıflarca devlet aygıtının kendi hedefleri doğrultusunda kullanılmasıdır[1].

Buna karşılık, Türk Devrimi ise gerek Fransız gerekse Bolşevik devrimlerinden oldukça farklı bir gelişim ve oluşum süreci izlemiştir. Türk Devrimi'nin en bariz özelliklerinden birisi, "ideolojik istiklâl" düşüncesine öncelik vermiş olmasıdır. Bu istiklâl, TBMM'nin, Amerikan kapitalizmi ile Bolşevik sosyalizmi dışında kendine özgü bir tutum belirleme amacına matuftur. Bunun yanına Osmanlı idaresine karşı tavrınıda eklemek gerekir. TBMM'nin Osmanlı yönetimi karşısındaki tutumu, yeni Türkiye Devleti'nin karakterini belirleyen önemli unsurlardan birisi olmuştur. Osmanlı yönetimi deyince, devlet anlayışının en önemli iki simgesi sayılan Hilâfet ve Saltanat kurumları ön plâna geçmektedir. Ki Osmanlı karşısında TBMM'nin tavrını belirlemek, Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşum sürecinin bir yönünü de açıklamak demektir.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından (30 Ekim 1918) İzmir'in işgaline (15 Mayıs 1919) kadar geçen evreye Mütareke Devri adı verilmektedir. Mondros Mütarekesi'nden itibaren Osmanlının geleneksel yönetim biçimi olan Padişahlık, siyaset bilimi terimleriyle ifade edersek monar-

1 İktidar ve iktidarın kullanımı için ayrıntılı olarak bkz: Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev.Yusuf Alp ve Mahmut Özışık, 4.B., İstanbul, 1994, s.30-31.

2 Halifelik ve Hilâfetin tarihçesi için bkz: Thomas W. Arnold, **The Caliphate**, Oxford, Clarendon Press, 1924; Bernard Lewis, **İslâmın Siyasal Söylemi**, İstanbul, Cep Kitapları, 1993. Osmanlı Saltanatı hakkında bkz: Halil İnalcık, "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usûlü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi", **AÜ SBF Dergisi**, Nu.XIV/1 (Mart 1959), s.69-94; A. D. Alderson, **The Structure of the Ottoman Dynasty**, Oxford, 1956.

3 Bir örnek için bkz: Celâl Nuri (İleri), "Bizde Cumhuriyetin İlgâsı", **Âti**, 6 Teşrînisânî 1334, s.1; Aynı yazar, "Hilâfet", **Âti**, 24 Terşrînisânî 1334, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

şik yönetim, Hilâfet ve Saltanat[2] kavramları etrafında tartışmaya açılmıştı[3]. Bazı çevreler de, kamuoyuna, Saltanatın demode olmuş bir kurum olduğu düşüncesini yayarak, cumhuriyetin ilânını hazırladıkları şayiasını yayıyorlardı (Şubat 1919). Bazı İttihatçıların ise Mehmet Vahdettin'in yerine Veliaht Abdülmecit'in geçirilmesi yönünde plânlar hazırladıkları söyleniyordu[4]. Bunlara Saray'ın ve Babıâli'nin işgalci güçlerle işbirliği de eklenince, müdafaa-i hukuk, muhafaza-i hukuk adlarıyla örgütlenen bölgesel kurtuluş dernekleri padişaha ve onun hükûmetine oldukça sert çıkışlarda bulunmuştur.

Mütareke Döneminde Osmanlı İktidarı Meselesi

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Padişaha 7 Haziran 1919 tarihli şu telgrafı gönderir[5]: "Paris Sulh Konferansı hükümet-i seniyye-yi mülûkânelerinin mukadderâtı hakkında kat'î kararını itâ eylemek üzere Osmanlı heyet-i murahhasasını davet ediyor. Ecdâd-ı azametinizin size ve teb'a-i sâdıkalarına tevdi buyurdukları istiklâl ve hâkimiyetin takyîd ve tahdîdi onun kemâl-i mutlakiyeti yolunda her türlü varlığından tecerrüd eden Müslümân ve Türk vicdânının her neye de mal olsa kabul edemeyeceği bir zillet ve taht-ı hilâfete izâfe edilemeyecek bir mezellettir. Fatih'in, Sultan Selim'in vâris-i hakîkîsi tanıdığımız zât-ı hilâfet-penâhîlerinin cevher-i istiklâli ref' edilecek bir tâc'a tenezzül buyurmayacakları hususunda izzet-i nefs-i hümâyûnlarına emniyetimiz ber-kemâldir. Ya müstakilen milletinizle yaşayacağınızı veya şerefsiz bir saltanata hatime çekeceğinizi lisân-ı izzetü'l-beyân-ı ecdâda yakışır bir celâdetle Avrupalılara ilâm buyurunuz sevgili padişahımız."

Bu telgraf, Anlaşma Devletleri'nin İstanbul'u yalnızca Hilâfet merkezi olarak bırakmak ve başkenti Anadolu'da bir yere nakletmek tasarılarına karşı sert bir tepkidir. 10 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı murahhas heyetine imzalatılan Sevrés Antlaşması, bu tasarıların izlerini taşımaktadır. Osmanlı padişahının, Sevrés Muahedesi'nin "Türkiye, herhangi bir devlet ta-

4 Gotthard Jaschke, **Yeni Türkiye'de İslamlık**, Çev. H. Örs, Ankara, 1972, s.117.

5 Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Bundan sonra kısaca **TİTE**) **Arşivi** Kutu.97, Gömlek.23, Belge.23.

Levent Şahverdi Arşivi

biyetinde veya himayesinde bulunan Müslümanlar üzerinde her türlü nüfuz, hakimiyet ve yargı haklarından resmî olarak feragat eder" fıkrası gereğince, halifelik haklarını bıraktığı söylenebilir. Sevrés Antlaşması'na giden süreçte, Sadrazam Tevfik Paşa ile İstanbul'daki İngiliz yetkilileri arasında 30 Mart 1919 tarihinde hazırlanan bir gizli anlaşma taslağının bazı noktaları değiştirilerek, 12 Eylül 1919 günü taraflarca imzalanan ve Damat Ferit Paşa ile Padişah Mehmet Vahdettin'in onayından da geçen bu anlaşma taslağının imza gününün Sivas Kongresi'nin hemen ertesine rastlaması dikkat çekicidir.

Bu taslaktaki bazı hükümler şöyle özetlenebilir: İstanbul, Hilâfet ve Saltanat merkezi olarak kalmaya devam edecek; Türkiye, manevî (hilâfet) gücünü, Britanya'nın Müslüman kolonilerinde İngiltere'den yana kullanacak; barış koşullarına dönülünce, Osmanlı Padişahı ile İngiliz Hükûmeti arasında bu esasları geliştirecek özel (gizli) bir anlaşma yapılacak. Sina Akşin'e göre Vahdettin'in bu gizli anlaşma tasarısının hazırlık aşamalarında halifelik üzerinde ısrarla durması "Hilâfetin Vatikanlaştırılması" sürecini başlatmıştır[6]. Aslında Osmanlılar arasında "ruhanî hilâfet" deyimiyle Hilâfet'in Papalık'la nitelik bakımından eşdeğer konuma getirilmesi yönündeki fikirler[7] uzun süredir bilinen tarihsel bir hakikattir.

"Ruhanî Hilâfet" deyimi, İngiliz oryantalistleri, özellikle Wilfrid Scawen Blunt tarafından geliştirilmiştir[8]. İngiliz oryantalistleri, halifeliğin gerçek sahibinin Kureyş soyundan Araplar olduğunu belirterek, Hilâfetin Araplara verilmesi gerektiğini ileri sürüyorlardı. Bu fikirler, Cemalettin Efganî gibi önde gelen İslâmcı düşünürler nezdinde de kabul görmüştür[9]. İngiltere'nin, halifenin ruhanî gücüyle yakından ilgilenmesi, kuşkusuz Bri-

6 Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, C.I, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s.571-72.

7 Bir Osmanlı Ermenisi olup bir süre İsveç Sefaretinde çalışan Baron D'Ohsson (asıl adı Ignatius Mouradgea'dır), "Tableau General de l'Ottoman Empire" (1787) adlı eserinde, "Sultanın ruhanî otoritesi"nden bahsediyor ve Osmanlı padişahına "Müslümanların Papası" ismini veriyordu. (Arnold, **The Caliphate**, s.170.)

8 Blunt'un Hilâfet ve İslâmiyet hakkındaki düşünceleri için bkz: Wilfrid Scawen Blunt, **The Future of Islam**, London, Kegan Paul, 1882. Bu kitabın özellikle "The Modern Question of the Caliphate" (s.48-89) ile "England's Interest in Islam" (s.174-215) başlıklı bölümlerine bakınız.

9 Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 1978, s.331-33.

Levent Şahverdi Arşivi

tanya'nın Müslüman kolonilerinin idaresiyle yakından ilgilidir. Kurtuluş Savaşı yıllarında TBMM'nin, pek çok olumsuz ve karşıt bir tutum geliştirmesine karşın, halifeye ve Hilâfet makamına karşı böyle bir politika içerisine girmemesinin nedenleri, Türk Kurtuluş Savaşı'na sempatiyle bakan, hatta Hindistan ve Rusya örneğinde olduğu gibi, somut yardımlarda bulunan Müslüman ülkelerinin desteğini kaybetme endişesinden kaynaklandığı söylenebilir. Mustafa Kemal'in de bu konuda dikkatli hareket ettiği görülmektedir.

Yalnızca İngilizler değil, diğer Batılı oryantalistlerin de Osmanlı halifeliğine karşıt bir tutum içinde oldukları görülmektedir. Örneğin meşhur Hollandalı şarkiyatçı Christian Snouck Hurgronje, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı-İslâm halifesinin en önemli yetkilerinden birisi olan cihadın temelsiz bir söyleme dayandığını vurgulayan yayınlar yapmıştır[10]. Hurgronje, Osmanlı Halifesinin İngilizler ve müttefiklerine karşı cihat ilânını "Kutsal Savaş: Alman Malı" başlıklı makalesiyle alaya almıştır. Gerçekte bu sıralarda Hilâfetin Osmanlı Türkleri nezdinde de itibar kaybına uğramış olduğu görülmektedir.

Alman Türkoloğu Gotthard Jaschke, gizli bir Rus raporuna dayanarak, Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihat ve Terakki Komitesi içinde Hilâfet makamının geleceği konusunda üç farklı yaklaşım olduğunu belirtmektedir: Ahmet Rıza Bey, Padişahın dünyevî gücünün halife unvanından kaynaklanan manevî gücünden ayrılması ve bunun Şeyülislâmlığa devrini; Talât Paşa, Padişahın halife olarak kalmasını, ancak manevî gücünün halifeler soyundan gelen imamlara bırakılmasını savunuyordu. Enver Paşa ise, Sultan Mehmet Reşat'ı halife olarak tutmak istiyor, ancak bazen Hilâfeti Şeyh Ahmed es-Senusî'ye devretme tehdidiyle Padişahı korkutuyordu. Şeyh Ahmed es-Senusî'ye 1914 senesi sonlarında Afrika'nın bütün Müslüman halklarını ayaklandırabilirse, kendisinin halifelik makamına geçirileceği vaadinde bulunulmuştu[11]. Bu vaadi yapanın Enver Paşa olması kuvvetle muhtemeldir.

10 Yazarın bu konudaki yayınları için bkz: **Verspreide Geschriften**, C.III, Leiden, 1923.
11 Jeschke, **Yeni Türkiye'de İslamlık**, s.116.

Levent Şahverdi Arşivi

Buna benzer bir konu TBMM'de Londra Konferansı'na gidecek kurulla ilgili olarak 5 Şubat 1921 tarihinde yapılan gizli oturumda gündeme gelmişti. Bundan üç gün sonra da TBMM'de Ankara Hükûmeti ile İstanbul Hükûmeti arasında bu konferansla ilgili kimi yazışmaları konu alan kapalı bir birleşim daha yapılmıştı. Bu oturumda Burdur mebusu Mehmet Akif (Ersoy), TBMM Hükûmeti'nden İstanbul Hükümeti'ne gönderilecek konferansla ilgili telgrafa almaşık (alternatif) bir telgraf metni okumuştur. Bu metinde, İstanbul'un "Hilâfet ve Saltanat makamını (Papalık) maddî güçten yoksun ve gayrı meşru şekle sokmak üzere olduğu" ifadesi bulunuyordu. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Halifelik tabiriyle Papalık deyiminin birlikte kullanılmasının sakıncalı ve zamansız olduğunu vurgulamıştır[12].

Bu gibi sözlerin vakitsiz ve sıklıkla kullanılmasının, 'Türk Kurtuluş Savaşı'nın manevî gücünü sekteye uğratabilme, hatta Türkiye'nin Müslüman dünyasındaki olumlu imajının ve bu ülkelerle ilişkilerinin yıpranmasına neden olabilme' ihtimali, Mustafa Kemal Atatürk'ü bu konuda temkinli olmaya sevk etmiş olmalıdır. Nitekim müdafaa-i hukuk ve muhafaza-i hukuk cemiyetleri, İstanbul'un yalnızca Hilâfet merkezi olarak kalmasına, hükûmet merkezinin ise Anadolu'da herhangi bir şehre taşınması tasarılarına şiddetle tepki göstermişlerdir[13].

Aziziye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin "Dersaadet İtilâf mümessillerine" keşide edilen telgrafı buna güzel bir örnektir[14]: "Her milletin her kavmin itikâd-ı diniyyesine mugayyir teklifâtın mesmû' olmayacağı, biz İslâmlarda ise Hilâfetle Saltanatın vahdeti bizde hürmet olan ictima-i diniyyesi cümlesinde bulunduğu hâlde İngiltere Hükûmeti başvekili Loyd Corc'un İstanbul ve Boğazların beynelmilel bir hâle ifrâ'ına Türk Hükûmeti'nin yeni merkezinin Anadolu'da olacağı ve İstanbul'un yalnız hasr-ı hilâfet bir pây-i taht-ı dinî olarak kalacağına dair sulh konferansına tekli-

12 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, C.I, Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.411-415.

13 Bu konuda Erzurum'da bulunan İngiliz kontrol subayı Yarbay Alfred Rawlinson ile Kâzım Karabekir Paşa arasında 27 Aralık 1919'da vukubulan konuşma tutanakları için bkz: Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1960, s. 394-397.

14 **TİTE Arşivi** Kutu.20, Gömlek.96, Belge.96.

Levent Şahverdi Arşivi

fâtta bulunacağı gazetelerde görülmektedir. Hilâfetle saltanatı tefrîk ederek İslâmları acîz-i mezellet içinde yaşamak üzere garîb bir tarz-ı idareyi te'sîs ve bütün manâsıyla altı asırlık saltanat-ı mu'azzama-i osmaniyenin der-şehûrî olan Tarih-i Osmanînin bütün ..... bedâyi'ini muhtevî İstanbul'umuz hakkındaki ihtirasât-ı icrâ' zımnında ibâret cereyân-ı efkâre mücadele ve mücahede ile mukabilli muhabbet-i vataniyye ve hamiyyet-i diniyyenin ilka' eylediği azm-i kuvvî ihtiyar eyledik. Selâmet-i cihânı ihlâl edenlere râci' olmak üzere işbu protestomuzun hükümet-i matbu'anıza iblâğı müsterhemdir."

Bu metinde Osmanlı geleneksel iktidarının ve iktidar aygıtlarının Batılı işgalci güçler tarafından ortadan kaldırılmak istendiğine dikkat çekildiği, Osmanlı iktidar sembollerinden biri olan başkent İstanbul'a ise ayrıca vurgu yapıldığı görülmektedir. Gerçekten de 93 Harbi'nden itibaren, İstanbul'un işgal edilmesi ihtimaline karşı, Osmanlı başkentinin Anadolu'da bir yere taşınması düşünülmüş, bunun için hazırlıklar yapılmıştı. Bu savaş sırasında Sultan II.Abdülhamit'in İstanbul'un Rus işgaline maruz kalabileceği düşüncesiyle, başkentin Bursa'ya taşınması için hazırlıklar başlatmıştı. 1912-1913 Balkan Savaşları sonrasında ise Bursa ve Konya başta olmak üzere, pâyitahtın bir Anadolu şehrine nakledilmesi şekilde düşünülmüştü. Birinci Dünya Savaşı sırasında da Konya'ya... Başkent seçenekleri arasına Selçuklu ve Osmanlı yönetimlerine başkentlik yapmış olan şehirlerin düşünülmüş olması, dikkat çekmektedir. Kurtuluş Savaşı sırasında ise Kasım 1921 gibi erken bir tarihte Ankara'nın başkent olması yönünde TBMM'ye lâyihalar verilmişti[15].

Osmanlı Meclis-i Mebusânı, 16 Mart'ta İstanbul'un Anlaşma Devletleri tarafından resmen işgali üzerine, 18 Mart'ta bir toplantı yaparak faaliyetlerini tatil etme kararını almıştı. Bundan sonra mebusların bir kısmı işgal güçlerince Malta'ya sürülmüş, bir kısmı da Ankara'da toplanacak olan Büyük Millet Meclisi'ne iltihak etmişti. Mebusân Meclisi de Vahdettin'in 11 Nisan 1920 tarihli buyruğu gereğince süresiz olarak tatil edilmişti. Os-

15 Bu konuda daha ayrıntılı olarak şu esere bkz: Bilâl N. Şimşir, **Ankara... Ankara: Bir Başkentin Doğuşu**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1988.

Levent Şahverdi Arşivi

manlı Meclisi 18 Mart'ta dağılınca, Ankara'da yeni bir meclis toplanması kararı alınmıştı. Bunun üzerine Ankara'da toplanması tasarlanan Meclis için 19 Mart tarihinde bir seçim bildirisi yayımlanmıştı. Bildirinin müsveddesinde "Kurucu Meclis" (Meclis-i Müessisân) terimi kullanılmıştı. Bu terimin kullanılmasındaki amacın, toplanması plânlanan Meclise, kurulması tasarlanan devletin yönetim biçimini belirleme yetkisi verilmesini sağlamaktan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Ancak Mustafa Kemal, Kurucu Meclis deyiminin kullanılmasındaki amacı açıklamak istemediği için, "halkın alışkın olmadığı bir terimdir" diye kimi komutanlar tarafından uyarılmıştı. Bunun üzerine "olağanüstü yetkili bir meclis" deyimiyle yetinilmiştir[16]. Meclisin amacı ise, "Hilâfet ve Saltanat makamının bağımsızlığının korunması, ulusal bağımsızlık ve ulusal sınırlarımız içerisinde yaşama olanağı verecek bir barışı sağlayacak önlemleri geliştirmek ve uygulamak" olarak ifade edilmiştir[17].

TBMM'nin ilk açıldığı günlerde bazı Milletvekillerinde padişahla uzlaşma temayülünün ortaya çıkması, mebuslar arasında fikir ayrılığına neden olmuştur. Meclis, "Hilâfet ve Saltanatı, vatan ve ulusu, ulusal egemenlik ilkesinin gerektirdiği esaslar içinde kurtarmak" ilkesini benimsemişti. Bunda bir ikiliğin olduğu görülmektedir. Bu ikiliğin, Mecliste tutucu ve devrimci görüşlerin bir arada bulunmasının yanı sıra, bir taraftan Saltanat ve Hilâfeti kurtararak monarşiyi devam ettirmek, diğer yandan da ulusal egemenlik ilkesini benimsemek ve siyasî kurumları buna göre oluşturarak demokrasiye yönelmek isteğinden kaynaklandığı söylenebilir. Bu amaç, bir müddet sonra mebuslarca anlaşılınca, hararetli tartışmalara neden olmuştur.

Mustafa Kemal'in 24 Nisan 1920'de İcra Vekilleri Heyeti seçilmesi hakkında verdiği önergenin sonuna düşülen notta, "Padişah ve Halife baskı ve zordan kurtulduğu zaman Meclisin düzenleyeceği yasal ilkeler içinde konumunu alacaktır" deniyordu. Bu ifade, halife-sultanın mağdur durumda olduğunu düşünen ve bu makamla uzlaşma gereğine inanan mebus-

16 Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, Atatürk Araştırma Merkezi (AAM) Yayınları, Ankara, 1991, s.288.

17 **A.g.e.**, s.300.

Levent Sahverdi Arşivi

ların hücumuna uğramıştır. Önergesinin nedenini, "Meclisteki İstanbul'la uzlaşma eğiliminde olanların bu konuda muhtemel bir denemeye girişmelerini engellemek" şeklinde açıklayan Mustafa Kemal[18], kendisine yakın olan mebuslarla birlikte İstanbul'la uzlaşma isteğinde değildi. Üstelik bunun doğru bir yaklaşım olmadığını birçok defa ifade etmişti.

29 Nisan 1920 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile İstanbul-Ankara arasındaki "fetvalar savaşı", uzlaşma eğiliminin mebusların gündeminden düşmesine neden olmuştur. 10 Nisan 1920 günü Padişahın bir buyruğu, Sadrazamın bir bildirgesi ve Şeyhülislâmın imzasını taşıyan bir fetva yayımlanmıştı. Bu fetvada, Halife, "dünya düzeninin nedeni", Kemalistler[19] ise halifeye karşı gelen "bazı şerir şahıslar" olarak nitelendiriyordu. Fetvada, Kemalistlerin, "hükümet merkezini diğer bölgelerden ayırmak suretiyle halifelik otoritesini kırmak ve zayıflatmak amacıyla yüksek Hilâfet makamına ihanet ettikleri" belirtiliyordu. Fetvaya göre, bu nedenle, ulusalcıların "katledilmeleri ve gerekirse kitle halinde öldürülmeleri meşru ve farz"dı[20]. Bu fetvada, Kurtuluş Savaşı yöneticileri isyancı sayılıyor ve onlara karşı savaşmanın dinsel bir görev olduğu da ayrıca vurgulanıyordu.

Bu fetva, halkı Kemalistlere karşı kışkırtmak amacıyla, çeşitli yollarla Anadolu'ya dağıtılmıştı. Şeyhülislâmın mezkur fetvasına gerekli karşılığı Ankara Müftüsü Börekçizâde Rifat Efendi ile Anadolu uleması vermiştir. Rifat Efendi'den başka on dokuz din adamının da imzaladığı fetvada Dürrizâde'nin fetvasındaki iddialar sırasıyla yanıtlanıyor ve öncelikle "isyan" olarak nitelenen Kurtuluş Savaşı tarihsel bir temele oturtuluyordu. Ankara'nın fetvasında, İslâm halifesini baskıdan kurtarıp haklarını ve yetkilerini kullanacak duruma kavuşturmak, savaşın belli başlı amaçları arasında gösteriliyordu[21]. Bu fetva, Anadolu Ajansı bülteniyle Anadolu halkına du-

18 **A.g.e.**, s.299-300.

19 Dönemin Batılı yazınında, Kemal Atatürk önderliğindeki ulusalcılara (kuvvacılar) "Kemalister" deniyordu. Örneğin bkz: Sofya'da bulunan Mr. Bland tarafından Foreign Office'e gönderilen 6 Aralık 1920 tarihli "Siyasal Kemalizm" (Political Kemalism) başlıklı memorandum. Bilâl N. Şimşir, **British Documents on Atatürk (1919-1938)**, C.II, TTK Yayınları, Ankara, 1975, s.475-477.

20 Bu fetva metni için bkz: Sabahattin Selek, **Millî Mücadele I: Anadolu İhtilali**, 3.B., Burçak Yayınevi, İstanbul, 1966, s.77-78.

21 **A.g.e.**, s.79-80.

Levent Şahverdi Arşivi

yurulmuş, 23 Nisan'da ulusal hareketi destekleyen Anadolu gazetelerinde yayımlanmıştı. TBMM tarafından yayınlanan 9 Mayıs 1920 tarihli "İslâm Âlemine Beyanname" de, İstanbul'u, dolayısıyla Osmanlı Hükûmetini ve Padişahını, Müslüman ülkelerine ve Anadolu halkına âdeta şikayet ediyordu.

24 Nisan 1920 tarihli ilk gizli oturumda TBMM başkanı Mustafa Kemal, ülkenin durumuyla ilgili uzun bir açıklamada bulunmuştur. Ulusun, varolan kötü durumun farkında olmadığını, dolayısıyla İstanbul'un işgalinden habersiz olduğundan, Hilâfet ve Saltanat makamının anlamını kavrayamayacağını, ayrıca İstanbul'la bir anlaşmaya varılamayacağını açıklayan Mustafa Kemal'e göre, o günlerde İstanbul ile Londra arasında nitelik bakımından hiçbir fark yoktur; çünkü, camide bile Halifeyi İngiliz askerleri korumaktadır. Bu nedenlerle, Meclisin Osmanlı sultanıyla özel bir ilişki kurması dahi olanak dışıdır.[22]

1 Mayıs 1920 tarihli gizli oturumda ise Antalya mebusu Hamdullah Suphi (Tanrıöver), İstanbul'a bağlı güçlerin, Ankara'nın bazı adamlarına karşı suikastlar düzenlediklerini, halk kitlelerini kışkırttıklarını ve işgalci devletlerin Hilâfet konusunda İslâm ülkelerinde Kemalistler aleyhinde propagandalar yaptıklarını söylemiştir. Hamdullah Suphi, işgalci devletler ve özellikle İngiltere, propagandalarında halifeyi tanımayıp, cumhuriyet ilân etmek isteyenleri etkisiz kılmak amacıyla, İstanbul'a girmiş olduklarını, amaçlarının Müslüman ülkelerinin isteklerine uygun olarak "asiler"e karşı halifeyi korumak ve halifenin gücünü arttırmak olduğunu belirttiklerini açıklamıştır. H. Suphi, bu propagandayı etkisiz bırakmak, en azından etkilerini azaltmak amacına yönelik olarak, Meclisin, İslâm ülkelerine yönelik bir bildirge yayımlamasını önermiştir. Bu bildiriyle, yürütülmekte olan savaşın gerçek amacının ülkenin birlik ve onuru ile ulusal egemenliği ve halife-sultanı korumak olduğu ilân edilecekti[23].

Bu öneri Meclis tarafından kabul edilmiş, bildirinin hazırlanması için bir komisyon kurulmuş ve kurulca hazırlanan İslâm Âlemine Beyanname,

22 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, C.I, s.8-9.
23 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, C.I, s.9.

Levent Şahverdi Arşivi

"BMM Reisi Mustafa Kemal" imzasıyla 9 Mayıs 1920'de Anadolu Ajansı vasıtasıyla yayımlanmıştır. Beyannamede, Hilâfet ve Saltanat makamında bulunan Padişahın ve Ümmetin sorumlulukları Kuranı Kerim'den ayetler ve Hz Muhammet'in hayatından örneklerle hatırlatılmış ve İngilizlerin Müslümanlara karşı emperyalist politikaları ile İslâmların içinde bulundukları olumsuz koşullar vurgulanmıştı. İslâmların, özellikle Türkiye halkının yek-vücut olmalarının ehemmiyetinin vurgulandığı beyannamede "Âlem-i İslâm"a yapılan çağrı şöyledir[24]: "İşte bunlar bizim için ders-i ibret olmalı, umum kürre-i arzda mevcut 300 milyonu mütecaviz Müslümanlara bir melce kalmış ise o da burasıdır, buranın Halife-i Mukaddesemiz, Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin ve Makamı Hilâfet ve istiklâl-i milletin muhafazası hususunda milletimiz bünyan-i marsus gibi müttehid bulunup inayet-i süphaniyeye mazhariyeti temenni etmelidirler."

Aynı tarihte İslâm âlemine hitaben yayınlanan bir beyanname daha vardır. Beyannamelerin içeriğinden, birincisinin Türkiye halkına, ikincisinin doğrudan İslâm âlemine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu ikinci bildirinin İslâm âlemine yönelik en dikkat çekici kısmı şöyledir[25]: "İşte biz, bir taraftan müstevlileri geldikleri yerlere tard etmek, diğer taraftan iğfal ve ifsad edilenleri yola getirmekle meşgul olduğumuz bir zamanda sizi hakikatten haberdar etmek istedik. Zira öğrendik ki Mısır da ve Hind'de olduğu gibi İslâmın başını İslâmın eliyle ezenler bizi halifeye âsi ve günahkâr bir zümre olarak tanıtmak istiyorlar. En eski zamanlarda olduğu gibi bugün de İslâm dinine ve İslâm âlemine karşı deruhte ettiği muazzam vazifeye gevşemez, sarsılmaz bir iman ile sadık olan milletimiz düşmanın tezvir ve iğfaline kapılmaktan sizi tahzir eder. Cenubun kızgın çöllerinden şimalin buzlu iklimlerine ve şarktan garba kadar asırlar arasında gazadan gazaya koşan milletimiz din yolunda kurban ettiği milyonlarca şehitlerinin vedia-i mübareki olan maksada merbut kalmakta devam ediyor."

Kemalist Ankara'nın İslâm âlemi ile ilişkisine gelince. Bu ilişkiler, daha çok Hint Hilâfet Komitesi ile ilişkiler bağlamında bilinmektedir. Fakat

24 Beyannamenin tam metni için bkz: **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, AAM Yayınları, Ankara, 1991, s.334-337.

25 **A.g.e.**, s.338-341.

Levent Şahverdi Arşivi

Hint Hilâfet Komitesi'nin Kemalist hareketle teşrik-i mesaisi de lâyıkıyla açıklığa kavuşturulmuş[26] olmakla birlikte, bunun kanalları henüz tam anlamıyla tenevvür etmiş değildir. Bu kanallardan Türkiye kolunun en önemlisi Hint ekabirinden ve Hilâfet Komitesi azasından Abdurrahman Efendi'dir. Abdurrahman Efendi, Birinci Dünya Savaşı evvelinde İstanbul'a gelmiş ve özellikle Cemal Paşanın maiyetinde Teşkilât-ı Mahsusa'da Hintce ve İngilizce beyannameler yazımında görev almış, ayrıca Karargâh-ı Umumîde istihdam edilmişti. Mütareke zamanında İngilizler tarafından iki sene hapsedilmiş ve sonra serbest bırakılmıştı. Serbest bırakılınca da İstanbul'da bulunan M. M. Grubu ile temasa geçmiştir.[27]

Birinci TBMM'de Hilâfet ve Saltanat Meselesi

Saruhan mebusu Refik Şevket (İnce), 13 Mayıs 1920 günü, atanmaları ve görevden alınmaları padişah iradesine bağlı askerî ve mülkî memurların bu işlerinin, bundan sonra Meclis kararıyla yapılmasına ilişkin bir önerge vermişti. Önergede ifade edilen esas düşünce şudur: Meclis, ulusun ve padişahın gücünü kendi bünyesinde topladığından, önceden padişahın sorumluluk alanına giren her türlü konu, bundan sonra TBMM'nin sorumluluğu altında olmalıdır[28]. Şarkîkarahisar mebusu Mustafa (Atay) da, 8 Temmuz 1920'de, Saltanat ve Hilâfet makamını ilgilendiren bütün anayasal işlerin BMM'ne ait olduğuna ilişkin geçici bir kanun teklifi vermişti. Teklifin gerekçesinde, özetle, "Padişahın tutsak olması nedeniyle, zorunluluk gereği Anadolu'da geçici bir hükûmet kurulmuştur. Ülkenin eski yasalara göre yönetilmesi artık olanak dışıdır. Ve ayrıca Hilâfet ve Saltanatın bıraktığı boşluğu ulus işleriyle doldurmalı, Meclisin açılışından itibaren yapılan işleri bir yasaya bağlamalıdır" deniyordu.[29]

---

26 Bunun için şu eserlere bkz: Mim Kemal Öke, Hilâfet Hareketleri: Güney Asya Müslümanlarının İstiklâl Hareketleri ve Türk Milli Mücadelesi, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991; R. K. Sinha, **Mustafa Kemal ve Mahatma Gandi (1919-1928)**,Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972.

27 **TİTE Arşivi** Kutu.61, Gömlek.182, Belge.182. Türk kaynaklarında bulunan Abdurrahman Efendi hakkındaki bilgiler dağınık ve tutarsız bir görünüm arzetmektedir. Bu husus ayrıca tetkike değer bir konudur.

28 **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.I, 2.B., Ankara, TBMM Matbaası, 1940, s.287.

29 **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.III, 2.B., Ankara, TBMM Matbaası, 1941, s.191-192.

Levent Sahverdi Arşivi

Böylece, öteden beri Saltanat ve Hilâfetle ilgili söylene gelenler yasal bir çerçeveye oturtulmuş oluyordu. TBMM'de Osmanlı iktidarı meselesi bariz şekilde Anayasa hazırlığı sırasında ortaya çıkmıştır. Anayasa görüşmeleri, TBMM'nin açılışından hemen sonra başlamasına karşın, Anayasa Tasarısı'nın içeriğiyle ilgili görüşmeler ve çalışmalar ancak Ağustos 1920'de yoğunluk kazanmıştır. Bu görüşmelerde başka konuların yanı sıra Hilâfet ve Saltanat konusu da müzakere edilmiş, müzakereler sonucunda da "Hilâfet ve Saltanat ve vatan ve ulusun kurtuluşu ve bağımsızlığından ibaret olan amacın gerçekleşmesine kadar" ilkesi kabul edilmişti[30]. Tasarının ikinci maddesi üzerinde tartışmalar sürerken, Menteşe mebusu Tevfik Rüştü (Aras)'nün, "Bizde hilâfet ruhbaniyet demek değildir. Burada (Hilâfeti) gözden çıkarmakla genel anlayışa bir ayrılık sokmuş oluyoruz" sözü üzerine, Şarkîkarahisar mebusu Mehmet Vasfi (Seçer), Hilâfet bir manevî emirdir, demiştir. Bunun üzerine Hilâfetin maddî emir mi, yoksa manevî emir mi olduğu tartışılmıştı.[31]

Anayasa hazırlıkları sırasında, Ağustos 1920'de hazırlanmaya başlanan ve bir broşür halinde bastırılarak 13 Eylül 1920 tarihinde TBMM'ne hükûmet önergesi olarak sunulan Halkçılık Programı da Hilâfet ve Saltanat tartışmalarına konu olmuştur. Program, 18 Eylül'de Meclisteki okunmuş, niteliği bakımından bir Anayasa Tasarısı olduğuna karar verilerek, incelenmek üzere özel bir komisyona gönderilmişti. 1921 Anayasası yönündeki çalışmalar bu komisyonun hazırladığı tasarı üzerinden yapılmıştır. Bu çerçevede Anayasa Komisyonu, 21 Ekim 1920 günü Halkçılık Programı üzerindeki çalışmalarını tamamlamış ve Anayasa Tasarısı'nı 18 Kasım'da TBMM'ye sunmuştur. Bu tasarının girizgâhı "BMM Beyannamesi" olarak ilân edilmiştir. Beyannamede, TBMM'nin, "ulusal sınırlar içinde hayat ve bağımsızlığını sağlamak ve Hilâfet ve Saltanat makamını kurtarmak yeminiyle kurulduğundan, hayat ve bağımsızlığının, tek ve kutsal emel bildiği

30 A. Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup**, İletişim Yayınları, 1994, İstanbul, s.194.

31 Seçil Akgün, **Halifelik Sorunu ve Laiklik**, Turhan Kitabevi, Ankara, s.50-51.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye halkını, emperyalizm ve kapitalizmin zor ve baskısından kurtararak yönetim ve egemenliğinin sahibi kılmakla amacına ulaşacağı kanısında olduğu"[32] belirtiliyordu.

Anayasa Tasarısı'nın Mecliste görüşülmesine 18 Kasım'da başlanmıştı. 20 Kasım tarihli ikinci görüşme sonucunda 31 maddelik tasarının 21 maddesi kabul edilmişti. Meclisin 7 Aralık tarihli gizli oturumunda tasarı yeniden görüşülmüştür. Halkçılık Programı'nda "Hilâfet ve Saltanat makamı kurtarıldıktan sonra padişah ve halife esas kanunlar çerçevesinde saygın ve yüksek yerini alır" ifadesinin bulunduğu Nisâb-ı Müzâkere Kanunu'nun ilk maddesi hatırlatılıyordu. Bu çalışmalar sırasında Hilâfet ve Saltanat konusuyla ilgili tartışmalar çıkması üzerine, Mustafa Kemal, 25 Eylül 1920 tarihli kapalı oturumda konuyla ilgili oldukça keskin bir açıklamada bulunmuştu. Bu açıklamasında M. Kemal, "İşte ulema ve fuzelâyı kiramımız var. Esir olan adam padişah olamaz. Biz öteden beri diyoruz ki, halife ve padişahımız kuvvet ve kudret-i şer'iyyesini istimalden memnudur, hainane hareket ediyor. Nerede bizim halife ve padişahımız deriz ve bugün ya onu tanımak lâzım veyahut onun yerine derhal birisini ikâme etmek lâzım gelir, buyurursunuz"[33] diyordu.

Yukarıdaki konuşmasında Mustafa Kemal, Sultanlık ve Halifelik makamında bulunan Padişahın, yetkilerini ve sorumluluklarını kullanamaması dolayısıyla halife-sultan olamayacağını da belirtmiştir. Meclisin 7 Aralık 1920 tarihli gizli birleşiminde Hilâfet ve Saltanat makamıyla ilgili daha hararetli tartışmalar olmuştur. Bu oturumda Anayasa Tasarısı'nın beşinci maddesi[34] üzerinde gizli birleşime geçildiğinde; Tasarıyı hazırlayan mebuslardan Karesi mebusu Hasan Basri (Çantay), Halkçılık Programı'ndaki ilgili maddenin söz konusu tasarının uygun bir yerine eklenmesini istemiştir. Konuşmasında, mevcut halifeliği meşru görmediğini, maddenin ona yönelik olmadığını, madde tasarıya eklendiği takdirde bunun temel hukuk

32 İsmail Arar, **Atatürk'ün Halkçılık Programı**, Baha Matbaası, İstanbul, 1963, s. 10-11.

33 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, C.I, s.136.

34 Bu madde şöyledir: "Hilâfet ve saltanat makamının tahlisine muvaffakiyet hâsıl olduktan sonra padişah ve halife-i müslimîn kavanîn-i esasiye dairesinde mevki-i muhterem ve mübeccelisini ahzeder."

Levent Şahverdi Arşivi

gereklerine etkisi olmayacağını, buna karşılık, Meclisin halifeliğe karşı olduğu yolundaki söylentileri sona erdireceği gibi, İslâm ülkeleri üzerinde de olumlu bir etkide bulunacağını savunan Hasan Basri, Hilâfet ve Saltanatı iki ayrı kavram ve kurum olarak ele almış, halifeyi "gayri meşru" diye nitelemiş ve Hilâfet makamının da tarihsel bakımdan mevcut olup olmadığının sorgulanması gerektiğini belirtmiştir.[35]

Hilâfet ve Saltanat makamında oturan kişinin ülke ve ulusa karşı "bazı fesat örgütler" oluşturduğundan hain olduğunu belirten Mustafa Kemal'e göre, bu kışkırtmaları yapabilen halife, yoktur ve yok olacaktır; düşüncesinde sultan ve halife olan millet, şimdilik, padişahın emrine kayıtsız koşulsuz uymak zorunda olduğunu düşünmektedir. Bu yüzden, "Bunu (Halifeyi) avucumuzda tutalım ve istediğimiz şeyleri kendimiz emrettirelim" diyen Mustafa Kemal, sözlerine şöyle devam etmiştir[36]: "Fakat biz bu iş ile oynamazsak düşmanlarımız da görürler ki İngiliz ve İngilizlerle beraber çalışan düşmanlarımızın bütün ümitleri mahvolacaktır. Bundan dolayı bizim için eseri zaaf olacaktır. Zaten beyanname tarzında bazı kabul edilmiş esaslarla bu maksadımızın temini için mahfuziyeti zikr ve bütün dünyaya ilân ve hatta bütün yeminlerimize ilâve olunmuştur."

Mustafa Kemal'in yukarıda söz konusu ettiği TBMM üyelerinin yemin etmeleri ve yemin örneklerine ilişkin ilk teklifler, 28 Nisan 1920 tarihinde verilmişti. Bunlar, TBMM Riyaseti'nce Lâyiha Encümeni'ne havale edilmişti. Meclisin 6 Temmuz 1920 tarihli birleşiminde yemin metni hakkındaki Lâyiha Encümeni mazbatası okunmuş, 8 Temmuz tarihli birleşimde ise yemin metninin başka bir oturumda görüşülmesi kararı alınmıştır. Bu karar gereğince Meclisin 10 Temmuz 1920 tarihli oturumunda mebuslar yemin etmişlerdir. Yemin metni, TBMM'nin talimatı üzerine, Meclis Zabıt Kâtibi Halil Ülgen tarafından kaleme alınmıştır. Fakat TBMM başkanı Mustafa Kemal Paşa, bu metni okuduktan sonra, taslak metnin başına

35 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, C.II, İstanbul, Kültür Yayınları, 1985, s.133.

36 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, C.I, s.134-136.

Levent Şahverdi Arşivi

"makam" kelimesinin eklenmesini istemişti[37]. Böylece son şeklini alan yemin metninde, mebusların, Hilâfet ve Saltanat ile vatan ve milletin kurtuluşu uğrunda çalışacağını göstermektedir. Ki bu, Meclisin amacının formüle edilmiş şeklidir.

Mustafa Kemal'in beşinci maddeyle ilgili yukarıdaki açıklamaları üzerine Hasan Basri, bu maddenin Anayasaya eklenmesi isteğinden vazgeçmiştir. TBMM'nin 7 Aralık 1920 tarihli gizli birleşimi, Meclisin açılmasından o güne kadar halife-sultana karşı olan tavrın ciddi olarak değişmiş olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bundan böyle TBMM, halife-sultanı bir hain olarak görmekte ve onun etkisini TBMM'ye ve Anayasaya sokmak istememekte, üstelik dışlamaktadır. M. Kemal'den sonra söz alan Erzurum mebusu Mehmet Salih (Yeşiloğlu), "bu maddede bir halife sorunu uzayıp gitmektedir. Ben sanıyorum ki, bu bir aile sorunudur. Dalbudak salmış olan bu şecere(nin)...kurumuş dallarını kesmeyecek miyiz?" demiştir. Bu ifadenin, milletvekili hoca-efendilerin Halife ve Hilâfet aleyhinde konuşanlara yönelik bir sitem olduğu söylenebilir. "Meclis içinde Meclis" oluşturma anlayışını getiren Anayasa Tasarısı'nın yedinci maddesi 20 Ocak 1921 tarihinde yeniden görüşülürken Hilâfet ve Saltanat makamı konusunda hararetli tartışmalar yeniden ortaya çıkmıştır.

Anayasa Tasarısı'nın beşinci maddesiyle ilgili görüşmelerde Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş), bu maddeyle TBMM'nin yetkilerinin sınırlandığını ileri sürmüştür. Bunun üzerine M. Kemal, Anayasanın birinci maddesiyle egemenliğin ulusa verildiğini, dolayısıyla bu maddeyle Meclisin yetkilerinin sınırlanmadığını belirtmiş ve "sanıyorum ki yüksek meclisiniz artık bu yetkileri bir şahsa bırakmak istemiyor, kendi yapmak ve tamamen üzerine almak istiyor. Sonuçta bunu ifade etmek gerekir" demiştir. Hüseyin Avni, "Mustafa Kemal Paşa buyurdular ki, birinci madde zaten isteneni sağlamıştır, yalnız Padişah haklarından Meclisçe kullanılacak olan-

37 Mahir İz, **Yılların İzi**, 3.B., İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2000, s.94. Bu metin şöyledir: "Makam-ı hilâfet ve saltanatın vatan ve milletin istiklâl ve istihsâlinden başka bir gaye takîb etmeyeceğime vallah". Metnin orijinali **TİTE Arşivi**'ndedir: Kutu.113, Gömlek.26, Belge.26. Metnin arka yüzünde "Birinci Büyük Millet Meclisi azalarının ettikleri yemin levhası. Yazan: Ankaralı Halil Bey-1920. E. B. Şapolyo" yazılıdır.

Levent Sahverdi Arşivi

ları burada açıklıyoruz. O halde bunu tamamlayalım, Padişaha ait olup da Meclise alınmak istenen hakların hepsini burada gösterelim" demiştir.[38] Meclisin gündemine Londra Konferansı gibi diplomatik konular gelince, Osmanlı ruhanî ve dünyevî iktidarı ile iktidar sahipleri daha keskin eleştirilere maruz kalmıştır. Padişahlığın da Lozan Konferansı öncesi benzer bir gelişme vesilesiyle ilga edilmesi anlamlıdır.

8 Şubat 1921 günü TBMM Hükûmeti ile İstanbul Hükümeti arasında Sevrés Antlaşması ile ilgili yazışmaları konu olan gizli bir oturum daha yapılmıştı. Bu oturumda Burdur mebusu Mehmet Akif (Ersoy), TBMM'den Babıâli'ye gönderilmek için hazırlanan telgrafın üslûbunu oldukça ağır bulmuş ve bunun yerine kendisinin hazırladığı bir metin önermiştir. Kabul edilmeyen bu metinde dikkat çekici önemli nokta şudur[39]: "Bugün İstanbul'un uhde-i hamiyyetine düşen vazife derhal BMM'nin meşruiyetini tasdik ve konferansa murahhas göndermek hakkının bu Meclise ait olduğunu ilân etmektir. Bunun hilâfında hareket milletin halâsına set çekmek, tefrika ve inkisama bâdi olmak, makam-i Hilâfet ve Saltanatı (Papalık) gibi kuvva-yı maddiyeden mahrum ve gayrı meşru bir şekle sokarak ecnebilerin amâline bâziçe derekesine indirmek demektir."

Aynı oturumda Mersin mebusu İsmail Safa (Özer), halifelik meselesiyle uğraşmanın vakitsiz olduğunu, zamanı gelince gerekli kararın alınacağını açıklamıştır. İzmit mebusu Hamdi Namık (Gör), Hilâfet sorunu şimdi gündeme getirilecek olursa, bundan geri adım atmanın olanaksız olduğunu, zamanı gelince konunun görüşüleceğini, "Padişahın, Meclise itaat etmezse düşürülmesi gerektiğini" söylemiştir. Mustafa Kemal de Mehmet Akif'in önerisini kastederek, Hilâfet ve Saltanat makamının Papalık sözcüğüyle ifade olunmasına karşı olduğunu, ayrıca halifenin tutsak olmasından dolayı Meclisi onaylayamayacağını ve bu konuda bir pazarlığın bile söz konusu olamayacağını açıklamıştır[40]. Görülüyor ki, önceden Hilâfet ve Saltanat makamına sıkı sıkıya bağlı olan ulemadan vekiller bile halife-sultana olan eski bağlılıklarını bırakmışlardır. Açıkçası, Türkiye'nin geleceği

38 Demirel, **İkinci Grup**, s.202-204.
39 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, C.I, s.411
40 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, C.I, s.412-415.

Levent Şahverdi Arşivi

bahis konusu olduğu zaman, bu makama eleştirel şekilde yaklaşılmaktadır. 1922 başlarındaki diğer bir gelişme, TBMM'nin halife-sultana bakış açısının iyice netleşmiş olduğunu ortaya koymuştur.

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk)'in, Mart 1922'de, ulusal davayı Avrupa'da savunmak ve tanıtmak amacıyla İstanbul'dan geçerken Sadrazam Tevfik Paşa ve Padişah Mehmet Vahdettin ile görüşmesi, TBMM'de hükûmet aleyhinde gensoru verilmesine ve Padişahlık karşıtı bir tutumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gensoru üzerine görüşmeler sırasında bir konuşma yapan Trabzon mebusu Hafız Mehmet (Engin)'in "Bakanlar Kurulu, hiçbir vakit Yüksek Meclisin ve Hükûmetinin meşruluğunu Padişaha tasdik ettirme ihtiyacına karar veremez" ifadesi[41], mebusların Osmanlı hanedanına tepkisinin somut bir delilidir. Bundan da anlaşılacağı üzere TBMM, Türkiye'nin özellikle milletler arası temsili konusunda haklarını dikkatle savunmaktadır. Bundan sonra Saltanatın kaldırılmasına kadar TBMM'de halifelik ve sultanlık meselesi bir daha tartışma konusu olmamıştır.

Saltanatın kaldırılmasından sonra halifeliğin ruhaniyet işleriyle sınırlı şekilde devamına müsaade edilmiştir. Bununla birlikte halifeliğe, Osmanlı hanedanından birisinin, Veliaht Abdülmecit'in getirilmesi Osmanlı siyasal varlığının nihayete ermesine olanak tanımamıştır. Halife olduktan bir süre sonra Abdülmecit, Osmanlı padişahının davranışlarını çağrıştıracak nitelikte tavır ve hareketler içine girmiştir. Bu davranışlar halifeliğin, ulusallık ve lâiklik yolundaki modern Türkiye'de önemli bir rahatsızlık ve muhalefet merkezi hâline gelmesine neden olmuştur. Bu nedenle TBMM, 3 Mart 1924'te çıkardığı kanunlarla halifeliği kaldırmanın yanı sıra, hanedan mensuplarını memleket dışına çıkararak Osmanlı iktidarını tamamen bertaraf etmiş ve monarşiden demokrasiye geçişin önündeki engelleri kaldırmıştır.

41 Mahmut Goloğlu, **Cumhuriyete Doğru (1921-1922)**, Başnur Matbaası, Ankara, 1971, s.230.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

TBMM, Türkiye'nin özellikle milletler arası temsili konusunda haklarını dikkatle savunmuştur. Saltanatın 1 Kasım 1922 tarihinde kaldırılmasından sonra Hilâfetin ruhaniyet işleriyle sınırlı bir makam şeklinde devamına müsaade edilmiştir. Bununla birlikte halifeliğe Veliaht Abdülmecit'in getirilmesi, Osmanlı siyasal varlığının nihayete ermesine olanak tanımamıştır. Halife Abdülmecit'in bir Osmanlı padişahının klasik siyasal yetkesini çağrıştıracak nitelikte tavır ve hareketler içine girmesi, halifeliğin, ulusallık ve lâiklik yolundaki modern Türkiye'de önemli bir muhalefet merkezi haline gelmesine ve genel (toplumsal) bir rahatsızlığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle TBMM 3 Mart 1924 tarihinde çıkardığı kanunlarla, halifeliği kaldırmanın yanı sıra hanedan mensuplarını da memleket dışına çıkararak, artık iyice kesifleşen Osmanlı iktidarına ağır bir darbe indirmiş ve monarşiden demokrasiye geçişin önündeki engelleri bertaraf etmiştir.

TBMM'de Saltanatın kaldırılması hakkında yapılan görüşmeler, aslında beş yıllık bir iktidar mücadelesinin muhasebesini çıkarmak açısından da önemli bir gösterge olmuştur. Fakat bu iktidar mücadelesinin ilk sinyalleri, Türk Kurtuluş Savaşı'nın kazanıldığını gösteren ve 9 Eylül 1922'de İzmir'in kurtuluşuyla gerçekleşen Büyük Zaferi müteakiben ortaya çıkmıştır. İstanbul Hükûmeti, Başkumandan Gazi Mustafa Kemal'in Büyük Zaferini kutlayan bir şükran telgrafı çekmiş, fakat bir cevap alamamıştı. 11 Eylül günü de Padişah adına İstiklâl şehitlerinin ruhuna ithaf edilen bir mevlüt okutuldu. Fakat halk, bu gösterişlere hiçbir değer vermeyerek TBMM'nin yanında olduğunu açıkça göstermişti. Kuşkusuz önce Saltanatın, sonra da Hilâfetin kaldırılması Osmanlı yönetiminin tasfiyesi bağlamında anlam kazanmaktadır. Bu süreç açısından en dikkate değer gelişmeler ise Osmanlı Hilâfet Sarayı'nın bir muhalefet merkezi haline gelmesinden sonraki süreçte olmuştur.[42]

42 Bu konu, Beşinci Uluslar Arası Atatürk Kongresi'nde (Ankara, 8-12 Aralık 2003) sunduğumuz ve Bildiriler kitabında yayınlanacak "Son Osmanlı Halifesi'nin Sayılı Günleri" başlıklı tebliğimizde ele alınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

I.DÜNYA SAVAŞINDA "KOP SAVUNMASI" VE ULUSAL BİRLİĞİMİZ AÇISINDAN ÖNEMİ

Dr. Ayhan DOĞAN*

ÖZET

Zaman bakımından çok uzun bir süreyi, mekan bakımından ise çok geniş bir coğrafyayı etkisi altına alan Birici Dünya Savaşı, askerî, siyasî ve sosyal açıdan büyük bir hadisedir. Bu savaşta yer alan Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Cephesi'nde gerçekleştirdiği Kop Savunması bu cephede gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşının seyrini değiştirecek kadar önemli bir savunma olmuştur.

Anahtar Kelimeler

Birinci Dünya Savaşı, İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti, Kafkas Cephesi, Kop Savunması.

* Niğde Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD Öğretim Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

ABSTRACT

The First World War which influenced the great area as a land and long period as a time, is the great event in the aspect of military, political and social. Kop Defence which was realized by the Ottoman State in the Caucasian Front, became the important defence for changing the condition of Ottoman-Russian War.

Key Words

The First World War, Entente Powers, Ottoman State, Caucasian Front, Kop Defence.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Yakın tarihimizde önemli bir yere sahip olan I. Dünya Harbi, Türk milletinin unutmaması gereken ibret sayfaları ile doludur. Çünkü bu harp, Batı dünyası için, Türklüğün yok edilmesini ve Anadolu'dan atılmasını hedef alan bir misyonun; "Şark Meselesinin" tatbik safhalarından biridir. Dolayısıyla bu harbin her anının bilinmesi ve üzerinde uzun uzun düşünülmesi; gerek şimdiki neslin, gerekse gelecek nesillerin üzerlerine düşen bir vazifedir. Ancak bu harbin, günümüze kadar yapılan araştırmalarda göz ardı edilen önemli safhaları da vardır. Nitekim, bu makaleye konu olarak seçilen *"Kop Savunması"*[1] bu cümledendir. Biz de bu çalışmayla böyle bir eksikliği gidermeyi amaçladık.

Bilindiği üzere, I. Dünya Savaşı, zaman bakımından çok uzun bir süreyi, mekân bakımından ise çok geniş bir coğrafyayı etkisi altına alan, askerî, siyâsî ve sosyal açıdan büyük bir hâdisedir. Osmanlı Devleti de bir oldu bitti ile Kasım 1914'te bu savaşa girmek mecburiyetinde bırakılmıştı. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle, birçok yeni cepheler de açılmış oldu.[2] Bu da savaşın seyrini değiştirmiş ve İtilâf Devletleri'nin birçok plân ve hayâllerinin akamete uğramasına sebep olmuştur. Bu meyanda itilaf devletlerinin ve özellikle Rusya'nın hayal kırıklığına uğramasının nedenlerinden biri de *"Kop Savunması"* olmuştur. Gerçekten Kafkas cephesi'nde bir mevzi savunması gibi görünen *"Kop Savunması"* incelendiği zaman, bunun sıradan bir savunma olmayıp, Kafkas cephesinin ve dolayısıyla Osmanlı-Rus harbinin seyrini değiştirecek kadar önemli bir savunma olduğu ortaya çıkacaktır.

I. Kop Geçitinin Jeo-Stratejik Önemi

Coğrafyanın, savaşların gerek seyri, gerekse neticesi üzerindeki etkileri bilinen bir gerçektir. Zira *"Kop Savunması"*nı önemli kılan faktör de onun coğrafi konumudur. Bu nedenle bölgenin jeo-stratejik açıdan kısa bir tasvirini yapmak yerinde olacaktır.

---

1 Geniş Bilgi için bkz., Ayhan Doğan, **Kop (Bayburt) Savunması,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1992.

2 Bu cepheler: Doğu Cephesi (Kafkas cephesi); Güney Cephesi (Hicaz, Yemen, Mısır, Irak, Suriye, Filistin); Batı Cephesi (Galiçya, Romanya, Makedonya); Çanakkale Cephesi. Bu cepheler hakkında geniş bilgi için bkz. Fahri Belen, **I. Cihan Harbinde Türk Harbi**- C.I-V, Gen. Kur. Basımevi, Ankara- 1964, 1967.

Levent Şahverdi Arşivi

"*Kop Savunması*" Bayburt ili sınırları dahilinde bulunan Bahtlı (Rakım 2980)-Kop (2600) dağlarının bulunduğu bölgede cereyan etmiştir. Bilindiği üzere bu mıntıka Doğu Anadolu'nun kuzey kısmını Karadeniz'e bağlayan Erzurum-Trabzon karayolu güzergahında bulunmaktadır. Eski çağlardan beri Doğu-Batı ticaretinde önemli bir yere sahip olan ve Tebriz'e kadar uzandığı için "*İran Transit Yolu*" da denilen tarihî "*İpek Yolu*" buradan geçmekteydi.[3] Bu güzergâhın en stratejik mevkii ise Kop geçidiydi. Bu geçit, ATASE arşivinde bulunan bir belgede;[4] "*Kop Köyü'nden Altuntaşı aşan yolun geçtiği geçit*" olarak tarif edilmekte ve "*buraya Kop Geçidi derler. ...*" denilerek, bölgenin stratejisi belirlenmekte ve aynı zamanda tahkim edilmesi istenmektedir. Bir başka belgede[5] ise: "... menzil hudud-ı asliyesine hakimiyeti itibariyle gerek sevkü'l-ceyş ve gerek tabiyece ehemmiyet-i azimeyi hâizdir" denilerek, geçidin askerî açıdan önemi üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, Kafkas cephesinde görev yapan Mareşal Fevzi (Çakmak) da hâtırâtında bölgenin stratejik önemine dikkat çekmektedir.[6]

Zira bölgenin stratejik önemini yakinen bilen Rus orduları da ilk fırsatta Kop geçidine yöneleceklerdir. Mamafih Erzurum'u ele geçiren Rusların, burada güvenli bir şekilde kalabilmeleri için mutlaka Tercan ile Bayburt'u ele geçirmeleri gerekiyordu. Bayburt dışında Trabzon ve Rize'yi zapt eden Ruslar için artık hedefe ulaşabilmek; Gümüşhane-Kelkit-Erzincan hattını ele geçirmeye bağlıydı. Bu hattın en stratejik mevkiinin Bayburt olduğunu çok iyi bilen Ruslar, burayı bir an evvel işgal etmek için bü-

3 Erzurum-Bayburt-Trabzon yolunun tarihteki siyasi ve iktisadi önemi için ayrıca bkz.Ferhat Akyürek Sarımollaoğlu,**Tüm Çevresiyle Bayburt ve Trabzon- İran Transit Yolu Bağlantısı**, Ankara-1976,s.6-10. Osman Turan; "Bayburt" maddesi, **İ. A.**, C.II, İstanbul.1979 s.365-367

4 Genel Kurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE) Arş., Kl: 5264, D: 1-A 35, Fh: 20-31.

Bu belge, 5/6. 1.1332 tarihinde müfreze kumandan vekili namına Alpaslan tarafından 2. Alay Kumandanlığına yazılmıştır. Raporda yukarıdaki açıklamaların yanında 2. Alay kumandanlığından 30. fırka ile olan bağlılık ve derecesinin bildirilmesi istenmektedir.

5 ATASE Arş., Kl: 5492, D: 269, HCI, Fh: 1.

6 Mareşal Fevzi Çakmak, **Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri**, Gen. Kur. Basımevi, Ankara- 1936, s. 182, Mareşal Fevzi Çakmak, eserinin VI. bölümünde tafsilatlı bir şekilde III: Ordu harekatından ve bilhassa bunun ağırlık merkezini teşkil eden 3. mıntıkadaki harekattan ve Bayburt civarındaki muharebelerden bahsetmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

yük çaba sarf etmekteydiler. Bu merkezi de zapt ettikleri taktirde Trabzon'a ulaşacaklar ve böylece Trabzon limanından da istifade ile II.Türkistan kolordusuna destek vererek, Karadeniz sahil şeridine hakim olup, stratejik üstünlüğü ele geçireceklerdi[7].

II. "Kop Savunması" Muharebeleri

Kop cephesindeki muharebelerin seyrine gelince: 15 Şubat 1916 tarihinde Erzurum'u işgal eden Rus orduları, bir taraftan Doğu Anadolu'da muhtelif istikametlerde taarruzlarına devam ederken, 19 Nisanda da Trabzon'u işgal etti. Rus orduları Başkomutanı General Yudenich, Erzurum'u işgalden sonra, 250.000 kişilik ordusuna hitaben yaptığı konuşmada : *"Artık karşımızda Türk ordusu diye bir şey kalmamıştır. Çar'ın emri gereğince, haziran ayında İstanbul önlerinde olacağız. İleri!"*[8] demekteydi. Yudenich'in bu hedefe ulaşabilmesi ve sözünü yerine getirebilmesi için Trabzon-Erzurum yolunu bir an evvel kontrolü altına alması gerekiyordu. Bu ise ancak Kop dağını ele geçirmesi ile mümkündü.

Kop muharebeleriyle ilgili anıları derleyen yerel gazeteci merhum Osman Okutmuş, "*Kop Savunması*"nın Şubat 1916 senesinde nasıl başladığını derlediği kitapta şöyle ifade etmektedir.:

"Erzurum'un Ruslar tarafından işgal edildiğini ve düşmanın Aşkale-Bayburt istikametinde ilerlediğini haber alan bir cami imamı, cemaatı camiide toplayarak etkileyici bir konuşma yaptıktan sonra " düşmanın Bayburt'u işgal edebilmesi için tek yolun Kop dağı olduğunu ve öncelikle bu engeli geçmesi gerektiğini" belirterek halkı bu bölgenin savunulması için harbe davet etmiştir. Bunun üzerine bölgede oluşturulan milis kuvvetleri Kop Dağı'na hareket ederek oradaki Halid Bey komutasındaki kuvvetlerle birleşip bu savunmadaki yerlerini aldılar[9].

---

7 Çakmak F , a.g.e., s.182. Ayrıca bkz. Emekli General Sadri Karakoyunlu, **Bayburt Tarihi**, Ankara,1990,s.256-257.

8 Osman Okutmuş, **"Tarihin Işığında", Bayburt Postası**, 21 Şubat 1991, Sayı: 3865, s. 112.

9 Osman Okutmuş, **Kop Dağlarında 6 Ay**,Bayburt- 1955,s.3-4.

Levent Şahverdi Arşivi

5 Şubat 1916 günü Türk kuvvetlerinin bir kısmı, dağda müdafaa hattını hazırlarken diğer kısmının Aşkale kanadında çarpışan kuvvetlere katılması için hareket etmeleri emredilmişti.

Öte yandan Rus kuvvetleri komutanı karşılarında mukavemet gösterecek Türk kuvveti bulunmadığına kani olacak ki, bütün birliklerini Aşkale'ye yerleştirmişti. Diğer bir tabura da Bayburt istikametinde ilerlemek üzere emir verilmişti (8 Şubat 1916). Bu taburu, Paşadağı sırtlarına yerleştirilmiş olan, Yüzbaşı Reşit Bey komutasındaki Türk kuvvetleri karşıladılar. İki gün süren şiddetli muharebeler sonunda Rus taburunun büyük bir kısmı imha edildi. Geriye kalan kısmı ise ağırlığını bırakarak Aşkale istikametinde kaçmağa mecbur kaldı. Bu toprakların bir karışının dahi kolayca alınamayacağını anlayan düşman kuvvetleri komutanı karargâhını Aşkale'de kurdu.

Türk kuvvetleri de Kop dağlarını müdafaa emrini aldı. Yüzbaşı Reşit Bey, ön mevzilerimizi iyice kuvvetlendirdikten sonra düşman kuvvetlerinin bütün taarruzlarını sonuçsuz bırakarak onlara ağır kayıplar verdirdi. Bu azimli müdafaa beş gün sürdü. Yüzbaşı Reşit Bey de Kop dağlarının müdafaasını kuvvetlerine mükemmel olarak tatbik ettirdi (3 Mart 1916).

4 Mart 1916 günü Bölük Komutanı Reşit Bey, bölüğünü, gösterilen mevzilere yerleştirdikten sonra Kop savunması komutanı Halit Bey[10] ile görüşmüş ve Halit Bey de Reşit Beye; bundan sonra Çoruh müfrezesine katılmış olduğunu, almış olduğu emirler gereği, Kop dağlarından Soğanlı dağlarına kadar cephenin uzun müddet müdafaasına devam edileceğini söyledi.

Halit Bey, Reşit Bey ve emri altındaki diğer subaylarla yapmış olduğu bu görüşmeden sonra artık "*Kop Savunması*" başlamış oluyordu[11].

"*Kop Savunması*"nın başlamasından sonraki gelişmeler hakkında 32. fırka (tümen)'ya tabi 95. Alay Kumandanlığının muharebe tutanağında; Rus ordusunun iki aydan beri taarruza devam ettiği ve en ciddi taarruzla-

10 Halit (Karsıalan) Paşa (Tümgeneral)'nın Biyoğrafisi için bkz. 3'üncü Or. K. Korg. Refık Tulga, **Gn. Halit Karsıalan'ın Biyografisi,** Erzurum -1963. Ayrıca bkz. **Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar**, Harp Akademileri K. yay., İstanbul- 1983, s. 455-461.

11 Okutmuş, O., **a.g.e.**, s. 3-9.

Levent Şahverdi Arşivi

rının da Karasu ve Çoruh havzaları ve bu havzaların ihtiva ettiği Erzincan, Bayburt mıntıkalarıyla, stratejik bakımdan büyük önem taşıyan Kop dağı ve çevresi olduğu, saldırılarını bu tarafa yönelten Rus kuvvetlerinin her saldırışında, cephede adetâ insan yığınlarından bir kale oluşturduğu ifade edilmektedir[12] . Nitekim 96. Alay'a bağlı 1. ve 3. Taburların kaydettikleri harp cerîdeleri[13] 95. Alay'ın bu hususta vermiş oldukları bilgiyi teyit etmektedir. Zira bu durum cephedeki diğer yazışmalardan da gözlenmektedir[14].

Bu yazışmalardan mart ve nisan aylarındaki muharebelerin çok şiddetli geçtiği, bir çok subay ve erin şehit olduğu, buna karşılık Ruslara da ağır zayiat verdirildiği ve Rus askerlerinden esirler alındığı anlaşılmaktadır. Bu esirler içerisinde Türkçe bilenlerin bulunduğu kaydedilmektedir[15]. Rus ordusu içerisinde Türkçe bilen askerlerin bulunması, bizde, bu askerlerin Türk asıllı (Azerbaycan veya Türkistanlı) olabileceği kanaatini uyandırmaktadır.

"*Kop Savunması*" sırasında cereyan eden muharebelerde Türk askerinin fevkâlâde şartlarda gösterdiği kahramanlık , yine O' nun kahraman kumandanları tarafından taltif edildi. Nitekim, 3.Ordu Kumandanlığınca Kolordu ve fırka kumandanlıklarına tebliğ edilen telgrafta üstün hizmet gösteren erkân ve zâbitânın ödüllendirilmesi istenmektedir[16]. Subay ve erler, müte'addit muharebâtdaki fedâkârlığından dolayı 3.Ordu Kumandanlığının emri gereğince ordu, mıntıka ve cephe kumandanlıkları tarafından "kordela" ve "takdirnameler" verilmek suretiyle taltif edildiler[17] . Ayrıca

12 ATASE Arş., Kl: 5492, D: 269, H.CI, Fh: 1.

13 ATASE, Arş., Kl: 5492, D: 269, H. C3, Fh: 1. ATASE, Arş., Kl: 5492, D: 272, H.C3, Fh: 1-1.

14 ATASE Arş., Kl: 5490, D: 238, H.C8, Fh: 1-13.; ATASE Arş., Kl: 5490, D: 238, H.C8, Fh: 1-13.; ATASE Arş., Kl: 5490, D: 238, H.C8, Fh: 1-13.; ATASE Arş., Kl: 5490, D: 238, H.C8, Fh: 1-13.; ATASE Arş., Kl: 5490, D: 238, H. C8, Fh: 1-13, 1-14.

15 ATASE Arş., Kl: 5492, D: 269, H. C1, Fh: 1-2.; 96. Alay 3. Tb. Harp Ceridesi Bkz. ATASE, Arş., Kl: 5492, D: 272, H.C3, Fh: 1-1.; Ayrıca.; 96. Alay 1. Tb. Harp Ceridesi Bkz. ATASE, Arş., Kl: 5492, D: 269, H. C3, Fh: 1, 1-2..; ATASE, Arş., Kl: 5492, D: 269, H. C3, Fh: 1.1-1.

16 ATASE Arş, Kl: 5266, D: 46, Fh: 22-22-1.

17 ATASE Arş., Kl: 5490, D: 238, H. C8, Fh: 1-14 ve ATASE Arş., Kl: 5266, D: 46, Fh: 18.

Levent Şahverdi Arşivi

3.Ordu komutanı Vehip Paşa, gönderdiği telgrafta Kop muhâriplerini başarılarından dolayı kutlamaktaydı[18].

Nisan ayında yoğun bir şekilde devam eden Kop taarruzlarının mayıs ayında biraz hafiflediği anlaşılmaktadır. Bununla beraber, Vehip Paşa'nın emri üzerine haziranda tekrar Kop taarruzları başladı. 2-5 Haziran tarihleri arasındaki muharebelerde, Ruslara binlerce kayıp verdirildi[19]. Mütemadiyen devam eden karşılıklı taarruzlar, temmuz ayında da devam etti. Neticede 12 Temmuz 1916 akşamı, Rus 4. avcı fırkasının topçu himayesinde bütün kuvvetiyle gelişen taarruzlarına karşı (imalı-2100- Kanlı kaya) hattında mukavemete çalışan Kop cephesi sarsılmağa başladı. Bunun üzerine cephe kumandanı Bahaeddin Bey[20] Kop cephesinde daha fazla tutunamayacağını anlayarak ricat emri verdi. Bu da bütün taarruzları kanlı bir şekilde püskürten Çoruh cephesinin çekilmesini zorunlu kıldı.

Türk birlikleri hızla çekilmeye devam ederken, Fevzi Paşa (Çakmak) 15 Temmuz 1916 gecesi Bayburt'taki karargâhından ayrılarak, 16 Temmuz sabahı Trabzon yolu üzerindeki Balahor'a geldi. Öte yandan aynı gün, Bayburt, Rus birlikleri tarafından işgal edildi (16 Temmuz 1916). Vehip Paşa, verdiği direktifte: "3. ordu mecburiyet hâlinde (Cebice-Mans Şarkı-Lori Deresi Şarkı, Zülfe Dağı) hattına çekilerek Ziyaret dağında Lazistan Cephesi ile birleşecek" diyordu[21].

"*Kop Savunması*"ile Rusların yaklaşık 6 ay gibi uzun bir süre oyalanması ve durdurulması sağlandı. Emekli General Sadri Karakoyunlu, hâdiseyi şöyle değerlendirmektedir:

---

18 Vehip Paşanın cepheye gönderdiği telgrafın tam metni: "**Kop Cephesinde fedâkâr zâbitân arkadaşlarımla yiğit asker evladlarımın gösterdikleri müessir şehâmet (etkileyici cesaret ve yiğitlik) cidden mûcib-i fahr ü mübâhâtım (övünç kaynağım) oluyor. Sebât ve metânetleriyle (kararlılık ve dayanıklılıklarıyla) muzaffer Osmanlı silahının âlâ-yı kadri (yüce şerefi) uğrunda, târih-i askerîmize daha bir çok şa'şaa-dar (gösterişli, parlak)menâkıb-ı besâlet (övünülecek kahramanlıklar, yiğitlikler) edeceklerine şüphe etmediğimi kendilerine takdîm ve samîmi selamlarımın tebliğini rica ederim. Üçüncü Ordu Kumandanı VEHİB**". ATASE Arş., Kl: 5490, D: 238, H. C8, Fh: 1-14.

19 Çakmak, F., **a.g.e.**, s. 204-209.

20 Bahaeddin Paşa (Tümgenaral)'in biyografisi için bkz., Karakoyunlu, S., **a.g.e.**, s. 370- 371.

21 Çakmak, F., **a.g.e.** s. 227-230.

Levent Şahverdi Arşivi

"Kop Dağı Bloku, düşman tarafından ele geçirilince, Türk 5. kolordusunun savunması çözüldü. Bundan anlaşılıyor ki 5,5 ay devam eden "Bayburt Savunması" nın kilidi Kop Dağı idi. Bu kilidin anahtarı düşman eline geçince, Türk askeri, kanını ve canını bu savunmanın devamı için oluk oluk dökmüş olmasına rağmen, bu dağlarda bir kâbe kutsallığı ile cesetlerinden âbideler bırakarak geri çekildi"[22].

Böylece Erzurum'u aldıktan sonra "istikâmet Batı Anadolu" diyerek "Haziran'da İstanbul önlerinde olmayı hayâl eden(!)" Rus orduları başkomutanı General Yudenich; bu ayda Kop dağlarını bile aşamadı. Dolayısıyla Rus plânı, daha Kop'ta akamete uğramış oldu.

Kop cephesindeki iki tarafın zayiatı hakkında kesin bir rakam söylemek bizce, oldukça güçtür. Zira o günün fevkâlâde şartları göz önünde bulundurulursa bu hususun açık bir şekilde tespitinin mümkün olamayacağı anlaşılır.

Bununla beraber, Fevzi Paşa (Çakmak), bu hususta genel bir değerlendirme yaparak, Rusların sadece Bayburt ve Erzincan'ı almak için beş ayda en az 33.000 zayiat verdiklerini, bu rakama Trabzon'u almak için verdikleri zayiat da eklendiği zaman Rus kaybının toplam 40.000'e ulaştığını bildirir. 3.Türk ordusunun ise 9700 şehit, 15.000 yaralı olmak üzere toplam 24.700 zayiatı olduğunu ifade eder[23]. Yine Fevzi Paşa: "yalnız 3.mıntıkada bizzat mahallinde tuttuğum kuyudata (kayıtlara) nazaran Ruslardan beş ay zarfında alınan üsera yekûnu 3237 nefere baliğ olmaktadır. Bunlarla beraber 14 top, 29 mitralyöz de iğtinam olmuştur"[24] diyerek, 3.mıntıka bölgesindeki Bayburt müdafaasının ve muharebelerinin şiddet ve ehemmiyetini vurgular.

Yine Şark cephesinde yedek subay olarak görev yapmış merhum gazi Halil Ataman da hâtırâtında *"Kop Savunması"* ile ilgili önemli tespitlerde bulunmuştur. Ataman, Kop dağlarındaki muharebelerin cereyan ettiği esnada kaleme aldığı bu hâtırâtında; *"...Asıl kıyamet, Kop Dağı'nın yüksek-*

22 Karakoyunlu, S., **a.g.e.,** s. 265.
23 Çakmak, F., **a.g.e.,** s.256-257.
24 Çakmak, F., **a.g.e.,** gös.yer.

Levent Şahverdi Arşivi

lerinde kopuyordu. Ve mukadderatımızı da o yerdeki boğuşma tayin edecek gibi görünüyordu"[25] diyerek Kop'taki çarpışmaların önemine dair çok isabetli tespitler yapmıştır.Bu da *"Kop Savunması"*nın ehemmiyetini ortaya koyması bakımından dikkate değer bir diğer kayıttır.

Kanaatimizce Türk ordusu ve milletinin "Kop Savunması"nı hangi şartlarda yaptığının bilinmesi de muharebelerin mukadderatı kadar kıymete haizdir. Zira bu muharebeler fevkalâde şartlarda ve çok büyük bir özveriyle yapılmıştır. Savunma esnasında karşılaşılan güçlükler bu durumu ortaya koymaktadır.

Gerek hâdiseyi yaşayanların hatıralarında gerekse arşiv belgelerinde, yaşanan bu güçlükler hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Buna göre soğuk, açlık, bit salgını, salgın hastalık; haberleşme ve istihbarat eksikliği belli başlı güçlüklerdir. Nitekim Everek (Örence) köyü ahâlîsinden olan Ahmet Aybaba, Kop muharebelerinde bulunmuş,müdafaa hattındaki çeşitli zorluklara cephede bizzat şahit olmuştur.Ayrıca Gazi Ahmet Aybaba, Rusların altı ay Kop dağlarında kaldığını, Türk askerinin bu dağlarda teçhizatsız, aç ve perişan bir vaziyette harp ettiğini ifade etmektedir[26].

Kop gazilerinden, Bayburt'lu Arifoğlu Mahmut Canmemiş[27] de; Kop'ta sadece düşmanla değil; aynı zamanda, açlık, bit ve soğukla da savaştıklarını anlatmıştır. Yine adı geçen gaziden rivayet edildiğine göre cephede açlık hâdisesi karşısında atların dışkılarından çıkan arpa taneleri temizlenerek kavrulup yenmiş, yine atın sağ tarafını keserek yedikleri bile vâkî olmuştur.

Soğuk ve kar, muharebe esnasında karşılaşılan güçlüklerin başında gelir. Zira bu iki faktör, hem askerin sıhhati açısından hem de ikmâl faaliyet-

---

25 Halil Ataman, **Esaret Yılları (Bir Yedek Subayın I. Dünya Savaşı Şark Cephesi hatıraları)**, Yay. Hazırlayan, Ferhat Ecer, İstanbul, 1990- s. 95.

H. 1306 yılında Niğde'nin Bor kazasında dünyaya gelen Halil Ataman, İhtiyat Zabiti (=Yedek Subay) olarak I. Dünya Harbine Kafkas Cephesi'nde gönüllü olarak katılmış ve esaretine kadar bu cephede görev yapmıştır. Merhum Gazinin o yıllarda kaleme aldığı hâtırâtı ilgi çekici anılarla doludur.

26 **Ahmet Aybaba ile yaptığımız röportaj**, Bayburt-Everek (Örence) Köyü, 2 Mayıs 1991. (Röportaj ses bandı olarak kütüphanemizdedir).

27Arifoğlu Mahmut Canmemiş (1312-1987) Kop müdafaasına bizzat katılanlardan. Kendisi 1987'de vefat etmiştir. Burada verilen bilgileri oğlu Hayrettin Canmemiş'ten , 2 Mayıs 1991 tarihinde, Bayburt'ta bizzat dinledik.

Levent Şahverdi Arşivi

leri bakımından, harbin seyrini etkileyen önemli problemlere sebep olmuştur. Nitekim bir belgede; Altuntaş-Kop yolunun tamamen karla kaplı olması sebebiyle askerin güçlükle hareket edebildiği ve bu yolun yük arabalarının geçişine müsait bir hâle getirilemediğin[28]'den bahsedilmekte, başka bir belgede[29] ise; kar yığınlarından oluşmuş setlerden söz edilerek harp mahallinin fevkâlâde şartları gözler önüne serilmektedir.

Bu imkânsızlıklar ve zorluklar yanında askerde, kolera tehlikesi de baş göstermiştir. Bu mesele 3. ordu Kumandanı Vehib'in Çoruh Müfreze Komutanlığına gönderdiği mesajdan anlaşılmaktadır. Buna göre; Vehib Paşa, ordunun sıhhati açısından önemli bir tehlike olan kolera hastalığına karşı, askere aşı yapılması ve bu hastalığa karşı gerekli tedbirlerin derhal alınmasını istemektedir[30].

Cephede haberleşme ve istihbaratla ilgili bazı sıkıntıların da yaşandığı görülmektedir. Nitekim muharebeler devam ederken, 46.Alaya bağlı 1. tabur'un, 96. Piyade Alayına tabi' 3. Tabura düşman zannederek ateş etmesi... Daha sonra gönderilen irtibat neferleriyle bu ateşin kestirilmesi, haberleşmede doğan aksaklıklardan kaynaklanmaktadır[31]. Cephede, birlikler arasındaki bu irtibatsızlıkların yanı sıra haberleşmede arıza ve malzeme (telefon makinesi, tel) sıkıntısının da çekildiği anlaşılmaktadır [32].

"*Kop Savunması*"nda şehit olan Zâbıtân ve Eratın durumuna baktığımızda bazı değerlendirmelerde bulunabiliriz. Arşiv kayıtlarına göre[33]; şehâdet tarihlerinin daha çok Mart- Nisan 1332' (1916) de yoğunlaştığını görüyoruz. Bu durum, çarpışmaların bu günlerde daha şiddetli bir şekilde cereyan ettiğini gösteriyor.

Öte yandan, şehit olanları memleketleri açısından değerlendirdiğimizde, Şarkışla, Balıkesir, Aziziye, Tokat, Yozgat bölgeleri başta olmak üzere,

---

28 ATASE Arş., Kl: 5264, D: 1-A-35 Fh: 3-1.30.Fırka Komutanı Kaymakam Bahaeddin Bey'in, Çoruh Müfreze Komutanlığına 4.1.1332'de yazdığı rapor.

29 ATASE Arş., Kl: 5492, D: 269, HC1, Fh: 1, 1-1, 1-2.

30 ATASE, Arş., Kl: 5265, D:1-B-40, Fh: 5, Ayrıca bkz.Çakmak, F., a.g.e. s. 257.

31 ATASE Arş., Kl: 5492, D: 272, H. C3, Fh: 1-1.

32 ATASE Arş., Kl: 5267, D: 50-9, Fh: 17-2-17-4.

33 Bkz.,EKLER; Ek 1. Kop savunmasında şehit olanlar .

Levent Sahverdi Arşivi

Anadolu'nun her bucağından bu muharebelere iştirak edildiği görülmektedir. Ayrıca bugünkü milli sınırlarımız dışında kalan Kudüs ve Halep bölgelerinden de şehit olanlar vardır.

Subay kadrolarından da,(Yüzbaşı,Üsteğmen, Teğmen ve Asteğmen) çok sayıda şehit verildiği dikkatimizi çekmektedir.

Diğer bir önemli husus da şehitlerin yaş durumlarıdır. Belgelerde, doğum tarihi itibariyle bu muharebelere katılanların en yaşlısının 1290 (1873), en gencinin ise 1314 (1896) doğumlu olduğu görülmektedir. Bu durum, 20-40 yaş arasında eli silah tutan herkesin cepheye sevk edildiğini göstermesi bakımından fevkalâde ilgi çekicidir.

III. "Kop Savunması"nın Askerî Siyasî ve Sosyal Açıdan Sonuçları

I. Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde cereyan eden "*Kop Savunması*",askerî,siyasî ve sosyal açıdan önemli sonuçları da beraberinde getirmiştir. Nitekim bu sonuçlar, Türkler için olduğu kadar , Ruslar için de büyük bir önem taşımaktadır. Zira I. Dünya Savaşı'nda İtilaf devletleri Çanakkale'yi aşamazken doğuda ise Ruslar Kop dağlarında önemli bir süre durduruldu. İşte bu gelişmeler İtilaf devletlerinin bir çok plân ve hayallerinin istedikleri şekilde gerçekleşmesini engellemiştir.

Doğuda Ruslara karşı, "*Bayburt Savunması*"nın kilidi sayılan Kop dağlarında verilen destansı mücadele sonunda, her ne kadar Bayburt'un işgaline engel olunamamışsa da, bu bölgede cereyân eden savunmanın ve muharebelerin Türk harp tarihindeki yeri ve önemi oldukça büyüktür. Zira, adı geçen mıntıkada düşman, azımsanamayacak bir süre oyalanmış, aynı zamanda kuvvetlerinin büyük bir kısmı da yok edilmiştir.

Bu muharebede başta müdâfaa olmak üzere taarruz, karşı taarruz, takip, geri çekilme gibi her türlü strateji ve taktik kullanılmış ; araziden de büyük ölçüde istifade edilmiştir. Mareşal Fevzi Çakmak; "*Bayburt müdafaası muvaffak olmuş bir Plevne sayılmalıdır*"[34] diyerek bu savunmanın önemini çok açık bir şekilde ortaya koyar.

34 Çakmak, F., **a.g.e.**, s. 255

Levent Şahverdi Arşivi

Türk Milleti, burada da, Kanije, Akkâ, Plevne ve Çanakkale'de olduğu gibi, bir kez daha fevkalâde bir duyarlılıkla, vatan, millet ve hürriyet aşkıyla düşmana karşı tek yürek olarak mücadele etmiştir.

"*Kop Savunması*"nın diğer savunmalardan farklı bir yönü olduğu da söylenebilir. Çünkü Türk tarihinde adı geçen savunma savaşlarının hepsi daha evvel hazırlanmış tahkîmatlı mevzilerde yapılmıştır. Halbuki "*Kop Savunması*" tamamen sahrâ tahkimatı ile kuvvetlendirilmiş mevzilerden yapılmış ve hareket faktörü bu savunma savaşında birinci rolü oynamıştır. Bir diğer önemli husus da, Bayburt'ta Türk kuvvetleri Plevne'de olduğu gibi Ruslara teslim olmamıştır.[35]

"*Kop Savunması*"nın askerî tarihimiz açısından öneminin yanı sıra, Türk-Rus ve Türk-Ermeni münasebetlerinin bazı yönleriyle aydınlığa kavuşturulması bakımından da ayrı bir yeri vardır. Çünkü Ruslar, Anadolu üzerindeki geleneksel siyâsetlerini (sıcak denizlere inmek) bu dönemde tekrar icraata dökmek isterken, Ermeniler de bu cephede Ruslarla işbirliği yaparak "Büyük Ermenistan" hayallerini gerçekleştirmek istiyorlardı. Bu cümleden olarak daha önce ifade edildiği üzere Rus orduları Başkomutanı General Yudenich'in, İstanbul'u ele geçirmeyi hedefleyen konuşması söz konusu olan tarihî misyonu gerçekleştirmeye yöneliktir.

Öte yandan Ermenilerin, Doğu Anadolu'da Ruslarla birlikte hareket ederek Türk köy, kasaba ve şehirlerini ele geçirmeye çalıştıkları, tarihte eşine ender rastlanılan katliamlar yaptıkları bilinmektedir. Nitekim bu bölgede Rusların askerî harekâtlarının başlangıcından itibaren Ermeni desteğinin artarak devam etmesi bu durumu teyit etmektedir[36]. Ermeniler Türk kültürüne ve dolayısıyla Türk isimlerine yabancı olmadıkları için bunu değerlendirme yoluna gittiler. Cephede boş durmayarak, "Ahmet, Mehmet ateş etme" hilesiyle Türk askerini aldatmaya çalışarak, Rus birliklerinin Türk müfrezelerine baskın yapmalarını sağlamışlardır[37].

35 Karakoyunlu, S., **a.g.e.,** s. 292-293.
36 Mehmet Hocaoğlu, **Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler**, İstanbul, 1976, s. 775-782.
37 Çakmak, F., **a.g.e.,** s. 205.

Levent Şahverdi Arşivi

Savaş sırasında bütün bu hâdiseler cereyan ederken, toplumsal boyutu olan ve halkı derinden etkileyen bazı trajik olaylar da yaşanmaktaydı. Savunma bölgesinde bulunan bazı Türk köyleri boşaltılmış, Rus istilasıyla beraber göç kaçınılmaz hâle gelmiştir[38]. Bununla birlikte ne zaman ve hangi şartlarda olursa olsun bir insanın doğup büyüdüğü, hâtırâlarını paylaştığı toprakları terk etmek mecburiyetinde kalması hiç de kolay bir hadise değildir. Bu bakımdan savunma bölgesinde bulunan bazı yerleşim birimleri halkının savaş sebebiyle hükümetçe göç etmeye zorunlu bırakılmaları, o bölgelerde bazı problemlerin çıkmasına sebep olmuştur. Ancak halk, yurt edindiği o yerleri terk etmek niyetinde değildir. Nitekim olayın tipik bir örneği, harp sahasında yer alan Orta Çimağıl köyünde yaşanmıştır. Halk, hükümet emrine uymayarak yerini yurdunu bırakmak istememiştir. Neticede zorla göçe tâbi tutulan Orta Çimağıl ahâlîsi[39] nin bu tavrının sebeplerini yöre halkının kendi özel sebeplerinin yanı sıra toprağa bağlılıklarında ve vatan sevgisinin yüceliğinde aramak gerekir. Zira, Kop dağında şehit olan bir erin üzerinden çıkan yavuklusuna yazmış olduğu şu mektup Türk milletindeki vatan sevgisinin en samimi bir ifadesi değil midir? Mektupta şöyle denilmektedir:

"Sevgili Ayşe,

Sana bu satırları cepheden, Kop dağlarından yazıyorum. Seni dünyada her şeyden çok sevdiğimi zannederdim. Lakin yanılmışım. Beni affet... Kalbimi bilirsin doğruyu söylemekten zevk alırım. Dünyada meğer senden ziyade sevdiğim vatanım varmış. Vatan aşkı yanında senin aşkın, evet senin ateşli aşkın söndü... Sönük kaldı... fakat yine seni unutmadım, yine seviyorum. Bak, karşımda kanlı kanatları ile ölümü gördüğüm halde vakit buluyor, acele sana bu mektubu yazıyorum... Allah'a çok dua ettim. İnşaallah eline geçer. Beni unutma. Lakin benim için ıstırap çekme. Çünkü ben mesudum... MEHMET[40] ".

38 Bayburt'a 30 km. uzaklıkta bulunan Everek (Örence) köyünde yaşayan ve Kop muharebelerine katılmış olan Ahmet Aybaba, kendisi muhacîr olmamış fakat bölgedeki muhâcerât hâdisesine tanık olmuştur. Dolayısıyla bu elîm manzarayı, sanki o ânı yaşıyormuşcasına duygulanarak bize anlattı.,Bayburt- Everek (Örence) köyü.,2 Mayıs 1991. Ahmet Aybaba ile yaptığımız röportaj (Ses bandı olarak kütüphanemizdedir).

39 ATASE Arş., Kl: 5264, D: 1-A 31, Fh: 23 ve ATASE Arş., Kl: 5264, D: 1-A 35, Fh: 8.

40 Mazlum Nusret Kılıçkıran, **Söyleyim Bayburt'un Vasfı Halini**, İzmir, 1975. s. 33.

Levent Şahverdi Arşivi

Kop dağlarında şehit düşen Mehmetleri tarih boyunca yetiştiren bir milletin elbette kendi tarihinden alacağı pek çok ibretler olmalıdır. Onun için "*Kop Savunması*" bir ibret nişanesidir. Bu sebepledir ki, Bayburtlu'nun gözünde adeta bir şehitler abidesi[41] olan Kop dağı ve bu bölgede Türk insanının verdiği destansı mücadele türkülerde, şiirlerde yaşatılarak ebedileştirilmiştir[42]. Ancak ne hazindir ki, bugün tarih kitaplarında adı bile geçmeyen, "*Kop Savunması*" şüphesiz ki Türk askeri ile Bayburtlu mücahitlerin ortaya koyduğu topyekün bir mücâdelenin mahsulüdür. Nitekim bu mücâdelede şehit düşenlerin künyelerine baktığımızda Edirnelisinden Konyalısına, Şarkışlalısından Harputlusuna; hasılı bugünkü ulusal sınırlar dahilindeki hemen her vilayetimizden şehitlerin olduğunu görürüz. Hatta bugünkü ulusal sınırlarımızın dışında kalan vatan parçalarından da şehitlerin bulunması; bize Türk milletinin hangi şartlarda olursa olsun ulusal birlik ve bütünlüğünü korumak için her türlü fedakarlığı ortaya koyabileceğini göstermektedir.

Unutulmamalıdır ki; şehit kanlarıyla yazılmış olan bu destânın ve II. Plevne olarak tasvir edilen bu müdâfaanın Türk tarihinin bütünlüğü içerisinde lâyık olduğu yeri tespit edilerek, Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığı ve bekası bakımından yeni nesillere aktarılması zarureti vardır.

---

41 Bkz; EKLER; Ek 2. Kop Şehitleri Âbidesinin resmi. Ayrıca bkz.; Ek 3: Kop Şehitleri Âbidesi şeref defterinden bazı sayfalar.

42 Bu konuda geniş bilgi için bkz., Yahya Akengin, "Şiirlerde Bayburt", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu**, Erzurum- 1989, s. 156. Kılıçkıran, M.N., a.g.e., Bayburtlu Osman, "Kop Dağı" **Bayburt'un Sesi Dergisi**, Sayı:6., Ankara,1974. Selahattin Tuncer, "Ey Kop", **Bayburt'un Sesi Dergisi**, Sayı:8.,Ankara,1987. Ayrıca bkz. **Kop Şehitleri Anıtı Şeref Defteri**, Bayburt.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

EK 1: "KOP SAVUNMASI"NDA ŞEHİT OLANLAR[43]

Rütbesi	Adı	Memleketi	Şehit olduğu Tarih
1. Yzb.	Musaoğlu İsmail Hakkı	ÜSKÜDAR	7 Nisan 1332
2. Yzb.	Dursunoğlu Emin	BURSA	25 Haziran 1332
3. Yzb.	Derviş oğlu Osman Ragıp	HARPUT	29 Nisan 1332
4. Yzb.	Tevfik oğlu Hafız M. Halit	HARPUT	29 Nisan 1332
5. Yzb.	Asımoğlu Cemil	ASİTANE	29 Nisan 1332
6. Yzb.	Kenan Bey[44]	?	?
7. Üteğm.	Osmanoğlu Hüseyin	AMASYA	25 Haziran 1332
8. Üteğm.	Şerif oğlu İbrahim	?	29 Nisan 1332
9. Üteğm.	Yusuf oğlu Kâmil	ŞEHREMİNİ	30 Haziran 1332
10. Üteğm.	Nezir oğlu Hasan	PERŞEMBE	?
11. Tğm.	Abdüllatif oğlu Mehmet Faik	SARAYKÖY	25 Nisan 1332
12. Tğm.	Ali Rıza oğlu Muhittin	SİVAS	25 Haziran 1332
13. Tğm.	Halil oğlu Münir	DERALİYE	25 Haziran 1332
14. Yd. Tğm.	Ahmetoğlu İbrahim Salih	HEYBELİADA	28 Mayıs 1332
15. Yd. Atğm.	Bahaddin oğlu Celâl	?	28/29 Nisan 1332
16. Yd. Atğm.	Salih oğlu Süleyman	KELKİT	29 Nisan 1332
17. Yd. Atğm.	Hüseyin oğlu Süleyman	İZMİT	20/21 Haz. 1332
18. Yd. Atğm.	Ömer oğlu Mehmet Hulûsi	MECİTÖZÜ	24/25 Haz. 1332
19. İhtiyat Zabit Namzedi	Mustafa Oğlu Ali	?	2 Nisan 1332
20. İhtiyat Zâbit Namzedi	Emrullah oğlu H. Ali	KONYA	28 Nisan 1332
21. İhtiyat Zâbit Namzedi	Mehmet Oğlu Vehbi	NASLIÇ	28/29 Nisan 1332
22. İhtiyat Zâbit Namzedi	M. Sabri oğlu İsmail Hakkı	SİVAS	22 Mayıs 1332
23. İhtiyat Zâbit Namzedi	Osman oğlu Yasin	HARPUT	22 Mayıs 1332
24. İhtiyat Zâbit Namzedi	Ali Rıza	TRABZON	27/28 Haz. 1332

Tablo 2: Savunmada Şehit Olan Bazı Eratın Künyeleri

Adı	Doğ. Tar. Memleketi	Birliği					Şehit old. Tar.
		Kor.	Tüm.	A.	Tb.	Bl.	
Mehmet oğlu Mehmet	1313 (1895) HALEP	2	5	14	4	12	1 Mart 1332
Ali oğlu Mehmet	1290 (1873) BALIKESİR	2	5	14	4	12	1 Mart 1332
Mustafa oğlu Mehmet	1291 (1874) KONYA/ERMENEK	2	5	14	4	12	1 Mart 1332
Mustafa oğlu Muharrem	1303(1885) KASTAMONU/GEREDE	2	5	14	4	12	1 Mart 1332
Mustafa oğlu Mahmut	1297 (1879) BALIKESİR	2	5	14	2	8	12 Mart 1332
Şaban oğlu Nuh	1297 KARACABEY	2	5	14	2	8	12 Mart 1332
Ahmet oğlu M. Ali	1296 (1878) ESKİŞEHİR	2	5	14	2	?	13 Mart 1332

43 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığının 19 Şubat 1972 gün, HRP. T.: 3214-72 Dök. Arş. 48 sayılı yazısı gereği, Kop Dağı muharebelerinde Kop cephesinde şehit olan ve kesinlikle kimlikleri tespit edilenler.

Burada şu hususa dikkat çekmek istiyoruz. Tespit edilen şehit miktarı, nizâmî olarak askerlik şubeleri vasıtasıyla askere alınanları ihtiva etmektedir.

44 Genel Kurmay kayıtlarında rastlamamakla beraber, Kenan Beyin şehâdeti için bkz. Çakmak, F., **a.g.e.,** s. 199. Ayrıca bkz. **Bayburt Postası**, 20 Şubat 1975, Sayı: 2746, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

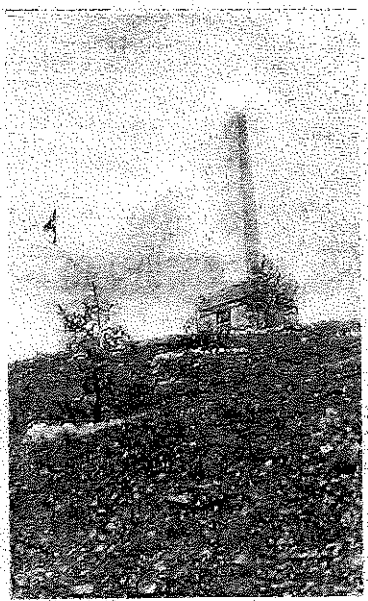
İsmail oğlu Mehmet	1310 (1892) UŞAK	2	5	14	2	8	13 Mart 1332
Süleyman oğlu Osman	1292 (1875) TİRE	2	5	14	4	14	27 Mart 1332
Ali oğlu Seyit	1293 (1876) ANKARA	2	5	14	4	14	27 Mart 1332
Hasan oğlu Osman	1308 (1890) ÇAL	2	5	14	4	14	27 Mart 1332
İbrahim oğlu Mustafa	1290 (1873) EDİRNE	2	5	14	4	14	27 Mart1332
Ahmet oğlu Mustafa	1296 (1873) BALIKESİR	2	5	14	4	14	27 Mart 1332
Mustafa oğlu Süleyman	1308 (1890) KUDUS	2	5	14	4	14	30 Mart 1332
Mehmet oğlu Raşit	1299 (1881) SÖĞÜT	2	5	14	3	10	30 Mart 1332
İbrahim oğlu Durmuş	1293 (1876) DEVELİ	2	5	14	4	14	30 Mart 1332
Nebi oğlu Abdullah	1299 (1881) DERSAADET	2	?	14	3	11	30 Mart 1332
Abdulkerim oğlu Abdullah	1310 (1892) HAYMANA	2	?	14	3	11	30 Mart 1332
Mehmet oğlu Abdülkerim	1298 (1880) BALIKESİR	2	5	14	4	14	30 Mart 1332
Bayram oğlu Kadir	1298 BURSA	2	?	14	3	10	30 Mart 1332
Salih oğlu Kadir	1309 (1891) İZMİT	2	5	14	4	12	1 Nisan 1332
Zekeriya oğlu Muhittin	1300 (1882) ANKARA	2	5	14	2	?	1 Nisan 1332
Halil oğlu Musa	1297 (1879) MARAŞ	2	5	14	4	12	12 Nisan 1332
Veli oğlu Şaban	1299 (1881) REFAHİYE	2	5	14	1	?	12 Nisan 1332
Osman oğlu Halit	1312 (1894) GÖYNÜK	10	30	90	?	?	8 Nisan 1332
Hasan oğlu Osman	1307 (1884) KOÇHİSAR	10	30	90	1	5	8 Nisan 1332
Hüseyin oğlu Mehmet	1293 (1876) ŞARKİŞLA	10	30	90	1	1	8 Nisan 1332
Ali oğlu Mehmet	1294 (1877) YENİHAN	10	30	90	1	2	8 Nisan 1332
Ahmet oğlu Hüseyin	1304 (1877) ŞARKİŞLA	10	30	90	1	2	21 Nisan 1332
Ahmet Oğlu Durmuş	1298 (1880) ŞARKİŞLA	10	30	90	1	1	21 Nisan 1332
Ahmet oğlu Abdullah	1299 (1881) KÖPRÜ	10	30	90	1	2	21 Nisan 1332
Ali oğlu Mehmet	1311 (1893) DARENDE	10	30	90	1	2	21 Nisan 1332
Mustafa oğlu Vehip	1308 (1890) DARENDE	10	30	90	2	1	21 Nisan 1332
Ahmet oğlu İsmail	1301 (1883) YOZGAT	10	30	90	1	3	22 Nisan 1332
Hasan oğlu Osman	1301 ŞARKİŞLA	10	30	90	1	1	22 Nisan 1332
Yusuf oğlu Osman	1311 ŞARKİŞLA	10	30	90	1	3	22 Nisan 1332
Ahmet oğlu Mehmet	1296 (1879) YOZGAT	10	30	90	1	1	22 Nisan 1332
Bekir oğlu Mustafa	1300 (1882) ŞARKİŞLA	10	30	90	1	2	22 Nisan 1332
Mustafa oğlu Mehmet	1309 (1891) TOKAT	10	30	90	1	1	23 Nisan 1332
Osman oğlu Mustafa	1310 (1892) KARAHİSAR	10	30	90	1	1	23 Nisan 1332
Ahmet oğlu Mahir	1313 (1895) ŞARKİŞLA	10	30	90	1	1	23 Nisan 1332
Ahmet oğlu İbrahim	.. TOKAT	10	30	90	1	2	26 Nisan 1332
Halil oğlu Hüseyin	1300 (1882) ZARA	10	30	90	1	2	26 Nisan 1332
Salih oğlu Mehmet	1302 (1884) SİVAS	10	30	90	1	2	26 Nisan 1332
Sadık oğlu Hüseyin	1311 (1893) GÜMÜŞHACIKÖYÜ	10	31	90	?	5	27 Nisan 1332

Levent Şahverdi Arşivi

Abdullah oğlu Mustafa	... ZİLE	10	30	90	2	5	27 Nisan 1332
Halil oğlu Mürsel	1293 (1893) ŞİRAN	10	30	90	2	5	27 Nisan 1332
Seyit oğlu Ahmet	1311 (1893) GÜRÜN	10	30	90	1	3	28 Nisan 1332
İbrahim oğlu Ahmet	1312 (1894) VEZİRKÖPRÜ	10	30	90	1	1	28 Nisan 1332
Mahmut oğlu Hüseyin	1305 (1887) SÜRMENE	10	30	90	1	1	28 Nisan 1332
Hasan oğlu Hüseyin	1310 (1892) ÇORUM	10	30	90	1	1	28 Nisan 1332
Hazım oğlu Hamdi	1312 (1894) AZİZİYE	10	30	?	1	1	28 Nisan 1332
Ali Oğlu Halil	1298 (1880) ŞARKIŞLA	10	30	90	1	3	28 Nisan 1332
Mahmut oğlu Süleyman	1297 (1879) AZİZİYE	10	30	?	1	1	28 Nisan 1332
Yakup oğlu Dursun	1310 (1892) ŞİRAN	10	30	90	1	3	28 Nisan 1332
Mehmet oğlu Osman	1300 (1882) ŞARKIŞLA	10	30	90	1	1	28 Nisan 1332
Ali oğlu Mehmet Ali	1314 (1896) KARAHİSAR	10	30	90	1	1	28 Nisan 1332
Abdullah oğlu Mehmet	1301 (1883) AZİZİYE	10	30	90	1	1	28 Nisan 1332
Hasan oğlu Mehmet	1293 (1876) ŞARKIŞLA	10	30	90	1	1	28 Nisan 1332
Abdullah oğlu H. Mehmet	1300 VEZİRKÖPRÜ	10	30	90	1	1	28 Nisan 1332
Halil oğlu Mehmet	1307 (1887) MUCUR	10	30	90	2	5	28 Nisan 1332
Mustafa oğlu Mehmet	1307 (1889) KÜRE	10	30	90	2	5	28 Nisan 1332
Mehmet oğlu Mustafa	1312 (1894) TOKAT	10	30	60	1	?	28 Nisan 1332
Hasan oğlu Mustafa	1310 (1892) AZİZİYE	10	30	90	2	6	28 Nisan 1332
Halil oğlu Mustafa	1295 (1878) TOKAT	10	30	90	1	1	28 Nisan 1332
Şerif oğlu Hüseyin	... BAYBURT	10	30	90	2	6	29 Nisan 1332
İbrahim oğlu Yusuf	... İSPİR	10	30	90	1	3	29 Nisan 1332
Salih oğlu İshak	1300 (1882) EDİRNE	10	30	90	1	3	1 Mayıs 1332
Şükrü oğlu Yusuf	... ERZURUM	10	30	90	2	6	1 Mayıs 1332

Levent Şahverdi Arşivi

EK 2:KOP ŞEHİTLERİ ÂBİDESİ

Ey Yolcu!

Bu anıt, 1916 yılında KOP geçitlerinde ve Çevik havzasında altı ay ca ÇETİN şartlar altında savaşarak, Kanları ve canları ile İKİNCİ PİLEVNE'yi yaratan sayılı Türk şehidinin aziz hatıralarına ithaf edilmiştir.

Bu dağları geçerken, her karış toprağında bir Şehid'in mübarek kanı ve her adımında bir kahramanın sayıya değer kemiğinin yattığını unutma!

Onlar, içimizde ülkü, dışımızda tükü, inancımızda rehber ve hayatımızda yoldaştır.

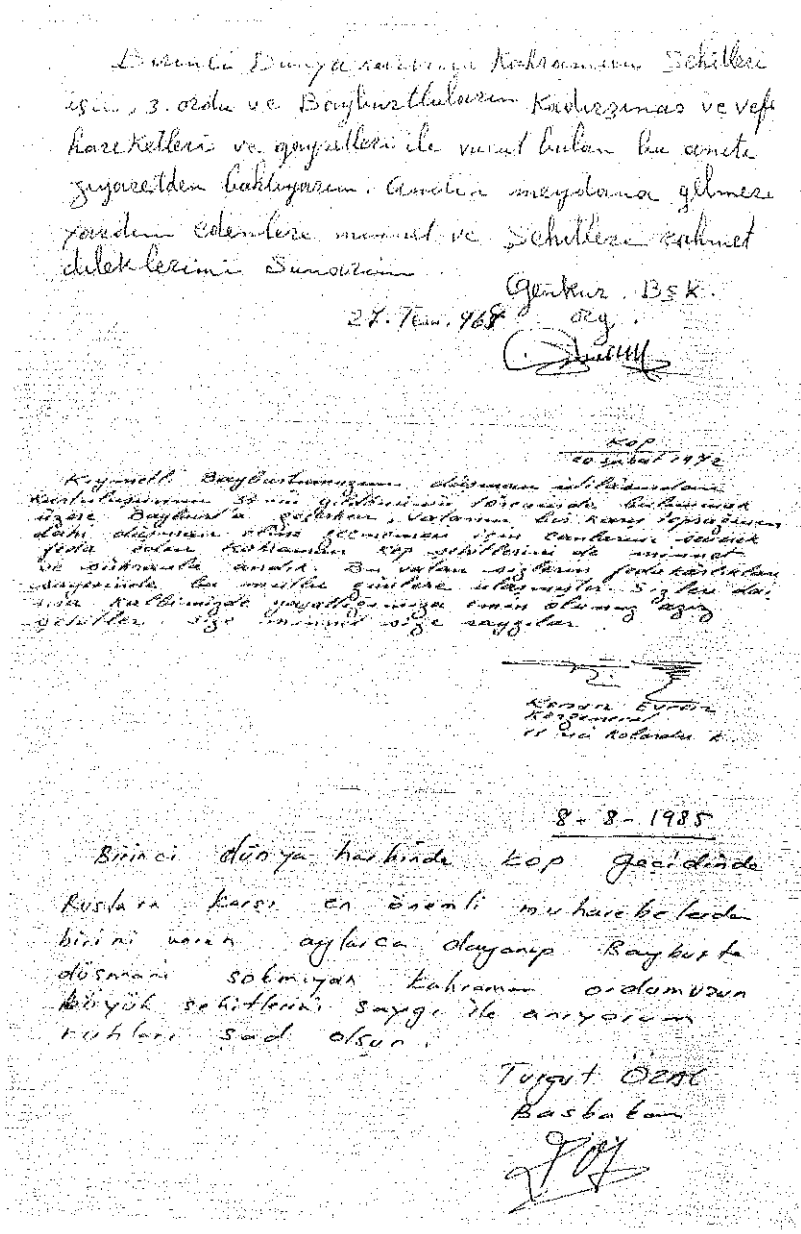
Yapıldı, Tarihi 15 Mayıs - 15 Temmuz 1963

ANIT

Köyü ve Şehrin bütün BAYDURT halkı ile Askeri Garnizon ve Jandarma birlikleri tarafından Kurmay Albay Hedretlin Demirel tarafından yaptırılmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

EK 3:KOP ŞEHİTLERİ ÂBİDESİ ŞEREF DEFTERİNDEN BAZI SAYFALAR

Birinci Dünya harbinde Kop Geçidinde Rusların karşı en önemli muharebelerde birini uzun aylarca duyanıp Bayburt'u düşmana sokmıyan kahraman ordumuzun büyük şehitlerini saygı ile anıyorum ruhları şad olsun.

Tuğgt. Özer
Başbakan

Levent Şahverdi Arşivi

KIBRIS'TA BİR 150'LİK: SAİT MOLLA (1925-1930)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK*

ÖZET

Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlandıktan ve yeni Türk devleti kurulduktan sonra TBMM hükûmeti isimlerini belirlediği 150 kişinin dışında bir af çıkarmıştır. Affedilmeyen bu 150 kişiden biri de Sait Molla'dır.

Bu çalışmada Sait Molla'nın yurt dışında yaşadığı dönem, ancak özellikle en uzun süre yaşadığı yer olan Kıbrıs'taki yaşamı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler

İstanbul Gazetesi, Sait Molla, Kıbrıs, Türk Hükûmeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi.

* Lefke Avrupa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Gemikonağı Lefke-KKTC.

Levent Sahverdi Arşivi

ABSTRACT

After the victory of Independence War and the founding of Turkish State, it is declared the amnesty law except 150 person whose determined their names by the TGNA. One of these 150 unforgiven people was Sait Molla.

In this work, the period of Sait Molla's abroad especially his life in Cyprus will be scrutinized.

Key Words

İstanbul Newspaper, Sait Molla, Cyprus, Turkish Government, Turkish Grand National Assembly.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Mütareke devri İstanbul'u (1918-1922) "*hıyanet ve cehaletin ... icra-yı hakimiyyet*"[1] ettiği bir kent idi. Bu kentte milliyetçilere, mandacılara, işbirlikçilere, casuslara, işgalcilere ve geleceklerini işgal kuvvetlerinin egemenliğine bağlayan insanlara rastlamak mümkündü.

Anadolu'da başlayan Kurtuluş Savaşı nihai zafere ulaştığı zaman millîyetçiler dışındaki grupları ve özellikle de geleceklerini işgal güçlerine endeksleyenleri bir korku kaplamıştı. Şimdi ne olacaktı? İlhami Soysal'a göre "*5 Kasım'da Ali Kemal tutuklanıp İzmit'e yollanır. Geri kalan yüzlerce işbirlikçi İngiliz Yüksek komiserliğine sığınır. Bunlar vapurla Mısır'a, Romanya'ya, Atina'ya postalanırlar.*"[2]

Bununla birlikte işgalci devletler, Lozan Barış görüşmeleri sırasında ise konuyu gündeme getirmeyi unutmayarak kapsamlı bir af çıkarılmasını istemişlerdir. Yapılan görüşmeler sonucunda adları TBMM hükûmetince belirlenecek 150 kişi dışındakilerin affedilmesi kararlaştırılmıştır. TBMM hükûmeti konuyu gizli oturumda Meclis'te görüşmüş ve 1924 yılında 150 kişilik listeye kimlerin girip kimlerin girmeyeceği belirlenmiştir.[3] İşte bu 150 kişiden birisi de Sait Molla'dır ve konu TBMM'nde görüşülürken bazı isimler üzerinde tartışmalar olmuş ama dönemin İçişleri Bakanı Ferit Bey "*Türkçe İstanbul Gazetesi sahibi Sait Molla*"[4] dediği zaman hiçbir itiraz sesi gelmemiştir.Onun işbirlikçi olduğundan kimsenin kuşkusu yoktu. Sait Molla, İlhami Soysal'ın verdiği 150 kişilik listede 98. sırada bulunmaktadır.[5]

Bu kararlar alınırken Sait Molla çoktan yurt dışına çıkmış bulunuyordu.Sait Molla'nın yurt dışı yaşamı yaklaşık 8 yıl sürmüştür.Tarık Zafer Tunaya, Sait Molla'nın biyografisi hakkında yeterli bilgiye sahip olunmadığını[6] belirtmekte ve onun yurt dışı yaşamı ile ilgili olarak sadece"*Sait Mol-*

1 **Vakit**, 19 Şubat 1341, s.1.

2 İlhami Soysal, **Kurtuluş Savaşı'nda İşbirlikçiler**, İstanbul 1985,s.133-134. Kasım ayı içinde yurt dışına kaçanlar hakkında bkz. İlhami Soysal, **150'likler**, İstanbul 1985, s.24-25.

3 **TBMM Gizli Zabıtları**, 4. cilt, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1985, s.434-462.

4 **A.g.e.**, s.444.

5 İlhami Soysal, **150'likler**, İstanbul 1985, s.62.

6 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, II. Clt, Mütareke Dönemi, İstanbul 1986, s.474.

Levent Şahverdi Arşivi

la Romanya'ya kaçmış ve yurt dışında ölmüştür."[7] derken, İlhami Soysal ise, Sait Molla'nın yurt dışı yaşamı hakkında şunları yazmaktadır:"... *1922'de Romanya'ya kaçanlar arasında yer alıp 150'likler listesine girdikten sonra yurt dışında da çeşitli boyalara boyanmış, her gittiği ülkede olaylar yaratıp hapislere düşmüş ve sonunda sefalet içinde ölmüştür."*[8] İngiliz Muhipler Cemiyeti konusundaki ayrıntılı çalışmasıyla tanınan Fethi Tevetoğlu, ayrıntıya girmeden Sait Molla'nın "*Yurt dışında sürgünde iken de millet ve vatana zararlı bölücü çabalarını..."*[9] sürdürdüğünü yazarken, İngiliz Muhipler Cemiyeti'ni konu alan yeni sayılabilecek bir yayında da Sait Molla'nın yurt dışı yaşamı konusunda yine yalnızca "*Romanya'da bir müddet daha Türkiye aleyhindeki faaliyetlerini sürdürmüştür. Ancak, bu faaliyetlerine rağmen hiçbir şey elde etmeye muvaffak olamamıştır."*[10] denilmektedir.İşte biz bu çalışmamızda bu konuya açıklık getirmeye çalışacak ve Sait Molla'nın yurt dışında yaşadığı dönemi, ama özellikle en uzun süre ikamet ettiği yer olan Kıbrıs'taki yaşamını ele alacağız.[11]

Sait Molla'nın Türkiye'den Kaçışı

Sait Molla, Mustafa Neşet Molla'nın oğlu ve eski Şeyhülislâmlardan Cemalettin Efendi'nin yeğenidir. 1918 yılında Türkçe İstanbul[12] Gazetesi'ni yayımlamaya başlamış, 1919 yılında kurulan İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin kurucuları ve başkanları arasında yer alarak İngiliz çıkarları yönünde hareket etmiştir.[13] "*Mudanya mukavelenamesinden evvel"*[14], Sait Molla İstanbul'daki İngiliz temsilciliğine sığınmış, "*General Harring-*

7 **A.g.e,** s.483.

8 İlhami Soysal,**150'likler,** s.152.

9 Fethi Tevetoğlu, **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, TTK, Ankara 1988, s.141.

10 Dr. Cengiz Dönmez, **Millî Mücadeleye Karşı Bir Cemiyet,: İngiliz Muhipleri Cemiyeti**, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s.192.

11 Sait Molla'nın mektupları ve gazete yazıları tarafımızdan derlenmiş olup bu konudaki kitap ve biyografi çalışmamız devam etmektedir.

12 Gazete yaklaşık olarak ilk bir aylık dönemde **Yeni İstanbul** adıyla yayınlanmıştır.

13 Geniş bilgi için bkz: İsmail Soysal, **Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler**, İstanbul 1985., İlhami Soysal **150'likler**, İstanbul 1985 ve Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, II. Cit, Mütareke Dönemi, İstanbul 1986.

14 **BCA**, 030 10 106 695 35.

Levent Şahverdi Arşivi

ton'un verdiği özel bir pasaport ile İstanbul'dan"[15] ayrılmıştır. Muhtemelen önce Fransa'ya gitmiş[16], oradan İtalya'ya[17] ve daha sonra da Romanya'ya geçmiştir. Ancak, Sait Molla burada Bükreş'teki Türkiye Maslahatgüzarı'na hakaret eden bir risale yayınlanmış ve Türkiye Maslahatgüzarı durumu Romen yetkililere bildirerek olaya müdahele etmelerini istemiştir. Durumu görüşen Romanya Bakanlar Kurulu Sait Molla'nın Romanya dışına çıkarılmasına karar vermiştir.[18]

Romanya'dan çıkarılan Sait Molla'nın Mısır'a gittiği[19] ve 1925 yılı Mayıs'ında Kıbrıs'a geldiği anlaşılmaktadır. Sait Molla Kıbrıs'a geldikten sonra İngiliz yetkililere yazdığı tarihsiz bir mektupta kendisini kısaca şöyle tanıtmaktadır: *"Üç yıl önce General Harrington'un verdiği özel bir pasaport ile İstanbul'dan ayrıldığımda 40 yaşındaydım...İngiltere'nin dostu olarak bilinen Kamil Paşa hükûmetinin hizmetinde çalıştım.Harb-i umûmî ilan edildiğinde hükûmet dairesindeki işimi bıraktım ve ekmeğimi avukat olarak kazanmaya başladım.*

Türkiye'deki bütün trajedilere karşı ve özellikle İngiliz esirlere karşı icra edilen zulümlere karşı düşman kesildim. İlk fırsatta tarafımdan Türkçe olarak yayımlanan "İstanbul" gazetesinin sayfaları bu hareketimin en önemli tanıklarıdır.

Sonunda, İstanbul'dan ayrılmadan üç ay önce, o dönemde Müslüman, Hristiyan ve Musevi toplam 500 üyeli tek aydın kuruluş olan İstanbul Barosu başkanlık seçimlerinde, zamanın hükûmetinin bana karşı olmasına rağmen seçimlerde ikinci oldum. Sir Horace Rumbold ve selefleri bu ifademin en güvenilir tanıklarıdır."[20] Sait Molla'nın İngiliz taraftarlığı yaptığı gizli olan bir hadise değildir. Yeni İstanbul gazetesinin daha ilk sayısın-

15 **C O**, 67 / 216 / 3 . Sait Molla'nın İngiliz yetkililere yazdığı tarihsiz mektup. İlgili belgenin fotokopisi **CYREP** Arşivi'ndedir. (KKTC). Belgeyi görmemizi sağlayan Sayın Ahmet Gazioğlu'na teşekkür ederiz.

16 *"Nice'de neşr ettiğim mufassal beyannamemle..."*, **Söz,** 27 Teşrin-i sani 1925, s.2.

17 **BCA**, 030.10.106.695.10

18 *"Sait Molla"*, **Hakikat**, 27 Teşrin-i evvel 1923, s.4.

19 Sait Molla'nın -her ikisi de -2 Şubat 1925 tarihinde kopya edildiği anlaşılan ve Kahire'den (Mısır) yazdığı iki mektub için bkz. Fethi Tevetoğlu, **a.g.e.,** s.141-143.

20 Bkz. 6 no'lu dipnot.

Levent Sahverdi Arşivi

da (9 Kasım 1918) "*İngiltere ve Biz*"[21] adlı bir yazı yayınladığı gibi 1919 tarihinde de açıkça "*İngiliz taraftarıyım*"[22] diyordu.

Sait Molla'nın Kıbrıs'a Gelişi ve İlk İcraatları

Lefkoşa'da yayınlanan Birlik Gazetesi 29 Mayıs 1925 tarihli nüshasında "*Sait Molla Kıbrıs'ta*" başlığı altında verdiği haberde "*Yüzellilikler listesine dahil bulunan Sait Molla geçen posta ile maaile cezíremize gelerek Lefkoşa haricinde isticar ettiği hanede ikamet etmektedir.*"[23]diye yazarken Kıbrıs'ın Larnaka kazasında yayınlanan Hakikat Gazetesi de bu tarihten iki gün sonra (1 Haziran 1925) yayınlanan nüshasında aynı haberi "*Sait Molla*" başlığı altında şöyle vermektedir:

"*Hükûmet-i Cumhuriyyemiz tarafından tanzim olunan vatan hainlerine mahsus listede ismi mukayyet bulunan Sait Molla'nın Mağosa tarikiyle Lefkoşa'ya gittiği müstahberdir.*"[24] Öyleyse Sait Molla'nın Kıbrıs'a geliş tarihi, 1925 yılı Mayıs ayı sonlarıdır denilebilir.Sait Molla Kıbrıs'a geldiği zaman ailesi ve kardeşi Mesut Bey de yanında bulunuyordu.

Sait Molla Kıbrıs'ta iken İngiliz yetkililere yazdığı bir mektupta, Mütareke Dönemin'de Malta'ya sürülenlerin emri üzerine, kendisi Türkiye'de değilken bir intikam aracı olarak kullanılan "zavallı" bir mahkeme tarafından suçlandığını, Avrupa'da kendisini tutuklama, ölüm cezasına çarptırma ve eski İçişleri Bakanı Ali Kemal gibi linç etme girişimlerinde bulunulduğunu, bu girişimlerin başarısız olduğunu, Türkiye dışındaki ülkelerde Türk konsolosları aracılığla taciz edildiğini ve nihayet adının 150'likler listesine konulduğunu belirttikten sonra Kıbrıs'a geldiğini ve burada da Türkiye Konsolosu ile ona destek verenlerin aynı oyunlara başvurduğunu ifade ediyor ve "*Majesteleri Hükûmetinin ve özellikle Majesteleri Kral ve İmparator V. Georg'un şefkat ve merhametine sığınıyorum*"[25] diyordu.

---

21 **Yeni İstanbul**, 9 Teşrin-i sani 1334-1918, No:1, s.2.
22 İngiliz Taraftarıyım", **Türkçe İstanbul**, 13 Ağustos 1335-1919, s.1.
23 "*Sait Molla Kıbrıs'ta*",**Birlik**, 5 Haziran 1925, s.3.
24 "*Sait Molla*", **Hakikat**, 1 Haziran 1925, s.4.
25 Bkz. 6 no'lu dipnot.

Levent Şahverdi Arşivi

Sait Molla Kıbrıs'taki Türk aydınlarının Atatürk Türkiye'sine ne kadar bağlı olduğunu, Kurtuluş Savaşı ile devrimleri nasıl destekleyip benimsediğinin[26] farkındaydı, Kıbrıs'a gelişinin tepki toplayacağını biliyordu ama herhalde İngilizlerce özel bir görevle Kıbrıs'a getirilmişti. Bu nedenle olsa gerek Kıbrıs'a gelişi konusunda bir açıklama yapma gereği duymuş ve Kıbrıs'a geldiği ilk günlerde, Lefkoşa'da yayınlanan ve Türkiye yanlısı yayınları ile dikkat çeken Söz Gazetesi sahibi Remzi Bey'e yazdığı 25 Mayıs 1925 tarihli bir mektupta, Kıbrıs'a gelişinin nedenlerini şöyle açıklamıştır:

28 Mayıs 1925

"Muharrir Bey Efendi

Kıbrıs'a azimetim münasebetiyle sui tefehhüme ve mükâtebat ve muhâtabata mahal kalmamak üzere izahat-ı acizanemin lütfen gazetenize dercini rica ederim.

Kıbrıs'a gelmekte siyasi hiçbir maksadım yoktur. Bilakis Mısır'da, Avrupa'da bulunan Türkiye Cumhuriyeti aleyhtarlarıyla iştirak etmeyerek evlad ü iyalimle sakin bir hayat geçirmek gayemdir.

Kıbrıs'ta Lefkoşa'yı intihabım da aynı gayeden münbaisdir. Bu meslegimi icab ettiren ahvali bir buçuk sene mukaddem Nice'de neşr ettiğim mufassal beyannamemle izah ettiğimden tekrarını zaid görürüm. Ancak hülasaten şu noktayı te'kid ederim ki Lozan muzafferiyetini ve düvel-i mü'telifenin ve bilhassa İngiltere'nin dostluğunu temin ile Komünizm cereyanlarından uzaklaşan Türkiye Cumhuriyeti'ni takdir etmek vatanını seven her Türk'ün en tabiî bir vazifesidir. Bu vazifemi ifadan bir dakika fariğ olamam. Kıbrıs'taki vaziyetim, Kıbrıs Türklerinin işlerine karışmayarak bilâ-tefrik cümlesinin refah ve mes'udiyyetlerini temenniden ibarettir. İhtiramatımın kabulünü rica ederim efendim.

İstanbul Avukatlarından
Esbak Adliye Müsteşarı
Sait Molla"[27]

26 Bkz. Merâl Demiryürek, "İrşad ve Türk İstiklâl Savaşı", **Toplumsal Tarih,** Aralık 2002 ; Türk Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Devrimlerinin Kıbrıs Türkleri Üzerindeki Etkileri," **II. Güzelyurt Tarih Buluşması Sempozyumu, (2-3 Nişsan 2003),** (Bildiriler kitabı Lefke Avrupa Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır.)

27 "Molla Her Tarafı Bulaştırdı" , **Söz,** 27 Teşrin-isani 1925, s.2.

Levent Sahverdi Arşivi

Sait Molla'nın benzer bir mektubu Birlik Gazetesi'ne de gönderdiği anlaşılıyor. Çünkü Birlik Gazetesi 5 Haziran 1925'te, Sait Molla tarafından idarehanelerine uzunca bir mektubun gönderildiğini, bu mektubu yayınlamalarının bazı faydasız münakaşalara neden olacağını düşünerek yayınlamadıklarını belirtiyordu. Gazete, Sait Molla'nın bu mektubunda "*Vatana ihanet ettiği fıkrasını reddetmekte ve kendisini müdafaa etmekte...*" olduğunu belirttikten sonra yazıyı şöyle sonlandırıyordu:

"*Bu müdafaa bizi alâkadar etmez. Makamat-ı aidesine bu hususta daha mutavvel ve müdellel berat-ı zimmet varakası verilmek var iken bizi beyhude işgal etmemelerini kayda lüzum görüyoruz.*"[28]

Yine bu günlerde idi ki, Birlik Gazetesi 12 Haziran 1925 tarihli nüshasında, Vatan (İstanbul) gazetesinden iktibas ettiği bir haberi aynen yayınlıyordu. Buna göre, Sait Molla Mısır'a vardığı zaman davet üzerine Mısır'a geldiğini açıklamış, ama orada hizmetine lüzum kalmadığı anlaşıldığından maaşı kesilmiş, fakat bu durum Sait Molla'yı kızdırmış ve Sait Molla mahkemeye başvurmuştur. Ancak "*Kahire'de barınamayacağını anlayan Sait Molla İskenderiye'ye gitmiştir.Molla İskenderiye'de takip ettirmekte olduğu davanın neticesine intizar etmekte iken polis müdüriyeti vasıtasıyla kensidine Mısır'ı terk etmesi için bir emir tebliğ edilmiştir.*

Sait Molla bu emirden şaşırmış ise de eski dostları da Mısır'ı terk etmenin kendisi için hayırlı olacağını söylemişlerdir.Haber verildiğine göre Sait Molla İstanbul'da İngiliz Muhipler Cemiyeti riyasetini deruhte eylemekle Papaz Frew'nun entrikasına kapıldığını söyleyerek 'ah Papaz Frew, nerdesin, imdadıma yetiş' diyerek sabık dostlarından istimdad etmekte imiş...[29]

Vatan (İstanbul) Gazetesinin Mısır muhabirinden aldığı mektuba dayandırdığı bu haberini iktibasen Birlik Gazetesi de yayınlayınca, Sait Molla bu yazıya cevap vermekte gecikmemiştir.Sait Molla'nın bu yazıya cevap olan mektubu, 26 Haziran 1926 tarihinde Birlik Gazetesinde yayınlanmış olup 18 Haziran 1925 tarihlidir ve şöyle demektedir:

18 Haziran 1925

"Birlik Gazetesi Müdüriyet-i Âliyesine

28 **Birlik**, 12 Haziran 1925, s.2.

29 " Sait Molla", **Birlik**, 12 Haziran 1925, s.3.

Levent Şahverdi Arşivi

Efendim

Gazetenizin geçen nüshasında İstanbul'da Vatan Gazetsinden naklen aleyhimde bir yazınızı gördüm.Aynı sütüna dercolunmak üzere cevab-ı kanunîmi gönderiyorum.

İstanbul'da Vatan Gazetesi gibi elyevm hükûmet-i hazıraya taraftar olmayan gazeteler, fırsat düştükçe muhaliflerin mürevvic-i efkârıdırlar.Türkiye Cumhuriyetinin yeni muhalifleri ile Avrupa ve Mısır'a çıkan eski mhaliflerinden bir kısmı geçen sene Velid'in gayretiyle İttihad ve aralarında bir cemiyet tesis etmişlerdi.Bu ittihada dahil olmağı kanaatime muhalif buldum.Binaenaleyh onlara muarız kalmaklığım tabii idi.Şimdi bunlar bu gibi neşriyatla kendi akıllarınca beni ta'zib etmek heves-i tıfl-ânesindedirler.Yazılarının ser-â-pa yalan olduğunu anlatmak için birkaç noktasını tahlil ediyorum.

1- Mısır'ın Kahire şehrinde asla ikamet etmiş değilim ki terke mecbur kalmış olayım[30].

2-Mısır'ın emniyet-i umumiyyesini idare eden devlet Kıbrıs'a da sahip olduğundan Mısır'dan söyledikleri şekilde ihraç olunan bir adamın Kıbrıs'ta ikameti için Mısır'da pasaportu vize edilemez.

3-Doktor Frew ile söyledikleri şekilde husûsî bir münasebetim olmak için ikimizden biri diğerinin lisanına vakıf olmalıdır. Halbuki yekdiğerimizin lisanına vakıf olmadığımızı âlem bilir.Zaten mesele ber-akisdir ki hatıratımda izah edilmiştir.

4-En tuhafı bu gazetenin yalanı hakkındaki fıkranın daha serlevhasında tezahür etmiştir.Çünkü Yüzellilikler Mısır'dan çıkarılmış değildir. Bilakis Mısır'da Türkiye Cumhuriyetine aleyhdar olan bu nev Türklerin geçen sene Mısır'dan ihraçları resmen karargir olduğu halde o zaman Hidiv-i sabık hazretlerinin Ankara'da hüsn-i kabul görmesinden pek ziyade müeessir olan şahıs; Ankara'ya rağmen bunların orada kalmasını emir ve tervic etti ve elyevm bunlar oradadırlar.

Esbak Adliye Müsteşarı
Sait Molla"[31]

---

30 Oysa Sait Molla'nın Kahire'den yazılmış iki mektubu vardır. Bkz. Fethi Tevetoğlu, **a.g.e.,** s.141-143.

31 **Birlik,** 26 Haziran 1925, s.3, **BCA,** 030 10 106 695 35.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu mektup Birlik Gazetesi'nde yayımlanmıştır. Kısa bir süre sonra gazetenin bu nüshası bir şekilde İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne ulaşmış ve 12 Temmuz 1925 tarihinde "*aslına mutabık*" bir sureti çıkarılarak "*şube müdürü Kâmil*" imzasıyla İçişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir.[32] Görüldüğü gibi Sait Molla her iki mektubunu da "*İstanbul Avukatlarından Eski Adliye Müsteşarı Sait Molla*" olarak imzalamıştır.

Bu arada Sait Molla,Kıbrıs'a geldiği ilk günlerde Kıbrıs'taki İngiliz yetkililerine başvurarak kendisini Kıbrıs kadısı olarak tayin etmelerini de istemiştir.[33]

Sait Molla ve Söz Gazetesi Sahibi Mehmet Remzi Bey

Sait Molla Kıbıs'ta en fazla Söz Gazetesi sahibi Mehmet Remzi Bey'le çatışmış görünmektedir. Sait Molla Kıbrıs'a geldiği ilk günlerde, Mehmet Remzi Bey'e yukarıda söz konusu ettiğimiz mektubu göndermiş ve Kıbrıs'ta bulunma amacını açıklamıştı.Bu mektup ilk anda olumlu etki yapmıştır. Mehmet Remzi Bey' bunu şöyle ifade etmektedir:

"*İtiraf ederiz ki Molla'nın bu beyanatı hepimizi iğfal etmiş ve irtikap ettiği azim cinayetlerden vicdanî bir azap duyarak mütenebbih olduğunu tahmin eylemiştik.*"[34]

Sait Molla ile Mehmet Remzi Bey ilk olarak Lefkoşa'daki Türk Derneği'nde karşılaşmışlardır. Sait Molla'ya göre, Mehmet Remzi Bey Temmuz-Ağustos 1925 'te "*Lefkoşa'da Türk Derneği'nde Dava vekili Rıf'at Bey delaletiyle kendisini*" Sait Molla'ya takdim ettirmiş,Sait Molla'nın yanına kadar giderek oradaki kişilerin önünde ona saygı göstermiştir.[35]

Mehmet Remzi Bey ise bu karşılaşmayı şöyle anlatmaktadır:

"*Pazar olduğunu tahattur ettiğim o günde ben de kulübe gitmiş ve Molla'yı orada görmüştüm.Cengizzade Rıfat Efendi'nin bilmem neden beni takdim etmesi üzerine Molla tonluk vücuduyla ayağa kalkmak isteyince*

32 **BCA**, 030 10 106 695 35.
33 **C O**, 67 / 216 / 3 .
34 "Molla Her Tarafı Bulaştırdı", **Söz**, 27 Teşrin-i sani 1925, s.2.
35 **BCA**, 030 10 106 695 35.

Levent Şahverdi Arşivi

ben de bizzarur elimi uzatarak onun murdar parmaklarına temas eylemiştim."[36]

Sait Molla'nın Kıbrıs'ta boş oturmadığı anlaşılıyor.Bir yandan aleyhindeki yayınlara cevaplar veriyor, bir yandan İngiliz yetkililere mektuplar yazıyor ve bir yandan da Kıbrıs Türklerinin Atatürk devrimlerini takip etme ve uygulamaya koyma girişimlerini baltalamaya çalışıyordu.

Bunu farkeden Söz Gazetesi, Sait Molla aleyhinde yayınlar yapmaya başladı. Sait Molla'nın İstanbul'dan kovulduğu, Türkiye'de yapılan şapka inkılâbına karşı olduğunu açıkladığı ama kendisinin Avrupa'da şapka giydiği, Türkiye'ye çok fenalıklar yaptığı, Mısır'da Kral Fuad'ın sarayında bulunduğu, Mısır'a ve Bağdat'a karışıklık çıkarıcı beyannameler gönderdiği iddia ediliyordu.

Sait Molla'nın Kıbrıs'ta Yayınladığı Beyanname: "Muhtasar Cevaplarım"[37]

Kasım 1925'de, Sait Molla, bütün bu iddialara "*Muhtasar Cevaplarım*" adlı tarihsiz bir beyanname yayımlayarak cevap verdi. Ancak "*Beyanname asabiyyet-i umûmiyyeyi mucib olmuş ve bu miyanda daire-i nezahet haricindeki böyle bir beyannameyi tertib ve tab' eden mürettiblerle matbaaların sui zan altında kalması varid dahi bulunmuş olduğunu*" dikkate alan Lefkoşa'daki Türk mürettibler bir açıklama yapma gereğini duyarak bir bildiri yayınlamışlardır.

O yıllarda Lefkoşa'da Türkçe olarak yayınlanan Doğru Yol, Vatan, Birlik ve Söz gazetelerinin mürettiblerinin imzasını taşıyan bu beyannamede şu önemli noktalar üzerinde duruluyordu:

"Evvela; kendi öz vatanına yaptığı fenalıklardan yine kendi milleti tarafından tard olunan bu herifin paçavrasında münderic bütün söylediklerini red eder ve emsali misüllü hainlerin memleketimizin bir gazetecisine değil, en ufak bir ferdine bile bir tek söz söylemesine razı değiliz.Bu vesile ile muhterem halkımıza bildiririz ki mezkûr paçavra hiçbir Türk matba-

36 "Molla Her Tarafı Bulaştırdı", **Söz,** 27 Teşrin-i sani 1925, s.2.
37 Beyannamenin tam metni için bkz. EK 1.

Levent Şahverdi Arşivi

asında tertib ve tab olunmadığı gibi hâl-i hazır matbuata mensup bir mürettib tarafından da tertib edilmemiştir.

Mezkur paçavranın mürettibi hâl-i hazırda hiçbir matbaaya mensup olmayan Hüseyin Akif namında birisi tarafından tertib edilmiş ve Rum matbasının birinde tab edilmiştir.

Binaenaleyh biz zîrde vaz-ül imza bütün mürettibler böyle yüzelliliklerin efkârına hizmet eden herhangi bir mürettibi bütün kuvvetimizle tel'in eder ve hiçbir Türk matbuatında istihdamına razı değiliz."[38]

Bir Rum matbbasında basılan ve esas olarak Söz Gazetesi sahibi Mehmet Remzi Bey'in iddialarına cevap veren beyannamesinde Sait Molla, Mehmet Remzi Bey'in kendisi ile ilgilenmesinin nedeninin kendisinin "iyi" veya "kötü" adam oluşuyla ilgisi olmadığını, asıl nedenin kendisinin bu gazeteye abone olmayıp Mehmet Remzi Bey'e para vermeyişi olduğunu öne sürmektedir.Ona göre bu hareketi "Mehmet Remzi Bey"i kudurtmuştur. Oysa Sait Molla Mustafa Reşit Paşa'nın şu düstürunu benimsemişti:

"Bi-muhâbâre nâr-ı fitneye gitsem de ne var
Kahr-ı hasm eylemeğe elde asâdır hâmem"[39]

Daha sonra Sait Molla iddialara cevap veriyor ve İstanbul'dan Mudanya Mütarekesi'nden önce kendi arzusu ile ayrıldığını, kovulmadığını, sınırdışı edilme kararının bir yıl sonra alındığını ve TBMM'nin bu kararı alırken hem kendi Anayasası'na hem de *"Bütün dünyadaki Parlamentoların kavanin ve talimatına"* aykırı hareket ettiğini; Avrupa'da bulunduğu sıralarda kullandığı hüviyet cüzdanlarındaki resimlerin fesli olduğunu ancak *"Avrupa'da şapka giymek bir zaruret-i şer'iyyedir.Binaenaleyh Avrupa'da mecburen şapka giyen islâmlara itiraz etmiyorum.."* ama *"Herhalde Kıbrıs gibi bir ma'şer-i islâmı Avrupa ile kıyas etmek mugalata...."*olduğunu, Türkiye'ye yaptığı iyilik ve fenalığın tarihe intikal ettiğini, ama kendisinin siyasete atlıdığı tarihte (1918) İmparatorluğun zaten çöktüğünü ve kendisinin yapacağı kötülüğün kalmadığını, Mısır'da Kral Fuad'ın sarayında

38 **BCA,** 030 . 10. 106. 695. 35.

39 *"Korkusuz fitne ateşine gitsem de ne var. / Düşmanı kahr etmeğe elde asâdır kalemim."*

Levent Şahverdi Arşivi

bulunmadığını ve Mısır'a ve Bağdat'a karışıklık çıkarıcı beyannameler göndermediğini belirterek "*Remzi bu isnadını isbat etmezse alçaktır*" diyor ve sözü yine şapkaya getirerek şunları söylüyordu:

"*Pek aşikârdır ki bu herif ... başına giydiği şapka ile Kıbrıs'taki Avrupalıların nazarından kendi zihniyet-i hakikiyyesini gizleyebileceğini zannediyordu. Şapkanın murdar zihniyetleri temizlemesi, cahil kafaları tenvir etmesi mümkün olmadığını, Avrupa'nın şayan-ı imtisal olan kafalarını şapka değil irfan, mezeya-yı insaniyye, ilm-i ahlâk vücuda getirdiğini bu herifin bilmesi tabiî bir şeydir. Bu adam her şeyden evvel şeref dairesinde yazı yazmayı bilmezken, herkese tecavüzle icâbât-ı ahlâkiyye ve vicdaniyyeden bî-haber bulunduğunu gösterirken, dimağındaki mağşuşiyyet ve perişanlığı bütün ifadelerinden anlaşılırken, insanlar arasında ibtidaî bir terbiye-i içtimaiyyeden mahrum bulunurken şapka giymesinin tarihte emsali çok görülen mukallitliklerin enva'ından olduğunu Avrupalılar tayinde gecikmezler. Şunu da ilave edeyim: Esasen kuyud-ı diniyye ve ahlâkiyye ile alâkadar olmayanlara ahkâm-ı diniyyeden bahs etmekliğim fazla bir şey olduğunu takdir edeceğim pek aşikar iken bu adamın başındaki şapkaya itiraz ettiğimi zannetmesi de hamafakatına delildir, bilakis krokisini çizmek hutut-ı asliyyesini gösterdiğim boş bir kafanın üstüne mukallitlikle şapka geçirilmesi at canbazhanelerinde, sirklerde palyaçolara aktörlere muhtelif serpuş giydirmek nev'inden adderek onu zevke temaşa ederim."*[40]

Beyannameden anlaşıldığına göre, Mehmet Remzi Bey, Sait Molla'nın Kıbrıs Müftüsünün şapka konusundaki beyanatına karşı çıkmamasını, kendisinin yabancı olduğunu,Kıbrıs Türklerinin işlerine karışmaması gerektiğini belirterek sabırlarını taşırmamasını tavsiye etmişti.

Bunu bir tehdid olarak algılayan Sait Molla, beyannamesinde, kimseden korkmadığını belirterek şöyle diyordu:

"*Dünyanın her yerinde ve bilhassa İngiliz müstemlekelerinde dört yüz milyon ehl-i islâmın vaziyet-i diniyye ve siyasiyyeleriyle alâkadar olan beyanatı tetkik ve tahlil etmek her mütefekkir müslüman için bir haktır.*"

40 Bu beyanname **BCA**'nde bulunmaktadır. Fon Kodu : 030 10 106 695 35'tir.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Remzi Bey Sait Molla'nın Kıbrısla ilgisi olmadığını yazmış olmalıdır ki, Sait Molla buna karşılık da asıl Remzi Bey'in ve avukatının buradaki günlerinin sayılı olduğunu iddia ediyor ve "*gerek Remzi ve gerek onun avukatının bu memleketle alâkası kalmamıştır. Onların Lozan Ahidnamesi mucibince bu memleketten def' olup gitmeleri için bir kaç aylık müddetleri kalmıştır.*"diyordu.

Sait Molla'ya göre, 15-20 senedir önce Panislâmizm, sonra Panturanizm ve şimdi de Bolşevizm "*akaidi*" müslümanların rahatını kaçırmakta ve müslümanlar bazı politik amaçlarla kullanılmak istenmektedir. Bolşeviklerin müslümanlara komünizm aşılayamayacaklarını anladıklarını, dinî alana yöneldiklerini ve "*bu suretle bütün İngiliz müstemlekelerindeki müslümanları iğfale çalıştıkları*" anlaşılmaktadır. Sait Molla beyannamesini şu sözlerle bitiriyordu:

"*İşte bu nokta-yı mühimmeye mebnidir ki islâmlara ait her türlü beyanat,ifadat, telkinat beni düşündürmeğe ve söyletmeğe mecbur ediyor. Binaenaleyh Cenab-ı Hakk'ın tevfikatına istinad ederek mecbur edildikçe söyleyeceğim ve yazacağım.*"

Beyannamede kullanılan imza "*Esbak Türkiye Adliye Müsteşarı ve İstanbul Gazetesi baş Muharriri Sait*"tir.

Söz Gazetesi sahibi Mehmet Remzi Bey, Kıbrıs'taki Türk mürettiblerinin "*Paçavra*" olarak adlandırdığı ve yayımlamayı reddettiği bu beyannameyi cevapsız bırakmamıştır. Remzi Bey cevabî yasızında Sait Molla'nın "*zırhlı bir timsah gibi sürüne sürüne*" Mısır'dan Kıbrıs'a geldiğini, onun bir vatan haini olduğunu, vatansız ve millîyetsiz bulunduğunu, Kıbrıs'a gelir gelmez kendisine yazdığı mektupta verdiği sözü tutmadığını, Sait Molla'nın Bağdat ve Mısır'a gönderdiğini iddia ettiği beyannamenin 17 Kasım 1925'te noterde Sait Molla tarafından tasdik ettirildiğini ve suretinin noterde bulunduğunu, Yusuf Ziya Hoca'nın buna tanıklık ettiğini, Sait Molla'nın ömründe istanbul kadısı olmadığı halde bu beyannamede "*İstanbul kadı-ı esbakı*" imzasını kullandığını, Sait Molla'nın Ali Kemal'den önce linç edilmeyi hak eden bir adam olduğu için Türkiye'den kaçtığını belirterek, "F*akat eli temiz ve alnı açık ise neden Türkiye'ye gi-*

Levent Şahverdi Arşivi

dip hesabını temizlemez?"[41] demekte ve kendilerinin bu adadaki günlerinin sayılı olduğunu söylediğinden bahisle şöyle devam etmekteydi:

"Ya a mel'un herif! Biz kaçarsak Türkiye'ye gidip milletimiz arasında yaşayacağız; Fakat sen; yüzün kara, kapkara, elin kanlı ve bulaşık bir halde. Günün birinde buradan da sürülürsen-ki muhakkak sürüleceğine intizar ederiz- nereye gideceksin?Milliyetin nedir ve (Vatan)ın neresidir? Seni milletdaş ve vatandaşlığa kabul eden mürettibin Akif'ten başka var mı?

Şu muhakkaktır ki Molla nereye giderse gitsin, mutlaka gittiği yerde Türk'ün intikamı kâh Raşit ve kâh Remzi şeklinde tecessüm edecek ve suratına bütün melanetlerini savurarak vicdan azapları içinde kıvrandıracaktır.Vicdansızlığından bir şey hissetmezse de onun şeytanetlerini keşf ederek planlarını bozacak ve davul kadar kafasını daima sızı ve ızdırap çerçevesi içinde bulunduracaklardır...

Molla ve rüfekadarları istedikleri kadar çırpınsın, beyinsiz kafalarını taştan taşa çarpsınlar, isterlerse zehirli yılan gibi şahlanıp tonluk vücutlarını yerlere vursunlar; akıtacakları zehir yalnız ve yalnız murdar vücutlarını yakacaktır.

Çünkü Türk milleti bunların elinden yakasını kurtarmış ve şerlerinden tamamıyla emin olmak için alınlarına birer siyah damga vurarak hudud haricine çıkarmıştır.

Sait Molla istediği kadar köpürsün.Zehirli bir köpek gibi hırsından yemekle bitmeyen tonluk vücudunu lime lime yesin. Bu yaygaraların ne burada ve ne de Türkiye'de hiçbir tesiri yoktur ve olamaz, çünkü bu sialı sayha ve feryatların saikini biliyoruz ve işittikçe intikam alarak merhamet yerine zevk ve haz duyarız. Hah, hah, hah!.... "

Mehmet Remzi Beyin Hapse Mahkûm Edilmesi

Sait Molla ile olan tartışmaları 1926 yılında Mehmet Remzi Bey'in iki ay hapse mahkûm edilmesine neden olmuştur. Mehmet Remzi Bey 3 Nisan 1926 tarihinde gazetesinde "*Aramızda Şerefsiz Hocalar Var*" başlığı ile

41 "Molla Her Tarafı Bulaştırdı", **Söz**, 27 Teşrin-i sani 1925, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

yayınladığı bir yazıda "*Sait Molla buradaki görevinin Yunanistan adına casusluk yapmak olduğunu ispatladı*"diye yazmıştır.Bu nedenle hakkında dava açılmış ve mahkemeye göre Remzi Bey, bilerek ve isteyerek Sait Molla'nın şeref ve haysiyetine saldırdığı için ilgili mahkemece 16 Haziran 1926 tarihinde iki aylık hapis cezasına ve mahkeme masraflarını ödemeye mahkûm edilmiş ve bu karar 5 Temmuz 1926 tarihinde Yargıtayca da onanmıştır.[42]

Sait Molla ve İngilizler

Sait Molla 11 Aralık 1925 tarihinde doğrudan doğruya İngiliz Dışişleri Bakanı'na yazdığı uzun bir mektupta İngiliz milletine sarsılmaz bir sevgi ile bağlı bulunduğunu, bu yüzden birçok felaketlerle karşılaştığını belirterek Türkiye'deki son gelişmeleri değerlendiriyordu.

Ona göre "*İngiliz kolonilerindeki müslümanların İngiltere' ye gerçekten bağlı ve sadık olabilmeleri için ya Türkiye'nin İngiltere'nin çok samimi ve hakiki bir dostu olması ya da bu tür sömürgelerdeki müslümanların-Türkiye ile dinî herhangi bir bağa sahip olmamaları gereklidir.Şu anda birinci seçenek muhtemelen asla geri dönülemeyecek geçmiş (yani tarih) ile uyuşmaktadır.Fakat bugün madem ki Türkiye şeriatı kaldırmış ve islâm dünyasına yeni bir formül sunmaya başlamıştır, ikinci seçenek ortaya çıkmıştır. Bu durumun İngiltere için çok önemli olduğuna inandığım için burada ilk olarak tarihe bir göz atmanın gerekli olduğunu düşünüyorum.Son otuz yıldan beridir Türkiye dinî pozisyonunun avantajını kullanmak için Panislamizm akımı yoluyla dünyadaki müslümanlara İngiliz düşmanlığı (İngiltere'ye karşı düşmanlık) tavsiye etti. Ben İstanbul'da iken Dışişleri Bakanlığı'na tüm ayrıntıları bildiren mektuplar göndermiştim.Lord Hazretleri söz konusu akıma zıt bir akım yaratmaya yönlendirilen İstanbul'daki tüm gayretlerin farkındadır...*

---

42 **Supreme Court, Criminal Order Book, Vol. VII** .Dava numarası 28/26 ve 35/26. (KKTC Millî Arşivi). Her iki dava dosyası da ne yazık ki şu an için kayıptır.Sadece Yüksek Mahkeme kararı mevcuttur. Ali Nesim'e göre, Mehmet Remzi Bey'in böyle bir yazı yayınlamasının nedeni Sait Molla'nın şapka inkılabına karşı çıkması ve 150'liklerin Yunanistan'da yayımladığı İtila adlı gazeteyi Kıbrıs'ta dağıtmasıdır.Bkz. Ali Nesim, "Kıbrıs Türklerinde Atatürk İlke ve İnkılapları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt V, Sayı:14, Mart 1989, s.326.

Levent Şahverdi Arşivi

Üç yıl önce Mustafa Kemal Paşa bir yandan İngiltere'ye karşı rekabet gösteren ve doğrudan doğruya Rusya'ya yardım eden ve öte yandan Panislamizm ile ilgili istekeler yönünde destek olan devletlere yardım ettiğinde ona nasıl karşı çıktığım çok iyi bilinmektedir. Fakat sonuşta İngiltere ile ilişkilerini düzelttiği zaman demokrasiyi ilan etti ve ülkesini Panislamizm siyasetinden kurtardı."

Türkiye'nin komünist Rusya ile birlikte hareket ettiğinden yakınan Sait Molla'ya göre *"Türkiye kabuğunu değiştiren zehirli bir yılan olarak islâm dünyasına yeni şeklini gösterdi. Şimdi Türkiye içinde güç kullanarak, kendi lehinde olan yabancı ülkelerde propaganda yoluyla bu oluşumu yürütüyor ve ülke içindeki güç kullanma bir dereceye kadar ters etki yapabilir olmasına rağmen, muhtemeldir ki Türkiye dışındaki propaganda –özellikle cahil ve düşüncesiz müslümanlar üzerinde-başarı kazanabilir."*

Türkiye'nin ve Türk konsoloslarının bu uğurda maddî ve manevî olarak çok çaba harcadıklarını belirten Sait Molla, Türkiye ile Rusya'nın ortak yürüttükleri planda başarılı olmaları durumunda İngiltere'nin kolonilerinde Panislamizm akımından daha tehlikeli olan Komünizm ile karşı karşıya geleceğini iddia etmektedir.

Sait Molla'ya göre, *"Bütün bu şartlara rağmen Majesteleri hükûmeti için başlangıç halinde olan bu hareketi uygun bir şekilde önlemenin ve Kolonilerdeki müslümanlar ile dünyadaki müslümanların büyük bir çoğunluğu tarafından iyi karşılanmayan Türkiye'deki yeni oluşum arasındaki ilişkiyi oradan kaldırmanın yine de kolay bir iş olması memnunluk vermektedir.*

Bilakis Türkiye'deki yeni oluşum Türkiye'ye karşı az ya da çok bir nefret duygusu uyandırmıştır.Eğer Türkiye bu uğurda çalışmaktan vazgeçerse İslâm dini komünist prensiplerin kabulüne karşı kesin bir engel olduğundan Rusya için herhangi bir başarı elde etme imkânı yoktur.Diyebilirim ki İslâm dini komünizme karşı bir polis gücü görevini bizzat üstlenir.Fakat İngiliz kolonilerinde adı müslüman ama uzun süre önce İslâmiyetten kopmuş olan gürültücü grubun oluşturduğu küçük bir azınlık vardır ve kindar ya da İngiliz halkının düşmanı olan birkaç kişi Türkiye'ye bağlı kalmaya devam etmiştir."

Levent Şahverdi Arşivi

Sait Molla bu anlamda Kıbrıs'ı örnek vermektedir. Ona göre "*60.000 müslüman dışında 200 kişiden daha fazla olmayanların (ki bunların arasında önemli olan şahısların sayısı 10'u geçmez) oluşturduğu bir azınlık vardır.Bu tür insanlar yapabilecekleri her şeyleriyle müslümanları aldatmaya ve Türkiye lehindeki düşünceleri aşılamaya çalışıyorlar.Bu maksadı gizlemek için Kıbrıs konsolosu bir lider gibi çalışıyor ve Türkiyeli olan okul müdürleri ile öğretmenler- ki aralarında kızıl propagandacı Kâzım Nami de vardır- Kıbrıs'a davet edilmektedir.Kâzım Nami Türkiye'de yayınlanan "Özgürüm" adlı gazetenin editörlerinden biridir. İngiliz karşıtı olan bu gazetenin yayınları doğal olarak İstanbul'dan dışişleri Bakanlığı'na bildirilmektedir Bu şahıslar Kıbrıs'a geldiklerinden beri okulların dinî yapısı değişti ve gelecekteki sorumluluğu kabul edemeyen Kıbrıs kadısı, Kıbrıs'ta rol oynayan Türkiye'nin kirli parmakları yüzünden Maarif Encümeni başkanlığı görevini bırakmaya mecbur edildi.*

Kıbrıs müftüsü, oğlu ve damadı vasıtasıyla kazanıldı ve Türkiye lehindeki gazetelerin ayrı ekleri vasıtasıyla bu tür açıklamalar yaptı ve islâm dini adına ki, bunlar tamamıyla islâm dinine ve inancına terstir, bu adaya İstanbul'dan İngiltere aleyhinde olan kitaplar getirtildi. Bu kitaplar 'Türk Egemenliği ve İngiliz Sömürge Dünyası' adını taşımaktadır.İngiliz aleyhtarı olan ve Hindistan ve Mısır ile ilgili sorunları ele alan bu propaganda kitabı sadece dikkatsizleri değil fakat aynı zamanda hassas müslümanları da yer verdiği tanrif edilmiş ve yanlış olaylar yoluyla kandıracak türdendir.

İşin doğrusu İngiltere Kırım Savaşı'nda Türkiye'yi yok olmaktan kurtardı ve Ayastefanos'a gelmiş olan Türk sınırlarını genişletti. Bu gerçek yukarıda zikredilen kitapta hem de müslüman okullarında tümüyle görmezden gelinmektedir."

Sait Molla mektubunda son olarak İngiliz hükûmeti tarafından dikkate alınması gerektiğini düşündüğü önlemleri şöyle sıralıyordu:

"*1.Kolonilerdeki müslümanlar vakit geçirilmeksizin Türkiye'deki dini değişimden haberdar edilmelidir.*

2.Yeni değişim nedeniyle Türkiye'den nefret eden kolonilerdeki müslüman çoğunluk etraflı bir biçimde yukarıda zikredilen azınlığa karşı korunmalıdır.

3.Söz konusu azınlık ile ilişkisi olan şahıslar ister büyük isterse küçük olsun herhangi bir hükûmet işinde bulundurulmamalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

4.Türk konsolosları her zaman sıkı bir kontrol altında bulundurulmalıdır."

Önerilerini bu şekilde özetleyen Sait Molla mektubunu söyle bitiriyordu: *"Tüm kalbimle dilerim ki, Büyük Britanya dünyadaki en muteber İslâm Devleti mevkiini işgal eder, komünistik etkilerin yok olmasıyla birlikte dünya dengesini korur ve muhafaza eder.Doğu ile ilgili olarak detaylı düşüncelerimi arz ettiğimden dolayı affımı dilerim. Lord Hazretlerinin muti bendeleri olmakla müftehir."* Mektuptaki imza yerinde *"Türkiye'deki İngiliz Muhipler Cemiyeti eski başkanı ve 'İstanbul' adlı Türkçe gazetenin ser muharriri ve eski Adliye Müsteşarı ve Avukat"* yazmaktadır.Bu mektuba göre Sait Molla'nın adresi de şöyleydi: Sait Molla Bey, Passiadou, No: 10, Lefkoşa, KIBRIS.[43]

Bu mektup Sait Molla'nın İngiliz yetkililere yazdığı tek mektup değildir.Kıbrıs'taki İngiliz yetkililere yazılan ve 2 Ocak 1926 tarihini taşıyan bir başka mektubta Sait Molla, Sömürgeler Bakanlığı'na iki mektup gönderdiğini, Kıbrıs Müftüsü Ziyai Efendi ile oğlu Hakim Fuat'ın ve damadı Evkaf Murahhası Münir Beyin *"Türk barbarlığının aletleri"* olduğunu ama *"Majesteleri hükûmetine sadık ve Türkiye'den gelen propagandadan ...dikkatle kaçınan Baş Kadı Ali Rıfat Efendi'nin "* majestelerinin hizmetinde görev almasından dolayı çok memnun olduğunu belirtiyor ve bu memnuniyetinin Sömürgeler Bakanlığı'na bildirilmesini diliyordu.

Buradaki imza ise *"Türkiye'deki Adliye Nezareti eski Müsteşarı ve İngiliz Muhipler Cemiyeti Başkanı ve Avukat"*[44] şeklindedir.

Kıbrıs Mahkemeleri ve Sait Molla

Sait Molla Kıbrıs'ta bulunduğu sürece birkaç kez mahkemede bulunmak zorunda kalmıştır. Altay Sayıl, Sait Molla'nın Lefkoşa surlarının Mağosa kapısı dışında bulunan fakirhaneye[45] yerleştirildiğini, İstanbul'daki

43 C O, 67 / 216 / 3 .
44 C O, 67 / 216 / 3 .
45 Dr. Fazıl Küçük büyük bir eve yerleştirildiğini yazmaktadır. Bkz.41 nolu dipnot.

Levent Şahverdi Arşivi

yaşamını burada bulamadığını belirterek *"başından Kıbrıs'ta iki mahkemelik olay geçmiştir."*[46] demektedir. Bu davalardan birincisi yukarıda söz konusu ettiğimiz Mehmet Remzi Bey davasıdır. Altay Sayıl'a göre, ikinci dava ise kendisi gibi Kıbrıs'a sürgün olarak gelmiş iki kişiden 100 lira alacaklı olduğu iddiası ile açtığı davadır. Cezaevine de düşmüş ama *"ne maksat için cezaevine düştüğü, resmî kayıtların Rum kesiminde kalmasından tesbit edilememiştir."*[47]

Dr. Fazıl Küçük ise Sait Molla'nın Kıbrıs'ta hapis yatmasına açıklık getirmektedir. Ona göre, Eski Hicaz Kralı Hüseyin Kıbrıs'da bulunduğu sırada İngilizlerin de yardımı ile Sait Molla'yı *"kalem-i mahsus"* tayin etmişti.Ama Sait Molla kralın eşinin imzasını taklit ederek bir çekle bankadan bol miktarda para çekmiş, bu durum anlaşılınca da hapis cezasına çarptırılmıştır.[48]

Kıbrıs'ta Barınamayan 150'lik

Sait Molla bütün çaba ve gayretlerine rağmen Kıbrıs'ta başarılı olamamıştır.Kıbrıs Türklerinin ve Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda yayın yapan gazeteler yayımlanmağa devam etmiş ve Türkiye'deki İnkılâplar (örneğin şapka ve Latin harflerinin kabulü) Kıbrıs'ta da aynı yıllarda yaşama geçirilmiştir.

Sait Molla'nın Kıbrıs macerası yaklaşık 5 yıl sürmüştür. Kıbrıs'ta istediği hayatı elde edemediği anlaşılmaktadır.Sait Molla ile sürekli olarak çatışma içinde bulunan Söz gazetesi, nihayet 12 Haziran 1930 tarihli nüshasında okuyucularına *"memnuniyetle"* şu haberi veriyordu:

"Memnuniyetle haber aldığımıza göre ma'hut Sait Molla geçen hafta cezíremizden müfarekat etmiştir.Sait Molla hükûmet ianesiyle gönderildiği

46 Altay Sayıl, **Kıbrıs Polis Tarihi**, Lefkoşa 1985, s.242.

47 a.g.e

48 Dr. Fazıl Küçük, **56 yıl Süren Evkaf Mücadele Tarihi**, Haz. Altay Sayıl, KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi, 2814 / K. No: 100. Bu yazılar dizi yazı halinde Halkın Sesi gazetesinin 3 Haziran- 8 Ağustos 1974 tarihlerinde 61 sayı olarak yayınlanmıştır. Sait Molla'nı adı 3,4 ve 21. sayılarda geçmektedir. Bizim bu konuda elde ettiğimiz arşiv bilgi ve belgeleri çok detaylı olduğundan Sait Molla'nın Kıbrıs Mahkemeleri ile olan ilişkileri ayrı bir çalışma konusu olarak ele alınacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

için tekrar bu memlekete avdet etmek imkânını bulacağına pek az ihtimal vardır."[49]

Söz gazetesine göre, Sait Molla'nın niyeti Paris'e gitmekti.Kıbrıs'tan ayrıldıktan sonra Atina'ya (Yunanistan) gitmiş, oradan batı Trakya'ya geçmiş ama Yunanistan onun yurt dışında gittiği son ülke olmuştur. Çünkü *"Son posta ile gelen Cumhuriyet refikimiz Molla'nın garbî Trakya'da vefat ettiğini Atina'daki muhabir-i mahsusundan aldığı telgrafa atfen haber veriyor"*(du).[50]

Sait Molla Kıbrıs'tan ayrılırken muhtemelen ailesini de yanında götürmüştü. Ancak kardeşi Mesut Bey'in daha uzun yıllar yaşamını Kıbrıs'ta sürdürdüğü anlaşılıyor.En azından 1938 yılında hâlâ Kıbrıs'ta idi ve o zamanki adı İslâm lisesi (bugünkü Lefkoşa Türk Lisesi) olan ve bir İngiliz müdürün yönetiminde bulunan adadaki tek Türk lisesinde öğretmenlik yapıyordu.1938 yılında bu okulda Tarih Öğretmenliği yapan H. Fikret Alasya hatıralarında şu ilginç olayı anlatmaktadır:

"Müdür Mr. Wood'la[51] *... ikinci mühim çatışma Sait Molla'nın kardeşi meşhur Mesut Bey'in faaliyeti ile oldu.Malum olduğu üzere lisenin onuncu ve onbirinci sınıflarında "Türk İnkılâp Tarihi" dersleri okutulmaktadır.Bu tarih isminden de anlaşılacağı vechile, bu ders ... İngiliz Muhipler Cemiyeti ve bu Cemiyetin Türkiye dahilindeki gizli ve açık gayeler takibi, Millî Mücadele vesaire gibi bahisleri ihtiva etmektedir.Bu mevzuları ihtiva eden bir dersi Madam ve Müdürün*[52]*mevcudiyetine ilaveten bir de Mesut Bey gibi bir zatın talim heyeti arasında bulunması halinde okutmanın güçlüğünü takdir edersiniz.*

Bu kadar heyecanlı ve millî mevzudaki dersi takrir edeken "kitap haricine çıkmayacağız" emrini daima göz önünde tutmak ve ağzımdan çıkan her kelimeyi tartmak zorunda bulunuyordum.Her türlü dedikoduyu önlemek için icab eden bütün tedbirlere baş vuruyordum.Bu cümleden olarak zülfiyâre dokunacak parçaları ve Atatürk'ün Nutuk'undan alınarak kitaba

49 "Sait Molla", **Söz**, 12 Haziran 1930, s.3.
50 "Mahut Sait Molla Öldü", **Söz**, 24 Temmuz 1930, s.3.
51 Lise'nin İngiliz Müdürü.
52 Lise müdürü ve eşi kastediliyor.

Levent Şahverdi Arşivi

ders edilen kısımları kitaptan aynen okuyordum.Bu arada ders İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ni ihtiva eden bahse gelmişti.Yine mutad vechile Atatürk'ün mutad sözlerini aynen kitaptan okudum.Bunun üzerine talebeler beni sual yağmuruna tuttular.

-Efendim, Mesut Bey Sait Molla'nın kardeşi değil mi? Böyle bir adamın okulumuzda ne işi var vs.

Ben Mesut Bey'in Sait Molla'nın kardeşi olduğunu söyledim ve diğer suallerin bizi alâkadar etmediğini belirterek çocukları susturmağa çalıştım.

Sabahleyin geçen bu dersten sonra Mesut Bey mutad jurnalcilik yolu ile münakaşadan haberdar olmuş ve meseleye vaziyet etmiş ve "Fikret Bey İngiltere aleyhinde ders veriyor" parolası ile faaliyete geçmiş. Müdür'e, Madam'a, Mr. Cullen'e[53],Müftü Hakkı Efendi'ye hasılı önüne gelene İngiliz aleyhtarı olduğunu, sınıftaki talebeyi de İngiliz aleyhine kışkırttığını ve hatta kendisi aleyhinde de sözler söylediğimi yaymış.

Nihayet müdür Wood beni yine odasına çağırdı.Ve:

-Bütün yaptıklarınızdan haberdarım.Unutmaki istikbalin elimdedir.İngilizler aleyhine ders vermekten korkmuyormuşsun.Bu istikbalin için iyi olmayacaktır, gibi tehditlerle dolu ihtarlarda bulundu.Ben de:

-İngiliz aleyhtarı ders vermiyorum.Sadece vazifemi yapıyorum ve kitabı takip ediyorum.Bunu yapmakla suç işlemiş olmuyorum, dedim.

Bunun üzerine:

-Sen istersen o hadiseleri okutmazsın, dedi..

-Tarih ilmi hadiselerin birbirine zincir halkaları gibi bağlanmasından meydana gelmiştir. Bahisler atlandığı takdirde hadiselerin sebep ve neticeleri anlaşılmaz.Şayet salâhiyetiniz varsa bu kitapları okutmamamı için bana tahriri emir vermenizi reca ederim, dedim.

Böyle bir emri vermesine Lozan Muahedesi hükümlerine göre imkan yoktu.Bundan dolayı aramız iyica açılmıştı.[54]

---

53 O dönemde Kıbrıs'taki İngiliz Maarif Müdürü.

54 "Lise'den Niçin Ayrıldım III", **Halkın Sesi**, 3 Nisan 1949, s.1

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

Denilebilir ki Sait Molla Kıbrıs'ta da İngiliz çıkarlarına-tabi bu arada kendi çıkarlarına- hizmet eden tavır ve tutumunu sürdürmüştür.Yazdığı mektup ve beyannamelerde kullandığı imzaların hitap edilen şahsa veya topluluğa göre değişmesi Sait Molla'nın yaptığı işleri bilinçli bir şekilde ve İngiliz menfaatleri doğrultusunda yaptığını göstermektedir. Kıbrıs'taki faaliyetleri Kıbrıs Türklerini Türkiye'den ayırmaya ve soğutmaya yöneliktir.Ayrıca Atatürk Türkiye'sindeki modernleşme hareketlerinin İslâma aykırılığı üzerinde durup İngiliz sömürgelerindeki müslümanlara bu duyguyu aşılamak, onların uyanmasını engellemek ve böylece Britanya hükûmetinin çıkarları için çalışmak hedefi doğrultusunda hareket ettiği açık seçik görülmektedir.

Levent Sahverdi Arşivi

EK I

MUHTASAR CEVAPLARIM

(Kıbrıs, Kasım 1925)[55]

Lefkoşa'da intişar eden Söz gazetesinin bana da taarruz ettiğini söylediler.Kıbrıs'ta o kimselere acırım ki yalan söylemekten, iftira etmekten utanmayan bir herifin bu müstekreh yalanlarına inanırlar.

Yalan "Sözle" geçinen Remzi'nin daha iki ay evvel bir zât aleyhinde o ma'hut gazetesiyle neşr ettiği şeylerin tamamen yalan ve bühtan olduğunu birkaç gün sonra Lefkoşa'nın bütün gazeteleriyle imzası altında yazdıktan ve şu suretle bu gazeteci yalan söylemekten utanmadığını her gazetede bizzat ikrar ve itiraf ettikten sonra artık onu utandırmağa çalışmak fazla bir şeydir.

Remzi'nin aleyhimdeki tefevvühatını öğrendiğim zaman bu herifin üç dört ay evvel Lefkoşa'da Türk Derneği'nde dava vekili Rıfat beyefendi delaletiyle kendisini bana (takdim) ettirdiği ve yanıma kadar gelerek elimi sıkıp şahsıma karşı oradaki zevat muvahacesinde (eser-i ihtiram) gösterdiği hatırıma geldi. Acaba gazetecilik iddiasında bulunan bu şahıs o zaman (Türkiye'de her fenalığı yapan adam olduğumu! ve bütün dünyanın beni tanıdığını) bilmiyor mu idi? Fakat bu herif ne elimi sıkıp bana tabasbus ederken ve ne de Türkiye'de her fenalığı yaptığımı gazetesinde yazarken benim iyi veya fena adam olduğumu nazar-ı dikkate almış değildir. Ancak mahiyetini pek çabuk öğrendiğim bu adama abone vesair namla santim bile vermeyerek gazetesini elime almağa tenezzül etmemekliğimdir ki bu herifi kudurttu. Fakat bu herif! bilemezdi ki ben büyük Reşit Paşa merhumun:

"Bî muhâbâre nâr-ı fitneye gitsem de ne var
Kahr-ı hasm eylemeğe elde asâdır hâmem."

55 (Kıbrıs, Kasım 1925) ifadesi bize aittir. Beyannamede yer ve zaman konusunda bir bilgi yoktur. Bununla birlikte elde ettiğimiz diğer bilgi ve belgelerden beyannamenin 1925 yılı Kasım ayında Kıbrıs'ta basıldığı açıkça görülmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Kıtasını kendime düstur-ı hareket ettihaz edenlerden olduğum için bu şerirden Kıbrıs'taki bazı aceze gibi korkmak aklıma bile gelmez. Şimdi bu herifin söylediği sözlerin tamamen yalan olduğunu bir seri dahilinde göstereyim.

1.Mudanya mukavelenâmesinden evvel kendi arzum ile memleketten çıktığımı ve esna-yı müfarekâtımda yerli ve ecnebi memurların resm-i nezaket ve teşyi ifa eyledikleri İstanbul'da pek çok kimselerin malumudur. Memlekete avdet edememek hakkındaki karar, müfarekâtımdan bir buçuk sene sonra sadır olmuştur. Görülüyor ki matrûdiyyet sözü yalandır. Bu kararın mahiyet-i hukukiyye ve medeniyyesine gelince Meclis-i Millîye'nin avf veya tenzil-i ceza veya lüzum-ı muhakeme mesailini taht-ı karara alabileceği malum iken Türkiye Millî Meclisi'nin hem kendi Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na hem de bütün dünyadaki Parlamentoların kavanin ve talimatına muhalif olarak efrad-ı milletten bazıları hakkında bilâ-muhakeme ceza kararı vermesi caiz-i ehemmiyet midir?

2.Benim Avrupa'da fesle gezdiği gösteren vesaik; muhtelif memleketlerden aldığım tayin-i hüviyet varakaları ile lesepaselerdir. Bunların hepsinde fesli fotograflarım görülür, mamafih Avrupa'da şapka giymek bir zaruret-i şer'iyyedir.Binaenaleyh Avrupa'da mecburen şapka giyen islâmlara itiraz etmiyorum.Hatta onlarla beraber intişar eden birçok resimlerim de vardır ki bütün şapka giyenlerin arasında benim fesim veya kalpağım derhal göze çarpar. Herhalde Kıbrıs gibi bir ma'şer-i islâmı Avrupa ile kıyas etmek mugallatadır.

3.Türkiye'de yaptığım iyilik veya fenalık tarihe intikal etmiştir. Türkiye'de hasıl olacak şekil ve neticeye göre bu hükmü verecek ancak tarihtir. Maamafih Türkiye'de benim siyasetle tevaggulüm koca bir Türkiye İmparatorluğu'nun parça parça paralanmasından, birçok memleketlerin, kıtaların Türkiye'den ayrılmasından, Türkiye'nin harb-i umumîde mağlub olarak İstanbul'un istilâ altında kalmasından sonra başlamıştır.O zamanda ise maâz-Allah ben Türkiye'ye fenalık yapmak istesem bile yapacak başka fenalık kalmamıştı ki onu yapabileyim! Eğer Türkiye'de âlemin başına cebren şapka giydirmediğim için fenalık yaptığım iddia olunursa itiraf ediyo-

Levent Şahverdi Arşivi

rum ki benim elimden ve vicdanımdan böyle bir şey yapmak gelemezdi ve gelmedi.

4.Mısır'da Kral Fuat'ın sarayında bulunduğuma dair bu gazetenin neşr ettiği fıkra da kâmilen yalan olduğu gibi müddet-i ömrümde İsviçre'yi görmediğim halde İsviçre'yi gezdiğimi yazması da yalandır.

Remzi'ye bu cevabımda, söyleyeceğim bir söz de Kıbrıs'ta bir zât ile başbaşa verip ifadesi veçhile Mısır'a ve Bağdat'a fesad-âmiz beyannameler gönderdiğimi muvacehe-i umumîyede isbatını teklif etmektir. Kat'iyyen aslı olmayan bu!... şenâatkârâne iftirayı bu herif isbat edemezse çehresindeki, kalbindeki mel'uniyet vazıh surette görünecektir. Remzi bu isnadını isbat edemezse alçaktır.

Pek aşikârdır ki bu herif Söz gazetesindeki bu açık jurnaliyle burada benim mevkiimi işgal etmek fiilini irtikab ederken başına giydiği şapka ile Kıbrıs'taki Avrupalıların nazarından kendi zihniyet-i hakikiyyesini gizleyebileceğini zannediyordu.Şapkanın murdar zihniyetleri temizlemesi, cahil kafaları tenvir etmesi mümkün olmadığını, Avrupa'nın şayan-ı imtisal olan kafalarını şapka değil irfan, mezâyâ-yı insaniye, ilm-i ahlâk vücuda getirdiğini bu herifin bilmemesi tabiî bir şeydir.

Bu adamın her şeyden evvel şeref dairesinde yazı yazmağı bilmezken, herkese tecavüzle icabât-ı ahlâkiyye ve vicdaniyyeden bîhaber bulunduğunu gösterirken,dimağındaki mağşûşiyyet ve perişanlığı bütün ifadelerinden anlaşılırken, insanlar arasında ibtidaî bir terbiye-i içtimaiyyeden mahrum bulunurken şapka giymesinin tarihte emsali çok görülen mukallitliklerin enva'ından olduğunu Avrupalılar tayinde gecikmezler. Şunu da ilâve edeyim: Esasen kuyud-ı diniyye ve ahlâkiyye ile alâkadar olmayanlara ahkâm-ı diniyyeden bahs etmekliğin fazla bir şey olduğunu takdir edeceğim pek aşikâr iken bu adamın başındaki şapkaya itiraz ettiğimi zannetmesi de hamafakatına delildir, bilakis krokisini çizerek hutut-ı asliyyesini göstereceğim boş bir kafanın üstüne mukallitlikle şapka geçirilmesi, at canbazhanelerinde, sirklerde palyaçolara, aktörlere muhtelif serpuş giydirmek nev'inden addederek onu zevkle temaşa ederim.

Levent Şahverdi Arşivi

Diğer taraftan Remzi o sersem zihniyetiyle beni tehdide cür'et ediyor! Müftünün beyanatını cerh edersem tahammülleri kalmazmış! Ben yabancı imişim. Kendi işlerine müdahale edemezmişim! Ben ne Müftü'den ve ne de yalancı Remzi'den zerre kadar ihtiraz eden adamlardan değilim. İstanbul'daki hayatım, neşriyatım buna şahittir.Burada da kemâl-i serbestî ile mesleğimi takibe karar verdiğimi ilân ediyorum.Pek rica ederim. Onlar da tahammüllerinin nasıl kırıldığını veya kırılacağını bana göstersinler.

Ben Müftü Efendi hakkında bir takım donanma ianeleri karıştırarak gıyaben başka suretle ve alenen de onun sözlerini istişhâd ederek diğer suretle söz söylemeği Remzi'ye ait mesleklerden addederim.Benim seciyem ya sükût etmek veya söyleyeceğimi hiç korkmaksızın söylemektir. Dünyanın her yerinde ve bilhassa İngiliz müstemlekelerinde dört yüz milyon ehl-i islâmın vaziyet-i diniyye ve siyasiyyeleriyle alâkadar olan beyanatı tetkik ve tahlil etmek her mütefekkir müslüman için bir haktır.

On beş yirmi seneden beri bir zamanlar Panislâvizm, sonra Panturanizm, şimdi de Bolşevizm akaidinin islâmlara aşılanması ve dünyadaki islâmların rahatları kaçırılarak onların bir takım meş'um makasıda alet edilmesi için avantürye siyasetlerin işlediği zamanlarda yalnız böyle umûmî beyanat için değil hususî meclislerde, encümenlerde cemaat ve mekâtib-i islâmiyyeye dair serd edilecek ârâ ve mütalâat hakkında dahi tenkidatta bulunmak herkesin daire-i salahiyyetindedir.Söz gazetesi sahibinde zerre kadar bir hiss-i temeddün olsa tehdide, taarruza lüzum görmeksizin medenî memleketlerde her ferdin hakk-ı kelâmı olduğunu takdir etmesi lâzım gelirdi. Nihayet muarızlarım da söyler, ben de söylerim. Tayin-i hakikat efkâr-ı umûmiyyenin takdirine bırakılır. Benim bu memleketle alâkadar olmadığıma dair Söz'ün efsaneleri tamamen kıymetsizdir.Bilakis gerek Remzi'nin ve gerek onun avukatının bu memleketle alâkası kalmamıştır.Onların Lozan Ahidnâmesi mucibince bu memleketten def olup gitmeleri için birkaç aylık müddetleri kalmıştır.

Fransa'nın Sen Sir mektebinden mezun olan bir erkân-ı harp miralayının tam bir sene evvel bir vazife-i siyasiye ile Moskova'da bulunarak oradaki meşhudatına ve Bolşeviklerin islâmlara Komünizm telkin

Levent Sahverdi Arşivi

edemeyeceklerini anladıklarından evvel emirde bir istihâle-i diniyyeye lüzum gördüklerine ve bu iş için kimleri istihdam edeceklerine ve şu suretle bütün İngiliz müstemlekelerindeki müslümanları iğfale çalıştıklarına dair yedi mah evvel yazdığı mektup nezdimde mahfuzdur.İcab ederse bu mektubun fotografını neşr edeceğim.Pek mühim mübahisi muhtevi olan bu mektubun muhteviyatı ile bugünkü hadisat arasında bir münasebet gördüğümü itiraf ederim. İşte bu nokta-i mühimmeye mebnidir ki islâmlara ait her türlü beyanât, ifâdât, telkinat beni düşündürmeğe ve söyletmeğe mecbur ediyor. Binaenaleyh Cenab-ı Hakk'ın tevfikatına istinad ederek mecbur edildikçe söyleyeceğim ve yazacağım.

Esbak Türkiye Adliye Müsteşarı
Ve İstanbul Gazetesi Baş Muharriri
Sait Molla

Levent Şahverdi Arşivi

ÇEVİRİ - İNCELEME

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KISA ÖMRÜNDE NELER YAPMADI?

Yazan: Paul B. HENZE*
Çeviren: Doç. Dr. Gül CELKAN - Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU**

Tarihe mal olmuş kişiler, yani büyük devlet adamları genellikle başarılarıyla anılırlar. Mustafa Kemal'inde başarıları sayılamayacak kadar çoktur. Onun en büyük eseri demokratik ve ekonomik dinamizmin en güzel örneği olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti 75.yılını kutlamaktadır. Her nekadar onu kaybedeli 60 yıldan fazla olmuşsa da, Türk ulusu onu her zaman saygıyla hatırlayacak ve yolundan yürümeye devam edecektir. 20.yüzyılda yaşamış başka hiçbir liderin başarıları bu denli unutulmaz olamamıştır. Pek çoğu halklarını sürükledikleri felaketlerden dolayı nefretle anılmaktadır: Lenin, Stalin, Hitler, Mussolini, Horthy, Nasser, Nkrumah, Toure, Peron, Franco, Castro en bariz örneklerdir.

Amerikalı ve Avrupalı hayranları tarafından, sanki birer aziz gibi tapılıp yükseklere çıkarılan bu kişiler daha sonra hem kendi ülkelerinde hem de yurt dışında akıl almaz vahşet örnekleri göstermişler ve hem kendi ülkelerinin insanlarına hem de başkalarına yaptıkları kötülük büyük olmakla kalmamış ve etkileri çok uzun sürmüştür. Atatürk çağdaşlarının içine düştüğü bu tuzaklara düşmemiştir.

---

* Paul B.Henze ABD'de RAND'ın Washington ofisinde görev yapmakta olan ve 30 yıllık meslek yaşamı boyunca aralarında Türkiye'nin de bulunduğu pek çok ülkede sefaretlerde büyükelçi olarak çalışmış bir diplomattır.
** Doğu Akdeniz Üniversitesi, KKTC.

Levent Sahverdi Arşivi

Aşırı Milliyetçilik

Atatürk bir zamanlar dünyaya hakim olan bir imparatorluğun kalıntılarından bir millet yaratmış ve halkının Türk olarak tanınmaktan gurur duymasını sağlamıştır. Geçmişlerinin bilincinde olarak yaşamalarını ve mükemmel bir istikbalin onları beklediğine inanmalarını sağlayabilmiştir. Ancak Atatürk'ün dikkat ettiği nokta her iki dünya savaşları sırasında Doğu Avrupa'yı etkisi altına alan ve birbirlerinden nefret ettiren baskı yöntemi uygulayan 20. Yüzyılın ilk yarısında ki milliyetçilik hareketlerinden kaçınmıştır. Atatürk'ün tasvip etmediği milliyetçilik Balkanları ve de Arap dünyasını kasıp kavurmuştur. Bugün de katliamlara yol açarak varlığını sürdürmektedir. Atatürk ise Türk gençliğine komşularından nefret etmelerini öğretmemiştir. Atatürk her çeşit aşırılığa karşı koymuş ve yabancı ülkelerde maceralara atılmak isteyenleri bu isteklerinden vazgeçirmiştir. Türk ulusuna 1923 Lozan Anlaşması ile çizilmiş olan hudutlar dahilinde kalan topraklarda mutlu bir hayat sürmelerini telkin etmiş ve başka yerlerde bunu aramamalarını öğütlemiştir.

Saltanatın Yenilenmesi

Atatürk Osmanlı İmparatorluğunu yeniden diriltmeyi hiçbir zaman düşünmemiştir. İmparatorluğun sahip olduğu doğudaki, batıda ki, güneydeki topraklara hiç bir zaman göz dikmemiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Balkanlarda, Orta Asya da veya Kafkaslarda yaşayan Türkleri temsil etmediğini söylemiştir. Atatürk Türklerin sahip olduğu toprakları ekip biçmeleri mamur hale getirmeleri gerektiği inancını taşımaktaydı. Dönemin Yunan Cumhurbaşkanı Venizelos ile anlaşıp uluslararası gözlemcilerin denetiminde nüfus mübadelesini gerçekleştirmiştir. Musul ve Hatay konularında alınan uluslararası kararlara saygı duymuş ve Kabul etmiştir. Halbuki aynı dönemde Mussolini yeni bir Roma İmparatorluğu kurmaya çalışıyor ve Etyopya'ya çok kötü davranıyordu. Atatürk emperyalizm gibi yanlış uygulamalara sapmamış ve milletini bu gibi hatalı maceralar uğruna peşinden sürüklememiştir. Atatürk, Hitler'in ırkçılığından ve Semitizm karşıtlığından nefret ediyordu. Onun Türk gençliğine hitabesinde söylediği çalışkan-

Levent Şahverdi Arşivi

lık, gururlu ve kendinden emin olma gibi vasıflar ırkçı anlamda kibirli olmak demek değildi.

Utopik Ekonomi

Yeni ve genç Türkiye gelişirken ve modernleşirken çok az dış yardım almıştır. 1920'lerde 30'larda ne Dünya Bankası, ne IMF, ne UNDP ne de maddî katkı sağlayacak başka bir uluslararası kuruluş vardı. Gelişmiş ülkelerin maddî katkı sağlamaya yönelik ekonomik programları yoktu. Atatürk Türkiyesi kendi yağıyla kavrulmaya mecburdu. Atatürk devlet sistemine başvurmaktan başka bir şey yapamazdı. Devlet iktisadî kuruluşların öncülüğünü yapmış, ancak bunları en ideal çözüm olarak göstermemiş veya bunların kalıcılığını haklı gösterecek bir dogma geliştirmemiştir. Sosyalizm, anonim şirketçilik veya bunlar gibi dönemin moda olan ekonomik doktrinleri onun ilgisini çekmemişti. Sovyetler Birliği'nden biraz maddî katkı almış ancak Sovyet sisitemini taklit onu sıkmıştır. Özel girişimcilik Atatürk'ün zamanında yayılmaya başlamış ve ülkenin gayri safi hasılasının yarısı Atatürk'ün yaşamının son yıllarında özel sektörden gelmekteydi. Türkiye bu gün sahip olduğu zenginlikleri o günlere borçludur.

Şiddet

Lenin ve takımı iktidarı ele geçirir geçirmez şiddeti siyasî yöntem haline getirmiştir. Daha az komunizm taraftarı liderler onu taklit etmişlerse de Stalin'in daha sonra da Mao Zedong ve Pol Pot'un uyguladığı şiddet aşırılığa kaçmıştır. Hitler şiddeti kendi toplumuna ve daha sonra da ele geçirdiği ülke topraklarını idare etmek için bir vasıta olarak kullanmıştı. Her ne kadar şiddet miras aldığı toplumda varolan bir olgu olsa da Atatürk bundan kesinlikle kaçınmış ve sınıf kavgalarının çıkmasına meydan vermemiştir. Ne toplu tutuklamalar yapmış, ne toplama kampları kurmuş ne de köylüleri topluca köylere sürüklemiştir. İnsanlar Atatürk Türkiye'sinden kaçmamışlardır. Aksine Hitler'den kaçan Yahudiler gibi Komunizmden kaçan mülteciler de Türkiye'ye sığınmışlardır. Atatürk muhalifleri idam ettirmemiştir. Çok nadir durumlarda, ki bu isyan veya vatana ihanet şeklin-

Levent Şahverdi Arşivi

de tezahür ederdi, en ağır cezaî müeyyideleri uygulatmıştır. Hukuka karşı saygılı olmuş ve vatandaşların kanunlar karşısında eşit olduğunu kabul etmiştir. Türk hayatına getirdiği yenilik hareketlerini güç kullanmak yerine örneklemelerle ikna yoluna gitmiştir. Kuralcıydı ancak uyguladığı metodlarında sabırlıydı. Reformlarının gerçek anlamda kabulu ve hayatın bir parçası olması kendisinden sonra gelen nesiller sayesinde olmuştur.

Şanlı Ordu

Atatürk askerî dehasıyla büyük başarılara imza atmış bir lider olsa da orduyu toplumun üzerinde tutmamıştır, yükseklere çıkartmamıştır. Cumhurbaşkanı seçilince üniformasını çıkartmış ve sivil görevlere gelen tüm askerlerin de aynı tutum ve davranış içinde olmalarını istemiştir. 20. yüzyılda alışılagelmiş olan askerî devlet otoritesi onun kurduğu hükûmette mevcut değildi. Atatürk Türkiye'sinde askerin imtiyazı yoktu ama sorumluluğu çok fazlaydı. Onlara öğretilen kendilerini ülkenin çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşması için gereken fedakarlık ve bağlılık timsali olmalarıydı. Onlar Cumhuriyetin bekçileriydiler, ve ancak cumhuriyet tehlikeye düşerse harekete geçmeleri konusunda bilinçlendirilmişlerdi. Huzur ve sükûnu sağladıktan sonra da sessizce kenara çekilmeyi de biliyorlardı.

Liderlik ve Güç

Atatürk, yeni bir doktrin kuruyor olma iddiasında da hiçbir zaman bulunmamıştır. Türkiye Cumhuriyetini çağdaş anayasal sistemler çerçevesinde yapılandırmıştır. Avrupa hukuk sistemlerini Türk hukuk sistemine uyarlamaya çalışmış ve Türklerin medenî dünyanın hukuk sistemlerine doğru bir atılım yapmaları gereğini savunmuştur. İki defa iki partili sistem kurmaya çalışmış ancak ikisi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ne Türkiye ne de kendisi henüz çok partili hayata alışık değildi. Ancak demokrasinin gelişebilmesi için kurumların gerektiğini biliyordu ve bunları oluşturma yolunda büyük çabalar sarfetti. Döneminin komünist ve faşist liderlerinin aksine, demokrasinin veya cumhuriyet hükûmetinin yaptıklarının küçük düşürülmesine veya kötülenmesine hiçbir zaman meydan vermedi. Atatürk

Levent Şahverdi Arşivi

kendini enerji dolu bir yenilikçi olarak görmekteydi. Tarihin ve kaderin seçtiği bir ulu kişi olarak bilinmek, anılmak istemiyordu. Şehirlere kendisinin veya silâh arkadaşlarının isimlerinin verilmesini asla istemedi. 1930 Avrupası'nda liderler güçlerini arttırma politikası izlerlerken ve bu da dünyanın bazı bölgelerinde taklit edilirken, Atatürk temel inançlarından taviz vermemiştir. Hayata gözlerini yumduğu zaman arkasında bir miras bırakmıştı ve yeni nesiller bu mirası kuşaktan kuşağa taşıyacaklardı. Ve bu miras yıllardır geliştirilerek günümüze kadar gelmiştir.

20.yüzyıl devlet adamları içinde hakkında bu gibi şeyler yazılabilecek bir başkası yoktur. Atatürk yeni kurulacak milletlere de bir örnek oluşturmaktadır. Bazıları bunu yaptıklarını söylemektedir. Atatürk'ün yaptıklarını ve yapmadıklarını çok iyi incelemeliler ve kendi yollarını ona göre çizmelidirler. Atatürk yenik düşen ve tüm itibarını kaybetmiş bir imparatorluğun kalıntılarından bir millet yaratmanın ve tüm öngördüğü reformların yapılabilmesi için en az iki veya üç kuşak geçmesi gerektiğinin de bilincindeydi. Cerbezeli sloganlardan ve ideolojik kestirmelerden hoşlanmazdı. Ne kendini ne de milletini asla aldatma yoluna gitmemiştir. Dünyayı tüm dürüstlüğüyle karşısına almıştır. Günümüzde yeni kurulmakta olan devletlerin liderlerinin yaptığı gibi, hiçbir zaman dıştan gelen telkinlere, tavsiyelere kanmamıştır. Atatürk döneminde ne Uluslararası Af Örgütü, ne İnsan Hakları Mahkemesi, ne de demokratikleşme çığırtkanlığı yapan onlarca kuruluş yoktu. Olmuş olsalardı dahi Atatürk'ün onların etkisi altında kalacağı kuşkuludur. Bu kuruluşlar Atatürk'un yapmayı başardığı işlerde pek etkin olamazlardı. Atatürk tarihine baktığımız zaman sadece bugünün liderlerine değil onlara yardım ettiklerini iddia eden kişilerin veya onları eleştiren kişilerin de almaları gereken pek çok ders olduğunu görmekteyiz.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİNCE DÜZENLENEN KONFERANS, PANEL VB. FAALİYETLER

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ÇANAKKALE SAVAŞLARININ ÖNEMİ VE SONUÇLARI*

Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN**

Anadolu Yarımadası'nın kuzey batısında bulunan, Ege ve Marmara denizlerini birbirine bağlayan Çanakkale Boğazı, İstanbul Boğazı ile Asya-Avrupa ve Akdeniz-Karadeniz bağlantılarını sağlayan önemli bir su yoludur. Osmanlı başkenti İstanbul'un anahtarı olan Çanakkale Boğazı, Rusya'nın sıcak denizlere açılma yolu olması ve stratejik öneme sahip bulunması nedeniyle pek çok siyasî mücadeleye ve silâhlı çatışmaya sebep olmuştur.

Sanayii, ekonomik ve askerî alanlarda güç kazanan Avrupa devletleri, XX. yüzyıl başlarından itibaren aralarındaki siyasî anlaşmazlıkları bir yana bırakarak, "hasta adam" diye nitelendirdikleri Osmanlı Devleti'ni parçalama ve paylaşmada iş birliğine başlamışlardı.

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân etmesini, Selanik, Girit ve Ege adalarının Yunanistan'a geçmesi izledi. İngiltere Mısır'ı himaye altına alıp, Kıbrıs'ı ilhak ederken Yemen ayaklanmasını fırsat sayan İtalya, Trablusgarp ve oniki adaya el koydu.

Osmanlı ordusunu ıslah etmek için İstanbul'a gelen Alman askerî heyetleri ordudaki gelişmelere ve ordunun modernleştirilmesine katkı sağlamıştı. Ancak Osmanlı Devleti bağımsızlıklarını kısa bir süre önce ilân et-

---

* Bu konferans 28 Mart 2003 tarihinde Atatürk Araştırma Merkezi adına Çanakkale'de verilmiştir.

** Çankaya Üniversitesi, Ankara.

Levent Sahverdi Arşivi

miş olan Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ ile girdiği 1912 Birinci Balkan Savaşında Avrupa topraklarını kaybetmiş ve 1913 İkinci Balkan Savaşı'yla ancak Doğu Trakya'yı geri alabilmişti. Balkan Savaşlarında uğranılan bu yenilgi, Osmanlı Devleti ve ordusunun prestijini sarsmıştı.

Ordu, modern silahlardan ve teçhizattan mahrum, donanma ise eski gemilerden ibaretti. Maliyesi çökmüş olan ülke, iç huzursuzluklarla kaynıyor, bunlara bir de azınlıkların devleti parçalama girişimleri ve Avrupa devletlerinin baskıları ekleniyordu.

İçte ve dışta sarsılan saygınlığını yeniden kazanmak isteyen Osmanlı Devleti, askerî ve siyasî yönden bir toparlanma sürecine girmeye çalıştı. Orduda Alman tarzı teşkilât ve eğim uygulamaları için Almanya'dan yeni ıslah heyetleri çağırıldı. Bu heyetlerle gelen Alman subaylar, savaş başladıktan sonra karargah ve birliklerde görev yapmışlardır. Daha önceki heyetlerle gelenler Türk birliklerinde görev almadıkları halde, yeni gelenler birliklerimizin komuta kademelerinde görev almışlardır. Çanakkale Cephesi'nde 5 nci ordu komutanlığına getirilen Liman von Sanders, ıslah heyetleriyle gelmiş bir Alman generaliydi.

Bu arada, Avrupa'da büyük devletler arasındaki siyasî, ekonomik ve askerî rekabetler ülkeleri büyük bir savaşa doğru sürüklemekteydi. Osmanlı Devleti, İngiltere. Fransa ve Rusya'dan oluşan Üçlü İtilâf Devletleriyle ittifak yapma girişimlerinde bulundu. Ancak, İtilâf Devletleri, yıkılmasını yakın gördükleri "Hasta Adam" Osmanlı Devleti'nin yükünü taşımak istemediklerinden ve tam aksine son Osmanlı topraklarını da paylaşma hevesinde olduklarından böyle bir ittifaka yanaşmadılar. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin savaşta tarafsız kalmasını tercih ediyorlardı. Çünkü böyle bir durumda Osmanlı Devleti savaşa girerse cepheler çoğalacak ve kuvvetleri bölünecek ve Rusya'ya boğazlar yoluyla yardım gönderilmesi de zora girecekti.

İtilâf Devletlerinin, Almanya'nın yanına ittiği Osmanlı Devleti, böylece kendini hazır olmadığı bir savaşın eşiğinde buldu. I. Dünya Savaşı'nda on ayrı cephede savaşmak zorunda kalan Osmanlı ordusunun zafer kazandığı cephelerinden birisi de Çanakkale cephesidir.

18 Mart 1915 - 9 Ocak 1916 tarihleri arasında yapılan Çanakkale Muharebeleri, Türk askerlerinin yazdığı bir kahramanlık destanıdır. Türk as-

Levent Şahverdi Arşivi

keri, denizde ve karada, kendinden kat kat üstün kuvvetlerle savaşmış ve vatan toprağını büyük bir fedakarlıkla savunmuştur.

En son teknolojiyle donatılmış olan Birleşik Filo, 18 Mart 1915 günü, Türk denizcileri ve topçuları tarafından Çanakkale Boğazı'nın sularına gömülmüş, karadan geçmeye teşebbüs eden İtilâf kuvvetleri, Türk süngüsüyle durdurulmuş ve Gelibolu Yarımadası'ndan çekilmek zorunda bırakılmıştır.

Kahraman Mehmetçiğin, gözünü kırpmadan ölüme atılarak kazandığı Çanakkale Zaferi'nin Türk ulusuna en büyük armağanı, Mustafa Kemal ATATÜRK olmuştur. Mustafa Kemal ATATÜRK Çanakkale muharebelerinde askerî dehasını ve liderlik özelliklerini gösterme fırsatı bulmuş ve muharebeler sonunda Türk milleti nezdinde tanınmış bir komutan olarak ortaya çıkmıştır.

Daha önceden de belirtildiği gibi, Çanakkale ve İstanbul Boğazları, Karadeniz'i Akdeniz'e, Asya'yı Avrupa'ya bağlamaları dolayısıyla büyük bir stratejik öneme sahiptirler ve tarih boyunca birçok mücadeleye sahne olmuşlardır.

Ortaya çıkan sonuçlar dolayısıyla, bu mücadelelerin en önemlisi ve en kanlısı Birinci Dünya Savaşı'nda, İngilizlerin Çanakkale Cephesi'ni açmalarıyla başlayan Çanakkale savaşlarıdır. En güçlü ve modern silâhlarla donanmış olarak Boğaz'a saldıran İtilâf kuvvetleri, manevî gücünü dikkate almadan küçümsedikleri Türk ordusundan önce denizde, sonra da karada beklemedikleri bir cevap aldılar. Savaş alanını Türk top, mayın ve süngülerine terk ederek geri çekildiler.

Çanakkale Savaşlarını aşağıda açıklanacağı gibi değerlendirmek yanlış olmayacaktır:

1- Çanakkale savaşları Türk ordusunun ve Türk milletinin dirilişinin başlangıcıdır. Uzun yıllardan beri önemli askerî mağlubiyetler yaşayan Türk ordusu kendisini, bıçağın kemiğe dayandığı yerde yani Çanakkale' de bulmuştur. Türk milleti de uzun yıllardır yaşadığı mağlubiyetlerin ezikliğinden Çanakkale savaşlarıyla kurtulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

2- Çanakkale savaşları Türk insanının inanç ve azminin modern teknolojiye üstün geldiği savaşlardır. Çanakkale'de Türk insanı, Türk askeri, dönemin en üstün iki donanmasına ve sayıca, silâhça çok çok üstün kara ordularına galip gelmiştir.

3- Çanakkale muharebeleri Emperyalizmin gururunun kırıldığı yerdir. Çanakkale'de dünyanın en büyük iki sömürgeci imparatorluğu olan İngiltere ve Fransa'nın başarısız olmaları bütün emperyalist güçlerin gururunu kırmış ve onların sömürgesi durumunda olan ülkelerde İngiliz ve Fransızların da mağlup edilebileceği düşünce ve kanaatinin doğmasına sebep olmuştur.

4- Çanakkale savaşları olağanüstü şartların ve olağanüstü mücadelelerin savaşıdır. Normal şartlarda kazanılabilecek bir savaş değildir. Türk insanındaki vatanını koruma azmi ve ruhu bilinmeden Çanakkale savaşlarını kavrayabilmek mümkün değildir.

Türk insanı, Türk askeri Çanakkale'de, bu savunmanın, bu muharebenin bir ölüm - kalım mücadelesi olduğunu görmüş ve gelecek nesillerinin varlığı ve bağımsızlığı için hayatını vatanına feda etmekten hiç çekinmemiştir. Bunu en iyi anlatanlardan biri de Mustafa Kemal ATATÜRK'tür. O, şöyle diyor : "...Kahramanlık peşinde koşanlardan değiliz. Ama Bomba Sırtı olayını da anlatmadan geçemeyeceğim. Karşılıklı siperler arasındaki mesafe 8 metre... Yani ölüm muhakkak. Birinci sıradakiler kamilen vuruluyor. İkincidekiler hemen onların yerini alıyor... Fakat ne kadar büyük bir soğukkanlılık ve tevekkülle biliyor musunuz? Öleni görüyor. Üç dakikaya kadar öleceğini biliyor... En ufak bir tereddüd ve sarsılma yok. Bilenler Kuran-ı Kerim okuyarak cennete girmeye hazırlanıyor. Bilmeyenler dualar okuyarak siperlerden çıkıp taarruza geçiyorlar. Bu Türk askerindeki yüksek ruhu gösteren hayrete ve takdire değer bir ruhtur... Emin olmalısınız ki Çanakkale muharebelerini kazandıran bu yüksek ruhtur..."

Türk askerindeki bu yüksek ruhun muharebeler sırasındaki tezahürünü bir de bir **yabancı** askerden dinleyelim : "...23 Nisan 1915 günü Conkbayır'ında Türkler ve Birleşik Kuvvetler arasında korkunç siper savaşları

Levent Şahverdi Arşivi

oluyor. Siperler arasında 8-10 m. mesafe var. Süngü hücumundan sonra savaşa ara verildi. Askerler siperlerine çekildi. Yaralılar ve ölüler toplanıyor. İki siper arasında açıkta ağır yaralı ve bir bacağı kopmak üzere olan İngiliz Yüzbaşı avazı çıktığı kadar bağırıyor, ağlıyor, kurtarın diye yalvarıyordu. Ancak hiçbir siperden kimse çıkıp yardım edemiyor. Çünkü en küçük bir kıpırdanışta yüzlerce kurşun yağıyordu. Bu sırada akıl almaz bir olay oldu. Türk siperlerinden beyaz bir iç çamaşırı sallandı. Arkasından arslan yapılı bir Türk askeri silâhsız siperden çıktı. Hepimiz donup kaldık. Kimse nefes alamıyor, ona bakıyorduk. Asker yavaş adımlarla yürüyor siperdekiler kendisine nişan almış bekliyordu. Asker yaralı İngiliz subayını okşar gibi yerden kucakladı, kolunu omuzuna attı ve bizim siperlere doğru yürümeye başladı. Yaralıyı usulca yere bırakıp geldiği gibi kendi siperlerine döndü. Teşekkür bile edemedik. Savaş alanlarında günlerce bu kahraman Türk askerinin cesareti güzelliği ve insan sevgisi konuşuldu. Dünyanın en yürekli ve kahraman askeri Mehmetçiğe derin sevgi ve saygılar.

Üsteğmen Cosey"

(Sonradan Avustralya Genel Valisi olmuştur.)

Türk ve dünya harp tarihinde önemli bir yer tutan Çanakkale savaşlarının sonuçlarını söyle sıralayabiliriz:

Siyasî Sonuçlar

Çanakkale Zaferi, Balkan Savaşlarıyla içte ve dışta sarsılmış olan devlet prestijini kurtarıp güçlendirmiş, İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin iktidarda kalış süresini uzatmıştır. Mustafa Kemal ATATÜRK bu durumu şöyle değerlendiriyor: "Balkan harbinde alnımıza sürülen lekeyi Çanakkale'de temizleyebildik..."

- Çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu içinde Türk ulusunun hala gücünü ve dinamizmini koruduğunu göstermiştir.

- Çanakkale Zaferi, müttefiklerinin yardımından yoksun kalan Çarlık Rusyası'nın çökmesine ve Bolşevik rejiminin yerleşmesine yol açmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

- Henüz savaşa katılmamış olan devletlerin tutumlarını etkilemiştir. Bulgaristan Merkezi devletlerin yanında yer almış, Romanya, Yunanistan ve İtalya bir süre daha savaş dışında kalmış ve Arap isyanı da bir süre gecikmiştir.

- Birleşik Kara Deniz Kuvveti'nin Boğaz'ı geçemeyişi, İngiltere ve Fransa'nın askerî ve siyasî prestijini sarsmış; bu devletlerin sömürgelerinde bağımsızlık ve özgürlük akımlarının doğmasına, dolayısıyla da dünya haritalarında bazı değişikliklere yol açmıştır.

- Çanakkale'de savaşın Avustralya ve Yeni Zelandalıların millî bilinçlerinin oluşmasında etken olduğu gibi, savaş sırasında ve sonrasında bu ülke vatandaşları ve hükûmetleri ile dostlukların ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Boğazların Birinci Dünya Savaşı başında Osmanlı Devleti tarafından kapatılıp, savaşın sonuna kadar açılmaması, uluslararası ticari ilişkileri, Karadeniz'e komşu ülkelerin ticaretini olumsuz etkilemiştir.

Askerî Sonuçlar

- Çanakkale muharebelerine Türkler 310.000, İngilizler 460.000 (yabancı kaynaklara göre 410.000), Fransızlar 79.000 kişilik kuvvetlerle katılmışlardır.

- Bu muharebelerde İtilâf kuvvetleri, Türk kaynaklarına göre toplam 180.000 (İngilizler 155.000, Fransızlar 25.000), yabancı kaynaklara göre de toplam 252.000 (İngilizler 205.000, Fransızlar 47.000) zayiat vermişlerdir. Türkler ise kara muharebelerinde 57.084, deniz muharebelerinde 179, toplam 57.263'ü şehit, geri kalanı yaralı, esir ve kayıp olmak üzere 211.000 zayiat vermişlerdir.

- Birleşik Filo'nun Boğazları geçerek İstanbul'u ele geçirme plânları suya düşmüş ve böylece hükûmet çevrelerinde ortaya çıkan ve halka da yansıyan İstanbul'un elden çıkması korkusu da silinmiştir.

- 18 Mart Deniz Zaferi, Gelibolu Yarımadası'nda cereyan eden kara muharebelerinde, Türk askeri için büyük bir moral kaynağı olmuş, Türk ordusunun prestijini iade etmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

- Çanakkale Zaferinin Türk ulusuna en büyük armağanı, kuşkusuz Mustafa Kemal Atatürk'ü ve onun askerî dehasını ortaya çıkarmasıdır.

- Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakarak Almanya'yı kuşatmayı amaçlayan İtilâf devletleri plânını boşa çıkaran Çanakkale Zaferi, savaşın en az iki yıl daha uzamasına neden olmuştur.

- Çanakkale Boğazı'nın kapatılması, Rusya'nın müttefiklerinin silâh ve cephane yardımından yoksun bırakmış ve Türk cephelerinde yarım milyonu aşkın İngiliz ve Fransız askerini tesbit etmiş olduğundan, Almanya'nın doğu cephesi harekatını kolaylaştırmıştır.

- Dünyanın en güçlü donanmasına ve en iyi teçhiz edilmiş ordularına karşı koyan Çanakkale savunucuları, Türk İstiklal Harbi savaşlarına örnek olmuştur.

- Çanakkale Cephesi'nde İngiltere ve Fransa'nın yarım milyonu aşkın kuvvet bulundurmaları ve bu kuvvetin yarısının savaş gücünü kaybetmesi savaşın genel seyrini etkilemiştir.

- Türklerin bu cepheye ayırdıkları 300.000'i aşkın kuvvetin 211.000'inin zayiata uğraması, Türk İstiklâl Harbi'nde insan gücü açısından bir boşluk yaratmıştır.

- Çanakkale savaşlarında yüz binden fazla okumuş ve aydın Türk kaybedilmiş, bu kaybın olumsuz etkileri Türk İstiklâl Harbi'nde ve Cumhuriyet Türkiyesi'nde görülmüştür. Mustafa Kemal ATATÜRK bu durumu şöyle ifade etmiştir: "Biz Çanakkale'de bir Dar-ül fünun (Üniversite) gömdük."

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN DEVLET ADAMLIĞI VE VERGİNİN ÖNEMİ HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ*

Doç. Dr. H. Tahsin FENDOĞLU**

Giriş

Atatürkçülüğün Anayasa Üstlüğü

1982 Anayasasının "Başlangıcı"nda olduğu gibi 2, 24 ve 174. maddelerinde de Atatürkçülük bir **Anayasal norm** olarak kabul edilmiştir.

Anayasaüstülük düşüncesi 1789 Fransız Bildirgesinde de vardır. Türkiye'de anayasayı ilk kez yapan kurucu iktidar (aslî kurucu iktidar) ve anayasayı değiştirme iktidarı (tali kurucu iktidar) insan hakları, uluslar arası hukuk ve Atatürk ilke ve inkılâpları normlarıyla da bağlıdırlar.

Anayasaüstülük (supraconstitutionalite) kavramı üçe ayrılabilir;

(i) Genel anayasaüstü kuralları;

(ii) Dış-anayaüstü kurallar, (uluslar arası normlar, ulusalüstü normlar);

(iii) İç-anayasaüstü kurallar (iç üst normlar; Atatürk İlke ve İnkılâpları).

Bunlar üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

(i) Genel anayasaüstü ilkelere şu örnekler verilebilir; *insan onuruna saygı, adil yargılanma hakkı, kişi güvenliği, özel hayatın gizliliğine saygı, insanın fizikî varlığına dokunulmaması, çoğulculuk, anayasanın yazılı ol-*

---

* Bu Konferans Atatürk Araştırma Merkezi adına 28 Mart 2003 tarihinde Mardin'de verilmiştir. Konferans için kaynak temininde yardımcı olan Doç.Dr. K. Ziya Taş ve İnkılâp Tarihi Okutmanı Saadettin Baştürk'e teşekkür borçluyum.

** Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Bölüm Başkanı.

Levent Şahverdi Arşivi

ması, kurucu iktidarın sahibinin millet olması, kuvvetler ayrılığının bulunması, doğal hukuk prensipleri (adalet, özgürlük, ortak yarar, dayanışma gibi), temel hakların kurucu iktidarın iradesinden üstün olması, ulusal egemenlik[1] *ve hukukun genel prensipleri* gibi[2].

Hukukun genel ilkelerinin anayasaüstü bir değerde olduğu belirtilmelidir. Hukukun genel ilkelerine bazı örneklerin verilmesi mümkündür; hakkın kötüye kullanılmaması (abus du droit), ihkak-ı haktan imtina (deni de justice), kimsenin kendi davasının yargıcı olmaması (nemo iudex in sua causa), kazanılmış haklara (droits acquis) saygı, kesin hükme (res iudicata) saygı, ahde sadakat (pacta sunt servanda), nesafet (equite), ayrımcığın reddi (principe de non-discrimination) gibi[3].

Anayasa hukuku, sadece anayasa metni ile sınırlı değildir. Anayasanın da üzerinde kurucu yasama organını bile bağlayan bir süpra-pozitif hukuk vardır. Aslî veya tali kurucu iktidarlar, keyfine göre herşeyi düzenleyemezler; aksi halde, bu, modası geçmiş bir pozitivizme geri dönüş olur. Özellikle insan hakları alanında Avrupa'daki (Almanya, Fransa, İspanya, İtalya, İsviçre gibi) ülkelerin Anayasa Mahkemeleri genel ilkeler önermekte ve **demokrasi, hukuk devleti**[4]**, ölçülülük**[5] **(ve orantılılık)**[6]**, eşitlik**[7] gibi ortak kıstaslar kullanmaktadırlar.

---

1 Ulusal egemenlik ilkesinin (1982/6), anayasaüstü olduğu tezi vardır; ama Maastricht Anlaşması'nın bu teze aykırı olduğu iddia edilmiştir. Maastricht Anlaşması'yla (1992) ulusal egemenlik ilkesinin anayasal normlara üstün olup değiştirilemiyeceği görüşü de değişti. Fransız Anayasa Konseyi 2.09.1992 tarihli kararıyla tali kurucu iktidarın anayasayı değiştirebileceğini kabul etti.

2 Tufts, James Hyden, **The Individual and His Relation to Society**, M. Kelly Publishers, New York, 1970, p. 41.

3 Detay için bk. Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri**, 1985, C.I, s. 205-216; Detay ve mukayeseli hukuk için bk. Kaboğlu, "**Hukukun Genel İlkeleri ve Anayasa Yargısı**", Anayasa Yargısı, C. 8, Ank. 1991, 29. Yıl, ss. 291-322.

4 An YM, hukuk devleti ilkesini insan haklarının korunmasında referans norm olarak kullanmaktadır; şöyle ki, yüksek mahkemeye göre hukuk devleti: "Anayasanın açık hükümlerinden önce hukukun bilinen ve tüm uygar ülkelerin benimseyip uyduğu ilkeleri" ve "hukukun üstün kuralları", "yasaların üstünde yasa koyucunun da bozamayacağı temel hukuk ilkelerine bağlı", "insan haklarına saygılı", "hak ve özgürlükleri ... güçlendiren", "adaletli bir hukuk düzeni" olan devlettir; E. 1990/28, RG. 20814/14.03.1990; Bk. **AYMKD**, Sy. 22, s.120.

5 Ölçülülük hk. bk. Ch. Rumpf, "**Ölçülülük İlkesi ve Anayasa Yargısındaki İşlevi ve Niteliği**", **Anayasa Yargısı**, Sy. 10, Ank. 1993, s. 25-48. Modern sosyolojik teorilere göre de, zıt yararları dengelemek hukukun görevidir.

6 **Orantılılık**, hukuk devleti ilkesinin bir sonucu olup, eşitlik ile ölçülülük arasında köprü kuran bir ilkedir. Özgürlük sınırlamalarında araçlar, hedeflenen amaçlara orantılı olmalıdır. Özgürlük sınırlamaları öngörülen amaç dışında kullanılamaz (1982/13-2).

7 Eşitlik ilkesini Alman, Avusturya, İtalya, Fransız, İspanyol Anayasa Mahkemeleri gibi Türk AnYM (E. 1990/5, K. 1990/28, RG. 20814/14.03.1990; bk. **AYMKD**, Sy. 25, s. 8) kullanmaktadırlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Fransız Anayasa Konseyi 1979 da verdiği iki ayrı kararında *"güçler ayrılığı" ve kamu hizmetinin devamlılığı"* ilkelerinin hukukun genel ilkeleri olduğuna karar vermiştir. Ulusal Anayasa yargısı ile Ulusal-üstü Anayasa yargısı arasında bu konuda etkileşim bulunmaktadır. Anayasa Mahkemeleri, özgürlükleri koruyucu jürisprüdansını, "yaratıcı" yönde geliştirerek, anayasada açıkça yer almayan bir hakkı insan hakkı olarak anayasal değere sahip kılabiliyorlar; norm işlevini görüyorlar[8]. İnsan hakları-Devlet diyalektiğinde anayasa yargıçları **hukuk devletinin derinleştirilmesi** işlevine gayret göstermektedirler. Türk Anayasa Mahkemesi, hukukun genel ilkelerini, anayasadan önce gelen üstün referans norm olarak benimsemiştir.[9] Anayasa Mahkemesi, *hukukun genel ilkelerini Anayasanın 2. maddesindeki "hukuk devleti" kavramının ayrılmaz unsurları olarak* yorumlamıştır. Bir ilkenin hukukun genel ilkelerinden biri olarak kabulünün şartı, Milletler arası Adalet Divanı Statüsünde belirtildiği gibi onun "uygar milletlerce tanınmış" olmasıdır[10].

Anayasa Mahkemesi, *hukukun genel ilkelerini tamamiyle tarif etmekten kaçınmış, Milletler arası Adalet Divanı Statüsü'nün 38. maddesine yollama yapmış hukukun genel ilkeleri ile uluslar arası hukuk arasında bir bağ kurmuştur.*

(ii) Uluslar arası normlara gelince, bunların içinde en önemlisi, AİHS'dir. AİHS, TBMM tarafından 10. 03. 1954 tarihinde 6366 sayılı yasa ile onaylanmış (RG. 19. 03. 1954/ 8662), 18. 05. 1954 de belge Avrupa Konseyi'ne tevdi edilmiş, 21. 04. 1987 de AİH Komisyonuna bireysel başvuru hakkı, 27. 09. 1989 tarihinde de AİHM nin zorunlu yargı yetkisi tanınmıştır (RG. 20295/ 27. 09. 1989)[11].

---

8 İsviçre örneği için bk. **Avrupa Anayasa Mahkemeleri Konferansı**, Ank. 7-10 Mayıs 1990, AnYMY, Sy.3, ss. 265-279.

9 Teziç, Erdoğan, "**Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Esas Açısından Denetimi**", Anayasa Yargısı, Sy.2, sh. 28.

10 Devlet, hukukun genel kurallarına uyacaktır; bk. **AnYMKD**, Sy. 22, s. 120.

11 Detay için bk. Mustafa Yıldız, "**AİHM nin İşlevsel Konumu**", Anayasa Yargısı, 35. Yıl, 1997, C. 14, ss. 255- 332; İşteyişi için bk. J. A. Forewein ve M. E. Villiger, "Avrupa İnsan Hakları Komisyonu Raporu", 7. **Avrupa Anayasa Mahkemeleri Konferansı**, 27 Nisan 1987, Lizbon, ss. 207-243.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk Anayasa Mahkemesi, hukukun genel ilkelerini ve uluslar arası meşruiyeti, hukuk devleti kavramından çıkarmakta ve kararlarında ***ölçü norm*** *olarak kullanmaktadır.* Anayasa Mahkemesi*ne göre, hukukun bilinen ve uygar ülkelerde benimsenen ilkeleri olan hukukun genel ilkeleri, en azından Anayasal değerde olup, Anayasanın üstünde yer alır, kanun koyucunun takdir yetkisini sınırlar*[12]. "Kanunlarımızın, Anayasanın açık hükümlerinden önce, hukukun bilinen ve bütün uygar memleketlerde kabul edilen prensiplerine uygun olması şarttır"[13]. *"Milletler arası hukuku da, Devletlerin taraf oldukları 2 veya çok taraflı andlaşmalar, milletler arası teamüller (örf ve adet),* ***medenî milletlerce kabul edilen*** *ve temel hukuk prensiplerinden bulunan, iyi niyet, ahde vefa, kazanılmış haklara saygı,* ***Devletler Hukukunun iç hukuka üstünlüğü*** *ilkeleri ve yardımcı kaynak sayılan ilmî ve kazai ictihatlar oluşturmaktadır"*[14]. "Türk toplumunu geriletici, temel hak ve hürriyetleri, hukuk devleti ilkesini yok edici" amaçlarla anayasa değiştirilemez[15]. Atatürk'e göre de, demokrasinin çağdaş bir demokrasi olması gerekir. Anayasa Mahkemesinin demokratik toplum düzeninin gerekleri konusunda verdiği kararların en istikrarlı olanı, demokratik toplumlarda temel hak ve özgürlüklerin özüne dokunulamıyacağıdır[16].

AİHS, aslında, anayasa dâhil bütün iç hukuk normları karşısında üstündür. Avrupa İnsan Hakları Divanı, Open Door ve Dublin Weil Women - Irlanda Davası'nda, İrlanda Yüksek Mahkemesinin, Birleşik Krallıkta kürtaj yapan klinikler üzerine bilgi alış-verişini yasaklayan kararını orantılılık ilkesine aykırı bulmuştur[17]. AİH Divanı, İrlanda Anayasasının hükümleri-

---

12 Bk. E. 1963/124, K. 1963/ 243, KT. 11.10. 1963, **AnYMKD**, Sy. 1, s. 349. E. 1963/166, K. 1964/76, KT. 22.12.1964, **AnMKD**, Sy.22, SS. 288-291. E. 1990/7, K. 1990/11, KT. 21.06. 1990, RG. 20776/4.02.1991. E. 1990/17, K. 1990/23, RG. 20677/ 26.10.1990. E. 1990/32, K. 1990/25, RG. 20711/30.11.1990.

12 22.1.21964, E. 63/166, K. 64/76, **AnYMKD**, Sy. 2, s. 237.

14 **AnYMKD**, Sy. 21, Ank. 1991, 2.B., s. 168; **AnYMKD**, Sy. 22, Ank. 1987, s. 255 (kalın harfler bana ait).

15 26.09.1965, E. 63/173, K. 65/40, **AnYMKD.** Sy.4, sh. 269.

16 Bk. Turhan, Mehmet, "Demokratik Toplum Düzeninin Gerekleri", **Anayasa Yargısı, 29. Yıl,** Ank. 1991, C. 8, ss. 401- 420.

17 29. 10. 1992 tarihli Open Door ve Dublin Weil Women-İrlanda kararı.

Levent Şahverdi Arşivi

ni doğrudan iptal etmemiş ama etkisiz kılmıştır. Bunun sonucu olarak, AİH Divanının uygun bulmadığı anayasa hükmü artık uluslar arası arenada dermeyan edilemiyecek, uluslar arası düzeyde hukukî değerden yoksun bulunacaktır. Faşist İtalya, Komünist Rusya (1917) ve Nazi Almanyası dışındaki tüm ülkeler, uluslar arası anlaşmalar hukukunun üstünlük ve bağlayıcılığını kabul ederler. Bu nedenledir ki, aslî ve tali kurucu iktidarlar, uluslar arası sözleşme normlarına uymak zorundadırlar.

AİHS kimi ülkelerde iç hukuka henüz katılmamıştır, AİHS' nın bu ülkelerde sadece moral etkisi bulunmaktadır. Sözleşmeyle bütünleşmeyen bu ülkeler, **İngiltere, İsveç, Danimarka, İrlanda, İzlanda ve Norveç'tir**.

Sözleşmeyle bütünleşen ülkeler ise kendi aralarında 4 gruba ayrılır;

Birinci grup, Sözleşmeyi Anayasanın üzerinde görmektedir; Hollanda'nın 1983 tarihli Anayasası ve İspanya'nın 1978 tarihli Anayasası gibi. Hollanda'da AİHS anayasal değerdedir; ancak bu, anlaşmanın Hollanda Meclisi'nin 2/3 oyu ile onaylaması şartına bağlıdır.

İkinci grup, Sözleşmeyi Anayasaya eşdeğer gören ülkelerdir; 1964 tarihli Avusturya Federal Anayasası gibi.

Üçüncü grup, Sözleşmeyi yasanın üzerinde Anayasanın altında gören devletlerdir ki bunlar; *Kıbrıs (Rum Kesimi), Fransa, Yunanistan, Portekiz ve Belçika'dır.* **Fransa'da AİHS, kanun ile Anayasa arası bir değere sahiptir** (Fransız 1958 Anayasası, md. 55).

Dördüncü grup ülkeler, Sözleşmeyi yasa düzeyinde görmektedir; Bunlar, Federal *Almanya, İtalya, ve İsviçre'dir.*[18] **Almanya'da** AİHS, kanuna eşdeğer sayılmaktadır[19]. İtalya'da da AİHS, kanun değerindedir[20]. Türkiye, Anayasa'nın 90. maddesi uyarınca, bu grupta kabul edilebilir.

Askerî Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM), 24 Kasım 1998 tarih 964/1020 sayılı kararında YAŞ kararlarına karşı yargı yolunun kapalı olmasına ilişkin AnY nın 125/2 madde hükmü ile AİHS nın 6/1, AnY nın 36

18 Naz Çavuşoğlu, **İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Avrupa Topluluk Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler Üzerine**, AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayını, Ank. 1994, s. 86 vd.

19 Çavuşoğlu, s. 85.

20 Çavuşoğlu, s. 86.

Levent Şahverdi Arşivi

ve 40. maddesine aykırı olup olmadığını irdelemiş, sonuçta, AİHS nın bu maddesinin AnY nın üzerinde olmadığına karar vermiştir[21].

(iii) Anayasanın başlangıç, **2, 24 ve 174**. maddelerine göre, Atatürk İlke ve İnkılâpları özel bir önem taşımaktadır ki bunlara iç anayasaüstü normlar denilebilir. Anayasa Mahkemesi kararlarına göre, Atatürk İlke ve İnkılâpları, Anayasa'dan da üstündür. *"Atatürk İlke ve İnkılâpları ... 1982 Anayasası'nın temel dayanağını oluşturmuştur".*[22] *"Atatürk'ün ortaya koyduğu ve bugün de Türk devlet idaresinin bir yönetim kuralı olan"*[23] Atatürk İlke ve İnkılâplarına **iç anayasaüstülük** denilebilir. Anayasanın 174. maddesindeki inkılâp kanunları "Türkiye Cumhuriyetinin temelini oluşturan ögelerdir"[24]. Atatürk İlke ve İnkılâplarının özü çağdaşlaşmadır bunun da temel taşı Anayasanın 2, 24 ve 174. maddelerinden de anlaşılacağı üzere lâikliktir.[25]

Atatürkçülük, *"Türk milletinin bugün ve gelecekte tam bağımsızlığa, huzur ve refaha sahip olması, devletin millet egemenliği esasına dayandırılması, aklın ve ilmin rehberliğinde Türk kültürünün çağdaş uygarlık düzeyi üzerine çıkarılması amacı ile temel esasları yine Atatürk tarafından belirtilen devlet hayatına, fikir hayatına ve ekonomik hayata, toplumun te-*

---

21 Selçuk, bu kararın, "tam bir çelişki" olduğunu, "sözleşme (nin) yurttaşlara değil herkese uygulanacağını", "Türk yargısının bu hükümleri **yardımcı hüküm** olarak değil, **destek hüküm** olarak ele aldığını" belirtir; s. 418-419. Geçmişi oldukça onurlu olan Fransa, bugün bile toplum mühendisliği düşüncesinden vazgeçmemiş, hukuk devleti aşamasından hukukun üstünlüğüne ulaşamamıştır. Batıyı özümsemek gerekir; aslanı aslan yapan özümsediği koyun etidir. Özgür birey yaratılmalı, belli bir kültür dayatılmamalı, eleştirel akılcılık olmalıdır. Eleştirene pençemizi değil, elimizi uzatalım, eleştiri vazgeçilemez bir kamusal haktır. Ortaçağ kendini eleştiremediği için ortaçağ olmuştur. Eleştirilemeyen bir görüş doğmalaşır, çürüyüp yozlaşır. Düşünce özgürlüğü ve eleştiri yoksa, tartışan insanlar değil, çarpışan ordular üretilir. Hoşgörü, diyalog ve eleştiri şarttır. AİHM e göre, Türkiye tutuklama-yargılamada makul süreyi aşmış (2 karar), etkili yargı yolları işlememiş (8 karar), düşünce özgürlüğü (3 karar) ve AİHS nin 2,3,6,8,10,11,13. maddelerine aykırılıklardan ülkemiz mahkum olmuştur. Hukuk devrimi, ardındaki felsefi birikim özümsenerek ve Türk toplumunun uygarlıkla çatışmayan öz değerlerine kıyılmadan gerçekleşmelidir. Selçuk, s. 420-427. Düşünce özgürlüğü konusunda Anayasa Mahkemesi kararı şöyledir; *Düşünce özgürlüğü, her türlü sorumsuz davranışa cevap veren mutlak ve sınırsız anlamada olamaz; toplumsal yaşayışla dengeli olmalıdır;* AnYM, 8.4. 1963, E. 1963/16, K. 63/83, AnMKD, S. 1, s. 199.

22 E. 83/2, K. 83/2, KT. 25.10. 1983, **AnMKD**, Sy. 20, s. 364.

23 AnYMKD, Sy. 25, Ank. 1991, 2. B., s. 354-355. Ayrıca bk. **AnYMKD**, Sy. 25, 1991, s. 143 vd.

24 E. 89/1, K. 89/12, KT. 7.3.1989, **AnMKD**, Sy. 25, s. 143.

25 Bk. **AnYMKD**. Sy. 22, s. 311-314; **AnMKD**, Sy. 25, s. 133-165..

Levent Şahverdi Arşivi

mel müesseselerine ilişkin gerçekçi fikirlere ve ilkelere, Atatürkçülük denir".[26] Bir başka tanıma göre, *"Atatürkçülük anti emperyalist, anti kolonyalist, lâik, ilerletici ve yürüyüş halinde bulunan dinamik sürekli bir kalkınma hareket ve sistemidir".*[27] Atatürk'e göre, Türk Devleti'nin iki temel unsuru vardır; Tam bağımsızlık ve Millî Egemenlik ilkeleri.[28]

Atatürkçülükte, "herkes kendi için" yerine "herkes herkes için" esası kabul edilmiştir.[29]

Konuyu iki bölüm halinde sunmak istiyoruz; Atatürk'ün Devlet adamlığı ve verginin önemi hakkındaki görüşleri.

I. ATATÜRK'ÜN DEVLET ADAMLIĞI

Atatürk'ün devlet adamlığını incelemek için O'nun sözleri ve davranışları üzerinde durmak gerekmektedir.

Atatürk'ün devlet adamlığını, *"demokrasi, liderlik, seçkincilik, mazlum uluslara örnek olma, Türklük, dış politika ve anayasal belgeler"* konusundaki görüşlerini ele alarak incelemek istiyoruz. O'nun demokrasi hakkındaki görüşlerini de *"ordu-siyaset ilişkisi, yargı bağımsızlığı, eşitlik ve adalet"* kavramları açısından irdelemek doğru olur. Bu kavramlar hakkında O'nun ne düşündüğünü saptamamız gerekmektedir.

A. Atatürk'ün Demokrasi İle İlgili Görüşleri

1. Türk Demokrasisi: *"...Türk demokrasisi Fransa ihtilâlinin açtığı yolu takip etmiş, fakat kendine has ayırıcı özellikleri geliştirmiştir. Zira her millet inkılâbını sosyal çevresinin baskı ve ihtiyacına tabi olan ve hal ve vaziyetine ve bu ihtilâl ve inkılâbın meydana geldiği zamana göre yapar..."*[30]

---

26 **Atatürkçülük, Atatürkçü Düşünce Sistemi**, Üçüncü Kitap, Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1998, Millî Eğitim Basımevi, s. 7.

27 Reşat Kaynar, **"Atatürkçülük Nedir"**, Atatürkçülük, Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler, İkinci Kitap, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1998, Millî Eğitim Basımevi, s. 38.

28 **Atatürkçülük, Atatürkçü Düşünce Sistemi**, s. 7.

29 **Medenî Bilgiler ve M.K. Atatürk'ün El Yazıları,** Ayşe Afetinan, 1969, TTKY, s. 531; ayrıca bk. **Atatürkçülük, Atatürkçü Düşünce Sistemi**, Üçüncü Kitap, s. 200.

30 08 Mart 1928, Le Matin Muhabirine Demeç, **ASD,** C. III, s. 120.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'e göre, *Türk Devleti "fikrî hür, irfanı hür, vicdanı hür nesillere" sahip olmalıdır.*[31]

"...Milletimizin bugünkü idaresi, hakiki mahiyeti ile bir halk idaresidir. Ve bu idare tarzı esası meşveret olan (Şura) idaresinden başka bir şey değildir..."[32]

"Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi sistemiyle devlet şekli demektir".[33]

"...Hürriyet olmayan bir memlekette ölüm ve yokluk vardır. Her gelişmenin ve her kurtuluşun anası hürriyettir..."[34]

2. Ordu-Siyaset İlişkisi: *"Bir ordunun cevheri ne olursa olsun, siyasete karışırsa, birlikte hareket ve savaşma yeteneğini temelinden kaybeder".*[35] *"...Memleketin genel hayatında orduyu siyasetin dışında tutmak prensibi, Cumhuriyetin daima dikkat ettiği bir esas noktadır."*[36]

3. Yargı Bağımsızlığı: *"Milletlerin yargı hakkı, bağımsızlığının birinci şartıdır. Adalet kuvveti bağımsız olmayan bir milletin devlet olarak varlığı kabul olunamaz."*[37] *"Her şey kanun yapmaktan ibaret değildir. Aksine her şey o kanunları uygulamak ve uygulattırmaktan ibarettir. Uygulayan, yerine getiren, daima, karar verenden daha kuvvetlidir."*[38]

4. Eşitlik: *"Biz kimsenin düşmanı değiliz. Yalnız insanlığın düşmanı olanların düşmanıyız."*[39]

---

31 **Atatürkçülük, Atatürkçü Düşünce Sistemi**, s. 121.

32 03 Ocak 1922, General Frunse'nin Ziyafetinde, **ASD,** II, s. 31.

33 1933, Ayşe Afetinan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, TTKY, 1959, s. 251, aynı konuda bk. **Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, Birinci Kitap, s. 43.

34 1906, Vatan ve Hürriyet Cemiyetinin Selanik Şubesini Kurarken, **ASD,** II, s. 1.

35 **Atatürkün Yüksek Kumandanlık Kudret ve Meziyetleri, Atatürk Görüşler ve Hatıralarla,** Ali Fuat Cebesoy, 1962, s. 88; ayrıca bk. **Atatürkçülük, Atatürkçü Düşünce Sistemi**, Üçüncü Kitap, s. 87.

36 1 Mart 1924, TBMM, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 348;, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, s. 318; ayrıca bk. **Atatürkçülük, Atatürkçü Düşünce Sistemi**, Üçüncü Kitap, s. 87.

37 **Atatürkçülük, Atatürkçü Düşünce Sistemi**, Üçüncü Kitap, s. 74.

38 **Atatürkçülük, Atatürkçü Düşünce Sistemi**, Üçüncü Kitap, Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1998, 5. b., Milli Eğitim Basımevi, s. 79.

39 Ülkü Dergisi, C. XII, Sayı, 70, 1938, s. 314; ayrıca bk. **Atatürkçülük, Atatürkçü Düşünce Sistemi**, Üçüncü Kitap, s. 127.

Levent Şahverdi Arşivi

5. Haklı-Güçlü İlişkisi: *"...Herhalde alemde bir hak vardır. Ve **hak kuvvetin üstündedir**."*[40] *Ve "Korku üzerine egemenlik kurulamaz".*[41]

Bu cümleler O'nun hakkın, gerçeğin, doğrunun yanında bir toplum ve Devlet yapısı istediğini belirtmektedir.

B. Atatürk'ün Liderliği

1. Bilime Saygısı: Dolmabahçe'de yapılan bir toplantıda Atatürk'ün oturması için çok göz alıcı ve muhteşem bir koltuk konulmuş ve Atatürk'ün yanındakiler Atatürk'e bu koltuğa oturmasını ısrar edince Atatürk'ten aldıkları cevap şu olmuştur;

"O koltuk profesörlere layıktır".[42]

2. Tarihe ve Tarihimize Saygısı: Atatürk; *"Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır".*[43] *"Tarihî yapan akıl, mantık, muhakeme değil, belki bunlardan çok duygulardır."*[44] Demek suretiyle duygusallığın önemine dikkat çekmiştir.

"Büyük devletler kuran ecdadımız büyük ve şümullu medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, tetkik etmek, Türklüğe ve cihana bildirmek bizler için bir borçtur. Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır."[45]

---

40 28 Aralık 1919, Ankara İleri Gelenleriyle Bir konuşma, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 10.

41 1930, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. III, 1954, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, s. 87, aynı cümle için bk. **Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, Birinci Kitap, s. 5.

42 Galip Karagözoğlu, "Atatürk İnkılabının Yerleşmesinde ve gerçekleşmesinde Eğitimin Rolü ve Yeri", **Atatürkçülük, Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, İkinci Kitap, s. 133.

43 A. Afetinan, "Atatürk ve Tarih", **Atatürkçülük, Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler**, Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, İkinci Kitap, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1998, Millî Eğitim Basımevi, s. 151.

44 1923, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** C. II, 1952, Türk İnkılap Enstitüsü Yayını, s. 116; aynı konuda bk. **Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, Birinci Kitap, s. 359.

45 E. Ziya Karal, "Atatürk'ün Türk Tarih Tezi", **Atatürkçülük, Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, İkinci Kitap, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1998, Millî Eğitim Basımevi, s. 162.

Levent Şahverdi Arşivi

3. Ortak Bilince Saygısı: Atatürk'ün Devlet adamlığını sadece sözleri değil yaptıkları da kanıtlamaktadır. Çünkü, "Toplumu ve kendisini eyleme geçiren koşulları ustalıkla hesaplayan, toplumun dinamiklerini başarı ile yönetebilen lider Atatürk, **ortak bilincin özlemlerini** sosyal ve siyasal alanlarda anlamlandırabilmiştir. Atatürk geçmişle gelecek arasında, değiştirilmesi" gerekenle düzen arasındaki geçişi başarı ile temsil edebilmiştir."[46]

4. Teşkilatçılığı: Atatürk büyük bir **teşkilatçı**dır. "Bir gazeteci ona 1922'de sormuştu. "Bu savaşı nasıl kazandınız". Verilen cevap haberleşmenin önemini belirtiyordu; "**Telgraf(ın) telleri ile**".[47] O bir deha idi. "Deha, dikkat, hafıza, muhakeme, muhayyile ve irade gibi psikolojik melekelerin terkibi bir üstünlüğüdür".[48] O'nun sözlerinden;

"Askerler! Karşımızdaki düşmanı mağlup edeceğinize hiç şüphe yoktur. Fakat siz acele etmeyin. İlk önce ben ileri gideyim. Ben kırbacımla işaret verdiğim zaman siz hep birden atılırsınız".[49]

"En büyük askerlik budur; çeşitli ihtimalleri çok iyi hesap etmeli, en iyi görüneni süratle uygulamalıdır".[50]

Topluma yön vermek isteyenler, toplum adına konuşma durumunda olanlar, ya da kendilerini konuşmaya yeterli görenler, eylemlerinden önce Atatürk'ün politikacı yönünü iyi incelemeli, iyi anlamalı ve iyi değerlendirmelidirler.[51]

---

46 Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, 2. B., İst. 1981, s. 2.

47 Hamza Eroğlu, "Atatürk'ün Üstün Kişiliği", **Atatürkçülük, Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** İkinci Kitap, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1998, Milli Eğitim Basımevi, s. 52.

48 Eroğlu, "Atatürk'ün Üstün Kişiliği", **Atatürkçülük, Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** İkinci Kitap, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1998, Milli Eğitim Basımevi, s. 53.

49 Atatürk, 1915, **Anafartalar Muhaberatına ait Tarihçe**, 1962, TTK Yayını, derleyen Uluğ İğdemir, s. 55; aynı konuda bk. **Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, Birinci Kitap, Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara, 1998, Milli Eğitim Basımevi, 5. Baskı, s. 243.

50 1922, Ülkü dergisi, C. VI, Sayı, 71, 1944, s. 12; aynı konua bk. **Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, Birinci Kitap, s. 241.

51 Suna Kili, "Atatürk ve Politika", **Atatürkçülük, Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, İkinci Kitap, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1998, Milli Eğitim Basımevi, s. 182.

Levent Şahverdi Arşivi

C. Atatürk'ün Seçkin Sınıf İle Halk Arasındaki İlişki Konusundaki Görüşü

Atatürk, seçkincilik konusunda, topluma ve toplumun değerlerine saygılı olmayı istemiştir. O'na göre,

*"... **Aydın** sınıfı ile **halkın** zihniyet ve hedefi arasında tabiî bir uygunluk olması lazımdır. Yani aydın sınıfının halka telkin edeceği fikirler, halkın ruh ve vicdanından alınmış olmalıdır..."*[52]

Devleti yöneten aydın sınıf ile diğer aydın kişilerin halkımızla bağlantısının olmasını istemesi demokrasi esaslarının gereği olduğu gibi, halkçılığın da gereğidir. Toplumundan ve toplumun realitelerinden kopuk olan aydın kuşkusuz ki, tutunamıyacak ve yararlı olamıyacaktır.

D. Atatürk'ün Mazlum Milletlere Örnek Olma Görüşü

*"Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı, belki daha kısa, belki daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye büyük ve önemli bir çaba harcıyor. Çünkü savunduğu dava bütün **mazlum milletlerin** bütün doğunun davasıdır. Ve bunu sona erdirinceye kadar Türkiye, kendisi ile birlikte olan **Doğu milletlerinin** beraber yürüyeceğinden emindir. Türkiye şimdiye kadar mevcut tarih kitaplarının gereklerini değil, tarihin hakikî gereklerini takip edecektir."*[53]

Pakistan Devletinin kurucusu Muhammed Ali **Cinnah**, Atatürk hakkında şöyle demiştir; "O, Türkiye'yi kurmakla bütün dünya uluslarına Müslümanların seslerini duyuracak kudrette olduğunu ispat etti".[54]

---

52 20.Mart 1923, Konya Gençleriyle Konuşma, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** (ASD), C. II, s. 144; Mehmet Evsile, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinin Konular İndeksi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ank. 1999, s. 9

53 7 Temmuz 1922, Reşat Kaynar, "Atatürkçülük Nedir", **Atatürkçülük, Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** İkinci Kitap, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1998, Milli Eğitim Basımevi, s. 21.

54 **Millet Gazetesi,** 10 Kasım 1954 den nakleden Suna Kili, "Atatürk ve Politika", s. 172.

Levent Şahverdi Arşivi

E. Atatürk'ün "Türk" Görüşü

O'na göre, *"Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir".*[55] *"Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı ve Makedonyalı, hep bir ırkın evlatları, hep aynı cevherin damarlarıdır".*[56]

1982 Anayasasının 66. maddesi şöyledir; "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür." Buna "anayasal vatandaşlık" da denilebilir.

Görüldüğü gibi, *"Büyük adamları, büyük milletler yetiştir"*[57] *mektedir ve "Atatürk birleştirici ve toplayıcı bir liderdir".*[58]

F. Atatürk'ün Dış Politika Görüşü

a. *"...Dış politika, iç teşkilat ve iç politikaya dayandırılmak mecburiyetindedir, yani iç teşkilatının tahammül edemiyeceği genişlikte olmamalıdır. Yoksa hayali dış politikalar peşinde dolaşanlar, dayanak noktalarını kaybederler..."*[59]

b. *"...Biz, Milletler Cemiyetinin güçlülere baskı aleti olmayarak, milletler arasında ahenk ve dengeyi temin, anlaşmazlıkları, hak ve hukuk dairesinde araştırma ve çözmeye yarayacak bir müessese halinde oluşmasını ve gelişmesini temenni ediyoruz."*[60] Derken günümüzdeki BM'in temel problemine de işaret etmektedir.

c. Bilindiği gibi Atatürk, Musul'un, misak-ı millî sınırları içerisinde olduğunu işaret etmişti; *"Musul vilâyeti, millî hudutlarımız dahilindedir."*[61]

---

55 Reşat Kaynar, "Atatürkçülük Nedir", **Atatürkçülük, Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** İkinci Kitap, s. 31.

56 1932, Kadri Kemal Top, **Atatürk Diyarbakır'da**, byy, 1938, s. 4 ; aynı konu için bk. **Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, Birinci Kitap, s. 75.

57 Hamza Eroğlu, "Atatürk'ün Üstün Kişiliği", **Atatürkçülük, Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** İkinci Kitap, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1998, Milli Eğitim Basımevi, s. 39.

58 Eroğlu, "Atatürk'ün Üstün Kişiliği", **Atatürkçülük, Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** İkinci Kitap, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1998, Milli Eğitim Basımevi, s. 49.

59 17 Şubat 1923, İzmir İktisat Kongresi Açış Söylevi, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 105.

60 01 Mart 1924, TBMM, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 350.

61 24 Ekim 1922, United Pres Muhabirine Demeç, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, III, s. 69.

Levent Şahverdi Arşivi

G. Atatürk'ün Lâiklik Anlayışı

Atatürk'ün lâiklik anlayışının doğru kavranması gerekir. Atatürk inançlara saygılı olan lâikliği benimser. Yüzde doksan dokuzu Müslüman olan ülkemizde, Atatürk'ü din karşıtı olarak göstermek boşuna bir çabadır. O'nun din konusundaki görüşleri şöyledir;

Din-siyaset İlişkisi: *"... İslâm Dinini, asırlardan beri uygulandığı gibi her siyasete vasıta olmaktan uzaklaştırmak ve yaşatmanın gerekli olduğu gerçeğini görüyoruz."*[62]

Cami: *"...Efendiler, camiler birbirimizin yüzüne bakmaksızın yatıp kalkmak için yapılmamıştır. Camiler itaat ve ibadet ile beraber din ve dünya için neler yapılmak lazım geldiğini düşünmek yani meşveret için yapılmıştır..."*[63]

İnançlara Saygı: *"Dinî fikir ve inançlara hürmetkar olmak, öteden beri tabiî ve umumî bir anlayıştır. Bunun aksini düşünmek için sebep yoktur."*[64] *"Kuran ayetlerine ve Peygamberimizin sözlerine gelince, hükümetin yalnız esasları ifade dilmiştir. O esaslar şunlardır: Danışıp-konuşma (meşveret), adalet ve Devlet Başkanına itaat."*[65] *"Türk milleti daha dindar olmalıdır, yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır demek istiyorum. Dinime, bizzat gerçeğe nasıl inanıyorsam, ona da öyle inanıyorum. Bilince ters, ilerlemeye engel hiçbir şey kapsamıyor."*[66] *"Cenab-ı Risaletpenah efendimiz, bütüb ehl-i islamın, ehl-i kitabın malumu olduğu üzere, taraf-ı Bariden hakayık-ı diniyeyi dünyayy-ı beşeriyete tebliğ ve tefhime memur buyuruldular ve ismi Peygamberdir. Yani haber isaline memurdur. Cenab-ı hak, nusu-u Kuraniyesinde kendisine emaret, saltanat, tacidarlık tevcih etmiş değildir. Hükümdarlık vermiş değildir. Peygamberlik vazifesiyle irsal buyurmuştur."*[67] *"Ey millet, Allah birdir. Şanı büyüktür. Allahın sela-*

62 01 Mart 1924, TBMM, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 348-349.

63 07 Şubat 1923, Balıkesir'de halkla Konuşma, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 98-99.

64 11 Aralık 1924, Times Muhabirine Cevap, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. III, s. 110.

65 **Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, Birinci Kitap, s. 11.

66 1923, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. III, 1954, Türk İnkılap Enstitüsü yayını, s. 70 ve 93; aynı konuda bk. **Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, Birinci Kitap, s. 457.

67 1923, Arı İnan, **M. K. Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, 1982, TTKY, s. 102; aynı anlamda bk. **Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, Birinci Kitap, s. 460..

Levent Şahverdi Arşivi

meti, atifeti ve hayrı üzerinize olsun. Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri, Cenab-ı Hak tarafından insanlara hakayiki diniyeyi tebliğe memur ve resul olmuştur. Kanunu Esasisi, cümlemizce malumdur ki, Kuran-ı Azimüşşandaki hususdur. İnsanlara feyz ruhu vermiş olan dinimiz, son dindir. Ekmel dindir. Çünkü dininiz akla, mantığa, hakikata tamamen tevafuk ve tetabuk ediyor. Eğer akla, mantığa ve hakilata tevafuk etmemiş olsaydı, bununla diğer kavanin-i tabiyei ilahiye beyninde tezat olması icabederdi. Çünkü bilcümle kavanin- kevniyeyi yapan Cenab-ı Hak'tır."[68] *"Hangi şey akla, mantığa, kamu menfaetlerine uygundur, biliniz ki o, bizim dinimize de uygundur. Bir şey akıl ve mantığa, milletin menfaetine, İslamın menfeatine uygunsa kimseye sormayın. O şey dinidir. Eğer bizim dinimiz aklın, mantığın uygun olduğu bir din olmasaydı en olgun din olmazdı, son din olmazdı."*[69]

Kadın: *"Bizim dinimiz hiçbir zaman kadınların erkeklerden geri kalmasını istememiştir. Allah'ın emrettiği şey, Müslüman erkek ve kadın beraber olarak ilim ve irfan kazanmasıdır. Kadın ve erkek bu ilim ve irfanı aramak ve nerede bulursa oraya gitmek ve ona sahip olmak mecburiyetindedir. İslam ve Türk tarihi incelenirse görülür ki, bugün kendimizi bin türlü kayıtlarla bağlı zannettiğimiz şeyler yoktur. Türk toplum hayatında kadınlar ilim ve irfan bakımından ve diğer hususlarda erkeklerden kesinlikle geri kalmamışlardır. Belki daha ileri gitmişlerdir".*[70]

Dini Doğru Anlamak: *"Mazinin yanlış ve batıl inanışları ve itikatlarıyle İslamiyeti bozdukları ve bu suretle İslami gerçeklerden uzaklaştıkları için kendilerini düşmanlarının esiri yaptılar."*[71]

Mecelle: *"...Bu medeni kanun (Mecelle) yaklaşık yarım asır evvel Cevdet Paşa merhumun başkanlığında bir ilmi heyet marifetiyle tertip*

---

68 7 Şubat 1923, Balıkesir Paşa Camisi, **Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, Birinci Kitap, Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara, 1998, Milli Eğitim Basımevi, 5. Baskı, s. 464.

69 16 Mart 1923, Adana Esnafıyla Konuşma, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, s. 131.

70 1923, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, 1952, Türk İnkılap Enstitüsü Yayını, s. 85-86; aynı konuda bk. **Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, Birinci Kitap, s. 335.

71 20 Mart 1923, Konya Gençleriyle Konuşma, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, II, s. 142-143.

Levent Şahverdi Arşivi

olunmuştur..."[72] *"Bizim milletimiz ve hükümetimiz adalet fikri ve adalet anlayışı konusunda hiçbir medeni milletten aşağı değildir. Belki tarih bu konuda yüksek olduğumuza tanıklık eder. Bu sebeple bizim de yürürlükteki adli yasalarımızın bütün medeni milletlerin yürürlükteki yasalarından eksik olması uygun değildir".*[73]

H. Atatürk'ün Türk Anayasa Metinleri ile İlgili Görüşleri

*"Bu **Gülhane Hatt-ı Hümayunu**, Osmanlı Devletinin uygulama şekli itibariyle gerçek ıslahat denecek derecede bir sonuç vermedi".*[74]

"...İçerden isyan, dışardan baskı devam ediyordu. Saltanat makamını işgal eden kişi, sonsuz israf ile meşgul ve deli idi. İşte o zaman bazı onurlu kişiler, milletin hayatını kurtaracak bir kanun isteme cesaretinde bulundular ve en nihayet saraya hücum ettiler. Sultan Aziz'in intiharı üzerine Sultan Murat geçti. O da üç günde delirdi. Ondan sonra Sultan Hamit tahta geçti. Sultan Hamit tahta geçtiği zaman Avrupalılar Bosna ve Hersek memleketini ellerine geçirmek, ıslahatın derhal iki ay zarfında tatbikini temin etmek için baskılarda bulundular. Artık Avrupalılar bu Osmanlı Devletinin başlı başına kendisini idareye yetersiz kabul edilmesi lazım geldiğini ve bundan dolayı tahtı kontrol altına almak icap ettiğini kesin bir suretle beyan ettiler. ... İşte o zaman efendiler, bir paşanın başkanlığında üçü Hristiyan olmak üzere on altı memur, on ilim adamı ve iki askerden oluşan bir heyet Bab-ı Alide toplandı *(elindeki Anayasayı göstererek) ve bu kitabı yazdı! Bu kitap milleti memnun etmek için milletin arzu ve gerçek emelleri için müsbet, maddi bir görüntü değildir..."*[75]

72 01 Mart 1920, TBMM, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, I, s. 239.

73 1922, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, 1945, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, s. 217-218; aynı konuda bk. **Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, Birinci Kitap, s. 161.

74 01 Aralık 1921, TBMM, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 220.

75 01 Aralık 1921, TBMM, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, s. 220-221.

Levent Şahverdi Arşivi

II. ATATÜRK'ÜN VERGİNİN ÖNEMİ HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ:

A. Verginin Önemi: Osmanlı'nın Genişlemesi, ABD'nin Kuruluşu ve Fransız İhtilâlinin Vergi İle İlişkisi

Osmanlı Devleti, yeni fethettiği yerlere, egemenliğin sembolu olarak hemen, yönetici, vergi memuru ve kadı gönderiyordu. İlk Osmanlı Sultanı Osman Gazi'nin tayin ettiği ilk memurlardan biri yönetici, diğeri vergi memuru ve Kadı Dursun Fakih[76] olup, 1300 yılında, Karacahisar'a, egemenlik belirtisi olarak atanmışlardır.[77] Daha "Beylikler döneminden itibaren",[78] fethedilen yerlere yönetici, kadı ve vergi memuru gibi görevlilerin tayin edilmesi, Osmanlı egemenliğinin tamamlandığını gösteriyordu. Fatih Sultan Mehmet, yeni fethettiği beldelere, adeta egemenliğinin sembolu olarak, bir an önce yönetici, vergi memuru ve kadı tayin ediyordu.[79]

ABD'nin kuruluşuna bir göz attığımızda, Devletin 1787 yılında kuruluşunun temelinde vergilendirme yetkisinin yattığı görülmektedir. İngilizler tarafından Amerika'da kurulan 13 koloni, siyasî açıdan İngiltere'ye bağlıydı. Her kolonide bir İngiliz Vali ile Senato ve Temsilciler Meclisi vardı. 1760 senesine gelindiğinde kolonilerle İngiltere'nin arası açılmıştı. İngiltere, Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) sonucunda Kuzey Amerika'daki Fransız kolonilerini, Kanada ve Hindistan'ı ele geçirdi ama malî yönden de sıkıntıya düşmüştü. İngiltere, 1764-1765 yıllarında Amerika'daki kolonilerine yeni vergiler koydu. Buna şiddetle karşı çıkan Amerikalılar; İngiltere'ye "**bizim görüşümüzü neden almadın; temsilsiz vergi olmaz**" di-

---

76 "Dursun Fakih" (ö. 726/1326'dan sonra) maddesi için bk. AKSOY, Hasan: DİA, C. X, s. 7-8.

77 NAGY: "Kadi-Ottoman Empire" EI, 1978, p. 375. YEDİYILDIZ: "Osmanlılarda Hakimiyet Anlayışı", C. XII, s. 429.

78 İpşirli, Mehmet: "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi,** Editör: Ekmelettin İhsanoğlu, C. I, s. 139-283, İstanbul, 1994, s. 263.

79 TURSUN BEY: **Tarih-i Ebu'l-Feth,** Haz. Mertol Tulum, İst. 1977, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, s. 77, 103, 104, 105, 120, 149, 203. Yeni fetholunan beldelere ilk tayin olunanlardan biri kadı idi; Tursun Bek, "Zikr-i Feth-i Cezire-i Midillü" den söz ederken, bunu belirtiyor; s. 120. Ayrıca bk. s. 128 (Bosna'nın fethi); s. 149 (Eğriboz kalesinin fethi): "*Cizye-i şer' vaz olunup, icra-yı ahkam-ı şer' içün kadi ve sancak-beği nasb idüp, döndü, mahsuran yine darü'l-hilafe İstanbul'a geldi*". Dursun Bey (ö. 896/1491'den sonra) hakkında bk. Mertol Tulum: "Dursun Bey" md., DİA, C. X, s. 6-7.

Levent Şahverdi Arşivi

ye itiraz ediyorlardı. 1774 de Philadelphia'da, ilk **Amerikan Kongresi** toplandı. Hedef ticarî ve ekonomik bağımsızlık iken *siyasî bağımsızlığa* yöneldi; 18 Nisan 1775 de ABD ile İngiltere arasında silahlı çatışmalar başladı. 1765 yılında, Virginia Meclisi, "vergiyi ancak kendi Meclisimiz salabilir", kararını aldı. İngiltere, bunun üzerine bazı konularda geri adım attı; 1776 da **Pul Kanunu** kaldırıldı ve **Şeker Kanunu** değiştirildi.

1789 tarihli Fransız Devriminin de temelinde vergilendirme yetkisi yatmaktadır. ABD'nin kuruluşunun da, Fransız Devriminin de, başlangıçta, siyasî bir amacı yoktur ve **itici güç, vergi alınması meselesidir.** XVI Louis, Fransa'da yeni vergiler koymak istediği için Fransız Devrimi yapılmıştı. Amerika bağımsızlık hareketinin temelinde de vergi olayı olduğu kuşkusuzdur.

B. Vergi Salmada Bazı Anayasal İlkeler ve Öneriler

Vergi salmada bazı temel ilkelere uyulmalıdır; 1982 Anayasası'nın 73. maddesi bu ilkelerin bir kısmını düzenlemiştir. Anayasa'nın 73. maddesine göre;

"***Herkes**, kamu giderlerini karşılamak üzere, **malî gücüne göre**, vergi ödemekle yükümlüdür. (2.f) Vergi yükünün **adaletli** ve **dengeli dağılımı** maliye politikasının sosyal amacıdır. (3.f) Vergi resim harç ve benzeri malî yükümlülükler **kanun**la konulur, değiştirilir veya kaldırılır."*

Vergi salmada şu ilkelere uyulmalıdır;

1. Kanunilik İlkesi; Vergi kanunla konulabilir. Tüzük ve Yönetmelik gibi düzenlemeler ile vergi konulamaz. Buna vergilerin kanuniliği ilkesi denilir.

2. Adalet İlkesi; Herkesten geliri oranında vergi alınmalıdır.

3. Dengeli Dağılım İlkesi; Vergi keyfî ve kişisel olmamalıdır.

4. Kolaylık İlkesi; Verginin alınması kolay ve sade olmalıdır.

5. Tutumluluk İlkesi; Tasarruf ve tutum içinde vergi toplanmalıdır. Önemli olan Hazinenin kasasına giren paradır.

Levent Şahverdi Arşivi

6. Düzenli Bir Vergi Mevzuatı İlkesi; Vergi mevzuatındaki gedikler, açıklar kapatılmalıdır.

7. Ekonomi Kayıt İçine Alınmalıdır; Türkiye'de resmî ve gayri resmî ekonomi vardır. Gayri resmi ekonomi, işlemlerin faturayla belirlenmediği ekonomidir. Yani kayıt dışı ekonomidir. Mükellef mükellefle kontrol edilmelidir.

8. Vergi İle İlgili Af Yasalarında Dikkatli Olunmalıdır; Vergi konusunda çıkarılacak af yasaları çok az yapılmalıdır. Sık yapılan vergi afları mükellef üzerinde olumsuz etki yapmaktadır.

Bir taraftan devletin gelirini arttırmak, öte yandan devletin her alanına ait gelişmeleri sağlamak için bir çalışma plânı çizilmelidir. Bu plânlama ile bugünün ve geleceğin genel manzarası saptanmalıdır. Ülke kalkınmasının belirli bir devre sonunda hangi hedeflere varacağı ana hatları ile tespit edilmelidir.[80]

Bu ilkelerin Atatürk'ün vergi ile ilgili görüşleriyle uyumlu olduğu görülmektedir.

C. Atatürk'ün Vergi Konusundaki Görüşleri

1. Atatürk'ün Dar Anlamda Vergi İle İlgili Görüşleri:

Bilindiği gibi vergi, vatandaşlar tarafından yerine getirilmesi gereken kutsal bir görevdir. Vergi, vatanda oturmanın bir bedeli değildir, aksi halde despotik devletle demokratik devlet biri birine karışmış olurdu. Vergi vermekle, devlete sahip çıkma ve yönetimi denetleme imkânı oluşmaktadır.

Atatürk'ün bu konudaki görüşleri şöyledir;

"Vergi, devletin millet ve ülkeye karşı yerine getirmeye mecbur olduğu görevlerini yapabilmesi için gereken giderlere bireyin katılma payıdır".[81]

"Askerlik nasıl bir vatan borcu ise, vergi de vatandaşın ödemesi gereken borcudur".[82]

---

80 **Atatürkçülük, Atatürkçü Düşünce Sistemi**, Üçüncü Kitap, s. 193.

81 A. Afetinan, **Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları,** Atatürk Araştırma Merkezi, Sadeleştirerek Yayıma Hazırlayanlar, A. Sevim- A. Süslü- A. Tural, Ankara, 2000, s. 119.

82 1931, Taha Toros, **Atatürk'ün Adana Seyahatleri**, 1981, s. 268; aynı konuda bk. **Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, Birinci Kitap, s. 439.

Levent Şahverdi Arşivi

"Bir devlet ki, kendi vatandaşına koyduğu bir vergiyi yabancılara koyamaz; gümrük işlemlerini, vergilerini ülkenin ve milletin ihtiyaçlarına göre düzenlemekten alıkonmuştur ve bir devlet ki (bunlardan da) fazla olarak yabancılar (yabancı uyruklular) üzerinde yargı hakkını uygulamaktan yoksundur; böyle bir devlete elbette bağımsız devlet denilemez."[83]

Görüldüğü gibi ülkemize gelen yabancı uyrukluların Türk yargısına tâbi olmaları ve Türk vergi sistemine uymaları ısrarla belirtilmiştir.

2. İktisat: Askerî ve siyasî açıdan bir deha olarak kabul edilen Atatürk'ün, **iktisat**la ilgili görüşleri şöyledir:

"Siyasî, askerî zaferler ne kadar büyük olursa olsunlar, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazlarsa, meydana gelen zaferler uzun süre yaşayamaz, az zamanda söner..."[84]

Atatürk'ün 15 yıllık iktidar dönemini incelediğimizde, ekonominin istikrarlı ve hızlı bir gelişme dönemi olduğunu görmekteyiz.[85]

3. Maliye Politikası: Atatürk, dengeli bir **maliye politikası** izlemek zorunluluğunu 1 Mart 1922'de TBMM'nde açıklamıştır;

*"Milli Mücadelenin amacı, tam bağımsızlıktır. Tam bağımsızlık, ancak **mali bağımsızlıkla** gerçekleşebilir. Bir milletin maliyesi bağımsızlıktan yoksun kaldığı sürece, kamu hizmetlerinin gereken biçimde düzenlenmesi beklenemez. Devlet organlarına canlılık veren, mali güçtür. Mali bağımsızlığın ilk koşulu, denge ve memleket yapısına uygun bir **bütçe**dir. Yönetim işleri için maliyenin yalnız kendi kaynakları kullanılmalıdır."*

"Lord Curzon, Lozan Konferansında Türkiye'nin kendi malî kaynaklarıyla birkaç yıldan fazla dayanamayacağını ve çok geçmeden Avrupa'ya avuç açacağını iddia etmişti. Atatürk'ün liderlik döneminde, bu iddia gerçekleşmedi".[86]

---

83 1923, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. II, 1952, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, s. 104; aynı konuda bk. **Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, Birinci Kitap, s. 435.

84 17 Şubat 1923, İzmir İktisat Kongresini Açış Söylevi, ASD, II, s. 111.

85 Mustafa A. Aysan, "Atatürk'ün Ekonomik Kalkınma Modeli", **Atatürkçülük, Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, İkinci Kitap, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1998, Milli Eğitim Basımevi, s. 293.

86 Feridun Ergin, "Atatürk ve Türk Ekonomisi", **Atatürkçülük, Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler,** Genelkurmay Başkanlığınca Hazırlanmıştır, İkinci Kitap, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1998, Milli Eğitim Basımevi, s. 275.

Levent Şahverdi Arşivi

4. Yabancı Sermaye: "*Memleketimizi medeniyetin gerektirdiği dereceye bir an önce yükseltmek için, yalnız milli sermaye yeterli olmaz.* **Yabancı sermaye**ye ve uzmanlığına da ihtiyacımız vardır. Bu noktada dar bir milliyetçilikten çıkıyoruz, daha geniş milliyetçi oluyoruz".[87]

5. Devlet ve Özel Teşebbüs: "*Devlet ve özel teşebbüs biribirine karşı değil, biribirinin tamamlayıcısıdır*".[88]

87 Muhit Mecmuası, Sene 3, No. 32, Haziran 1931, **Atatürk'ün Nutuklarından Alınmış Vecizeler**, s. 8 den nakleden **Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri,** Birinci Kitap, s. 441.

88 Medenî Bilgiler ve M.K. Atatürk'ün El Yazıları, Ayşe Afetinan, 1969, TTKY, s. 445; ayrıca bk. **Atatürkçülük, Atatürkçü Düşünce Sistemi**, Üçüncü Kitap, s. 195.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN KASTAMONU ZİYARETİ VE BU ZİYARETİN ÖNEMİ*

Yrd. Doç. Dr. Nezahat ÖZCAN**

Hemen her bakımdan yeni bir yapılanmanın yaşandığı Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk, yurt gezilerine çıkmayı adeta gelenek haline getirmiştir. Atatürk, bu geleneği vefatından dört buçuk ay öncesine kadar da sürdürür. Yurdu gezmek yurdu tanımaktır. Yurdu gezmek, yurdun insanını, coğrafyasını, tanımaktır. Yurdu gezmek, yurdun insanıyla bilişmek, tanışmak, kaynaşmaktır. Yurdu gezmek, yurt için birşeyler üretmektir. Atatürk'ün yurt gezilerini biraz da böyle değerlendirmek gerekir. Osmanlı coğrafyasından kurtarılabilen anavatan topraklarını tanımak isteyen Yeni Türk devletinin kurucusu Gazi Mustafa Kemal'in yurt gezileri, Türk gezi tarihinin en güzel sayfalarını süslemektedir. Çünkü onun yurt gezileri, Türk tarihinde yeni başlangıçlar meydana getirmiştir.

Atatürk ilk yurt gezisini, Millî Mücadele'nin kazanılmasından hemen sonra, 14 Ocak 1923 'te Batı Anadolu'ya, ikinci yurt gezisini ise, 13 Mart 1923'de Orta Anadolu'ya yapmıştır.[1] Zaman zaman çıktığı yurt gezileri 26 Mayıs 1938'e kadar devam etmiş olan Atatürk, bu gezileri bir plân dâhilinde, sistemli olarak gerçekleştirmiştir. Atatürk'ün yurt gezileri belirli amaçlara yönelik, işlevleri olan gezilerdir. Örneğin trenle yapılan ikinci

---

* Bu konferans Atatürk Araştırma Merkezi Adına 28 Ağustos 2003 tarihinde Kastamonu'da verilmiştir.

** Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Prof. Dr. Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Türkiye İş Bankası Yay., Ank., 432 s.

Levent Sahverdi Arşivi

yurt gezisine henüz evlendiği eşi Lâtife Hanım'ı da beraberinde götürmesi, Türk aile hayatına, Türk kadınına yönelik birtakım mesajların halka ulaşması arzusundan kaynaklanmıştır.[2]

Mustafa Kemal'in yurt gezilerinin bir diğer önemli tarafı da, gezilerin düzenlendiği yörelerde, o bölge halkının Mustafa Kemal ile tanışması maksadına yöneliktir. Millî Mücadele sürecinde Mustafa Kemal ismi efsaneleşmişti. Televizyonun olmadığı, görsel basının ise, oldukça sınırlı olduğu dikkate alınacak olursa, halkın Mustafa Kemal'i ne denli merak ettiğini, görmeyi arzuladığını tahmin etmek zor olmaz.

Şapka Devrimi ve Kılık Kıyafette Düzenleme

29 Ekim 1923 tarihiyle birlikte siyaset, hukuk, eğitim ve kültür, ekonomi ve maliye, toplum hayatı, sağlık hizmetleri, dış politika, ordu ve millî savunma gibi geniş bir yelpazede bütün sahaları içine alan bir kuruluş ve yapılanma dönemi başlıyordu[3] Toplum hayatına yönelik olarak yapılan düzenlemelerden en önemlisi şapka devrimi ve kılık kıyafette yapılan değişiklikti. Bunların ilân edildiği yer Kastamonu olduğu için, Atatürk'ün 23 – 31 Ağustos 1925'te gerçekleştirdiği 9 günlük Kastamonu gezisinin inkılâp tarihimiz açısından önemli bir yeri vardır.

Çok uluslu bir devlet olan Osmanlı'da halkın, özellikle ev dışında giydiği kılık kıyafet, çeşitlilik ve şarklı bir manzara sergiliyordu. Başa takılan serpuş, fes, sarık gibi çeşitli başlıklar kıyafetin tamamlayıcı bir unsuru olmaktan öte, bunları tercih eden kişinin tabiyetini simgeleyen bir kimlik göstergesiydi.[4] "Her bakımdan yapılanmanın başlatıldığı yönetim şeklinin Cumhuriyet olarak belirlendiği ülkede şark manzarası arzeden bu görünümün modernleştirilmesi kaçınılmazdı." [5]

---

2 12 gün süren bu seyahate, Atatürk'ün gezi boyunca yapacağı konuşmaları Hakimiyet-i Millîye'de yayımlayacak olan İsmail Habip, vazifeli olarak katılmıştır. İsmail Habip, bu geziyi, "Yalnız balayı seyahati değil, inkılâp ve ders seyahati" olarak vasıflandıracaktır.İsmail Habip Sevük, "Adana Seyahati ve Hatay", **Cumhuriyet**, 27 Birinci Kânun 1938.

3 Prof. Dr. Hamza Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi,** Savş Yay., 587 s.

4 Kıyafetin mütemmim cüz'ü, tamamlayıcısı olarak kullanılan başlık, serpuş, fes ve şapkanın millî kimlik belirleyicisi bir gösterge olarak kabul görüşü, edebî metinlere de aksetmiştir. Bak.:Yakup Kadri, "Şapka", **Servet-i Fünûn**, Sayı:1004, 19.8.1326; Ömer Seyfettin, "Piç", **Türk Yurdu,** 10 Ağustos 1913.

5 İsmet Giritli, **Yıldönümleriyle Türk Devrim Tarihi Kurtuluş ve Kuruluş,** Der Yay., İst. 1996, s. 108-110.

Levent Şahverdi Arşivi

Kılık kıyafetin düzenlenmesi hususu, Ağustus 1919'da Mustafa Kemal'in zihninde belirginleşmişti. Erzurum Kongresi'nin kapandığı akşam, Paşa'nın Mazhar Müfit Kansu'ya not ettirdiği maddeler arasında 4. sırada "Fes kalkacak, uygar uluslar gibi şapka giyilecektir." [6] cümlesi yer almaktadır.

1923 yılı Nisan ayında Çankaya Köşkü'nde, Gazi'nin yanında bulunan yedi sekiz kişiden biri ona sorar: "Bir gün başımıza şapka giyebilecek miyiz." Atatürk cevap verir: " Şapkayı önce bahriyelilere giydiririz, onlar halka seyrek göründüklerinden göze batmazlar; sonra ordu giyer, bu askerlik işi olduğu için kimse karışamaz. Onları göre göre münevverler de alışmaya başlar." [7]

Şapka konusunda uygulama, köşkte konuşulduğu gibi olmayacaktır. Atatürk, inkılâplar sözkonusu olduğunda "tedricî" (yani derece derece, yavaş yavaş yapılan) değil, "anî" davranılması gerektiği fikrindedir. [8] Atatürk, şapka inkılâbı ve kılık kıyafetin düzenlenmesi hususunda da ikinci yolu takip edecektir.

Neden Kastamonu?

Şapka inkılâbı ve kıyafetle ilgili düzenlemenin ilânı için Kastamonu'nun, ilçelerden de İnebolu'nun seçilmesi tesadüfî değildir. Bu noktada Kastamonu'nun Millî Mücadele'de oynadığı rol öne çıkmaktadır. Edebiyat araştırmacısı Mustafa Baydar, Atatürk'ün Kastomonu'yu tercih ediş sebeplerini şöyle izah eder. " Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında Mustafa Kemal ve arkadaşlarının idamına dair şeyhülislâm Dürrizade'nin fetvasına mukabil, Anadolu müftüleri de bunun tam karşıtı bir fetva çıkarmışlardı. Bu fetvadaki imzaların çoğunluğu Kastamonulu'lara aitti.

"Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'nun birçok yerinde irili ufaklı iç ayaklanmalar olduğu halde Kastamonu ve çevresinde böyle bir hareket görül-

6 Afetinan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ank. Başbakanlık Basımevi 1973, s.61.

7 İsmail Habip Sevük, "İnkılâplar ve O", **Cumhuriyet**, 27 İkinci Kânun 1939.

8 İsmail Habip Sevük, **A.g.m.** Şapka inkılâbı ile ilgili olarak ayrıca bak: Doç. Dr. Behçet Kemal Yeşilbursa, "Atatürk'ün Kastamonu Seyahati ve Şapka inkılâbı", **Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri, 21-23 Mayıs 2000**, Kast. 2001, s.13-20.

Levent Şahverdi Arşivi

memiştir. İsyanlar yüzünden birçok bölgeden asker toplanamadığı için gerek isyanların bastırılmasında, gerekse Batı Cephesine gerekli asker, subay ve askerî malzemenin sağlanmasında, Kastamonu çevresinin pek büyük hizmeti dokunmuştur". [9]

Millî bilinçle Köroğlu ve Açıksöz gibi iki gazetenin yayınlandığı bu şehirde, modern zihniyetli, milliyetçi öğretmenler, Kastamonu eğitim kurumlarında görev yapmış, İnebolu kayıkçıları da Anadolu'nun kalbî Ankara'ya cephanenin ulaştırılmasında önemli rol oynamışlardır. İnebolu kayıkçılarının, zaman zaman dönemin valisi Muhiddin Paşanın da aralarında olduğu İnebolulu'ların, İstanbul'dan gelen cephaneyi hangi zor şartlarda vapurlardan kayıklara, oradan da İnebolu içlerine taşıdıklarını iki alıntı ile aktarmak istiyorum. Bu alıntılardan birinin yazarı, cephanenin boşaltılmasına yardım eden, 1921 yılında 9 yaşında olan İnebolulu Nevzat Çeliker'dir:

"9 Haziran 1921 gününü, bugün gibi bütün tazeliği ve canlılığıyla hatırlıyorum. Henüz dokuz yaşında bir çocuktum. Anadolu'nun kalbine, Ankara'ya tek muvasala yolu İnebolu'dan geçmekteydi. Karadeniz'in sert rüzgarlarına göğüs geren bu küçük liman kasabasının bütün heybetiyle düşmana gülen ve sanki o anda, o karanlık günlerde kendisine düşen vazifeyi idrâk eden bir hali vardı. İlkokulumuz denize dik inen sert bir yamacın üzerinde bir kartal yuvası gibi. Çoluğu çocuğu, ninesi ve dedesiyle herkesin gözü ufuklarda. Herkes sahil ve plajlara dökülmüş. Arasıra hocamız sınıfın penceresinden Kerempe burnuna doğru ta uzakları gözlüyor. Herkesin bir tek düşüncesi var. Hepimiz sonsuz ufuklardan bir gemi bekliyoruz. Biraz sonra hocamız büyük bir heyecanla:'Çocuklar vapur göründü, haydi yar başına' diyor. Evet, biraz sonra gemi sahile yaklaşacaktı. Hepimiz o dik bayır ve yamaçlardan birer bayram çocuğu sevinciyle sahile koşarak Anadolu'da çarpışan kahraman Mehmetçiklerimize ulaştırılacak cephaneyi tahliye etmek üzere yarı belimize kadar sular içerisinde hasretle bekliyoruz.

9 Haz.: Mehmet Baytimur- Aziz Demircioğlu-Hasan Çelikoğlu, **Atatürk'ün Kastamonu Gezisi ve Şapka Devrimi**, Ank. 1982,s.22.

Levent Şahverdi Arşivi

"Gemi sahilden bir mil uzaklıktadır. Gözlerini budaktan esirgemeyen sert bakışlı, yağız yüzlü, cesur, vefakâr İnebolu kayıkçısının gür sesi erkekçe gürlüyor: 'Kürek başına! ' Bir anda denize açılan yüzlerce kayık korkunç dalgalar arasındadır. Binbir müşkülatla kayıklara boşaltılan ağır cephane sandıkları, günlerce açlık ve uykusuzlukla mücadele eden kahramanların omuzlarına yüklenecek, oradan soluk benizli, yalın ayak on yaşına bile basmamış kız ve erkek köylü çocuklarının sürdüğü cefakâr ve mecalsiz öküzlerin çektiği kağnı arabalarına yüklenecektir, Dumanlı dağ başlarında yabanî meyve ve otlarla beslenen bu kahraman Türk çocukları bu cephaneyi Ankara'ya, ölmez ve kahraman Mustafa Kemal'in tunç ordusuna teslim edecektir. Şimdi, gözlerimizi sahile çevirelim. Bakınız, 5-6 yaşındaki çocuklar; analar, babalar, tertemiz beyaz sakallı dedeler memleket aşkıyla parlayan bakışlarla sahildeki kayalıklara doğru yürüyor. Bir cephane sandığını veya bir gülleyi omuzlayarak tehalükle dik merdivenlere doğru ilerliyor. Bir çelimsiz yavru sandala doğru yürüdü. Fersiz gözlerini iri yapılı kayıkçıya çevirdi:'Koy amca sırtıma' dedi. Bu ağır bir mermi idi. Kayıkçı:' Yavrum, sen bunu taşıyamazsın, bırak,' dedi. Çocuk, sanki gururu ve izzet-i nefesi kırılmış gibi kendisinden beklenmiyen haşin bir sesle bağırdı:'Koy omzuma; sen karışma. Bu sekizinci seferim.

"Sahilden kasaba içine çıkan dik merdivenlere bakınız;yetmiş yaşında ak sakallı, vakur bir ihtiyar köylü ağır bir cephane sandığını omuzlamış, merdivenleri yirmilik bir delikanlı çevikliğiyle ikişer ikişer atlamaktadır.O sırada bu şanlı levhayı gözyaşlarıyla seyretmekte olan Muhittin Paşa (Kastamonu Valisi) ihtiyara doğru yürüdü:'Müsaade et babacığım; sana yardım edeyim ve o temiz alnından bir kere öpeyim.'İhtiyarın cevabı şu oldu:'Bana yardımı bırak. Git bir sandık cephane de sen omuzla.'

"Evet biraz sonra düşman gemileri ufukta görünecek, sonra sahile yaklaşacak ve İnebolu'nun cephaneyi teslim etmesini isteyecektir. Nitekim öyle oldu. 9 Haziran 1921 Perşembe günü mübarek bayram günüdür. Düşmanın 'Kılkış' muharebe gemisi ile 'Panter' muhribi sahile sokulmuş, mühimmatın bir saat zarfında teslimini istemiş, aksi takdirde, bütün İnebolu'nun bombardımanla yok edileceğini bildirmişti. Bu millet, insana kolay

Levent Şahverdi Arşivi

kolay cephane teslim eder miydi? Her şeyini, malını, mülkünü, kanını, canını verebilirdi ama, namus ve şerefini teslim edemezdi. Bir taraftan düşman oyalanırken, diğer taraftan tellallar şöyle bağırıyordu:'Ey ahali, düşman bir saat sonra bizi bombardıman edecek. Son cephane sandıklarını omuzlayın!'

"İnsafsız düşman ağır toplarıyla istiklâl ateşi içinde yanan bu küçük kasabayı bombalarken yer gök inliyordu. Kundaktaki yavrular, hamileler ve hastalar sedyelerle tepelerin arkasına taşınmıştı. Bunlar hâlâ büyük bir gürültüyle havada vızlayan mermi seslerini vakurâne bir edayla dinliyor ve sanki şöyle söylüyorlardı: 'Cephanemizi taşıdık. Artık ölsek de ne umurumuz.' İşte beş bin nüfuslu kahraman İnebolu çoluğu çocuğu, ihtiyarı genci ile 9 Haziran 1921 günü mübarek bayramını böyle kutlamıştı." [10]

Yapacağımız bir diğer alıntı, 1 Haziran 1921'de Ümit vapuru ile gelen cephanenin, halkın cansiperane gayretleriyle taşınmasına şahit olan Kastamonu Sultanîsi öğretmenlerinden İsmail Habip (Sevük)'in o günkü izlenimlerine ait:

"Baştanbaşa bir destan olan Millî Mücadelede İnebolu da ayrı bir destan oldu. Orası Anadolu'nun kapısıydı. İnebolu yalnız kapı değil bir zafer başıdır; içerdeki zaferi en çok oradan giden mühimmatla kazandık. İnebolu'dan Ankara'ya kadar yedi sekiz günlük yolu dolduran kağnı dizileri; o yol iç zafere bir damar gibi uzandı; İnebolu bu damara kan verendir.

"Obur harp devinin bütün ihtiyaçlarını o dalgalı denizde karaya çıkarmak; içerdeki cenkten önce burada cenk oluyordu. Bu cenklerden birini gözümle gördüm; o zamanki not defterim önümde; 1921 haziranının 1'inci Çarşamba günü, Öğleyin İnebolu'ya Ümit vapuru geldi; içinde Sovyetlerin verdiği üç yüz tonluk mühimmat var. Karadeniz'e Yunan torpitoları çıkıyor; vapuru acele boşaltmak lazım; bütün sandallar vapura üşüştü; iskelenin inmesini bekleyen yok, sekiz on metrelik kancalarını güvete parmaklığına iliştiren deniz çocukları kancaların sırıklarından birer sansar gibi tırmanıp zemberekli birer cambaz gibi vapura atıldılar.

10 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Vatan Yolunda**, İletişim Yay., 4. Baskı, İst. 1999, s.95-98.

Levent Şahverdi Arşivi

"Dolan kayıkların karaya doğru yarışını görmeli. Kürekler pervane gibi işliyor; yükünü boşaltan, mekik gibi, tekrar vapura koşmaktadır. Mühimmat kıyıda kalamaz. Onları üç dört kilometre içerdeki tepenin öte yamacına götürmek lâzım. Genç ihtiyar. Karın erkek bütün halk hep ayakta. Boylarından uzun tüfekleri taşıyan çocuklar, belinin kamburluğunu sırtladığı fişek sandığıyla düzelten ihtiyarlar, çocuğunu küçük ablasına yükletip gülleyi kendi yüklenen kadınlar... Ne bundan üstün sevap, ne bundan hayırlı iş var; bu bir ibadetti.

"İnebolu'nun yıllarca süren ibadeti: Türkiye Büyük Millet Meclisi İnebolu kayıkçılarına İstiklâl madalyası verdi ve cemaat halinde bu madalyayı tek olarak onlar aldı: Bu yalnız bir taltif değil onların gazasının kanunla tasdikidir. İnebolu kayıkçısı... Bunu söylerken sadece bir mesleği söylemiyor, bir destanın şerefini söylemiş oluyoruz."[11]

Sadece İnebolu'da değil, harp süresince Kastamonu merkezde de hummalı bir faaliyet vardır. Müstakil olarak faaliyet gösteren bir takım kulüp ve cemiyetler, Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti etrafında toplanarak, sistemli bir şekilde Millî mücadeleyi destekleyen faaliyetlerini yürütmüşlerdir. İzmir, İstanbul, Urfa, Antep ve Maraş'ın işgalleri, Kastamonu'da tertiplenen mitinglerle tel'in edilmiştir.[12]

Bütün bu müsbet özellikler biraraya gelince, Atatürk'ün daha önce görmediği bu şehir, uzun zamandır zihninde tasarladığı inkılâbın gerçekleştirileceği, halka ilân edileceği en uygun yer olarak ortaya çıkıyordu.

Atatürk'ün Kastamonu'ya Davet Edilişi

1913-22 yılları arasında Kastamonu Sultanîsi'nde edebiyat öğretmenliği yapan İsmail Habip, Mustafa Kemal'i 1922 Temmuzunda Çankaya Köşkü'nde ziyaret eder. Bu ziyarette, sohbet özellikle Kastamonu üzerinde yoğunlaşır İsmail Habip'in köşke yaptığı bu ziyaretin asıl amacı Mus-

11 İsmail Habip Sevük, "İnebolu ve Kayıkçıları", **Cumhuriyet**, 16 İkinci Teşrin 1936.

12 Arslan Kaynardağ, "İstiklâl Savaşı Günlerinde Kastamonu Gençliği, Bir Kulüp, Bir Dergi ve Öğretmenler", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu, Tebliğler(19-21 Ekim 1988)**, Kast. 1989, s.121-132.

Levent Şahverdi Arşivi

tafa Kemal'i Kastamonu'ya davet etmektir. İsmail Habip bu olayı şöyle anlatmaktadır:

"Kastamonu şehri, Kastamonu vilâyeti ve Kastamonu halkı hakkında çok ince şeyler soran ve verdiğim malumatı çok derin bir alaka ile dinleyen paşa, bilhassa belediye intihabatında, bu intihabatta Kastamonu halkının gösterdiği tenevvürden bahsederken çok mahzuz olmuş ve mukabeleten kendileri: Kastamonuluların millî davanın ibtidasından beri gösterdikleri sadakatdaki büyüklüğü, ta ibtidadan beri yaptıkları fedakârlıkları, hele Sakarya Harbi zamanında gerek asker ve gerek nakliyat cihetiyle bu vilayetin ibraz ettiği çok kıymetdar himmetleri heyecanlı bir lisanla anlattılar."

İsmail Habip'in Köşk'e yaptığı bu ziyaretin asıl amacı, Mustafa Kemal'i Kastamonu'ya davet etmektir:

"Bunun üzerine Paşa Hazretleri, Anadolu'nun hemen her yerini gördünüz ve Anadolu'nun hemen her yeri de sizi gördü. Halbuki millî dava uğrundaki sadakat ve fedakarlığını millî davanın timsali ağzından işittiğim Kastamonu halkı, millî davanın büyük timsalini kendi arasında görecek olursa, bu ona, millî dava hakkındaki sadakat ve fedakarlığının en büyük mükafatı olacaktır. Bunun üzerine Paşa Hazretleri gayet kati olarak buyurdular ki, ilk fırsatta ve ilk imkanda mutlaka Kastamonu'ya gelecekler ve bu fedakar halkı mutlaka yakından göreceklerdir." [13]

İsmail Habip'in bu ilk davetinden sonra, Ata'yı Kastamonu'ya davet niyetiyle Ankara'ya giden ilk heyet, Atatürk hasta olduğu için onunla görüşemeden Kastamonu'ya dönmüştür [14] İkinci heyet, 11 Ağustos 1925'te Atatürk tarafından kabul edilir. Ulus'taki meclisin bahçesinden toplanan çiçeklerle Ata'nın huzuruna çıkan heyetin reisi Hüsnü Açıksöz, hemşehrilerinin hasretini ifade ederek Atatürk'ü şehirlerine davet eder. Atatürk kararını vermiştir. Uzun süredir davet edildiği bu şehri görmeye gidecektir. Ancak bu gezi herhangi bir Anadolu şehrine yapılan geziden farklı olacaktır. Kastamonu gezisi, 1919'dan itibaren Atatürk'ün zihnini meşgul eden,

13 İsmail Habip, "Paşa'nın Köşkünde", **Açıksöz**, Nu:539, "24 Temmuz 1338 .
14 Haz.: M. Baytimur-A. Demircioğlu-H. Çelikoğlu, **A.g.e.**, s.26.

Levent Şahverdi Arşivi

zaman zaman yakın çevresiyle paylaştığı bir inkılâbı gerçekleştireceği gezi olacaktır. Görüşme sona erip heyet ayrılınca Atatürk dönemin Halk Fırkası genel sekreteri Saffet (Arıkan) Bey'e neşeli bir şekilde "Çocuğum Kastamonu'ya gidiyorum. Şapkayı orada giyeceğim." der. [15]

Heyet, Atatürk'ü şehirlerinde en iyi şekilde ağırlamak için alışveriş yapmak üzere İstanbul'a gider. Bu tarihten 12 gün sonra, 23 Ağustos 1925'te Atatürk, başında Panama şapkasıyla Ankara'dan Kastamonu'ya hareket eder. Kısa bir süre Çankırı'da kalan Atatürk ve beraberindekiler[16] Ilgaz Derbent'te Kastamonu'nun üst düzey bürokratları ve öğretmenleri karşılar. Gazi'nin başında beyaz bir Panama şapka vardır. Kastamonu halkı, aynı günün akşamı çoşkulu bir şekilde Atatürk'ü karşılar. [17] Gece, halk ve esnaf fener alayı düzenler. Millî marşlar, Türküler söylenir. Kendisi için hazırlanan konakta istirahate çekilen Atatürk, bir süre sonra konağın önünde biriken halkın yanına inerek oyunları buradan izler. 24 Ağustos Pazartesi günü mareşal üniforması ile kışlayı ziyaret eden Atatürk meşhur "Bir Türk dünyaya bedeldir." özdeyişini burada söyler. Kışlanın ardından, hastahane, kütüphaneyi gezen Atatürk, kütüphanede konuşmaların seyri, sarık etrafında gelişince, "Sarığı yetkili olmayana sardırmamalı. Bir de görevlerini yaparken sardırmalıdır."[18] cümlesi ile seyahat amacının ilk ipuçunu verir. Ardından Kastamonu Belediye binasını gezen Atatürk, ilçelerden gelen heyetleri kabul ederek onlarla görüşür. Burada İnebolu heyeti, Ata'yı ilçelerine davet eder. Belediye binasında uygarlık kavramı etrafında bir konuşma yapan Atatürk giyim konusunda da uygar olmanın lüzumundan bahseder: "Biz her nokta-i nazardan medenî insan olmalıyız. Acılar gördük. Bunun sebebi dünyanın vaziyetini anlamadığımız içindir. Fikrimiz, zihniyetimiz medenî olacaktır. Şunun, bunun sözüne ehemmiyet vermeye-

15 Haz.: M. Baytimur-A. Demircioğlu-H. Çelikoğlu, **a.g.e.**, s.23.

16 Atatürk'ün Kastamonu seyahatine Kütahya Mebusu Nuri (Conker), Rize Mebusu Fuat (Bulca), Riyaset-i Cumhur Umumî Kâtibi Tevfik (Bıyıklı), Başyaver Rusuhî, Yaver Muzaffer, Muhafız Kıtası Kumandanı İsmail Hakkı (Tekçe) ve Hususî Kalem'den Çankırılı Lütfi ve Mustafa Beyler katılmışlardır.

17 Atatürk'ün Kastamonu seyahati ile ilgili olarak ayrıca bak.: Mustafa Selim İmece, **Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Gezileri,** 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ank. 1975, 101 s.

18 Mustafa Selim İmece, **a.g.e.**, s.20.

Levent Sahverdi Arşivi

ceğiz. Medenî olacağız. Bununla iftihar edeceğiz. Bütün Türk ve İslâm alemine bakınız. Zihinleri medeniyetin emrettiği şümul ve tealiye uyamadıklarından ne büyük felâketler, ne ıztıraplar içindedirler. Bizim de şimdiye kadar geri kalmamız ve nihayet son felâket çamuruna batışımız bundandır. Medeniyet öyle kuvvetli bir ateşdir ki, ona bigane olanları yakar ve mahveder."[19] Daha sonra hükûmet konağını gezen Atatürk şerefine, akşam fener alayı düzenlenip halk oyunları oynanır.

25 Ağustos Salı günü, Atatürk ve beraberindekiler İnebolu'ya hareket eder. Yollarda köylüler, cephelerde savaşmış gaziler, sevgi gösterilerinde bulunur. Ecevit ve Küre'den geçerek, akşam üzeri İnebolu'ya gelen misafirleri, coşkulu bir kalabalık karşılar.

Bu Serpuşun Adına Şapka Derler

26 Ağustos Çarşamba günü, mareşal üniformasıyla belediye binasına gelen Atatürk, burada başlarında kâhyaları ile birlikte İnebolu kayıkçıları ile diğer heyetleri kabul eder. Kayıkçılara iltifat eden Atatürk, akşam üzeri İnebolu çarşısını sivil elbise ve elinde şapkası olduğu halde dolaşır. Gece İnebolu kayıkçılarının gösterilerini ve fener alaylarını izler. 27 Ağustos Perşembe günü sivil elbise ve elinde şapkası ile İnebolu Türk ocağı binasına gelen Atatürk, medeniyet kavramına ve kıyafetin medeniyetle alâkasına dair bir konuşma yapar:

"*Arkadaşlar, Turan kıyafetini araştırıp ihya eylemeğe mahal yoktur. Medenî ve beynelmilel kıyafet bizim için, çok cevherli milletimiz için layık bir kıyafettir. Onu iktisa edeceğiz. Ayakta iskarpin veya fotin, bacakta pantolon, yelek, gömlek, kravat, yakalık, ceket ve bittabi bunların mütemmimi olmak üzere başta siper-i şemsli serpuş, bunu açık söylemek isterim*".[20]

Konuşmasının devamında, "Bu serpuşun adına şapka derler" cümlesi ile de şapka inkılâbını ilân etmiş olur. Atatürk'ün günlük gazetelerde, seyahat öncesi, Ankara'da şapkası ile çekilen fotoğrafı yayımlanmıştır. O

19 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** II, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ank. 1997, s. 216.

20 **A.g.e.**,s.220-221.

Levent Şahverdi Arşivi

günlerin basınını takip etmiş olan İsmail Habip, gazetecilerin şapkadan bahsederken, bir türlü asıl ismini yazamadıklarını ifade eder:

"*Onu başında şapkayla seyahate çıkmış görünce o kadar şaşırmışız ki, gazetelerde bütün münevver kalemler şapkanın adını telaffuz edemeyerek kekeleyip durmaktadır: Serpuş-i medenî, şems-i siper, pervaz-ı kabalak vesaire, vesaire. Fakat seyahatinin sonunda İnebolu'ya varan şef apaçık haykırıverdi:-Bunun adına şapka derler.* "[21]

28 Ağustos Cuma günü yine elinde şapkası ile sabah İnebolu'dan Devrekâni'ye gelen Atatürk, oradan Kastamonu'ya geçer. Kışla önünde toplanan halkın ve memurların başında, Atatürk Kastamonu'ya dönünceye kadar süratle dikilmiş, kalıpsız şapkalar vardır. Daha sonra Taşköprü'ye hareket eden Atatürk, burada belediye ve hükûmet binalarını ziyaret ederek, tekrar Kastamonu'ya döner.

29 Ağustos Cumartesi günü Kastamonu kışlasında, şerefine verilen öğle yemeğine katılan Atatürk, burada Türk milletinin ordusu ile beraber hareket ettiğini vurgulayan bir konuşma yapar. Öğleden sonra Daday'a geçer. Burada belediye ve hükûmet binalarını gezer. 30 Ağustos Pazar günü, Kastamonu Türk ocağı'nı ziyaret eden Atatürk, 31 Ağustos Pazar günü Kastamonu'dan ayrılır. Heyet, Çankırı'ya uğrayarak 1 Eylül'de Ankara'ya döner. Bakanlar kurulunun bütün üyeleri, memurların çoğunluğu şapkalı bir halde Atatürk'ü karşılar. 11 Ekim 1925'de kıyafet ile ilgili kararname yayımlanır, 25 Kasım 1925'de de şapka ile ilgili 671 sayılı kanun kabul edilir.[22]

Atatürk'ün dokuz gün süren Kastamonu seyahati hakkında bilgi veren kaynaklar incelendiğinde, Atatürk'ün önce elinde şapka ile dolaşarak kamuoyunu bu inkılâba hazırladığı görülür. Bu geziler esnasında, Atatürk'ün avantajlarını iyi kullandığı iki hususiyeti dikkat çeker. Bunlardan birincisi, strateji geliştirme, zamana ve mekâna uygun hareket etme; ikincisi ise, irticalen hitabet yeteneğidir.[23] Hem Kastamonu seyahatinde, hem diğer

21 İsmail Habip, "İnkılâplar ve O", **Cumhuriyet**, 27 İkinci Kânun 1939.

22 Emekli Tümgeneral Turhan Olcaytu, **Devrimimiz İlkelerimiz**, 8. Baskı, Ajans Türk Basın ve Basım A.Ş.,Ak. 1998, s.65-72.

23 İsmail Habip cephedeki zaferi Atatürk'ün kılıcının, içerideki davayı ise, hitabetinin kazandığı düşüncesindedir. Yazarın, Atatürk'ün hitabet özellikleri ile ilgili değerlendirmeleri için bak.:İsmail Habip Sevük, "Hitabetinin Hususiyetleri", **Cumhuriyet**, 9 İkinci Kânun 1939.

Levent Sahverdi Arşivi

seyahatlerinde, hem savaşta, hem barışta, Atatürk sahip olduğu bu yetenekleri isabetle kullanmış ve amaçlarına ulaşmıştır. Kastamonu'da kaldığı süre zarfında da, merhale merhale şapka inkılâbına doğru ilerlemiştir.

23-31 Ağustos 1925 tarihinde gerçekleşen dokuz günlük Kastamonu seyahatinin, Atatürk'ün yurt gezileri arasında mümtaz bir yeri vardır. Bu seyahat, inkılâp tarihimiz açısından da oldukça önemlidir.

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYETİN ÜLKEMİZE VE BİREYLERE ÖZELLİKLE TÜRK KADININA KAZANDIRDIKLARI*

Yrd. Doç. Dr. Cemal AVCI**

Türkiye Cumhuriyeti, çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nin yıkıntıları arasından, Türk milletinin Atatürk'ün önderliğinde giriştiği mücadele ile hayat bulmuş millî bir devlettir.

Cumhuriyetin Türk toplumuna kazandırdıklarını anlamak için öncelikle Türkiye Cumhuriyeti'nin dünya görüşünü ifade eden Atatürkçü düşünce sistemini, bir başka deyişle Atatürkçülüğü açıklamakta fayda bulunmaktadır. Atatürkçülük, Türk milletinin aklın ve bilimin rehberliğinde ileri bir toplum olarak en kısa sürede çağdaş uygarlık düzeyine erişmesini, milletler ailesinin bağımsız, eşit ve şerefli bir üyesi olarak demokratik ve lâik kurallar içinde mutlu bir yaşam sürmesini amaçlayan, ilkeleri Türk toplumunun ihtiyaç ve isteklerinden doğmuş çağdaş bir düşünce sistemidir.

Bu düşünce sisteminin kaynağı, ülke gerçeklerinden, Türk milletinin ihtiyaç ve isteklerinden ve nihayet Türk tarihinin yapraklarından kaynaklanmıştır. Bu bakımdan kişisel bir düşünce değil, millî vicdandan kaynaklanan, milletimizin ortak arzu ve eğilimlerinin simgesidir.[1]

---

* Bu konferans, Atatürk Araştırma Merkezi adına 3 Kasım 2003 tarihinde Atatürk Teknik, Anadolu Meslek Lisesinde verilmiştir.

** AİBÜ Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Bölüm Başkanı.

1 Utkan Kocatürk, "Atatürkçülük, Atatürk İlke ve İnkılâpları", **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 1992, s.83.

Levent Sahverdi Arşivi

Hayatta en hakiki yol göstericinin ilim olduğunu kabul eden Atatürkçülük, akılcılığa, bilime verdiği değer ve sürekli yenilenmeyi mümkün kılan İnkılâpçılık ilkesi ile bugün olduğu gibi yarın da geçerliğini koruyacaktır. Bu konuya büyük önem veren Atatürk, "Türk milletinin yürümekte olduğu ilerleme ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale müspet ilimdir" direktifi ile izlenmesi gereken yolu göstermiştir.

Bu gün Türk milleti, hayat anlayışından, modern görünüşüne kadar güzel olan ne varsa Atatürk'e ve O'nun kurduğu Cumhuriyete borçludur. Oysa Osmanlı Devleti'nden miras kalan hayat anlayışı, kısaca "bir lokma, bir hırka" diye toplum arasında yaygın olan ve insanları sadece öbür dünya için çalışmaya sevk ederek miskinleştiren bir anlayış idi. Ortaçağın dini taassubunu çöküş döneminde yaşamaya başlayan Osmanlı Devleti'nin bu döneminde bilim, sanat, devlet hayatı ve toplum hayatına hep bu, akıl ve mantığı, bilimi önemsemeyen düşünce hâkimdi. Örneğin bilimi üçe ayırmışlardı. Öğrenilmesi gerekli bilimler, öğrenilse de olur öğrenilmese de olur bilimler ve günah olan bilimler. Onlara göre dinî bilimler öğrenilmeliydi. Ancak tıbbı öğrensen de olur, öğrenmesen de olur diyorlardı. Çünkü hastalığı da sağlığı da tanrı verir, tanrı alır o yüzden tıpla uğraşmak boşa uğraşmaktır. Ancak astronomi ile uğraşırsan, yıldızları gözlemlersen tanrının işine karışmış olursun ki işte o zaman en büyük günahı işlersin. Bu düşünce şekli, Osmanlı Devleti'ni önce Avrupa'nın hasta adamı durumuna getirdi. Sonra da yıkılmasına neden oldu.

Atatürk, giriştiği silâhlı mücadele ile Türk vatanını düşman işgalinden kurtarmıştı, Ancak bununla yetinmedi, Yeni bir mücadeleye girişti. Bu mücadelenin adı çağdaş değerlere sahip bir devlet kurmaktı. Kurduğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile hür düşünceli insanlar yetiştirildi. Toplum yaşamının her alanında yenilikler yapıldı. Yazılan yazıdan, giyilen başlığa, hukuktan, kullanılan takvime, ölçü ve tartı birimlerinden, tarih ve dil bilincine, toplum hayatının her alanında Cumhuriyetle birlikte inkılâplar yapıldı. Bu gün Türkiye'nin bulunduğu coğrafyada kendisi ile birlikte çağdaşlık atılımlarına başlayan komşularıyla kıyasladığında Cumhuriyetin Türkiye'ye kazandırdıkları çok daha iyi anlaşılmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu kazanımları ve bunları koruyabilmek için ne yapılması gerektiğini kısaca gözden geçirelim.

Öncelikle, Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan Türk unsurunun kimliği, Osmanlı Devleti içinde imparatorluk politikaları nedeniyle adeta unutturulmuştu. Fransız İhtilâli'nin etkisi ve devleti bölmek isteyen yabancı devletlerin teşvikiyle azınlık unsurlar arasında millî akımlar başlamıştı. Buna karşılık devleti sahip olduğu sınırlarıyla korumak amacıyla gerçekleştirilen ve millî duyguları geri plânda bırakan uygulamalar azınlıkların hareketlerini engelleyemediği gibi en büyük etkisini Türkler üzerinde göstermiştir. Türkler önce Osmanlılık siyaseti gereği Türklükten çok Osmanlılıklarını ön plâna çıkarmışlardır. Devlet bünyesindeki Hıristiyan unsurlar hemen hemen tamamıyla ayrıldıktan sonra bu sefer Müslüman fakat Türk olmayan unsurları elde tutabilmek için İslâm birliği politikası uygulanmış, ümmet bilinci işlenmiş ve yine millî değerler geri plâna atılmıştır.

Atatürk'ün önderliğinde başarılan Kurtuluş Savaşı ve arkasından gerçekleştirilen Türk Devrimi'nin iki temel özelliğinden biri millî olmak diğeri de lâik olmaktır. O, Türk insanının millî duygularını yeniden kazanabilmesi için tarihinden diline kadar her alanda çalışmalar yapmış ve yaptırmıştır. Kurduğu Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu bu çalışmalarının bir ürünüdür. Lâiklik yolunda yapılan atılımların amaçlarından biri de millî gelişmelere engel olan dinî taassubu kırmaktır. Atatürk her yaptığı işte Türklüğü ön plâna çıkararak ve Türklükle övünülmesi gerektiğini vurgulayarak hem insanımızın kendine güvenini yeniden kazanmasını hem de millî bir devlet olmanın gereği olan millî bilincin yerleşmesini sağlamaya çalışmış ve bunda başarılı olmuştur. Millî birlik ve beraberlik duygusu bu şekilde gerçekleşmiş ve Tüm dünyanın Türk mucizesi olarak adlandırdığı büyük başarılar kazanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nden devralınan eğitim ise çok başlı ve toplumun ihtiyaçlarına karşılık vermekten uzak bir görünümdeydi. Bir yanda lâik eğitim veren, diğer yanda dinî eğitim veren kurumlar vardı. Bunların dışında denetimden uzak yabancı okulları yer almaktaydı. Bu çok başlı eğitim top-

Levent Sahverdi Arşivi

lumda birbirine zıt ve düşman görüşlü insanlar yetiştirmekteydiler. Bu sorun da 3 Mart 1924 tarihinde TBMM'de kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ortadan kaldırılmıştır. Bu kanunla bütün Türk okulları Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı ve lâik eğitim veren kurumlar haline getirilmiştir. Daha sonra da yabancı ve azınlık okullarının bu ilkelere aykırı eğitim vermemeleri için buralar sıkı denetim altına alınmıştır.

Osmanlı Devleti'nden saltanat ve hilâfet kurumları devralınmış, bunlar uygun ortamlar elde edildikçe zaman içinde ortadan kaldırılarak millî hakimiyet ve lâik esaslara sahip kurumlar meydana getirilmiştir. Saltanat ve hilâfet kamburundan kurtulan Türkiye Cumhuriyeti, üyelerini Türk milletinin özgür iradesi ile seçtiği TBMM tarafından kabul edilen lâik kanunlarla yönetilmektedir.

Osmanlı Devleti, ekonomik açıdan da iflas etmişti. Osmanlı borçlarını tahsil etmek için kurulan Duyun-u Umumiye İdaresi devletin gelirlerine el koymuştu. Yok denebilecek kadar az olan sanayinin de çoğunluğu yabancılara aitti. Ülkedeki demiryolları ise yabancılarca işletildiği gibi, bir de bu yolların güzergahlarında imtiyazlar elde etmişlerdi.

Kapitülâsyonlar nedeniyle, Osmanlı Devleti kendi ülkesinde ekonomik kararlarını bağımsız olarak alamıyor, gümrük vergilerini kendi uygulayamıyor, kendi vatandaşlarına uyguladığı kanunlarını başkalarına uygulayamıyordu.

Atatürk bağımsızlığı bir bütün olarak yorumlayan ve iktisadî açıdan dışarıya bağımlı olan ülkelerin tam bağımsız olmayacaklarını anlayan bir liderdi. Bu yüzden iktisadî bağımsızlığı kazanmak için Lozan'da çok çetin bir savaş verilmiştir. Bu savaşı kazanan Türkiye, Lozan Antlaşması'yla her türlü kapitülâsyonu kaldırmayı başarmış, tam bağımsızlığını kazanmıştır. Osmanlı borçlarının önemli bir kısmını ödemek zorunda kalmasına rağmen, ekonomik gelişmesini sağlamıştır. Atatürk döneminde uygulanan tasarrufa ağırlık veren malî politikalarla yeni borç alınmamasına dikkat gösterilmiştir. Yabancıların elindeki fabrika ve demiryolları tek tek alınarak millîleştirilmiştir. Halkın elinde yeterli sermaye gücü olmadığından devlet

Levent Şahverdi Arşivi

ekonomiye de aktif olarak katılmıştır. O dönem için gerekli olan devletçilik uygulamaları ile önemli sanayi ve ticaret kurumları oluşturulmuştur.

Hukuk alanında ise şer'î hükümlerin uygulandığı Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçildiğinde, Cumhuriyet anayasası ve kanunları lâik esaslara uygun olarak yeniden düzenlenmiştir.

Lâiklik Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinden biridir. Lâikliğin Türk toplumunda yerleşmesi için Atatürk döneminde önemli mücadeleler verilmiştir. Türkiye'nin çağdaş uygarlık içinde yerini daha kuvvetli bir şekilde alabilmesi için bu konuda hiçbir taviz verilmemesi gerekmektedir. Çünkü lâiklik din ile değil, dinî kendi çıkarlarına alet edenlerle mücadele etmektedir. Dinî kendi çıkarlarına alet edenler ise, bu çıkarlarını ancak aydınlanmamış dimağlarla sağlayabilirler. Bu nedenle eğitimde aydın düşünceli insanlar yetiştirmeye özen gösterilmeli, lâikliğe sahip çıkılmalıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk İnkılâbı'nın asıl hedefi olan Türk milletini çağdaş medeniyet seviyesine ve hatta onun üstüne çıkarmak için yapılan çalışmalar, yukarıda da belirtildiği gibi, toplum hayatının her alanında gerçekleşmiştir. Sonuçta Türkiye Cumhuriyeti bugün, bulunduğu bölgenin en çağdaş, en güçlü ülkesi olmuş dünyada da sayılı ülkeler arasına girmiştir.

Yukarıda bahsettiğimiz kazanımlar kadın erkek herkese sağlanmıştır. Ancak Cumhuriyet ile kadınların kazanımları çok daha büyüktür. Osmanlı Devleti'nde kadınlara ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapılmakta, eğitim ve iş hayatı da dâhil olmak üzere sosyal hayattan soyutlanmaktaydılar. Erkeklere tanınan çok kadınla evlenebilme hakkı kadınları Aile hayatında bile etkisiz bir duruma getirmişti. Cumhuriyet döneminde kadına erkek ile aynı hakları tanıyacak olan düzenlemeler büyük bir hızla gerçekleştirilmiştir. Eğitimde, iş hayatında, siyasette kadın erkek fırsat eşitliği sağlanmıştır. 1926 Medenî Kanunuyla aile ve toplum hayatında kadınlara çoğu batılı ülkeden daha önce ve geniş haklar tanınmıştır.

Türkiye'de kadın hakları, teokratik bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nden, kadın-erkek eşitliğinin kabul edildiği modern Türkiye Cumhuri-

Levent Şahverdi Arşivi

yetine geçiş sürecinde bir dizi inkılâp ile sağlanabilmiştir. Bu konudaki gelişmeleri kısaca şöyle ele alabiliriz.

Batılı toplumlarda, kadın hakları ve kadınların erkeklerle eşitliği konusunda asırlar süren yoğun mücadeleler verilmiştir. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde de bazı kadın derneklerinin çalışmaları olmuşsa da bunlar yetersiz ve toplumsal destekten yoksun çalışmalar olarak kalmışlardır.[2] Ancak, birçok batı ülkesinden önce Atatürk tarafından Türk kadınlarına bu haklar verilmiş ve hatta adeta sunulmuştur. Türk kadınları, Mustafa Kemal Atatürk gibi bir lidere sahip oldukları için, kendilerini oldukça şanslı saymalıdırlar.

Kurtuluş Savaşı'nın silâhlı mücadele günlerinde erkeği ile birlikte her türlü zorluklarla baş ederek düşmanın yurttan kovulmasında büyük rol oynayan Türk kadınının toplumsal konumunu çok iyi değerlendiren Mustafa Kemal, onların geleceğe umutla bakmasını sağlamıştır. O'nun kadınlar konusunda 1923'te söylediği şu sözü bu konuda yapacaklarının işareti olmuştur.[3]

"... Bir toplum, cinsinden yalnız birinin asrî gerekleri elde etmesiyle yetinirse o toplum yarıdan fazla zaaf içinde kalır. Bir millet gelişmek etmek isterse bilhassa bu noktayı esas olarak kabul etmek mecburiyetindedir... Binaenaleyh bizim toplumumuz için ilim ve fen lâzım ise bunları aynı derecede hem erkek hem de kadınlarımızın elde etmeleri lâzımdır..."

Bu şekilde düşünen Mustafa Kemal'in kurduğu Cumhuriyet'te kadınlar, önce 3 Mart 1924 tarihli Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu ile eğitimde erkeklerle eşitliği kazanmışlardır. 1926 yılında kabul edilerek Türk kadınlarını "şeriat" zincirinden kurtaran Medenî Kanun ile, erkeğin çok eşliliği ve tek taraflı boşanmasına ilişkin düzenlemeler kaldırıldı, kadınlara boşanma hakkı, velayet hakkı ve malları üzerinde tasarruf hakkı tanındı. Aile ve toplum hayatında kadın erkek eşitliğinin temelleri atıldı. Mecelle adı verilen ve dinî temellere dayanan kanunun yerine geçen Türk Medenî Kanunu ile

2 bu konuda geniş bilgi için bkz. Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını,** Milli Eğitim Bakanlığı yayını, İstanbul, 1997.

3 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II**, s.89.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk kadını güçlenmeye, kişiliğini bulmaya başlamış ve erkeğinin yanında sosyal faaliyetlere katılmaya başlamıştır.

Bundan sonra kadın ve kadın haklarıyla ilgili gelişmeler şöyle sıralanabilir.[4]

1927'de ilk defa bir bayan avukat Bediye Hanım İstanbul Barosu'na kayıt olmuştur.

1928'de İstanbul Fen Fakültesi'nden mezun olan 5 bayan kimyacı Türkiye için bu dalda ilk örneklerdir. Yine bu yıl ilk kez bir kız öğrenci Yüksek Mühendislik Okulu'na girmiştir.

1928'de çıkarılan "Türk kadın doktorların on sene müddetle hizmet-i mecburiyeden muafiyetleri hakkında kanun"[5] ile mecburî hizmetten çekindikleri için doktor olmak istemeyen kadınların tıp mesleğine ilgi göstermeleri sağlanmıştır. Nitekim 1930'dan itibaren kadın doktorlar görev yapmaya başlamışlardır.

1928'de amacı annelerin sağlık ve sosyal ihtiyaçlarını gidermek ve çalışan anneler için kreşler açmak olan Himaye-i Etfâl Kadın Cemiyeti kurulmuştur.

1933'te Kız çocuklarına meslekî eğitim vermek amacıyla Kız Teknik Öğretim Müdürlüğü oluşturulmuştur.

1936'da Kadınların çalışma hayatına düzenleme getiren İş Kanunu yürürlüğe girmiştir.

Türk kadınlarının siyasî hayata atılmaları konusunda da ilk adım III. TBMM döneminde atılmış, 3.4.1930 tarihli 1580 sayılı Belediye Kanunu'yla kadınlara Belediye meclislerine üye seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır.[6] Bunu daha sonraki dönemde 1934 yılında yapılan anayasa değişikliği ile milletvekili seçme ve seçilme hakkının tanıması izleyecektir.

Kadınlar seçme ve seçilme haklarını modern batı toplumları olan Fransa'da 1946'da, İsviçre'de ise 1971'de elde edebilmişken Türkiye'de 1934'ten itibaren bu hakkı kullanmaya başlamışlardır. Ancak bu hakkı ye-

---

4 Cemal Avcı, **III.Dönem TBMM'nin Yapısı ve Çalışmaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2000, s.147-149.

5 **TBMM Zabıt Ceridesi**, c:4, s.239-240, 244-246; **Resmî Gazete**, 29.5.1928.

6 **Resmî Gazete**, 14.4.1930.

Levent Şahverdi Arşivi

terince kullandıkları söylenemez. Çünkü bu hakkı elde ettikleri 1935 seçimlerinde milletvekili olan 18 kadın üye meclisin %4.8'ini meydana getirirken bu orana bir daha ulaşılamamıştır.[7] Bu durum Türk kadınının elde ettiği hakları kullanmaktaki isteksizliğini göstermektedir.

Toplum hayatında kadınlara sağlanan eşitlik, çok geçmeden kendini hissettirmeye başlayacaktır. Kadınlar her türlü meslek dallarına ilgi göstererek başarılı hizmetler yapmaya başlamışlardır. Daha önce hiçbir Türk kadınının görev almadığı alanlardan biri olan Avukatlık mesleğinde ilk Türk kadın avukatı olma unvanına sahip olan Beyhan Hanım ilk duruşmasına 28 Kasım 1928'de İstanbul 1.Ticaret Mahkemesinde katılmıştır.[8]

Kadınlara bu hakları veren Atatürk'ün ve Cumhuriyetin onlardan beklentileri de vardır. Bu beklentileri Atatürk çeşitli vesilelerle şöyle dile getirmiştir.

31 Temmuz 1932' de Türkiye güzeli Keriman Halis' in, Belçika' da yapılan yarışmada dünya güzeli seçilmesi üzerine Atatürk O'na "Ece" ünvanını verir ve Türk kadınına şöyle seslenir:

" Türk ırkının dünyanın en güzel ırkı olduğunu tarihten bildiğim için, Türk kızlarından birisinin dünya güzeli seçilmiş olmasını çok tabiî buldum. Fakat Türk gençlerine bu münasebetle şunu hatırlatmayı da lüzumlu görürüm: Övünç duyduğumuz tabiî güzelliğinizi fenni tarzda muhafaza etmesini biliniz ve bu yolda uyanık olunuz ...Bununla beraber, asıl uğraşmaya mecbur olduğumuz şey, analarınızın ve atalarınızın oldukları gibi, yüksek kültürde ve yüksek faziletle dünya birinciliğini elde tutmaktır."

Dünyada milletler arası ilk kadın kongresi 18 Nisan 1935' de Atatürk'ün himayesinde İstanbul'da toplanmış ve bu kongreye dünyanın dört bir yanından gelen kadınlar katılmıştır. Atatürk "Milletler arası İlk Kadın Kongresi" delegelerine şöyle seslenir:

"Türk kadınının dünya kadınlığına elini vererek, dünyanın barış ve güveni için çalışacağına emin olabilirsiniz."

---

7 Emel Doğramacı, "Siyasette Türk Kadını", **Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi'nin 75.Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara 1996, s.212.

8 **Milliyet Gazetesi**, 29.11.1928.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk, Türk kadınlarının hiçbir alanda erkeklerden ve Avrupalı kadınlardan geri kalmayacakları yolundaki inancını da şu sözleriyle belirtmiştir:

"Kadınlarımız için asıl mücadele alanı, asıl zafer kazanılması gereken alan biçim ve kılıkta başarıdan çok, ışıkla, bilgi ve kültürle, gerçek faziletle süslenip, donanmaktır. Ben muhterem hanımlarımızın Avrupa kadınlarının aşağısında kalmayacak, aksine pek çok yönden onların üstüne çıkacak şekilde ışıkla, bilgi ve kültürle donanacaklarından asla şüphe etmeyen ve buna kesinlikle emin olanlardanım."

Türk toplumunun gelişip yükselmesinde aile yapısının önemine inanan Atatürk, şöyle demektedir:

"Bu millet esas terbiyesini aileden almaktadır. Türk milleti öyle analara sahiptir ki her bir devrin büyük adamlarını bu analar yetiştirmiştir. Türk kadını daha büyük nesiller yetiştirmeye kabiliyetlidir."

Türk kadını, yüzyıllardır özlemini çektiği haklarına sahip olmada; en azimli, inançlı ve güçlü desteği Atatürk' ten almış ve çağdaş ülke kadınlarının önüne geçmiştir. Yapılan inkılâplarla Türk toplumunda kadın erkek eşitliği yolunda önemli adımlar atılmıştır. Türkiye'nin çağdaşlaşmasında ve kalkınmasında kadın erkek her ferdin katılımı sağlanmıştır. Ancak Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren süratle sağlanan bu hakları Türk kadınlarının tam anlamıyla kullandıkları söylenemez. Kullanılmayan bir hakkın kağıt üzerindeki varlığı ise hiçbir önem taşımamaktadır.

Türk kadını, Atatürk'ün kendilerine olan güvenine lâyık olabilmek için haklarını sonuna kadar kullanmalı ve Atatürk'ün emaneti olan Türkiye Cumhuriyetini O'nun istediği gibi ilelebet yaşatmak ve geleceğe güvenle bakabilmek için, erkeklerle el ele çalışarak O'nun gösterdiği ışıklı yolda ödün vermeden yürümelidir.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİNDE CUMHURİYETİN İLÂNI VE TARİHÎ ÖNEMİ*

Mukaddes ARSLAN**

Cumhuriyet etimolojik olarak, Arapça "cumhur" kelimesinden gelen halk, ahali, topluluk manalarına gelmektedir.[1] Cumhuriyet iktidarın millet topluluğuna ait olduğunu öngören devlet şekli demektir. Bir başka ifadeyle milletin egemenliğini kendi elinde tuttuğu ve bunu belirli süreler için seçtiği milletvekilleri vasıtasıyla kullandığı devlet biçimidir.[2] İngilizce karşılığı "the Republic", Fransızca karşılığı "la Republique" olan cumhuriyet, Lâtince kökeni "res Publica" olan kelimeden türemiş ve kamuya ait şey, kamu malı, devletin kamuya ait olması manasında kullanılmıştır.

Cumhuriyetin etimolojik anlamı olduğu gibi siyasî ve hukukî anlamları da bulunmaktadır. Dar anlamda cumhuriyet, devlet başkanının doğrudan doğruya veya dolaylı olarak halk tarafından belirli bir süre için seçilmesi esası, geniş anlamda ise egemenliğin bir topluluğa ait olması demektir. Dar anlamda ki cumhuriyet, bir devlet veya hükûmet şekli olarak ele alınmaktadır.

Cumhuriyet bir devlet veyahut hükûmet şekli olarak ta ortaya konmaktadır. Cumhuriyet Tarihimizde 1921 Anayasamızın 29 Ekim 1923'te yapı-

---

* Bu konferans, Atatürk Araştırma Merkezi adına 6 Kasım 2003 tarihinde Ankara Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Gazi Kız Öğrenci Yurdu'nda verilmiştir. Aynı konferans, 2 Aralık 2003 tarihinde Ankara Yüksek Öğrenim M.E.B.Tüfekçioğlu Özel Kız Öğrenci Yurdu'nda verilmiştir.

** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı.

1 Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara 1984, s. 177.

2 **Türkçe Sözlük**, AKDTYK Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1988, s.263.

Levent Sahverdi Arşivi

lan değişikliğinde "Cumhuriyet" bir hükûmet şekli olarak ifade edilmiş, ancak 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında bir devlet şekli olarak belirlenmiştir.

Siyasî olarak Cumhuriyet, hükümdarlık rejiminde olmayan devlet şeklidir. Cumhuriyet her türlü irs ve intikal yolunu ortadan kaldırmakta ve hükûmet işlerinin seçim yolu ile yapılmasını sağlamaktadır. Cumhuriyette işbaşına gelen idareciler, sınırlı bir süre için vazife alırlar.

Cumhuriyet bizzat halkın hükûmeti olup böyle bir hükûmette idare edenler halkın menfaatini göz önünde bulundurmak durumundadırlar. Cumhuriyette seçim esastır. Ancak seçimlerde sınırlı bir süre gözetilmiştir.

Veraset usulü ve kaydı hayat şartının kesinlikle kabul edilmediği bir sistem olan cumhuriyet, bunların yerine seçim ve tayin usulünü getirir. Devlet başkanının seçimle gelmiş olsa bile bütün ömrü boyunca görevde kalması kabul edilemez.

Demokrasi ile cumhuriyet birbirine yakın iki kavramdır. Demokrasi devletin en yüksekten en aşağıya kadar bütün basamaklarında halk idaresi egemenliğini kabul eder. Cumhuriyet ise demokrasinin en gelişmiş şeklidir.

Cumhuriyette kamu yararı düşüncesi, halkın kendi hür iradesini kullanması ve kendisini idare edecek insanları serbestçe bağımsız olarak seçmesi esastır. Dolayısıyla cumhuriyet, tek bir kişi veya zümrenin çıkarlarına değil, doğrudan doğruya kamu yararına dayanan ve bu esaslara göre yönetilen devlet şeklidir.[3]

Devlet yönetimi olarak kabul edilen cumhuriyette yasama, yürütme ve yargı güçlerinin birbirini denetlemesi, dengeli ve güçlü bir devlet yönetiminin kurulmasını sağlar. Cumhuriyet ve demokrasi bu şekilde güvence altına alınmış olur. Cumhuriyet ve demokrasiden herhangi birisinin varlığı, diğerinin de mutlak varlığını gerektirmeyebilir. Ancak ideal olan husus, bu iki kavramın bir arada bulunması ve kabul edilmesidir.[4]

---

3 Hamza Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 2-5.

4 Mustafa Albayrak, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyetinin Tarihsel Gelişimi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s. 12.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet, Osmanlıca "âmme idaresi", Türkçe "kamu yönetimi" karşılığıdır. Bu nedenle kamuculuk karşıtı olan bütün idareler monarşi, otokrasi ve oligarşi Cumhuriyetçiliğin de karşıtıdır.[5]

Cumhuriyet halkın idaresidir. Cumhuriyet siyasî rejim olarak, halka dayanan bir devlet şeklidir. Egemenliğin, iktidarın millete ait olduğu bir siyasî sistemdir.

Cumhuriyet hem devlet hem de hükûmet şeklidir. Cumhuriyet devlet şekli olarak egemenliğin bir kişi veyahut zümreye değil, bütün topluma, milletin tümüne ait olmasıdır. Hükûmet şekli olarak ise seçim ilkesinin benimsendiği, başta devlet başkanı olmak üzere devletin başlıca temel organlarında görevli kişilerin seçim ilkesine göre belirlendiği, kaydı hayat ve veraset sisteminin reddedildiği bir hükûmet şeklidir.[6]

Cumhuriyette idareciler, idare etme hak ve yetkisini idare edilen kitlelerden almaktadır. Cumhuriyet halk yönetimidir. Burada halk kendi yöneticilerini seçmekte ve denetlemektedir. Dolayısıyla halkın seçtiği idareciler, halkın temsilcileri olarak görev almaktadır. Cumhuriyet, halk egemenliği ile içi içe bir kavramdır. Cumhuriyet yönetimi halkın yönetimidir. Burada halkı oluşturan bireylerin tek tek istekleri söz konusudur.[7] Cumhuriyet başlıca iki şekilde uygulanmaktadır. Birincisi sınırlı bir süre için seçilen cumhurbaşkanının olması, ikinci şart ise cumhurbaşkanının atayacağı bir hükûmetin olmasıdır.

---

5 İsmail Hakkı Baltacıoğlu, **Atatürk, Yetişmesi, Kişiliği, Devrimleri**, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1973, s. 56.

6 Necat Tüzün, **Atatürk İlkelerinde Devletçilik-Cumhuriyetçilik**, Gazi Üniversitesi Yay., Ankara 1988, s. 10.

7 Neşe Çetinoğlu, "Cumhuriyet Kavramı ve Atatürk'ün Cumhuriyet Anlayışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** XII/36(Kasım 1996), s. 722; Cumhuriyet bir devlet şekli olarak ilk defa Romalılar tarafından ortaya konmuş ve uygulanmıştır. Romalılar devlet idaresini ağırlıklı olarak hukukî esaslara bağladılar. Batıda Platon'dan itibaren pek çok aydın, devlet şekilleri ve özellikle cumhuriyet idaresi üzerinde durmuştur. Cicero, J.Bodin, Machiavelli, A.de Lapradelle, Volter, Kant, Jellinek, Rousseau bu isimler arasındadır. Semih Yalçın, "Cumhuriyetin İlânında Emeği Geçenler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XV/44(Temmuz 1999), s. 567; Roma'da devlet karşısında ferde değer verilmiş, kurulan siyasî teşkilat içinde ferdin haklarını koruyan ilkelerin üstünlüğü sağlanmıştır. Devlet Roma'da hukukî ve siyasî bir düzenin ve teşkilâtın ifadesi olmuştur. Öte yandan eski Yunan sitelerinde uygulanan siyasî sistem demokrasi olarak tanımlanamaz ve modern manada bir cumhuriyet olarak tarif edilemez. Çünkü Yunan sitelerinde siyasî güç ve yetkiler sadece sınırlı bir topluluğa veyahut zümreye aitti. Yunan sitelerinde halkın egemenliği ve bireylerin eşitliği yoktur. H.Eroğlu, **a.g.e.**, s.5-6.

Levent Sahverdi Arşivi

Devlet yönetimi olan cumhuriyet ile, siyasî sistemi ifade eden demokrasi bir araya geldiklerinde, halk idaresi yönünde her ikisinin de aynı amacı taşımalarından dolayı bu iki kavram birbirlerini tamamlamakta ve ortaya çağdaş demokratik cumhuriyet çıkmaktadır.[8]

Cumhuriyet yönetiminde halkın üzerinde hiçbir otorite veyahut yetkili makam yoktur. Devlet gücü halkı oluşturan bireylerin elindedir. Yönetim ile ilgili her türlü yetki ve işlemin kaynağı halka dayanmaktadır. Cumhuriyet sadece halk topluluğunun egemen olduğu yerlerde varlığını hissettiren bir devlet biçimidir. Cumhuriyet idaresi ile insanca ve özgür bir hayatı seçen bireyler kendi iradeleri ile davranmaktadırlar.[9]

Cumhuriyet kavramı geniş manada ele alındığında demokrasi ortaya çıkmaktadır. Aslında her ikisi de halk idaresi manasındadır. Birbirini tamamlayan bu kavramlar aynı zamanda bir bütün oluşturmaktadırlar. Günümüzde en ideal yönetim biçimi olarak, cumhuriyet ve demokrasi beraberliğinin olması savunulmaktadır.

Cumhuriyet devlet şekli olarak hak, ödev ve esaslarıyla bir ilkeler bütünü olarak ifade edilmektedir. Ayrıca her cumhuriyet getirmiş olduğu hukukî düzen ile kendisini savunmakta kendi varlığını ve geleceğini güvence altına almaktadır. Hukukî yönden de cumhuriyet bir devlet düzenini veya şeklini ortaya koyar. Egemenlik halktadır ve devlet başkanının belirli bir soya bağlı olarak kalıtımla işbaşına gelmesi kabul edilemez.

Cumhuriyet en başta devlet başkanı olmak üzere siyasî iktidarın seçimle göreve geldiği bir hükûmet şeklidir. Cumhuriyeti hem hukuk devleti hem de demokratik siyasal düzen olarak genel anlamda demokratik hukuk devleti şeklinde ifade edebiliriz.

---

8 Cemal Avcı, "Atatürk ve Cumhuriyet", **Atatürk Konferansları -1999 Yılı Yurt İçi -**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 180; Platon'a göre "Demokraside fakirler zenginlere galebe çalmışlardır. Burada hürriyet tamdır. Canı istemeyen emirlere uymayabilir. Demokraside her şey mubahtır. Devlet hayatı bir anarşiden ibarettir."Platon bu sistemi eleştirirken Aristo ise "Demokrasilerde egemen olan halktır. Egemen iktidar hür insanlar elinde ise demokrasi vardır. Demokrasi ve oligarşi, zira aristokrasi bir oligarşi çeşidi olarak telâkki edilir ve cumhuriyet denilen şey demokrasiden başka bir şey değildir."demektedir. M. Albayrak, **a.g.e.**, s. 13.

9 Anıl Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet,** İş Bankası Yay., Ankara 1981, s. 8-9.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyette insan haklarına, hukukun genel ilkelerine ve kanunlara saygılı bir düzen vardır. Demokratik hukuk devleti ilkesi ve sosyal devlet ilkesi yönleriyle cumhuriyet, demokratik, sosyal hukuk devleti düzenidir. Hukuk devleti ilkesi, cumhuriyetin demokratik ve sosyal devlet olmasının güvencesi olarak kabul edilmektedir.[10]

Cumhuriyet kavramının bu şekilde genel açıklama ve tanımlamasını yaptıktan sonra, cumhuriyetin ilân edilmesinde ve yeni Türk devletinin kuruluş aşamalarında en etkin isim olan Atatürk'ü, cumhuriyet anlayışına yönlendiren ve kendisinde bu düşüncenin oluşmasını sağlayan nedenler ve olaylar üzerinde durmamız gerekiyor.

Atatürk gençliğinden itibaren cumhuriyet düşüncesine her zaman yakın olmuştur. Özellikle Fransız İnkılâbı ile ilgili eserlere ve fikirlere olan merakı ve bu yönde araştırmaları, kendisinde cumhuriyet fikrinin yerleşmesine sebebiyet vermiştir.

Harp Akademisi yıllarında hocası Osman Nizami Paşa ile olan konuşmalarında batı ölçülerinde yenilik ve yönetimden bahsetmektedir. "Paşa Hazretleri, garplı manadaki idareler de zamanla gelişmişlerdir. Bugün uyur gibi görünen milletimizin çok kabiliyeti ve cevheri vardır. Fakat bir inkılâp vukuunda bugün işbaşında olanlar yerlerini muhafaza etmeye kalkarlarsa o vakit buyurduğunuzu kabul etmek lâzım gelir. Yeni nesiller içerisinde her hususta itimada lâyık insanlar çıkacaktır." sözlerinde Mustafa Kemal'in batılı manada idarelere yakınlığı dikkat çekmektedir. [11]

1905'de topçu stajı için Şam'a gitmeden önce Beyrut'ta yaptığı bir konuşmada şunları söylemektedir: "Dava yıkılmak üzere olan imparatorluktan, önce bir Türk Devleti çıkarmaktır."[12]

Şam'da 1906'da Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kuran Mustafa Kemal, daha sonra bu cemiyetin bir şubesini Selânik şehrinde açmış, burada yaptığı bir konuşmada "İstibdada karşı bir ihtilâlle cevap vermek, köhnemiş çürük idareyi yıkmak ve milleti hâkim kılmak" ifadelerini kullanmıştır.

10 A. Çeçen, **a.g.e.**, s. 54-55.
11 Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İstanbul 1967, s. 36.
12 A. F. Cebesoy, **a.g.e.**, s.108.

Levent Şahverdi Arşivi

Milleti hâkim kılmanın en önemli dayanağı ise Atatürk'ün ifadesinde ismi açıkça belirtilmese de cumhuriyet düşüncesidir.

II. Meşrutiyet yıllarında ise "İnkılâbı ikmâl etmek lazımdır. Biz bunu yapabiliriz. Ben bunu yapacağım...Evet inkılâp yapacağız. Bugüne kadar yapılan inkılâp kâfi sayılmaz. Fazlasını yapacağız" demiştir.[13] Böylece meşrutiyetin de ötesinde ve daha ilerisinde bir inkılâp hareketinden bahisle görüşlerini açıkça ortaya koymuştur. Burada ifade edilen inkılâbın cumhuriyet düşüncesi olduğu bellidir.

Osmanlı Devletinde yapılan ıslahatlar, Mustafa Kemal'in inkılâp ve cumhuriyet yönündeki düşüncelerini tatminden uzak kalmıştır. 6 Temmuz 1918'de hatıra defterine yazdığı şu sözler anlamlıdır: "Benim elime büyük bir salâhiyet ve kudret geçerse ben sosyal hayatımızda arzu edilen inkılâbı bir anda bir darbe (coup) ile uygulayabileceğimi zannederim."[14]

Görüleceği üzere tahsil yılları ve gençliğinden itibaren Mustafa Kemal'de belirgin bir cumhuriyet düşüncesi mevcuttur. Ancak bu tabir başlangıçta adı telâffuz edilmeden bazı hassas cümlelerle ortaya konmuş, Millî Mücadele'nin her safhasında adım adım cumhuriyete doğru yol alınmıştır.

Atatürk'ün cumhuriyetin ilânındaki başarısında, kendisinde var olan ve içinde yıllarca yaşatmış olduğu cumhuriyet yönündeki duygu ve düşüncelerinin bu şekilde birinci derecede rolü olmuştur.

Diğer taraftan Anadolu'daki bazı millî hareketler ve gelişmeler, cumhuriyeti akla getirmesi açısından yabancı basının dikkatini çekmekteydi. Paris'te yayınlanan Fransız gazetelerinden Le Temps 24 Ağustos 1919 tarihli nüshasında "Mustafa Kemal geçen gün İstanbul'a çektiği bir telgrafta ulusal kuvvetlere karşı asker gönderilecek olursa Anadolu'da bağımsız cumhuriyet ilân edilecektir" haberine yer vermişti. İstanbul'da bulunan İn-

13 A.Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Ankara 1968, s.75; Mustafa Kemal daha sonra kendisine yöneltilen "Yapılacak bu işlerin içinde sen ne olacaksın?" sorusuna "Ben de bu sözleri o makamlara koyabilen olacağım." demiştir. ayn.yer; Mustafa Kemal'in Osmanlı Devletinin resmi devlet arşivlerinde ki dosyasında "cumhuriyetçi" kaydı bulunmaktaydı. Hamza Eroğlu, "Atatürk ve Cumhuriyet", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998, s. 20.

14 A.Afet İnan, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları**, Ankara 1983, s. 26.

Levent Şahverdi Arşivi

giliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck ise Dış işleri Bakanı Lord Curzon'a 17 Eylül 1919 tarihinde çektiği telgrafta "Türkiye'de ciddi bir kriz bulunduğunu yurdun işgali üzerine Erzurum'da başlayan Mustafa Kemal hareketinin gittikçe yayılma gösterdiğini ve bunun bağımsız bir Anadolu Cumhuriyetine doğru gelişme kaydettiği..."haberini vermekteydi.[15]

1919 yılına ait İngiliz belgelerinde Anadolu hareketinin bağımsız bir cumhuriyete doğru yol aldığı belirtilmekte, 22 Eylül 1919 tarihli The Times gazetesi ise Sivas Kongresi'nden "Sivas'ta ki Anadolu Cumhuriyeti" diye söz etmektedir. Aynı tarihlerde İstanbul'daki Osmanlı devlet yöneticilerinin bu yöndeki kaygıları da bilinmekteydi.[16]

Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında Türk milletine olan büyük güvenine ve gençliğinden itibaren içinde yaşattığı fikir ve ideallerine sımsıkı bağlıydı ve bu şekilde hareket etmekteydi. Samsun'a çıktıktan üç gün sonra Saraya bir telgraf çekmiş ve "Millet tek vücut olup egemenlik esasını ve Türklük duygusunu hedef tutmuştur" ifadelerini kullanmıştır. Mustafa Kemal daima milletin desteğini ve beraberliğini dile getirmiştir.

Amasya Genelgesi'nde "Milleti yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" denilerek bu cümlelerde dahi adı söylenmeyen "Cumhuriyet" ortaya konacaktır. Halk adına iş görmek, halk tarafından seçilmeyi gerektirdiğinden bunun adı millî irade olarak belirlenmiştir. Erzurum Kongresi öncesinde bu durum daha da belirgin bir hal alacak ve Mustafa Kemal yaptığı bir konuşmada "Arkadaşlar, tek önlem millî egemenliğe dayalı kayıtsız şartsız bağımsız bir Türk devleti teşkil etmek ve hedefe mutlaka ulaşmaktır"diyecektir.[17]

---

15 M.Albayrak, **a.g.e.,** s.54; ayrıca bkz. Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da**, Ankara 1959, s. 54.

16 Zeki Arıkan, "Cumhuriyetin İlânı ve İzmir Basını", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, I/3(Temmuz 1985), s. 959; Son Osmanlı Sadrazamlarından Ali Rıza Paşa bir konuşmasında Mustafa Kemal için "Cumhuriyet yapacaklar, cumhuriyet!" sözlerini sarf etmiştir. ayn. yer.

17 Atilla Kollu, "Mustafa Kemal ve Cumhuriyet", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIV/42(Kasım 1998), s. 1126-1127.

Levent Sahverdi Arşivi

Erzurum Kongresi sırasında Atatürk'ün Yaveri Mazhar Müfit Kansu ile arasında geçen bir konuşma mahiyeti itibariyle önem arz etmektedir. Bu konuşmada Mazhar Müfit Kansu'nun "Muvaffakiyet ve zafere ulaştığımız takdirde hükûmet şekli ne olacak. Bu hususta sarih bir şey söylemediniz?" şeklinde ki sualine Atatürk şu cevabı vermiştir: "Azizim Mazhar Müfit Bey, bu mesele hakkında şimdiden bir şey söylemek istemem. Hatta mevzubahis etmemek doğru olur. Bu bahsi münakaşa etmenin zamanı gelmemiştir. Gelince görüşürüz. Karar verilen her şeyin tatbiki için vakit ve zamanı beklemek ve o zamanın geldiğini bilmek lâzımdır. Şimdi sadece düşman tazyiki altında bulunan padişahı ve muhasım kuvvetlerin işgal ve istilâsına uğramış olan vatanımızı kurtarmak için çalıştığımızı ifade etmekte fayda vardır. Bugünün ve içinde bulunduğumuz şartların icabı budur."[18]

Erzurum Kongresi'nin hazırlık çalışmaları yapıldığı sıralarda Mazhar Müfit Kansu'nun bir kez daha Atatürk'e yönelttiği "Başarı sağlandığında hükûmet şekli ne olacak?" şeklindeki sualine Atatürk "Zaferden sonra şekl-i hükûmet Cumhuriyet olacaktır." demiştir.

Mazhar Müfit ve Süreyya Beylerle yaptığı bir görüşmede Atatürk'ün gizli kalması kaydıyla not ettirdiği şu sözler son derece anlamlıdır: "Zaferden sonra hükûmet şekli Cumhuriyet olacaktır. Bunu size daha önce de söylemiştim. Bu bir. İki: Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır. Üç: Tesettür kalkacaktır. Dört: Fes kalkacak, medenî milletler gibi şapka giyilecektir. Beş: Lâtin harfleri kabul edilecektir."[19]

Mustafa Kemal'in Millî Mücadele sırasındaki bu yaklaşımlarında, düşüncelerini uygulamaya koyması ve sonuçta başarıya ulaşmasında büyük bir dayanağının olması gerekmekteydi. Mustafa Kemal bunu bilmektedir. Bu dayanak ve en büyük güç elbette ki Türk Milleti idi.

Türk Milleti ise vatanının işgalini ve esareti kabul etmemekte, direnmekte, kendi Millî Mücadele gücünü ve hür iradesini ortaya koymaktadır.

---

18 Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, I, Ankara 1966, s. 30.

19 M.M.Kansu, **a.g.e.**, s. 72-74.

Levent Şahverdi Arşivi

Tabiî ki bütün bunlar basit bir halk hareketi ve her halkın duyabileceği sıradan düşünceler değildi.

"İşgalcilerin baskı ve uygulamalarını gören Türk insanı hak etmediği bu hareketlerin karşısına çıkmanın tarihsel bir görev olduğunun bilincine varmıştı. Millî Mücadele'nin bu ve benzeri nedenlerle bir halk hareketi olmadığını savunmak önemli bir gerçeği göz ardı etmekten başka bir davranış sayılamaz. Bu hareketin sıfatları bile onun niteliği ve amaçlarını anlatmak bakımından yeterlidir. Örneğin: Millî Mücadele, Millî İstiklâl Savaşı, İrade-i Milliye, Hâkimiyet-i Milliye, Misak-ı Millî, Heyet-i Milliye, Millî Meclis, Mücahede-i Millî vb. Böyle bir bağımsızlık savaşı sonrasında kurulan yönetimin adının da Cumhuriyet olmasını yadsımamak gerekir." [20]

19 Mayıs 1919'dan önceki devre, cumhuriyet açısından Mustafa Kemal Paşa ile yakından ilgilidir. Ancak cumhuriyet fikri açıkça dile getirilememektedir. "Atatürk kendi iç düşüncelerini birkaç yakın dostundan başkasına açıklamamıştı. Dışarıya, padişahlığın kaldırılmasını, Anadolu İnkılâbı çoktan bir olup bitti olduktan sonra bile hiç düşünmediği sanısını veriyordu."[21]

Atatürk'ün Samsun'a çıkmasından sonra cumhuriyet hakkındaki fikir ve icraatları daha belirgin bir daireye girmiştir. Ancak bu fikirlerin "Millî Egemenlik" olarak dile getirildiğini görmekteyiz.

Millî egemenlik ilkesi ve düşüncesi ise Amasya Genelgesi'nde, Erzurum ve Sivas Kongreleri'ndeki kararlarda dikkatimizi çekmektedir. Millî egemenliğin sadece Türk Milletine ait olduğunu belirten Atatürk, Anadolu'da başlayan Millî Mücadele hareketinde bu düşüncenin gerçekleşmesi yolunda büyük çaba sarf etmiştir.

22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi'nde geçen "Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir. Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" ifadesi açıkça millî egemenlik ve daha da ilerisinde cumhuriyete doğru giden yolda atılan adımlardan birisini teşkil edecektir.

---

20 M. Albayrak, **a.g.e.**, s. 55.

21 Gotthard Jaschke, **Türkiye Cumhuriyetinin Kurucusu Atatürk**, Ankara 1967, s. 556.

Levent Şahverdi Arşivi

Prof. Dr. Yavuz Abadan'a göre Amasya Genelgesi, "İnkılâp idaresinin ilk hukukî ifadesi olarak millî hareketin ve millî hareketlerle başlayan hukukî tanzim faaliyetlerinin başlangıcıdır."[22] "Milletin hakikî vaziyetini ortaya koymak, haklı sesini dünyaya duyurmak ve bu önemli görevi gerçekleştirmek için de her türlü baskı ve tesirden uzak millî bir heyetin kurulması, Sivas'ta millî bir kongrenin bir an önce toplanması" gerekli görülmüştü. Bu kararlarda millet egemenliğine dayanacak bir yönetime doğru gidildiğinin işaretleri bulunmaktaydı. [23]

"Anadolu İhtilâli Bildirisi" olarak ta tanımlanan bu genelgede[24], millet egemenliğine ve millî bağımsızlığa yer verilmekte, millî egemenlik esasına dayanan hükûmet düşüncesi ilk defa ortaya atılmaktaydı.

Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'e göre, millî irade esasına dayanan hükûmet düşüncesinin ilk dayanağı Amasya Genelgesi'dir. Yine Prof. Başgil'e göre, "İstiklâl Harbinin devamı müddetince memleketin manevî kuvvet ve mukavemetinin yegâne kaynağı ve yeni Türk devletinin temeli Türk Milletinin hayatîliğine ve ebedîliğine olan imanıdır."[25]

Amasya Genelgesi'nde yer alan "Millî Egemenlik" ilkesi, daha sonraki tarihlerde yapılacak olan Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarına da etki edecektir. Türk Milletinin kendi egemenliğini eline alması yönünde yapılan bir davet niteliğinde olan bu genelge, Türk milletinin kendi kaderini çizmesi doğrultusunda artık yeni bir yönetimin, Cumhuriyetin ilk işaretlerini vermekteydi denilebilir.

23 Temmuz- 7 Ağustos 1919 tarihli Erzurum Kongresi'nde "Kuvây-ı Millîyeyi âmil ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır" şeklinde geçen ifadeler ve Atatürk'ün Yaveri Mazhar Müfit Kansu'nun hatıralarındaki notlar, Erzurum Kongresi'nde Cumhuriyete doğru adım adım yaklaşıldığını göstermekteydi.

---

22 M. Albayrak, **a.g.e.**, s. 51.

23 **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı**, haz. Hüseyin Tosun, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2003, s. 162-163.

24 Sebahattin Selek, **Anadolu İhtilâli**, I, İstanbul 1987, s. 263.

25 Hamza Eroğlu, **Atatürk ve Milli Egemenlik**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2. bs., Ankara 1998, s.20.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşanın Yaveri Mazhar Müfit Kansu'ya kongre öncesinde söylediği "Zaferden sonra şekli hükûmet Cumhuriyet olacaktır" sözleri, bir anlamda cumhuriyetin ilânına doğru giden yolda mesafeler alınmak istendiğini ortaya koyan işaretlerdi.

Kongrede geçen "Kuvay-ı milliyeyi âmil, irade-i milliyeyi hâkim kılmak esastır" ifadesi millî egemenlik ve daha sonra dile getirilecek olan cumhuriyet kavramında açıkça her şeyi ortaya koymaktaydı. Erzurum Kongresi'nde aslında Amasya Genelgesi kararlarının daha bir açık ve gerçek zemine oturtulması sağlanmıştı.

Kongreden sonra dokuz kişiden oluşan bir Temsil Heyeti kurularak başkanlığına Mustafa Kemal Paşa getirilmiştir. Kongrenin en önemli amacı vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığının sağlanması yönündeydi. Kongre kararları aynı zamanda Millî Mücadele'nin esaslarını da ortaya koymakta ve bu arada Misak-ı Millî'nin temellerini atmaktaydı.[26]

Erzurum Kongresi, genel amaçları, toplanışı ve özellikleri açısından mahallî bir kongre hüviyetinde olmasına rağmen, kongrede alınan kararlar bütün vatan ile ilgiliydi ve milletin bütününü ilgilendiren bir program niteliğindeydi.

Burada tam bağımsızlık gündeme getirilerek bir devletin hâkimiyetine girmek demek olan manda ve himayenin reddi açıklanmaktaydı. Bu yönüyle kongre, Anadolu'da kurulacak yeni bir devletin habercisi olmaktaydı.

Erzurum Kongresi'nde millî irade ve millî egemenlik yönünde, milletin iradesiyle oluşan ve Kuvay-ı Milliye adını taşıyan kuruluşların vatanın ve milletin kaderinde söz sahibi olduğunun altı çizilmekteydi.[27]

Erzurum Kongresi Mondros Mütarekesi ile Anadolu topraklarından atılmak istenen Türk Milletinin millî bağımsızlığını ve haysiyetini koruma esaslarının belirlendiği, sivil ve bölgesel bir halk hareketinin millî bir direnişe dönüştüğü, imparatorluktan millî devlete geçiş yolunda önemli ka-

26 Yücel Özkaya, "Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da", **Milli Mücadele Tarihi-Makaleler**-, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002, s. 156-157.

27 **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, haz. Durmuş Yalçın vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s.173.

Levent Sahverdi Arşivi

rarların alındığı, Misak-ı Millî sınırlarının çizildiği yerdir. İtilâf Devletlerinden özellikle İngilizleri "Erzurum'da Cumhuriyet ilân ediliyor" mahiyetinde endişeye sevk eden kararlarla dikkatimizi çeken Erzurum Kongresi'nde, yeni Türk devletinin ve Cumhuriyetin temelleri atılmıştır.[28]

Erzurum Kongresi ileride kurulacak olan devletin şekli ve mahiyeti açısından büyük önem taşımaktaydı. Kongre kararlarının, cumhuriyete doğru gidilen yolda özellikle ulus-devlet sürecine önemli etkileri ve katkıları olmuştur.

Devletlerin nitelik ve yönetim şekilleri farklı dahi olsa bütün devletlerde geçerli olan üç temel unsur şu şekilde sıralanmaktadır: 1. Ülke, yurt, vatan adı verilen sınırları belirli toprak parçası, 2. Millet, ulus, halk, ahali denilen insan topluluğu, 3. Egemenlik olarak ta tanımlanan devlet otoritesi ve gücü. Ulus-devlet denildiğinde bütün bu ögelerin amaçları ve faaliyetlerinin millî özellikler taşıması düşünülmelidir. "Ulus-devlet fiziksel ögesi olan ülke, insanî öge olan halk, siyasal ve hukuksal öge olan egemenlik açısından ulusal olan devlettir. Bir ulus-devlette her türlü etkinlik ulusal çıkarlar doğrultusundadır ve ulusal bağımsızlık ile ulusal egemenlik esastır."[29]

Bütün bu unsurlar dikkate alındığında yeni Türk devleti açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirilen Erzurum Kongresi'nde, ulus-devlet olabilme kuralları çerçevesinde düşünülen vatan- bu vatan üzerinde bağımsız olarak yaşayan millet- bu milletten güç alan bir egemenlik anlayışı ve devlet otoritesi açıkça görülebilmektedir. "Kuvây-ı Millîyeyi âmil ve irade-i milliyeyi hâkim kılmak" şeklinde geçen hükümde de devletin millî egemenlik unsuru ön plâna geçmiştir.[30]

---

28 Sinever Esin Derinsu Dayı, "Sempozyum Açış Konuşması", **23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum I. Uluslar Arası Sempozyumu** (23-25 Temmuz 2002 Erzurum), haz. Y.Aslan-S.Gökçen, Ankara 2003, s. XXX-XXXI.

29 Temuçin F. Ertan, "Erzurum Kongresi Kararlarının Ulus-Devlet Sürecine Etkisi", **23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum 1. Uluslar Arası Sempozyumu**, Ankara 2003, s. 365.

30 T.F.Ertan, **a.g.m.**, s.368; ayrıca bkz. Günay Çağlar, "Atatürk Milli Mücadele, Milli Devlet, Birlik ve Beraberlik, Atatürk ve Erzurum Kongresi", **Atatürk Haftası Armağanı**, 10 Kasım 2000; Mahmut Goloğlu, **Erzurum Kongresi**, Ankara 1968.

Levent Şahverdi Arşivi

Erzurum Kongresi'nde millet egemenliğinin değeri ortaya konmuştur. Millî birlik ve beraberlik sağlanmaya çalışılırken bir yandan da millî sınırlar içinde vatan bütünlüğü dile getirilmiş, Misak-ı Millînin ilk tohumları burada atılmıştır.

Atatürk 24 Nisan 1920'de TBMM'nde yaptığı konuşmada Erzurum Kongresi kararlarından bahsederken bu kongrenin millî sınırlar dahilinde idarenin millî egemenliğe dayandığını şu şekilde ifade etmekteydi: "Erzurum Kongresi'nin milliyet esasından birisi işbu hududu millî dahilindeki idarenin hâkimiyeti milliye esasatına müstenit olmasıdır."[31]

4-11 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi'nde, Erzurum Kongresi kararları genişletilerek vatan müdafaası ve Misak-ı Millînin esasları kabul edilmişti. Manda fikri tamamen ret olunmuş, cemiyetler tek bir isim altında toplanmış ve burada alınan kararlar sadece doğu yörelerimiz için değil, bütün vatanı kapsar hale getirilmiştir.[32] Millî güçlerin etkinliği ve millî egemenliğin üstün kılınması hükmüne sadık kalınmıştır. Yabancı basında da Sivas Kongresi sonrası Anadolu'da başlayan millî hareketin ciddiye alınması gereği özellikle belirtilmekte ve bu mücadelede millî bir program uygulandığından söz edilmekteydi.[33]

Fransa'nın en tanınmış gazetelerinden Le Temps'in, 24 Ağustos 1919 tarihli nüshasında Anadolu'da bağımsız bir cumhuriyet ilân edileceğine dair verdiği haber dikkat çekmekteydi. Sivas Kongresi sonrasında İngiliz Amirali Sir John de Robeck'in 17 Eylül 1919 tarihinde Dış İşleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği raporda Anadolu'da ortaya çıkan millî hareketten bahisle bunun aslında bağımsız bir cumhuriyetin kurulmasına doğru gelişme kaydettiği haberi verilmekteydi. Chicago Daily News gazetesinin 25 Ekim 1919 tarihli nüshasındaysa Sivas Kongresi haberlerine yer veriliyor ve Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Anadolu Savaşı bir devrim olarak nitelendiriliyordu.[34]

---

31 H.Eroğlu, **Atatürk ve Milli Egemenlik**, s. 21.

32 Y.Özkaya, **a.g.m.**, s.158; ayrıca bkz. Kemal Arıburnu, **Sivas Kongresi Samsundan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997; Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Ankara 1969.

33 İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını**, Ankara 1981, s. 98.

34 M. Albayrak, **a.g.e.**, s. 54; ayrıca bkz. Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), I**, Ankara 1973; Enver Ziya Karal, **Atatürk ve Devrim (Konferans ve Makaleler 1935-1978),** Ankara 1998.

Levent Sahverdi Arşivi

Millî egemenliğin hâkim kılınmasında Sivas Kongresi'nin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar burada da aynen kabul edilmiştir. Burada Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin tesisi ve ayrıca Heyet-i Temsiliye'nin oluşturulması ile ilk defa bütün ülke hakkında yetki sahibi bir millî teşkilat ve gerektiğinde hükûmet görevini de üstlenebilecek bir yürütme organı teşkil edilmiştir.

Öte yandan yeni bir devlet ile beraber Cumhuriyet Halk Fırkası'nın burada filizlendiği düşünülmekte, Sivas Kongresi bu fırkanın 1. Kurultayı olarak kabul edilmekteydi.

Sivas'ta Türk milletini Kongrede seçilen Heyetin temsil edeceği hususunda genel kanaat ortaya konmuş, Heyet-i Temsiliye ise gelişen hadiselerde etkin bir baskı grubu olduğunu göstermiştir. Sivas'taki gelişmeler, halkın söz sahibi olduğu bir dönemi başlatması açısında önemlidir.

Mustafa Kemal 3 Ekim 1919'da Sadrazam Ali Rıza Paşaya gönderdiği telgrafta "Millet meşru olan haklarını tanıtmak ve mukadderatını ehliyetli ve güvenilir ellerde görmek hususunda kesin kararlar verdi ve gereğini yaptı. Düzenli bir teşkilâtı bulunan Kuvây-ı Milliye milletin iradesini tam olarak gösterme ve ispat etme kudretini elde etti..." ifadelerini kullanmaktadır.

Bu şekilde millî hâkimiyetin tesisi yönünde gösterilen kararlılık kısa sürede önemli sonuçlar ortaya koymuştur. Demokratik kurallara uygun ve meşru zeminde verilen mücadelede seçimler, millî meclis, millî hâkimiyet gibi kavramlar, yeni devletin kurulması aşamalarında büyük önem kazanmıştır.[35] Bundan sonra artık Millî Mücadele hareketi hız kazanacak ve yaşanılan her hadisede cumhuriyetin belirtileri görülmeye başlanacaktır.

Bu arada Erzurum ve Sivas Kongreleri'nden Türk tarihinin ilk teşkilâtlanmış halk hareketleri olarak bahsedilmekte[36], burada alınan kararlar ile millî irade ve millî egemenliğe dayanan bir idare düşüncesinin doğduğu,

35 Salim Cöhce, "Milli Hâkimiyetin Tesisinde Sivas Kongresi'nin Önemi", **Sivas Kongresi 1. Uluslar Arası Sempozyumu (2-4 Eylül 2002 Sivas)**, Ankara 2003, s. 268-271.

36 Bülent Nuri Esen, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara 1968, s. 51.

Levent Şahverdi Arşivi

ancak bu düşüncenin gerçekleştirilmesi yönünde henüz bir teşkilât ve organın bulunmadığı belirtilmektedir.[37]

Diğer taraftan Sivas Kongresi sonrasında Damat Ferit Paşa Hükûmeti istifa etmiş ve yeni kurulan Ali Rıza Paşa Hükûmeti ise 20- 22 Ekim 1919 tarihlerinde imzalanan Amasya Protokolü ile Anadolu'daki millî teşkilâtı tanımış, bütün ülkede seçimlerin yapılmasına razı olmuştur.

Bu şekilde seçilen milletvekilleri işgal altındaki İstanbul'da son Osmanlı Mebusan Meclisi'ni oluşturmuşlardır. 12 Ocak 1920'de toplanan Osmanlı Mebusan Meclisi, Misakı millî'yi hazırlayarak 28 Ocak 1920'de kabul etmiş, 16 Mart 1920'de ise İstanbul'un işgali üzerine dağılmıştır.

Misak-ı Millî kararları demokrasi açısından milletin kararı ve Türkiye Cumhuriyeti Devletinin temel siyasasının en önemli unsurlarından birisi idi. Ancak İstanbul'un işgali neticesinde, irade-i milliyenin artık bu şartlarda tecelli edemeyeceği görülecekti.[38] Bütün bunlara rağmen Anadolu'da başlayan Millî Mücadele hareketi, özellikle ilerleyen günlerde millet egemenliği ve bağımsızlığı yönünde yeni gelişmelere sahne olacaktır.

27 Aralık 1919'da Atatürk ve Heyet-i Temsiliye üyeleri Ankara'ya gelmişler, büyük coşku ile karşılanmışlar, millî kongreler sonrasında âdeta yeni bir millî bağımsızlık ve egemenlik hareketi ortaya koymuşlardır.

Atatürk, Ankara'ya geldikten sonra yaptığı bir konuşmada "Teşkilâtımızda Kuvay-ı Milliyenin âmil ve irade-i milliyenin hâkim olması esası kabul edilmiştir. Bugün bütün cihanın milletleri yalnız bir hâkimiyet tanırlar: Millet hâkimiyeti" diyerek Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarında temel dayanak olan millet egemenliğini açıkça ifade etmiştir. Yeni meclisin açılmasından ve yeni Türk devletinin kurulmasından önce Atatürk'ün sahip olduğu düşünceler görüleceği üzere bu şekilde tamamen millî egemenlik dairesindeydi.

Atatürk işgal altındaki topraklarda değil, Ankara'da millî bir meclisin kurulması, millî irade ve millî egemenliğin bu mecliste gerçekleştirilmesi-

37 H.Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s.40.
38 S.Cöhce, **a.g.m.**, s. 273.

Levent Sahverdi Arşivi

ne karar vermişti. Böyle bir meclis millet iradesine dayanabilir ve millî egemenliği sağlayabilirdi.[39]

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un işgalinden üç gün sonra 19 Mart 1920'de Temsil Heyeti adına bütün mülkî ve askerî yetkililere gönderdiği genelgede "Olağanüstü yetkilere sahip" bir meclisin toplanmasını[40], seçimlerin yapılarak on beş gün içinde millet vekillerinin Ankara'da bulunmalarını istemiştir.[41]

Vilâyetlere, Bağımsız Sancaklara ve Kolordu Komutanlarına gönderilen bu genelge ile padişaha ait bir yetki ilk defa resmen ve fiilen kullanılmaktaydı. İlerleyen tarihlerde TBMM, Osmanlı Anayasasına ve seçim kanununa aykırı şekilde toplanacak ve çalışmalarını sürdürecekti.[42]

19 Mart Genelgesi'nde milletin sahipsiz olmadığı, bir gün kendi haklarına tekrar kavuşabileceği ve kendisini yönetecek kurumları tekrar kurabileceği inancı vardı. Millî egemenliğin tesisi yönünde atılan en önemli adımlardan birisi de bu genelgeydi. Milletin sesine kulak verileceği ve millet iradesi ile seçimlerin yapılacağı, milletin seçtiği kişilerden oluşan meclisin toplanma gereği üzerinde durulmaktaydı.

Ankara'da olağanüstü yetkiler taşıyan (Salâhiyet-i Fevkalâde-i Hâiz) bir meclisin toplanmak istenmesinde, yeni bir devletin kurulması ve Cumhuriyetin ilânı ile ilgili olarak büyük bir kararlılık ve cesaret ortaya konmuştur. Ancak burada temel dayanağın bizzat Türk milleti olduğu unutulmamalıdır.

Öte yandan yeni seçimlerin yapılması ve yeni meclis üyelerinin belirlenmesi kararında, vatan bağımsızlığının sağlanması ve aynı zamanda millî iradenin tecellisi yönünde ki düşünceler de gözler önüne serilmekteydi.

21 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa tarafından Heyet-i Temsiliye adına yayınlanan genelge, 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılacak olan meclisin tören programını bildirmekte[43], 22 Nisan 1920 tarihli genelgede ise

39 H.Eroğlu, **Atatürk ve Milli Egemenlik**, s. 22.

40 Hamza Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, İstanbul 1982, s. 202; Mümtaz Soysal, **Anayasaya Giriş**, Ankara 1969, s. 155.

41 **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, s. 190.

42 Dursun Ali Akbulut, "Türkiye'de Parlamento", **Parlamento,** Türk Parlamenterler Birliği Yay., S.188 (Haziran 2000), s. 25.

43 Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927),** Bugünkü Dille Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 294-295.

Levent Şahverdi Arşivi

"Tanrı'nın lütfuyla Nisan'ın 23'ncü Cuma günü Büyük Millet Meclisi açılarak çalışmaya başlayacağından, o günden itibaren askerî ve sivil bütün makamlarla bütün milletin tek merciinin Büyük Millet Meclisi olacağı bilgilerinize sunulur"denmekteydi.[44]

Bu genelgelerde, Mustafa Kemal Paşa tarafından millî iradenin çok kısa sürede bir an önce tesis edilmesi yönünde atılan ilk adımlar açık bir şekilde görülebilmektedir. 19 Mart 1920 Genelgesi'nin hemen ardından gündeme gelen 21 ve 22 Nisan Genelgeleri, Mustafa Kemal Paşanın millî egemenliğin tesisi ve ileride kuracağı yeni devletin sistemi yani Cumhuriyetin ilânı konusundaki akılcılığını ve zamanlama açısından neticeye varma yönündeki stratejilerinin doğruluğunu ortaya koymaktadır.

22 Nisan Genelgesi'nde meclisin açılıp çalışmalara başlamasından sonra bütün askerî ve sivil makamların ve bütün milletin başvuru yerinin meclis olacağı bildirilirken[45], bu genelge TBMM'ni başvurulacak tek yetkili makam kılmakta[46], millet adına egemenliği kullanacak olan makamı açıkça belirtmekteydi.[47]

23 Nisan 1920 tarihi millî iradenin gerçekleştiği ve uygulamaya konulduğu ilk önemli tarihtir. Bu tarihte Birinci TBMM açılacak ve kurulacak olan yeni devletin ve yeni sistemin ilk siyasî organı olacaktır. Birinci Meclis seçimle göreve gelen milletvekillerinden oluştuğu için doğrudan doğruya millet iradesini gerçekleştirecek ve milletin tek ve gerçek sesi olarak üzerine düşeni yerine getirecekti.

Meclisin açılışından itibaren vatanın ve milletin bağımsızlığına giden yolda, aynı zamanda devletleşmeye ve yeni bir devlet sistemine doğru yol alınmaktaydı. Adı ilk başlarda söylenmese dahi bu yol Cumhuriyete giden yoldu.

Atatürk 24 Nisan 1920'de TBMM Başkanı seçildikten sonra mecliste yaptığı teşekkür konuşmasında, askerî ve siyasî hayatının bütün dönemle-

---

44 **Nutuk,** s. 295.

45 İhsan Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Düşünsel Yapısı (1920-1923),** Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 1985, s. 53.

46 **İslâm Ans.,** I , "Atatürk", s. 744.

47 H. Eroğlu, **Atatürk ve Milli Egemenlik**, s. 23.

Levent Sahverdi Arşivi

rinde hareket noktasının millet iradesine dayandığını belirterek "İşte bu lüzum ve zaruret dolayısıyla millî egemenliğin her şeyden önce tecellisi maksadıyl yüce meclisiniz olağanüstü yetkilerle toplanmıştır"[48]demektedir.

Meclis 23 Nisan 1920'de I sayılı kararında adını TBMM olarak kabul edecek ve kendi kuruluşunu düzenleyecektir.[49] 24 Nisan 1920'de ise Mustafa Kemal Paşa meclise verdiği bir önergede, hükûmetin kurulmasının gerekli olduğunu belirtecek ve ileride daha da kök salacak olan millî egemenliğin ve cumhuriyetin işaretleri açısından şu görüşlere yer verecektir:

"1. Hükûmetin kurulması zarurîdir.

2. Geçici olarak bir hükûmet başkanı seçmek veya Padişaha bir vekil tanımak mümkün değildir.

3. Mecliste yoğunlaşan millî iradenin doğrudan doğruya vatanın mukadderatına el koymuş olduğunu kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin üzerinde bir kuvvet yoktur.

4. Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde toplar.

Meclisten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir heyet hükûmet işlerine bakar. Meclis başkanı bu heyetin de başkanıdır.

Not: Padişah ve Halife baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman meclisin düzenleyeceği kanunî esaslar çerçevesinde durumunu alır.

Efendiler! Bu ilkelere dayanan bir hükûmetin niteliği kolaylıkla anlaşılabilir. Böyle bir hükûmet millî hâkimiyet temeline dayanan halk hükûmetidir. Cumhuriyettir."[50]

Mustafa Kemal Paşa bu önergede bir hükûmet kurulması gereği üzerinde dururken, TBMM'nin üzerinde bir kuvvet olmadığını, Meclisin yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde topladığını ve bu ilkelere dayanan bir hükûmetin millî egemenlik ilkesine dayanan bir halk hükûmeti yani "Cumhuriyet"olduğunu açıkça ifade etmektedir.

---

48 Abdurrahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk-Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi Hayatı ve Eseri-,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002, s. 172.

49 **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, s. 194.

50 **Nutuk**, s. 300; A.Çaycı, **a.g.e.**, s. 173-174.

Levent Şahverdi Arşivi

TBMM bu önergeyi aynen kabul etmiş ve yeni kurulan devletin geçici ilk Anayasasını da böylece tespit etmiştir. Asıl önemli olan ve burada ifade edilmek istenen, en son cümlede de görüleceği üzere cumhuriyetin dile getirilmesidir. Cumhuriyetin ilân ediliş tarihi olan 1923 yılından tam üç yıl önce sarf edilen bu sözler, elbette ki ileriye dönük olan idealist ve köklü düşüncelerdi.

Mecliste aynı gün, TBMM Başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçilmiş, 25 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşanın başkanlığında olmak üzere 7 kişilik "Geçici İcra Heyeti" yine meclis tarafından seçilerek göreve getirilmiştir. 3 Mayıs 1920'de ise TBMM, 11 kişilik ilk "İcra Vekilleri Heyeti"ni seçmiştir.

Ankara'da artık yeni bir meclis ve yeni bir hükûmetin varlığı dikkat çekmektedir. Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa hem Meclis Başkanı hem de Hükûmet Başkanıdır. Bu tarihten itibaren "TBMM Hükûmeti" kurulmuş ve "Meclis Hükûmeti" sistemine geçilmiştir. Vekiller Heyeti/Bakanlar seçimle göreve getirilmişlerdir.

İcra Vekilleri Heyeti meclise bağlı bir Heyet-i Temsiliye olarak düşünülmekte ve meclis ise büyük bir Sivas Kongresi olarak değerlendirilmektedir.[51] Öte yandan "Vekil" deyimi ile ayrı, özel ve hukukî bir durum ortaya konulmaktaydı. Yürütme gücünü kullanacak olanlar meclis adına onun birer vekili durumundaydılar.[52]

4 Mayıs 1920'de hükûmet üyelerinin seçimi tamamlanmış, 9 Mayıs 1920'de ise hükûmet programı meclise sunularak , meclis tarafından kabul edilmiş, Türk tarihinde yeni bir dönem başlamıştır.

Cumhuriyetin temel kaidelerinden olan seçim usulü ve halkın iradesine başvurulması, bu iradenin meclise yansıması, cumhuriyetin ilânı ve millî iradenin tecellisi açısından son derece önemliydi. Üstelik daha cumhuriyet ilân edilmeden önce bu uygulamalara yer verilmesi, cumhuriyet yolunda ne kadar bilinçli ve akıllı hareket edildiğinin işaretleriydi.

51 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)**, İstanbul 1952, s. 528.
52 M. Soysal, **a.g.e.**, s. 157.

Levent Sahverdi Arşivi

Hâkim olan gücün millet iradesiyle oluşan meclis olduğunu ifade eden Mustafa Kemal Paşa, TBMM Hükûmeti ile ilgili olarak yaptığı bir konuşmada "Bu yeni hükûmet millet tarafından görevlendirilmiş ve aynı zamanda hem yasama kuvvetine hem de yürütme kuvvetine sahip milletvekillerinden oluşur... Hakikatte hâkim olan ve her şeyi idare eden merci Millet Meclisidir."[53] "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti bir halk hükûmetidir. Memleket menfaatlerine ait hususlarda millet fertleriyle hükûmet arasında vazife itibariyle iştirak vardır"[54] demektedir.

Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'na göre Mustafa Kemal Paşanın 24 Nisan 1920 tarihli önergesinin mecliste kabul edilmesiyle TBMM, millet işlerine doğrudan doğruya el koymuş ve hukukî yönden millî egemenlik kurulmuştur. Prof. Velidedeoğlu'nun tespitleri şu şekilde devam etmektedir: "İşte bu olay Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk tarihsel ve yasal aşamasıdır. O gün adı söylenmeyen ve biçimi bakımından ulusal egemenliğe dayanan Cumhuriyet niteliği taşıyan yeni bir devlet kurulmuş oluyordu... Böylece parlâmentosu, başkanı ve geçici hükûmeti ile ulusal egemenliğe dayanan ve Cumhuriyet niteliği taşıyan yeni bir devletin temeli 23, 24, 25 Nisan günleri atılmış bulunuyordu."[55]

TBMM 20 Ocak 1921'de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu kabul etti. Bu ilk Anayasada kuvvetler birliği ilkesi ve meclis hükûmeti sistemi benimsenmiş, egemenliğin hanedana değil, millete ait olduğu kabul edilmiştir. İlk Anayasa, millî egemenliği esas alan ve vatanın kaderine millî egemenliğin tek temsilcisi olan millet meclisinin el koymasını mümkün kılan bir siyasî ve hukukî belge olarak tarihimize geçmiştir.

Anayasaya göre bütün kuvvet ve yetkilerin kaynağı millet iradesi olup, millî iradeyi millet adına temsil yetkisi ise TBMM'ne aittir. Meclis yasama ve yürütme yetkilerine sahiptir. İlk Anayasa ile başkansız bir cumhuriyet kurulmuş, millî irade tek bir merkezde toplanmıştır. Ayrıca bir devlet

53 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, III, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997, s. 72.

54 Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s. 38.

55 H. Eroğlu, **Atatürk ve Milli Egemenlik**, s. 25.

Levent Şahverdi Arşivi

başkanı olmadığı için meclis başkanı, devlet başkanı görevini de üstlenmiştir.

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndaki ilk üç maddeyi, devletin ileride kurulacak olan siyasî sistemi ile ilgili olduğu için aynen buraya alıyoruz:

1. Hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.

2. İcra kudreti ve teşrîî salâhiyeti milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder.

3. Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve hükûmeti "Büyük Millet Meclisi Hükûmeti" unvanını taşır.

Anayasanın birinci maddesinde yer alan "egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu hükmü yeni kurulan devletin siyasî rejiminin temel dayanağı olmaktadır. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'e göre "Hâkimiyet bilâ kayıt ve şart milletindir umdesinin vaz' eden 1921 Kanunu, bu umde ile Kanun-i Esasi'nin Halife-Sultan ile temsil ettiği kuvveti inkâr etmiş, Reissiz bir Cumhuriyet kurmuş, meclis tarafından kullanılmak üzere efkâr ve ifadelerden ibaret tek bir kuvvet ve salâhiyet tanınmıştır." Anayasanın üçüncü maddesinde geçen "Türkiye Devleti" ifadesi ile de, İstanbul'dan ayrı bir devletin kuruluşu resmen bir kamu hukuku metni olarak ilân edilmekteydi.[56]

Anayasanın birinci maddesinde "Millî Egemenlik" hakkı millete verilirken, ikinci maddesinde "Kuvvetler Birliği" ilkesi kabul edilmiş, üçüncü madde ile de "Meclis Hükûmeti" sistemi açıkça ifade edilmiştir. Bütün bu gelişmeler devlet sisteminin adını koymaya yönelikti. Bu ad ise kuşkusuz "Cumhuriyet"ten başka bir şey değildi.

Cumhuriyete doğru giden yolda TBMM tarafından pek çok kararlar alınmıştı. Bu yönde atılan adımları şu şekilde sıralayabiliriz:

---

56 H. Eroğlu, **Atatürk ve Milli Egemenlik**, s. 29-31; geniş bilgi için ayrıca bkz. Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1992; Atatürk Türkiye Cumhuriyetinin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun, en asrî hâkimiyet-i milliye esaslarını ve hükümlerini ihtiva ettiğini bildirmiş ve "Daima hatırda tutmak için birkaç maddesini bir arada aynen tekrar edelim" diyerek bu maddeleri bizzat kendi el yazısıyla yazmıştır. bkz. A. Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 501-503, bkz. Ek 1a-1b-1c.

Levent Sahverdi Arşivi

1. TBMM'de 23 Nisan 1920'de Sinop Milletvekili Şerif Bey tarafından okunan ve Atatürk tarafından kaleme alınan açılış konuşmasında "Milletimizin içte ve dışta bağımsız olarak kendi kaderinin sorumluluğunu doğrudan doğruya üzerine alıp kendisini yönetmeye başladığını bütün dünyaya duyurarak Büyük Millet Meclisi'ni açıyorum" sözlerinde saklı olan Cumhuriyet fikriydi. Bu açış konuşması cumhuriyetin ilk müjdecisi olarak değerlendirilebilir. Böylece adı henüz belirtilmeyen ancak şekil itibariyle millî egemenliğe dayalı cumhuriyet özellikleri taşıyan yeni bir devletin ilk işaretleri ortaya çıkmıştır.

2. Cumhuriyet sistemine doğru giden yolda ikinci aşama 29 Nisan 1920 tarihli "Hıyaneti Vataniye Kanunu"dur. Bu kanunla yeni devletin egemenlik hakkı yasama, yürütme ve yargı gücü ortaya konmakta ve koruma altına alınmaktaydı.

3. 2 Mayıs 1920 tarihli "İcra Vekilleri Seçimi Kanunu" ile meclis yürütme yetkisinin kullanılmasını Bakanlar Kuruluna vermekle beraber bu yetki temelde kendi elindedir.

4. 7 Haziran 1920 tarihli "16 Mart 1920'den itibaren İstanbul Hükûmetince Akdedilen Bilcümle Mukavelat, Ukudat, Vesairenin Keenlemyekün Addi Hakkında Kanun"la Başkent İstanbul'da bir hükûmetin varlığı ret edilmekteydi.

5. 5 Eylül 1920 tarihli "Nisabı Müzakere Kanunu" millî egemenliği ve meclisin statüsünü ortaya koymaktaydı.

6. 4 Kasım 1920 tarihli "İcra Vekilleri Kanunun İkinci Maddesini Muaddil Kanun"da normal cumhuriyet sistemlerindeki hükûmetleri hatırlatan hususlar vardı.

7. 20 Ocak 1921 tarihli "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu" yeni devletin ilk Anayasası olmuş ve Cumhuriyete doğru bir adım daha atılmıştır.

8. Meclisin açılışının ilk yıldönümünde kabul edilen "23 Nisanın Millî Bayram Addine Dair Kanun" aslında adı belirtilmeyen Cumhuriyet düşüncesini ve bayramını akla getirmekteydi.

Levent Şahverdi Arşivi

9. 1 Kasım 1922 tarihli "Saltanatın Kaldırılması ile İlgili Kanunla" artık her bakımdan Cumhuriyetin ilânına doğru gidildiği açıkça görülmekteydi.[57]

Yukarıda da görüleceği üzere TBMM'nin almış olduğu kararlar ve uygulamaya koyduğu kanunlar, millî egemenlik ve ilk başlarda adı henüz söylenmese de Cumhuriyeti çağrıştırmaktaydı. Millî egemenlik artık yeni Türk devleti için vazgeçilmez ilkeler arasına girmişti. TBMM yeni bir devlet kurmuştu ve bu devletin adı ilerleyen günlerde, zihinlerde çağrıştırdığı şekliyle ifade edilecekti.

Yasama ve yürütme yetkilerine sahip TBMM, olağanüstü yetkiler taşımakta ve kurucu meclis hüviyetinde çalışmaktadır. TBMM'nin hükûmet sistemi ilk bakışta meclis hükûmeti niteliklerini taşırken, uygulamada ise parlâmenter sistem ilkelerine uygun olarak işlemiştir.[58]

Hükûmetin "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti" ismini taşıdığı, Meclis Başkanının aynı zamanda hükûmet ve devlet başkanı olduğu, hükûmet üyelerinin "Vekil" olarak tanımlandığı ve meclis tarafından ve bizzat kendi üyeleri arasından seçildiği Meclis hükûmeti sistemi, ileride yerini cumhuriyet yönetimi sistemine bırakacaktır. Yeni devletin ismi henüz "Cumhuriyet" değildir. Ancak genel özellikleri ve idare tarzı ile bu devletin aslında cumhuriyet olduğu açıkça görülebilmektedir.

23 Nisan 1920 tarihinden itibaren millî iradenin sergilendiği ve açıkça ortaya konduğu yer olan TBMM, aynı zamanda cumhuriyetin ilânını sağlayacak olan idarî yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin şekli genel olarak aslında cumhuriyetti. Ancak bu kelimenin söylenmesi ilk zamanlarda sakınca yaratabilirdi.[59]

---

57 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **İlk Meclis, Milli Mücadelede Anadolu**, Çağdaş Yay., İstanbul 1990, s. 228-237.

58 Ergun Özbudun, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Hukukî Niteliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, I/2(Mart 1985), s. 503.

59 Cumhuriyetin ilânı öncesinde Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu yöndeki çalışmaları, kararları ve ayrıca daha geniş bilgi için bkz. Mukaddes Arslan, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Yeri ve Önemi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIX / 56 (Temmuz 2003).

Levent Şahverdi Arşivi

Öte yandan 1921 Anayasasına rağmen saltanat ve hilâfet meselesi henüz çözümlenmemişti. Millî egemenlik fikrini daha da kökleştiren bu kanunla Saltanat kaldırılmış ve Cumhuriyete doğru giden yolda önemli mesafeler alınmıştır. Saltanatın kaldırılması, millî egemenlik yolunda yeni bir sayfa açmaktaydı. Bu arada Lozan'da barış görüşmeleri sürmekteydi.

Saltanatın kaldırılması ile saltanat yerine halk hükûmeti öne sürülüyor, millet adına sadece Millet Meclisinin söz sahibi olduğu ortaya konuluyordu. Prof Dr. Tarık Zafer Tunaya'ya göre, "Saltanatın kaldırılmasından sonra Cumhuriyetin ilân edileceği de kolay görünmüyordu. Ben Cumhuriyetçiyim diyenlere çatılıyordu. Ankara'nın İstanbul temsilcisi Refet Paşa yaptığı bir konuşmada Meclis Hükûmeti Sistemini savunmakta ve şöyle demekteydi: "Meşrutî bir hükümdarlıkla cumhuriyet arasındaki fark, filânın sulbünden gelip gelmemekten ibarettir. Bu milletin başına bu kadar belâdan sonra bir de cumhur reisi intihabı(seçimi) beliğyesini (derdini) sarmaya ne lüzum var?"[60]

Lozan'da Türk Milletinin tam ve doğru temsil edilebilmesi de dikkate alınarak meclis tarafından 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmıştır. Atatürk bu tarihte mecliste yaptığı konuşmada şunları ifade etmektedir: "Millet mukadderatını doğrudan doğruya eline aldı ve millî saltanat ve hâkimiyetini bir şahısta değil bütün efradı tarafından müntehap vekillerinden terekküp eden bir Meclis-i Âli'de temsil etti. İşte o meclis Meclis-i Âli'nizdir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Milletin saltanat ve hâkimiyet makamı yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Ve bu makam-ı hâkimiyetin hükûmetine Türkiye Büyük Millet Meclisi derler. Bundan başka bir makam-ı saltanat bundan başka bir heyet-i hükûmet yoktur ve olamaz."

Prof. Tunaya bir değerlendirmesinde "Cumhuriyet bir rejim olarak daha saltanat kaldırılırken şekillenmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisinde muhafazakârlarla devrimciler ilk meydan savaşını saltanatın ilgası konusunda vermişlerdir" demektedir. Prof. Kurt Steinhaus ise saltanatın kaldırılmasından bahsederken "Cumhuriyet idaresi fiilen uygulanmaya başlanmış olmasına rağmen kimse bu sözcüğü ağzına alamıyordu. Çünkü kamu

60 H.Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s. 56.

Levent Şahverdi Arşivi

bilinci geçmişle olan bağların mümkün olduğunca sessiz sedasız koparılmasını zorunlu kılmaktaydı" demektedir.[61] Saltanatın kaldırılması ile cumhuriyetin ilân edilmesine giden yolda önemli bir engel teşkil eden bu mesele ortadan kaldırılmış oluyordu.

Cumhuriyetin ilânını sağlayacak olan ve belirgin bir hazırlık devresini alt yapı olarak ortaya koyan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920'de göreve başlamış, 1 Nisan 1923'te yeni seçim kararı alarak 16 Nisan 1923'te son toplantısını yapmış ve bu tarihten sonra fiilen görevine son vermiştir.

İkinci Dönem Meclis ise 1923-1927 tarihleri arasında görev yapmıştır. 2. Dönem Meclis, 11 Ağustos 1923 tarihinde 206 üye ile göreve başlamıştır. Meclis, Mustafa Kemal Paşayı Meclis Başkanlığına seçmiştir. Başbakan olarak ta Fethi Okyar görev almıştır. İşte Cumhuriyeti ilân edecek olan meclis, bu İkinci Dönem Meclis olacaktır.

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması, 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılması, 24 Temmuz 1923'te bağımsızlığımızı sağlayan Lozan Antlaşması'nın imzalanması, 1 Ekim 1923'te Türk askerlerinin İstanbul'a girmesi, 13 Ekim 1923'te Ankara'nın yeni devletin başkenti ilân edilmesi, Cumhuriyetin ilânına giden yolu açan ve kolaylaştıran hadiselerdi. Bu hadiseler aynı zamanda Cumhuriyetin ilânı öncesinde yaşanan tarihî gelişmelerdi.

24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması da yeni meclis tarafından onaylanmıştır. Lozan Antlaşması II. Meclis döneminde 23 Ağustos 1923'te onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir. Artık bu tarihten sonra çağdaş ve modern bir Türk devletinin kurulmasına yönelik adımlar atılacak ve yeni yönetimin adının belirlenmesi ve askerî sahada kazanılan başarılara bu defa siyasî ve sosyal başarıların eklenmesi, bu yönde çalışmalara hız verilmesi gerekecektir. İşte 29 Ekim 1923 tarihli Cumhuriyetin ilânı hadisesi, bu çabaların ilk adımı olarak tarihe geçecektir.

Öte yandan 20 Nisan 1924 tarihinde altı bölüm ve yüz beş maddeden oluşan, devletin yeni durumu ve ihtiyaçları da göz önüne alınarak hazırla-

61 M. Albayrak, a.g.e., s. 79-80.

Levent Sahverdi Arşivi

nan yeni Anayasa, II. Mecliste kabul edilmiştir. Bu Anayasanın üçüncü maddesinde geçen "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" ilkesi yeni devletin temel ve vazgeçilmez özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.[62]

Lozan Barış Anlaşması ile Türk inkılâbında yeni bir dönem başlamıştır. Uygulanan siyasî sistemin gerekli kıldığı devlet şeklini ortaya koymak artık zarurî bir hal almıştır. Meclis hükûmeti sistemi artık gereği gibi görevini yapamaz hale düşmekte ve ortaya çıkan hükûmet bunalımlarını çözememekteydi. Dolayısıyla cumhuriyetin ilân edilmesi artık tarihî bir zorunluluk ve görevdi.[63]

TBMM daha önceden saltanatın kaldırılmasını kabul etmekle aslında, Osmanlı Devletinin İtilâf güçleri tarafından işgal ediliş tarihi olan 16 Mart 1920'den itibaren egemenliğinin kalmadığını, bu işgal tarihinden itibaren İstanbul Hükûmeti tarafından akdedilen bütün anlaşma ve sözleşmeleri kabul etmediğini ilân etmişti.

Bu kararın çok açık bir ifadesi olarak belirlenen 1921 Anayasasının ortaya koyduğu siyasî sistemin, geniş anlamda Cumhuriyetten başka bir şey olmadığı belliydi. Ancak cumhuriyet açıkça resmen henüz ilân edilmemişti. Yukarıda saydığımız tarihî gelişmeler Cumhuriyet idaresine geçişin gerekliliğini ortaya koymaktaydı.[64]

Bütün bu gelişmeler esnasında yaşanan bir hükûmet bunalımı, cumhuriyetin ilânını daha da hızlandıracaktı. 24 Ekim'de Başbakan ve İçişleri Bakanlığı'na vekâlet eden Ali Fethi (OKYAR) ile Meclis İkinci Başkanı Ali Fuad (CEBESOY) görevlerinden istifa ettiler. Fethi Okyar'ın başkanı olduğu İcra Vekilleri Heyeti üç buçuk aydır görevdeydi. Vekiller Heyeti'nin kuruluş şekli ve mecliste bazı grupların hükûmet işlerine muhalefet etmeleri dolayısıyla ortaya çıkan huzursuzluklar vardı.

25 Ekim 1923'te Mustafa Kemal Paşa Vekiller Heyeti'ni Çankaya'da toplamış, istifalarını istemiştir. Yeni kurulacak olan hükûmette de yeni gö-

62 Hüseyin Tosun, "Türkiye'de Demokrasinin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XVIII/52(Mart 2002), s. 206-207.

63 H.Eroğlu, **Atatürk ve Milli Egemenlik**, s. 36.

64 H. Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, s. 269-270,

Levent Şahverdi Arşivi

rev almamalarını rica etmiştir.[65] Bu şekilde Mecliste ki muhalif gruba yeni bir hükûmet kurma imkânı verilmiştir. Bunun bir iktidar mücadelesi olduğu açıkça belliydi. Muhalefet yeni bir yönetim kurma gibi bir güce kavuşmaktaydı. Ancak Mustafa Kemal Paşanın düşüncesi ise bu grubun hükûmet kuramayacakları ve kursalar bile bunda başarılı olamayacakları şeklindeydi.[66]

27 Ekim 1923'te Bakanlar Kurulu'nun istifası Mecliste okunarak kabul edildi ve yeni bir kabine kurulması çalışmalarına başlandı. Ortaya çıkan hükûmet bunalımının aşılabilmesi için hükûmet kurulmasındaki sistemin değiştirilmesi gerekiyordu. Bunun üzerine Meclisin kendi bünyesinde çeşitli hükûmet listeleri oluşturuldu. Ancak tek bir liste üzerinde anlaşılamadı.

Ali Fethi Okyar Hükûmeti'nin istifası ile muhalefete kendi hükûmetlerini kurma fırsatı verilmişti. Bununla beraber meclis hükûmeti sisteminde bakan seçtiren, Meclis Başkan Vekili seçecek gücü bulunan muhalefet hareketi yeni bir hükûmet kuramamıştır. Sonuçta yeni kurulan devlet, 27-28 Ekim 1923 tarihlerinde hükûmetsiz kalmıştır. Hükûmet buhranına sebep olan Meclisin Bakanlar Kurulunu seçme hakkının kaldırılması ve yeni sistemin adının konulması durumu açıkça ortaya çıkmıştı. Ortada bir devlet başkanı olmadığı için hükûmet bunalımı aşılamıyor ve her hangi bir müdahalede bulunulamıyordu. Meclisteki muhalefet grubunun başarısızlığı da açıkça görülmekteydi. Hiçbir grup seçilebilecek adayları ortaya koyamıyordu. Yapılacak fazla bir şey kalmamıştı.[67]

---

65 **İslâm Ans.**, I, "Atatürk", s.772; Vekiller Heyeti'nin istifa mektubu: "Riyaseti Celileye Türk Devletinin karşısında bulunan dahilî ve haricî vazifei mühimme ve müşkülleyi suhuletle intaca muvaffak olması için gayet kuvvetli ve meclisin müzahereti tammesine mazhar bir Heyeti Vekileye ihtiyacı kati bulunduğu kanaatindeyiz. Binaenaleyh Meclisi Âlinin her suretle itimat ve müzaheretine müstenit bir Heyeti Vekile'nin teşekkülüne hizmet etmek maksadıyla istifa eylediğimizi kemali hürmetle arz eyleriz efendim." H.Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s.72.

66 **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, s. 426.

67 Falif Rıfkı Atay bu konuda şunları yazmaktadır: " Mecliste birçok listeler meydana geldi. Fakat bu listelerde şahsiyet denebilecek olanlar Mustafa Kemal'den ayrılamazlardı. Ne onlarsız bir hükûmet yapmak, ne de Mustafa Kemal kendilerine seçilmeyi reddetmek tavsiyesinde bulunduğu için onlarla bir hükûmet kurmak ihtimali vardı. Öyle bir hal ve şart doğdu ki ya Mustafa Kemal'i düşürmek, yahut onunla birlikte yürümek yollarından birini tutmak lâzım geldi. Düşürmek mümkün olsa bu fikir etrafında bir hayli insan toplamak imkânı da yok değildi. Fakat düşürmek mümkün değildi." Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul 1969, s. 377.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu durumda Mustafa Kemal Paşa en güçlü zamanlarında dahi yeni bir hükûmet oluşturamayan muhalefete karşı yeni bir strateji belirleyecek ve son adımını 29 Ekim tarihinde atacaktır. Meclis Hükûmeti yerine kabine sistemini ve cumhuriyet yönetim biçimini yine meclis oylarıyla Anayasaya dahil edecek, millî egemenliğin tamamen yerleşmesini sağlayacaktır.[68]

28 Ekim 1923'te Mustafa Kemal Paşanın Çankaya'da arkadaşları ile yaptığı toplantı, yaşanan hükûmet bunalımına çözüm getirmesi ve Cumhuriyetin ilânı açısından yaşanan en önemli gelişmelerden birisidir.

Bu toplantıda bulunanlar arasında Mustafa Kemal'den başka şu isimler bulunmaktaydı: İsmet Paşa (İNÖNÜ), Fethi Bey (OKYAR), Kazım Paşa (ÖZALP), Kemalettin Sami Paşa, Halit Paşa, Rize Milletvekili Fuat Bey (BULCA), Afyon Karahisar Milletvekili Ruşen Eşref Bey (ÜNAYDIN). Mustafa Kemal Paşa akşam yemeğine davetli olan bu misafirlerine "Yarın Cumhuriyeti ilân edeceğiz" demiştir. Daha sonra İsmet Paşa ile beraber Meclise sunulacak olan kanun tasarısını hazırlamışlardır.[69]

---

68 **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, II, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002, s. 31; Ali Fuat Cebesoy hatıralarında, hükûmet adaylarının kazanamadığından dolayı Meclis'te istifa etmek mecburiyetinde kaldığını Mustafa Kemal Paşanın ise krizi devam ettirerek İcra Vekillerinin Seçimi hakkındaki kanunda değişiklik istediğini, "Cumhuriyetin ilân edileceği günlerin arifesinde bulunduklarını zannettiğini" belirtiyor. ayn. yer; İstifa eden Ali Fethi Okyar ve Ali Fuat Cebesoy'un yerine hükûmet tarafından Dahiliye Vekilliğine Ferit Bey(TEK), Meclis İkinci Başkanlığına da Yusuf Kemal (TENGİRŞENK) aday olarak gösterilmiştir. Ancak İkinci Başkanlığa Rauf (ORBAY), Dahiliye Vekilliğine ise Erzincan Milletvekili Sabit Bey 25 Ekim 1923'te seçildiler. Bu her bakımdan bir tepki ifadesi olarak ortaya konmuştu. Bu sonuç Mustafa Kemal'i rahatsız etti. Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa (ÇAKMAK) haricinde hükûmet üyelerinin istifasını isteyen Mustafa Kemal, yeni hükûmette de görev almamalarını istemiştir. Bu şekilde meclisteki muhalif gruplara istedikleri hükûmeti kurmaları yönünde yeni bir şans verilmiştir. Aynı zamanda ortaya çıkan bu hükûmet krizinin uzaması ve bu vesile ile yönetim biçimi ve uygulamalarına kalıcı ve köklü çözümler getirilmesi gündeme gelecekti. A. Çaycı, **a.g.e.**, s. 297-298; Milletvekillerinin hükûmete üye seçmesi yönteminden kabine sistemine (Devlet Başkanı tarafından bir Başbakan atanması, Başbakanın hazırlayacağı Bakanlar Kurulunun Devlet Başkanı tarafından onaylanması ve Meclisin güven oyuna sunulması) geçilmesi gerekecektir. Bunun asıl yolu ise bir an önce Cumhuriyetin ilân edilmesi ve Cumhurbaşkanının seçilmesiydi. Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, İş Bankası Yay., İstanbul 2001, s. 280.

69 **İslâm Ans.** I , "Atatürk", s. 772; Atatürk'ün yakın çevresinde bulunanlardan birisi olan Ruşen Eşref Ünaydın şunları kaydediyor: "28 Ekim 1923 Pazar günü akşamı Tayyare Cemiyeti Başkanı Rize Milletvekili Fuat Beyle birlikte Gazi hazretlerini ziyarete gitmiştik. Bizi lütfen yemeğe alıkoydu. Sofrada etrafında İsmet Paşa, Kazım Paşa, Ali Fethi Bey, Kolordusundan mezun olarak gelmiş Kemalettin Sami Paşa vardı. Gazi, Kemalettin Sami Paşanın yanına geçti. Benim yerim de lacivert esvaplı, çetin yüzlü sivil bir zatın yanındaydı. Bu zat Halit Paşa imiş... Büyük hız hamlelerinden önce çok kere o kendine özgü bir susma ve dinlenme devri geçiren Gazi, içi kaynar bir zahiri sükûn ile zırhlı idi. Söz İcra Vekilleri Heyeti bunalımına intikal etti. Görülüyor ki hükûmet makinesi bir duvara gelmiş dayanmış daha ilerisine aşamıyor. Bunun halli için herkes bir çare düşünüyordu. O çarenin adını yemek-

Levent Şahverdi Arşivi

Hazırlanan bu kanun tasarısı müsveddesinde yürürlükte olan 20 Ocak 1921 tarihli Anayasanın birinci maddesinin son kısmına "Türkiye Devletinin şekl-i hükûmeti Cumhuriyettir" cümlesi eklendi. Bahsi geçen Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi de öngörülmekteydi. [70]

Bu şekilde yapılan değişikliklerle Cumhurbaşkanını Büyük Millet Meclisi seçecek, Başbakanı Cumhurbaşkanı tayin edecek, Bakanları Başbakan meclisteki milletvekilleri arasından seçecek, Meclisten güvenoyu alındıktan sonra hükûmet kurulacaktı. Böylece Cumhurbaşkanı Devlet Başkanı, Başbakan da Hükûmet Reisi olmaktaydı.[71]

Atatürk Çankaya'da davetli olan arkadaşlarına yemek esnasında "Yarın Cumhuriyeti ilân edeceğiz" dediğini belirtmekte ve bu kişilerin kendi düşüncesine derhal katıldıklarını, o akşam İsmet Paşa ile beraber bir kanun tasarısı müsveddesi hazırladıklarını ifade ile Nutuk'ta bu konuya şu şekilde değinmektedir:

"Bu müsveddede 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun devlet şeklini tespit eden maddelerini şu şekilde değiştirmiştim: Birinci maddenin sonuna 'Türkiye Devletinin hükûmet şekli Cumhuriyettir' cümlesini ekledim. Üçüncü maddeyi şu yolda değiştirdim: 'Türkiye Devleti Büyük Millet Meclis tarafından idare olunur. Meclis hükûmetin ayrıldığı idare kollarını Bakanlar vasıtasıyla yönetir. Bundan başka Teşkilât-ı Esasi-

---

ten sonra açıktan açığa ilkin o söyledi: ' - Yarın cumhuriyeti ilân edeceğiz!.' Bu kararı sofrasında bulunanlar memnuniyetle tasvip ve kabul etti... Saat on bire doğru herkese müsaade verdi. Derin bir sessizlik içinde yanından çekildik. Yalnız İsmet Paşa orada kaldı. Oradakilerin hepsi biliyordu ki yarın Türkiye'de bir başlangıç olacaktır. Çünkü onun olgun düşüncelerden ve ergin muhakemelerden sonra verdiği kararda gösterdiği hız ve iradede tabiatın büyük hadiselerinde görülen heybetlilik ve isabet vardır." Kemal Zeki Gençosman, **Devleti Kuran Meclis**, Hürriyet Yay., İstanbul 1981, s. 180; ayrıca bkz. Feridun Fazıl Tülbentçi, **Cumhuriyet Nasıl Kuruldu**, İstanbul 1955, s. 50.

70 Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s. 343; Mustafa Kemal'in İsmet Paşa ile beraber hazırlamış olduğu tasarıda şu kısa ve özlü hususlar dikkatimizi çekiyor: "Türkiye Devletinin hükûmet biçimi cumhuriyettir, Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir, Türkiye Devleti yönetim birimlerini Bakanlar Kurulu aracılığı ile yönetir." Bu tasarı 29 Ekim'de mecliste kabul edilmiş ve TBMM yeni devletin adını koymuştur. Bundan sonra ortada tek bir pürüz kalacaktır. O da İstanbul'daki Halifenin durumudur. S. Kili, **a.g.e.**, s.281.

71 M. Fahrettin Kırzıoğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1977, s.87.

Levent Sahverdi Arşivi

ye Kanunu'nun temel maddelerinden olan sekizinci ve dokuzuncu maddeler de değiştirilerek ve açıklığa kavuşturularak şu maddeler yazıldı:

Madde- Türkiye Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi yeni Cumhurbaşkanının seçilmesine kadar devam eder. Görev süresi biten Cumhurbaşkanı yeniden seçilebilir.

Madde- Türkiye Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Bakanlar Kuruluna başkanlık eder.

Madde- Başbakan Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer bakanlar Başbakan tarafından ve yine meclis üyeleri arasından seçildikten sonra Cumhurbaşkanı tarafından hepsi birden Meclisin onayına sunulur. Meclis toplantı halinde değilse onaylama meclisin toplantısına bırakılır."[72]

Bu hükümlerle batılı anlamda bir cumhuriyet devletinin temelleri atılıyor ve açıkça parlâmenter sisteme adım atılıyordu. Hâlen mevcut olan sistemin boşlukları bu şekilde dolduruluyordu.[73]

29 Ekim 1923 Pazartesi günü saat 10.00'da Halk Fırkası Meclis Grubu toplandı. Burada yukarıdaki konuların görüşülmesi ve hükûmet bunalımına çözüm getirilmesi amaçlandı. Ancak yapılan görüşmelerden bir sonuç alınamamaktaydı. Halk Fırkası Genel Başkanı Mustafa Kemal, bizzat grup tarafından bahsi geçen meselelerin halli için görevlendirildi ve kendisine yetki verildi. Daha sonra Mustafa Kemal meselelerin çözümünde izlenecek yolu belirlemek amacıyla gruptan kendisine bir saat süre verilmesini istedi.

Bu süre zarfında Mustafa Kemal, bir gece önce hazırlanan müsveddeyi bazı milletvekillerine gönderdi ve gerekli görüşmelerde bulundu. Grup toplantısında da Anayasanın değiştirilmesi gereği üzerinde durdu.

Tasarının görüşülmesi sırasında yapılan tartışmalarda başlıca üç düşünce öne çıktı. Bunlar 1. Anayasa değişikliğinin parti grubunda konuşu-

72 **Nutuk,** s. 543-544.
73 A. Çeçen, **a.g.e.,** s. 239.

Levent Şahverdi Arşivi

lamayacağı, 2. Öncelikle hükûmet bunalımına çözüm getirilmesi ve Anayasa değişikliğinin daha sonra ele alınması, 3. Anayasada değişikliğe gidilerek cumhuriyetin ilân edilmesiydi.

Son düşünceyi benimseyen ve savunan Yunus Nadi, İsmet Paşa, Eyüp Sabri ve Abdurrahman Şeref Beyler Anayasayı değiştirmek için parti grubunun yetkili olduğunu, dış dünyanın devlet başkanlığı hususunda uyarıları olduğunu, Mustafa Kemal'in teklifinin desteklenmesi gerektiğini, egemenlik milletin olduğuna göre bunun isminin konulması ve cumhuriyetin ilân edilmesi fikri üzerinde durdular.[74]

Fethi Beyin Başkanlığında öğleden sonra toplanan Halk Fırkası Meclis Grubunda Mustafa Kemal şu konuşmayı yapmıştır: "Muhterem arkadaşlar, hallinde müşkülâta duçar olduğunuz meselenin sebep ve illeti bütün rüfekaca taayyün etmiş olduğu kanaatindeyim. Noksan kusur, takip etmekte olduğumuz usul ve şekildedir. Filhakika mevcut Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'muza tevfikan (göre), bir Heyet-i Vekile teşkiline teşebbüs ettiğimiz zaman bütün rüfekanın her biri vekiller ve heyeti vekile intihabı (seçimi) mecburiyetinde bulunuyor. Heyeti Umumiyenizin birden Heyeti Vekile intihabına mecbur olmanızda görülen müşkilâtın halli zamanı gelmiştir. Geçen devrede de aynı suretle müşkilâta tesadüf ediliyordu. Görülüyor ki bu usul bazen birçok teşevvüşlere badi oluyor (karışıklıklara yol açıyor). Heyeti Celileniz bu müşkilin halline beni memur kıldınız. Ben de arz ettiğim kanaatten mülhem olarak düşündüğüm şekli tespit etim. Onu teklif edeceğim. Teklifin mazharı kabul olursa kuvvetli bir mütesanit bir hükûmet teşkili kabil olacaktır. Devletimizin şekil ve mahiyetini tespit eden ve hepimiz için gaye olan Teşkilâtı Esasiye Kanunu'muzun bazı noktalarını tavzih (açıklık) lâzımdır. Teklif şudur." Mecliste okunan teklifte Anayasanın 1.2.4.10.11.ve 12. maddelerinin değiştirilmesi, hükûmet şeklinin Cumhuriyet olması ve bu kararla ilgili değişiklikler vardı.[75]

Mustafa Kemal Paşanın öne sürdüğü bu tekliften sonra konu üzerinde tartışma ve görüşmeler başlamıştır. Halk Fırkası Grup toplantısında Cum-

74 A. Çeçen, a.g.e., s.240.
75 H.Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s. 74-75; **İslâm Ans.**, I, "Atatürk", s. 772.

Levent Şahverdi Arşivi

huriyetin ilânı lehinde söz alan ve fikirlerini ifade eden milletvekilleri şunlardı: Seyit Bey (Adliye Vekili - İzmir), Yusuf Kemal Tengirşenk (Sinop), Eyüp Sabri (Konya), Hamdullah Suphi Tanrıöver (Antalya), Abdurrahman Şeref (İstanbul), İsmet Paşa (Malatya), Ragıp Bey (Koca Ragıp Paşa -Kütahya).

Öte yandan TBMM'nin 2. Dönem 1.Toplantı yılı tutanaklarında Cumhuriyetin ilânı için önerge veren üyeler şunlardı: Yunus Nadi Abalıoğlu (Muğla), Celal Nuri İleri (Gelibolu), Feridun Fikri Düşünsel (Dersim), Refik Koraltan (Konya), İbrahim Süreyya Yiğit (İzmit), Mehmet Emin Yurdakul (Karahisarı Şarki), İlyas Sami (Muş), Rasih Kaplan (Antalya), Ali Rıza Bey (İstanbul), Dr. Mazhar Germen (Aydın), Raif Dinç (Erzurum), Refet Bey (BELE-Bursa), Ebubekir Hazım Tepeyran (Niğde), Ali Rıza Bey (Kırşehir), Cevat Abbas Gürer (Bolu), Mehmet Dinç (Biga).

Aynı toplantıda cumhuriyetin ilânı lehinde şu kişiler söz almıştı: Yunus Nadi Abalıoğlu (Muğla), Vasıf Çınar (Saruhan), Eyüp Sabri (Konya), Yahya Galip Kargı (Kırşehir), Rasih Kaplan (Antalya), Mehmet Emin Yurdakul (K.Şarki), Şeyh Saffet Yetkin (Urfa), Tunalı Hilmi (Zonguldak), Emin Sazak (Eskişehir), Avni Doğan (Bozok), Süleyman Sırrı İçöz (Bozok), Celal Nuri İleri (Gelibolu), Dr. Fikret Onuralp (Ertuğrul), Hakkı Bey (Van).[76]

Adalet Bakanı Seyit Beyin de aralarında bulunduğu bazı üyeler teklif edilen hükûmetin şekil itibariyle Teşkilâtı Esasi'de belirtildiğini, mevcut hükûmetin isminin daha açık belirtilmesinin ülke yararına olduğunu ifade ettiler.

Konya Milletvekili Eyüp Sabri Efendi ise bu tasarı ile ilgili olarak son kararın Atatürk tarafından verilmesi gereği üzerinde durdu ve şunları söyledi: "Biz Gazi Paşa Hazretlerini hakem yaptık. Bizim Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu tadile salâhiyetimiz yoktur demek gayri meşru olduğumuzu kabul etmek demektir. Meclisin Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nu tadile salâhiyeti derkârdır. Hükûmetimizin şekli behemehal Cumhuriyet olacaktır."

76 Semih Yalçın, "Cumhuriyetin İlânında Emeği Geçenler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XV/44(Temmuz 1999), s. 575-580.

Levent Şahverdi Arşivi

Bundan sonra İsmet Paşanın şu sözlerine dikkat edelim: "Parti Başkanının teklifini kabule ihtiyaç kesindir. Bütün dünya bizim bir hükûmet şekli görüştüğümüzü biliyor. Bu görüşlerimizi bir sonuca bağlayıp açıklamamak güçsüzlüğü ve karışıklığı sürdürmekten başka bir şey değildir. Bu tecrübemden söz edeyim. Avrupa diplomatları bu konuda beni uyardılar. Devletin başkanı yoktur dediler. Şimdiki idare şeklinize göre başkan Meclis Başkanı'dır. Demek ki siz bir başka başkan bekliyorsunuz. Avrupa'nın düşüncesi işte budur. Oysa biz böyle düşünmüyoruz. Millet hâkimiyetini ve mukadderatını fiilî olarak eline almıştır. O halde bunu hukukî olarak dile getirmekten neden çekiniyoruz. Cumhurbaşkanı olandan Başbakan seçilmesini teklif etmek kanunsuz olur. Bunda şüpheye yer yoktur. Başbakanın seçilebilmesi için Gazi Paşa Hazretlerinin teklifinin kanunlaşması gerekir. Genelleşmiş olan bir zaafın sürdürülmesinin anlamı yoktur. Partinin bütün millete karşı yüklendiği sorumluluğun gereklerine uygun olarak hareket etmek zarurîdir."[77]

İsmet Paşanın görüşleri şu şekilde devam etmekteydi: "Devletin şekli açıktaydı. Gerçi iç ve dış âlem bugünkü hal devam edecekse bunun manasının ne olduğunu pek güzel biliyordu. Fakat cumhuriyetin kurulmasını bir ihtiyaç olarak görenlerin kudretinin, adını söyleyerek onu ilân etmeye kâfi gelmediği zan olunuyordu. Mesele bu. Tabiî böyle bir telâkkinin başlıca hedefi de Atatürk oluyordu. Demek bütün bu işleri idare edip neticeye götürmüş olan insan fiilen idarenin başında bulunduğu halde idareyi cumhuriyet şeklinde ilân etmeye kudretli değildir. Bu görünüş devlete zayıflık veriyordu."[78]

Daha sonra söz alan Abdurrahman Şeref Bey ise "Hükûmet şekillerinin teker teker sayılmasına gerek yoktur. Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir dedikten sonra kime sorarsanız sorunuz bu cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad bazılarına hoş gelmezmiş. Varsın gelmesin" demektedir.

77 **Nutuk**, s. 549.
78 A. Çaycı, **a.g.e.**, s. 296.

Levent Sahverdi Arşivi

Bundan sonra Yusuf Kemal Bey bu teklifin kabul edilmesi gerektiği hususunda bilgiler vermiş ve derhal kanunlaşması hususunda gerekli işlemin tamamlanmasını teklif etmiştir. Abdullah Azmi Efendi ise "Meselenin önemi meydandadır. Müzakere devam etsin demiştir." Buna rağmen bu konuşmalardan sonra görüşmelerin yeterliliği, teklifin bütünü ve arkasından da diğer maddeler tek tek okunarak görüşüldü ve kabul edildi. Daha sonra Parti Grubu toplantısına son verilerek saat 18.00'de Meclis toplantısı açıldı. Kanun teklifi Kanuni Esasi Encümeni (Anayasa Komisyonu) tarafından tutanak olarak hazırlanmaktaydı. Bu arada meclis başka diğer işlerde çalıştı.

Başkan Vekili İsmet Paşa sonunda meclise şu bilgiyi vermiştir: "Kanuni Esasi Encümeni Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nda değişiklikler yapılması ile ilgili tasarının öncelikle ve derhal görüşülmesini teklif ediyor." Kabul sesleri üzerine tutanak okunmuş ve teklif edildiği şekilde öncelikle görüşülmüştür. Nihayet kanun "Yaşasın Cumhuriyet!" sesleriyle alkışlanan konuşmalarla kabul edilmiştir.[79]

Halk Fırkası Grubu'nda yapılan bu konuşma ve görüşmelerde cumhuriyetin ilânına yönelik ciddi bir muhalefet görülmemektedir. Basında görülen kısmî muhalefetin ise meclis üzerinde tam manasıyla etkili olduğu söylenemez.

Burada ki görüşmelerde "acele edilmemesi" ile ilgili ortaya atılan fikirler yeni sistemin tam olarak anlaşılamadığından kaynaklanan endişeden ileri gelmekteydi. Bu mevcut endişeler yapılan görüşmeler sonucunda giderilmiş ve sonuçta Mecliste yapılan Genel Kurul Görüşmelerinde daha hızlı neticeye varılması sağlanmıştır. Bu durum ise cumhuriyetin ilânını kolaylaştıran faktörlerden birisi olmuştur.[80]

79 **Nutuk,** s. 549-550.
80 S.Yalçın, **a.g.m.,** s. 592.

Levent Şahverdi Arşivi

Kanun teklifi üzerinde lehte ve aleyhte pek çok konuşmalar yapıldı. Parti Grubu'ndan sonra TBMM toplandı. Mecliste hazırlanmış olan kanun tasarısı incelendi ve kabul edildi.[81]

TBMM Genel Kurul Toplantısı öğleden sonra saat 18.00'de İsmet Paşanın Başkanlığında toplanmıştı. Halk Fırkası Grubu'nda teklifin tümü kabul edilmişti. Kabul edilen bu tasarı Meclisteki Kanuni Esasi Encümeni tarafından incelenmiş ve bu teklife "Devletin dini İslâm ve lisanının Türkçe olduğuna dair" bir madde eklenmiştir. Encümen Başkanı Yunus Nadi Bey ve arkadaşlarınca meclise sunulan bu önerge 1921 Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun 1.2.4.10.11.12. maddelerinin değiştirilmesi yönündeydi.

Görüşmelerde söz alan Yunus Nadi Bey şu ifadelerde bulunmuştur: "Türkiye Devletinin şekli hükûmeti Cumhuriyettir. Ondan sonra mademki tadilâtımız şimdiki halde Teşkilâtı Esasiye'nin bazı aksamına münhasırdır. Şu halde bu maddeden sonra gelmek üzere zaten kendimizde mevcut olan vaziyetimizi tespit etmiş oluyoruz ve yeni ilâve ettiğimiz ikinci madde ile diyoruz ki Türkiye Devletinin dini İslâm'dır, resmi dili Türkçe'dir. Bu vaziyet zaten mevcuttur. Ve aslîdir. Bununla bu hakikati dahi ifade etmiş bulunuyoruz."

Yunus Nadi Bey Türkiye Devletinin hükûmet şeklinin Cumhuriyet olması gereği üzerinde durmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu kanunun 1. maddesiyle egemenliği kayıtsız şartsız millete vermiştir. Bu hükû-

81 Mustafa Kemal daha önceden hazırlamış olduğu Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nda ki değişiklikleri görüşmeye açmıştır. Grupta uzun ve sert eleştirilir de olur. Grupta kabul edilen bu metin, hemen açılan Meclis Genel Kuruluna sunulur ve akşam saat 18.00'de açılan mecliste Mustafa Kemal'in deyimiyle usulen görüşülür ve kabul edilir. **Türk Parlamento Tarihi,** 2. Dönem (1923-1927), I, TBMM Vakfı Yay., Ankara 1993, s. 196; Bu hususta devletin kuruluş kanunlarının biçimlenmesini kapsayan fırka tutanaklarının elde edilemediği belirtiliyor. ayn.yer.dipnot.3; Halk Fırkası'nın 29 Ekim 1923 tarihli toplantısının tutanaklara geçmediği 22 Kasım 1923 tarihli toplantıda belirtiliyordu. **CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924),** haz. Yücel Demirel-Osman Zeki Konur, "Yayına Hazırlayanların Açıklaması", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2002.

Levent Şahverdi Arşivi

met şeklinin adı cumhuriyettir. Kanuna eklenen fıkra ile Cumhuriyet şekli ifade edilmiştir.[82]

"Sunduğumuz teklif TBMM Hükûmetinin uluslar arasında sahip olduğu adın belirlenmesinden ibarettir. Çünkü uluslar arası alanda belli olan adlardan birinin alınması gereklidir. Egemenliği kayıtsız ve şartsız ulusa veren ulusu kendi kendine yönettiren hükûmet şeklinin adı Cumhuriyettir. Bundan ötürü gerçek adımızı almak üzere bunu Anayasamızın birinci maddesine anlamı bu maddenin içinde bulunan bir fıkra ekliyoruz" sözleri ile Yunus Nadi asıl yapılmak isteneni ortaya koymaktaydı.[83] Ona göre yaşanmakta olan sistemin adı cumhuriyettir ve bu kanun ile sistemin adı resmen ilân edilmiş olacaktır.

Tasarı üzerinde görüş bildiren diğer milletvekillerinin konuşmalarından bazı misallerle konumuza devam edelim. Eskişehir Milletvekili Emin Sazak "İki devreyi intihabiye olmalıdır" diyerek Cumhurbaşkanının meclis döneminin iki katı süre boyunca seçilmesini, bütün milletin malı olmasını, Başbakanın ise çoğunluk partisinden atanmasını ifade etmiştir.

Antalya Milletvekili Rasih Efendi (Kaplan) Cumhuriyetin ilân edilmesiyle Türk Devletinin bundan sonra başında soydan gelme (Riyasette irsen gelmiş) bir hakla oturmuş kimse görmeyeceğini ifade ile "Bilirsiniz ki Teşkilâtı Esasiye Kanunu Türk Milletinin asırlardan beri istirdat için mücade-

82 **TBMM Zabıt Ceridesi**, III, s. 90-93; Yunus Nadi Meclisteki konuşmasında şunları ifade ediyor: "Türkiye Büyük Millet Meclisi bu kanunun birinci maddesiyle hâkimiyeti bilâkaydüşart millete veren ve mukadderatını bizzat milletin idare etmesi için bir şekli hükûmet kabul etmiş ve onun için yaşamakta bulunmuştur. Biliyorsunuz ki bu şekil Hükûmetin adı: usulü Cumhuriyettir. Binaenaleyh dünyada beynelmilele hayatımızda unvanı sahihamızı almak lüzumunu hissederek bu maddenin zımnında zaten mevcut olan usulü Cumhuriyeti Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesine bir fıkra ile ilâve ediyoruz. Birinci madde şöyledir: 'Hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.' Madde bu idi. Zaten bunun zımnında mündemiç bulunan şu fıkrayı ilâve etmiş bulunuyoruz: 'Türkiye Devletinin şekli Hükûmeti Cumhuriyettir.' Ondan sonra mademki tadilatımız şimdiki halde Teşkilâtı Esasiye'nin bazı aksamına münhasırdır. Şu halde bu maddeden sonra gelmek üzere zaten kendimizde mevcut olan vaziyetimizi tespit etmiş oluyoruz. Ve yeni ilâve ettiğimiz ikinci madde ile diyoruz ki! Türkiye Devletinin dini: Dini İslâm'dır,resmi lisanı Türkçe'dir.' Bu vaziyet zaten mevcuttur ve aslîdir. Bununla bu hakikati dahi ifade etmiş bulunuyoruz. Ve bu ifadeyi de şeref addetmiş oluyoruz." **Türk Parlamento Tarihi**, 2. Dönem (1923-1927), I, s. 198.

83 **G.M.K. Atatürk'ün Hayatı**, s. 319.

Levent Şahverdi Arşivi

le ederek elde ettiği bir haktır. Bu gün Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerini tavzih ile hakkın ebediyyen bu milletin kendi eli ile idare edileceğini âleme ilândan başka bir şey değildir" demiştir.

Rasih Efendi sözlerine şöyle devam ediyor: "Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile sizin ilân buyurduğunuz esas doğrudan doğruya milletin heyeti umumiyesinin hâkimiyetinin tecellisidir. Kendi hakkının kendisi tarafından idaresi ve idamesidir. İşte bu esas dahilinde kendi devletine riyaset edecek şahsı da yine kendi devletine, kendi milletine, kendi vatanına karşı kendi hizmetiyle tanınmış olan şahsı ancak o mevkie getirecek seçme usulünü de kabul ediyorsunuz ki bu milletin ilelebet kendisini kurtaracak yollar ve günler içerisinde yaşıyorsunuz, Yaşasın Türk Milleti!"

Urfa Milletvekili Şeyh Saffet Efendi ise "Biz bugün Teşkilâtı Esasiyemizde Cumhuriyeti tasrih etmekle tamamiyle Hulefay-ı Raşidin Efendilerimizin devrine rücu etmiş bulunuyoruz" demektedir.

Saruhan Milletvekili Vasıf Bey "Arkadaşlar! Yeni Türkiye Devleti her hangi bir kabile serdarının her hangi bir kabile reisinin taca mazhar olmak için kurduğu bir devlet değildi. İstiklâlini kurtarmak isteyen hür yaşamak isteyen Türk Milletinin doğrudan doğruya ruhundan doğan bir devlettir. Türk milleti asırlardan beri kendi ruhuna kendi seciyesine tevafuk eden bir devlete ilk defa kavuşuyor. Bununla daima müftehir olacaktır... Türk milleti bundan sonra hiçbir ferdin esiri olmaz. Bundan böyle doğrudan doğruya kendisi hâkim kendisi efendidir. Mukadderatına kendisi hâkim vaziyettedir...

Bundan sonra bu devletin şekli doğrudan doğruya Cumhuriyettir. Millet mukadderatına doğrudan doğruya hâkim vazıulyeddir. Bunun hilafında sefil ve fena emeller besleyen şahıslar ve tacidarlar kani olsunlar ki milletin bu ebedî azmi karşısında daima ölmeye daima gebermeye mahkumdurlar" diyerek cumhuriyet idaresini kabul etmenin aslında Millet Meclisinin açıldığı günden itibaren zaten mevcut olan bir durumu kanunî hale getirmekten başka bir şey yapmadığını ifade ediyordu.

Karahisar-ı Şarki Milletvekili Mehmet Emin Bey (Yurdakul) "On dört asır evvel Peygamber Muhammet'in Mekke duvarlarında kurduğu hükû-

Levent Sahverdi Arşivi

meti bugün de Türk Milleti Ankara'ya kurmuştur... Ben bu ihtiyar arkadaşınız bu hükûmetin hak ve adalet güneşinin büyük ve küçük bütün caniplere zayıf ve kuvvetli bütün alınlara mütesaviyen nurunu saçmasını isterim. Ve bu duamın kanatları altında Cumhuriyetin ruhu önünde tazimen kıyam ederek üç kere 'Yaşasın Cumhuriyet' diye hükûmetimiz, taziz etmelerini muhterem arkadaşlardan temenni eylerim" demiştir. Bunun üzerine bütün milletvekilleri ayağa kalkarak üç defa "Yaşasın Cumhuriyet" diye bağırmışlardır.

Konya Milletvekili Eyüp Sabri Efendi "Arkadaşlar! Bizim hükûmetimiz bugün cumhuriyet olmuyor. Teşekkül ettiği günden beri cumhuriyet olmuştur. Fakat bazı ihtiras ocaklarını alevlendirmemek için unvanını açıkça verememiştir. Bugün artık gerçek adını alacağı dönem gelmiştir... Demin arz ettim ki hükûmet teessüs ettiği zaman Cumhuriyet idi. Biz başka suretle bir hükûmet teşkil edemezdik... bu kanun bizim esasen sureti meşrua ve makulede teşekkül eden ve zaten mevcut olan hükûmetimize bir ilmi kisve veriyor. Giydiriyor o da cumhuriyet kelimesidir. Efendiler! Aciz arkadaşınız bu kelimeye bugün değil daha mektep sıralarında aşık olmuştur" ifadelerinden sonra bu kanunun acilen kabul edilmesini, Cumhurbaşkanının seçilmesini daha sonra ise yüz bir pare top atılmasını teklif etmiştir.[84] Yapılan görüşmeler sonucunda artık karar aşamasına gelinmiş, cumhuriyetin ilânında son adımlar bu şekilde tamamlanmıştır.

29 Ekim (Teşrinievvel) 1923 (1339) tarih ve 364 sayılı "Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevadının (maddelerinin) Tavzihan (açıklık getirerek) Tadiline (düzeltilmesine) Dair Kanun"la Anayasanın 1.2.4.10.11.ve 12. maddeleri değiştirilmiştir. Eski 1. maddenin sonuna bir fıkra eklenerek "Türkiye Devletinin Şekl-i Hükûmeti Cumhuriyettir" hükmü ile Cumhuriyet ilân edilmiştir.

---

84 Bahsi geçen bu konuşmaların Meclis tutanakları ve tam metni için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 2. Dönem, III, s. 89-98; ayrıca bkz. **Türk Parlamento Tarihi**, 2.Dönem, I, s. 196-208; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, s. 428-429; **G.M.K.Atatürk'ün Hayatı**, s. 316-320; A.Çeçen, **a.g.e.**, s. 240-242; S. Yalçın, **a. g. m.**, s.592-596; M. Albayrak, **a.g.e.**, s. 92-93; H.Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s. 74-78; Turhan Feyzioğlu, **Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara 1999, s. 70; geniş bilgi için ayrıca bkz. **Cumhuriyetin İlânında Adı Geçenler**, Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü 50. Yıl Armağanı, Ankara 1973.

Levent Şahverdi Arşivi

Anayasada yapılan bu değişikliklere göre Cumhurbaşkanı bundan böyle Devlet Başkanı olarak tanımlanacaktı. 12. maddede ki değişiklikle getirilen "Başvekil Reisicumhur tarafından ve Meclis azası arasından intihap olunur" hükmü ile de parlâmenter sisteme ilk adımın atıldığı söylenebilir. Ayrıca bu kanunla mevcut Anayasadaki millet egemenliği sisteminin adı konmuştur. [85]

364 numaralı "Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevaddının Tadiline Dair Kanun" aşağıdaki şekildedir:

1. Madde: Hâkimiyet bilâkaydü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekli hükûmeti Cumhuriyettir.

2. Madde: Türkiye Devletinin dini, Dini İslâm'dır, resmi lisanı Türkçe'dir.

4. Madde: Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis Hükûmetin inkısam ettiği şuabatı idareyi İcra Vekilleri vasıtasıyla idare eder.

10. Madde: Türkiye Reisicumhuru, Türkiye Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi tarafından ve kendi azası meyanından bir intihap devresi için intihap olunur. Vazifei Riyaset yeni reisicumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrara intihap olunmak caizdir.

11. Madde: Türkiye Reisicumhuru Devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Heyeti Vekileye riyaset eder.

12. Madde: Başvekil reisicumhur tarafından ve Meclis azası meyanından intihap olunur. Diğer vekiller Başvekil tarafından yine meclis azası arasından intihap olunduktan sonra Heyeti Umumiyesi Reisicumhur tarafından Meclisin tasvibine arz olunur. Meclis hali içtimada değilse keyfiyeti tasvip Meclisin içtimaına talik olunur. 18 Rebiyülevvel 1342 ve 29 Teşrinievvel 1339.[86]

---

85 H.Eroğlu, **Atatürk ve Milli Egemenlik**, s. 36.

86 **Türk Parlamento Tarihi**, 2. Dönem (1923-1927), I, s.208; Bu kanunun maddeleri için ayrıca bkz. Suna Kili-Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, Ankara 1985, s. 103; 29 Ekim 1923 de Mustafa Kemal tarafından hazırlanmış olan cumhuriyetin ilânıyla ilgili kanun teklifi Meclis Başkanına da bir üst yazı ile sunulmuştur. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A.III, D.18, F.192.

Levent Şahverdi Arşivi

Kabul edilen Kanuna göre Anayasanın 1. Maddesine "Türkiye Devletinin şekli hükûmeti Cumhuriyettir" fıkrası eklenmiştir. 2. madde ise 1921 Anayasasında bulunmayan ek bir maddedir. Bu madde ile muhafazakâr çevrelerin tepkilerinin azaltılması amaçlanmıştır.

4. Madde ile Türkiye Devletinin Büyük Millet Meclisi tarafından idare edildiği, Meclisin icra ve idare yetkilerini koruduğu, Meclisin hükûmetin yükümlülüğündeki görevleri Bakanlar Kurulu vasıtasıyla yerine getireceği şeklinde hüküm getirildi.

10. Maddede Türkiye Cumhurbaşkanının TBMM Genel Kurulu tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçileceği, görev süresi biten cumhurbaşkanının yeniden seçilebileceği ifade ediliyordu. 11. Madde ile Türkiye Cumhurbaşkanının devletin başı olduğu ve bu sıfatla Meclise ve Bakanlar Kuruluna Başkanlık edebileceği belirtilmişti. 10. ve 11. maddeler cumhurbaşkanının konumunu belirleyen maddelerdi.

12. Madde ile 1921 Anayasasından uzaklaşılarak Meclis hükûmeti yerine parlâmenter sisteme adım atılmıştır. Mevcut bunalımın halledilmesine yönelik düzenleme bu maddede görülebilmekteydi. Bu maddeye göre başbakan cumhurbaşkanı tarafından ve meclis üyeleri arasından seçilecek, diğer bakanlar başbakan tarafından ve yine meclis üyeleri arasından seçilecek, cumhurbaşkanı tarafından meclisin onayına sunulacaktı. Meclis toplantı halinde değilse onaylama işi meclisin toplanmasına ertelenebilecekti.[87]

Konuşmaların sonunda tasarının oylamasına geçilmiş ve Mecliste yapılan oylamada oturumda (43.Birleşim) hazır bulunan 158 milletvekilinin oybirliği ile 29 Ekim 1923 Pazartesi günü saat 20.30'da "Yaşasın Cumhuriyet" sesleri arasında Cumhuriyet ilân edilmiştir.[88]

---

87 **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, s. 428-429; A.Çaycı, **a.g.e.**, s. 298-299; A.Çeçen, **a.g.e.**, s. 243-244; H.Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, s. 272.

88 **Nutuk**, s. 551; **TBMM Zabıt Ceridesi**, 2. Devre, III, s. 90-98; A.Çaycı, **a.g.e.**, s.299; **İslâm Ans.**, I, "Atatürk", s.772-773; **Türk İstiklâl Harbi**, II, 6.Kısım, IV. Kitap, Genel Kurmay Başkanlığı Yay., Ankara 1969, s. 266; Cumhuriyetin ilânı ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Hamza Eroğlu, "Cumhuriyetin İlânı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIX/56(Temmuz 2003), aynı makale için bkz. **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VI/16(Kasım 1989).

Levent Şahverdi Arşivi

Aynı gün içerisinde 29 Ekim 1923'te kabul edilen 30 sayılı kararla Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmış, İlk Cumhurbaşkanlığına yine aynı milletvekillerinin oylarıyla ve oybirliği ile Cumhuriyetin ilânından on beş dakika sonra saat 20.45'de Ankara Milletvekili Gazi Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir. Bu karar birkaç çekimser ancak hiç aleyhte oy olmaksızın alınmıştır. "Yaşasın Cumhuriyet avazeleri bu defa daha gür daha devamlı bir heyecan fırtınası içinde Eski Büyük Millet Meclisi'nin küçük mütevazi salonunu çınlattı. Türkiye artık bir Cumhuriyet olmuştu."[89]

Bu tarihî karar aynı gece bütün yurtta duyulmuş ve gece yarısından sonra Ankara kalesinden 101 pare top atışıyla ve İllere yazılan yıldırım telgraflarla her yerde coşkulu bir şekilde kutlanmıştır.[90]

Türkiye Cumhuriyetinin en önemli tarihî günlerinden birisi olarak kabul edilen 29 Ekim günü, cumhuriyetin ilânından yaklaşık olarak altı ay kadar sonra 19 Nisan 1925'te çıkarılan 628 sayılı kanunla millî bayram olarak kabul edilmiştir.[91]

---

89 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal**, III, İstanbul 1965, s.156; "Reisicumhur intihabı. Riyaseti Celileye, Kabul olunan mevaddı kanuniyeye tevfikan Reisicumhurun hemen şimdi intihabını teklif ederim. Teşrinievvel 1339 Ertuğrul Dr. Fikret. Reis: Reisicumhurun derhal intihabını teklif ediyorlar. Kabul edenler lütfen el kaldırsın. Kabul edilmiştir." **Türk Parlamento Tarihi**, 2. Dönem, I, s. 250; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Yay., Ankara 1988, s. 261.

90 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 2. Devre, III, s.90-98; F.Kırzıoğlu, **a.g.e.**, s . 88; Enver Behnan Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, Ankara 1944, s. 344; Lord Kinross, **Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, İstanbul 1966, s. 576-600; "Reisicumhur intihabını müteakip yüz bir pare top endahtiyle Cumhuriyetin her tarafta ilân ve tebcili hakkında. No.31. Reisicumhur intihabını müteakip yüz bir pare top endahtiyle Cumhuriyetin her tarafta ilân ve tebcilinin tahti karara alınmasını mutazammın Konya Mebusu Eyüp Sabri Efendi ve İstanbul Mebusu Ali Rıza Bey ve rüfekasının takrirleri bilkırae kırk üçüncü içtimanın birinci celsesinde aynen kabul edilmiştir." **TBMM Zabıt Ceridesi**, III, s. 99; **Türk Parlamento Tarihi**, 2. Dönem, I, s. 252.

91 "Cumhuriyetin ilânına müsadif 29 Teşrinievvel gününün Milli Bayram addi hakkında (1/616)numaralı kanun layihası ve Kanunu Esasi Encümeni Mazbatası. Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine. Cumhuriyetin ilânına müsadif 29 Teşrinievvel gününün Milli Bayram addi hakkında Hariciye Vekâleti Celilesince tanzim edilen ve İcra Vekilleri Heyetinin 8.2.1341 tarihli içtimaında ledettezekkür Meclisi Aliye arzı takarrürü eden layihai Kanuniye ve esbabı mucibe mazbatası leffen takdim kılınmıştır. İktizasının ifa ve neticesinin inbasına müsaade buyurulmasını rica eylerim efendim. Başvekil Ali Fethi."**Türk Parlamento Tarihi**, 2. Dönem, I, s. 253; 29 Ekim tarihinin milli bayram kabul eden 19 Nisan 1925 tarih ve 628 sayılı kanuna ek olarak çıkarılan kanunla Cumhuriyetin onuncu yılı için üç günün hafta sonu tatili kapsamına alınmıştır. "Cumhuriyet bayramı gününde belediye kuruluşu bulunan bütün şehir ve kasabalarda ayrıcalıklı hükümleri sürekli kalmak koşuluyla 394 sayılı hafta tatili kanunu zorunlu olarak uygulanır." Nezahat Demirhan, **Cumhuriyetin Onuncu Yılının İnkılâp Tarihindeki Önemi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s.42; 1931'de çıkarılan 2305 sayılı kanunla bu kanun genişletildi. Kutlamalarda 21 pare top atılması kuralı getirildi. Vehbi Tanfer, "Atatürk'ün Armağan Ettiği Milli Bayramlar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIII/39(Kasım1997), s. 1051.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyetin ilânı ile yeni Türk Devletinin adı konulmuş oldu. Devlet Başkanlığı konusunda ortaya çıkan pürüzler giderildi. Hükûmetlerin kurulma şekli de değişti. Yukarıdaki maddelerde de açıklandığı üzere artık yeni bir sistem açıkça görülebilmekteydi. Bir diğer husus ta şu idi. Bundan böyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetleri dönemi kapanıyor ve artık Cumhuriyet Hükûmetleri Dönemi başlıyordu.

İlk Cumhuriyet Hükûmetini Malatya Milletvekili İsmet Paşa (İNÖNÜ) kuracaktır. Kendisine bu görev bizzat Atatürk tarafından verilmiştir. Başbakan ile beraber yeni hükûmette 12 üye vardı. TBMM Başkanlığına ise Fethi Bey (OKYAR) seçilmiştir.[92]

Anayasanın yeni hükmü gereğince Cumhurbaşkanlığı görevine getirilen Mustafa Kemal, kendi yetkisi dahilinde Başbakanlığa İsmet Paşayı atamış ve İsmet Paşanın hazırladığı Bakanlar Kurulu Listesini hemen Meclis Başkanlığına sunmuştur. İlk Cumhuriyet Hükûmeti aynı gün görev almıştır. Bu şekilde daha önceden yaşanan hükûmet bunalımına son verilmiş, yapılan Anayasa değişiklikleriyle devletin biçimi ve sistem meselesi halledilmiştir. İlerleyen günlerde mevcut siyasal sistem yerini parlâmenter sisteme bırakacaktır. Bundan sonra parlâmenter demokrasiye doğru hızla yol alınacaktır.[93]

Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşanın Cumhurbaşkanlığına seçilmesi ile ilgili olarak, kürsüde bulunan İsmet Paşa alınan sonucu Meclise şu şekilde açıklamaktaydı: "Türkiye Cumhurbaşkanlığı için yapılan oylamaya yüz elli sekiz kişi katılmış ve Cumhurbaşkanlığına yüz elli sekiz üye oy birliği ile Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini seçmişlerdir."[94]

---

92 **TBMM Zabıt Ceridesi**, 2.Devre,III, s.103; Cumhuriyetin ilânında hazırlık aşamalarını yerine getiren Birinci TBMM 23 Nisan 1920- 11 Ağustos 1923 tarihleri arasında görev yapmıştı. Cumhuriyetin ilânını sağlayan ve kabul eden 2. Dönem TBMM ise 11 Ağustos 1923-1 Kasım 1927 tarihleri arasında çalıştı. TBMM'nin ilk Başkanı Mustafa Kemal 24 Nisan 1920-29 Ekim 1923 tarihleri arasında görev aldı. TBMM'nin 2. Başkanı Ali Fethi (OKYAR) ise 1 Kasım 1923-22 Kasım 1924 Tarihlerinde görev aldı. Mustafa Kemal Paşa İlk Cumhurbaşkanı olurken, Cumhuriyet Hükûmetlerinin ilk Başbakanı ise İsmet Paşa (İNÖNÜ) olacaktı. Geniş bilgi için bkz. **TBMM Albümü, 23 Nisan 1920-20 Ekim 1991**, TBMM Genel Sekreterliği Yay., Ankara 1994.

93 A. Çeçen, **a.g.e.**, s. 242-243.

94 **Nutuk**, s. 550; **TBMM Zabıt Ceridesi**, 2. Devre, III, s. 99; Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı süresi toplam on beş yıldır. Atatürk 29 Ekim 1923, 20 Ekim 1927, 4 Mayıs 1931 ve 1 Mart 1935 tarihlerinde olmak üzere bu göreve dört defa seçilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhurbaşkanlığına seçilen Mustafa Kemal Paşanın seçimin hemen arkasından Mecliste yaptığı tarihî konuşmayı büyük öneme haiz olması ve taşıdığı anlam itibariyle aynen aşağıya alıyoruz:

"Saygıdeğer arkadaşlar! Dünya çapında önemli ve olağanüstü olaylar karşısında saygıdeğer milletimizin gerçek uyanıklığına ve şuurluluğuna değerli bir belge olan Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerini açıklığa kavuşturmak için kurulmuş olan özel komisyon tarafından yüksek heyetinize teklif edilen kanun tasarısının kabulü dolayısıyla Türkiye Devletinin zaten bütün dünyaca bilinen bilinmesi gereken mahiyeti milletler arası adıyla adlandırıldı. Bunun tabiî bir gereği olmak üzere bugüne kadar doğrudan doğruya Meclis Başkanlığınızda bulundurduğunuz arkadaşınıza yaptırdığınız bu görevi Cumhurbaşkanı unvanıyla yine aynı arkadaşınız bu âciz arkadaşınıza tevcih ediyorsunuz. Bu münasebetle şimdiye kadar hakkımda gösterdiğiniz sevgi, samimiyet ve güveni bir defa daha göstermekle yüksek değerbilirliğinizi ispat etmiş oluyorsunuz. Bundan dolayı yüce heyetinize gönlümün bütün samimiyeti ile teşekkürlerimi arz ederim.

Efendiler! Asırlardan beri doğuda haksızlığa ve zulme uğramış olan milletimiz Türk Milleti gerçekte soydan sahip bulunduğu yüksek kabiliyetlerden yoksun zannediliyordu. Son yıllarda milletimizin fiilî olarak gösterdiği kabiliyet istidat ve kavrayış kendi hakkında kötü düşünenlerin ne kadar gafil ve ne kadar gerçeği görmekten uzak, görünüşe aldanan insanlar olduğunu pek güzel ispat etti. Milletimiz kendisinde var olan vasıfları ve değeri hükûmetin yeni adıyla medeniyet dünyasına çok daha kolaylıkla gösterebilecektir. Türkiye Cumhuriyeti dünya devletleri arasında tuttuğu yere lâyık olduğunu eserleriyle ispat edecektir.

Arkadaşlar! Bu yüksek rejimi yaratan Türk Milletinin son dört yıl içinde kazandığı zafer bundan sonra da birkaç misli olmak üzere kendini gösterecektir. Bendeniz kazandığım bu güven ve itimada lâyık olmak için pek önemli gördüğüm bir noktadaki ihtiyacı arz etmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç yüce heyetinizin şahsıma karşı gösterdiği sevgi, güven ve desteğin devamıdır. Ancak bu sayede ve Tanrının yardımıyla bana verdiğiniz ve vereceğiniz görevleri en iyi şekilde yapabileceğimi ümit ediyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

Daima sayın arkadaşlarımın ellerine çok samimi ve sıkı bir şekilde yapışarak kendimi onların şahıslarından bir an bile uzak görmeyerek çalışacağım. Daima milletin sevgi ve güvenine dayanarak hep birlikte ileriye gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır."[95] Bu tarihî konuşmanın ardından Avni Beyin (Bozok) "Bir dua yapılsın" teklifiyle Afyon (Karahisar) Milletvekili Kâmil Efendi tarafından kürsüde dua okunmuş ve bu şekilde tarihî oturum sona ermiştir.[96]

Mustafa Kemal konuşmasının özellikle son kısmında, milletine duyduğu güvenden bahisle "Milletin teveccühünü daima nokta-i istinat telâkki ederek hep beraber ileriye gideceğiz" demektedir. Şüphesiz ki gelişen hadiseler, tamamlanan fikir ve projeler, Onun sözlerinde ki haklılığı ve bu kutsal güveni ortaya koyacaktır.

Cumhurbaşkanı seçilen Mustafa Kemal Paşaya pek çok kişi ve kurumdan kutlama telgrafları gönderilmiştir. Gönderilen bu telgraflarda Mustafa Kemal'in hizmetlerine duyulan memnuniyet, minnet ve şükran duyguları ifade edilmekteydi.

Bazı misaller vermek gerekirse bunlar arasında Mazhar Müfid Kansu, Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali, Malatya Milletvekili Galip Bey, İstanbul Darülfünun Hukuk Fakültesi (Medresesi) Müdürü Mehmed Cemil Bey, Edirne Vali Vekili Naci Bey, Elaziz Valisi Hilmi Bey, Uşakizade Halit Zi-

---

95 **Nutuk,** s. 550-551; **TBMM Zabıt Ceridesi**, 2. devre, III, s. 99-100; Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı seçilmesi dolayısıyla 29 Ekim 1923'te mecliste yaptığı bu tarihî konuşmanın asıl orijinal metni için bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997, s. 343-344; ayrıca bkz. **İslâm Ans**, I, "Atatürk", s.773; **Türk Parlamento Tarihi**, 2. Dönem, I, s. 251; K.Z.Gençosman, **a.g.e.,** s. 200-201; Mustafa Keskin, **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s. 97-98; Mustafa Kemal cumhurbaşkanı seçildikten sonra Halk Fırkası Başkanlığını 19 Kasım 1923 tarihinde İsmet Paşaya vekâleten devretmiştir. Bir gün sonra ise Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bütün teşkilat ve görevlerini Halk Fırkasına devretmiştir. Böylece Müdafaa-i Hukukçular Halk Fırkası ile bütünleşme yoluna gitmişlerdir. A. Çaycı, **a.g.e.,** s. 299.

96 **G.M.K. Atatürk'ün Hayatı**, s.321; S. Yalçın, **a.g.m.,** s. 598; ; **Türk Parlamento Tarihi**, 2. Dönem, I, s. 251; K.Z.Gençosman, **a.g.e.,** s. 201.

97 **G.M.K. Atatürk'ün Hayatı,** s.323-324; U. Kocatürk, **a.g.e.,** s. 344; Atatürk'ün tebriklere açık teşekkürü: "Cumhuriyet Riyasetine intihabım münasebetiyle memleketin her tarafından aldığım samimane tebrikata ayrı ayrı cevap yetiştirmekle teahhurat olabilmesi ihtimaline binaen umumi olarak alenen takdimi teşekkürat eylerim" **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1991, s. 551.

Levent Şahverdi Arşivi

ya Bey, Şark Cephesi Komutanı Miralay Hasan Bey, Bozok (Yozgat) Valisi Hakkı Bey, Beyoğlu Müdafaa-i Hukuk Başkanı Refik İsmail Bey ve başka pek çok isim vardı. Mustafa Kemal gönderilen bu telgraflara cevap vermiş ve teşekkürlerini bildirmiştir.[97] Öte yandan Cumhuriyetin ilânı dolayısıyla kendisini kutlayan Halife Abdülmecit Efendiye cevap telgrafında Atatürk, "Türkiye Cumhuriyeti hakkında hayırlı temennilerinize teşekkür ederim" demektedir.[98]

Cumhuriyetin ilânı millî egemenlik ilkesinin tabiî sonucu sayılmaktaydı. "Atatürk hâkimiyet tabirini kullanırken onu hudutsuz ve en üstün bir kuvvet ve kudret olarak kabul etmiş ve TBMM'ni milletin yegâne temsilcisi olarak bu üstün kuvvet ve kudretle mücehhez kılmayı da saltanat ve hilâfeti yok etmek ve yerine cumhuriyet rejimini ikame edebilmek maksadıyla tek çare olarak görmüştür... Filhakika hâkimiyeti milliye esasının tabiî ve tam bir şekilde tahakkuku ancak cumhurî idare ile mümkündür. Zira cumhuriyette bütün hâkimiyet daha doğrusu hâkimiyeti meydana getiren bütün kuvvetler (teşriî, icraî, adlî) milletin elindedir ve millet bu kuvvetleri istimal edecek organları intihap eder."[99]

Cumhuriyetin ilânında ayrıca şu faktörler göze çarpmaktaydı: "Birinci ve en önemli neden halifelik ve saltanattan yana olanların boş gibi sandıkları devlet başkanlığı makamı için bunalımlar yaratmalarını önlemek, ikinci neden Türkiye'nin dış ilişkilerinde yabancı devletlerin Türkiye'de siyasal rejimin istikrara kavuşmamış olduğu yolundaki kuşkularını önlemek, üçüncüsü de yeni Türkiye Devleti'nin modernleşmesi yolunda yapılacak devrimlere karşı dinsel bir örgüt olarak yaşamakta olan halifelikten gelebilecek direnmeleri kırmaktı."[100]

Cumhuriyetin ilân edildiği sıralarda halkın büyük bir çoğunluğu bunun farkında değildi. Yurdun her yöresinde yapılan kutlama şenlikleri ile hal-

98 U. Kocatürk, **a.g.e.**,s. 344; "İstanbul'da Halifei Müslimin Abdülmecit Hazretlerine, Türkiye Cumhuriyeti hakkındaki hayırhahane temenniyatı Hilafet penahilerine takdimi teşekkürat ederim. Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal, 1 Kasım 1923". **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,** s. 552.

99 İlhan Arsel, **Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları**, Ankara 1962, s. 42-43.

100 Enver Ziya Karal, "Atatürk ve Cumhuriyetin Kurulması", **Türk Dili**, S.278(Kasım 1974), s. 837.

Levent Şahverdi Arşivi

kın heyecanı artmış ve yeni devlet sistemini halk bu şekilde öğrenmiş ve kutlamıştır. Bir görüş ise cumhuriyetin ilânının Türkiye'de hiç kimsenin beklemediği bir anda gerçekleşmiş olmasıdır. Cumhuriyetin ilânı ile sistemin adı açıkça konmuştu.

Aydınlar ve asker devrimciler vasıtasıyla Türkiye'de cumhuriyet sistemine geçilmişti. "Eğitimsiz kitlelerin ve geleneksel tutucu güçlerin direnmelerine karşın ne yaptığını bilen kadro hedefine ulaşabilmiştir. Toplum düzeyinin üzerinde olan böylesine bir girişimi incelerken toplumsal boyutlardan daha çok, yönetici kadronun siyasal yönlerine ağırlık vermek gerekir. Önder kadro bu durumun bilincinde olduğu için yaptıklarını, cumhuriyeti ve onu izleyen devrimleri halka mal etmek istemiş kitle eğitimine ve bilinçlenmesine önem vermiştir. Kemalist kadro değişim sürecini evrime bırakmamış, devrimlerle tamamlamaya çalışmıştır. Kurtuluş Savaşını, devrimlerle sürdürülen çağdaşlaşma savaşı izlemiştir."[101]

Cumhuriyetin ilânı büyük bir bayram havası içinde karşılanmıştı. Tarihçi Arnold Toynbee'ye göre Gazi Mustafa Kemal "Yaşasın Cumhuriyet" sesleri arasında Cumhurbaşkanı seçilmişti. Aslında TBMM çok daha önceden kendisini, Türkiye'nin tek egemeni ilân etmişti. "Türkiye'de demokrasi olgunlaşmamışsa bile ilerlemişti. Cumhuriyet, demokrat fikirli bir ulusun kesin ifade yoluydu. Cumhuriyet fikrinin tümü bir tek ulusun, halkının büyük çoğunluğu tarafından onaylanan ve paylaşılan fikriydi...

Türkiye Cumhuriyeti denen devletin Doğuda aynı hükûmet biçimleri gibi değişik bir yapıda olması normaldir. Çünkü bu bir halk hareketi ve demokratik gelişmenin tabiî bir ürünü değildir. Bunun nedeni de halkın politik alanda eğitilmemiş olmasıdır...Türkiye'de cumhuriyet karşımıza bir küçük askerî devrimciler grubunun ürünü olarak çıkıyor. Bu grup mevcut rejimi başarıyla ortadan kaldırmış, ülkenin yabancı düşmanlarını yenmiş ve başarıyı kazanacakları iddiası ile cumhuriyetçi bir hükûmet şekli kurmuş-

101 A. Çeçen, **a.g.e.**, s. 243-246.

Levent Şahverdi Arşivi

tur... Bu cumhuriyetin büyümesini ve gelişmesini kitlelerin psikoloji açısından değil, önderlerinin politikası açısından izlemeliyiz."[102]

Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya ise "Cumhuriyet bir rejim olarak daha saltanat kaldırılırken şekillenmiştir" diyor ve devam ediyor: "Türkiye Büyük Millet Meclisinde muhafazakârlarla devrimciler ilk meydan savaşını Saltanatın ilgası konusunda vermişlerdir. Devrimcilere göre Sultanlığın kaldırılması için özel bir kanuna asla gerek yoktu. 1921 Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun 1. maddesi 'Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir' dediğine göre zaten saltanat kalkmış sayılırdı. Sorun bunu bir meclis kararı ile güçlendirmekti. Halifelik -şimdilik- yerinde kalabilirdi... Saltanat kaldırılmıştı. Millet taç giymişti... Cumhuriyet rejiminin kabulü artık bir zorunluluktu... Cumhuriyet birbirlerine ateş püsküren İstanbul ve Ankara gazetelerinin savaşçı iklimi içinde ilân edilmiştir. İstanbul basını çoğunlukla Cumhuriyetin karşısında yer almıştır."[103]

Atatürk hâkimiyeti milliye esasını yeni Türk devletinin temel taşı yapmıştır. Böylece yeni devletin devlet ve hükûmet şeklini tayin ve tespit etmiş, cumhuriyet sisteminin tohumunu atmıştır. Aslında millî egemenlik ilkesinin tam manasıyla gerçekleşmesi ancak cumhuriyetle mümkündü. Cumhuriyet sisteminde egemenliklerin tümü, egemenliğin temelindeki bütün güçler millete aitti ve millet bu kuvvetleri kullanma yetkisine hâiz organları bizzat seçmekteydi. Bir bakıma cumhuriyetin ilânı ile halk idaresi-

---

102 Arnold Toynbee, **Türkiye, Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, Çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Yay., İstanbul 1971, s. 184-189; A. Toynbee'nin bazı tespitleri Prof. Dr. A. Çeçen'in yukarıya aldığımız tespiti ile örtüşüyor. Her iki tespitte karşımıza çıkan şu oluyor: Cumhuriyeti ilân eden kadrolar devrimci askerî gruplardı ve çoğunlukla eğitimsiz ve bu konuda henüz bilinçlenmemiş kitlelere getirmiş oldukları bu devrim, devletin yönetici kadrosuna, düşüncelerine ve yapmak istedikleri ve gerçekleştirdiği nihaî hedeflere dikkatlerimizi yöneltiyor. Bu noktada her iki yazarın düşünceleri arasında ortak paydalar görebiliyoruz. Tarihî bilgilerden yola çıkılarak varılan bu tespitlerde ki tahlillerin, tarihî ve siyasî olduğu kadar kitle psikolojisi açısından sosyolojik manada ayrıca irdelenmesi gerektiği kanaatindeyiz.

103 Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**,Turhan Kitabevi Yay., İstanbul 1981,s. 128-129; T. Z. Tunaya, Büyük Meclisin bağımsız bir devleti şu aşamalardan geçerek kurduğunu ifade ediyor: 1. Millî hâkimiyet ilkelerine dayanan 1921 Anayasasını kabul ederek, 2. Saltanatı kaldırarak, 3. Cumhuriyeti ilân ederek, 4. Hilafeti kaldırıp eğitim ve öğretim sistemlerini yenileştirerek, 5. Yılmadan devrim hareketlerini gerçekleştirerek, Nihayet lâikliği Türk hukuk düzenine ve Anayasa sistemine yerleştirerek. Bu düşüncelerine ek olarak Prof. Tunaya, cumhuriyetin ilânını devrim mantığının bir gereği olduğu kadar, millî bir devletin kuruluş aşamalarından birisi olarak kabul etmektedir. bkz. ayn. yer.

Levent Sahverdi Arşivi

ne geçilmiştir denilebilir. Halk reaya değil, kendisini idare edecek mercileri seçen kitle olmuştur. Atatürk "İdare-i devleti Cumhuriyetten bahsetmeksizin hâkimiyeti milliye esasatı dairesinde her an cumhuriyete doğru yürüyen şekilde temerküz ettirmeğe çalışıyorduk" demektedir.

Prof. Dr. Recai Okandan, 29 Ekim 1923 tarihli Cumhuriyetin ilânını sağlayan "Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevadının Tavzihan Tadiline Dair Kanunu"nun parlâmenter rejime doğru bir adım atılmasına imkân verdiğini, sonuç olarak meclis hükûmeti ve kuvvetler birliği sistemlerinin kaynaşmasından ortaya çıkan melez bir yönetim şeklinin doğmasına neden olduğunu belirtmektedir.

Bu şekilde melez bir yönetim şeklinin doğmasında 2. Dönem TBMM'de var olan inkılâpçı ruh ve Millî Mücadele'nin etkisini devam ettiren zihniyeti temel faktör olarak karşımıza çıkıyor. 2. Meclisin normal yönetim şekline dönme isteğine rağmen bu dönüşümü sağlayacak yeni esasların kabulü mümkün olmamış, meclis hükûmeti ve kuvvetler birliği ilkeleri, cumhuriyetin ilânına rağmen devam etmiştir.[104]

İsmet Paşa (İNÖNÜ) cumhuriyetin ilânı konusunda verdiği bir beyanatta "Fesada yer verilmemek için bundan bahsedilmedi. Esasen ihtiyaç ta yoktu. Millet Meclisi bütün kuvvetlere sahip olarak işbaşındaydı. Kumandanlar aynı zamanda Millet Meclisi azası idiler. Atatürk Millet Meclisinin başında bütün kuvvetlere sahipti... Mevcut hayat tarzı esasen cumhuriyet olduğuna göre mesele işin adını koymaktan ibaretti. Yani olmuş bitmiş bir şeyi ilân etmek gibi bir şey" demektedir. Ahmet Ağaoğlu ise cumhuriyetin ilânını Türk inkılâbının halkalarından biri olarak değerlendirmektedir.[105]

Mustafa Kemal'in cumhuriyet düşüncesi çok daha önceki tarihlerden itibaren devam etmekteydi. Bu konuda yukarıda bilgiler vermiştik. Atatürk'ün Yaveri Mazhar Müfit Kansu hatıralarında, Neue Freie Presse isimli Avusturya gazetesi'nin Ankara'ya gelen Muhabirinin cumhuriyetin ilânı

104 H.Eroğlu, **Atatürk ve Milli Egemenlik**, s. 37; Cumhuriyetin ilânından sonra sıra, halifeliğin kaldırılmasına gelecektir. 3 Mart 1924 tarihli "Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmani'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun"la halifelik kaldırılmış ve böylece yeni Türk Devletinin demokratik ve lâik gelişmesi yolunda son ve önemli bir karar alınmıştır. bkz. ayn. yer.

105 H. Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s. 84-86.

Levent Şahverdi Arşivi

konusunda Atatürk'ün kendisine söylediği sözleri naklettiğini bildiriyor.[106]

Lozan Antlaşması'nın ilânından (24 Temmuz 1923) sonra Mustafa Kemal Paşa Özel Kaleminde Memur olan Hasan Rıza (SOYAK) Beyi yanına çağırarak Cumhuriyetin ilânı konusunda daha yaz aylarından itibaren yaptığı hazırlıkları ortaya koymuştu. Hasan Rıza Bey hatıralarında Atatürk'ün bu konudaki düşünce ve plânlarından, hazırlamış olduğu Anayasa değişikliklerinden söz etmektedir.[107]

Cumhuriyetin ilânından önce bu konuda gelişen hadiselere ışık tutan Falih Rıfkı Atay ise hatıralarında Atatürk'ün kendisine Cumhuriyetin manasını sorduğunu, sözlüğe bakarak 'chose publique' kelimeleriyle tercüme edildiğini gördüğünü ve bizdeki manasını sorduğunu yazıyor. Sabri Bey 'mesele bugünkü vaziyetin ifade edilmesinden ibarettir' demiştir. Bu konudaki çalışmaların en kuvvetli zamanlarında yapılması gerektiği şeklinde Yunus Nadi'nin fikrine Atatürk'ün cevabı net ve kesindir: "En kuvvetli zamanımız bugündür."[108]

---

106 "Bir gün Anadolu Lokantasında yemek yiyordum Orada Neue Freie Presse adlı Avusturya gazetesinin Ankara'ya gelen muhabiri de yemek yiyordu.... Yanıma geldi. Aramızda şöyle bir muhavere geçti: - Haberiniz olsa gerek. Sizi tebrik ederim. – Nedir Acaba? – Mustafa Kemal Paşa beni meclisin Riyaset Odasında kabul etti ve dedi ki "Aleni olarak ilk defa size söylüyorum. Cumhuriyet ilân edeceğiz. -Ne zaman dedim. Başını salladı ve 'Çok yakında' dedi." Sonra Mazhar Müfit Bey devamla "Bir gece evvel beraberdik. Gülerek '- E çocuklar yarın cumhuriyeti ilân edeceğiz' dedi. Ve bana döndü: '-Erzurum'dan beri ağzından çıkarmadığın cumhuriyetin işte zamanı geldi. Yarın istediğin kadar cumhuriyet diye alenen artık bahsedebilirsin." M.M.Kansu, **a. g. e.**, II, Türk Tarih Kurumu Yay., s. 595.

107 Mustafa Kemal , Özel Kaleminde Memur olan Hasan Rıza Soyak'ı yanına çağırır ve kendisine küçük bir kağıt verir. 'Bunları al müsvedde halindedir. Beyaz edeceksin. Yazılar karışıktır. Dikkat et okuyamadığın veya anlayamadığın yer olursa bana sorarsın. Bunları şimdilik yalnız sen ve ben bileceğiz. Amirlerine dahi bahsetmene lüzum yoktur' demiştir. Hasan Rıza Bey bu sahifeleri okuyunca bunların 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun maddelerini değiştiren ve Türkiye Devletine cumhuriyet şeklini veren taslak olduğunu gördü. H.R. Soyak bu metni yeniden düzenledi ve yazdırdı. Daha sonra Mustafa Kemal "Bunu al ve Adliye Vekili Seyit Beye götür. Yarına kadar bunları okusun. Cumhuriyet ve halk hâkimiyeti mefhumları ile umumî hukuk kaideleri bakımından tetkik etsinler ve mütalaalarını bildirsinler. Meselenin şimdilik üçümüz arasında kalmasını arzu ettiğimi Seyit Beye söylersin" demiştir. Profesör Seyit Bey verilen müsveddeleri okuduktan sonra geri vermiş, pek mükemmel bulduğunu, esaslarda mutabık olduğunu ancak birkaç noktada mütalâa kaydettiğini Hasan Rıza'ya söylemiştir. Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, I, İstanbul 1973, s. 181-183.

108 F. R. Atay, **a.g.e.**, s. 374-375.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün Avusturya gazetesi Neue Freie Presse muhabiri Lazar'a verdiği beyanatta (22 Eylül 1923) yine cumhuriyetin ilânı öncesinde taşıdığı fikirleri ve plânları görebiliyoruz. Atatürk burada cumhuriyet kelimesini ilk defa açıkça kullanmıştır:

"Yeni Türkiye Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun ilk maddelerini size tekrar edeceğim: 'Hâkimiyet bilâ-kaydü şart milletindir. İcra kudreti teşriî salâhiyeti milletin yegâne hakikî mümessili olan mecliste tecelli ve temerküz etmiştir.' bu iki kelimeyi bir kelimede hulâsa etmek kabildir: 'Cumhuriyet'.

Yeni Türkiye'nin emr-i teceddüdü daha nihayet bulmamıştır. Harpten sonra Türk Teşkilâtı Esasiyesinin inkişafı henüz kati bir şekil almış addedilemez. Tadilât ve tahsisat yapmak ve daha mükemmel bir hale getirmek elzemdir. İkmaline başlanan bu iş henüz bitmemiştir. Kısa bir zaman zarfında Türkiye'nin bugün filen almış bulunduğu şekil kanunen de tespit edilecektir. Yakın bir atide bu mesele ait hükûmet teklifatı meclise arz edilecektir. Bu teklifatın bütün mevaddı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun inkişaf ve ikmaline ait bulunacaktır. Bütün Avrupa ve Amerika'daki cumhuriyetler nasıl esas itibariyle yekdiğerinden ayrı değilse aralarındaki fark nasıl yalnız şekle ait bulunuyorsa Türkiye'nin de bu cumhuriyetlerden farkı sırf bir şekil meselesidir.

Diğer cumhuriyet usulüyle idare edilen memleketlerde olduğu gibi bizim de hâkimiyete malik bir parlâmentomuz vardır. Yalnız bizde Büyük Millet Meclisi hem teşriî hem de icraî salâhiyete maliktir. Başka yerde olduğu gibi bizde de vekiller kendi vekâletlerine ait işlerden mesuldürler. Başka yerlerde yeni Türkiye Devleti icra vekillerinin millet meclisi elinde bir oyuncak olduğu zannediliyor. Bu hatadır. Vekillerin mesuliyetine ve vazifesine ait meselede Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nda yapılacak tadilât ile tespit edilmiş olacaktır. Netice itibariyle Reis-i cumhurdan, Reis-i hükûmetten ve mesul vekillerden müteşekkil bir hükûmet teşkil edeceğiz.

Yeni Türkiye'nin payitahtı meselesine gelince bunun cevabı kendiliğinden zahir olur. Ankara Türkiye Cumhuriyetinin payitahtıdır."[109]

109 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, III, s. 86-87; 23 Eylül 1923'te verilen bu beyanatın bir özeti Türkçe ilk olarak İkdam gazetesinde yayınlandı; F. F. Tülbentçi, **a.g.e.**, s. 37.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal bu açıklamalarında yeni Türkiye'nin yenileşmesinin henüz devam ettiğini, Anayasanın gelişme içerisinde olduğunu, Anayasada günün şartlarına göre değişiklikler yapılması gereğini, yeni devlet şeklinin cumhuriyet ve devlet başkentininse Ankara olacağını belirtiyordu. Yabancı muhabirle beraber Mustafa Kemal'in yanında bulunan İkdam gazetesi başyazarı bu beyanatı ertesi gün kendi gazetesinde yayınlamış, bu şekilde iç ve dış basında ve kamuoyunda gürültüler kopmuştu.[110]

Cumhuriyetin ilânı konusu yukarıda da görüleceği üzere bir anda ortaya çıkmış ani ve beklenmedik bir olay değildi. "Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışından itibaren bütün gelişmeler bu hedefe endekslenmişti. Bununla beraber toplumdaki mevcut meşruiyet anlayışının müsait hale gelişine kadar Cumhuriyetin ilânı hakkındaki düşünceler ertelenmişti. Bu, Atatürk'ün her şeyi yeri ve zamanı geldiğinde uygulamaya koyma tarzındaki inkılâpçılık anlayışının da bir gereği idi."[111] Bu konu basına 23 Eylül'de duyurulmuştu. Cumhuriyetin ilân edildiği 29 Ekim tarihine kadar ki sürede İstanbul ve Taşra basınında sürekli ele alınmış üzerinde durulmuştu.[112]

Falih Rıfkı Atay hatıralarında "Nihayet yakında cumhuriyetin ilân olunacağını Mecliste Mustafa Kemal Paşanın ağzından işitiyorduk. Haber ağızdan ağza yayılarak Mecliste herkesi şüpheden kurtardı" diyerek bu hadiselerin ve duyumların 10 Eylül tarihli olduğunu, 29 Ekim'e kadar arada kırk dokuz gün olduğunu, Cumhuriyetin ilânı konusunun son güne kadar bir sır gibi saklanamadığını ve bir gece top sesleriyle ortaya çıkmadığını ifade etmektedir.[113]

Cumhuriyetin ilânına halktan doğrudan doğruya olumsuz bir tepki gelmediği bilinmektedir. Birkaç milletvekilinin cumhuriyetin ilânının aceleye getirildiği hususundaki beyanatlarına halk pek itibar etmemiştir. Tabiî ki yeni sistemin yerleşmesi için zamana ihtiyaç vardı. İlk günlerde cumhuri-

110 A. Çeçen, **a.g.e.**, s. 235.

111 **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, s. 422.

112 Yücel Özkaya, "Cumhuriyetin İlânı ve Rejim Olarak Eğitime Katkıları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIX/56(Temmuz 2003), s. 471.

113 F.R. Atay, **a.g.e.**, s. 375.

Levent Sahverdi Arşivi

yetin aleyhinde yazılan yazılar, cumhuriyetin kutlanması ve kabullenilmesinde pek etkin olamamıştır. Bu aleyhte yazıların çoğunda cumhuriyetin ilânında acele edildiği ve cumhuriyete geçmekle her şeyin düzeltilemeyeceği, bu arada eski Anayasanın yeterli olduğu şeklindeydi. Aslında yeni bir sistem değişikliğinden çok yapılan, Millet Meclisinin açılış tarihi olan 23 Nisan'dan bu yana zaten var olan sistemin adının konulmasıydı.[114]

Atatürk'ün Nutuk'ta ki değerlendirmeleri de cumhuriyetin ilânı konusunda yaşananları açıklar mahiyettedir: "Cumhuriyetin elbette taraftarları ve aleyhtarları vardı... Bittabi taraftarlar muktedir iseler mefkûrelerini her hangi bir suretle ihtilâlle, inkılâpla veya eşkal-i mutebereden geçirerek tatbik ederler. Bu mefkûre inkılâpçılarının vazifesidir. Buna karşı itirazlar, yaygaralar ve irticakârane teşebbüsler de aleyhtarların yapmaktan geri durmayacakları hareketlerdir."[115]

Cumhuriyetin ilânında emrivaki hareket edildiği şeklindeki fikirlere karşılık, yapılan işin tamamıyla köklü bir değişimden ibaret olduğu demokratik usullere başvurarak herkesin ikna edilebilmesinin o zaman ve zeminde mümkün olmadığı da belirtilmektedir.[116]

Atatürk gerçekleştirdiği bütün işlerde zaman ve zemin kollamaktadır. Bu onun şahsî özelliği olduğu kadar, meselelerin çözümü ve sonuçlara derhal varılması hususunda ki titizliliğini ve kararlılığını da göstermekteydi. "Uygulamayı bir takım safhalara ayırmak, olaylardan ve olayların akışından yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve basamak

114 Y.Özkaya, **a.g.m.**, s. 473; Ahmet Özgiray, "Lozan'dan Cumhuriyet Rejimine Giden Yol", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XII/34(Mart 1996), s. 158.

115 Cumhuriyetin ilânı konusunda bütün milletvekillerinin ikna edilemeyeceğini bilen Mustafa Kemal, "Bu memlekette bir heyeti ictimaiyede bir inkılâp yapıldığı zaman elbette onun esbabı vardır. Ancak o inkılâbı yapanlar inanmak istemeyen anut (inatçı) hasımlarını iknaya mecbur mudur?" demektedir. Bütün milletvekillerinin tek tek ikna edilmesi daha demokratik olabilirdi. Ancak bu durumda hedeften sapma olabilirdi. Çünkü hedef her şeyden önce yurdu düşmanlardan kurtarmaktı. Askeri başarılar kazanılmıştı ancak bunun ardından siyasî düzenlemelerle pekiştirilmeliydi. Mustafa Kemal bu düşünce ile gerekli gördüğü tüm değişiklikleri hayata geçirecektir... Cumhuriyetin ilânı anlayış değişimi gibi son derece güç ve zahmetli bir sosyal inkılâptı. Bu ise Atatürk'ün en büyük başarısı idi. **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, s. 430-431.

116 **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, II, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002, s. 31; "1923 yılının o haftalarında Büyük Millet Meclisinde cumhuriyetçilik akımı var mıydı? Hayır... Mustafa Kemal o mecliste fikir tartışmaları ile tabiî bir ekseriyet elde edemezdi. İnce politika taktikleri ile bir teslimiyet havası yaratmalıydı." F.R. Atay., **a.g.e.**, s. 376.

Levent Şahverdi Arşivi

basamak ilerleyerek hedefe ulaşmaya çalışmak gerekiyordu" şeklinde geçen düşünceleri göstermektedir ki, Atatürk gençliğinden beri savunduğu cumhuriyetin ilânı konusunda da, şartlar oluşuncaya kadar uzun süre beklemiştir.[117]

Mustafa Kemal millî iradenin üstünlüğüne inanmaktaydı. TBMM hükûmetine halk hükûmeti demekteydi. Bu aslında tamamen cumhuriyetti. Mustafa Kemal "büyük bir zamanlama ustası"[118] olduğundan dolayı atacağı adımlarda şartların iyice oluşması gereğine inanmıştı. İlk devirlerde bu yüzden cumhuriyeti ilân etmemiş ve beklemiştir.

Yeni devletin yapılanmasında cumhuriyet modern manada bütün ayrıntılarıyla tartışılmadığından dolayı bu kelimenin muhalefet olur düşüncesiyle devamlı gizlendiği belirtiliyor. Atatürk'e göre cumhuriyet "Cesur bir kararın ve dâhiyane bir diplomatlığın eseriydi."[119]

Bu hususta Bernard Lewis, Mustafa Kemal'in baştan itibaren köklü bir değişikliğe hazırlandığını bildiriyor. Ona göre saltanatın kaldırılması ve hilâfetin alıkonulması devlet başkanlığında tehlikeli bir belirsizlik ortaya çıkarmıştı. Ekim ayı başlarında Mustafa Kemal'in cumhuriyeti ilân edeceğine dair haberler yayılmaktaydı. "Ekim sonlarında dikkatle plânlanmış bir dizi siyasal manevralardan sonra Mustafa Kemal Meclise geldi ve siyasal sistemlerindeki belirsizlikleri ve karışıklıkları ortadan kaldıracağını söylediği bazı Anayasa değişiklikleri teklif etti."[120]

---

117 Cengiz Dönmez, "Atatürk ve 75. Yılında Cumhuriyet", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIV/42(Kasım 1998), s. 1102.

118 Atilla Kollu, "Mustafa Kemal ve Cumhuriyet", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIV/42(Kasım 1998), s. 1128.

119 M. Akif Erdoğru, "Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet Fikri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XV/43(Mart 1999), s. 225.

120 B. Lewis, **a.g.e.**, s. 261; B. Lewis'in Atatürk'ün aldığı kararlar için kullandığı "bir dizi manevralar" deyimi, yukarıda verilen kaynaklarda da görüleceği üzere "zamanlama ustası" veyahut "şartların oluşmasını sabırla beklediği" şeklinde bilgiler, Atatürk'ün atacağı adımlarda akılcı ve plânlı davrandığını ortaya koymaktadır. Atatürk için günümüzün deyimiyle "iyi bir stratejist" denilebilir. Bu hususta ki şahsî kanaatlerini Nutuk'ta bizzat belirten Atatürk'ün cumhuriyetin ilânı konusunda olduğu kadar, diğer konularda da aynı ilkeler içinde olduğunu görmekteyiz. Bu onun lider özelliğinden kaynaklanmaktadır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Adnan Nur Baykal, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Liderlik Sırları**, Sistem Yay; Ankara 1999; Atatürk 2 Kasım 1922 tarihinde Petit Parisien muhabirine Bursa'da verdiği bir demeçte, Hilâfette şimdiki usul-i veraseti muhafaza edip etmeyeceği şeklinde kendisine yöneltilen suale "Bu babda kati bir şey söyleyemem. Mamafih şimdiki usulün muhafazası müreccah olacağı zannındayım" şeklinde düşüncelerini belirtirken şimdilik kaydıyla zihnindeki plânı söylememişti. Ancak ileride halifelik kaldı-

Levent Şahverdi Arşivi

Esasen saltanatın kaldırılmasından sonra Mustafa Kemal'in düşüncesi, siyasî hareketliliğin devamı yönündeydi. Bu sahada bazı çalışmaların yapılmasını istemekteydi. Bu amaçla 6 Aralık 1922'de Halk Fırkası adlı bir siyasî partinin kurulması hakkında basına bilgi veren Atatürk, aydınlara kendi görüşlerini bildirmeleri çağrısında bulunurken bir yandan da yurt gezileri yaparak görüşlerini ifade etmekteydi. Aynı zamanda yapılacak reformlar hakkında da bilgiler vermekteydi. Cumhuriyetin ilânına giden yolda Atatürk'ün bu yöndeki fikir ve icraatları son derece önemliydi.

Nitekim bu gelişmelerden sonra 16 Nisan 1923'de meclisin kendisini feshetmesiyle 11 Ağustos 1923'te 286 üyeden oluşan ve cumhuriyeti ilân eden 2. Dönem Meclis görev alacaktı.[121]

Cumhuriyet İkinci Meclis tarafından ilân edilmiştir. İlk meclis ile ikinci meclis arasındaki en önemli fark işlevleri yönündendir. İlk meclis Millî Mücadele Meclisi ve millî egemenliği ilk kez kuran gündeme getiren meclis olmuştur. Bu dönemde henüz cumhuriyet kelimesi ağza alınmamaktadır. Ankara'da görevi başına olan yeni devletin adı TBMM Hükûmetidir. Ancak İkinci Meclis ise Cumhuriyeti ilân eden, Lozan Antlaşması'nı onaylayan, İlk cumhuriyet Anayasasını hazırlayıp 1924'te kabul eden, 3 Mart 1924'te Halifeliğe son veren ve diğer inkılâplara öncülük eden meclistir.[122]

---

rılacaktı. Yine aynı beyanatta kendisine yöneltilen Başkentin neresi olacağı ile ilgili soruya Atatürk "Bu babda hiçbir karar-ı kati ittihaz edilmemiştir. Müstakbel payitahtımızı intihap için sulhun akdini beklemeliyiz" diyecektir. Halbuki ileride başkentin Ankara olacağı kuşkusuz bellidir. Bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, III, s. 73; Atatürk için verdiğimiz bu kısa örnekler Onun cumhuriyetin ilânında ve gerekse devletin her türlü hizmet, faaliyet, kanun ve kararlarında ki önsezi, plân, strateji, olaylarda ki zamanlama usulü ve akılcı lider özelliklerine dikkatlerimizi yöneltiyor.

121 M. Alpargu, İ. Özçelik, N.Yavuz, **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Ankara 1995, s. 148; bu konuda ayrıca bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)**, İstanbul 1952, s. 560; Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Ankara 1981, s. 91; Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul 1998.

122 H.V.Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s. 246-247; İlk Meclis "Milli Mücadele Meclisi", İkinci ve Üçüncü Meclisler ise "Devrim Meclisleri" ve "Tek Parti Meclisleri"olarak tanımlanıyor. Bir diğer açıklayıcı husus ta şudur ki, cumhuriyeti ilân eden İkinci Meclis ve daha sonraki Üçüncü Meclis, tek parti meclisleridir. Bunların üyeleri Atatürk tarafından kurulan Halk Partisi adayları olarak seçilmişlerdir. Halk Partisince gösterilen Milletvekili adayları halkın seçimine daha doğrusu halkın onayına sunulmaktaydılar. bkz. ayn. yer.

Levent Şahverdi Arşivi

Diğer taraftan 8 Nisan 1923'te dokuz maddeden oluşan bir program ortaya koyan Atatürk, Halk Fırkası'nın görüşlerini açıklamaktaydı. Birinci Mecliste yer alan ve Birinci Grup olarak bilinen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun[123] siyasî bir partiye, Halk Fırkası'na dönüştürülmesi gerekiyordu. Bu konuda Atatürk Nutuk'ta şöyle diyordu: "Gerek bazı kimselerden aldığım yazılı düşüncelerden ve gerek halk ile yaptığım görüşmelerden çok yararlandım. Sonunda 8 Nisan tarihinde görüşlerimi dokuz ilke halinde tespit ettim. İkinci Büyük Millet Meclisinin seçimi sırasında yayınlayarak ilân ettiğim bu program partimizin kuruluşunun temeli olmuştur."

Daha sonra 1923 seçimleri yapılmıştır. Seçilen Müdafaa-i Hukuk Milletvekilleri Atatürk'ün başkanlığında bir araya gelerek görüş alışverişlerinde bulundular. Seçimlerden daha önce hazırlanmış olan dokuz umde esas kabul edilerek oluşturulan tüzük (Halk Fırkası Nizamnamesi) 9 Eylül 1923'te kabul edilmiş ve aynı gün Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Halk Fırkası'na dönüştürüldüğü ilân edilmiştir.

11 Eylül'de de Halk Fırkası Başkanlığına TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Genel Sekreterliğe ise Recep Bey getirildi. Partinin kuruluşu ile ilgili resmi başvuru ise Ekim 1923'te İçişleri Bakanlığı'na yapılmıştır.[124] Halk Fırkasının kurulmasından sonra Atatürk, Cumhuriyetin ilânı

123 Birinci Grup olarak ta bilinen bu grup 10 Mayıs 1921'de kurulmuştu; bu gruba dayalı olarak kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası liderlerinin bir ittihatçı bütün içinden geldikleri ileri sürülmektedir. Ancak Müdafaa-i Hukukun devamı sayılan Cumhuriyet Halk Fırkası sürekli bir ittihatçı muhalefeti ile karşı karşıya kalmıştır. İleri tarihlerde İttihatçılar ve Terakkiperverliler İsmet Paşanın hareketleri neticesinde erimeye yüz tuttular. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, III, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul 1989, s. 603-604; Halk Fırkası Müdafaa-i Hukuk Dernekleri ile ilk Mecliste bulunan Müdafaa-i Hukuk Grubu temeline dayanmaktaydı. H.V. Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s. 246.

124 Hüseyin Tosun, "Türkiye'de Demokrasinin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XVIII/52(Mart 2002), s. 204-206; Hüseyin Tosun, "Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye'de Cumhuriyet", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIX/56(Temmuz 2003), s. 832-833; Cumhuriyetin ilânından sonra Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığına seçilmesi üzerine Başbakan İsmet Paşa Halk Fırkası Genel Başkan Vekilliğine atanmıştır. Böylece "Millî hâkimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek için halkçılık temeli üzerine kurulan Halk Fırkası, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yerini almıştır. İhsan Güneş, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden Halk Fırkasına Geçiş", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, III/8 Mart 1987), s.436-442; Halk Fırkasının kuruluşunu içeren ve gerekli kanunî işlemlerin yapılmasını talebini İçişleri Bakanlığına ileten 11 Eylül 1923 tarihli dilekçeyi , cumhuriyetin ilânı yolunda atılan adımlardan bi-

Levent Şahverdi Arşivi

zamanının geldiği düşüncesiyle Eylül ayından itibaren kamuoyunu hazırlayacak bir takım çalışmaları başlatacaktır.[125] Bu arada Yeni Gün, Halk Fırkasına tam destek vermiş, toplantılarını duyurduğu gibi bu konuda haberler de yayınlamıştı.[126]

Atatürk, ileride ilân edilecek olan cumhuriyet kavramı ile yakinen ilgili olarak bu kavramla aynı mahiyette şu görüşlere yer vermişti: "Ben Halk Fırkası namı altında bir fırka teşkil edeceğim dediğim zaman zannolunmasın ki milletin muhtelif sınıflarından bir veya iki sınıfın menfaatini yahut refahını temine matuf bir gaye takip edeceğim. Fırkanın programı bütün

risi olarak tarihî bir belge niteliğinde olmasından dolayı buraya alıyoruz. Nitekim bu tarihten bir buçuk ay sonra cumhuriyet 29 Ekim'de ilân edilecektir: "Dahiliye Vekalet-i Celilesine. Halk Fırkası nam ve unvanı ile tesisi ve teşkil ve musaddak nizamnamesi takdim edilen siyasi cemiyetin kanunu mahsusuna tevfikesi Türkiye dahilinde teşkilatta bulunmak üzere müsaade-i resmiyesinin itası ve Umumi Heyeti İdare Azasının Erzincan Mebusu Sabit, İstanbul Mebusu Dr. Refik, İzmir Mebusu Celal, Erzurum Mebusu Münir Hüsrev, Tekirdağ Mebusu Cemil, Konya Mebusu Kazım Hüsnü, İzmit Mebusu Saffet, Diyarbakır Mebusu Zülfü Beylerden mürekkep ve Halk Fırkası Katibi Umumisinin de Kütahya Mebusu Recep Bey bulunduğu arz olunur efendim. Halk Fırkası Katib-i Umumisi Recep, Halk Fırkası Umumi Reisi Gazi M. Kemal." Hikmet Bila, **CHP(1919-1999),** Doğan Kitapçılık Yay., İstanbul 1999, s. 40; Hikmet Bila, Cumhuriyet Halk Fırkası'nı Türkiye Tarihinin ekseni ve bir siyaset okulu olarak görmektedir. Verilen bu dilekçe ile Anadolu ihtilâlinin ilk siyasal partisi resmen belgelenmiştir. İsmet Paşanın genelgesiyle cemiyet Halk Fırkasına dönüşmüştür ancak parti bir çerçeve-kadro halindedir. H. Bila, **a.g.e.,** s. 40-43; Zeki Çevik, **Milli Mücadelede Müdafaa-i Hukuktan Halk Fırkasına Geçiş (1918-1923),** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002, s., 483.

125 Yeni seçimlere Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ismi ve buna bağlı olarak ortaya konulan dokuz umde ile girilmekteydi. Bütün bunlar Halk Fırkasına giden yolda atılan adımlardı.Seçimden hemen sonra 9 Ağustos 1923'te 56 cemiyetin ismi Halk Fırkası olmuştu. Halk Fırkası Ekim 1923'te resmen kurulmuş, Kasım 1924'te (10 Kasım 1340) Cumhuriyet Halk Fırkası olarak isim değiştirmiştir. Daha sonra 4. Büyük Kongrede 1935'te ise Cumhuriyet Halk Partisi'ne dönüştü. Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul 1982, s. 152; Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul 1967, s. 332 ; Halk Fırkasının kurulmasıyla devrimin ve yeni kurulacak olan cumhuriyet sisteminin kadro meselesinde yeni bir adım atıldığı belirtilmektedir. O zamana kadar Birinci Grup veya Müdafaai Hukuk grubu adındaki topluluk artık bir siyasal partiye dönüştürülmüştü. Bu şekilde örgütlenme sürerken bir yandan da Lozan Antlaşmasının imzalanması ile artık o güne kadar "ulusal bir giz" olarak saklanan cumhuriyetin ilânı hedefine ulaşılabilirdi. A. Çeçen, **a.g.e.**, s. 232-233; Atatürk yapacağı siyasal mücadelenin gelecek evrelerine hazırlanırken Onun ilk ihtiyacı bir "siyasal örgüt" idi. 8 Nisan 1923'te yayınladığı dokuz umdelik bildiriden bahisle "Bu program bugüne kadar icra ve intac ettiğimiz esaslı bilcümle hususatı ihtiva ediyordu. Maahaza programa ithal edilmemiş mühim ve esaslı bazı meseleler de vardı. Mesela Cumhuriyetin İlânı, Hilafetin ilgası..." B. Lewis, **a. g.e.,** s. 259; ayrıca bkz. M. Albayrak, **a.g.e.,** s. 104-110.

126 Nurettin Gülmez, **Kurtuluş Savaşında Anadolu'da Yeni Gün**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s. 408.

Levent Şahverdi Arşivi

milletin refah ve saadetini temine matuf olacaktır. Ortaya koyacağımız şey müspet millet programı olmalıdır."[127]

Atatürk'ün savunduğu Halkçılık programı meclis içerisindeki diğer aşırı akımlardan ayrı idi. Bu görüşlerin kabul görmesi için de Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun parti haline getirilmesi gerekliydi. Ona göre: "Bütün sunufu yekdiğerine lâzım, gayri müfarik olan çünkü menfaatleri de yekdiğerinden tehalüf eylemeyen, halkımızın müşterek ve umumî olan menafii ve saadetini temin için Halk Fırkası namı altında bir fırka tasavvur edilmektedir... Bu ifade ile beyan edilmek istenen şudur ki, ismi fırka olan bu halk teşekkülünden maksat evlad-ı milletten bir kısmının sunufu ahaliden bazılarının diğer evlad ve sunufun zararına menafiini temin etmek değildir. Belki birbirinden ayrı ve hariç olmayıp halk namı altında bulunan umum milleti müşterek ve müttehit bir surette müşterek ve umumî olan refahı hakikiye isal için faaliyete getirmektir."[128]

---

127 **İslâm Ans.**, "Atatürk", I, s. 769-770; Atatürk 16 Eylül 1924 tarihinde Trabzon'da yaptığı konuşmada "Halk Fırkası memleket ve millet her türlü dayanaktan mahrum bırakılarak felakete atıldığı uğursuz kavgada bütün milleti kadrosu içine alarak kuvvet ve kudret yapan dış düşmanlarını yurttan atıp iç düşmanlarını imha eden halka hürriyet ve hâkimiyet temin eden mukaddes bir cemiyettir" demekteydi. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997, s. 195; Yine 7 Şubat 1923'de Balıkesir'de halkla konuşmasında "Halk Fırkası halkımıza siyasî terbiye vermek için bir mektep olacaktır" demiştir. Daniel Dumoulin, **Atatürk'ten Düşünceler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000, s. 20.

128 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, II, s. 64; Atatürk Halk Partisi'ni kurmak hakkındaki kararını açıklarken (6 Aralık 1922, Ankara'da Hâkimiyeti Milliye, Yeni Gün ve Öğüt gazetesi muhabirlerine), "Filvaki vatanımıza ve istiklâlimize göz dikenlere yalnız askerlikçe galebe etmek kâfi değildir. Memleketimiz hakkında istilâ emelleri besleyecek olanların her türlü ümitlerini kıracak veçhile siyaseten, idareten ve ikitisaden kuvvetli olmak lâzımdır... Bundan böyle hiçbir fırsat ve vakti fevt etmeyerek çalışmaya mecburuz. Ancak bu mesai senelerle takip ve tatbik edilecek bir programa müstenit olmazsa akamete mahkûmdur."demektedir. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, II, s. 50-51; Atatürk Halk Fırkası'nın 1927'de yapılan kongresinde Halk Fırkası'nın 1. Kongresi olarak Sivas Kongresi'ne işaret ediyordu: "Bugün küşadı ile müftehir olduğum büyük kongremiz Sivas Kongresi'nden sonra teşkilâtımızın ikinci büyük kongresi oluyor"diyordu. Z. Çevik, **a.g.e.**, s. 482, dipnot 1213; Atatürk Birinci Mecliste örgütlenen Birinci Grubu temel alarak Halk Fırkası'nı kurmuştu. Cumhuriyetin ilânına giden yolda ki aşamalardan birisi de bu olaydı. Cumhuriyetin ilânı ile kurulan tek parti idaresi o devir şartlarında haklı gerekçelere dayanmaktaydı. Yeni ortamda yeni muhalefet istenmiyor ve muhalefet tasfiye ediliyordu. "Her çağdaşlaşma eylemi her devrim bir öndere ve bir örgüte gereksinim duyar. Öndersiz başsız bir devrim düşünülemez... Örgütleşme siyasal iktidara gelmek için ön koşullardan biridir. Siyasal örgütleşme ise siyasal partiyi gerekli kılar... Mustafa Kemal'in devrimi çoğulcu, özgürlükçü, demokratik bir siyasal sistemi amaçlamıştır. Ancak bu amaca ulaşmak öbür amaçların da gerçekleşmesini sağlamak için başlangıçta benimsediği güçlü bir tek parti sitemidir." Suna Kili, **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, s. 168'den naklen Z. Çevik, **a.g.e.**, s. 491-492.

Levent Şahverdi Arşivi

Öte yandan Cumhuriyetin ilânına karşı ortaya çıkan tepkilerden de şu şekilde bahsedelim. Eski Başbakan Rauf Orbay, Millî Mücadele'de Mustafa Kemal ile aynı yolda idi. Ancak devletin kuruluş aşamalarında yolları ayrılmaktaydı. Mustafa Kemal ve çevresi cumhuriyete yönelirken Rauf Bey, Ali Fuat ve Refet Paşalar "meşrutiyetçi saltanatçı" yola girmişlerdi.

Rauf Bey bir İstanbul gazetesine verdiği demeçte, cumhuriyetin ilânı gibi tepeden inme kararlarla milletin olup bittiye getirildiğini ve cumhuriyetin ilânında acele edildiğini açıkladı. Halk Fırkası Grubu'nda yapılan görüşmelerde Rauf Bey ve arkadaşları kendilerini savundular. Parti Başkan Vekili sıfatıyla İsmet Paşa ise bu görüşmelerde cumhuriyete karşı çıkanlara sert ifadelerde bulundu.

İsmet Paşa, Rauf Beye cumhuriyetçi olup olmadığını parti içinde kalıp kalmayacağını sormuştur. Rauf Bey "Milli hâkimiyetten yana olduğunu, milletvekilinin görüşlerini her türlü etkinin dışında ifade etmesi gerektiğini belirterek mutlak muhalif parti yapmam isteniyor. Yapmayacağım. Karar sizindir" diyerek toplantıyı terk etmiştir.[129]

Mustafa Kemal bu eski arkadaşlarıyla çatışmak yerine biraz daha beklemek yanlısı idi. "Sorun kapanmasa bile kesin çözüme bağlayabilmek için koşulların oluşumunu ve güçlenmeyi beklemek gerekiyordu... Güçler dengesini iyi hesap etmek yeni atılımlarda bu dengeye göre destek sağlamak gerekiyordu."[130]

22 Ekim 1923 tarihli Halk Fırkası Grup Toplantısı'nda Rauf Bey şunları söylüyordu: "Efendiler! Ve ben tekrar ediyorum. Aziz duygularımın bu millet efradından bulunmakla mübahi olduğum kutsî duygularım meşrutiyeti idare ve mutlakıyet altında imha edildiğini gören bir arkadaşınız olmak itibariyle Cumhuriyet-i idareden başka hiçbir idarenin taraftarı olmadığım merkezindedir."[131]

---

129 A. Çaycı, **a.g.e.,** , s. 300.

130 A. Çeçen, **a.g.e.**, s. 256-259.

131 **Cumhuriyet Halk Partisi Grup Toplantısı Tutanakları 1923-1924**, s.31; Rauf Beyin bu toplantıdaki bazı sözleri: "Ne sultanlar ne saltanatı ferdiye, ne de meşrutiyet-i idare taraftarıyım. Bilâkaydüşart milletin hâkimiyetini görmek en büyük saadettir." **a.g.e.**, s. 39, "Ben efendiler! Milletin kendi hâkimiyeti taraftarıyım. Bilâkaydüşart milletin hâkimiyeti esasına taraftar olan adamlardanım. Bunun ismi cumhuriyettir. Başımla beraber cumhuriyetçiyim." **a.g.e.,** s. 78; Aynı toplantıda İsmet Paşa "Biz hâkimiyeti milliyenin aksa-yı tekâmülü olarak cumhuriyeti ilân ediyoruz"diyor. **a.g.e.,** s. 90.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Nutuk'ta cumhuriyetin ilânı ile ilgili olarak ortaya çıkan tepkilerden de bahsediyor: "Efendiler! Cumhuriyetin ilânı bütün milletçe sevinçle karşılandı. Her tarafta parlak sevinç gösterileri yapıldı. Yalnız İstanbul'da iki üç gazete ve yalnız İstanbul'da toplanan bazı kimseler milletin genel ve samimi olan bu sevincine katılmaktan çekindiler. Endişeye düştüler. Cumhuriyetin ilânına ön ayak olanları eleştirmeye başladılar."[132]

Saltanat devrinden cumhuriyet devrine geçebilmek için herkesin bildiği gibi bir geçiş dönemi yaşandığını ifade eden Atatürk, bu devirde iki ayrı düşüncenin birbirleriyle çatıştığını, bu düşüncenin birisinin saltanat döneminin devam ettirilmesi, diğerinin ise saltanat sistemine son vererek cumhuriyet sistemini kurmak olduğunu belirtiyor.

Atatürk'e göre "Devlet idaresini Cumhuriyetten söz etmeksizin millî hâkimiyet ilkeleri çerçevesinde her an cumhuriyete doğru yürüyen rejim etrafında yoğunlaştırmaya çalışıyorduk. Büyük Millet Meclisinden daha büyük bir makam olmadığını telkinde ısrar ederek saltanat ve hilâfet makamları olmadan da devleti idare etmenin mümkün olacağını ispat etmek lâzımdı. Devlet Başkanlığından bahsetmeksizin onun görevini fiilen Meclis Başkanına yaptırıyorduk. Fiiliyatta Meclis Başkanı İkinci Başkandı. Hükûmet vardı. Fakat Büyük Millet Meclisi Hükûmeti adını taşırdı. Kabine sistemine geçmekten çekiniyorduk. Çünkü saltanatçılar hemen Padişahın yetkisini kullanması gerektiğini ortaya atacaklardı."[133]

Atatürk'ün en yakın arkadaşlarından bazılarının cumhuriyete olan muhalefetleri özellikle Rauf Beyin (ORBAY) Nutuk'ta çok ağır biçimde eleştirilmesi kırgınlığın bir sonucu olarak değerlendirilmekteydi.[134] İstanbul basınında Rauf Beyin sözleri yer alıyordu. Rauf Bey kendisi ile yapılan röportajda "Bilâhare bir günde şekli cumhuriyetin takarrur ettirilerek ilânı halkça gayr-ı mesul zevat tarafından tertip edilen bir şeklin emrivaki halin-

132 **Nutuk,** s. 551.

133 **Nutuk**, s. 567.

134 M. Albayrak, **a.g.e.**, s. 96; Başta Rauf Bey olmak üzere Kazım Karabekir, Ali Fuad Cebesoy, Adnan Beye (Adıvar), göre halifeye devlet başkanlığı yetkileri verilmeliydi ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nda ki hükümler korunmalıydı. Bu nedenle cumhuriyet bir olup bittiye getirilmiş ve kabinenin oluşturulması mümkün iken sistemde düzenlemeye gidilmiştir. **Türk Parlamento Tarihi**, 2. Dönem, I, s. 209.

Levent Sahverdi Arşivi

de ihdas edildiği fikri ve endişesini hasıl etti. Halkımızın endişe göstermesi mucib-i memnuniyettir" demiştir.[135]

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Rauf Bey Vekiller Heyeti Reisliğinden çekilmiş ve bu arada Atatürk'e devlet başkanlığı görevini takviye etmesi ricasında bulunmuştu. Bu konuda Atatürk şunları ifade ediyor: "Rauf Bey Devlet Reisliği makamı olarak ve makama kuvvet salâhiyet teminini benden rica ediyordu... İlk fırsatta resmen cumhuriyet ilân etmek ve Devlet reisliğini Cumhur reisliği makamında temsil ederek kuvvetli vaziyet vücuda getirmek elzem idi. Rauf Beye bunu yapacağıma katiyen söz vermiştim. Eğer maksadıma intikal edememiş ise zannederim noksan bende değildir."[136]

Cumhuriyetin ilânı basında nasıl değerlendirilmekteydi? Cumhuriyetin ilânından önce ve gerekse daha sonra yapılan yayınlarda cumhuriyet taraftarı yazılar olduğu gibi bunun karşısında yer alan aleyhte yazılar da yer almaktaydı. Bu konuda Mustafa Kemal'in Ankara'da Neue Freie Presse Muhabirine 23 Eylül 1923'de verdiği beyanat vardı.[137]

---

135 1 Kasım 1923 tarihli **Tevhid-i Efkar**'dan naklen Tülay Alim Baran, "İstanbul Basınında Cumhuriyetin İlânına Tepkiler ve Yorumlar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XV/44(Temmuz 1999), s. 632; Rauf Beyin cumhuriyetin ilânı konusundaki "emrivaki" kelimesine aynı şekilde şurada rastlıyoruz: "Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun tadil ve cumhuriyetin ilân edilmesi bugün bir emrivakidir." 31 Ekim 1923 tarihli **Vatan** gazetesinden naklen **Türk Parlamento Tarihi**, 2. Dönem, I, s. 233.

136 H. Eroğlu, "Atatürk ve Cumhuriyet", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, s. 26.

137 24 Eylül 1923 tarihli Vatan gazetesinde "Yeni devletimiz Türkiye Cumhuriyeti esasatının garb cumhuriyetleri esaslarından farklı olmayacağını beyan ediyor" denilmekteydi. 24 Eylül 1923 tarihli **Vatan** gazetesinden naklen **G.M.K. Atatürk'ün Hayatı**, s. 308; 24 Eylül 1923 tarihli **Vatan**'dan "Yeni devletimiz Türkiye Halk cumhuriyeti başlığı ile yer alan yazıda Atatürk'ün Ankara'ya gelen N.F. Presse muhabirine verdiği beyanata yer veriliyordu. "Yeni Teşkilâtı Esasiye Kanunu 15 güne kadar Büyük Millet Meclisi tarafından müzakeresine başlanacaktır... yeni kanunda birçok yeni esaslar bulunmakta ve yeni devletin ismi Türkiye Halk Cumhuriyeti şeklinde tespit edilmektedir." denilmekteydi. **Türk Parlamento Tarihi**, 2. Dönem, I, s. 215; Mustafa Kemal'in 23 Eylül'de yabancı gazeteciye verdiği ve 27 Eylül 1923 tarihli Hâkimiyeti Milliye'de yayınlanan beyanatında Cumhuriyetin ilân edileceği duyurulmaktaydı. "Teşkilâtı Esasiye mucibince hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir. İcra kudreti, teşrî salâhiyeti milletin yegâne hakikî mümessili olan Mecliste tecelli ve temerküz etmiştir. diye sarahat vardır. Bu iki kelimeyi izah edebilmek için hangi lugatta aranırsa aransın mezkur kelime cumhuriyet olacaktır. Yeni Türkiye'nin emr-i tecedddüdü daha nihayet bulmamıştır... " **Türk Parlamento Tarihi**, 2. Dönem, I, s. 218-219 ; Yine Vatan gazetesi başyazarlarından Ahmed Emin o tarihlerde cumhuriyet idaresinin kurulacağını ve bunun en iyi sistemlerden birisi olduğunu ifade ile "Cumhuriyet şeklinin takarrür etmesine memnun olmalı mı? Bu suale evet cevabını verebiliriz"demektedir. 25 Eylül 1923 tarihli **Vatan** gazetesinden naklen **G.M.K. Atatürk'ün Hayatı**, s. 308.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul basını 24 Eylül'den itibaren, Trabzon'da yayın yapan İstikbal gazetesi ise 27 Eylül'den itibaren cumhuriyet kurulacağını halka haber vermekteydi.[138] Vatan, Tevhid-i Efkâr, İkdam, Tanin, Vazife gibi İstanbul gazeteleri Cumhuriyet konusunu işlemekteydiler. Bu gazetelerden Tanin ve Tevhid-i Efkâr'da genelde cumhuriyete karşı yazılar vardı. Tanin' de yer alan bir yazıda cumhuriyetin ilânında meclis üyelerinden 286 üyeden 190 üyenin mecliste bulunması (üyelerin üçte ikisi) gerektiği, oysaki 158 üyenin mecliste bulunduğunu yazmaktaydı. Halbuki bu mahiyette bir kanun maddesi yoktu. İstanbul basını (Tanin,Tevhid-i Efkâr) şimdiki meclis idaresinin yeterli olduğunu, konunun aceleye getirildiğini cumhuriyetin her derde çere olamayacağını ifade etmekteydiler.[139]

Bu aleyhte yazılara karşın İkdam, Vatan, Vazife gibi gazeteler ve Ankara ile Taşra basını daha iyimser yazılara veriyordu.[140] Şeriye Vekili Mustafa Fevzi Bey 9 Kasım 1923'te kendisine sorulan bir soru üzerine, cumhuriyetin kendileri için bir amaç, İslâm'ın ilk hükûmetinin de aslında Cumhuriyet sistemi olduğunu beyan etmiştir.[141]

İlk çatışmalar İstanbul ve Ankara basını arasında başlamıştı. İstanbul basınındaki muhalefeti sadece Tanin gazetesi Başyazarı Hüseyin Cahit (YALÇIN) temsil etmiyordu. Meselâ eski milletvekillerinden Lütfi Fikri Bey de Ankara'da kurulan yeni sistemi eleştirmekteydi.[142] Hüseyin Cahit

---

138 İstikbal gazetesinde 27 Eylül 1923 de çıkan yazıda Ankara'daki özel muhabirinden alınan telgraf yayımlandı. "Bu telgraf haberine nazaran son tadilât devletin şeklini de değiştiriyor ve bugünkü şekil yerine cumhuriyet şeklini kabul ediyor."27 Eylül 1923 tarihli **İstikbal** gazetesinden naklen **G.M.K. Atatürk'ün Hayatı**, s. 311.

139 Yücel Özkaya, "Cumhuriyetin İlânı ve Rejim Olarak Eğitime Katkıları, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIX/56(Temmuz 2003), s. 471-472; ayrıca bkz. Yücel Özkaya, "Türk Basınında Cumhuriyetin İlânının Öncesi ve Sonrası", **Atatürk Yolu**, III/11(Mayıs 1993), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara 1993.

140 Vatan, Tevhid-i Efkâr ve Tanin cumhuriyetin ilân tarzını eleştirmekte, aleyhte yayınlar yapmaktaydılar. Bu gazeteler bir taraftan cumhuriyete taraftar olduklarını açıklarken diğer yandan da cumhuriyetin ilân ediliş tarzı ve cumhuriyet sisteminin getireceği faydaları kuşkuyla karşılar yayınlar yaptılar. H.Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s. 93.

141 Y. Özkaya,, **a. g. m.**, s. 473; "Cumhuriyetin bizim için bir gaye olduğuna şüphe yoktur. Bilirsiniz ki âlemi İslâmın ilk hükûmetleri cumhuriyet şeklindeydi... Fikrimce Teşkilâtı Esasiye tadilâtı zannedildiği kadar acele olmamıştır."10 Teşrinisani 1923 tarihli **Vakit** gazetesinden naklen **G.M.K. Atatürk'ün Hayatı**, s. 322.

142 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, III. s. 591; Tevhid-i Efkâr gazetesi Başyazarı Ebuzziyazade Velid Bey " Bizi korkutan kırmızı cumhuriyet paçavrası mıdır?" demekteydi. 1 Teşrinisani 1923 tarihli **Tevhid-i Efkâr**'dan naklen T.Z.Tunaya, **a.g.e.**, s. 591.

Levent Şahverdi Arşivi

gibi bazı düşünürlere göre Türkiye bir halk cumhuriyeti olamazdı, bu şekilde olursa Bolşevik baskısı ile bağımsızlığını kaybedebilirdi. Bu nedenle "cumhuriyet" kelimesinde "halk" kavramı olmamalı, batı anlamında bir cumhuriyet olmalıydı.[143]

30 Ekim 1923 tarihli Yeni Gün gazetesi TBMM'nin Teşkilâtı Esasiye'yi düzenleyerek Türkiye Cumhuriyetini ilân ettiğini duyurmaktaydı. Cumhuriyetin ilânından bir ay kadar sonra Mustafa Kemal, Tercüman-ı Hakikat gazetesi başyazarına verdiği beyanatta Cumhuriyetin kolay kazanılmadığını ifade ediyordu. "Cumhuriyetimiz öyle zannolunduğu gibi zayıf değildir. Bunu istihsal için mebzulen kan döktük. Her tarafta kırmızı kanımızı akıttık. İcabında müessesatımızı müdafaa için lâzım olanı yapmaya amadeyiz" demektedir.[144]

31 Ekim 1923 tarihli Tanin'de yer alan "Yaşasın Cumhuriyet" başlıklı yazıda "Cumhuriyet alkış ile dua ile şenlik ve şehrayin ile yaşamaz. Onu yaşatmak ister. Cumhuriyet ancak hüsnü idare ile cumhuriyete lâyık olmakla yaşar... Bir cumhuriyetin kıymeti onu idare edecek ellerdedir... Anadolu'da Büyük Millet Meclisi mukadderatı vatana bilfiil hâkim olmaya başladığı dakikadan beri Türkiye'de cumhuriyet teessüs etmişti. Millet bir taraftan bir istiklâl harbi yaptı. Bir taraftan kendi kendisini idare tecrübesini iktisab etti" denilmekteydi.[145]

---

143 A. Çeçen, **a.g.e.**, s. 236; H. C. Yalçın cumhuriyetin ilânında acele edildiğini, Büyük Millet Meclisinde hiçbir münakaşa ve müzakere edilmediğini yazmıştı.H. Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s. 96; Tanin yazarı Hüseyin Cahit Yalçın'ın cumhuriyet lehinde yazılar yazdığı, Tevhid-i Efkâr'da ise Ebuzziya-zade'nin aleyhte yazıları olduğu bildiriliyor. 16 Ekim 1923 tarihli Tanin'de Türklerin cumhuriyet ilân etmesinin büyük takdir uyandıracağı yazıyordu. 19 Ekim 1923 tarihli Tevhidi Efkâr'da ise "Ankara İstasyon Binası Cumhuriyeti doğurabilecek mi?" denilerek durup dururken dertsiz başa dert açıldığı öne sürülüyor cumhuriyete karşı çıkılıyordu. **G.M.K. Atatürk'ün Hayatı**, s. 312.

144 **G.M.K. Atatürk'ün Hayatı**, s. 326.

145 **Türk Parlamento Tarihi**, 2. Dönem, I, s. 231; T.A.Baran, **a.g.m.**, s.638; H. Cahit Yalçın'ın Tanin'deki "Yaşasın Cumhuriyet" yazısında aslında bu önemli hadiseyi alaya alan ifadeleri vardı. Tevhid-i Efkâr'daki yazısında ise Ebuzziyazade ise "Efendiler! Devletin adını taktınız. İşleri düzeltebilecek misiniz?" başlığı ile cumhuriyete karşı çıkmaktaydı. 31 Ekim 1923 Tarihli **Tanin** ve 31 Ekim 1923 tarihli **Tevhid-i Efkâr**'dan naklen M. Albayrak, **a.g.e.**, s. 95; Yakup Kadri'ye göre "Genç Türkiye Cumhuriyetinin ne şekil ne ruh itibariyle diğer cumhuriyetlere benzemeyişi, kâfi derecede ispat eder ki onu tevlid eden avâmil onları tevlid eden avâmilin aynı değildir... Bu memlekette cumhuriyet asla bir fikir mücadelesi karşısında değildir. Ve ara sıra onun üstüne saldıran dalgalar nihayet bir ihtiras batağının kar'ından fışkırıp geliyor"demektedir. **Türk Parlamento Tarihi**, 2. Dönem, I, s. 249.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyetin ilânı haberine yer veren 30 Ekim 1923 tarihli İkdam gazetesinin başlığı şu şekildeydi: "Yeni Türkiye Devletinin şekli hükûmeti Cumhuriyettir. Meclis dün müttefiken şekli hükûmetimizi cumhuriyet olarak kabul etmiş ve alkışlar arasında Gazi Mustafa Kemal Paşayı Birinci Reisi Cumhur intihap eylemiştir."[146]

Yine 31 Ekim 1923 tarihli İkdam gazetesi ise cumhuriyetin ilânı ile ilgili olarak yapılan kutlamaları aktarmıştır. "Dün gece de şehrimizde muazzam fener alayları ve nümayişler icra edilmiştir... Halk semt semt toplanmış yaşasın cumhuriyet avazeleri ayyuka çıkmış, herkes elinden geldiği kadar bu mesut hadiseyi tesid etmiştir."[147]

31 Ekim 1923 tarihli Vatan gazetesi ise cumhuriyetin ilânını şu başlıkta veriyordu: "Dün gece Ankara'da yüz bir pare top endahatı suretiyle cumhuriyet tesid edilmiştir... Gazi Paşa diyor ki: Milletin teveccühünü daima nokta-i istinad telâkki ederek hep beraber ileriye gideceğiz." Bu başlıklar verildikten sonra gazetenin aynı sahifesinde "Cumhuriyetin Kabulü Hakkındaki Maddeler" verilmektedir.[148]

Cumhuriyetin ilânı günlerinde İzmir basınının tutumu nasıldı? İzmir'de Türk Sesi, Anadolu, Ahenk, Hizmet ve Sada-yı Hak gazeteleri çıkmaktaydı. 19 Ekim 1923 tarihli Türk Sesi, Anayasanın değiştirileceğine dair söylentilerin "faraziyattan" oluştuğunu yazmaktaydı. Burada Cumhuriyet'ten söz edilmemekteydi. Ancak gazetenin aynı sayısında Tanin'cilere (cumhuriyetin ilânına karşı olan) yazarlara ithaf edilen bir yazı Nalbandoğlu Mahmut Hıfzı imzasıyla ve "Cumhuriyet mi Neüzübillah" başlığı ile yayınlanmıştı. Cumhuriyetin ilânı ile ilgili habere ise 31 Ekim 1923 tarihli Ahenk gazetesinde yer verilmişti.

İstanbul basını genelde cumhuriyetin karşısında yer alırken, İzmir basını bu haberi sevinçle karşılamıştı. Ancak ilk günlerde muhalif İstanbul basınından alıntılar yapmıştı. 1 Kasım 1923 tarihli Ahenk'te "Türkiye

146 **İkdam**, 30 Ekim 1923; bkz. Ek 2.

147 T.A.Baran, **a.g.m.**, s. 638 (31 Ekim 1923 tarihli **İkdam**'dan naklen).

148 **Vatan**, 31 Ekim 1923; bkz. Ek 3; Cumhuriyetin ilânı hakkında basındaki yankıları için ayrıca bkz. Ramazan Tosun, **Cumhuriyetin İlânının Yankıları**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1991.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyeti" başlığı" altında başyazar Mehmet Şevki'nin yazısı vardı. Burada yazar Türkiye devletinin şeklinin cumhuriyet hükûmeti olmasından dolayı duyduğu sevinci ifade etmekteydi. Ahenk, sistem tartışmalarının bırakılması ve bütün aydınların insanımızı mutlu kılacak çareler araştırması gerektiği düşüncesindeydi.[149]

Türk Sesi gazetesinin Ankara muhabiri Ali Yaver imzalı "Cumhuriyet Topları Atılırken" başlıklı yazıda cumhuriyetin ilân edildiği gün Ankara'nın havası nakledilirken, yazar burada kendi izlenimlerini yazıyordu:

"Büyük Millet Meclisi önünde binlerce halk ayakta duruyor, beş altı otomobil binanın önünde bulunuyordu. Biz de halka karıştık. Meclis odalarında gaz lambaları yanıyor, pencereden ayakta birkaç kişi masa başında görünüyordu. İçerde bir faaliyet vardı...

Bu akşam meclis binasının manzarası kutsiyeti bambaşka idi. Oradaki insanlar başka bir haleti ruhiye ile gelip geçiyor...

Bu sırada havai fişekler atıldı. Meşaleler göründü. Tabanca sesleri yükseliyor, havai fişekler zafer nurları gibi münhai aşağı doğru akıyor, istasyon beyaz, sarı, mavi, kırmızı nurlar içinde yüzüyordu... saat dokuz buçukta idi ki kendimi Büyük Millet Meclisinin önünde gördüm. Kalabalık çoğalmış, istasyon yolu feyezan etmiş bir insan nehri halini almıştı... Muzika zafer şarkısını terennüm ediyor. Cumhuriyet gecesi tesit ediliyordu...

Saat onu yirmi geçe ufukta şimşekler çakar gibi toplar şerareler saçtı, tarakalar yükseldi. Toplar seri endaht ediyor, Cumhuriyet ilân ediyordu...

Ay Ankara'nın yüksek eski burçları üstünde iki buçuk mızrak yüksekte duruyor, gümüş handeler saçıyordu. Sanki büyük Türkün ilk cumhuriyet akşamını kucaklamıştı."[150]

30 Ekim 1923 tarihli (30 Teşrinievvel 1923/1339-Salı) Hâkimiyeti Milliye gazetesindeki başlık şu şekildeydi. "Büyük Millet Meclisi dün gece sekiz buçukta Türkiye Devletinin şeklini müttefiken cumhuriyet olarak tespit ve dokuza çeyrek kala Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerini mütte-

149 Zeki Arıkan, "Cumhuriyetin İlânı ve İzmir Basını", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, I/3(Temmuz 1985), s. 965-973.

150 Z. Arıkan, **a.g.m.**, s. 973-974 (5 Kasım 1923 tarihli **Türk Sesi**'nden naklen).

Levent Şahverdi Arşivi

fiken Reis-i cumhur intihap eyledi." Gazetenin baş kısmında Atatürk'ün resmi de yer almaktaydı. Gazetede başyazı "Akl-ı Selimin Galebesi" başlığı altındaydı. Aynı nüshada "Reisicumhurumuzun Hitabesi" ve "Cumhuriyetimizi Tesis Eden Kanun" yazılarına yer verilmişti.[151]

Times gazetesi ise "Türkiye'de ki bu değişiklik ani olduğu kadar da mükemmel olmuştur" diyerek "Geçmişe ve geleneklere göre bu yenileşme pek büyüktür.. Fatih'in ve Kanuni'nin mutlak hükûmetinin düşüp yerine cumhuriyetin geleceğini kimse hatırından bile geçirmemişti" demektedir.[152]

Yabancı basında yine 31 Ekim 1923 tarihli "La Natıon Belge" isimli Belçika gazetesinde Cumhuriyetin ilânı haberi verilmişti.[153]

Atatürk cumhuriyet hakkında neler düşünmektedir? Bu konuda da şu bilgileri verebiliriz. Atatürk'ü cumhuriyet anlayışına yönlendiren nedenler yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Onun gençlik yılları ve Millî Mücadele'ye atıldığı günlerden itibaren başlamıştı. Atatürk millî egemenlik düşüncesinin kurulacak yeni devlette hâkim olması ve halk idaresi ismi ile bilinen cumhuriyete geçiş için her türlü çalışma ve plânlar içerisindedir.

Atatürk'ün cumhuriyet anlayışında Fransız Devriminin etkileri vardı. Bu devrimin temel düşüncesi ise egemenliğin halka ait olduğu düşüncesiydi. İşte bu nedenle Atatürk meşrutiyet düşüncesi ile yetinmeyerek daha demokratik düşünceyi temel alan evrensel nitelikli idare tarzını düşünmüştür.[154]

Prof. Dr. Enver Ziya Karal, Atatürk'ün daha Harp Akademisi yıllarında askerliğin uzmanlık bilim dallarının yanı sıra hitabet, yabancı dil, sosyolojinin yanında inkılâpçı edebiyat ve bu arada Fransız İhtilâli bildirilerini okuduğunu belirtiyor.[155] Orgeneral Asım Gündüz ise bu hususta "Gerek Harbiye'de gerekse Harp Akademisi'nde bir şey dikkatimi çekti... Manas-

151 **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Ekim 1923; bkz Ek 4.

152 K. Z. Gençosman, **a. g. e.**, s. 209.

153 **La Natıon Belge**, 31 Ekim 1923; bkz. Ek 5.

154 M. Albayrak, **a.g.e.**, s. 97.

155 Bekir Tünay, "Atatürk ve Cumhuriyet", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, III/7(Kasım 1986), s. 159.

Levent Sahverdi Arşivi

tır İdadisi'nden Harbiye'ye gelen arkadaşlarımız daha çok uyanık, daha çok batıya dönüktüler. Onlar derslerinin dışında memleket meselelerini de tartışıyorlar, bu konuda fikir ileri sürüyorlardı. Mustafa Kemal de bunlardandı." Yine Yakup Kadri Karaosmanoğlu Atatürk'ün cumhuriyet fikirlerine sahip olmasında Fransız İnkılâbının fikirlerinin etkisi olduğunu belirtmekteydi.[156]

Atatürk diyor ki "Türk milletinin tabiat ve şiarına en mutabık olan idare Cumhuriyet idaresidir. Bir senelik hayat bu hakikati bütün vuzuhiyle ispat etmiştir... Cumhuriyetin ilk senesi beklediğimiz feyzi tamamen vermiş midir? Memleket o kadar harap, millet o kadar yıpranmış bir hale getirilmiştir ki uzun bir mazinin açtığı bu rahneleri bir sene kadar kısa bir zamanda Cumhuriyet idaresinin dahi tamamen kapatabilmesine elbette imkân olamazdı. Fakat cumhuriyetin feyizleri bütün memleketin ufuklarında herhalde kuvvetli ümitler verebilecek kadar nurludur."[157]

Atatürk'ü cumhuriyete yönelten nedenler vardır. Bunlar şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Atatürk tarafından cumhuriyetin devlet şekli olarak belirlenmesinin birinci nedeni olarak, Onun cumhuriyet özlemini uzun süreden beri duymuş olması gösterilmektedir. Atatürk'ün gençlik yıllarından itibaren bu düşünce içerisinde olduğu bilinmektedir.

2. Cumhuriyet sistemi ve düşüncesi Atatürk'ün ve Türk Milletinin karakterine uygundur. Atatürk'e göre "Türk Milletinin tabiat ve âdetlerine en uygun idare cumhuriyet idaresidir." Atatürk'ün sözlerinde sık sık geçen özgürlük ve bağımsızlık düşüncesi Cumhuriyete uygun düşüncelerdir. Atatürk "Hürriyet ve istiklâl benim karakterimdir. Ben milletimin ve büyük ecdadımın bu kıymetli mirasından olan istiklâl ile yaratılmış bir insanım" demektedir.

3. Cumhuriyet en ileri seviyede devlet ve hükûmet şeklidir. Atatürk'e göre "Cumhuriyet rejimi demek demokrasi sistemi ile devlet şekli demek-

156 Ercan Haytoğlu, "Cumhuriyet, Türk Tarihindeki Gelişimi ve Atatürk", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIV/42(Kasım 1998), s. 1141.

157 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, III, s. 106-107; Atatürk bu beyanatını Cumhuriyetin 1. Yıldönümü münasebetiyle 31 Ekim 1924'te Vakit gazetesi muhabirine vermiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

tir." Cumhuriyetin en önemli özelliği millet egemenliğine dayanması ve sistem olarak demokrasiyi benimsemesidir. Her demokratik sistem cumhuriyet değildir. Ancak demokrasinin en gelişmiş şekli cumhuriyetle sağlanmaktadır. Yine Atatürk'e göre "Demokrasi prensibinin en asrî ve mantıkî tatbikini temin eden hükûmet şekli cumhuriyettir."

4. Atatürk egemenliğin millete ait olduğunu ve bu görüşün yeni Türk devletinin temel düşüncesi, millî devletin devlet ve hükûmet şekli olarak kabul etmekteydi. Bu şekil ise cumhuriyetti. Atatürk yeni kurulan hükûmetin bir halk hükûmeti olduğunu da ifade etmiştir. Atatürk'e göre "Halk hükûmeti hâkimiyeti tamamen halka veren ve halk için çalışan bir hükûmettir." Bu ise demokrasi demektir. Bu hükûmet şekli daha sonra cumhuriyete yönelecektir.

5. Atatürk'e göre "Cumhuriyet milletin yüksek siyasî ve iktisadî müessesesidir. Asrî bir cumhuriyet kurmak demek milletin insanca yaşamasını bilmesi, yaşamanın neye bağlı olduğunu öğrenmesi demektir." İnsanca yaşama ideali Atatürk'ü cumhuriyete yöneltmiştir.[158]

"Cumhuriyet rejimi demek demokrasi sistemi ile devlet şekli demektir" şeklinde sistemi tarif eden Atatürk "Çağdaş bir cumhuriyetin milletin insanca yaşamasını bilmesine bağlı olduğunu" ifade ediyor. Yine "Demokrasi prensibinin en çağdaş ve mantikî tatbikini temin eden hükûmet şekli cumhuriyettir" diyerek demokrasi-cumhuriyet bağlantısını ortaya koymaktadır.

Atatürk'e göre "Cumhuriyet düşünce serbestliği taraftarıdır" ve "Cumhuriyet imkân demektir. Cumhuriyet yalnızca adıyla bile fert hürriyetini aşılayan sihirli bir aşıdır... Cumhuriyet her alanda ilerlemenin de en belirgin teminatıdır."[159]

Atatürk cumhuriyeti nasıl değerlendirmektedir? Bu konuda da şu hususları açıklayalım: Cumhuriyet aynı zamanda Türk inkılâbını ifade etmektedir. Cumhuriyet en ileri ve en gelişmiş devlet şekli olarak ortaya ko-

158 H. Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s.137-141; aynı konu için ayrıca bkz. İsmet Giritli, "Atatürk ve Cumhuriyet", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XI/33(Kasım 1995), s. 802-803.

159 U. Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, s.70

Levent Şahverdi Arşivi

nulmaktadır. Atatürk'ün cumhuriyetin onuncu yıl kutlamalarında söylediği "Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyetidir" sözleri ile cumhuriyet asıl manasını bulmaktadır. Türkiye'de Cumhuriyet fazilet ve adalet ile aynı anlamlarda kullanılmıştır. Atatürk'e göre "Cumhuriyet fazilet-i ahlâkiyeye müstenit bir idaredir. Cumhuriyet fazilettir. Cumhuriyet idaresi faziletli ve namuslu insanlar yetiştirir."

Atatürk 1925'de yaptığı bir konuşmada cumhuriyetin kurulması ile millet ve hükûmet arasında ayrılık kalmadığını belirtmiş ve "Bugünkü hükûmetimiz teşkilâtı devletimiz doğrudan milletin kendi kendiliğinden yaptığı bir teşkilâtı devlet ve hükûmettir ki onun ismi cumhuriyettir" demiştir. Cumhuriyet devleti, devlet iktidarını ortaya koymaktadır.

Atatürk 1929'da ki bir konuşmasında cumhuriyeti devlet gücü olarak ifade eder ve "Cumhuriyetin dahilî siyaseti vatandaşın yaşayışını hiçbir nüfus ve tasallutun tesirinde bırakmaksızın temin etmektedir" der. Yine Atatürk'ün konuşmalarında cumhuriyet devlet şekli, devlet düzeni ve bizzat devlet olarak ele alınmıştır.

Öte yandan Atatürk'ün konuşmalarında Cumhuriyet, uygulanan siyasî sistemin adı olarak ta geçmektedir. Atatürk için cumhuriyetin bir hedef olduğu bilinmektedir. "Benim için bir tek hedef vardır: Cumhuriyet hedefi", "Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır" sözleri ise Onun inancını ve hedeflerini ortaya koymaktadır.[160]

"Hâkimiyet bilâ kaydü şart milletindir. İcra kudreti, teşriî salâhiyeti milletin yegâne hakikî mümessili olan mecliste tecelli ve temerküz etmiştir. Bu iki kelimeyi bir kelimede hülâsa etmek kabildir: Cumhuriyet."[161] Atatürk bu sözlerinde cumhuriyet kavramına açıklık getirmiş, yasama ve yürütme yetkilerinin mecliste toplandığını ifade ile cumhuriyeti açıklamıştır. "Cumhuriyet serbesti-i efkâr taraftarıdır. Samimi ve meşru olmak şartıyla her fikre hürmet ederiz. Her kanaat bizce muhteremdir. Yalnız mu-

160 H. Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s. 141-149; H. Eroğlu, "Atatürk ve Cumhuriyet" **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, s. 30-31; H. Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, s. 385-386.

161 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, III, s. 86; Atatürk bu beyanatını 27 Eylül 1923'te N. F. Presse muhabirine vermiş ve bu beyanat Hâkimiyeti Milliye'de yayınlanmıştı.

Levent Şahverdi Arşivi

arızlarımızın insaflı olması lâzımdır."[162] sözlerinde ise cumhuriyetle beraber öne sürülen hür düşünceyi açıklamakta, bütün düşüncelere saygılı olduklarını ifade etmektedir.

Atatürk TBMM'de 1 Kasım 1936 tarihinde yaptığı bir konuşmada "Cumhuriyet yeni ve sağlam esaslarıyla Türk milletini emin ve metin bir istikbal yoluna doğru koyduğu kadar, asıl fikirlerde ve ruhlarda yarattığı güvenlik itibariyle büsbütün yeni bir hayatın müjdecisi olmuştur" demektedir.[163] Atatürk kurulan cumhuriyete açıkça sahip çıkmaktadır. "Cumhuriyetimiz öyle zannolunduğu gibi zayıf değildir. Cumhuriyet bedava da kazanılmış değildir. Bunu elde etmek için çok kan döktük. Her tarafta kırmızı kanımızı akıttık" sözleri ile üzerlerine düşen vazifeyi yerine getirdiklerini, cumhuriyetin hiç de kolay elde edilmediğini, kolay kazanılmadığını ve bunun bedelinin nasıl ödendiğini açıklamaktadır.[164]

Atatürk "Hakikatte unutulmamalıdır ki gerçek hâkim olan ve her şey idare eden makam TBMM'dir"[165] derken 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'nin bütün programlarının esasını 1. Tam bağımsızlık, 2. Kayıtsız şartsız millî egemenlik olmak üzere iki temel ilkeye bağlamaktaydı.[166] Millî egemenliğin çıkış noktası belliydi. Varılacak sonuç ise elbette ki cumhuriyet sistemi olacaktı. Bu şekilde Cumhuriyet düşüncesinin, ilân tarihinden çok daha önce plânlandığı ve bu yönde hareket edildiği söylenebilir.

"Demokrasinin tam anlamıyla ülküsü milletin bütününün aynı zamanda yöneten durumunda bulunabilmesini, hiç olmazsa devletin son iradesini, yalnız milletin ifade ve açığa vurmasını ister...Demokrasi prensibinin en çağdaş ve mantıkî uygulamasını sağlayan hükûmet şekli cumhuriyettir.

---

162 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, III, s. 94; Atatürk bu beyanatını 4 Aralık 1923'te Tercüman-ı Hakikat Başyazarına verdi.

163 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, I, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997, s. 404-405.

164 U. Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, s. 75.

165 **Atatürk Türk Gencinin El Kitabı**, Başbakanlık Yay., Ankara 1973, s. 32.

166 U. Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, s. 38-39; Atatürk diyor ki "Millî egemenlik öyle bir nurdur ki onun karşısında zincirler erir. Taç ve tahtlar yanar. Taç sahipleri mahvolur." A. Afet İnan, **a.g.e.**, s. 47.

Levent Sahverdi Arşivi

Cumhuriyette son söz millet tarafından seçilmiş meclistedir"[167] sözleriyle Atatürk cumhuriyet ve millî egemenlik ilkesinin temsili manasında tek yetkili makamın önemine işaret etmektedir.

Cumhuriyetin temel düşüncelerinden olan millî egemenlik, demokrasi ve halkçılık konularında Atatürk'ün düşüncelerine toplu olarak kısaca değinelim. Atatürk'e göre "Demokrasi esasına müstenit hükûmetlerde hâkimiyet halka halkın ekseriyetine aittir. Demokrasi prensibi hâkimiyetin millete ait olduğunu, başka yerde olmayacağını iltizam eder." Atatürk bazı konuşmalarında halkçılık ile demokrasi kavramlarını eş anlamlı kullanmıştır. Atatürk'ün halkçılık anlayışını ortaya koyan şu sözlerine bakalım: "İlm-i içtimai noktasından bizim hükûmetimizi ifade etmek lâzım gelirse halk hükûmeti deriz."

Atatürk 17 Şubat 1923'de İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşmada "Arkadaşlar sizler doğrudan doğruya milletimizi teşkil eden halk sınıflarının içinden geliyorsunuz. Ve onlar tarafından müntehap geliyorsunuz... Halkın sesi hakkın sesidir" demektedir.

Bu mahiyette konuşmalardan anladığımıza göre Atatürk'ün kullandığı halk hükûmeti ve halk devleti deyimlerinde demokratik sisteme bağlı devlet ve hükûmet biçimi anlaşılmaktadır. Atatürk TBMM Hükûmetini de cumhuriyetin ilânından önce bir halk hükûmeti olarak değerlendirmiş ve "TBMM Hükûmeti bir halk hükûmetidir" demiştir.

---

167 A. Afet İnan, **a.g.e.,** s. 44; Atatürk cumhuriyete sahip çıkan konuşmalar yapmakta ve bu yönde misal olarak seçtiğimiz şu cümleleri aktarmaktadır: "Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet yaşayacaktır." U. Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, s. 73, Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, İstanbul 1981, s. 182, "Ey Türk Gençliği, Birinci vazifen Türk bağımsızlığını, Türk cumhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.",Gençlere yönelik olarak yine "Cumhuriyeti biz kurduk. Onu yükseltecek ve devam ettirecek sizsiniz"demektedir. **Atatürkçülük**, III, Haz. Genel Kurmay Başkanlığı, MEB Gençlik ve Spor Bakanlığı Yay., Ankara 1983, s. 28; Atatürk cumhuriyetin korunması ve kollanması hususunda gençliğe olan güvenini bu şekilde ifade etmekteydi. Burada bir önemli hususu daha kaydedelim. Atatürk'ün gençliğe olan güvenini ifade eden ve 24 Mayıs 1918'de gazeteci yazar Ruşen Eşref Ünaydın'a imzaladığı ve üzerine not düştüğü fotoğrafta şu düşüncelerini okuyalım: "Her şeye rağmen muhakkak bir nura doğru yürümekteyiz. Bende bu imanı yaşatan kuvvet yalnız, aziz memleket ve milletim hakkındaki payansız muhabbetim (sonsuz sevgim) değil, bugünün karanlıkları, ahlâksızlıkları, şarlatanlıkları içinde sırf vatan ve hakikat aşkıyla ziya (ışık) serpmeye ve aramaya çalışan bir gençlik gördüğümdendir." U. Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, s. 192, aynı konuşma için bkz. **Belleten**, VII/28(1943).

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk millî egemenlik konusunda da şunları ifade ediyor. " Devletin sahip olduğu kuvveti ifade ederken bu kuvveti kendine özgü diye niteliyoruz. Gerçekten de devleti oluşturan milletin üzerinde etkisini sürdüren kuvvet kişi olarak hiç kimse tarafından verilmiş değildir. O bir siyasî nüfuzdur ki devlet kavramının özünde vardır. Ve devlet onu halk üzerinde uygulamak ve milleti dışa ve diğer milletlere karşı savunmak yetkisine sahiptir. Bu siyasî nüfuz ve kudrete irade veya egemenlik denir." Atatürk millî egemenlik gücünün devlet kavramı içinde olduğunu belirtmektedir.

Atatürk konuşmalarında devletin ve milletin başında hiçbir makam ve kuvvet olmadığını, sadece bir tek kuvvet, bunun da millî egemenlik olduğunu belirtiyor. Atatürk millî egemenlik düşüncesi doğrultusunda yeni devletin, cumhuriyetin kuruluşunu hazırlamıştır. Millî egemenlik kavramı uygulamasının en doğal sonucu da demokratik cumhuriyet olmuştur.[168]

Atatürk Cumhuriyetin ilânından on ay kadar önce Hacıbayram Mahallesi'nde Muhtarlık seçimleri dolayısıyla yaptığı bir konuşmada, cumhuriyetin kurulacağına dair ip uçları vermekteydi:

---

168 H.Eroğlu, **Atatürk ve Milli Egemenlik**, s. 52-77; Atatürk hâkimiyet-i milliyeye müstenit bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk devleti tesis etmek için yola çıkarken son asrın gelişmelerini çok iyi bilmekte ve buradan alınacak değerlerin yüksek Türk kültürü zemininde çok iyi sonuçlar verebileceğine inanmaktaydı. "İstiklâl Savaşında doğrudan doğruya millete dayanılmasına rağmen ortaya çıkan millî egemenlik anlayışını Türk tarihi ve kültürü ile batıdan gelen değerler manzumesi şekillendirecektir." S.Cöhce, **a.g.m.**, s.261; Demokrasi eski Yunanca'da Halk manasında "demos" ve egemenlik manasında "kratos" kelimelerinden oluşmuştur. Demokrasi kelimesinin temelinde egemenlik kavramı vardır. Demokrasi halkın kendi kendisini yönetmesi demektir. Aynı zamanda halk hükûmeti demektir. Demokrasi bir hükûmet ve idare sistemidir. Demokrasinin aslında çoğunluk fikri vardır. Millî Egemenlik ilkesi demokrasinin klasik şeklidir. Ve millî egemenlik çağımızda demokrasi fikrini temsil için kullanılır. Demokrasi ile millî egemenlik yani millet iradesi birbirine bağlı kavramlardır. Türkiye'de demokrasi yolunun millî egemenlikle açıldığı bilinmektedir. Demokrasinin temeli hürriyet ve eşitliğe dayanır. Millî egemenlik ise irade hürriyetine dayanır. Dolayısıyla demokrasi millî egemenlik yolu ile en doğal yolunu bulur. Millî egemenlik batı tipi demokrasiyi (çoğulcu sistem) en gelişmiş şekline ulaştıran ilkedir. Halkçılık ise halkın halk tarafından halk için idaresi demektir. Halk deyimi ise insan topluluğu (İngilizce the people) manasındadır. Halkçılığın temeli eşitliğe dayanır. Demokrasi ise hürriyet ve eşitlikle yükselir. Demokrasinin temeli hürriyet, halkçılığın ise eşitliktir. Millî egemenlik ferdin değil, milletin egemenliği ifade eder ve demokratik sistemi yani egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu ortaya koyar. Bir önemli tespit de şudur ki milli egemenlik ilkesinin tam manasıyla gerçekleşmesi cumhuriyetle mümkün olmuş ve cumhuriyetin kurulmasıyla halk idaresi gerçekleşmiştir. Bu şekilde Cumhuriyet sistemine temel teşkil eden bu kavramlara ve aralarındaki ilişkilere kısaca açıklık getirmeye çalıştık. Daha geniş bilgi için bkz. H. Eroğlu, **Atatürk ve Milli Egemenlik**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997; Ahmet Mumcu, **Atatürk'e Göre Milli Egemenlik**, Ankara 1986; Aydın Taneri, **Atatürk ve Milli Hâkimiyet**, Ankara 1983; Sami Ateş, **Milli Hâkimiyet Prensibinin Tarihi Gelişimi ve Türk İnkılâbındaki Yeri**, Ankara 1987.

Levent Şahverdi Arşivi

"Bugün bu milletin üç buçuk seneden beri fedakârlıklarla ve milletin fedakâr evlatlarından oluşan ordumuzun dereler oluşturacak kadar döktüğü kanlarla elde ettiği başarılarının önemi Teşkilâtı Esasiye Kanunu'muzun birinci maddesini teşkil eden keyfiyettir. Yani hâkimiyeti milliyenin kayıtsız şartsız milletimizin elinde tahakkuk etmiş olmasıdır."[169]

Demokrasi ve Cumhuriyet kavramlarını Atatürk sık ve eş anlamda kullanmış ve bir bütün olarak değerlendirmiştir. Atatürk devletin siyasî modelinde demokrasi sistemini vazgeçilmez bir unsur olarak kabul etmiştir. Atatürk cumhuriyeti demokrasi kavramı ile birlikte düşünmüştür. Atatürk cumhuriyet yani demokrasi sistemine özgü insan hak ve görevleri kavramında bütüncül bir anlayış ortaya koymaktadır.[170]

Atatürk'e göre cumhuriyet demokrasi ile idare edilen devlet şeklidir. Atatürk şekil itibariyle ortaya çıkan cumhuriyet sisteminin yanı sıra ileride demokratik bir sisteme de aşamalı olarak geçilmesi düşüncesindedir.[171] Atatürk'e göre Cumhuriyet bir şekilden ibaret olup, demokrasi ise bir ruh ve bir anlayış meselesi olarak görülmelidir. [172]

Öte yandan "Atatürk idaresi demokratik sistemi hazırlama devri" şeklinde değerlendirilmiş ve Atatürk'ün demokrasi anlayışı "Halkçı ya da sosyal diye nitelendirilen yeni bir demokrasi değil geleneksel siyasî demokrasi" olarak açıklanmıştır.[173]

---

169 Rahmi Doğanay, " Saltanattan Cumhuriyete İmparatorluktan Milli Devlete", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XVII/49(Mart 2001), s. 13.

170 Ergün Aybars, "Türkiye'de Demokrasinin Temellerinin Atılmasında 1923-1927 Dönemi", **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1992, s. 254-255.

171 Neşe Çetinoğlu, "Cumhuriyet Kavramı ve Atatürk'ün Cumhuriyet Anlayışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XII/36(Kasım 1996), s. 726; aynı makale için bkz. **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIX/56(Temmuz 2003); ayrıca bkz. Hayrettin Parlakyıldız, "Cumhuriyet ve Atatürk Devrimleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIX/55(Mart 2003).

172 Mustafa Keskin, Abdulkadir Yuvalı, Ayhan Öztürk, Mustafa Ekincikli, **Türk İnkılâbı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Kayseri 1995, s. 154; Atatürk'e göre cumhuriyetin temeli millî hâkimiyettir. Milli hâkimiyet cumhuriyetin tekâmülü olarak değerlendirilemez. Çünkü o şekilden ziyade ruh ve esas meselesidir. **a.g.e.**, s. 202; Cumhuriyet ve demokrasi arasındaki bağ Atatürk tarafından ifade ediliyordu. Bu arada Atatürk cumhuriyet kelimesinin üzerinde hassasiyetle durmuş ve manası ve gerekse içeriğinin değiştirilmesi fikrine karşı çıkmıştır. Falih Rıfkı Atayın naklettiğine göre Terakkiperver Cumhuriyet isminde bir parti kurulduğunda bu kelimenin muhalif bir partide yer almaması için Halk Partisinin başına cumhuriyet kelimesini eklemiştir. M. Akif Erdoğru, "Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet Fikri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XV/43(Mart 1999), s. 227.

173 M. Albayrak, **a.g.e.**, s. 104; Atatürk'ün Cumhuriyet anlayışı ve daha geniş bilgi için bkz. **a.g.e.**, s. 97-104.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Türk insanını tebaa'dan vatandaş statüsüne yükselten Cumhuriyetin ilân kararını verirken yapılacak olan büyük değişikliğin genel kabul görmesi fikrindeydi. Atatürk Cumhuriyetin ilânı ve cumhuriyet sistemine geçiş konusunda fikren hazırlıklı ve bu arada Türk toplumunun yaşadığı tarihî gelişmeler ve hadiseleri de yakinen bilmekteydi.[174]

Görüleceği üzere Cumhuriyetin ilânı konusunda Atatürk'ün görüşleri temel teşkil etmiştir. Atatürk'ün gençlik yılları, Kongreler ve gerekse TBMM'nin açılışından itibaren safha safha ortaya koyduğu ve gündeme getirdiği cumhuriyet ile ilgili fikirleri, yeni devletin kuruluşunda da etkili olmuştur.

Türk devletini çağdaş, siyasal ve sosyal yapıya kavuşturmak için ilk şart olarak Cumhuriyet ilân edilmiştir. Daha sonra birbirini izleyen inkılâplar gündeme gelmiştir. Böylece Kurtuluş Savaşının zaferle biten sonuçlarından sonra yeniden yapılanma için başlayan yeni döneme "Cumhuriyetin İlânı" damgasını vurmuştur. Kurtuluş Savaşından sonra Türkiye çağdaşlaşma sürecine girmiş ve bu sürecin en önemli adımı da "Cumhuriyetin İlânı" olmuştur.[175]

Cumhuriyetin ilânı ile sistemin ifade edilmesinin yanı sıra geniş manada Batı dünyasına yöneliş vardır. Ayrıca yeni Türk Devleti için cumhuriyeti ilânı, Tanzimat'tan bu yana devam eden kültür ve medeniyet mücadelesinde Batıcılık düşüncesinin ön plâna geçtiğini göstermektedir.[176]

---

174 Sıtkı Aydınel, "Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Cumhuriyetinin Temel Nitelikleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, IX/27(Temmuz-Kasım 1993), s. 526; Atatürk için cumhuriyetin anlamı elbette ki büyüktü ve uzun fikir muhasebeleri, uzun uğraşılar ve sebat neticesinde cumhuriyet ilân edilmişti. Bu bakımdan Atatürk ve cumhuriyetle ilgili Cenab Ozankan'ın naklettiği bir hatırayı buraya almakta fayda görmekteyiz: "Yıllar yürüdü. Cumhuriyetin on beşinci yıldönümü oldu... Atatürk Dolmabahçe'de hasta yatıyordu. Bir Boğaz Vapuru sarayın önüne duracakmış gibi yavaşlamıştı. Vapurdan neşeli sesler yükseliyor, içindeki gençlik Atatürk'ü görmek için çırpınıyordu. Seslerini Eşsiz Adam da duymuş ve karşılık vermek istemişti. Bu maksatla pencerenin kenarına koydukları koltuğa oturmuş ve eliyle işaret etmişti. Vapurda haykırışma birden fışkırırcasına çoğalınca Atatürk'ün zebercet gözlerinde bir nem bulutu belirmiş ve büyük eserinin neşesini âdeta eliyle tutmuştu: - On beş yıl Cumhuriyet demişti. "Evet seviniyorlar sevineceklerdir. On beş yıl Cumhuriyet bu sevinilecek neticedir." İ. H. Baltacıoğlu, **a.g.e.**, s. 58.

175 N. Demirhan, **a.g.e.**, s. 12, 17; Cumhuriyet, Türk inkılâbının önemli bir sonucu kabul edilmiş, 5 Şubat 1937'de 1924 Anayasasında yapılan değişiklikle devletin özellikleri arasında "Cumhuriyetçilik" ilkesi olarak yer almıştır.

176 M. Akif Erdoğru, **a.g.m.**, s. 226; ayrıca bkz. Abdulkadir Yuvalı, "Atatürk İlkeleri ve Diğer Akımlar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIII/39(Kasım 1997), s. 967-968.

Levent Sahverdi Arşivi

Cumhuriyet sisteminde Batılılaşma yolu ile modernleşme temel hedef haline gelmiştir. Cumhuriyet düşüncesi millî hâkimiyet gibi sağlam bir siyasî temele dayanmış olduğundan varlığını devam ettirebilmiştir. Zamanla cumhuriyet kavramının ileriki hedefinin demokrasiye ulaşılması olduğu ortaya konmuştur. Batı demokrasilerine benzer bir sistem amaçlandığı da ifade edilmiştir.[177]

Cumhuriyetin ilân tarihi olan 29 Ekim 1923 tarihi, yarı bağımsız Osmanlı Devletinden tam bağımsız Türkiye Cumhuriyetine geçişi ifade eden bir tarihtir. Atatürk inkılâplarının en büyüğü olarak Türkiye Cumhuriyetinin kurulması kabul edilmektedir.[178]

Cumhuriyet millî hareketimizin ulaştığı sonuçtu. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu ortaya koyan bu sonuç için belirli bir süreç gerekecekti ve bu süreç yaşanmıştı. Bu sürecin sonunda cumhuriyet ilân edilmişti. Bu yönden cumhuriyetin önemi büyüktür. Cumhuriyetle beraber fert egemenliği yerine millet egemenliği gelmiş, siyasî sistem ve zihniyet değişmiştir.

Cumhuriyet aynı zamanda diğer başka gelişmeleri de beraberinde getirecektir. Cumhuriyetin ilânı Türk inkılâbında son derece büyük öneme sahiptir. Yapılan bütün değişiklikler ve devletin izleyeceği siyasetin çizgilerine cumhuriyetin ilânı sebebiyet vermiştir. Cumhuriyetle Türkiye dünya devletleri arasında saygın bir konum almıştır.

Aynı zamanda Cumhuriyet, bir bakıma kurulan yeni devletin, "doğan çocuğun adıydı."[179] Halk idaresi anlamındaki cumhuriyet aslında 23 Nisan 1920'de Ankara'da doğmuştu. Ancak doğan çocuğun ismi uzun süre kona-

177 E. Semih Yalçın, "Osmanlıdan Cumhuriyete Geçiş ve 19 Mayıs Ruhu", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XV/45(Kasım 1999), s. 852.

178 İ. Giritli, **a.g.m.**, s. 801.

179 Muhittin Gül, **Türk İnkılâp Tarihi,** Barış Yay., Ankara 1998, s. 241-243; Türkiye Cumhuriyeti Devletinin meclisin açılmasıyla fiilen kurulduğu halde henüz adı yoktur. BMM ve hükûmeti aslında bir devlet konumunda olmasına rağmen bu devletin resmi adı-eski Türkler kahramanlık yapmadan başarı göstermeden çocuklarına isim koymazlardı-başarılar kazanıp kendisini ispatladıktan sonra 29 Ekim 1923'te konulmuştur. Bu dönem devletimizin âdeta çocukluk dönemi olarak tanımlanıyor. Bu çocukluk günlerinde büyük başarılar kazanılmış millî birlik sağlanarak demokratik temel atılmıştır. İnci Enginün, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve Yazarlarımız", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, II/6(Temmuz 1986), s. 741.

Levent Şahverdi Arşivi

mamıştı. Bunun çeşitli nedenleri vardı. Bunun karşısında ki güçler varlığını koruyordu ve ortada vatan yoktu. Önce vatanın kurtarılması gerekliydi. Sonra devletin şeklinin ilânı gelecekti. Ancak ta ilk başlardan itibaren millî egemenliğin tesisi yönünde çalışmalar vardı.

Atatürk'ün Samsun'dan hükûmete yazmış olduğu raporda başlıca üç esas vardı: Bunlar tam bağımsızlık, millî egemenlik ve millî birlik idi. Dolayısıyla millî egemenlik meselesi Millî Mücadele'nin başından beri gündemdeydi. Atatürk bunu "millî sır" olarak yüreğinde saklamıştır. Sırası ve yeri geldiğinde ise "Kurduğumuz devletin şekli cumhuriyettir" demiştir.[180]

Prof. Dr. Enver Ziya Karal cumhuriyetin sağlam temellere dayandığından bahisle "Atatürk'ün ayrılışından kısa bir süre sonra İkinci Dünya Harbi patladı. Atatürk'ün bıraktığı cumhuriyet bünyesinde ve anlayışında o kadar sağlam işledi ki yıllarca süren dünya harbi bir çok devleti uçuruma götürdüğü halde Türkiye bu hengâmeden selâmetle çıktı" demektedir.[181] Şükrü Kaya ise "Bizde zafer millî hâkimiyetin eseri, Cumhuriyet de zaferin nimeti ve ganimeti oldu" demektedir.[182]

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili tespitlerini de buraya alalım. Prof. Ögel'e göre "Bizim devletimizin Türkiye Cumhuriyeti'nin bir felsefesi vardır... Bizim devletimiz yüce bir düşünce ve yüce bir felsefe üzerine kurulmuştur... Cumhuriyetimizin temeli sağlamdır... Türk milletinin devlet kurma tecrübesi vardır. Nice devletler kurmuşuzdur. Bu sebeple bizim hâkimiyet-i milliyemiz doğrudan doğruya milletimizin bağrından, isteğinden ve iradesinden doğmuştur. Böylece Erzurum Kongresi'nden, Sivas Kongresi'nden, Amasya Tamimi'nden bilhassa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşundan oradan Türkiye Cumhuriyeti'ne gelmiştir."[183]

Cumhuriyet kuşkusuz bazı yeni gelişme ve değişmeleri de beraberinde getirmiştir. Cumhuriyetin ilânından sonra geçen yıllar içerisinde pek çok

180 Bekir Sıtkı Baykal, "Cumhuriyetimizin Tarihsel Anlamı", **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1992, s. 247.

181 İ. H. Baltacıoğlu, **a.g.e.**, s. 60.

182 İ.H.Baltacıoğlu, **a.g.e.**, s. 56.

183 Mukaddes Arslan, "Bahaeddin Ögel ve Türk Kültür Tarihi Araştırmaları", **Bilge**, IX / 35 (Kış 2002), s. 43-44.

Levent Sahverdi Arşivi

hatırı sayılır kazanımlar söz konusudur. Meselâ Cumhuriyet devrinde kültür hacminin, sosyal iş bölümünün, yine Türk nüfusunun arttığı bilinmektedir. Cumhuriyet devri bir sağlık, sağlamlık ve güç kaynağı olmuştur.[184]

Cumhuriyet sistemi ile egemenliğin millete ait olduğu gerçeği devlet hayatımıza ve siyasî hayatımıza kazandırılmıştır. Cumhuriyet bütün vatandaşları kanun önünde eşit saymış, onların temel hak ve hürriyetlerini devlet güvencesi altına almıştır. Cumhuriyet insan unsuruna verdiği değer ile çağdaşlaşma açısından da en uygun ortamı hazırlamıştır.[185]

Cumhuriyet Türk bağımsızlık mücadelesinin bir sonucu olarak doğmuştur. Her tarihî hadise gibi Türkiye Cumhuriyeti de birdenbire tek başına ortaya çıkmış değildir. Elbette ki Türkiye Cumhuriyetinin meydana gelmesi yirminci yüzyılın en çok dikkate değer hadiselerinden birisidir.[186]

Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal'a göre Cumhuriyetimiz her şeyiyle batıdan aynen alınmış değildir. Kurumlar büyük bir çoğunlukla batıdan alınmış, ancak kendi millî bünyemize uydurulmuştur. "Biz bize benzeriz" sözü, o devirlerin bir ifadesi olarak hatırlanmaktadır. Prof. Baykal, Türkiye Cumhuriyetini öz, yapı ve biçim bakımlarından tarihî evrimin sonucu saymakta ve Türkiye Cumhuriyetini bir devrimin eseri olarak görmektedir.

Cumhuriyetin tarihî anlam ve önemi ile ilgili olarak ayrıca şu tespitler sıralanabilir: Türkiye Cumhuriyeti o devirlerde dünyaya hükmeden devletlerin iradelerine ve onlara karşı olarak meydana getirildi. Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devletinde iki asır kadar süren ıslahat hareketlerinden sonra gelmesi mecburî olan ve kökeni batıda olan devlet şeklidir. Türkiye Cumhuriyeti batıdan alınmış bir taklit değildir. Bu cumhuriyet aynı zamanda mazlum milletler için bir örnek teşkil etmiştir.

Cumhuriyet adı Kurtuluş Savaşının başından itibaren var olmasına rağmen ancak bazı gelişmelerden sonra ağza alınabilmiştir. Kendi tarihimiz açısından ise millî vatan üzerinde millî bir devletin oluşturulması

184 İ. H. Baltacıoğlu, **a.g.e.**, s. 57.

185 Utkan Kocatürk, "Cumhuriyetin Anlamı, Önemi ve Milletimize Kazandırdıkları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIX/56(Temmuz 2003), s. 468-469; ayrıca bkz. Utkan Kocatürk, "Atatürkçülük ve Atatürk İlkeleri", **Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji**, IV/23-24 (Eylül - Aralık 1998), s. 604.

186 B. S. Baykal, **a.g.m.**, s. 243-244.

Levent Şahverdi Arşivi

cumhuriyet sayesinde mümkün kılınmıştır. Cumhuriyetin ilânı ile sosyal yapımızda ortaya çıkan değişikliklerle, dünya tarihi bakımından da Türkiye Cumhuriyetinin batı dünyasına eşit hak ve aynı özelliklerde katıldığı kabul edilmiştir.[187]

Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Türkiye Cumhuriyetini, cumhuriyeti bir devlet şekli olarak Eski Türk veya İslâm geleneklerine bağlamamaktadır. Prof. Baykal'a göre cumhuriyet; kurultay, saltanat şuraları ve benzeri bir takım organların evrimi de olamaz.[188]

Prof. Dr. Hamza Eroğlu ise Cumhuriyetin düşünce ve kurum olarak Eski Türk Devletlerinde, İslâm Dünyasında ve Osmanlı Devletinde bugünkü manasında varlığına rastlanamayacağını[189], ancak batılı manada Eski Türklerde Cumhuriyete rastlanmamakla beraber Cumhuriyete destek olabilecek, cumhuriyetin kurumlaşmasını sağlayabilecek geleneklerden bahisle meselâ Hakanın seçimle göreve gelmesi, Hanın seçiminde belli başlı yetenek ve özelliklerin aranması, seçimlerin kurultay vasıtasıyla yapılması gibi örf ve âdetleri, cumhuriyetin asırlar sonra Anadolu Türklerince benimsenmesinin asıl sebebi olarak göstermektedir.[190]

Atatürk diyor ki "Türk milleti en eski tarihlerinde meşhur kurultaylarıyla, bu kurultaylarda devlet reislerini intihap etmeleriyle demokrasi fikrine ne kadar merbut olduklarını göstermişlerdir."

Atatürk Türkiye Cumhuriyeti ile Türk milleti arasında bağ kurarken "Türk milletinin tabiat ve şiarına en mutabık olan idare Cumhuriyet idaresidir" şeklinde ifade ettiği sözlerini kuvvetlendirmek üzere Eski Türk Kurultayları ve Danışma Meclislerine atıfta bulunmuştur.[191] Bu hususta Prof.

187 B. S. Baykal, **a. g. m.**, s. 247-251.

188 B. S. Baykal, **a. g. m.**, s. 245.

189 H. Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s. 9; Prof. Eroğlu'na göre Eski Türklerde ki devlet idaresini modern anlamda cumhuriyetle nitelendirmek mümkün değildir. Cumhuriyetin gerekli kıldığı belirli sürelerde devlet başkanı seçimi yapılmadığı gibi seçme hakkı da genel değildi ve sınırlı bir topluluğa verilmişti. H. Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s. 11; Prof. Eroğlu, Eski Türklerde ve Osmanlı Devletinde devletin şekli olarak modern manada cumhuriyete fikir ve uygulama olarak rastlanamayacağını yazıyor ve ekliyor: "Ancak Eski Türk Devletlerinde Hanın seçimle işbaşına gelmesi, seçim için belirli şartların mevcudiyeti, kurultayların Danışma Meclisi hüviyetinde görev alması, Eski Türklerin cumhuriyetin temel yapısını teşkil eden demokratik anlayışa ne ölçüde değer verdiğini göstermektedir."H. Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s. 20.

190 H. Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s. 151-152.

191 A. Afet İnan, **a.g.e.**, s. 486.

Levent Şahverdi Arşivi

Dr. Reşat Genç, Atatürk'ün yukarıdaki sözünde işaret ettiği gibi "Kurultayları bize bir ölçüde toplumun ileri gelenlerinden de oluşsa toplumun sesi olarak değerlendirip o şekilde algılıyoruz" demektedir.[192]

Prof. Dr. Reşat Genç'e göre "Gerek cumhuriyet kavramı gerekse demokrasi kavramı bizim batıdan öğrenip aldığımız, batıda tanıdığımız kavramlardır... Ama öze baktığımız vakit Türk insanının tarihî değerleri bakımından, kültürü açısından bu gibi kavramları benimsemeye yani cumhuriyeti, demokrasiyi öğrenmeye, almaya, algılamaya yatkın, uygun bir kültüre ve yaratılışa sahip olduğunu göstermesi açısından dikkat çekici olmalıdır."[193]

Bu arada şu hususu belirtelim ki, Eski Türklerde "Toy" adı ile de anılan kurultaylar, aslında devlet ile milletin buluşma noktalarıydı. "Halk İdaresi" veya "Halk İradesi" manalarında Cumhuriyet kavramı ve geleneğini ele aldığımızda, burada yapılan konuşma ve görüşmelerde devletin karar ve kanunlarının olduğu kadar aynı zamanda milletin meselelerinin de ortaya konulduğunu, bu şekilde devlet ile millet arasında yakınlık, istişare, hür irade ve karşılıklı sorumlulukların gündeme geldiğini görmekteyiz.[194]

---

192 Reşat Genç, "Atatürk Türk Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti", **1. Uluslar arası Türkoloji Kongresi Bildirileri** (Prizren-12-14 Aralık 1998), haz. Nimetullah Hafız, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2001, s. 17-18; Prof. Dr. Reşat Genç "Bazı Türk topluluklarında Kurultay veya Kengeş türü toplantılar için 'Toy' deyiminin kullanıldığını, gerek boyun, gerek budunun, gerek devletin önemli konularının bu toylarda da görüşüldüğünü ve karara bağlandığını görmekteyiz" demektedir. R. Genç, **a.g.m.**, s. 19; "Boy beyleri cesaret, mali kudreti, doğruluğu ile tanınmış kimseler arasından seçim yolu ile iş başına gelirlerdi. Seçici heyet herhalde Boy'u meydana getiren aile ve soyların temsilcilerinden kurulu olmalıdır. Bu heyet Eski Türk Devletlerinde mevcut Meclis (Toy) lerin küçük çapta ilk tipi olarak görülmektedir. İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1991, s. 249; Bu konuda ayrıca bkz. Bahaeddin Ögel, **Türklerde Devlet Anlayışı**, Ankara 1982; yine ayrıca bkz. Mehmet Saray, **Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento) Demokratik Düşünce ve Atatürk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999; Prof. İ. Kafesoğlu'na göre 'Toy' bütün Türk Lehçeleri ve Türkçe'den geçen bütün dillerde 'Meclis-Toplantı' manasındadır. 'Toy' sonraki çağlarda dilimize geçen Moğolca Kurultay/aslı Khuriltai sözünün Türkçe karşılığıdır. bkz. İ. Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 249, Prof. B. Ögel ise kurultaydan bahisle bunun Türklerde ki karşılığının 'Kengeş' olduğunu bildirmiştir. bkz. Bahaeddin Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, IV, Ankara 1985, s. 173.

193 R. Genç, **a.g.m.**, s. 19.

194 Mukaddes Arslan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Tarihî ve Kültürel Temelleri", **Bülten,** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., XVI / 52 (Ekim-Kasım-Aralık), s. 78; Eski Türklerde yapılacak olan savaşlar, barışlar, toprakların iskân sistemi, yağma taksimleri, otmakların yaylak ve kışlak bölüşme hakları ve bunun gibi pek çok hususlar, "Dernek"veya "Yığınak" denilen Halk Meclisleri'nde görüşülmekteydi. Cumhuriyetimizin temellerinin bu gibi tarihî ve kültürel gelenekleriniz yönleriyle de araştırılması gerektiği kanaatindeyiz.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu bakımdan cumhuriyet kavramı, cumhuriyetin ilânı, cumhuriyet sisteminin temelleri ve Türkiye Cumhuriyeti gibi ana konuların bütün ayrıntılarıyla tam ve doğru araştırılması ve gerçekçi tespitlerin yapılması yerinde olacaktır.[195]

Cumhuriyetin genel manada özellikleri ve nitelikleri konusunda da şu bilgileri verebiliriz: Cumhuriyetin ilânı ile Anadolu'daki millî egemenlik ve bağımsızlık mücadelesinin askerî ve siyasî alanlarda başarılı olması ve demokratik ilkeler temel alınarak kurulan yeni devletin bu yönde gelişmesi sağlanmıştır.[196]

Cumhuriyet, devletin siyasî sistemi olarak 23 Nisan 1920'de kurulmuştur. 29 Ekim 1923'te ise sadece devlet şekli olarak ilân edilen cumhuriyet, "Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Tavzihen Tadiline Dair Kanun"la ilân edilmiştir.

Burada da görüleceği üzere devletin siyasî sistemine açıklık getirilmiştir. Cumhuriyetin ilânı tarihî bir gelişmenin doğal sonucu olarak kabul edilmektedir. Cumhuriyet demokratik sisteme yöneliktir.

Cumhuriyet daha geniş manada devlet şekli olarak 20 Nisan 1924 tarihli Anayasada 1. madde olarak geçmekteydi. Türkiye'de Cumhuriyet batılı manada cumhuriyettir. Cumhuriyetin ilânı doğulu olduğu kadar batılı devletlere de öncülük etmiştir. Aynı zamanda Cumhuriyet istikrarlı bir siyasî sistemin Türkiye'de yerleşmesini sağlamıştır. Cumhuriyet en ileri ve gelişmiş devlet biçimi olarak Türk inkılâbının ürünü ve başarısıdır.[197]

Prof. Dr. Hamza Eroğlu'na göre "Fransız İnkılâbının fikrî mirasının ürünü olan Cumhuriyet her batılı siyasî düzene örnek ve model olmuştur."[198] Cumhuriyet bir devlet şekli ve siyasî sistemin ismidir. Cumhuriyet

---

195Bu konularda yayınlanmış eser ve makaleler için bkz. Mukaddes Arslan, "Atatürk İlkeleri ile İlgili Bibliyografya Denemesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XVIII / 53 (Temmuz 2002).

196 H. Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, s. 272; ayrıca bkz. Hamza Eroğlu, "Atatürk ve Millî İrade", **Milli Kültür**, II/6-8(1981); Hamza Eroğlu, "Milli Egemenlik İlkesi ve Anayasalarımız", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, I/1(Kasım 1984).

197 H.Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, s. 382-384; H. Eroğlu, "Atatürk ve Cumhuriyet", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, s. 31-32; ayrıca bkz. Ergün Aybars, "75. Yılında Türkiye Cumhuriyeti", **Yeni Türkiye Cumhuriyet Özel Sayısı I Genel Değerlendirme ve İdeoloji**, IV/23-24(Eylül - Aralık 1998).

198 H. Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s. 21.

Levent Sahverdi Arşivi

yeni ve modern bir kurumdur. Türk düşünce hayatında da cumhuriyeti ilk defa devlet biçimi olarak ifade eden ve her fırsatta savunan kişi Atatürk olmuştur.

Türkiye'de cumhuriyetin kurulmasında tarihî, sosyal ve kültürel sebepler vardır. Cumhuriyet millî sınırlar içerisinde ebedî hüviyete sahiptir. Cumhuriyet millî devlet anlayışını, millet ve devlet birliğini ifade etmektedir. Türkiye'de Cumhuriyet batılı manada modern cumhuriyet niteliklerini taşır biçimde gelişme kaydetmiştir.[199]

Sonuç

Cumhuriyetin ilânı Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin en önemli ve en kayda değer olaylarından birisidir. Cumhuriyetin ilânı devletin kuruluş aşamalarında bir dönüm noktasıdır.

Cumhuriyet, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti için yeni bir kavramdır. Ancak bu kavram ve geleneğin tarihî bir geçmişi bulunmaktadır. Dolayısıyla cumhuriyetin Türk tarihindeki gelişimine kısaca değinmekte fayda görmekteyiz.

Cumhuriyet Eski Türklerden itibaren tarihî ve kültürel hayatımızda yer etmiş bir kavramdır. Eski Çin ve Hint kaynaklarında, Avrupa Hunları hakkında bilgi veren Lâtince ve Yunanca kaynaklarda, Hun Türklerinin gerçek bir demokrasi veyahut bir başka ifadeyle halk idaresi ortaya koydukları belirtilmektedir.

Eski Türklerde "Toy" adı ile anılan kurultaylar, cumhuriyet kavramı açısından olduğu kadar kültür-kurumlar tarihi yönü ile de incelenmesi gereken hususlardır. Kurultaylarda devlete ait kararlar ve kanunlar görüşüldüğü gibi aynı zamanda milletin meseleleri de masaya yatırılmaktaydı. Burada bir şekilde devlet ile millet buluşması gerçekleşmekteydi.

Dolayısıyla "Halk İdaresi" ve "Halk İradesi" manalarında ele aldığımız Cumhuriyet kavramı açısından düşünüldüğünde, Eski Türklerin bu kültürel ve kurumsal geleneğinde devlet ile halkı arasında belirli bir yakın-

199 H. Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, s. 155-158.

Levent Şahverdi Arşivi

laşma doğmakta, devlet ile millet arasında istişare veyahut müşavere/meşveret dediğimiz hadise burada gerçekleşmekte, karşılıklı sorumluluk ve itimat gündeme gelmekteydi.

Bir başka husus ta şudur ki, Eski Türklerde savaş ve barış kararlarının alınması, yağmaların taksimi meselesi, iskân meselesi, oymakların kışlak ve yaylak bölüşme hakları gibi değişik ve halkı ilgilendiren konular "Yığınak" veya "Dernek" denilen Halk Meclisleri'nde görüşülmekte ve karar altına alınmaktaydı.

Kurultaylar ilk zamanlarda bayram, şölen, dinî tören, yeme içme toyları, yarışmalar ve diğer gelenekleri de kapsayan, devlet ve milletin bir araya gelerek kendilerine ait meseleleri konuştuğu, görüştüğü ve tartıştığı bir devlet toplantısı mahiyetindeydi.

"Kengeş Meclisi" de denilen bu çeşit meclisler aslında bir "Danışma Meclisi" hüviyetinde kabul edilmekteydi. Göktürkler'den beri Türklerde varlığından bahsedilen "Keneşmek" denilen Danışma Kurumu vardı. Keneş veya Kengeş, Keneş Meclisi veya toyu veyahut kurultayı olarak kabul edilmektedir. Bu usulün boylara kadar indiği, boylarda ise aileleri temsil eden şahısların toplanarak meclisler meydana getirdiği, tartışıp karara vardıkları bilinmektedir.

Türk toplumlarında bu çeşit kurultay ve kengeş türünde toplantılar için "Toy" deyimi kullanılmaktaydı. Boy, budun ve gerekse devlet ile ilgili bütün meseleler bu toylarda görüşülmekte ve karara bağlanmaktaydı. Meselâ Kazaklarda Hanlar ve Boy Beylerinin her sene bir defa toplandıkları ve bu şekilde toy düzenledikleri, bu toylarda kendileri ile ilgili meseleleri görüştükleri, Orda veyahut Cüz Hanlarının bu toylarda seçildiği bilinmektedir. Kırgızlarda da "Urug Şurası" denilen Boy Danışma Meclisleri bulunmaktaydı.

İslâmlıktan önceki Türk devletlerinde halkın oyuna başvurulması işi, kurultaylar vasıtasıyla yapılmaktaydı. Türklerde başa geçecek olan Kağan/Hakan/Han, kurultay tarafından seçilmekteydi. Hakanların seçiminde alplık, bilgelik ve soyluluk aranmaktaydı. Hunlarda seçim kurultaylarına boy beyleri, toyuna ise halkın katılımı sağlanmaktaydı. Kurultaylar bir çe-

Levent Şahverdi Arşivi

şit devlet toplantısı olarak kabul edilmektedir ve bir danışma meclisidir. Bozkır Kültürü olarak ta bildiğimiz Türk kültüründe, bugünkü modern manada halkın kendi kendisini yönetmesi ilkesine bağlı olarak cumhuriyet kavramı Eski Türklerde bu yönüyle tanımlanmasa bile, aynı kavrama ait bazı tespitlere bu şekilde tesadüf etmekteyiz.

Osmanlı Devleti döneminde ise daha önceden Tanzimat, Islahat, I. ve II. Meşrutiyet idareleri ile bir ölçüde Osmanlı Padişahlarının yetkilerinin demokrasi lehinde kısıtlandığını görmekteyiz. Bu gelişmeler, cumhuriyetin geçmişe yönelik tekâmül aşamaları olarak kabul edilebilir.

Aslında Türk siyasî inkılâbının Osmanlı Devleti zamanında ki bu çeşit reform hareketlerinin devamı olup olmadığı veyahut bu hareketlerin neticesinde gelişme kaydettiği hususları ayrı bir tartışma ve araştırma konusunu teşkil etmektedir. Meselâ bu konuda Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, II. Meşrutiyet Döneminin Türkiye'nin demokratik gelişmelerinde ileri ve yürekli atılımlarla dolu olduğunu belirtmektedir.

Osmanlı Devletinin bir anlamda Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform Hareketleri ve Sanayi İnkılâbının etkilerine uzak kalırken, bu defa devrin şartları gereği Aydınlanma Felsefesi ve Fransız İnkılâbının etki sahası içine girdiğini görmekteyiz. Osmanlı Devletinde 1839 tarihli Tanzimat Fermanı bir yerde batı dünyasına yönelişi getirmekteydi. Fransız İnkılâbının eşitlik, millî hâkimiyet, bağımsızlık anlayışlarının Tanzimat'la beraber ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak bu devirde cumhuriyet düşünce olarak henüz öne sürülmemişti. Yapılan ıslahatlar, yenilikler ve gelişmelerde Osmanlı Hanedanına ve Hilâfete bağlılık sergilenmekte, konuşmalarda ve faaliyetlerde cumhuriyet sözü geçmemekteydi.

Cumhuriyet sözü daha çok ve ilk kez edebiyatımız vasıtasıyla özellikle Namık Kemal, Şinasi gibi yazarlar tarafından kullanılmıştır. Batılı düşüncelere sahip olan Mustafa Reşit Paşaya, Şinasi "Ey ahali-i fazlın reisi-cumhuru" demiş ve böylece cumhuriyet sözü edebiyatımızda ilk defa bu şekilde geçmişti. Namık Kemal ise cumhuriyet konusunda "Cumhuriyet içinde bulunduğumuz yüzyılda en çok beğenilen bir hükûmet şekli haline gelmiştir... Meşrutiyet yoluyla Avrupa parlâmentolarını taklit etmek gere-

Levent Şahverdi Arşivi

kir" demekteydi. Ziya Paşanın bazı yazılarında da aynı mahiyette fikirler vardı. Ziya Paşa cumhuriyet sistemini halkın idaresi olarak görmekteydi. Cumhuriyet düşüncesini Osmanlı Devleti zamanında ilk defa fikir olarak ortaya atan kişinin Ali Suavi olduğu ve Ali Suavi'nin meşrutiyet idarelerinin de ötesinde cumhuriyet sistemini savunduğu bilinmektedir. Bir başka husus ta şu idi ki, Osmanlı Devletinde mutlak monarşi sistemi olduğundan dolayı bu devirde cumhuriyet sistemi ile ilgili unsurlara rastlanamamıştır.

Cumhuriyetin geçmişimizdeki gelişiminden bu şekilde bahsettikten sonra şimdi de cumhuriyeti kavram olarak kısaca açıklayalım. Cumhuriyetin genel ve en çok bilinen manası milletin egemenliğini elinde tutması olarak söylenebilir. Cumhuriyet sınıfsız ve imtiyazsız bir toplumu hedefler. Bir devlet şekli olarak cumhuriyetin tanımı şu şekilde yapılabilir: Egemenliğin bir kişi veya zümreye değil, toplumun tümüne ait olduğu devlet şeklidir. Hükûmet şekli olarak ise cumhuriyet başta devlet başkanı olmak üzere devletin başlıca temel organlarının seçim ilkesine göre kurulduğu, veraset sisteminin olmadığı bir hükûmet sistemidir. Cumhuriyet kısaca "halk idaresi" ve "halk iradesi" olarak değerlendirilebilir.

Cumhuriyet kavramının geniş manada ele alınması demokrasi kavramını ortaya çıkarmaktadır. Bir bakıma devlet idaresi biçimi olan cumhuriyet ile siyasî sistemi ortaya koyan demokrasi aslında bir bütün teşkil etmektedir. Kuşkusuz Cumhuriyet ve demokrasinin bir arada olması ise ideal yönetimleri oluşturur.

Cumhuriyet demokratik ve sosyal hukuk devleti olarak tanımlanan bir sistemdir. Cumhuriyet hukuk devletini temsil ettiği gibi aynı zamanda demokratik siyasî sistemi de ifade eder. Bu yönleriyle cumhuriyet demokratik, sosyal, siyasî, hukuk devleti düzeni olarak değerlendirilebilir.

Cumhuriyet sistemi insan hak ve hürriyetleri, hür irade, çoğulcu düşünce, hukukî kaideler, kanunların saygınlığı ve korunması, kamu yararı, seçim usulü, halkın menfaati, yasama-yürütme-yargı güçlerinin birbirini denetlemesi ve egemenliğin millete ait olması gibi temel değerlere dayanmaktadır.

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürk'ün cumhuriyet anlayışında ise gençliğinden itibaren okuduğu kitaplar, yetiştiği ortam ve bizzat kendi yaratılışında var olan kişisel özelliklerinin etkisi vardır. Atatürk bütün konuşmalarında millet egemenliğini dile getirmektedir. Atatürk'ün bahsettiği bu düşüncenin temeli elbette ki cumhuriyete dayanmaktadır. Ancak bu tabir başlangıçta adı telâffuz edilmeden bazı hassas cümlelerle ifade edilmekteydi.

Bu itibarla diyebiliriz ki Cumhuriyetin ilânı olayında elde edilen başarıda, şüphesiz Atatürk'ün gençlik ve tahsil yıllarından itibaren kendisinde var olan cumhuriyet fikri yönündeki duygu ve düşüncelerinin birinci derecede rolü olmuştur. Mustafa Kemal'in kendi düşüncelerini uygulaması ve sonuçta başarılı olmasında büyük bir dayanağının olması gerekmekteydi. Mustafa Kemal bunu bilmekteydi. Bu dayanak kuşkusuz Türk milleti idi.

Türk milleti ise içinde bulunduğu ağır şartları kabul etmemekte, direnmekte ve kendi hür iradesini ortaya koymaktadır. Bunun basit ve sıradan bir halk hareketi ve düşüncesi olmadığı gerçeğini bütün dünya görecek ve tarih yazacaktı.

Millî Mücadele tamamıyla adım adım cumhuriyete doğru yol alınan safhalarla doludur. 22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi'nde yer alan "Milleti yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" ifadesinde adı belirtilmeyen "cumhuriyet" düşüncesi ortaya konmuştu. "Millî irade" tabiri millete verilen değeri göstermekteydi. "Anadolu İhtilâli Bildirisi" olarak ta tanımlanan bu genelge doğrudan doğruya millet egemenliğine ve millî bağımsızlığa yer vermekteydi. Millî iradenin esas alındığı Amasya Genelgesi'nde millî egemenliğe dayanan hükûmet düşüncesi ilk defa ortaya atılmıştı.

Amasya Genelgesi'nde yer alan millî egemenlik esası, daha sonraki tarihlerde yapılacak olan Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde alınacak olan kararlara da etki edecektir. Amasya Genelgesi Türk milletinin kendi egemenlik haklarını kendi eline alması yolunda bir davet niteliğinde kabul edilmektedir. Dolayısıyla Türk milletinin kendi kaderine yön vermesi doğrultusunda artık denilebilir ki yeni bir sayfa, yeni bir yönetim ve sonuçta cumhuriyetin ilk işaretleri verilmeye başlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

23 Temmuz- 7 Ağustos 1919 tarihli Erzurum Kongresi sırasında Atatürk'ün sarf ettiği "Zaferden sonra şekl-i hükûmet Cumhuriyet olacaktır" sözleri ile aynı kongrede "Kuvay-ı Milliyeyi âmil ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır" ifadesi Erzurum Kongresi'nde adım adım cumhuriyete doğru yol alındığını göstermekteydi. Erzurum Kongresi toplanışı, genel amaçları ile aldığı kararlar açısından yöresel bir kongre olarak kabul görmesine rağmen vatanın bütününü ilgilendiren program niteliğindeydi. Bu kongrede millî egemenlik olduğu kadar tam bağımsızlık ta gündeme getirilmiştir. İleride kurulacak olan devletin biçimi ve sistemi açısından bu kongre önem taşımaktadır. Erzurum Kongresi'nde millet egemenliğinin değeri ortaya konularak millî birlik ve beraberlik sağlanırken, bir yandan da Misakımillî'nin ilk tohumları burada atılmıştır denilebilir.

4-11 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi'nde ise Erzurum Kongresi kararları genişletilmiş ve Misakımillî'nin esasları kabul edilmiştir. Burada millî güçlerin etkinliği ve millî egemenliğin üstün kılınması esasına sadık kalınmıştır. Sivas Kongresi halkın söz sahibi olduğu bir dönemi başlatması açısından önemlidir. Bu şekilde millî irade, millî meclis, millî hâkimiyet gibi kavramlar, yeni devletin kurulması aşamalarında son derece önemli kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin ilk teşkilâtlı halk hareketleri olduğu bilinmektedir. Burada alınan kararlarda millî irade ve millî egemenliğin tesisi yönünde önemli adımlar atılacaktı. Böylece artık bu tarihten sonra Millî Mücadele hareketi hız kazanacak ve yaşanılan her olayda, ortaya konacak her meselede cumhuriyetin belirtileri açıkça görülebilecektir.

23 Nisan 1920'de açılan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Millî Mücadele'nin cumhuriyet yolculuğunda önemli gelişmeler kaydedilecektir. TBMM açılmadan Mustafa Kemal Paşa tarafından yayınlanan 17-18-19 Mart 1920 Genelgeleri Türk milletinin kurtuluş kaderinde yeni bir sahife açmaktaydı. 19 Mart Genelgesi, olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin Ankara'da toplanması ve en geç on beş gün içerisinde yeni seçimlerin yapılmasını öngörmekteydi.

Levent Şahverdi Arşivi

Burada büyük bir kararlılık ve cesaret örneği görülmektedir. Ancak temel dayanağın bizzat Türk milleti olduğu bilinen tarihî bir gerçektir. Ayrıca bu genelgede padişaha ait bir yetki ilk defa resmen ve fiilen kullanılmaktaydı. Bu genelgede milletin sahipsiz olmadığı, hal çaresinin bulunduğu belirtilmekte ve yeni bir devlet sistemine doğru hızla yol alınmaktaydı.

Bu arada tam ve millî bağımsızlık plânları yapılırken bir yandan da millî irade ve millî egemenliğin kısa sürede inşa edilmesi ve işgal altında bulunan vatanın kurtarılması yönünde mesafeler alınmak istenmiştir. Dolayısıyla Millî Mücadele'nin her adımında son derece dikkatli ve bilinçli davranılmaya özen gösterilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa tarafından yayınlanan 21 Nisan 1920 Genelgesi'nde TBMM'nin açılış programı vardı. 22 Nisan 1920 Genelgesi'nde ise gerek askerî ve gerekse sivil bütün makamların ve bütün milletin tek başvuru kaynağı olarak TBMM gösteriliyor, millet adına egemenliği kullanacak olan tek makam belirtiliyordu. Millî iradenin temel alındığı bu genelgelerden anlaşılacağı üzere, cumhuriyete doğru hızla yol alınıyordu. Diğer taraftan yeni devletin sistemi yani cumhuriyetin ilânı konusunda son derece akılcı ve plânlı hareket edilmekteydi.

TBMM'nin 23 Nisan 1920'de açılışından itibaren cumhuriyetin ilânı hedefine adım adım yaklaşılmaktadır. Bu tarih, millî iradenin gerçekleştiği ve uygulamaya konulduğu ilk önemli tarihtir. Bu tarihte açılan TBMM yeni devletin ilk siyasî organı olacaktır. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisini oluşturan milletvekilleri, seçimle bu göreve gelmişlerdi. Dolayısıyla TBMM millet iradesini temsil etmekte ve milletin sesi olmaktaydı.

TBMM'nin açılış tarihinde yani 1920'lerde vatanın ve milletin bağımsızlığı gözetilmektedir. Bu arada yeni bir devlet sistemi ve yeni bir kavram da gündeme gelecektir. Adı ilk başlarda telâffuz edilmeyen bu kelime kuşkusuz cumhuriyet kelimesi ve sistem olarak ta cumhuriyet idaresidir. Bu yol cumhuriyete giden yoldur.

24 Nisan 1920 tarihinde Atatürk'ün meclise verdiği önergede bir hükûmet kurulması gereği belirtilmekteydi. Atatürk ileride daha da kök salacak olan cumhuriyetin işaretleri açısından bu önergede belirgin düşüncele-

Levent Şahverdi Arşivi

re yer vermişti. Yine bu önergede TBMM'nin üzerinde bir kuvvet olmadığı, meclisin yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde topladığı, bu esaslara dayalı bir hükûmetin millî egemenlik ilkesine dayanan bir "halk hükûmeti" yani "Cumhuriyet" olduğu ifade edilmiştir.

TBMM bu önergeyi aynen kabul etmiş ve yeni devletin geçici ilk Anayasası da bu şekilde tespit edilmiştir. "TBMM Hükûmeti" kurulmuş ve "Meclis Hükûmeti" sistemine geçilmiştir. Vekiller Heyeti/Bakanlar seçimle göreve getirilmişlerdir.

Burada asıl önemli olan cumhuriyetin açıkça ifade edilmesidir. Cumhuriyetin ilânı tarihinden tam üç yıl önce ifade edilen bu tabir, ileriye dönük olarak idealist, plânlı, programlı, akılcı ve gerçekçi düşünüldüğünü göstermesi açısından ve Atatürk cephesinden bakıldığındaysa liderlik özellikleri yönü ile son derece anlamlıdır.

Birinci TBMM olağanüstü yetkilere sahip olarak "Meclis Hükûmeti" sisteminde çalışmış ve yasama-yürütme-yargıdan oluşan "Kuvvetler Birliği" ilkesini benimsemiştir. "Meclis Üstünlüğü" ilkesine de sadık kalınmıştır. Millî egemenlik ve millî iradenin esas alındığı yegâne ve temel kurum olan 1. TBMM demokratik bir yapıya sahipti ve büyük bir inkılâp kuruluşu idi.

Millî iradenin güçlü sesi ve bizzat güç kaynağı olan 1. TBMM, müdafaa-i hukuk, Millî Mücadele, kuvay-ı milliye ruhu ve düşüncesiyle millî bağımsızlık- millî egemenlik yolunda büyük adımlar atacaktır. Kuşkusuz bu adımlarla cumhuriyet yolunda büyük mesafeler alınacaktır.

Cumhuriyetin esaslarından olan seçim usulü yolu ile halkın oyuna ve iradesine başvurulması, bu iradenin meclise yansıması, cumhuriyetin ilânı açısından ve millî iradenin tecellisi yönü ile son derece önemlidir. Cumhuriyet daha ilân edilmeden önce bu uygulamalara yer verilmesi ise ayrıca üzerinde durulması gereken önemli hususlardır.

Bu tarihlerde yani 23-24-25 Nisan 1920 tarihlerinde meclisi, başkanı, hükûmeti olan, millî egemenliğe dayanan ve adı söylenmeyen ancak şekil itibariyle cumhuriyet niteliği taşıyan yeni bir devletin kurulduğu bilinmektedir.

Levent Sahverdi Arşivi

TBMM tarafından 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile de egemenliğin bizzat millete ait olduğu kabul edilmiştir. Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun 1. maddesi devletin ileride kurulacak olan siyasî sistemi ile ilgilidir. 1. madde şu şekildedir: "Hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir." Anayasanın 1. maddesinde yer alan bu ifadeler yeni kurulmakta olan devletin siyasî sisteminin, cumhuriyetin temel dayanağı olacaktır.

İlk Anayasa millî egemenliği esas almıştır. Bütün kuvvet ve yetkilerin kaynağı millet iradesidir. Millî iradeyi millet adına temsil yetkisi ise TBMM'ne aittir. İlk Anayasanın 1. maddesinde millî egemenlik hakkı millete verilmiştir. 2. maddede ise "Kuvvetler Birliği" ilkesi esas kabul edilmiş, 3. madde ile de "Meclis Hükûmeti" sisteminden açıkça bahsedilmiştir. Bütün bu gelişmelerin yeni devletin ismini koymaya yönelik olduğu bilinen bir gerçektir. Bu isim ise "Cumhuriyet" tir. Cumhuriyetten başka bir şey değildir. Aslında 1921 Anayasasının ortaya koyduğu sistem geniş manada cumhuriyeti ifade etmektedir.

Cumhuriyetin ilânı konusunda atılan adımlarda 1. TBMM tarafından alınan pek çok kararın etkisi olduğu rahatlıkla belirtilebilir. Birinci Meclisin açılış konuşmasında Sinop Milletvekili Şerif Beyin sözleri, şekil itibariyle millî egemenliğin temel olduğu ve cumhuriyet nitelikleri taşıyan yeni devletin ilk işaretlerini vermesi açısından önemliydi. Meclisin aldığı diğer kanun ve kararlarda da Cumhuriyet yönünde adımlar atıldığı açıkça görülebilmekteydi.

TBMM artık yeni bir devlet kurmuştu ve bu devletin ismi ilerleyen günlerde, zihinlerde çağrıştırdığı şekilde ve mahiyette açıkça ifade edilecekti. Ancak beklenen zaman vardı ve şartların tam manasıyla oluşması veyahut oluşturulması gerekliydi.

Bu tarihlerde kurulan hükûmet "TBMM Hükûmeti" adını almıştı. Meclis Başkanı aynı zamanda hem hükûmet hem de devlet başkanı idi. Hükûmet üyeleri 'Vekil' adı ile anılmakta ve meclis tarafından ve kendi üyeleri arasından seçilmekteydi. Bu tarif ettiğimiz meclis hükûmeti siste-

Levent Şahverdi Arşivi

mi ileride yerini Cumhuriyet sistemine bırakacaktır. Görüleceği üzere yeni devletin adı henüz cumhuriyet değildir. Ancak genel anlamda bakıldığında her yönden bu devletin "Cumhuriyet" olduğu bellidir.

TBMM'de ilk açılış tarihinden itibaren millî irade sergilenmekteydi. TBMM aynı zamanda cumhuriyetin ilânını sağlayacak olan idarî yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada yapılan uygulamalarda devletin şeklinin cumhuriyet olduğu fark edilmekteydi. Ancak bu kelimenin açıkça söylenmesi ilk başlarda büyük sorunlar yaratabilirdi.

Diğer taraftan Cumhuriyetin ilânı öncesinde saltanatın kaldırılması, bu yolda atılan en önemli adımlardan birisi oldu. Bu şekilde millî egemenlik açısından yeni bir sahife açıldı ve bu yolda ki önemli bir engel ortadan kaldırılmış oldu.

1923-1927 tarihleri arasında görev yapan 2. Dönem Meclis, Cumhuriyeti ilân eden meclis olacaktır. Bu arada 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması, 1 Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılması, 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nın imzalanması ve 13 Ekim 1923'te Ankara'nın yeni devletin başkenti olması gibi Cumhuriyetin ilânı öncesinde yaşanan tarihî hadiseler, aynı zamanda cumhuriyetin ilânını kolaylaştıran hadiselerdi. Bu tarihî gelişmeler cumhuriyet sistemine geçişi de gerekli kılmaktaydı.

Cumhuriyetin ilânı öncesinde yaşanan hükûmet bunalımı ise cumhuriyetin ilânı kararını daha da hızlandırmıştır. 27 Ekim 1923'te Bakanlar Kurulu'nun istifa etmesi üzerine, hem hükûmet bunalımının aşılabilmesi hem de sistemin değiştirilmesi yönünde adımlar atıldı. 27-28 Ekim 1923'te hükûmetsiz kalınmıştı. Bu durumun acilen düzeltilmesi gerekiyordu. Yeni sistemin adı konulmalıydı.

Mustafa Kemal Paşanın 28 Ekim 1923'te Çankaya'da arkadaşları ile yaptığı toplantıda cumhuriyeti ilân edeceğini açıklaması, yaşanan hükûmet bunalımına çözüm getirilmesi ve cumhuriyetin ilânı açısından son derece önemlidir. Bu toplantıda Mustafa Kemal Paşanın İsmet Paşa ile beraber hazırladığı kanun tasarısı müsveddesinde yeni kararlar görüşülmüştür. Bu tasarıda Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerinde millî egemenliğin sağlanması hususunda bazı değişikliklere gidilmekteydi.

Levent Şahverdi Arşivi

Meclise getirilen tasarı teklifinde Anayasanın 1.2.4.10.11. ve 12. maddelerinin değiştirilmesi, hükûmet biçiminin cumhuriyet olması ve bu kararla ilgili olarak yapılması istenilen değişiklikler bulunmaktadır. Atatürk'ün öne sürdüğü bu teklif üzerinde görüşmeler yapılmıştır. Tasarının lehinde ve aleyhinde yapılan pek çok konuşmalardan sonra bu kanun tasarısı TBMM' de kabul edilmiştir.

29 Ekim 1923 tarih ve 364 sayılı "Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevadının Tavzihan Tadiline Dair Kanun"la Anayasanın 1.2.4.10.11.12. maddeleri değiştirildi. Eski 1. madde sonuna bir fıkra eklendi ve "Türkiye devletinin şekli hükûmeti Cumhuriyettir" hükmü getirilerek Cumhuriyet ilân edildi. 1. Madde aynen şu şekildedir: "Hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir. Türkiye Devletinin şekli hükûmeti cumhuriyettir."

Cumhuriyetin ilânından kısa bir süre sonra, devletin ilk Cumhurbaşkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçildi. Bu şekilde devletin adı konulduğu gibi devlet başkanlığı meselesi de halledilmiş oldu. Hükûmet sistemi değişti. TBMM Hükûmetleri sistemi ortadan kalktı. Yerine Cumhuriyet Hükûmetleri sistemi getirildi. Yapılan Anayasa değişikliği ile de sistemde ki tıkanıklık ve pürüzler aşıldı.

İlerleyen günlerde mevcut siyasal sistemin yerini artık parlâmenter sistem alacaktır. Aslında yapılan yeni bir sistem değişikliğinden çok, Birinci TBMM'nin açılış tarihi olan 23 Nisan'dan itibaren zaten mevcut olan sistemin isminin konulması meselesiydi.

Cumhuriyetin ilânı ile millî egemenliğin tam olarak tesis edilmesi sağlandı. Yeni devletin devlet ve hükûmet şekli tayin ve tespit edildi.

Cumhuriyette egemenliklerin tümü millete aittir. Cumhuriyetle bir bakıma halk idaresine geçilmiştir. Bu sistemde halk kendisini seçecek olan mercileri bizzat seçmektedir.

Cumhuriyetin ilânında Atatürk'ün bu konudaki düşünceleri temel teşkil etmiştir. "Türk milletinin tabiat ve âdetlerine en uygun olan idare cumhuriyet idaresidir" sözleri ile Atatürk, aslında bu düşüncenin tarihî ve kültürel temellerini ortaya koymaktadır. Bu konuda fikren hazırlıklıdır. Türk

Levent Şahverdi Arşivi

milletinin tarihî geçmişini çok iyi bilmekte ve değerlendirmektedir. Atatürk millî egemenlik düşüncesi doğrultusunda yeni devletin, cumhuriyetin kuruluşunu hazırlamıştır. Millî egemenlik kavramı uygulamasının en doğal sonucu da demokratik cumhuriyet olmuştur.

Cumhuriyetin en önemli özelliklerinden birisi de millet egemenliğine dayanması ve sistem olarak demokrasiyi benimsemesidir. Her demokratik sistem cumhuriyet olmamakta, ancak demokrasinin en gelişmiş şekli cumhuriyetle sağlanmaktadır. Cumhuriyet bir bakıma en ileri seviyede devlet ve hükûmet şeklidir.

Atatürk bu hususta ise "Cumhuriyet rejimi demek demokrasi sistemi ile devlet şekli demektir... Demokrasi prensibinin en asrî ve mantıkî tatbikini temin eden hükûmet şekli cumhuriyettir" şeklinde düşüncelerini ifade etmektedir. Atatürk'ün "Halk hükûmeti hâkimiyeti tamamen halka veren ve halk için çalışan bir hükûmettir" sözlerinde kastedilen kavram demokrasidir. Bu hükûmet şeklinin ileride cumhuriyete yöneleceği bilinmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde cumhuriyetin ilânını en önemli tarihî dönüm noktalarından birisi olarak kabul ediyoruz. İstiklâl Savaşı zaferle sonuçlanmış ve yeni Türk Devleti kurulmuştur. Kurulan yeni devlet için bundan sonra devlet sisteminin adının konulması ve arkasından yeniliklergelişmeler adına bir dizi inkılâplar gündeme gelecektir.

Sistemin adı olan "Cumhuriyet", daha sonra "Türkiye Cumhuriyeti Devleti" şeklinde yeni devletin adı olmuştur. "Türkiye" kelimesinin yanına, devlet sisteminin adı yani "Cumhuriyet" kelimesi eklenmiştir. Sözün kısası cumhuriyet, devletin ve devlet sisteminin adı olarak kabul görmüştür. Tarihimizde büyük devletlerimizin isimlerine dikkat edilirse "Hun - Göktürk - Uygur - Karahanlı - Gazneli - Selçuklu - Osmanlı İmparatorlukları veyahut Devleti" olarak tarih kayıtlarımıza geçtikleri görülecektir. Dolayısıyla Cumhuriyet kelimesinin tarihteki devletlerimiz içerisinde dünden bugüne sadece günümüzdeki devletimiz için kullanıldığını görmekteyiz.

Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasından sonra cumhuriyetin ilân edilmesi bu yönde atılan en önemli adımdır. Böylece Türkiye yeniden yapılanma ve çağdaşlaşma sürecine girmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

Cumhuriyetin ilânı Türk inkılâplarının en büyüğü ve en önemlisidir. Çünkü yeni bir devletin kurulması ve adının konması bu şekilde gerçekleşmiştir. Ancak belirli bir süreç yaşanması gerekmiştir. Bu tarihî sürecin sonunda cumhuriyet ilân edilmiştir.

Cumhuriyetin ilânı devlet ve millet hayatımızda millî egemenliğin ne kadar önemli olduğu gerçeğini göz önüne getirmiş ve bu gerçeği kabul ettirmiştir.

Altı asır hâkimiyet süren Osmanlı Devletinin 1. Dünya Savaşı sonunda işgale uğraması ve varlığını kaybetmesiyle yerine inşa edilen ve yeniden hayatiyet bulan yeni Türk Devleti Anadolu topraklarında millî bağımsızlığın ve millî egemenliğin olduğu kadar çağdaş, modern ve uygar bir devletin de temellerini atmıştır. Bu temelin yegâne harcı ise kuşkusuz cumhuriyetin ilânı olmuştur.

Cumhuriyetin ilânı ile Anadolu topraklarında son Türk Devleti kurulmuş ve kabul görmüştür. Aslında bütün dünyaya ilân edilen Türk milletinin bağımsızlığı, hürriyete olan düşkünlüğü, yeni bir devlet ve vatan kurmasıdır. Millî bir vatan ve millî bir devletin kurulması cumhuriyetle sağlanmıştır.

Sadece askerî alanlarda değil, aynı zamanda siyasî, iktisadî, sosyal ve kültürel sahalarda da başarılar kazanılması amaçlanmıştır. Bunlar içerisinde en önemli ve en başta gelmesi gereken ise Cumhuriyetin ilânı olmuştur.

Cumhuriyet 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasından itibaren devletin siyasî sistemidir. 29 Ekim 1920'den itibaren ise artık devlet şeklidir. Bu tarihten itibaren devletin siyasî sistemi üzerinde tartışmalar bitmiş ve bu hususa açıklık getirilmiştir. Cumhuriyet yeni devletin biçimi ve siyasî sistemin ismi olmuştur.

Amasya Genelgesi'nde, Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde, Birinci TBMM'de ve İlk Anayasa olan Teşkilâtı Esasiye'de dikkate alınan ve gündeme gelen irade-i milliye, hâkimiyeti milliye, milletin azim ve kararı kavramları adım adım cumhuriyete doğru yol alındığını gösteren en bariz işaretlerdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Açıkça belirtmek gerekirse cumhuriyetin ilân tarihi olan 1923'ten daha önce cumhuriyet, bu isimde olmasa bile açıkça gündeme gelmişti veyahut zihinlere yerleştirilmeye çalışılıyordu.

Cumhuriyetle yeni bir devlet sistemine yani Saltanattan Cumhuriyet sistemine geçildi. Bir başka husus ta şudur ki, cumhuriyetin ilânından itibaren artık yeni bir devlet kurulduğuna göre yeni devletin rejim ve zihniyet olarak da yeniliklere ihtiyacı vardı. Bu yönden yeni bir zihniyetin yerleştirilmesi gerekliydi.

Dolayısıyla bir önceki devlet ve sistemin siyaset ve zihniyet farklılıkları da ortaya çıkacaktı. Bizim tarihî tespitlerimize göre en doğal sonuç ise, bir önceki devlet olan Osmanlı Devletindeki "İmparatorluk" yapısından, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin "Milli Devlet" yapısı ve sistemine geçilmesidir.

Bir başka nokta ise Cumhuriyetle beraber Osmanlı Devletinin "Cihan siyaseti ve zihniyetinden", Türkiye Cumhuriyeti Devletinin "Milli devlet siyasetine ve zihniyetine" geçilmiştir.

Dikkat edileceği üzere sistemin adı olan Cumhuriyet, aynı zamanda devletin adı olmuştur. Yeni devletin adı, sistemi, idaresi, zihniyeti ve siyaseti değişmiştir. Ancak burada hemen ifade edelim ki millet yine aynı millettir. Türk milletidir.

Öte yandan Eski Türklerde Türk hâkimiyet telâkkisinin gereği olarak "Devlet hanedan üyelerinin ortak sorumluluğundadır" şeklinde tarih kaynaklarımıza geçen hüküm, cumhuriyet idaresi ile beraber "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" hükmüne dönüş yapmıştır.

Bunlar çok önemli tarihî gelişmeler ve ayrıntılardır. Bu şekilde bir önceki ve bir sonraki Türk devletlerinin Cumhuriyetin ilânı ile ortaya çıkan yeni, benzer veyahut farklı noktalarının ayrıca derinlemesine araştırılması gerektiği hususunu da burada belirtelim.

Türk devletlerinin en önemli özelliklerinden birisi de "ebedî" hüviyetlerinin olması dır. Bu ilke gerçekleşmese bile bütün Türk devletlerinde uygulanması zarurî bir karar ve devletin temelini teşkil eden hususiyetlerden

Levent Sahverdi Arşivi

birisiydi. Bu cümleden olmak üzere konumuz dahilinde "Türk tarihinin bir bütün olduğu" gerçeğinden hareketle sözü dünden bugüne getirelim.

Eski Türklerde "Ebedî/sonsuz devlet" manasında "Bengü-İl" tabiri geçmekteydi. Osmanlı Devleti için tarih kaynaklarımızda geçen "Devlet-i ebedî müddet" tabiri ise "sonsuza dek yaşayacak devlet" manasını karşılamaktaydı. Atatürk'ün şimdiki devletimiz için söylediği "Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır" sözlerini de buraya dahil edebiliriz. Bu söz millî kahraman ve millî önder olarak Atatürk'ün, Cumhuriyetin ve Türkiye Cumhuriyetinin ebedîliğine, sonsuza dek yaşayacağına olan inancını ve Türk milletine duyduğu güveni göstermektedir.

Türkler Türk tarihine olduğu kadar dünya tarihine de damgasını vurmuş büyük bir millettir. Zaman itibariyle incelendiğinde milâttan önceki tarihlerden itibaren hemen her asırda, mekân itibariyle incelendiğinde ise coğrafî olarak başta Asya, Avrupa ve Kuzey Afrika olmak üzere dünyanın pek çok yerinde Türk tarihinin izleri vardır.

Dolayısıyla lider-devlet-millet üçgeninde düşünüldüğü takdirde denilebilir ki, Mete'den Atatürk'e, Orta Asya'dan Anadolu'ya, Büyük Hun Devletinden Türkiye Cumhuriyeti Devletine uzanan tarihî zincir ve bu zincirin asırlara dayalı ve bağlı her halkasında, Türk milletinin omuzlarına yüklenen ağır tarihî sorumluluk ve göz ardı edemeyeceği büyük bir tarihî misyon vardır.

Pek tabiî ki Cumhuriyetin ilânı, tarihî bilgi olarak son derece önemlidir. Ancak bundan daha da önemlisi Cumhuriyetin ve Türkiye Cumhuriyetinin dünden bugüne ne anlam ifade ettiği ve nesilden nesile aktarılması, öğrenilmesi gereken tarihî sorumluluk ve tarihî misyon bilincidir.

Cumhuriyetle Türk milletinin hür iradesinin tecellisi yolunda önemli bir adım atılmıştır. Cumhuriyet sadece imparatorluk bâkiyesi topraklara değil, bütün dünyaya ilân edilmiştir. Bu büyük olay cesaret ve kararlılıkla dosta düşmana duyurulmuştur. Cumhuriyetin ilânından sonra yapılacak olan ise cumhuriyetin genç ve yeni nesillere emanet edilmesidir.

Bu yönde yapılacak bütün çalışmalarda azim ve heyecan şarttır. Unutulmamalıdır ki ülkenin millî menfaatleri ve milletin millî meseleleri, he-

Levent Şahverdi Arşivi

yecan, azim ve kararlılık gerektirir. Bu ilke, milletler için tarihe mal olacak ve tarihin kaydedeceği büyük işlerdeki başarının mucizevî anahtarıdır.

Ufuklarımızı zenginleştiren, yarınlarımıza yeni umutlar katan, yüreklerimizde ve zihinlerimizde yegâne ifade ve ideal olarak yaşattığımız "Cumhuriyet"... "Cumhuriyet Türküsü" ile yola çıkılan "Cumhuriyet Yolculuğu"... "Kutlu Yolculuk"ta ufukları değil, ufukların daha ötesini gören, kendisini milletine ve memleketine adamış, yüreği insan, vatan ve halkının sevgisi ile dopdolu, hangi yaşta olursa olsun bu duyguların gençleştirdiği idealist insanlar!... Cumhuriyetin ve Türkiye Cumhuriyeti Devletinin parlak istikballerini sağlayacak, görecek, emanet edecek ve bir gün huzur içinde öleceklerdir.

Cumhuriyetin ilânında emeği geçen başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere bütün kahramanların ve Türk milletinin aziz hatıralarına âcizane ithaf mahiyetinde kaleme aldığımız bu satırlar, inanıyoruz ki gelecek nesillere bırakacağımız müreffeh, hür ve bağımsız, barış ve sevgi dolu güzel bir Türkiye'nin müjdecisi olacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

EK: 1-A

5 Şubat

Teşkilâtı esasiye Kanunumuz

Türkiye Cümhuriyetinin teşkilâtı esasiye Kanunu; en âsri, hâkimiyeti milliye esaslarını, hürriyetlerini ihtiva eder. Bir kaç maddesini, daima hatırda tutmak için, burada aynen tekrar edelim:

A—(Hâkimiyet, kayıt ve şart milletindir.)

B—(Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin yegâne ve hakiki mümessili olup, millet namına hakkı hâkimiyeti istimal eder.)

C—(Teşri salâhiyeti ve icra kudreti Büyük Millet

Levent Şahverdi Arşivi

EK: 1-B

6 V

meclisinde tecelli ve
temerkuz eder)

Hatta, bizim telakkimize
göre, siyasî kuvvet,
millî irade ve hakimiyet
milletin kabiliyetle müşterek şah-
siyetine aittir, bir
dir. taksim ve tefrik
ve firaq
olunamaz.
millette olduğu gibi,
onun mümessili olan
tek meclisde Mütemerkiz
dir. yani, taksim kuvvet
nazariyesi bizim için
esas olegilebir. yalnız
vazifeler şu şu şekle
göre taksim edilir.

2- (Meclis teşri salahi-
yetini
bizzat istimal eder;

EK: 1-C

— 5 —

E — (Meclis, icra salahiyetini, Kendi taraﬁndan mıntakaya resen veya onun tayin edeceği bir icra vekilleri heyeti ~~tarafından~~ marifetiyle istimal eder. Meclis, hükümeti her vakit müzakere ve iskat edebilir.)

F — (Hakkı Kaza, millet namına, usulü ve Kanunu dairesinde müstakil mahkemeler tarafından istimal olunur.)

EK: 2

اقدام

ماكيت ملية و جمهوريت ـ جمهوريك انواعى

بكى توركيا دولتنك يكى مكوسى جمهوريدر.

مجلس دون متفقاً شكل حكومتمزى جمهوريت اولارق قبول ايتمش وانقيشار آره‌سنده غازى مصطفى كمال پاشايى برنجى رئيس جمهور انتخاب ايله مشدر

عصمت پاشا حضرتلرى مجلسه وكيل اولدقدن صوكره غازى رئيس جمهور مظفر مقامه بحلسك نظر تصويبنه عرضه ايده جكدر.

غازى پاشانك خلقى

پاشايه جمهوريت ويرلمه‌سى

آرالرنده تعيين ايدلن ١٥٨ جمهورك متفقاً غازى مصطفى كمال پاشايه رأى ويرديكدن صوكره مجلس وشورا انفضاض ايتمشدر.

رضا نور بكك استعفاسى قبول قارشيلاندى

جمهوريت ١٠١ يلده طوپلانمش بولنان مجلس مبعوثان

معاش پاشلادى

بكى ايراده قانونى

افسونكى بابا

افسوكى بابا

Levent Şahverdi Arşivi

EK: 3

وطن

دون كيجه آنقره ده يوز پاره طوپ آتداختى صورتيله جمهوريت تسعيد ايلمشدر

غازى پاشا ديور كه: «توركيا جمهوريتى جهانده استقلال ايله بقاسى ايچون يكانه تأمين اولديغنى اثبات ايمشدر. ملتك توجهى دائما نقطهٔ استنادى بولمالى ايمش. هيچ بر زمان ايلرو گيدمه جكمش.»

جمهوريتك قبول حقنده كى مادهلر

على فؤاد پاشانك مهم بياناتى

«سياسيات ده صورت قطعيده يكدلم»

EK: 4

حاكميت ملية

بويوك ملت مجلسى دون كيجه سكز بچقده تورکیا دولتنك شكلنى متفقاً «جمهوريت» اولهرق تثبيت وطقوزنجى چاربك فائه غازى مصطفى كمال پاشا حضرتلرينى متفقاً «رئيس جمهور» انتخاب ايلهدى

رئيس جمهور مز خطابه سنده: «تورکیا جمهوريتى مسعود سوفى وطنلرك اردوسنه كيرديكى كون تاريخ بشريتده بر صفحه شرفيه يازيلمشدر» جمله سيله تبريكات ديريور

جمهوريت تزى تأسيس ايدن قانون

تورکیا رئيس جمهورى دولتنك رئيسيدر

عقل سليمك غليمى

EK: 5

SIX PAGES : QUINZE

LA NATION BELGE

MERCREDI 31 OCTOBRE 1923

JOURNAL QUOTIDIEN D'UNION NATIONALE

BRUXELLES 50, PLACE DE BROUCKÈRE, 50 — BRUXELLES

NOS GRANDES ENQUÊTES

...a « Nation Belge » au Congo

Retour d'Angola — Nos adieux à Boma et au Mayumbe

M. Bonar Law est mort

La république en Turquie

Le Conseil général de Paris accuse et l'indépendance ébranlée

A LA GLOIRE D'UN HEROS

Le monument Philippe Bauc...

UN AN DE FASCISME

UNE IDÉE, UN HOMME

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK, CUMHURİYET VE DEMOKRASİ *

Berna TÜRKDOĞAN**

Sayın Okul Müdürüm, Sayın Öğretmenlerim ve Sevgili Öğrenci Arkadaşlarım.

Sizlere öncelikle kurumumuzu tanıtmak istiyorum. Atatürk Araştırma Merkezi Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 134. Maddesi uyarınca, 2876 sayılı kanunla Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun kuruluşuna dahil, tüzel kişiliğe sahip, bilimsel hizmet ve faaliyetlerde bulunmak üzere 1983 yılında kurulmuştur.

Kuruluş amacı; Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve bu konuda yayınlar yapmaktır.

Bu ilkeler doğrultusunda yerine getirdiği görevlerden biri de bilimsel toplantılar, kongreler, seminerler, konferanslar ve geziler düzenlemektir. Bugün, bu amaç doğrultusunda aranızda yer almaktan büyük onur duymaktayım. Ayrıca, kütüphanemiz ile de bilgiye erişimde araştırmacılara, öğrencilerimize hizmet vermekteyiz. İlgilenenleri kurumumuzda görmekten mutlu olacağız.

Bugün sizlere, yaklaşık 40 dakikalık ders saati sürecinde, demokrasi ve cumhuriyet kavramlarından, cumhuriyetin ilânından, Osmanlı Devleti'nde yıkılıştan kurtulmak için gösterilen çabaların ürünü olan yenileşme

---

* Bu konferans Atatürk Araştırma Merkezi adına 5 Kasım 2003 tarihinde "Atatürk ve Cumhuriyet" başlığında, 12 Kasım 2003 tarihinde " Atatürk ve Demokrasi" başlığında Çankaya Anadolu Lisesi'nde verilmiştir. Verilen iki konferansın birleştirilmiş metnidir.

** Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı.

Levent Sahverdi Arşivi

hareketlerinden giriş yaparak Cumhuriyet dönemindeki, yüce önderimiz Mustafa Kemal Atatürk'ün gerçekleştirdiği inkılâplara, cumhuriyetin ilânına, kazanımlarına değinerek önderimizi ve silah arkadaşlarını, gazi ve şehitlerimizi bir kez daha yad edeceğiz.

Sayın öğretmenlerim, sevgili öğrenci arkadaşlarım,

XVII. yüzyılın sonlarında Osmanlı devleti yeni toprak kazanımın sonuna gelmiş ve bu yoldan sağlanan gelirler kesilmiştir. Dünya ticareti Akdeniz limanlarına kaymıştır. Altın ve gümüş miktarının, Yeni Dünyanın sunumu sonucu artması para-fiyat dengesini sarsmıştır. Bu sırada İngiltere'de başlayan yeni üretim biçimi ve teknolojik gelişme karşısında Osmanlı'nın pazarını yabancı sınai ürünlere, "dışa" açması, varolan sanayii yıkıma sürüklemiştir. Neredeyse süreklilik kazanan savaşlar, merkezi yönetimin elinde toplanan tarımsal artığın yeniden üretime dönüşmesine olanak vermemektedir. Ayrıca, Osmanlı'da bu dönüşümü sağlayacak yeni örgütleme süreci ortaya çıkmamakta; değişik etnik gruplardan oluşan toplumsal yapı bu alanda ekonomik işbölümüne dayanmaktadır. Tarımsal üretimde Türkler, sanayi ve hizmetlerde azınlık ve yabancılar egemendir. Osmanlı Devleti'nin değişik etnik grupları siyasal ve ekonomik bağımsızlık peşindedir ve bu girişimlere dönemin büyük devletlerince açıktan desteklenmektedir. Osmanlı, varlığını sürdürmek için, sermaye birikimi için değil, sürekli savaşmak durumundadır.[1]

Osmanlı ekonomisinin göreli olarak en gelişmiş kesimi olan hizmetlerde egemen olan yabancı sermaye, çıkış ülkesinin ekonomik konumuna uygun bir işbölümü yapmıştır: Ticaret kesiminde İngiliz, borç verme ve para işlemlerinde Fransız, demiryollarında Alman sermayesinin göreli üstünlüğü. Yabancı sermaye doğal olarak, ekonomik yönden görece gelişmiş olan, belirli bir sermaye birikimine sahip azınlık gruplarıyla işbirliği içindedir.

Osmanlı Devleti'nde sanayiin genellikle küçük ölçekli üretim birimlerinden oluştuğu, yakın pazar içinde üretimde bulunduğu ve hemen tümü ile tüketim malları üreten bir nitelik taşıdığı bilinmektedir. Yerel gereksinimler için üretime yönelik olan bu sınai yapı pazarın kapitülâsyonlar ve libe-

1 Yakup Kepenek, **Türkiye Ekonomisi**, Teori Yayınları, Ankara, 1987, s.9

Levent Şahverdi Arşivi

ral dış ticaret anlaşmaları ile, Batıda gelişen kitle üretimine açılması sonucu büyük bir çöküntü geçirmiş, yıkıma uğramıştır. Bu çöküşü hızlandıran en önemli etmen, Tanzimat Fermanı'ndan bir yıl önce imzalanan Türk-İngiliz Ticaret Anlaşması'dır. Anlaşma, İngiliz Sermayesine tanıdığı diğer ayrıcalıkları yanında, İngiliz sınai ürünlerinin % 5 dolayında bir gümrük vergisi ile dışalımına olanak veriyordu. Bu haklar daha sonra diğer ülkelere de verilmiş. Sonuçta, Osmanlı Devleti ekonomisi korumasız kalmıştır.

İnsan ve hayvan gücü yerine makinelerle çalışan aletlerin icadı ile XVIII. Yüzyıl sonlarından itibaren yeni bir devir açılmıştır. Buharlı makinelerin kullanımı ile sanayi inkılâbı da başlamış oluyordu.

Sanayi inkılâbının ilk senelerine rastlayan Fransız İhtilâli ve Napolyon harpleri sırasında gerek harp malzemesi gerekse askerin ihtiyacını karşılayacak giyecek eşyası imalatındaki fazlalık kolayca giderilme imkânı buldu. Fakat harbin sonunda İngiltere'de ekonomik kriz yaşandı. Bir yandan harp yıllarındaki ihtiyaç maddelerine olan talep azalırken diğer yandan da işsizlik ciddî bir problem oldu. Yeni iş imkânları yaratabilmek için ise dış pazarlar bulmak gerekti. Başta Fransa olmak üzere Almanya, Avusturya ve Rusya gümrüklerinin yüksek tarifelerle korunması İngiltere'nin ticarî bakımdan yeni sahalara yönelmesine sebep oldu. Yalnız mamul madde satışı bakımından değil, memleket içinde temin edeceği hammadde bakımından da önemli yer tutan Güney Amerika, Çin ve Balkanları bu arada saymak mümkündür. Ayrıca Doğu Akdeniz de yeniden ön plâna çıkmıştır.[2]

Osmanlı dönemindeki ıslahat hareketlerinden biraz bahsedelim. Osmanlı devletindeki ıslahat hareketlerinin evrimi, her aşamasında bu ülkedeki ekonomik sömürgeleşmenin evrimini yakından izler. 1839 Tanzimat Fermanı nasıl 1838 Ticaret Anlaşması'nın arkasından gelmişse 1856 yılında kabul edilecek olan Islahat Fermanı 1854 yılındaki ilk borçlanmanın ve 1878 Berlin Antlaşmasında kayda geçen reform vaatleri de 1875 yılındaki iflasın ardından gelecektir. Çünkü ekonomik bağımlılığa doğru atılan her

2 Mübahat Kütükoğlu, **Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadi Faaliyetleri**, TTK, Ankara, 1992, s.55.

Levent Sahverdi Arşivi

adım, batılı güçlerin reform paravanası altında kendini açığa vuran vesayetinin ağırlığını gitgide daha fazla duyuracaktır.[3]

Ancak, XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı yönetiminin maliye ağırlıklı bakış açısını değiştirmediğini de belirmek gerekir. Osmanlı yönetimini gümrük vergilerini yükseltebilmek amacıyla Avrupa ülkeleriyle pazarlıklara sürükleyen, başka alanlarda taviz vermeye iten neden, yerli sanayiin korunması değildi. Her ne kadar korumacılık fikrî 1870'lerden itibaren gündeme gelmişse de yerli üretimin ithal edilen mamul malların rekabetinden korunması Osmanlı yöneticileri için büyük bir öncelik taşımamıştı. Yüzyıl boyunca Osmanlı hükûmetlerinin ithalâta uygulanan vergileri artırmaya çalışmalarının esas nedeni, yerli üretimi korumak değil hazineye ek gelir sağlamaktı.

1838 ticaret anlaşması ülkenin sanayiini belini doğrultamaz bir hale getirmiş devletin başına Düyun-u Umumiye gibi bir borç ödeme idaresini musallat etmiştir. Osmanlı Devletini ileri Avrupa ekonomilerinin açık pazarı durumuna sokan 1838 anlaşması, yalnızca sanayileşmeyi engellemekte kalmamış, Avrupa'nın makine mamulleri karşısında Türkiye'nin el ve tezgah üretiminin çökmesine neden olarak güçsüz geleneksel sanayiin de yok olmasına yol açmıştır.[4]

Osmanlı döneminde ıslahat hareketleri ne zaman başlamıştır. Neden gerek duyulmuştur.

Şöyle bir döneme göz atalım. XIX. yüzyıla geldiğimizde XVII. yüzyıldan beri gerçekleştirilen tüm yenileşme hareketleri devlet idaresini güçlendirmeye yönelik de olsa başarılı olamamıştır. Osmanlı, Avrupa'daki değişim konjonktürüne adapte olamamıştır. Avrupa ile aynı yüzyılda olmasına rağmen farklı zaman dilimlerinde bulunmakta idiler. Avrupa ise Reform ve Rönesans ile Ortaçağ karanlığından kurtulmuşlardır. Avrupa önemli değişimler yaşarken, yeni akımlar ortaya çıkmıştır; liberalizm, cumhuriyetçi-

3 Stefanos Yerasimos, **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye,** Kitap 2, Türkçesi Babür Kuzucu, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s.50., Ayr.bkz. Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969. s.38.

4 Cahit Talas, **Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi,** Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s.36.

Levent Şahverdi Arşivi

lik, sosyalizm gibi ve yeni sloganlar ortaya çıkmıştır; eşitlik, özgürlük ve kardeşlik gibi. Avrupa'nın son geçişi de Endüstri İnkılâbı ile olmuştur. Bu da Avrupa'ya ekonomik üstünlük sağlamıştır ve dünya pazarlarında baskın güç olmaları ve üretim kapasitelerini arttırmaları ile sonuçlanmıştır. Böylece emperyalizmin ortaya çıkmasına zemin hazırlanmıştır ki bundan Osmanlı zarar görmüştür. Bu yüzden, bazı Osmanlı aydınları Osmanlının düşüş sebeplerini araştırmaya başlamış ve bunun için de bazı çözümler bulmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin geleneksel yapısını düşünürsek, yeni bir şeyi almak ve adapte etmek, tüm topluma kabul ettirmek oldukça zordur.

Osmanlı yenileşmeleri sistematik olarak III. Selim ile başlamaktadır. Onun reformları askerî ve sosyal alanlarda gerçekleşmiştir. Devleti kuvvetlendirmeye yönelik yenilikler yapılmış ama başarılı olamamıştır. Abdülmecit ve Abdülaziz döneminde de devam eden yenilikler düşüşü engelleyememiştir. Osmanlıda gördüğümüz önce askerî reformlardır sonra sosyal+askerî, sonra da askerî+sosyal+idarî alanlarda reformlar o da yetmeyince siyasî yenilikler eklenmiştir. Ama yine de başarılı olunamamıştır. Neden?

Çünkü;

- Tüm reformlarda ekonomik açıdan yenilik unutulmuştur.
- İlk reformlar Selim III ve Mahmut II'nin yaptıkları gibi kişisel kalmıştır. Tüm topluma yayılmamıştır.

Ancak, Mahmut II'nin reformları öncekilere göre farklılıklar gösterir. Mahmut hemen reformist olmamıştır. Mustafa Kemal Atatürk gibi şartlar elverince reformları uygulamağa koymuştur. O dönemde, Osmanlı'da çıkan iç isyanlar, Sırp, Yunan ve Mehmet Ali Paşa gibi yeni gelişen milliyetçilik akımının Osmanlıyı etkilemesi üzerine, Mahmut II yenilik yapmak gerektiğine karar vermiştir. Ancak hatası diğerleri gibi ekonomiyi göz ardı etmesidir. Osmanlı ekonomisi zayıftı ve eyalet idarelerini geliştirememişti. Radikal yanı ise Yeniçeri Ocağını kaldırması idi. Kabine sistemi getirerek idarî yenilik yapmıştır. Vezir bugünkü başbakan olmuştur. Güç dağılımının başladığı dönemdir. Parlamento sistemine geçişin ilk aşamasıdır. Bakanlıklar kurdurmuştur. Maliye, İçişleri, Dış İlişkiler, Tarım Bakanlıkla-

Levent Sahverdi Arşivi

rı gibi. Ama hükûmetin şekli değişmemiş halen teokratik bir devlet, sultan ve şeyhülislâm vardır. Sekülerisme inanmasa da seküler bir eğitim getirmeye çalışmıştır. Mustafa Kemal Atatürk ile ortak yanları vardır; alfabede, parlamenter sitemde, hukuk kurallarında düzenlemeleri her ikisi de yapmıştır. Mahmut reformların halka dayandırılması ve aralarında eşitlik sağlanması gerektiğine inanmıştır. İnsana değer vermeye ve toplumu geliştirmeye çalışmıştır. Tanzimat bu fikre dayanmaktadır. Yeniliklerin uygulanmasında, tüm değişikliklerin zihniyetin değiştirilmesi ile desteklenmesine inanmıştır.

Tüm bu yenilik hareketlerini değerlendirdiğimizde; ortak noktaları şöyle özetleyebiliriz.

- Tümü devleti güçlendirmeğe yönelik olmuş, güçlü bir devlet idaresi için çalışmışlar ama radikal olamamışlardır. Yani kurumları kuruyorsunuz ama zihniyet aynı. Olmaz!
- Tüm bu Osmanlı reformları halka yönelik olmuş, varolan sistemi değiştirmeğe yönelik olmamıştır. Sultan halen başta, halife olarak ta. Devlet teokratik. Halka hizmet amaçlanmış insanlar arasında eşitlik sağlanmaya çalışılmış ama sultanın yetkileri halen devam ediyor.
- Gülhane Hattı Hümayunu ile ilk defa 1839'da Abdülmecit tarafından kişinin hayatı, malı, onuru garanti altına alınmıştır. Tanzimat'la eşitlik kavramı girmiştir. Liberalizmin kırıntıları bu dönemde taşınmış. Sekülerisme dokunulmuş ama tam olarak yerleşmemiştir. Çünkü halen halife olarak padişah baştadır.
- Yapılan hata ise batının tekniği sadece askerî alanda alınarak, Osmanlının düşüşünü savaş meydanlarındaki kaybın askerî alandaki zayıflık zannedilmesi olmuştur. İkili eğitim devam etmektedir.

Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra ise asıl işin yeni başladığını söylemiş, inkılâpları gerçekleştirmek için zihniyetin değişmesi gerekliliğini vurgulamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Çöken bir devletten Büyük Atatürk'ün liderliğinde her türlü özveriyi göze alarak anayurdunu kurtaran ve Cumhuriyeti kuran yüce Türk milleti, sadece kendisine güvenmesi gerektiğini, tarihle geçirdiği sınavların sağladığı acı derslerle anlamıştı.

22 Haziran 1919 tarihli Amasya genelgesinde "Yurdun bütünlüğü, milletin istiklâli tehlikededir" dendikten sonra Erzurum Kongresi'nde de "millî hudutlar içindeki vatan bir bütündür, ayrılık kabul etmez" kararı alınmıştır.

Atatürk, millî hâkimiyet esasına dayalı, bağımsız yeni bir Türk devletini Misâk-ı Millî sınırları içinde kurdu. Bu devletin temeline millî harç olarak "Yüksek Türk Kültürünü" koydu. Hedefi milletini çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkarmaktı.

Türk Bağımsızlık Mücadelesi'nin kazanılmasını takiben Atatürk için en önemli konu, Türk toplumunu içinde bulunduğu karanlıktan kurtarmak ona çağdaş yaşamın yollarını göstermek idi. Bunu da şu sözünden anlıyoruz. "Millî Mücadelenin birinci safhası kapandı. Artık ikinci safhası başlıyor"[5] demişti. Hedef çağdaşlaşmak, en kısa zamanda çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak idi. Toplumu geri bırakan zincirleri kırmak, onun ilerlemesine set çeken engelleri ortadan kaldırmak gerekiyordu. Atatürkçülüğün ilkeleri bu amaçla ortaya konmuştu. Bu ilkelerin ışığında vakit geçirmeksizin atılımlar yapmak, bu atılımları Türk milletinin yaşam tarzı haline getirmek gerekiyordu. İşte Atatürk inkılâpları bu büyük işi başardı.

Atatürk inkılâplarını siyasal, toplumsal, hukuksal, kültürel ve ekonomik alanlar içinde incelemek onları daha kolay kavramamızı sağlar.

a. Siyasal İnkılâplar

I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ve onu takiben 20 Ocak 1921 tarihinde millî egemenliğe dayalı yeni anayasanın kabulü, 1 Kasım 1922'de Saltanatın Kaldırılması, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilânı, 3 Mart 1924'te Halifeliğin ilgası, Şeriye Vekaletinin kaldırılması, lâiklik ilkesinin ışığında din ve devlet işlerinin ayrılması ve 5 Şubat 1937'de lâiklik ilkesinin Anayasa'da yer alışı başlıca siyasî inkılâplar olmuştur.

5 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Vatan Yolunda**, Selek Yayınları, 1958, s.176.

Levent Sahverdi Arşivi

b. Toplumsal İnkılâplar

Kadınların toplum hayatına katılması, onların medenî ve siyasî haklarda eşit tutulması, kıyafetin çağdaş şeklini alması, tekke ve türbelerin kapatılması, soyadı kanununun kabulü, bazı lâkap ve unvanların kaldırılması, uluslararası saat, takvim ve ölçü birimlerinin kabulü, Türk inkılâbının toplumsal alanda başardığı başlıca çağdaş atılımlardır.

c. Hukuk Alanında Yapılanlar

Toplumun bugünkü ihtiyaçları ile uygunluk göstermeyen, şeriata dayalı eski hukuk zihniyetinin terki, Mecelle'nin kaldırılarak yerine lâik hukuk sisteminin ve bu sisteme bağlı Medenî Kanun, Borçlar Kanunu, Ticaret Kanunu, Ceza Kanunu gibi çağdaş kanunların uygulamağa konulması bu alandaki değişimlerdir.

d. Eğitim, Kültür ve Sanat Alanlarında İnkılâplar

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu takiben millî, demokratik ve lâik bir eğitim programı çizilerek öğretimin birleştirilmesi, üniversite reformu, Arap harflerinin yerine Türk harflerinin kabulü, dilimizin yabancı kelimelerden kurtarılarak doğru temeller üzerine oturtulması, Türk milletinin dünya uygarlık tarihi içinde yerinin bütün açıklığı ile belirtilmesi, güzel sanatlarda gelişmeler kültür alanında gerçekleştirilen başlıca inkılâplardır.

e. Ekonomik İnkılâplar

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu takiben çağdaş uygarlığa erişme yolunda gerçekleştirilmesi gereken hususlardan biri belki de birincisi ekonomik kalkınmadır. Bu bakımdan Cumhuriyet yönetiminin devraldığı fakir ekonomi mirası üzerinde, Türk milletine yeni bir hayat vermek üzere yapılan girişimler, millî ekonomi ile ilgili kanun ve kararlar millet menfaatini gözeten büyük yatırımlar kurulan büyük tesisler Türk inkılâbının ekonomik alandan gerçekleştirdiği başlıca büyük işler olmuştur.

Ekonomi politikası da diğer alanlardaki politikalar gibi bir doktrinden değil, doğrudan doğruya memleket gerçeklerinden, milletin ihtiyaçların-

Levent Şahverdi Arşivi

dan kaynaklanıyordu. Bu konuyu ifade ederken şunu söylüyordu; "Bilhassa ekonomik faaliyeti dayandıracağımız esaslar her türlü bilgiyle beraber doğrudan doğruya memleketimiz topraklarını koklayarak ve bu topraklarda bizzat çalışan insanların sözlerini işiterek tespit olunacaktır. Sanayi ve ticaretimiz için dahi aynı düşünüş hakim olacaktır."[6]diyordu.

İnkılâpçılığın temel felsefesi, yapılmış olan inkılâpların korunması ve yaşatılmasıdır. Ayrıca, ilerleyen ve gelişen dünya karşısında hiçbir zaman yenilemeyi aksatmamaktır.

Atatürk ilkelerinin esasını iki nokta oluşturur. Lâik devlet fikrî ve ulusal-devlet olma düşüncesi. Fransız inkılâbını hazırlayan aydınlanma felsefesinde lâiklik kavramı dini kurum ve kuralları devlet ve toplum hayatındaki etkinliğini ortadan kaldırma hareketi olarak savunulmuştur. Avrupa devlet sisteminde lâiklik din-devlet işlerini ayırma olarak ortaya çıkmıştır. Lâiklik, vicdan ve din hürriyetini kabul eden devletin bütün dinlere karşı tarafsız kalması, hiçbirine ayrı ve özel bir yer vermemesi demektir. İbadetlerin serbest olmasını içermektedir. Birey ve Allah arasındaki ilişkiyi din adına sömürmek isteyenlerin devlet işleyişine müdahale etmesine de izin vermez.

Bildiğiniz gibi, Osmanlı devletinin yıkılma sebeplerinden biri eğitim sorunudur. Ortaçağ Avrupa'sına Karanlık Devir adının takılması da bu eğitim sisteminin sonucu olan yaratıcılıktan yoksun olmasıdır. 1931'de çıkartılan bir kanunla Türkiye'deki yabancı okulların ilk kısımlarının kapatılması, Türk çocuklarının körpe dimağlarının yabancı etkisinden uzak tutulması içindir. Bugünse bilimsel yöntemlerle idare edilen eğitim-öğretim kurumları noksanlarına rağmen yürütülmeye çalışılan programlar dünle kıyaslanamayacak ölçüdedir. Bu da lâik düzenin sonucudur.

Atatürk'ün düşünce sistemi, milletini çağdaş uygarlık seviyesine çıkarmada en esaslı temel olarak aydın-halk bütünleşmesini hedef almıştır. Osmanlı toplumundaki çöküşün sebeplerini kavrayan Atatürk, ilerleme için her kesimin aynı doğrultuda gitmesi gerektiğini görmüştür. Türkiye

6 Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, 1984, s. 256.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyeti coğrafyasındaki bütün insanları herhangi bir şekilde ayırt etmeden kucaklayan yurttaş anlayışı gerek 1920'lerde gerekse 21. yüzyılda ihtiyacımız olan bir değerdir. "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk denir" şeklindeki tarif onun bu coğrafyada bir kültür ve tarih geçmişi ile aynı siyasî ülküyü paylaşanların bir millet oluşturacağını vurgulaması da aynı şekilde bugün ve yarın Türkiye'nin kendi problemlerini halletmede anahtar rol oynayacak önemdedir.

Atatürk genç yaşta aramızdan ayrılmış olmasına rağmen az zamanda çok işler yapmış, büyük eserler bırakmıştır. Onun başarılarında Türk milletine olan güven duygusu yatmaktadır. İnsanımızı tebaalıktan Cumhuriyet vatandaşlığına yükseltmiştir. Bir ulus-devlet yaratmıştır.

Demokrasiyi ve halk iradesini devlet hayatına mal etmiştir. Müslüman ülkeler Atatürk'ü İslâm Aleminin asırlar süren ezilmişliğine teselli olacak bir mücahit olarak değerlendirmişlerdir. Emperyalizme karşı verdiği savaş da, sömürge olmuş ülkelerde bir umut olarak görülmüştür.

Atatürk, Cumhuriyetin Türk milleti için en iyi yönetim şekli olduğunu düşünmüştür.

Cumhuriyet, kral ve padişah egemenliğinin yerine, halkın veya milletin egemenliğini esas alarak devlet biçiminin yeniden örgütlendiği bir yönetim biçimidir. Cumhuriyette egemenlik, millet ve halk olarak toplumun içinden çıkar. Bu durumda, Cumhuriyete geçiş; egemenliğin kullanım biçiminin el değiştirmesi anlamına geliyor. Cumhuriyette egemenliğin kullanımı halka, yani millete ait olduğu için, seçim ve temsil sistemi gündeme gelir. Bu durum, Cumhuriyetin zorunlu olarak demokrasiye yönelmesini getirir. Demokratik cumhuriyet, yurttaşın temel hak ve özgürlüklerini gündeme getirir.

Esasen, Cumhuriyet ve demokrasi birbiriyle önemli ölçüde örtüşen unsurlardır. Cumhuriyet ve demokraside, egemenliğin millete aktarılması ve milleti oluşturan bireylerin temel hak ve özgürlükleri gibi unsurlar hukuk devleti ile gerçekleştirilir. Zira, politik sistem bir doğal düzen değil, hukuk kurallarıyla oluşturulan bir sosyal düzendir. Sosyal düzende egemenliğin kaynağı yasalar içinde haklarını kullanan halktır. Buradan tekrar demokra-

Levent Şahverdi Arşivi

siyi tanımlayacak olursak demokrasi, cumhuriyet anlayışının derinlik kazanması ve tabana inerek yerleşmesidir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri ne zaman atılmıştır? 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşanın Samsun'a çıkması ile atılmıştır. Amasya Genelgesi ile "milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" ifadesiyle de Cumhuriyet için ilk adımlar atılmıştır. Erzurum Kongresiyle bir millî meclisin, kuvvetini millî iradeden alacak bir hükûmetin kurulması amaçlanmıştır. Sivas Kongresi'nde de millî iradeyi hâkim kılmak esas alınmıştır. 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılarak millî egemenlik esasına dayanan yeni devir, yeni cumhuriyet rejimi fiilen başlamıştır. Bu fiilî durum 1923'de Cumhuriyetin ilânıyla resmiyete geçmiştir.

Cumhuriyetin niteliklerini, Atatürk'ün ilkeleri, Atatürk'ün düşünce yapısı belirler. Bunların başında ulusal iradenin egemen olması, ulusal egemenlik gelir. Halkçılık da idareyi halka teslim etmektedir. Cumhuriyetin temel hedefi demokrasiyi yerleştirmek ve yaşatmaktır. Demokrasi düzeni devlet hayatına egemen olursa, hukukun üstünlüğü kabul edilecektir. Ancak, hukuk araçları ile kanunla mesafe kazanılsa da bu yeni hayat tarzının gerektirdiği toplum biçimine ulaşamadıkça ve bunun gereği olan insan tipi oluşturulamadıkça Cumhuriyetçiliğin demokrasinin gerekleri tam olarak yerine getirilmez.

Bu nedenledir ki, Atatürk dönemi kanunlarda değişiklikler yapmakla beraber bir yandan sosyal sistemi değiştirmeye, sosyal hayatımızda en önemli değişiklikler yapılmasına girişmiştir. Ancak bunu yaparken temel kültür kimliğini duyarlılıkla korumuştur. Kadın-erkek eşitliği, kadının günlük hayata katılımı toplumda söz hakkı sahibi olarak rol alması bu yönde atılan adımlardır.

Cumhuriyet rejiminde devletin tam bağımsız olması gerekir. Bağımsızlık, devletin medenî milletler topluluğunda hak ettiği yeri almasını sağlar. Ama bunun için toplumda birikmiş bilgi, bilim, becerinin uygar milletler düzeyine hatta üstüne çıkarılması gerekir. Bunun içinde sosyal sistemde köklü değişiklikler yapılması gerekir.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet erdemi, demokratik bir devlet, halkçı bir devlet olmalı ve bütün yurttaşlar arasında hukuk eşitliğini kabul etmelidir. Küçük çıkar gruplarını değil, büyük halk çoğunluğunun yararlarını esas almak demokrasi demektir. Bütün bunların şartı da siyasî özgürlüklere sahip olmaları, çoğulcu temelde, siyasî parti kurabilmeleridir.

Cumhuriyetin temel niteliklerinden ve Atatürk ilkelerinden biri de milliyetçiliktir. Türk siyasal sisteminde toplumun uygar milletler ailesinin eşit bir üyesi olması, demokratik ilkelere sadık kalmak hususunda tutarlı, dengeli ve uzlaştırıcı olarak algılanması anlamını taşır. Bu niteliği ile, milliyetçilik toplumun ve devletin birlik ve bütünlüğünü korumanın ve savunmanın ana koşullarından biridir. Atatürk milliyetçiliğinin esası ırk değildir, soy değildir, kültürdür. Türk milletine dâhil olan değişik etnik gruplara mensup insanların meydana getirdikleri ortak bir kültür vardır. Atatürk milliyetçiliği, hangi etnik kökenden, soydan gelirse gelsin, hangi din ve mezhebe, sosyal sınıfa mensup bulunursa bulunsun Türk devletine tâbiiyet bağı ile bağlı bütün bireyleri aynı zamanda kavramak ve kucaklamak anlamını taşır. Devletimizin temel siyasetinde yurtta ve dünyada barış esastır. Türk milliyetçisi Misâk-ı Millî sınırları dışında macera aramaz ama ülke bütünlüğünü korumak için de her türlü fedakârlığa katlanır.

Devletçilikten biraz bahsedersek; 1930'lardan itibaren devletin ekonomik hayatında bu ilke etkili olmuştur. Kurtuluş Savaşı sonrasında gösterilen çabalar ekonomi üzerine yoğunlaşmıştır. Atatürk Yeni Türkiye devletinin cihangir değil bir ekonomi devleti olacağını söylemiştir. Askerî zaferlerle gerçek kurtuluşu sağlayamayız. Yeni ilim ve ekonomi zaferlerine hazırlanmalıyız. Güçlü bir devlet için güçlü bir ekonomi esastır. 17 Şubat 1923'te bu amaçla İzmir 1. İktisat Kongresi toplanmış, ekonomi politikası belirlenmiştir. Liberal politika izleneceği eğilimi ortaya konulmuştur. Artık çalışma zamanıdır.

Bir başka nitelik ise inkılâpçılıktır. İnkılâpçılık ise dinamizm demektir. Sürekli gelişme demektir. Belirlenen ilkelerin çağın gerekleri bağlamında yeniden yorumlamak, yeni açılımlar demektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk ilkeleri ve inkılâpları bilimsel kökenlere dayanır. İlkelerin anlamları içine çağdaş bilim verilerinin girmesini gerçekleştirmek, inkılâpçılık ilkesinin görevidir. Bunun doğal sonucu olarak, inkılâpçılık bilim dünyasındaki gelişme ve değişimi incelemek zorundadır. Bilimsel veriler teknolojinin ve çağdaş uygarlığı aşmada gerekli olan düşünsel gücün hazırlayıcısıdır. Daha kısa bir deyişle, İnkılâpçılık Atatürk ilkelerinin devinim gücüdür.

Toplumsal yapıda sosyo-kültürel bir değişimi gerçekleştirmektir. Dünya yeni buluşların getirdiği bilimsel ve teknik gelişmeye koşut olarak ilerlemektedir. Bilim damlarının sürekli çalışmaları doğa karşısında insanların zayıf durumunu, her geçen gün güçlendirmektedir. Yeni buluşlar birbirine eklenerek evrenin en ücra köşelerine değin ulaşma olanakları aranmaktadır. Bilimsel gelişmeğe koşut gelişen tekniğin yanında, sürekli olarak değişen bir de sosyal olaylar vardır. Bu sosyal olaylar önce dünyadaki her bilimsel buluştan etkilenmekte olan insan beyninin düşünce düzeyinde yansımaktadır.

Sosyal değişim, insanlar arasındaki kültürlerin yayılma yasasına bağlı olarak toplumları etkilemektedir. Yeni bir kültür, karşılaştığı toplumu etkilerken kendisi de etkilenir. İnsanlar bu yeni kültüre, içinde bulundukları toplumun uygarlığını oluşturan kendi kültürlerinin şu veya bu yönünü etkilemektedirler. Bu olay genel anlamıyla sosyo-kültürel değişimlerde kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Toplumlarda bir değişim yapabilmek bu zorunluluğun getirdiği yeni yapıyı bilmek, ona göre hareket etmekle mümkün olur. Bir toplumdaki değişimlerin nedenini bir görev bilinciyle saptamak ve izlemek için, o toplumun can damarlarının sürekli elde bulunması gerekir.

Kurtuluş Savaşı öncesi Türk toplumunu bölmek amacında olan "ulusal varlığa düşman kuruluşlar"ın[7] tüm çalışma ve çabalarına karşın Atatürk "Ulusalcı egemenliğe dayanan kısıtsız koşulsuz bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak"[8] kararını vermişti. Bunun gerçekleştirilebilmesi için, çağ-

7 Atatürk, **Nutuk**, 1963, c.1, s.6.
8 **A.g.e.**, s.12.

Levent Sahverdi Arşivi

daş uygarlığın bilimsel verilerinin izlenmesi zorunluydu. Bilimsiz hiçbir şey yapılamazdı.

Dünyadaki bilimsel çalışmaların verilerine göre Türk ulusunun nabzını elde tutmak ve toplumun gelişmesi için gerekli yenilikleri ulusal aktarmak görevi, inkılâpçılık ilkesine verilmiştir. İnkılâpçılık bu görevi Türk üniversiteleri ve eğitim kuruluşları eliyle gerçekleştirir. Türk inkılâbı ve onun sonucu olan Atatürkçülük bilimsel gelişmeyle sıkı sıkıya bağlıdır.

Atatürk'ün şu sözleri bu konuyu açıklıkla anlatmaktadır:

"Efendiler, dünyada her şey için, uygarlık için, yaşamak için, başarı için en gerçek önder bilimdir, tekniktir."...."Yalnız; bilimin ve tekniğin yaşadığımız her dakikadaki aşamalarını, evrimini bilinçle kavramak ve ilerlemesini günü gününe izlemek şarttır."[9]

Dogmatik dini esaslar daima değişmekte olan sosyal zaruretleri karşılayamaz. Tanzimat, bu fikrî devrimin Türkiye'deki bir yankısından ibarettir. Kur-an'daki "kuru, yaş birşey yoktur ki, bu kutsal kitapta bulunmasın" mealindeki ayeti, vahim bir tefsire tabi tutarak elbette itikat ve ahlaka ait olan ayetten bütün dünyevi kanunların, iktisat kurallarının, hatta bütün pozitif ilimlerin de Kur-an'da bulunduğu yani ayrıca kanun yapmaya ilim yaratmağa lüzum olmadığını iddia edecek kadar feci bir delalete düşmüşlerdir.

İşte, Türk inkılâbının ekseni budur. Dogmatik ve skolastik bir şeriat devletinden lâik bir devlet anlayışına geçmek.

İslâm dinî bir iman ve ahlak rehberidir. Müspet ilimleri, fiziği, kimyayı Kuran'da bulmağa çalışmak bu dinî hiç anlamamaktır. Çünkü müspet ilimler sürekli bir tarzda değişmek ve yenilemededir. Dini bir vicdan ve ahlak prensibi olarak kabul edip onu dünya işlerinden ayırıp, ameli hayatın her an değişen gerçeklerini müspet ilimlere bağlamakla, Türk devrimi din müessesine de en büyük saygıyı göstermiştir. Bu yüzden, lâiklik Türk devriminin mihveri olmuştur. Bu sayede, akılcı felsefeyi benimsemiştir.

Atatürk gerek asker gerek devlet adamı gerekse millî bir önder olarak hayatında daima tek bir amaç için çalışmıştır. Bu amaç, Onun kendinden

9 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, 1959, c.2, s. 194.

Levent Şahverdi Arşivi

çok ait olduğu toplumu düşünmesiyle o toplumun varlığının ve mutluluğunun korunmasından başka bir şey değildir. O, bütün uygulamalarında halkı temel almıştır. İnkılâpları yaygınlaştırmış millete mal etmiştir. Bunun içindir ki Atatürk; "Biz büyük bir inkılâp yaptık, memleketi bir çağdan alıp bir çağa götürdük. Birçok eski kurumu yıktık. Bunların binlerce taraftarı vardır. Fırsat beklediklerini unutmamak lazım. En ileri demokrasilerde bile rejimi korumak için, sert tedbirlere müracaat edilmiştir. Bize gelince, inkılâbı koruyacak tedbirlere daha çok muhtacız"[10] demiştir.

Demokrasi konusunda ise tek bir tanım ve uygulama olmamıştır hiçbir zaman. Çoğunlukla dengeler sistemi olarak tanımlanmışsa da, uygulamada halkın kendi kendini yönetmesi veya yönetimin halkın egemenliğine dayanması şeklinde algılanmaktadır.

Demokrasi kimi zaman da, insan haklarının güvencede olduğu bir sistemi dile getirmiştir.

Öyleyse demokrasi için, bir ülkenin içindeki vatandaşların kendisini yönetecek devleti, insan haklarına dayalı, insancıl, eşit, özgür ve anayasal bir yetke içinde oluşturan anlayışıdır denebilir. Yani demokrasi bir yönetme ve yönetilme anlayışıdır ve bu anlayış, her şeyden önce, eşitlikçi, özgür, temsile dayalı ve insancıldır.

Bu durumda şu soruyu sormak yerinde olur sanırım. Niye değişik demokrasi anlayışları ve uygulamalarından söz ediyoruz.

Aslında bu sorunun cevabı, yine demokrasinin kendi içinde gizlidir. Çünkü demokrasi, onu kan karşılığında elde edenler için başka anlamı, sonradan sahip olanlar için de başka anlamı ifade etmektedir.

Bir çabanın karşılığı olduğunda demokrasi, bu çabanın sahipleri tarafından birincil, diğerleri içinse ikincil olmuştur her zaman. Yani demokrasiyi başaranlar, demokrasiyi kendileriyle özdeşleştirmekle beraber, bunu kendilerinin geleceği için varolmaz bir unsur olarak kullanmışlardır. Ve o yüzden de, demokrasi bunlar için olmazsa olmazlar arasındadır. Yaşamakla demokrasi neredeyse eş anlamlıdır birinciller için. İhtilâllerin ve savaşların ardından kurulan her yeni dünya, yani Türkiye gibi gelişmekte olan,

10 Avni Doğan, **Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası,** İstanbul 1964.s.165.

Levent Şahverdi Arşivi

ya da az gelişmiş ülkelerde ise demokrasi, her zaman için o ülkenin vatandaşlarından kaynaklanan çabalardan çok, dış destekli uğraşlar ve referanslar sayesinde önemini koruyabilmiştir.

Ana Britannica'da demokrasi şöyle tarif ediliyor;

Demokrasi, Yunanca demos "halk" ve kratos "iktidar", sözcük anlamıyla halk iktidarı. Çağdaş kullanımda birkaç farklı anlamı vardır. 1. Genellikle doğrudan demokrasi olarak bilinen ve siyasal karar alma hakkının, çoğunluk yönetimi usulleri çerçevesinde hareket eden bütün yurttaşlar topluluğu tarafından doğrudan kullanıldığı hükûmet biçimi, 2. Temsili demokrasi olarak bilinen ve yurttaşların aynı hakkı, kişisel olarak değil, seçtikleri, yurttaşlara karşı sorumlu temsilciler aracılığıyla kullandıkları hükûmet biçimi 3. Genellikle bir tür temsil demokrasi olan ve liberal ya da anayasal demokrasi olarak bilinen bütün yurttaşların ifade ve dinsel inanç özgürlüğü gibi bazı bireysel ve toplu haklarını güvence altına almak üzere çoğunluk iktidarının belirli anayasal kısıtlamalar çerçevesi içinde uygulandığı hükûmet biçimi, 4. Toplumsal ve ekonomik farklılıkları, özellikle de özel mülkiyetin eşitsiz dağılımından doğan farklılıkları en aza indirmeye yönelen bir siyasal ya da toplumsal sistem. Toplumsal ya da ekonomik demokrasi olarak bilinen bu sonuncu sistemde, siyasal işleyiş, ilk üç anlamıyla demokratik olmayabilir.

İlk demokrasi uygulamalarının görüldüğü eski Yunan kent-devletlerinde (polis) yasama organı bütün yurttaşların katılımıyla oluşuyordu. Kent nüfusunun çoğu zaman 10 bini aşmaması ve kadınlarla, kölelerin siyasal haklardan yoksun olmaları böyle bir sistemin işlemesine olanak veriyordu. Yurttaşlar çeşitli yürütme ve yargı görevlerine getirilebilirlerdi. Bu görevlerin bir bölümü seçim, bir bölümü de kura yoluyla üstlenilirdi. Güçler ayrımı yoktu. Bütün görevliler yasama kadar yürütme ve yargı konularında da yetkili kılınmış olan halk meclisine karşı sorumluydu.

Cumhuriyet ise bir devlet biçimidir. Dar veya geniş olarak başlıca iki anlamı vardır. Dar anlamıyla cumhuriyet devletin en üst düzeydeki yöneticilerini, özellikle devlet başkanının seçimle belirli bir süre için işbaşına getirilmesidir. Geniş anlamı ile cumhuriyette ise seçim olgusu üzerinde du-

Levent Şahverdi Arşivi

rulur ve devletin üst yöneticilerini saptamak için yapılan seçimin ulusal istenci yansıtması gereği belirtilir. Geniş anlamda cumhuriyet bir bakıma demokrasi ile eşdeğerli olmaktadır.[11]

Cumhuriyette seçim hakkının tüm vatandaşlara yaygınlaştırılması da gerçek bir özgürlük rejiminin oluşmasına yarayabilir. Başka deyişle cumhuriyetin geniş anlamına ulaşabilmek için seçim hakkının tüm vatandaşlara verilmesi gereklidir. Ama yeterli olmayabilir. Vatandaşlarını yalnızca tek adaylarına oy vermeye zorlayan cumhuriyet düzenleri dar anlamıyla cumhuriyetin varlığı için yeterlidir. Bu tip cumhuriyetlere genel olarak totaliter cumhuriyetler denir. Eskiden çok görülen bu biçimlere günümüzde de rastlanmaktadır. Bugün bile dünyadaki cumhuriyetlerin yarısından fazlası, özellikle azgelişmiş ülkelerde totaliter yapıdadır.

Geniş anlamıyla cumhuriyet, ancak demokratik yaşamın bu düzene egemen olmasıyla olasıdır. Yani devlet başkanı başta olmak üzere tüm üst kademe yöneticileri belirli bir seçmen yaşının üstündeki vatandaşlara seçilecek ve hem bu seçim sırasında, hem de sonrasında her vatandaşın istediği düşünce topluluklarına özgürce girebilmesi sağlanacak, temel özgürlükler tanınacak ve güvence altına alınacaktır. bu tür cumhuriyetlere demokratik cumhuriyetler adı verilmektedir.[12]

Demokrasilerin varlığı için cumhuriyetler gerekli değildir. Öyle monarşik devletler vardır ki, orada demokrasi rejim olarak tüm koşulları ile işler. Ne var ki, devlet başkanları seçim yolu ile değil veraset yolu ile belirlendiğinden, cumhuriyetten söz edilemez. Bugün Avrupa'da, İngiltere, İsveç, Norveç, Danimarka, Hollanda, Belçika gibi ülkeler cumhuriyet olmayan demokrasilerin önde gelen örnekleridir. Özellikle, klasik parlamenter demokrasinin İngiltere'de doğduğunu unutmamak gerekir. Gene Asya'nın önde gelen ülkesi Japonya monarşik demokrasi ile yönetilmektedir. Yüzyıllardır süren geleneği ile cumhuriyet olmayı da düşünmemektedir.

Demokratik yapıdaki bir cumhuriyet kuşkusuz en iyi ve amaçlanan rejimdir. Bazı ülkelerin tarihsel zorunluluklar dolayısıyla monarşi düzenin-

11 Ahmet Mumcu, **Siyasal Tarihe Giriş**, Ankara, 1980, s.79.
12 Anıl Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara, 1981, s.32

Levent Sahverdi Arşivi

den kurtulamamaları ve bununla beraber demokrasinin tüm gereklerini de sağlamaları demokrasi hayranlarını incitmemelidir. Bugün demokratik bir İngiliz monarşisi, bir Arap veya Güney Amerika Cumhuriyetinden daha çağdaş ve değerlidir. Önemli olan toplumların ulaştığı kültürel olgunluk düzeyidir. bir düzeye gelen toplumlar, değil demokrasi, biçimsel olarak en katı monarşiye yöneltilseler bile hak ettikleri çağdaş yönetim düzenini kurabilmekte, halk egemenliğini özde gerçekleştirebilmektedir. Bu nedenle, bir devletin adının cumhuriyet olması gerçek cumhuriyet yönetimi için yeterli değildir. Adı cumhuriyet yönetimi için yeterli değildir. Adı cumhuriyet olup da en katı antidemokratik yollara ve yöntemlere başvuran ülkelere günümüzde bile rastlamak olanaklıdır. Hele totaliter yönetimi benimseyenlerin cumhuriyet adını ağızlarına almağa hakları yoktur. Halkın egemen olmadığı bir devletin adı hiçbir zaman cumhuriyet olamaz, olsa bile görünüşte kalır.

İlk ve Ortaçağ dönemlerinde ortaya çıkan kent cumhuriyetleri oligarşik bir yapıda olmalarına karşın ayrıca sınırlı anlamda demokratik rejim sayılabilirlerdi. Onları nasıl tam bir cumhuriyet sayamıyorsak demokrasilerini de benzer biçimde eksik niteleyebiliriz. Demokrasinin rejim olarak gerektirdiği bazı özellikleri bu örnekler de görmek olanaksızdır. Demokrasi son birkaç yüzyılın getirdiği bir rejimdir. Demokrasinin beşiği İngiltere'de Ortaçağ'da çıkan cumhuriyetçi akımlar ve girişimler bile demokratik olmaktan çok uzak bulunuyordu.

Son yüzyılların getirdiği demokrasi ile cumhuriyeti birbirinden ayırmak gerekir. Etimolojik köken olarak, benzer anlamlara gelmelerine karşın birbirlerinden genel anlam da çok farklıdırlar, cumhuriyet hem siyasal, hem de hukuksal bir terimdir. Bir devlet biçimini belirtir. Halkın egemenliğinin geçerli olduğu devlet biçimine cumhuriyet denir.

Son zamanlardaki ilerlemeler toplumların yapılarını giderek değiştirmiştir. Teknolojik gelişmeler endüstrileşme ile beraber toplumları kontrol altına almıştır. Teknolojik ve endüstriyel güçlere sahip bulunan toplum kesimleri veya gruplar bu üstünlüklerine dayanarak toplumların yönetimini ellerine geçirmektedirler. Düzenin cumhuriyet, rejimin demokrasi olması

Levent Şahverdi Arşivi

da bu gelişmenin önüne geçememektedir. Cumhuriyet ve demokrasinin yürürlükte bulunduğu ülkelerde ekonomik ve teknolojik gelişmelerle üstünlük sağlayan gruplar ve kişiler giderek monarşik bir yönetime yönelmektedirler. Böylece çağdaş dünyada cumhuriyetçi monarşiler ortaya çıkmaktadır. Toplumlarda oluşan yeni güç merkezleri halk egemenliğini sınırlamakta veya göstermelik bırakmaktadır. Çağdaş toplumların giderek karmaşıklaşan yapıları ve çoğalan sorunları da otoriter yönetimlere gereksinmeleri artırınca, monarşik yönetim eğilimleri daha fazla görülmeğe başlandı. Monarşik yönetim eğilimi gösteren cumhuriyetlere genellikle yönetim yetkisi bir kişinin elinde toplanmaktadır. Bu kişi ulus tarafından benimsenmiş bir yasallık içinde bağımsız biçimde hareket eder, seçimlerle işbaşına gelen devlet ve hükûmet başkanları öyle yetkilerle donatılırlar ki, bir kraldan farkları kalmaz. Çağdaş siyasal bilimde bu olguya seçimle gelen krallar adı verilmektedir. Amerikan tipi cumhuriyetlerde başkan doğrudan, Avrupa tipi cumhuriyetlerde ise parlamento aracılığıyla dolaylı yoldan seçilir.[13] Yöneticilerin belirlenmesi için yapılan seçimler halkın egemenliğini kullanabildiği başlıca işlemdir. Halk denetimle ilgili başka yetkilere sahipse de, bunlar başkanlara tanınanların yanısıra çok az ve yetkisiz kalmaktadır. Çağdaş cumhuriyet devletlerinde böylece yeni bir monarşik yönetim yapısı meydana gelmiştir. Cumhuriyetçi monarşi diye adlandırılan rejimler hükûmet otoritesini tek başına temsil eden adamın, bu otoriteyi gerçek demokratik yollardan kazandığı veya yitirdiği rejimlerdir. Siyasal yarışmanın özgürce yapıldığı bu rejimler geleneksel monarşilerin yerini birdenbire almazlar. Seçilmiş krallar veraset yolu ile gelen kralları hemen izlemezler. Cumhuriyetçi monarşi, geleneksel monarşi ile monarşik olmayan cumhuriyet arasında bir ara rejim değil, fakat ekonomik alanda en ileri bir noktada olan ve en eski demokratik kurumlara sahip bulunan ülkelerde cumhuriyetin aldığı çağdaş bir biçimdir. Cumhuriyetçi monarşi eski demokratik eski Roma Cumhuriyetinde tüm yetkilerin başkanda toplanmasıyla ilk olarak görülmüştür. Napolyon İmparatorluğu da cumhuriyetçi monarşilerin ikinci büyük örneğidir. Batı ülkelerinde kapitalizmin yeni ge-

13 Maurice Duverger, **Seçimle Gelen Krallar**, çev. N. Erkurt, İstanbul, 1975; s.7-27.

Levent Şahverdi Arşivi

lişmeleri ve yeni yeni oluşan teknolojik yapı cumhuriyetçi monarşilerin doğmasına neden olmaktadırlar. Güçsüz devlet yerine, sorunların karşısında güçlü davranabilen bir devlet kurma çabası batıda cumhuriyetçi monarşilerin iktidara gelmesinde başlıca neden olmuştur. cumhuriyetçi monarşiler, demokrasinin siyasal anlamda varlığına karşın, yeni ekonomik yapının gündeme getirdiği rejimlerdir.

Cumhuriyet ve demokrasi kavramları arasındaki ilişki genel anlamda bir biçim ve öz ilişkisidir. Cumhuriyet daha çok hukuksal bir düzen olarak biçimi meydana getirir. Biçimsel bir yapı olarak cumhuriyet asıldır. Cumhuriyet düzeninin oluşturduğu yapının içeriği değişebilir. Bu değişkenlik çeşitli koşullara göre gelişmeler gösteren farklı siyasal rejimlerle yaratılmaktadır. Bu durumda her cumhuriyetin mutlaka demokrasi olması beklenemediği gibi her demokrasinin de cumhuriyet olması istenemez. Cumhuriyetler demokratik olabileceği gibi aristokratik, oligarşik hatta diktatörlük bile olabilirler. Demokrasiler ise genellikle cumhuriyet düzenlerinde ortaya çıkmakla beraber çok gelişmiş ülke monarşilerinde de çağdaş bir siyasal rejim olarak uygulanabilmektedirler. Biçimi meydana getiren cumhuriyetin içeriği demokrasi olursa o zaman düzen ve rejim açısından halk egemenliğine en uygun durum belirmektedir. Her ikisi de temelde halkın yönetimi anlamına gelen cumhuriyet ve demokrasi bir ülkede beraberce uygulanabiliyorsa, o ülke halk egemenliğinin en fazla gerçekleştiği yerdir. Çağdaş anlamda cumhuriyet ve demokrasi, birbirlerini tamamlayan bir bütün oluştururlar. Ayrı ayrı varolmaları çağdaş anlamıyla halk egemenliği açısından yetersiz kalmaktadır. Monarşik eğilimlerin önüne geçebilmek için, cumhuriyet ile demokrasi her alanda beraber olmalıdır.

Siyasal kültürün başlıca kavramlarından birisi olan demokrasi cumhuriyet kavramı gibi eski Yunan'da hem bir kavram olarak ortaya çıkmış, hem de çeşitli kent cumhuriyetlerinde uygulama alanı bulmuştur. Demokrasi, halkın yönetimi yani önemli sorunların ne olduğuna ve bunlar hakkında ne yapılacağına, her vatandaşın katılma hakkı anlamına gelen Yunanca "demokratia" sözcüğünün günümüzde almış olduğu biçimdir.[14]

14 Maurice Cranston, **Siyasal Sözlük**, çev. C.S. Ataöv, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s.23.

Levent Şahverdi Arşivi

Demokrasi için o kadar çeşitli tanımlar vardır ki, bunlardan birinin asıl saymak imkânsızdır. Halka hoş görünme çabası içinde olan her rejimin yöneticileri kendi rejimlerinin demokrasi olduğunu ileri sürerler ve herhangi bir anlama bağlanacak olursa bu sözcüğü kullanamayacaklarından çekinirler. Herkes kendi dünya görüşüne ve kendi uyguladığı yönetim biçimine göre demokrasi kavramına içerik kazandırmaya çalışmaktadır.[15] Böylece ortada herkesin kendine göre bir demokrasi kavramı olmakta ve kavram kargaşası yaratılmaktadır. Cumhuriyetlerde olduğu gibi demokrasilerin de değişik tipleri ve anlamları vardır.

Demokrasi kavramının zaman dışı, değişmez ve sonsuz bir anlama sahip olup olmadığını belirleyebilmek için, eski Yunan'dan günümüze kadar süregelen gelişmeleri incelemek gerekir. Demokrasi halkın kendi kendini yönetme biçimidir. Ne var ki, bu yönetim biçimi çağlara ve toplumlara göre büyük ayrılıklar göstermektedir. Sözgelimi, Yunan Demokrasilerinde bir kent demokrasisi yapısı vardı ve orada yurttaşlar doğrudan doğruya yönetime katılırlardı. Ancak, kadınların, kölelerin oy hakları yoktu. Eski Roma Cumhuriyeti aslında aristokrat bir demokrasi biçimindeydi. Öte yandan, yeniçağ ile başlayan çağdaş siyasal gelişmelerin gündemi içerisinde modern devlet kavramı öncelikli bir yere sahip oluyordu. Fransız Devrimi ile öne geçen halk istenci ve halkın genel gücü kavramları demokrasinin temel özelliklerini bu kavramların irdelenmesinde aramak gerekir. Yasal monarşiler, liberal demokratik sistemler ve de kontonal yönetimlerin benzer biçimlerde demokrasi olarak belirmesi, demokrasiyi çok biçimli bir kavram durumuna sürüklemiştir. Bu sistemlerden her biri, zaman dışı saltık bir demokrasi kavramında kalmamakta, tersine halk egemenliğini kendi tarihsel yapısı ve gereksinmeleri içinde yorumlayarak uygulama olanağı aramaktadır. Her biri kendilerine özgü yorumlanış demokrasi örnekleri sayılabilir. Benzer demokratik yorumu halk demokrasilerinde görmek olasıdır. Uygulamalar ve düşünceler demokrasinin çok biçimli bir kavram olduğunu göstermektedir. Bu çok biçimlilik dün olduğu gibi günümüzde de vardır. Çünkü demokrasi denilince, zaman üstü ve mutlak bir kavramın

15 George Orwell, **Selected Essays**, Baltimore, 1957, s.149.

Levent Sahverdi Arşivi

varlığı değil, aksine toplumsal oluşum içinde sürekli içerik değişikliğine uğrayan bir kavram anlaşılmaktadır. Her demokrasi, bir sistem olarak içinde bulunduğu toplumun özelliklerine göre yapı kazanır veya biçimlenir. Bu anlamda her demokrasi uygulandığı toplum ile bir özümlenme sürecini yaşamaktadır. Soyut bir kavram olarak ele alındığı zaman, demokrasi bedene uymayan hazır elbise gibi uygunsuz kalacak, o toplumun gerçeklerine yabancı, dışsal bir olgu olmaktan öteye gidemeyecektir.

Gerek kuramsal, gerekse eylemsel alanda daha çok biçimlilik kavuşmasına karşın gelende demokrasi için bir sistem olarak genel bazı değerlendirmeler yapılabilir. Halk egemenliği hepsinde başta gelen ortak ilkedir. Tüm demokratik ülkelerde, kararların seçilen temsilciler ve yönetilenlerce istenenlerin doğrultusunda tartışma ilkesi üzerinden alınması ve yönetenlerle yönetilenler arasındaki sürekli düşünce alış verişinde son sözün, yönetilenlerde yani halkta olması ortak uygulamadır. Demokrasi; hem bazı kurumları kapsayan, bir yönetim yönetimdir, hem de tüm yöntemlerin eleştirilebildiği ilkeler düzenidir. Her yurttaşa özgürce konuşma ve seçim hakkı, düşünceleri öğretmek ve kendi düşüncelerini savunmak hakkını, temsilciler meclisinin seçmen kitlelerinin dileklerini yasalaştırmasını, yürütmenin yasaları uygulamasını, bağımsız yargının her şeyin üzerinde görev yapmasını ve tüm anlaşmazlıkları hukukun genel ilkelerine uygun çözmesini batılı demokratik sistemler benimsemektedirler. Demokrasi derken, çeşitli yorumlara açık, kesinlik kazanmamış ilkeler olan özgürlük, ekonomik eşitlik, kardeşlik, sınıfsız toplumu benimsemenin üzerinde genel bir uyum bulunmamaktadır. Her demokratik sistem, belirli bir ulusal topluluğun belirli bir zamandaki değerlerini yansıttığına göre, benimsediği ilkeler uygulamada ulusal tarihe, geleneklere ve eğilimlere uygun olarak ortaya çıkacaktır. Örnek olarak ele alınırsa, "Halk" kavramı, zamana ve yere göre büyük değişiklikler göstermiştir. Bazen yalnız vatandaşlar ele alınmış, bazen köleler ve kadınlar içinde tutulmuş, bazen gençler ve yoksullar dışında tutulmuştur. Demokratik kurumların yapı ve biçimleri de bunlara göre sürekli değişiklikler göstermiştir. Demokrasilerde devletin çalışma alanı ne kadar geniş, toplum ne kadar uyanık olursa, kurumlar da o kadar bi-

Levent Şahverdi Arşivi

leşik ve teknik olmaktadır. Bu bakımdan modern endüstriyel demokrasilerde tüm yurttaşların kişisel seçimlerinin uygulanabildiğine güven duymaları giderek zorlaşmaktadır. Bu sorun, yönetenler ve yönetilenler arasında çeşitli kurumlar veya organlar aracılığı ile yakınlaşma sağlayarak çözülmeye çalışılmaktadır. Partiler, sendikalar, meslek kuruluşları, çıkar grupları, yerel organların varlığı kişileri seslerini daha etkili duyurmaya veya ilgilerini onu en doğrudan etkileyen noktalarda ilerletmeye yardım etmek içindir. Demokratik sistemlerin yayılmasıyla demokrasi kavramının boyutları daha da yaygınlık kazanmış ve daha az kesin anlamda kullanılmaya başlamıştır. Halk demokrasisi, sosyal veya ekonomik demokrasi gibi yeni kavramlar aslında bu deyimi kullananların demokrasiyi sağlamak veya araştırmak için belirli yöntemlere, ilkelere özel önem verdiklerini göstermektedir. Demokratik ilkeler, çoğunlukla ulusal veya yerel yönetimlerin dışındaki kuruluşlarda da uygulanabilmektedir. Demokrasiye saygının genelleştirilmesi zorunluluğu, bir ülke hakkında yalnızca demokratik sisteminin niteliğine ya da o ülkenin yasalarına göre karar vermenin neden her zaman olamayacağını açıklamaktadır. Bazı ülkeler sözde kalan bir bağlılığı gene de göstermek zorunluluğunu duydukları demokratik ilkeleri uygulamakta, zaman zaman güçsüz ve yetersiz kalmaktadırlar.

Demokrasinin ne olduğunu anlayabilmek için ne olmadığını belirlemek öncelikle zorunludur. Her türlü otoriter, totaliter, dikta ve baskı rejimleri demokrasi değildir. Görünüşte bazı demokratik ilkelere sahip olsa bile bu rejimler demokrasi sayılmazlar. Her türlü baskı ve bütüncülük eğilimleri demokrasiyi hemen ortadan kaldırabilir. Yönetimde zamanla ortaya çıkan oligarşik yönelimler de demokrasinin görünüşte kalmasına yol açabilir. Kişisel yönetimin başlıca biçimi olan otokrasi de demokrasinin karşıtı rejimler içinde yer alır. Demokrasilerde hiç kimse kendi kendisini seçemez. Hiç kimse kendisine yönetme iktidarı veremez. Demokraside iktidar dağınık, sınırlı ve denetimlidir, karşıtı olan rejimlerde ise iktidar toplu, belirsiz, denetimsiz ve sınırsızdır. Bu ayırım demokrasilerin genel çizgilerini belirler.[16]

16 Giovanni Sartori, **Demokrasi Kuramı**, çev. Deniz Baykal, Siyasi İlimler Derneği Yayını, Ankara, s.87-100.

Levent Şahverdi Arşivi

Batılı anlamda demokrasi bir özgürlük rejimidir. Demokrasi, insan hak ve özgürlüklerinin güvence altına alındığı, yasalarla düzenlendiği bir düzeni getirir.[17] Özgürlük düşüncesi baskı yönetimlerine karşı geliştikçe, beraberinde demokrasiyi de bir sistem olarak getirmiştir. Ne var ki, demokratik sistemlerde özgürlükler sınırsız veya kişisel anlamda tanınmazlar. Herkesin özgürlüğü başkalarının özgürlükleri ile sınırlı olarak varsayıldığından, bir özgürlüğün sınırsızlığının başka özgürlükleri iyice sınırladığını, bazen ortadan kaldırıldığını görmek olasıdır. Sorun herkesin özgürlüklerini toplumda oluşturulan dengenin izin verdiği ölçüde kullanabilmesidir. Demokratik rejimlerin güvence altına aldığı özgürlükler arasında, kişi, konut, güvenlik, mülkiyet, eşitlik, düşünce, din, öğrenim, toplanma, örgütlenme basın, haberleşme, seçme ve seçilme özgürlükleri başta gelirler. Hiçbir toplum, üyelerine özgürlükleri sınırsız veremez. Toplum yaşantısının bedeli olarak belirli ölçülerde sınırlamalar gelebilir. Ne var ki, demokrasilerin en son sorunlarından birisi, özgürlüğün özünü zedelemeden toplum yaşantısını olanaklı kılacak biçimlerde sınırlamalara gitmektir. Bu açıdan devlet yetkilerinin belirlenmesi son derece önem taşımaktadır. Özgürlüklerin en üst düzeylerde gerçekleşebilmesi için insan hakları ile toplumsal ayrıcalıklar arasında bir ayırım yapılmalıdır. İnsan haklarına daha çok önem verilmesi burada en adaletli davranışı sağlamaktadır. Genel olarak özgürlüklerin bulunmadığı ve güvence altına alınmadığı ülkelerde demokrasi yoktur.[18]

Demokrasilerin temel direği halktır. Halk olmadan bir demokrasinin varlığından söz edilemez. Halk ile amaçlanan, siyasal rejime sahip çıkan bir insan kitlesidir. Halk kavramının gerçekleşebilmesi için ortak çıkarlarla yaşamları birbirine bağlanmış bir insan topluluğu gereklidir. Bu insan topluluğu kendisinin yönetilebilmesi için bir noktada birleşmiş olmalı ve belirli bir yönetim biçimine yönelmelidir. Halk demokrasiye öncelik vermişse bunun toplumsal tabanını oluşturmak zorundadır. Karşıt durumda halksız bir demokrasi düşünülemez. Zamanımızdaki gelişmelerin; ekono-

17 Muzaffer Erendil, *Atatürk ve Demokrasi*, **ATAM Dergisi**, c.II, Temmuz 1986, s.6, s.685.
18 Anıl Çeçen, a.g.e., s.42

Levent Şahverdi Arşivi

mik, teknolojik ve bürokratik azınlıkları demokrasilerde egemen kılmasına karşılık gene de belirli dönemlerde yapılan seçimlerle halk varlığını ortaya koyabilir. Referandum, halk oylaması, halk vetosu gibi yollardan kitleler ağırlıklarını demokratik yönetimlere koyabilirler. Ne var ki, güç merkezlerini ellerine geçiren azınlık çıkar grupları, ekonomik ve teknolojik üstünlüklerini kullanarak halkı kendi eğilimlerini seçimlerde halka seçtirebilmektedirler. Sonuç olarak halkın ağırlığının giderek yozlaştırıldığı bir halksız demokrasi aşamasına doğru gidilmektedir.[19] Çağımızda zaman temsili olarak beliren demokrasiler iyice azınlıkların denetimine girmekte ve halk yönetiminden uzaklaşarak gerçekte azınlık yönetimi demek olan aristokrasilere dönüşmektedir. Demokrasilerin halk yönetimi düzeninde gelişebilmesi için azınlık çıkar gruplarının üstünlük sağlamasını önleyici yasal ve siyasal önlemlere gereksinme vardır. Bu önlemler alınmadıkça, demokrasiler biçimsel kalacak, görünüşte var olan rejim giderek uygulamadan kalkacak, biçimsel demokrasi görünümü altında ekonomik, teknolojik üstünlükleri ellerine geçiren egemen kesimlerin istekleri yönetimde ağır basacak, demokrasiler oligarşilere ve aristokrasilere dönüşecektir. Demokrasiler genelde denge rejimleridir, halkın her kesiminin eşit şanslar ve ölçülerde yönetime katılması genel kuraldır. Bu kural uygulanmadığı sürece çağdaş gelişmeler her demokrasiyi giderek halktan koparmakta, yozlaştırmaktadır. Halksız demokrasi olamaz. Gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerde ayrı ayrı ortaya çıkan oligarşik yapılar ve eğilimler demokrasilerin yaşamlarını sürdürebilmeleri açısından en büyük tehlikeyi oluşturmaktadırlar. Halk, bir demokrasinin her şeyidir. Hiçbir zaman, demokratik rejimlerde bir kenara bırakılamaz.

Çoğunluk ve azınlık kavramları, halk ile birlikte demokrasinin diğer ilkelerindendir. Çoğunluk yönetimi demokrasinin başlıca öğesidir. Seçimlerde ortaya çıkan çoğunluk, yönetime halk adına sahip olur ve onun adına tüm yetkileri kullanır. Demokratik yönetimlerde devlet hukuk ile bağlı olduğundan, devlet gücünü elinde tutan çoğunluk hukuk ile sınırlanırken, azınlığa da hukuk ile geri alınamayacak temel haklar tanımak zorunludur.

19 Maurice Duverger, **Halksız Demokrasi**, çev. İ. Özüt, İstanbul, 1969. s.67.

Levent Şahverdi Arşivi

Çoğunluk yönetiminin dikta veya baskı yollarına başvurarak dengeyi bozmasını önleyebilmenin başlıca yolu azınlıklara güvenceli haklar vermektir. Çoğunluk üzerinde tartışmalar günümüzde de sürmekte, kimin ve neyin çoğunluğu sorunlarına yanıtlar aranmaktadır. Kesin belirlenememesine karşın demokratik karar alma sürecinde gene de en yararlı yöntem çoğunluk yöntemidir. Çoğunluğun karşısında yer alan azınlık, demokratik sürecin herhangi bir aşamasında çoğunluk sağlayamayan, düşünce veya seçim açısından azlıkta kalan kesimdir. Demokrasi bir özgür yarışma düzeni olduğuna göre, rejimin başarısı; bu yarışmanın dengeli ve belirli kurallara uygun gerçekleşmesini sağlamakla olanaklıdır. Oyunun kuralları içinde kalındığı sürece, çoğunluk azınlığın savaşım olanaklarına ilişmeyecek, azınlık da daha sonra çoğunluğu sağlayabilirse yönetime gelecek ve benzer hakları o günkü azınlığa sağlayacaktır. Çoğunluğun her kararına uyma zorunluluğu yoktur. Yoksa çoğunluğun antidemokratik tutum ve davranışlarına da uyulmuş olur ki, bu da demokrasiyi ortadan kaldırır. Buna göre çoğunluk demokrasi ilkelerine ve yasalara uygun davranmak zorundadır. Aykırı davranırsa, yasaları ve demokratik ilkeleri çiğnerse, azınlığın bu gidişe karşı çıkma ve direnme hakkı her zaman vardır. Azınlığın çoğunluğa dönüşme hakkı olmazsa demokrasi dinamiğini yitirir, bir süre sonra da otoriter veya totaliter rejimlere dönüşür. Çoğunluk ilkesinin demokratik anlamda işlerlik kazanabilmesi için ayrı düşünen bir azınlığın özgür biçimde çalışabileceği siyasal ortamın koşullarının hazırlanmış olması da gereklidir. Azınlık da çoğunluk durumuna gelince demokratik kuralları bozmayacağını önceden benimsemelidir. Demokratik sistem anayasalarla kurulurken hak ve ödevler baştan yasal yollardan güvence altına alınmalıdır, azınlık hakları hiçbir zaman çoğunluğun eline bırakılmamalıdır. En alt düzeyde bir ön anlaşmanın bulunması, demokrasinin varlığı açısından zorunludur.[20]

Atatürk'ün, yaşamı boyunca en büyük isteklerinden birisi, cumhurbaşkanlığından çekilerek partisiyle muhalefete geçebilmekti. Bu isteğini içtenlikle çeşitli toplantılarda dile getirmiştir. Yanındaki arkadaşlarını göste-

20 Ayr.bkz. Graham E. Fuller, **Demokrasi Tuzağı**, İstanbul, 1996.

Levent Şahverdi Arşivi

rerek herkesin cumhurbaşkanı olabileceğini bu makamı halkın üstünde görmemek gerektiğini, zaten yönetimin halkın elinde bulunduğunu muhalefet görevinin ise çok daha önemli olduğunu söylerdi.[21] Bu düşünce ile cumhuriyetin ilânından sonra karşıt bir siyasal partinin oluşturulması için hoşgörülü davrandı. Hatta daha da ileri giderek bazı milletvekillerine bu konuda görevler verdi. Kendisine karşıt olan bazı arkadaşlarının ve milletvekillerinin başka bir parti kurarak örgütlenmelerine ses çıkarmadı, olayları izledi, demokratik yaşamı getirebilecek bazı gelişmelere katkıda bulundu. Böylece Onun zamanında iki kez karşıt parti deneyimi uygulamaya konuldu. Ne var ki, yeni kurulan iki siyasal partinin adında cumhuriyet sözcüğü bulunmasına karşın, başarılı olamadı. Atatürk, iyi niyetli girişimleri kısa sürede cumhuriyete karşı çizgide gelişmelerine hiçbir zaman izin vermedi. Cumhuriyet ilkeleri ve devrimler doğrultusunda bir demokrasi uygulaması düşünülebilirdi. Muhalefette bu çerçevede olmalıydı. Cumhuriyet daha güçlenmeden kendisini yıkmak amacında olan çevrelere, siyasal örgütlenme hakkı tanıyamazdı.

Atatürk'ün girişimi üzerine bazı komutanlar askerlikten ayrılmışlardı. Milletvekili olarak siyasal yaşamlarını sürdürürken, Atatürk'ün karşısında yer alan diğer arkadaşları ve İttihatçılarla birleşerek 17 Kasım 1924 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurdular. Rauf Orbay, Adnan Adıvar, Refet ve Rüştü Paşaların Halk Partisinden on bir kişilik bir grup olarak istifalarını diğer ayrılmalar izledi. Yeni partinin tüzüğünde, egemenliğin halkta bulunduğu, cumhuriyet yönetimini yaşatmak ve geliştirmek politikası izleneceği, liberalizm ve demokrasinin partinin ana görüşleri olduğu, anayasanın halkın isteği ile değiştirileceği, dine saygılı olunduğu, yönetimde merkezciliğin kaldırılacağı, doğal koşullara göre illerin yeniden düzenleneceği, işçi ve işveren haklarının eşit düzeylerde savunulacağı, devletin tekelci ekonomik girişimlerinin sınırlandırılacağı, eğitimde terbiyenin asıl sayılacağı, meslek örgütlenmesinin yurt düzeyinde yaygınlaştırılacağı, İstanbul'un yeniden ekonomik merkez yapılacağı açıkça yazılmıştır. Yeni parti İstanbul ve Urfa'da ilk şubelerini açmıştı. Terakki-

21 Kılıç Ali, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Milliyet Gazetesi, 2 Kasım 1970.

Levent Şahverdi Arşivi

perver Cumhuriyet Fırkası birden ülkedeki havayı değiştirdi, siyasal yaşama canlılık geldi.[22]

Cumhuriyet yönetimi uygulamaya geçtikçe, mecliste ve parti grubunda büyük tartışmalar çıkmaya, hükûmet ağır biçimlerde eleştirilmeye başlandı. Muhalefet gruplarının eleştirilerine ağır yanıtlar verilince, Rauf Beyle arkadaşları Halk Fırkası'nda kalamayacaklarını anlayarak, topluca istifa ettiler. Yeni partinin mecliste 30 milletvekili vardı. Kazım Karabekir parti başkanlığına getirildi. Onun ordu işlerinde kalarak hükûmete girmemesi saygınlık sağlıyordu. Başta seçimlere katılınmayacak, yavaş yavaş Anadolu'da örgütlenme tamamlanacaktı. Sonra da seçimlere girilecekti. Yöneticilerine göre geçmişteki tüm partiler belirli bir siyasal rengi olmayan kişisel iktidar topluluklarıydı. Halk Fırkası bile, ayrıntılı bir programa değil, herkes tarafından benimsenebilecek genel ilkelere dayanıyordu. Terakkiperverin programı ise farklı idi. Yeni Parti ödevinin ülkede denge sağlamak ve anayasa düzeni içinde her çeşit baskıya karşı koymak olduğunu belirtiyordu. Kişi ya da zümre üstünlüğüne karşılık birey özgürlüğü ve ulusal birlik korunacaktı. Din ve devlet işleri ayrı olacak, ama din hor görülmeyecek, dine saygı gösterilecekti. Ekonomik alanda devletçilik yerine serbest girişim asıl olacak, yabancı sermaye yatırımları desteklenecekti. Tüm tartışmalar ve basın özgürlüğü güvence altına alınacaktı.

Halk Fırkası ise kendi içinden ayrılan Terakkipervercileri cumhuriyetin güvenliği için tehlikeli olarak görüyorlardı. Tartışmalar başladı ve Mustafa Kemal tartışmaları durdurmak için İsmet Paşa yerine Fethi Bey'i başkanlığa getirdi. Ama sonuç vermedi. Gerginlikler arttı.

Başbakan Fethi Bey dikkatli ve anlayışlı olmasına rağmen aşırı yayınlar yapan bir dergiyi kapatınca, eleştiriler arttı. Şeyh Sait isyanı da araya girince, muhalefet partisinin programında açıkça belirtilen dine saygılı olunduğu hükmüne dayanılarak kapatılma işlemlerine başlandı. Ayrıca, Mustafa Kemal'e suikast plânı da başka bir gelişme idi. Tarikatçı faaliyetlerin artması bu parti denemesini sona erdirdi.

22 Feridun Kandemir, **Siyasi Dargınlıklar**, İstanbul 1955, s.17.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk içtenlikle ikinci bir siyasî parti kurdurmak için Fethi Bey'i çağırdı. İki koşulu vardı. Birincisi, Cumhuriyet sürekli yaşayacaktır ve rejime dokunulmayacaktır. İkincisi, Türkiye devleti lâik kalacaktır. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın muhalefeti bu çerçevece gelişti.[23]

Serbest Fırka tepeden kurulduğu için köksüz idi. Halktaki tepkiler ve birikim bu partinin istenen ölçüler dışına sürüklenmesine yol açmıştır. Yeni parti bir anda kurucuların yönetiminden çıktı ve kışkırtmalara aracı durumuna getirildi.

Yeni parti batılı anlamda demokrasi ve liberalizmin savunucusu olarak kuruldu. Devletçiliğe karşı özgür girişimin yanındaydı. Ekonomide özgürlüğe inanıyordu. Ekonomik görüşler dışında cumhuriyet ve devrim ilkeleri açısından Halk Fırkası ile ayrılan bir yönü yoktu. Daha çok Atatürk ilkelerine bağlılıkta her iki parti de birleşiyordu.[24]

Atatürk bir yurt gezisine çıkarak halkın eğilimini yerinde tespit etmek istedi. tüm iyi niyetli yaklaşımlara rağmen, kendi yaşam süreci içerisinde yeniden bir demokrasi denemesini Atatürk göremedi. Ülkede eskiden beri varolan gericilik, her yeni parti kuruluşunu, yeniden eyleme geçmek için fırsat sayıyordu. Saltanatçı ve dinci çevrelerin gericilik eylemleri tümüyle kaldırılmadıkça, yeni parti kurmalar ve demokrasi denemeleri kışkırtmalara aracı oluyor ve cumhuriyetin demokratik gelişimine katkıda bulunacağına bunu engelliyordu. Demokrasiye geçişin önkoşulları hazırlanmalı, halk ve kamuoyu bu yönde aydınlatılmalı, cumhuriyet ve devrimler bir daha geri götürülemeyecek biçimde kökleştirilmeliydi. Ancak bu noktadan sonra demokrasiye geçilebilirdi. Bunlar da uzun zaman isteyen işler olduğundan, Mustafa Kemal'in ömrü buna yetmedi. Ölümünden 8 yıl sonra demokrasi denemesi yenilendi. Ne var ki, daha sonraki istenmeyen gelişmeler, bu geçişinde erken olup olmadığı sorusunu gündeme getirmiştir. Amaç, cumhuriyetin demokrasi ile yozlaştırılması değil, geliştirilmesiydi.

Günden güne gelişen ve değişen sorunlar demokrasileri çağımızda bir dönüm noktasına getirmiştir. Ya teknolojik ve ekonomik üstünlüklere kar-

23 Celal Bayar, **Atatürk'ten Hatıralar,** İstanbul, 1955, s.114.

24 Ş.S. Aydemir, **Tek Adam**, c.III, s.394., ayr.bkn.Çetin Yetkin, **Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Denemesi**, İstanbul, 1997.

Levent Şahverdi Arşivi

şı denge önlemleri alınarak demokrasi yaşatılacak, ya da bu üstünlüklere sahip olan azınlıklar giderek kendi yönetimlerini kurarak demokrasiyi rafa kaldıracaklardır. Bu yozlaştırıcı gelişmeler karşısında, halk özgürlükler yerine güvenliğe öncelik tanıyan bir duruma gelmiştir. Umutlar ve gerçekler arasındaki dalgalanmalar demokrasilerin geçirmekte olduğu uygarlık bunalımını beslemektedir. Demokrasiler yalnızca varolmakla yetinemez, yaşamını ancak kendi kendisini geliştirerek sürdürebilir. Demokrasiler, kendileri için beslenen umutları koruyarak, karşıt seçenek durumunda olan yıkıcılık ve kıyıma toplumlarının sürüklenmesine olanak vermemelidirler.

Demokrasi yolu en ideal şekliyle, gerektikçe kendi kendine düzelmeyi sağlayacaktır. Ama sağlamayabilir ve her toplumda sağlamayacağı kesindir. sosyal sorunlar vahimleştiği, demokratik düzen de felç olduğu takdirde, toplumun korunması için yetkeci bir çözüme çark edilebilir.

Medenî dünya hızla değişmekte ve gelişmektedir. Bu değişiklik ve gelişmelere uymak gerekir. Uygarlık yolunda başarının gelişme ile mümkün olduğunu kabul eden Atatürk, "Hayat ve geçime egemen olan kuralların zaman ile değişme, gelişme ve yenilenmesi zorunludur. Medeniyetin buluşlarının, tekniğin harikalarının dünyayı değişiklikten değişikliğe uğrattığı bir devirde asırlık köhne zihniyetlerle, geçmişe bağlılık ile varlığın korunması mümkün değildir" demiştir.

Geride bıraktığımız 80 yılda karanlık ve acı günlere katlandık. İlk fırsatta Atatürk'ün büyük hayali olan çok partili düzene geçtik ve büyük ölçüde içine kapanmış ve hatta tıkanmış olan ekonomimize yeni ufuklar açtık.

Büyük Önder Atatürk'ün ebediyete intikal ettiği günün 65'ici yıldönümünde ve cumhuriyetimizin 80. yılında minnet ve saygıyla kendisini anıyoruz. Onun fikirlerini daha iyi anlamaya, eserlerini daha iyi kavramaya çalışıyoruz. Bugün ülkemiz, komşularımız arasında en ileri ve en güçlü bir ülke konumuna geldi. Türkiye Cumhuriyeti bölgesinde büyük bir devlettir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilelebet payidar kalacağından kimsenin şüphesi olmasın. Türkiye'nin dün olduğu gibi bugün de bazı problemleri olduğu gerçektir. Bu problemlerin millî, demokratik, lâik ve akılcı bir dünya

Levent Şahverdi Arşivi

görüşü ile ele alınıp çözümlenmesi gerekmektedir. Millî sınırlarımız içinde millî birlik duygusuyla kenetlenmiş Türkiye'den vazgeçilemez. Türk milleti, aynı bayrağın, aynı marşın, aynı resmî dilin ve millî iradenin egemenliğinde bundan sonra da tehlikeleri aşacaktır.

Atatürk'ün Türkiye'nin meselelerini hallederek 21. yüzyılda çağdaş uygarlık seviyesini yakalamak için verdiği reçeteye bakarsak asıl hareket noktasının birey olduğunu, insana yatırım yapmanın yarınların garantisi olduğunu, bunu temel şart saydığını görürüz. Ulusal kültür ile mayalanmış, çağın en modern teknikleri kullanılarak yetiştirilen nesiller ile dünyadaki gelişmeleri takip etmek mümkündür. Atatürk'ü anlamaya çalışmak ve Onun ilkelerini ilim ve akıl rehberliğinde güne ve geleceğe bakarak yaşamak Türk insanını çağdaş medeniyeti temsil edecek noktaya getirecektir. Bir ayağımız kendi tarih ve kültür zeminimizde, diğer ayağımız ilim ve akıl rehberliğinde olmalıdır.

Atatürk, bilgisizlikle, dogmalar ve geri kalmışlıkla savaşmış, bunu da çağdaş yaşamı kabul etmesi ile sağlamıştır. Eğitim birliği yasası ile eğitim sistemi lâik yapıya kavuşmuş, dünya piyasalarındaki rekabet edici bir konuma gelmiştir.

Ulusal kimlik ve kişiliği oluşturan ulusal değerlerin korunması Cumhuriyetin erdemidir. Cumhuriyetle ümmet anlayışından kurtulup, ulus bilinci kazandırılmıştır. Kendini yönetme, insanca yaşama, toplumsal düzene, akıl ve bilime dayalı bir ortam ancak lâiklik ilkesi ile yerleşir. Cumhuriyetin kazanımları bugünde, kendini daha iyi göstermektedir.

Sevgili arkadaşlar, Cumhuriyet kültürü ile 80 yılda gelinen bu gururlu nokta az zamanda elde edilen neticeler geleceği de belirlemektedir. Çağdaşlaşmanın gereği günümüzde AB'ye üyelik girişi gibi gösterilmekle birlikte Türkiye Cumhuriyeti üzerine düşeni yapmıştır bu konuda. Türkiye Cumhuriyeti'nin alternatifleri de vardır. Mutlak bir üyelik tartışmaları ayrı bir konu ancak bizim komşularımızla, bütün dünya ülkeleri ile uluslar arası ilişkiler çerçevesinde ilişkilerimize önem vermemiz gerekir. Avrupa Birliği'ne girip giremeyeceğimizin tartışması bir yana önemli olan Atatürk'ün Türk gençliğine meşale olmasını istediği "hakikî rehber, ilimdir,

Levent Sahverdi Arşivi

fendir" sözlerini yerine getirecek zihniyette bir toplum yetişmesidir. Bugün dünyanın birçok yerinde think-tank denilen fikir oluşturma merkezleri kurulurken, Türkiye'de (ülkemizde) bilime ayrılan fonların yetersizliği, yetişmiş elemanların yeterince bilimle uğraşamamaları (ekonomik sıkıntılardan dolayı), bilim kurumlarımızın içinde bulunduğu durum, duygusallıktan uzak bir özeleştiri çerçevesinde tartışılarak çözüm yolu olarak bilimsel çalışan beyinlerin değerlendirilmesi yönünde daha çok atılımlar yapma zamanı olduğu görülmelidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu sorunlar yine Türkiye Cumhuriyeti'nin gençliğe, bilime vereceği önemle zaten halledilecektir. Önemli olan bilimsel gelişmemizi nasıl sağlayıp, fikir satabilecek hale geleceğimiz olmalıdır. Bu da Atatürk'ün düşünce sistemi ile gerçekleştirilebilir inancındayım.

Yaptıklarımızın asla yeterli olduğuna inanmıyorum. Geleceğe güçlü bir ülke bırakmak için birlik-beraberliğimize önem vermeli, bağımsızlığımızdan ödün vermemeliyiz. Güçlü bir ekonomi ve ulusal kültürle, güçlü bir gelecek insana yatırımla sağlanır.

Türk gençliği ayrı ayrı idealler peşinde koşan, bölünmüş, parçalanmış bir gençlik değil, Atatürk'ün düşünce sistemini benimsemiş, fikir, inanç ve ideal gençliği olmalıdır.

Atatürk Cumhuriyet erdemini bırakmıştır. 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında Cumhuriyet Halk Fırkasının 2. kurultayında 6 günde bizzat okuduğu Büyük Nutuk ile Gençliğe; Cumhuriyetin nasıl kazanıldığını, bugünlere nasıl gelindiğini, Türk devriminin amacını, bilim-tekniğin en son gelişme ve esaslarına dayalı, ulusal ve çağdaş bir devleti nasıl kurduğunu anlattığı bir eserdir ve büyük nutku hepimize rehber olmaya devam edecektir.

Cumhuriyetin 80. yılını kutladığımız bu haftalarda, çağdaş, millî bir devlet anlayışını kazandıran Atatürk'ü ve silah arkadaşlarını, şehit ve gazilerimizi minnet ve saygıyla anıyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİNDEN HABERLER

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BEŞİNCİ ULUSLAR ARASI ATATÜRK KONGRESİ
(8-12 ARALIK 2003, ANKARA)

Hüseyin TOSUN*

Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun dört bağlı kuruluşundan biri olan Atatürk Araştırma Merkezince, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda ve bugünlere gelişinde ilke ve idealleri ile ana rolü oynamış, lider yetenekleri ve özellikleri ile tüm dünyaya örnek olmuş büyük önder Atatürk'ü, Onun fikir ve idealleriyle oluşmuş ve halen yaşayan bir sistem olarak günümüz ve geleceğin Türkiye'sinin şekillenmesinde önemini koruyacak olan Atatürkçü Düşünceyi, bunun Türk ulusuna tam ve doğru olarak aktarılabilmesini, Onun "en büyük eserimdir" dediği Türkiye Cumhuriyeti, ve bu eseri ayakta tutan değerlerin tam ve doğru şekilde anlaşılabilmesine ve özümsenmesine katkıda bulunmayı, cumhuriyetin geleceğine yönelik ön görüler üretebilmeyi, bu bilgileri sağlıklı kaynaklara dayandırmayı, cumhuriyetin kuruluş ve gelişme sürecindeki olayların bugüne olan etkilerini ve geleceği şekillendirmedeki olası rollerini bilimsel yaklaşımla irdelemeyi, bunun sonucunda elde edilen bilgi, belge, yorum ve sentezleri Türk ve Dünya kamuoylarına sunmayı sağlamak amacıyla yasa gereği her 4 yılda bir olmak üzere Uluslar Arası Atatürk Kongresi düzenlemektedir.

* Başbakanlık AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı.

Levent Sahverdi Arşivi

Merkezce bugüne kadar beş defa Uluslar Arası Atatürk Kongresi gerçekleştirilmiştir. Bunlar;

a-Birinci Uluslar Arası Atatürk Kongresi; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Kenan EVREN'in yüksek himaye ve huzurlarıyla, 21-23 Eylül 1987 tarihleri arasında Ankara'da yapılmıştır. Üç gün iki seksiyon halinde devam etmiş olan Kongreye 37'si çeşitli dünya ülkelerinden olmak üzere 100'ü aşkın bilim adamı bildiri ile katılmıştır. Kongre bilim ve siyaset çevreleri ve basın-yayın mensuplarınca ilgiyle izlenmiştir. Kongrede sunulan bildiriler kitap olarak yayımlanıp bilim dünyasına sunulmuştur. Böylece hem büyük önder Atatürk hem de Onun en büyük eseri olan ve lâik, demokratik, sosyal bir hukuk devleti olarak sonsuza kadar yaşayacağına her Türk insanın yürekten inandığı Türkiye Cumhuriyetinin tarihine büyük ölçüde ışık tutacak kapsamlı ve değerli bir eser ortaya çıkmış oldu.[1]

b-İkinci Uluslar Arası Atatürk Kongresi; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Turgut ÖZAL'ın yüksek himaye ve huzurlarıyla, 9-11 Eylül 1991 tarihleri arasında Ankara'da yapılmıştır. A ve B olmak üzere iki seksiyon halinde üç gün devam etmiş olan kongreye Dünyanın 30'a yakın ülkesinden 50'si yabancı olmak üzere toplam 120'yi aşkın bilim adamı bildiri ile katılmıştır.

Atatürkçü düşünceyi tüm dünyaya tanıtmak, genç kuşaklara öğretmek ve bu düşüncenin nesilden nesile aktarılmasını sağlamanın temel amaç olarak benimsendiği kongrede Mustafa Kemal Atatürk'ün iç ve dış politikası, kültür ve eğitim anlayışı, ekonomik kalkınma modeli, inkılâpları ve askeri dehası sunulan bildiriler çerçevesinde incelenmiştir. Kongrede sunulan bildiriler kitap olarak yayımlanmıştır. Bu değerli eserin de gerek yerli ve yabancı bilim çevrelerine gerekse genç kuşaklara ışık olup yol göstereceğine kuşku yoktur.[2]

c-Üçüncü Uluslar Arası Atatürk Kongresi; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman DEMİREL'in koruyucu başkanlığında ve Ku-

1 Birinci Uluslar Arası Atatürk Sempozyumunda sunulan bildiriler için bkz. **I.Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1994.

2 İkinci Uluslar Arası Atatürk Kongresinde sunulan bildiriler için bkz. **II.Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1996.

Levent Şahverdi Arşivi

zey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Rauf Raif DENKTAŞ'ın yüksek huzurlarıyla 3-6 Ekim 1995 tarihleri arasında Doğu Akdeniz Üniversitesinin işbirliğiyle Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Gazi Mağusa Şehrinde gerçekleştirilmiştir. Ayrı salonlarda üç seksiyon halinde Üç gün devam etmiş olan kongreye Türkiye'den 47, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinden 5, Türk Cumhuriyetleri ve Topluluklarından 23 ve diğer Dünya Devletlerinden 17 olmak üzere toplam 92 bilim adamı bildirileriyle katılmışlardır. Kongre, Kuzey Kıbrıs Türk Halkı, basın-yayın mensupları ve üniversite öğrencileri tarafından ilgiyle izlenmiştir.

"21.Yüzyıla Girerken Atatürkçülüğün Yorumu" olarak belirlenen konu, bütün sempozyum üyeleri tarafından bilimsel bildirileriyle çeşitli yönlerden ele alınmış ve tartışılmıştır. Kongrenin sonunda hazırlanan Sonuç Bildirisi[3] tüm dünya bilim çevrelerine, uluslar arası kuruluşlara, yerli ve yabancı yetkililere ve basın yayın mensuplarına duyurulmuştur. Kongrede sunulan bildiriler kitap olarak yayınlanmış ve hedef kitlelere ulaştırılmıştır.

Üçüncü Uluslar Arası Atatürk Kongresinin ilk defa Türkiye'nin dışında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinde gerçekleştirilmiş olması Kıbrıs Türk halkını, Devlet adamlarını ve Kongre delegelerini olumlu yönde etkilemiştir. Başarılı bir organizasyon ile gerçekleştirilen bu kongre ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin tanıtımı da yapılmış ve sunulan bildirilerden başarılı ve verimli sonuçlar alınmıştır. Burada bilim adamlarının bilimsel açıdan yoğun bir bilgi alışverişinde bulundukları, sosyal açıdan oldukça kaynaştıkları, son gün yapılan Kıbrıs gezisi ile özellikle yabancı bilim adamlarının Kuzey Kıbrıs Türk cumhuriyetinin var oluş nedenlerini gözleriyle gördükleri, Kıbrıs Barış Harekatı'ndan önce cereyan eden insanlık dışı olayları canlı şahitleriyle, müzedeki ve şehitliklerdeki delilleriyle kavradıkları gözlemlenmiştir.

Sonuçta bu kongre ile Atatürkçülüğün Türk toplumunu 21.yüzyıla taşıyabilecek akla, bilime, gelişmeye açık ve evrensel güçte bir düşünce sis-

3 Üçüncü Uluslar Arası Atatürk Kongresi Sonuç Bildirisi için bkz. **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu**, C.II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1998.s.907-914.

Levent Şahverdi Arşivi

temi olduğu, Türk toplumunu çağdaşlaştıracak, yüceltecek ve hatta bağımsızlığını yeni kazanan devletlere model olabilecek bir yapıda olduğu vurgulanmıştır.

d-Dördüncü Uluslar Arası Atatürk Kongresi, Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman DEMİREL'in ve Kazakistan Devlet Başkanı Sayın Nursultan Abişul NAZARBAYEV'in yüksek himayelerinde, 25-29 Ekim 1999 tarihleri arasında Hoca Ahmet Yesevi Uluslar Arası Türk-Kazak Üniversitesi işbirliğiyle, Kazakistan Cumhuriyetinin Türkistan şehrinde Medeniyet Ortalığı (Kültür Merkezi)'nde gerçekleştirilmiştir. Ayrı salonlarda üç seksiyon halinde Dört gün devam etmiş olan Kongreye 19 Dünya Devletinden 120 bilim adamı ve araştırmacı bildiri ile, Kazakistan ve çevre ülkelerden 45 bilim ve siyaset adamı tartışmacı olarak katılmıştır.

"Atatürk'ün Yurtta Barış Dünyada Barış İlkesinin 21.Yüzyılda Evrensel Yorumu" ana teması etrafında; Osmanlıdan cumhuriyete geçiş, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, bağımsızlık mücadelesi, inkılâpların Avrupa'ya, Balkanlar'a, Kafkasya'ya, Ortadoğu'ya, Kuzey Afrika'ya ve Alt Kıta Müslümanları üzerine etkileri ve günümüze yansımaları, Türkiye'nin çeşitli dünya ülkeleri ile ilişkileri ve bu ilişkilerde ortaya çıkan sorunlar ve çözüm yolları konularında bilimsel bildiriler sunulmuştur. Burada sunulan bildiriler kitap olarak yayınlanmış ve bilim dünyasına sunulmuş bulunmaktadır. Kongre de sunulan bildiriler, çeşitli uluslardan geniş bir izleyici topluluğu, Türk-kazak Üniversitesi Öğrenci ve Öğretim Üyeleri, bilim ve siyaset çevreleri ve basın-yayın mensupları tarafından ilgiyle izlenmiş ve tartışılmıştır.

Kongrenin Kazakistan Cumhuriyetinin Türkistan şehrinde düzenlenmiş olması, Türkiye'nin Kazakistan'da yapmış olduğu stratejik değer taşıyan eğitimdeki yatırımının, yabancılara tanıtılması içinde bir fırsat olmakla beraber Türkistan'ın Türkler için önemi de tüm katılımcılara kavratılmış oldu.

Sonuçta Atatürk'ün evrensel nitelikteki düşüncelerinin ve bunun sonucunda gerçekleşen inkılâpların değişik milletlerden ve inançlardan insanların yaşadığı coğrafyadaki ülkeleri de etkilediği ve halen etkilemeye de-

Levent Şahverdi Arşivi

vam ettiği, evrensel barışı bozabilecek sorunlar karşısında ortak bir bilince ve işbirliğine gereksinim olduğu, bu ortak bilincin ise evrensel çapta kabul gören ve benimsenen bir ilke ile, denenmiş bir anlayış ile mümkün olabileceği, bunun da Mustafa Kemal Atatürk'ün "Yurtta Barış Dünyada Barış" ilkesiyle gerçekleşebilir olacağı vurgulanmıştır.[4]

Beşinci Uluslar Arası Atatürk Kongresi, ise yine Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu büyük önder Mustafa Kemal Atatürk'ün manevî himayelerinde ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı sayın Ahmet Necdet SEZER'in koruyucu başkanlığında 8-12 Aralık 2003 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Birinci gün yapılan açılış oturumundan ayrı A ve B olarak iki seksiyon halinde dört gün devam etmiş olan Kongreye 108 yerli, 57 yabancı toplam 165 bilim adamı bildiri ile katılmıştır.

Kongre, 8 Aralık Pazartesi sabahı tüm katılımcıların iştiraki ile büyük önder Mustafa Kemal Atatürk ebedi ikametgahı Anıtkabir'de ziyaret edildikten sonra saat 10.00'da saygı duruşu ve istiklâl marşımızın okunmasıyla başladı. Arkasından Atatürk Yüksek Kurumu Başkanı Sadık TURAL, Kültür ve Turizm Bakanı Erkan MUMCU, Başbakan Sayın Recep Tayyip ERDOĞAN ve Cumhurbaşkanı Sayın Ahmet Necdet SEZER birer açılış konuşması yaptılar. Daha sonra Kültür ve Turizm Bakanlığı Devlet Klasik Türk Müziği Korosu "Atatürk'ün Sevdiği Şarkılar"dan oluşan bir konser sundu. Arkasından Kongrenin açılış oturumuna geçildi. Açılış Oturumu Prof.Dr.Sadık TURAL'ın başkanlığında Prof.Dr.Raşat KAYNAR, Ord.Prof.Dr.Sulhi DÖNMEZER, Em.Gen.Suat İLHAN ve Prof.Dr. İsmet GİRİTLİ'nin katılımıyla gerçekleştirildi. Bu oturumda Cumhuriyetin 80.yıldönümünde Atatürkçü düşüncenin durumu, Atatürkçülüğün neden Dogmatik ve totaliter düşünce sistemleri arasında değil de demokratik ve pragmatik düşünce sistemleri arasında yer aldığı gerekçeleri ile ve Türk Devrimi ile Avrupa Birliği'nin ne ölçüde örtüştüğü ya da ayrıştığı konularındaki tespitler tartışıldı.

4 Dördüncü Uluslar Arası Atatürk Kongresi'nde sunulan bildiriler, kongre notları ve sonuç bildirisi için bkz. **Atatürk 4.Uluslararası Kongresi**, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara 2000.

Levent Sahverdi Arşivi

Açılış oturumundan sonra toplu olarak Anıtkabir'de Atatürk'ün mozolesinin bulunduğu şeref Salonunun altında bulunan 3 bin metrekarelik alanda kurulan Atatürk ve Kurtuluş Savaşı Müzesi ziyaret edildi. Müzede özellikle farklı sergileme teknikleri ile Çanakkale, Sakarya, Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Muharebeleri, Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluş yılları ve Atatürk Döneminin çarpıcı biçimde sunulduğu ilgiyle gözlemlendi. Burada Atatürk'ün özel eşyalarının sergilendiği bölüm gezildikten sonra ikinci bölümde Çanakkale Savaşı, Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz için kullanılan savaş objeleri ve maketlerle, muharebelerin geçtiği yerler ve dönem, yaşananların aslına uygun olarak yeniden canlandırılarak; ziyaretçilere Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden yolda yaşanan güçlükler hissettirilmeye çalışılmaktadır. Özellikle yabancı katılımcılarda müzede Türkiye cumhuriyetinin kuruluşuna ilişkin bilgileri müzenin sağladığı 5 farklı dildeki ses kayıtlarından edinmişlerdir.

Ertesi gün 9 Aralık 2003 Salı gününden itibaren her gün A ve B olmak üzere iki seksiyon halinde toplam 4 gün devam edecek olan oturumlara başlandı. 28 ülkenin katıldığı Kongrede günde 8 olmak üzere toplam 32 oturumda 165 bildiri sunuldu.

Cumhuriyetin 80.yılı Kutlama Programına da dahil edilmiş olan Kongre çalışmaları Cumhuriyetimizin kuruluşunun 80.yılına da ithaf olunarak;

1) "Atatürk, Atatürk İlke ve İnkılâpları, Atatürkçü Düşünce"

2) "Millî Mücadele, Kurtuluş Savaşı, Lozan Antlaşması ve Başlangıcından Bugüne Türkiye Cumhuriyeti Tarihi"nin yeni belgelere dayalı olarak yorumlanması,

3) "Atatürk ve Atatürkçü Düşüncenin Evrensel Yönü ve 21.Yüzyıldaki Önemi", vb. konulardan birinde yerli ve yabancı bilim adamları tarafından sunulmuş bildirilerle yeni bakış açıları ve görüşlerin ortaya konulmasına özgür ve bilimsel ortam ve imkân sağlanmış oldu.

Kongre çalışmaları süresince oturumlarda "Atatürk, Atatürk İlke ve inkılâpları, Atatürkçü Düşünce" vb. konularda; Mustafa Kemal Atatürk'ü yaratan tarihsel siyasal nedenler olarak Osmanlı Devleti'nin geri kalışını ve yıkımını hazırlayan koşullar, yenileşme çabaları, kazanılan başarı yada

Levent Şahverdi Arşivi

başarısızlıklar, akılcı bir dünya görüşü olan Atatürkçülüğün Türk Milletinin çağdaşlaşma sürecindeki önemi ve yeri ortaya konularak; bu düşünceyi oluşturan temel değerler ve tanımlar yeniden bir kez daha belirtilerek, Atatürkçü düşüncenin bugünün ve geleceğin Türkiye'sinin şekillenmesindeki rolünün ne olması gerektiği, yine bu düşüncenin Türkiye'yi 21.yüzyıla nasıl taşıyacağı konularında sorgulamalar yapılarak geleceğe yönelik mesajlar verilmeye, öngörüler geliştirilmeye çalışıldı.

"Milli Mücadele, Kurtuluş Savaşı, Lozan Antlaşması ve Başlangıcından Bugüne Türkiye Cumhuriyeti" bölümünde, Osmanlı Devleti'nin dış güçler tarafından paylaşılması, paylaşıma karşı halkın direnmesi ve kuvayı milliye hareketleri, bu hareketlerin derlenip toparlanarak düzenli orduya dönüştürülmesine yönelik Mustafa Kemal ve arkadaşlarının çabaları, ulusal egemenliği yürürlüğe koyan yeni bir devlet modeli yapılanması, lâik halkçı, ulusalcı ve modern cumhuriyetin oluşum aşamaları ve bu süreçte parlâmenter sisteme geçiş ve ilk parlâmentonun yapısı, üstlendiği misyon ve daha sonraki parlâmentolar bütün yönleriyle irdelendi.

Ayrıca Kurulan cumhuriyetin en temel niteliği olarak tam bağımsız ulusal devlet modeli ve bu bağlamda başlatılan çağdaşlaşma süreci, bu süreç içerisinde yer alan Eğitim Birliği, kıyafette değişiklik, toplum hayatında çağdaş hukukun benimsenmesi, Yazı inkılâbı, çok partili siyasal yaşam deneyi, kadın hakları, plânlı sanayileşme modeli gibi devrimler, siyasal ekonomik tam bağımsız, dışa açık kendine yeterli devlet anlayışı, devrimlerin halk tarafından özümsenmesi, çağdaşlaşmanın yaygınlaşmasını sağlayacak örgütlenme modeli olarak Halk Evleri, Halk Odaları, Cumhuriyet Halk Partisi ve Türk Ordusu, ulusal tarih ve ulusal kültür bilincinin oluşturulması, sanatta, eğitimde, kültürde, dilde ve düşüncede, hukukta ve adalette evrensel ilkelere dayanma muhalif örgütlenme olarak Serbest Fırka deneyi, Türkiye'nin dış borçlanma sürecinin başlaması ve bugünlere taşıdığı sonuçlar incelendi. Mondros Ateşkes Antlaşması'nı takiben başlayan Millî Mücadele, Atatürk'ün önderliğinde kazanılan Bağımsızlık Savaşı, Lozan Antlaşması, cumhuriyetin ilânı ve sonraki gelişmeler, uluslar arası ilişkileri de kapsamak üzere her yönüyle tartışıldı.

Levent Şahverdi Arşivi

Yine bu alanda Mustafa Kemal Atatürk, ulusal devlet, emperyalizme karşı ortak cephe, lâik ve demokratik devlet işleyişi, bilimin gerçek yol gösterici olması savı ve o dönemin ekonomik uygulamaları kendi tarihsel koşulları bağlamında yeniden değerlendirildi. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş ilkeleri bir bütün ve birbirinden ayrılmayan öğeler olarak yeniden yorumlandı. Bu şekilde Mustafa Kemal Atatürk güncelleştirilerek cumhuriyetin bir uygarlaşma, demokratikleşme projesi olarak tasarlandığı gerçeği vurgulandı.

Kongre çalışmalarının "Atatürk ve Atatürkçü Düşüncenin Evrensel Yönü ve 21.Yüzyıldaki Önemi" bölümünde, Atatürk'ün ve Atatürkçülüğün insan hak ve hürriyetlerine, insan sevgisine dayalı, tüm insanlığı kucaklayan evrensel yönü işlenerek, Büyük Önder'in "Yurtta Barış, Dünyada Barış" ilkesi doğrultusunda iç ve dış barışa yönelik çalışmaları belirtilerek, bu yolla hem dünya ulusları, hem de Türk Cumhuriyetleri arasındaki dostluk ve kardeşlik duygularının pekiştirilmesine katkı sağlandı.

Mustafa Kemal Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimler ve buna temel olan ilkeler evrensel bağlamda güncelleştirilerek bu uygulamaların 21.yüzyıl dünyasının karşılaşacağı bunalımlardan çıkış yolu olabileceği ifade edilerek, bağımsız özgür ve kişilikli ulus yaratmanın özellikleri yeniden tüm yönleriyle ortaya konuldu. Bu yapılırken Mustafa Kemal Atatürk nesnel tarih bilinci içinde ve bilimsel açıdan başardıklarının irdelenmesi gerektiği, bunun da yalnızca kendi ulusumuz için değil, dünyada egemen olan gelişmiş ülkelere ve bunlar karşısında gittikçe yoksullaşan ülkelere de esin kaynağı olabileceğinin anlatılabilmesiyle olanaklı olacağı vurgulandı. Atatürk Kongresi, Atatürk'ü temel bir veri olarak değil, tersine objektif tarih disiplini içinde irdeleyerek nasıl bir ülke, nasıl bir devlet, nasıl bir ulus ve nasıl bir dünya tasarımladığını bir kez daha yeniden hatırlatarak, bu paralelde cumhuriyetin kuruluş ve gelişim sürecinde ortaya çıkmış olan sorunlar yeniden yorumlandı.

Daha önceki kongrelerde olduğu gibi bu kongre ile de bir çok önemli olay aydınlandı, var olan bilgilere yeni boyutlar eklendi ve aynı zamanda

Levent Şahverdi Arşivi

ülkeler ve insanlar arasında kültürel bağların kurulması ve geliştirilmesine de önemli katkılar sağlandı.

Bu kongrede sunulmuş olan bildiriler yaklaşık bir yıllık bir hazırlık çalışması sonucunda 400 civarında başvuru arasından büyük bir titizlikle seçildi. Konuların objektif tarih bilinci içinde bilimsel açıdan incelenmesi koşuluna özel önem verildi. Yine oturumlarda sunulan bildiriler bazı izleyiciler tarafından yorumlandı. Yorumlamalarda özellikle dün ile bugünün karşılaştırılması sempozyuma ayrı bir çekicilik sağladı. 80 yıl öncesi ile bugünün ekonomi, iç ve dış siyaset açılarından karşılaştırılması Mustafa Kemal Atatürk'ün tarihsel kimliğini daha da belirgin olarak ortaya çıkardı.

2007 yılında yapılacak olan Altıncı Uluslar Arası Atatürk Kongresinde yeniden buluşmak dileğiyle ...

BEŞİNCİ ULUSLAR ARASI ATATÜRK KONGRESİ SONUÇ BİLDİRİSİ

Beşinci Uluslar Arası Atatürk Kongresi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Cumhurbaşkanı Sayın Ahmet Necdet SEZER'in koruyucu başkanlığında ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Sayın Recep Tayyip ERDOĞAN'ın ev sahipliğinde 8-12 Aralık 2003 tarihinde Ankara'da toplanmıştır. Kongreye, Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte 28 devletten toplam 165 bilim adamı ve araştırmacı bildirileriyle katılmıştır.

Cumhuriyetimizin Kuruluşunun 80. yıldönümüne rastlayan bu bilimlik uluslar arası kongrede sunulan bildiriler,

a) Atatürk, Atatürk İlke ve İnkılâpları, Atatürkçü Düşünce;

b) Millî Mücadele, İstiklâl Savaşı, Lozan ve Başlangıcından Bugüne Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (Uluslar Arası İlişkiler dahil);

c) Atatürk ve Atatürkçü Düşüncenin Evrensel Yönü ve 21. Yüzyıldaki Önemi olmak üzere üç ana başlık altında toplanmıştır.

Kongreye sunulan bildiriler ve tartışmalar ile aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Levent Şahverdi Arşivi

1.İnsanlığın tarih boyunca yetiştirdiği en önemli şahsiyetlerden biri olan Atatürk, askerî ve siyasî dehası, bilgisi ve barışa verdiği önemle büyük bir lider olarak tarihteki onurlu yerini almıştır. Atatürk daima savaşa karşı olmuş, dünyada barış amacının gerçekleşmesine büyük katkılarda bulunmuştur. Ölmez fikirleri geçerliliğini halen korumakta ve adı Türkiye, Türk dünyası ve diğer bütün ülkelerde saygı ile anılmaktadır.

2.Atatürkçü Düşünceye dayanmakta olan Türkiye Cumhuriyeti'nin temel niteliklerinden hiç bir biçimde vazgeçilmemelidir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti Devleti bir çağdaş medeniyet modeli olarak biçimlendirilmiştir, hiç bir aşamasında özel bireylerin veya sınıfların çıkarlarının önceliğine yer verilmemiştir.

3. Atatürk'ün evrensel değerlerle örtüşen ilke ve fikirlerinin bilimsel düşünceye dayanan yöntemlerle ele alınmasının Türkiye için olduğu kadar, bütün dünya için de büyük anlam taşıdığı konusunda ortak görüş oluşmuştur.

4. Yöneticilerin ve yeni yetişen gençlerin büyük ölçüde küreselleşme yönünde olumlu tutum ve çaba göstermeleri benimsenmekle birlikte, tarihin, sosyolojinin ve sosyal psikolojinin vazgeçilmez gerçeklikleri olan millî benlik ve kimliklerin korunarak sömürgeciliğe imkân vermeyen barışçı bir bütünleşme ve ortak medeniyet kavramında birleşme düşüncesi paylaşılmıştır. İnsani değerleri hiçe sayan, temel hak ve özgürlükleri tehdit eden ve her türlü terörizme destek veren davranışların 21. Yüzyıl dünyasına zarar vereceği özellikle belirtilmiştir.

5. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, millî, lâik, çağdaş, demokratik ve sosyal bir hukuk devletidir. Bu demokratik, lâik, hukuk devletinin dayandığı Atatürk Milliyetçiliği, Atatürk ilke ve inkılâpları, Türk ulusunun ayrılmaz ve ayrışmaz özellikleridir. Atatürk'ün ve ona omuz verenlerin kurduğu Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının, başlayan yüzyılda da Atatürk'ün gösterdiği hedef yönünde büyük kararlılıkla yürüyeceği duyurusu Türkiye ve Dünya kamuoyuna saygı ile sunulur.

Levent Şahverdi Arşivi

KONGREDE SUNULAN BİLDİRİLER

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BEŞİNCİ ULUSLAR ARASI ATATÜRK KONGRESİ
(8-12 ARALIK 2003, ANKARA)

BİRİNCİ GÜN

PAZARTESİ, 8 Aralık 2003 — Başkent Öğretmen Evi

Kongre katılımcıları, saat 8.30'da Atatürk Araştırma Merkezinde toplanacaklar; buradan servislerle Anıtkabir'e gidilerek saygı duruşunda bulunulacaktır.

KONGRE'NİN AÇILIŞI
Saat: 10.00-12.00
Başkent Öğretmen Evi Konferans Salonu

Saygı Duruşu ve İstiklâl Marşı

Prof.Dr.Sadık TURAL
Atatürk Yüksek Kurumu Başkanı

Erkan MUMCU
Kültür ve Turizm Bakanı

Recep Tayyip ERDOĞAN
Başbakan

Ahmet Necdet SEZER
Cumhurbaşkanı

Konser: "Atatürk'ün Sevdiği Şarkılar"
(Kültür ve Turizm Bakanlığı Klasik Türk Müziği Korosu)

ÖĞLE TATİLİ

KONGRE AÇILIŞ OTURUMU

BAŞKAN :SADIK TURAL

14.00:REŞAT KAYNAR: I.Türk Tarih Kongresi'ndeki Kararlardan Anılar
14.20:SULHİ DÖNMEZER: Cumhuriyetin 80. Yıldönümünde Atatürkçü Düşünce ve Hukukta Durum Tespiti
14.40:SUAT İLHAN: Türk Devrimi ve Avrupa Birliği
15.00:İSMET GİRİTLİ: Atatürkçülük – Kemalizm Neden Demokratik ve Pragmatik Bir Düşünce Sistemidir?

15.40:ANITKABİR VE KURTULUŞ SAVAŞI MÜZESİ ZİYARETİ

Levent Şahverdi Arşivi

SALON A

SALI, 9 Aralık 2003 Başkent Öğretmen Evi

I.OTURUM

BAŞKAN: UTKAN KOCATÜRK
9.00: HAMZA EROĞLU: Kemalizmin Dünü, Bugünü (Hukukçu Gözüyle)
9.20: EMEL DOĞRAMACI: Atatürk İlke ve İnkılâpları ile Atatürkçü Düşünce Kapsamında Türk Kadınının Çağdaşlaşması
9.40: ÇETİN YETKİN: Azgelişmişliği Aşmak ve Demokrasiyi Gerçekleştirmek Amaçları Açısından Atatürk İlke ve Devrimleri **(son anda katılamadı)**
10.00: SİNA AKŞİN: Atatürkçü Düşüncenin Niteliği Konusunda Ulaştığımız Son Nokta
10.20: ABDURRAHMAN ÇAYCI: Atatürk'ün Biyografisi İle İlgili Araştırılması Gereken Bazı Hususlar **(son anda katılamadı)**

ARA

II.OTURUM

BAŞKAN: İSMET GİRİTLİ
11.00: MUHTEŞEM GİRAY: Atatürk'ün Geleceğe Yönelik Konuşmaları **(son anda katılamadı)**
11.20: SALAHİ R. SONYEL: Yabancı Kaynaklarda Mustafa Kemal Atatürk
11.40: TÜLİN GÜNŞEN İÇLİ-AYÇA GELGEÇ: Cumhuriyetin İlk Yıllarında İzlenen Kadın Politikaları Işığında Mesleklerinde İlk Kadınlar Üzerine Bir İnceleme
12.00: ABDELJELİL TEMİMİ: Atatürk et le Kemalisme dans la Revue (la Nation arabe) editee a Geneve Par l'Emir Chekib Arslan

ARA

III.OTURUM

BAŞKAN: SUAT İLHAN
14.00: REŞAT GENÇ: Cumhuriyetin 80 Yılda Kazandırdıkları
14.20: TOKTAMIŞ ATEŞ: Atatürkçü Düşüncenin Evrensel Boyutu**(son anda katılamadı)**
14.40: ERGÜN AYBARS:Cumhuriyetin 80.Yılında Türkiye
15.00: ZEKİ HAFIZOĞULLARI: Ceza Hukukunda Millileşme Süreci
15.20: YAKUT IRMAK ÖZDEN: Ülkemizde Kadının Konumunun Son 70 Yıla İlişkin İstatistik Verilerle Atatürk İlkeleri Açısından İrdelenmesi
15.40: NEZİR BATA: Atatürk ve Modern Türkiye

ARA

IV.OTURUM

BAŞKAN: ANIL ÇEÇEN
16.30: KURTULUŞ KAYALI: En Gelişkin Kemalizm Anlayışı Niyazi Berkes'in Kemalizm Yorumu
16.50: ALBAN FOCİ: Atatürk ve Laiklik
17.10: BİLAL N. ŞİMŞİR: Atatürk'ün Küresel Yönü Üzerine
17.30: AHMET MUSTAFA OSAM: Universality and Contemporary relevance of policies of M.K.Atatürk
17.50: NEDİM İPEK: Atatürk Döneminde Türkiye'nin Nüfus Siyaseti

Levent Şahverdi Arşivi

SALON B

SALI, 9 Aralık 2003 Başken Öğretmen Evi

I.OTURUM

BAŞKAN: ERGÜN AYBARS
9.00:ANIL ÇEÇEN: Avrasya Bölgesinde Atatürk Modeli
9.20: SALİCAN CİGİTOV: Çağdaşlaşmada Atatürk Modeli ve Kırgızistan
9.40: ABDULKADİR YUVALI: Atatürk Dönemi Kültür Politikasının Türk Dünyası Ortak Kültür ve Tarih Anlayışı Yönüyle Değerlendirilmesi
10.00: ŞAKİR İBRAYEV: Mustafa Kemal Atatürk'ün Dil Hakkındaki Düşünceleri ve Kazak Dilinin Memleket Dili Olarak Meseleleri
10.20:ANNAGULİ NURMEMEDOV: Bir Avrasya Kimliği

ARA
II.OTURUM

BAŞKAN: REŞAT GENÇ
11.00: ORAZPOLAT EKAYEV-BAHARLY: Türkmen Aydınlarının Bağımsızlık Uğrundaki Mücadelesi ve Atatürk
11.20:SULTANŞAH ATANİYAZOV: Türkmen Yer-Yurd İsimleri
11.40: YEGEN ATAGARRIYEV: Türkmenistan Merkezi Asya Medeniyetinin Eski Bir Beşiğidir
12.00: MEHMET NAVRUZOĞLU: Atatürk ve Azerbaycan

ÖĞLE TATİLİ
III.OTURUM

BAŞKAN: NECAT BİRİNCİ
14.00: MEHMET SARAY: Atatürk ve Türk Tarihi Araştırmaları
14.20: İZZET ÖZTOPRAK: Atatürk Basın ve Minber Gazetesi
14.40: ENVER KONUKÇU: Midhat Akif ve Türkoğlu Gazetesi
15.00: İSRAFİL KURTCEPHE: Çağdaşlaşma ve Laiklik
15.20: DERVİŞ KILINÇKAYA: TBMM'nin Mali Kaynakları Denetim Altında Tutmasına Bir Örnek: Osmanlı Bankasıyla İlişkiler (1920)
15.40: GÜL CELKAN:Ataturk: A Hero's Love of not one child but of children

ARA
IV.OTURUM

BAŞKAN : ABDURRAHMAN ÇAYCI
16.30: LILIANA SİMENOVA: Arnold J. Toynbee, M.K. Atatürk and the Greek-Turkish War (1920/22)
16.50:M.NAEEM QURESHI: Atatürk and Armstrong's Grey Wolf: Myth and Reality
17.10: HAYRULLAH GÖK: 20 nci Yüzyılın Başlarında Mektebi Harbiye ve Mustafa Kemal'in Harbiye'deki 6 Yılı (1889-1905)
17.30: PIOTR NYKIEL: Çanakkale Savaşı'nın Ön Yaklaşımının Biçimlendirilmesinde Türk Stratejistlerinin Rolü (Eylül 1914-18 Mart 1915)
17.50:BEGALİ KASIMOV: 1919-1924 Türk Milli Mücadelesinde Türk- Buhara İlişkileri

Levent Sahverdi Arşivi

SALON A

ÇARŞAMBA, 10 Aralık 2003 Başkent Öğretmen Evi

I.OTURUM

BAŞKAN: MEHMET SARAY
9.00: TUNCER BAYKARA: Milli Mücadele'de Büyük Dönemeç: 1920 Mart Ayı
9.20: KEMAL ÇİÇEK: Amerikan Donanma İstihbaratı Belgelerinde Kurtuluş Savaşı ve Samsun
9.40: CEMALETTİN TAŞKİRAN: Askeri Belgelerde Sivas Kongresi Öncesi Ortaya Çıkan Bazı Güçlükler
10.00: SÜLEYMAN KAZMAZ: Düzenli Ordudan Önce Milis Kuvvetlerinden Biri: İpsiz Recep ve Arkadaşları
10.20: FEYZULLAH ARSLAN: Cumhuriyetin Kuruluşundan Bugüne Türk Polisi (1923-2003), 80 Yılda Emniyet Teşkilatının Gelişimi

ARA

II.OTURUM

BAŞKAN: ZEKİ DİLEK
11.00: DURSUN ALİ AKBULUT : Hilafetin Kaldırılmasının Uluslar Arası Boyutu
11.20: ESAT ARSLAN: Mustafa Kemal'in Bitlis'in İşgali Sonrasında Yürüttüğü Soruşturma ve Sonuçları
11.40: OĞUZ AYTEPE: Yeni Belgelerin Işığında Mustafa Kemal Paşaya İzmir Suikastı
12.00: ZEKERİYA TÜRKMEN: Atatürk'ün Yazdıklarından Örnekler (Atatürk'ün Not Defteri)

ÖĞLE TATİLİ

III.OTURUM

BAŞKAN : YAŞAR AKBIYIK
14.00: AHMET MUMCU: Hukuk Devletinde Laiklik
14.20: RECEP BİLGİNER: Atatürk ve Atatürkçü Düşüncenin Evrensel Yönü
14.40: STEFANO TRINCHESE: Modern Turkey to Europe, a Bridge with Occident Through Ataturk's Ideas
15.00: MEHMET HANDAN SURLU:Cumhuriyet ve Yargı
15.20: HÜSEYİN AĞCA: Atatürkçü Düşüncenin Tarihi Temelleri Önemi
15.40: KADİR (GOLGARIAN) GÜLDİKEN: Atatürk ve Atatürkçü Düşüncenin Bir İdeoloji Olarak 21.Yüzyıldaki

ARA

IV.OTURUM

BAŞKAN:ENVER KONUKÇU
16.30: GAZMEND SHPUZA: 1936 Yılının Başında Arnavutluk -Türkiye İlişkileri
16.50: EDİT TASNÁDİ: Macaristan'daki Türk İmajı
17.10: MİHAİ MAXİM: Yeni Romen Belgelerine Göre Büyük Önder Atatürk, Dr.İbrahim Temo ve Romanya
17.30: FETHİ VECDET ERKUN: Macar Basınının Atatürk ve Atatürk İnkılâplarıyla İlgili Yorumu
17.50: BÜNYAMİN KOCAOĞLU: Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye – İtalya Siyasi İlişkileri (1923-1928)

Levent Şahverdi Arşivi

SALON B

ÇARŞAMBA, 10 Aralık 2003 Başkent Öğretmen Evi

I.OTURUM

BAŞKAN: ERDOĞAN KARAKUŞ
9.00: ERSOY TAŞDEMİRCİ: Darülfünunu Üniversiteleştiren Lider Atatürk
9.20:TACİSER ONUK: Cumhuriyetin 80.Yılında Atatürk ve Ulusallıktan Evrenselliğe Türk Kadını
9.40: FAHRİ KAYADİBİ: Atatürkçü Düşüncede Din ve Din Eğitimi
10.00: NAZIM HİKMET POLAT: Edebiyat Tarihçiliğimiz ve Atatürk
10.20: ÖZBAY GÜVEN: Atatürk'ün Beden Eğitimi ve Spor Politikası

ARA

II.OTURUM

BAŞKAN: TACİSER ONUK
11.00: NECAT BİRİNCİ: Cumhuriyet Döneminde Edebiyat Eğitimi ve Öğretimi
11.20: ERCÜMENT KURAN: Atatürk'ün Kültür Siyaseti
11.40: BERRİN YURDADOĞ: Atatürk'ün Eğitim Politikasında Özgür Düşünce ve Etiğin Yeri
12.00: MUKADDES ARSLAN: Atatürk'ün Milli Kültür Politikası

ÖĞLE TATİLİ

III.OTURUM

BAŞKAN: ZEKİ CEMİL ARDA
14.00: ŞÜKRÜ HALUK AKALIN: Atatürk Dönemi Dil Kurultaylarında Türkçenin Kökeni Üzerine Görüşler
14.20: JASMİNA DJORDJEVİC: Kemal Atatürk and Creation of Turkish Republic in Montenegro Elementary and Secondary School History Textbooks
14.40: HAMZA ZÜLFİKAR: Cumhuriyetin İlk Yirmi Yılında Çeşitli Kültür ve Bilim Kavramları İçin Önerilen Türkçe Karşılıklar
15.00: RAMAZAN KORKMAZ: Harf Devrimi ve Türkçenin Eve / Metinlere Dönüşü
15.20: ZEKİ DİLEK: Amasya Tamimi'nin İlk ve Ortaöğretim Ders Kitaplarına Yansıması
15.40: İDRİS KARAKUŞ: Atatürk Döneminde Türkçe Eğitimi

ARA

IV.OTURUM

BAŞKAN:ERDAL YURDAKUL
16.30: MOHAMED NOUREDDİNE: Atatürk in the Arap Press: From the War of Independence to the War of Reforms the Al-Urfan Magazine as a Case-Study
16.50: NURİ KÖSTÜKLÜ: Atatürk ve Kral III.Boris'in Dostlukları ve Bu Çerçevede Şekillenen Türkiye-Bulgaristan İlişkilerine Bir Bakış
17.10: QASSİM KH AL-JUMAİLY: Libyan Popular Support for the National Struggle of Turkey 1919-1922
17.30: NAHAS M.MAHIEDDIN: La Pensee Politique d'Atatürk et le Mouvement national en Algerie
17.50: BAYRAM AKÇA: Atatürk Dönemi Türk-Mısır İlişkileri ve Bu Dönemde Mısır Basının Türk İnkılabına Bakışına Bir Örnek

Levent Sahverdi Arşivi

SALON A

PERŞEMBE, 11 Aralık 2003 Başkent Öğretmen Evi

I.OTURUM

BAŞKAN:SULHİ DÖNMEZER

9.00: SUNA KİLİ: Atatürkçü Düşünce Sistemi, Cumhuriyetçilik ve Küreselleşme

9.20: AUGUSTO SİNAGRA: The Idea of International Juridical Order and the Conception of State in the Thought of M.K.Atatürk

9.40: MEHMET TEKİN: Atatürk'ün Hatay Politikası ve Hatay Devleti

10.00: ANNA LUCIA VALVO: The European Inspiration in the Reforms of M.K.Atatürk

10.20: CEMAL AVCI : Türkiye ve Dünya İçin Atatürk'ün Devam Eden Önemi İle Atatürkçü Düşünce Sistemi

ARA

II.OTURUM

BAŞKAN: SUNA KİLİ

11.00: YÜCEL ÖZKAYA: Lozan Barış Görüşmelerinin Türk Basınındaki Yankıları

11.20: PAOLA BARGIACCHI: Peace at Home and Peace in the World in Thought and in the Political Action of M.K. Atatürk

11.40: İSMET GÖRGÜLÜ: Sevr Anlayışı Hükümleri ve 2003 Türkiye'si

12.00: ADNAN SOFUOĞLU: Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Yunan İşgalini Sınırlandırma Girişimi- Milne Hattı

ÖĞLE TATİLİ

III.OTURUM

BAŞKAN: GÜLNİHAL BOZKURT

14.00: ERDAL YURDAKUL: Kıbrıs Türkleri ve Atatürk İnkılaplarının Kıbrıs'ta Uygulanması

14.20: İSMAİL ÖZÇELİK: Milli Mücadele, Lozan ve Başlangıcından Günümüze Irak Türkleri

14.40: YAHYA AKYÜZ: 90 ncı Yılında Balkan Savaşları – Eğitim İlişkileri ve Atatürk

15.00:TEMUÇİN FAİK ERTAN: Başbakan İnönü'nün Yurtdışı Ziyaretleri ve Türk Dış Politikasına Yansımaları (1931-1937)

15.20: ALİ GÜLER: Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye Yugoslavya İlişkilerine Düşen Bir Gölge: Kıbrıs Meselesi'nde Yugoslavya'nın Tavrı (1957)

15.40: NAZIM DÜNDAR SAYILAN: Kore Harbinin Atatürk İle Bağlantısı ve Atatürk'ün Sporculuğu

ARA

IV.OTURUM

BAŞKAN:AHMET MUMCU

16.30: ERDOĞAN KARAKUŞ: Atatürk Döneminde Türk - İngiliz İlişkileri (İngiliz Belgelerine Göre)

16.50: AHMET ÖZGİRAY: İngiliz Büyükelçisi Percy Lorain'in 1938 Türkiye'si

17.10: MUSTAFA YILMAZ: İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye (1935-1938)

17.30: YASEMİN DOĞANER: İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye (1932-1934)

17.50: YONCA ANZERLİOĞLU: İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye (1929-1931)

Levent Şahverdi Arşivi

SALON B

PERŞEMBE, 11 Aralık 2003 Başkent Öğretmen Evi

I.OTURUM

BAŞKAN: ERCÜMENT KURAN
9.00: İHSAN GÜNEŞ: V.Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi
9.20: HASAN CİCİOĞLU: Atatürk'ün Büyük Nutuk'da Adları Geçen Muhalifleri ve Bunlara Atatürk'ün Cevabı (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)
9.40: KENAN ZİYA TAŞ: Milli Bütünlük Açısından Atatürk Zamanında Güneydoğu Anadolu'da Uygulanan Politikalar
10.00: CAFER GÜLER: Serbest Cumhuriyet Fırkasının Cumhuriyet Halk Fırkası Üzerindeki Etkisine Bir Örnek: CHF "Kırklar Heyeti" ve CHF'nda Reorganizasyon
10.20: OKTAY ZAİF: Türkiye'de Demokrasi ve Cumhuriyet Anlayışının Gelişmesine Yönelik Harcanan Çabalar

ARA

II.OTURUM

BAŞKAN : HASAN CİCİOĞLU
11.00: VICTOR MORALES LEZCANO: Atatürk's Image in Spain
11.20: RAMAZAN TOSUN: Atatürk Dönemi Türkiye – Ukrayna İlişkileri
11.40: MELEK ÇOLAK: Türk – Macar İlişkileri ve Macaristan'ın Türk İnkılâbına Bakışı (1919-1938)
12.00: NAİDA DJAMUKOVA: İnkılâp Döneminde Atatürk'ün Celalettin Korkmasov İle Yazışmaları

ÖĞLE TATİLİ

III.OTURUM

BAŞKAN: İHSAN GÜNEŞ
14.00: BORİS POTSKHVERIYA: Russian Archival Sources on the Soviet- Turkish Relations at the Second World War
14.20: CENGİZ HAKOV: Atatürk ve Bulgaristan – Türkiye İlişkileri(1913-1938)
14.40:SAİME SELANGA GÖKGÖZ: İstanbul-Paris Hattında Türkistan Siyasi Muhacir Yayınları (1927-1939) ve Atatürk İmgesi
15.00: RAMAZAN ÇALIK-ALİ GALİP BALTAOĞLU: Alman Basınında ve Kaynaklarında Türk Harf İnkılabının Yankıları
15.20: MUSTAFA ÇOLAK: İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği Raporlarına Göre Harf İnkılabı
15.40: KALINA PEEVA: Political Relationships Between Bulgaria and Turkey 1923-1938

ARA

IV.OTURUM

BAŞKAN: AHMET ÖZGİRAY
16.30: SALİM CÖHCE: Mustafa Kemal Atatürk ve Mahatma Gandi
16.50:ORHAN KOLOĞLU: P.Loti'yi Destekleyen Atatürk Neden C.Farrere'i Dışladı?
17.10:KLAUS KREİSER: Emil Ludwig Atatürk'le Görüşüyor
17.30: ANARHAN NADİROVA: Beni Türk Hekimlerine Emanet Ediniz
17.50: MUSTAFA ORAL: Osmanlı Sarayı İle Mustafa Kemal'in İlişkisi

Levent Şahverdi Arşivi

SALON A

CUMA, 12 Aralık 2003 Başkent Öğretmen Evi

I.OTURUM

BAŞKAN: SİNA AKŞİN

09.00: ÜNSAL YAVUZ: Atatürkçülükte Temel Kavramlar ve Küreselleşme
09.20: CEMİL HASANLI: Yeni Açıklanan Arşiv Belgelerinde Soğuk Savaşın Başlarında Sovyetler Birliğinin Türkiye'ye Yönelik Toprak İddiaları
09.40: GÜLNİHAL BOZKURT: Sevr'i Bilmek Lozan'ı Anlamak
10.00: STOYAN ANDREEV: Balkan Savaşlarından ve Irak Savaşından Alınması Gereken İbret Dersleri ve Atatürk'ün Vasiyeti
10.20: DANİELA CHMİELOWSKA: The Stand of Polish Government Towards the Stabilization of Turkey After the Versailles Treaty, Lausanne Conference in 1923

ARA

II.OTURUM

BAŞKAN: İZZET ÖZTOPRAK

11.00: ZEKİ CEMİL ARDA : Mustafa Kemal'in Öyküsü-Edebiyat Bilimi Bakış Açısından Bir Yaklaşım-
11.20: YORDANKA BİBİNA: Atatürk's Idea and Reforms in the Turkish Press in Bulgaria
11.40: MUSTAFA MEHMET: Romanya Türk Basınında Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti
12.00: SABRİ ALAGÖZ: Bulgaristan Türkleri ve Okullarında Atatürkçülük Düşüncesi

ÖĞLE TATİLİ

III.OTURUM

BAŞKAN:ÜNSAL YAVUZ

14.00: DİMİTRİY D. VASİLEV: Atatürk'ün Eserlerinin Rusça Yayınlanması için Zamanımızda Açılan Yeni Olanaklar Perspektifler
14.20: NİMETULLAH HAFIZ: Balkanlar'da Atatürk'e Dair Yazılmış Eserler
14.40: İSA HABİBBEYLİ: Atatürk'ün Bedii Obrazı Nahcivan Sahnesinde
15.00: S.ESİN DAYI: Hatay Gazetesi'ne Göre Atatürk ve Atatürk'ün Vefatının Hataylılar Üzerindeki Tesirleri
15.20: TACİDA HAFIZ: Eski Yugoslavya'da Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti İle İlgili Yayınlanan Kitaplar
15.40: BERNA TÜRKDOĞAN: Chester Projesi ve Türk-Amerikan İlişkileri

ARA

IV.OTURUM

BAŞKAN: SEÇİLKARAL AKGÜN

16.30: MASSOUD DAHER: Atatürk Thought in the Globalization Era
16.50: EMNA CHİKHAOUI: The Importance of Atatürk as a model for Tunisian Modernization during Bourgiba Era
17.10: YUSUFCAN İSLAMİ: Atatürk Tesirinde Çin- Uygur Kültürü
17.30: MUHAMMED HU ZHENHUA:
17.50: ELMIRA DJAHİYEVA: Atatürk Döneminde Dağıstan Türkiye İlişkileri
18.30: SONUÇ BİLDİRİSİNİN OKUNMASI

Levent Şahverdi Arşivi

SALON B

CUMA, 12 Aralık 2003 Başkent Öğretmen Evi

I.OTURUM

BAŞKAN: M.AKİF TURAL
9.00: BAHTIGÜL KALEMBEKOVA: Atatürk'ün Milli Ekonomi Anlayışı ve Küreselleşme Gerçeği
9.20: ÖNDER GÖÇGÜN: Milli Mücadele'de: Garp Cephesi'nde Büyük Türk Casusu Fahri Akçakoca ve Gerçekleştirdikleri
9.40: KEMAL ALBAYRAK: Atatürkçü Düşünce Işığında, Demiryolu Çağından Yeni Demiryolu Çağına Geçiş Sürecinde Ulaşım Politikalarında Demiryolları
10.00: LEYLA KILINÇKAYA- KAPLAN: Ulusal Kaynakların Tespiti ve Değerlendirilmesine Bir Örnek: Anadolu'nun Maden Yataklarına İlişkin Raporlar (1925)
10.20: ABDULLAH BOLCU: Dünden Bugüne Türkiye'de Trafik Düzeni

ARA

II.OTURUM

BAŞKAN:RECEP BİLGİNER
11.00: REFİK ERDURAN: Atatürk ve Sanat
11.20: SEZEN CUMHUR ÖNAL:Atatürk Türkiye'sinde Şarkı Dilinde Türkçe
11.40:LATİFE ÖZTOPRAK: Atatürk, Sanat, Sanatçı ve Resim
12.00: AZİZE AKTAŞ YASA: Atatürk'ün Milli Devlet Yaratma Sürecinde Müzeciliğe Verdiği Önem

ÖĞLE TATİLİ

III.OTURUM

BAŞKAN : ABDÜLKADİR YUVALI
14.00: NİZAMİ CAFEROV: Azerbaycan'da Atatürkçülük
14.20: M.AKİF TURAL: Atatürk'ün Milli İktisat Politikası
14.40: ABDÜLKERİM RAHMAN: The Family Name Reform of "Father Turkey" and Its Effect on Uygur Society
15.00: ELDAR ISMAYILOV: Atatürk Döneminde Azerbaycan Türkiye İlişkileri
15.20: BİGE SÜKAN YAVUZ: Atatürk'ün Kültür Devrimi'ne İlişkin Fransız Değerlendirmesi
15.40: ISMAYIL HACIYEV: Mustafa Kemal Atatürk ve Nahçivan

ARA

IV.OTURUM

BAŞKAN: YÜCEL ÖZKAYA
16.30: ZEHRA ODYAKMAZ:Atatürk'ün Hukuk Devriminin 21.Yüzyılda Türkiye'de Yönetim ve Toplum Yaşamındaki Etkileri
16.50: ESİN KAHYA:1933 Üniversite Reformu Işığında Tıp Eğitiminin Değerlendirilmesi
17.10: MEHMET ÖNDER: Büyük Zaferden Sonra Kutlama Kartpostalları
17.30: DAN BERİNDEİ : Nicolae Titulescu et la Turquie d'Atatürk
17.50: GÜLSEREN AKALIN: Bozkurt-Lotus Davası ve Atatürk
18.10: MUSTAFA TEKMEN: Atatürk Döneminde Devletin İdari Yapılanması ve Bugünkü Durum

Levent Şahverdi Arşivi

BEŞİNCİ ULUSLAR ARASI ATATÜRK KONGRESİ SOSYAL PROGRAMI

PAZARTESİ, 8 Aralık 2003

11.30-12.00 : **KONSER: "ATATÜRK'ÜN SEVDİĞİ ŞARKILAR"**
(Kültür Ve Turizm Bakanlığı – Devlet Klasik Türk Müziği Korosu)
Başkent Öğretmen Evi Konferans Salonu

12.00-13.30 : **ÖĞLE YEMEĞİ**
(Başkent Öğretmen evi)

15.40-17.30 :**ANITKABİR ATATÜRK VE KURTULUŞ SAVAŞI MÜZESİ ZİYARETİ**
(Başkent Öğretmen evi Önünden Hareket Edilecektir.)

18.00-20.00 : **AKŞAM YEMEĞİ**
(Başkent Öğretmen evi)

SALI, 9 Aralık 2003

12.30-13.45 : **ÖĞLE YEMEĞİ**
(Başkent Öğretmen evi)

18.00-19.00 : **AKŞAM YEMEĞİ**
(Başkent Öğretmen evi)

19.00-20.00 :**TÜRK DÜNYASI DANS VE MÜZİK TOPLULUĞU GÖSTERİSİ**
(Kültür ve Turizm Bakanlığı)
Başkent Öğretmen Evi Konferans Salonu

ÇARŞAMBA, 10 Aralık 2003

12.30-13.45 : **ÖĞLE YEMEĞİ**
(Başkent Öğretmen evi)

18.00-19.00 : **AKŞAM YEMEĞİ**
(Başkent Öğretmen evi)

20.00-21.30 :**BAŞKENT OLUŞUNUN 80.YILINDA ANKARA GECESİ VE SEĞMENLER (ANKARA KULÜBÜ)**
Başkent Öğretmen evi Konferans Salonu

Levent Şahverdi Arşivi

PERŞEMBE, 11 Aralık 2003

12.00-13.45 : **ÖĞLE YEMEĞİ**
(Başkent Öğretmen evi)

18.00-20.00 : **AKŞAM YEMEĞİ**
(Başkent Öğretmen evi

CUMA, 12 Aralık 2003

12.00-13.45 :**ÖĞLE YEMEĞİ**
(Başkent Öğretmen evi)

19.00-21.00 :**AKŞAM YEMEĞİ**
Başkent Öğretmen evi

Levent Şahverdi Arşivi

BEŞİNCİ ULUSLAR ARASI ATATÜRK KONGRESİ'NE KATILANLAR

ACARKAN, Ertuğrul: Atatürk Araştırma Merkezi, ANKARA

AĞCA, Dr.Hüseyin : Atatürk Kültür Merkezi , ANKARA

AKALIN, Prof.Dr. Haluk Şükrü: Türk Dil kurumu Başkanı, ANKARA

AKALIN, Yrd.Doç.Dr. Gülseren : ANKARA

AKBIYIK, Prof.Dr. Yaşar : Abant İzzet Baysal Üniversitesi Rektörü, BOLU

AKBULUT, Prof.Dr. Dursun Ali : Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Bölümü Başkanı, SAMSUN

AKÇA, Yrd.Doç.Dr. Bayram : Muğla Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, MUĞLA

AKGÜN, Prof.Dr.Seçil : Ortadoğu Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ANKARA

AKŞİN, Prof.Dr.Sina : Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü Başkanı, ANKARA

AKYÜZ, Prof.Dr.Yahya : Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Öğretim Üyesi, ANKARA

ALAGÖZ, Sabri : BULGARİSTAN

ALBAYRAK, Kemal : Ulaştırma Bakanlığı Müsteşarı, ANKARA

AL-JUMAİLY, Yrd.Doç.Dr.Qassim Kh.: Tripoli - Al. Fateh University, LİBYA

ANDREEV, Prof.Dr. Stoyan : BULGARİSTAN

ANZERLİOĞLU, Dr.Yonca: Hacettepe Ün.Atatürk İlke ve İnkılâpları Enstitüsü, ANKARA

ARDA, Prof.Dr.Zeki Cemil: Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, ANKARA

ARSLAN, Doç.Dr.Esat: Bilkent Üniversitesi Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Koordinatörü, ANKARA

ARSLAN, Uzm.Mukaddes : Atatürk Araştırma Merkezi, ANKARA

Levent Şahverdi Arşivi

ARSLAN, Feyzullah : 1 Sınıf Emniyet Müdürü Genel Müdür Yardımcısı, ANKARA

ATAGARRİYEV, Prof.Dr.Yegen : TÜRKMENİSTAN

ATANİYAZOV, Prof.Dr. Sultanşah : TÜRKMENİSTAN

ATEŞ, Prof.Dr.Toktamış: İstanbul Bilgi Üniversitesi Mütevelli Heyeti Üyesi , İSTANBUL

AVCI, Yrd.Doç.Dr. Cemal: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Ortaöğretim Sosyal Alanlar Bölüm Başkanı, BOLU

AYBARS, Prof.Dr.Ergün, : Dokuzeylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü, İZMİR

AYTEPE, Doç.Dr.Oğuz: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, ANKARA

BAHARLY-EKAYEV, Orazpolat: 2 PROERD KRASİNA EV 11 Aşkabat / TÜRKMENİSTAN

BALTAOĞLU, Yrd.Doç.Dr.Ali Galip: Afyon Kocatepe Üniversitesi Uşak Eğitim Fakültesi, UŞAK

BARGİACCHİ, Paolo : 14, Viale Gorizia 100198 Roma / İTALYA

BATA, Nezir : Tirana Üniv. Yabancı Diller Fak. Türkoloji Bölümü, ARNAVUTLUK

BAYKARA, Prof.Dr. Tuncer: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi , İZMİR

BERİNDEİ, Prof.Dr. Dan: Romanya Bilimler Akademisi, ROMANYA

BİBİNA, Yrd.Doç.Dr. Yordanka: P.O.Box 58, 1421 Sofia , BULGARİSTAN

BİLGİNER, Recep : Akatlar Yaren Sk. Özderici Apt. A.Blok No:1Levent / İSTANBUL

BİRİNCİ, Prof.Dr.Necat: Millî Eğitim Bakanlığı Müsteşarı, ANKARA

BOLCU, Abdullah : Emniyet Genel Müd.Yrd., ANKARA

BOZKURT, Prof.Dr.Gülnihal: Ankara Ünv.Hukuk Fakültesi, ANKARA

Levent Şahverdi Arşivi

BOZOKLU, Uzm. Derya: Atatürk Araştırma Merkezi, ANKARA

CAFEROV, Nizami : Atatürk Fondu, Baku / AZERBAYCAN

CELKAN, Yrd.Doç.Dr.Gül : Doğu Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Gazi Magosa / KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ

CHMİELOWSKA, Yrd.Doç.Dr.Daniela: Varşova Üniversitesi , POLONYA

CHİKHAOUİ, Dr. Emna: Beyrut-LÜBNAN

CİCİOĞLU, Doç.Dr. Hasan: Doğu Akdeniz Üniversitesi Atatürk Araştırma ve Uygulama Merk. Başk. Gazi Magosa / KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ

CİGİTOV, Prof.Dr. Salican (Türkiye-Manas Üniversitesi, Bişkek / KIRGIZİSTAN

CÖHCE, Mustafa: Atatürk Araştırma Merkezi, ANKARA

CÖHCE, Prof.Dr.Salim: Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, ÇANAKKALE

ÇALIK, Yrd.Doç.Dr. Ramazan: Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, MANİSA

ÇAYCI, Prof.Dr. Abdurrahman : İZMİR

ÇEÇEN, Prof.Dr.Anıl: ANKARA

ÇİÇEK, Prof.Dr. Kemal: Türk Tarih Kurumu, ANKARA

ÇOLAK, Yrd.Doç.Dr. Melek : Muğla Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, MUĞLA

ÇOLAK, Yrd.Doç.Dr. Mustafa: Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Antakya / HATAY

DAHER, Prof.Dr. Massoud: P.B. 61301/4 Mazraa / LÜBNAN

DAYI, Doç.Dr. S.Esin (DERİNSU): Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü, ERZURUM

DİLEK, Zeki : Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, ANKARA

DJAMUKOUA, Naida: DAĞISTAN

DJORDJEVİC, Jasmina : Senior Researcher Istorijski Institut Bulevar Revolucije 3 81000 Pogorica Montenegro

Levent Şahverdi Arşivi

DOĞANER, Dr. Yasemin: Hacettepe Ün.Atatürk İlke ve İnkılâpları Enstitüsü, ANKARA

DOĞRAMACI, Prof.Dr. Emel: Çankaya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı, ANKARA

DÖNMEZER, Ord.Prof.Dr. Sulhi: Gayret Sitesi C.2 Blok No:2 Gayrettepe / İSTANBUL

DJAHİYEVA, Doç.Dr. Elmİra : DAĞISTAN

ERDURAN, Refik : İSTANBUL

ERKUN, Prof.Dr. Fethi Vecdet : Konur Sok. 38/5 06640 Kızılay / ANKARA

EROĞLU, Prof.Dr. Hamza: Atatürk Bulvarı 199/3 Sefaretler Apt. Kavaklıdere / ANKARA

ERTAN, Doç.Dr. Temuçin Faik: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, ANKARA

FOCİ , Alban : Tirana Üniv. Yabancı Diller Fak. Türkoloji Bölümü / ARNAVUTLUK

GELGEÇ, Arş.Gör. Ayça : Polis Akademisi Başkanlığı ve Güvenlik Birimleri Fakültesi, ANKARA

GENÇ, Prof.Dr. Reşat: Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü , ANKARA

GİRAY, Prof.Dr. Muhteşem: Cihangir Cad. No: 46/5 Beyoğlu / İSTANBUL

GİRİTLİ, Prof.Dr. İsmet : Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İSTANBUL

GÖÇGÜN, Prof.Dr.Önder: Pamukkale Üniversitesi Rektör Yardımcısı, DENİZLİ

GÖK, Öğ.Bnb. Hayrullah: Kara Harp Okulu Dekanlığı , ANKARA

GÖKÇE, Sevim : Atatürk Araştırma Merkezi, ANKARA

GÖKGÖZ, Dr. Saime Selenga: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlk ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, ANKARA

GÖRGÜLÜ, Yrd.Doç.Dr.İsmet: Başkent Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, ANKARA

Levent Şahverdi Arşivi

GÜL, Doç.Dr. Celkan : Doğu Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Gazi Magosa / KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ

GÜL, Şule: Atatürk Araştırma Merkezi, ANKARA

GÜLDİKEN (GOLKARIAN), Doç.Dr.Kadir : Tebriz Türkiye Cumhuriyeti Başkonsolosluğu Tebriz / İRAN

GÜLER, Dr.Öğ.Yb.Ali: Anıtkabir Atatürk ve Kurtuluş Savaşı Müzesi Komutanı , ANKARA

GÜLER, Dr.Cafer:Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, ANKARA

GÜNEŞ, Prof.Dr. İhsan: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, ESKİŞEHİR

GÜVEN, Prof.Dr. Özbay: Gazi Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu ANKARA HABİBBEYLİ, Prof.Dr. İsa: Nahcivan Devlet Üniversitesi , NAHCİVAN

HACIYEV, İsmayıl: NAHCIVAN

HAFIZ, Nimetullah: Reşit Galip 21/3 Gaziosmanpaşa / ANKARA

HAFIZ, Tacida: Reşit Galip 21/3 Gaziosmanpaşa / ANKARA

HAFIZOĞULLARI, Prof.Dr. Zeki: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza Hukuku Bölümü Öğretim Üyesi, ANKARA

HAKOV, Prof.Dr. Cengiz: Usta Gentcho St., Bl. 379 Vh. B, Apt. 19, 1330 Sofia / BULGARIA

HASANLİ, Prof.Dr. Cemil: Bakü / AZERBAYCAN

ZHENHUA, Muhammed Hu: ÇİN

ISMAYILOV, Eldar : AZERBAYCAN

İBRAYEV, Prof.Dr. Şakir: Ahmet Yesevi Üniversitesi, KAZAKİSTAN

İÇLİ, Prof.Dr. Tülin Günşen: Polis Akademisi Başkanı ve Güvenlik Birimleri Fakültesi Dekanı / ANKARA

İLHAN, Em.Korg. Suat: Posta Kutusu :183 Yenişehir / ANKARA

İPEK, Doç.Dr. Nedim : Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, SAMSUN

İSLAMİ, Yusufcan Ali : ÇİN

KAHYA, Prof.Dr. Esin : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Başkanı, ANKARA

Levent Şahverdi Arşivi

KALEMBEKOVA, Bahtıgül : Kırgızistan Büyükelçiliği.

KANTARCI, Yrd.Doç.Dr.Şenol: Süleyman Demirel Üniversitesi Tarih Bölümü, ISPARTA

KARAKUŞ, Dr.Hv.Korg. Erdoğan: Genel Kurmay ATASE Başkanı, ANKARA

KARAKUŞ, Dr. İdris: Atatürk Yüksek Kurumu, ANKARA

KASIMOV, Begali : Taşkent Devlet Üniversitesi Taskent / ÖZBEKİSTAN

KAYADİBİ, Prof.Dr. Fahri: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, STANBUL

KAYALI, Prof.Dr. Kurtuluş: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, ANKARA

KAYNAR, Prof.Dr. Reşat: Hanımefendi Sk. No:1/2 Şişli / İSTANBUL

KAZMAZ, Süleyman : 2 cad. 59/8 Bahçelievler / ANKARA

KILINÇKAYA, Yrd.Doç.Dr. Leyla (Kaplan) : Celal Bayar Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, MANİSA

KILINÇKAYA, Dr. Mehmet Derviş: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, ANKARA

KİLİ, Prof.Dr. Suna: Boğaziçi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslar Arası İlişkiler Bölümü, İSTANBUL

KOCAOĞLU, Dr. Bünyamin : Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, SAMSUN

KOCATÜRK, Prof.Dr. Utkan: Kırçiçeği Sok. 2/7 Gaziosmanpaşa / ANKARA

KOLOĞLU, Orhan : Nispetiye Cad. Yanarsu Sk. 5.Basın Sitesi B - 29 Etiler / İSTANBUL

KONUKÇU, Prof.Dr.Enver: Atatürk Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Dekanı, ERZURUM

KORKMAZ, Prof.Dr. Ramazan Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ELAZIĞ

KÖSTÜKLÜ, Prof.Dr. Nuri: Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı Başkanı, KONYA

Levent Sahverdi Arşivi

KREİSER, Prof.Dr. Klaus: Lehrstuhl Fur Turkische Sprache Geschichte und Kultur Otto-Friedrich - Unıversiat Bamberg Bamberg / ALMANYA

KURAN, Prof.Dr. Ercüment : Gerede Sokak 12/17 06540A. Ayrancı / ANKARA

KURTCEPHE, Prof.Dr. İsrafil: Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ANTALYA

LEZCANO, Prof.Dr. Victor Morales: Dracena 27,1-9, 28016 Madrid / İSPANYA

M. MAHİEDDİN, Prof.Dr. Nahas: Professor a la Faculte de Droitl Rue Auedebert 31 024 ORAN / CEZAYİR

MAXİM, Prof.Dr. Mihai: Şos. Oltenieti 140, bl.5,sc.4, Et. 1, Apt. 125, Sector 4, cod:041.321, Bucureşti-61 / ROMANIA

MEHMET, Mustafa : B-dul Nicolas Grigorescu, No:23 Bloc. Y-9-A,Etaj. 3, Ap.13 Sector-3 Bucureşti / ROMANIA

MUMCU, Ahmet (Prof.Dr.) : Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi ANKARA

NADİROVA, Dr. Anarhan: Prospekt mira 93 Bişkek / KIRGIZİSTAN

NAVRUZOĞLU, Mehmet: AZERBAYCAN

NYKİEL, Piotr: Polonya Büyükelçisi, ANKARA

NOUREDDİNE, Mohammed: Beyrut Üniversitesi, LÜBNAN

NURMEMEDOV, Annaguli : TÜRKMENİSTAN

ODYAKMAZ, Prof.Dr. Zehra: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı, KONYA

ONUK, Prof.Dr. Taciser: Atatürk Kültür Merkezi Başkanı, ANKARA

ORAL Mustafa : Akdeniz Ün. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma Uygulama Merkezi, ANTALYA

OSAM, Av. Ahmet Mustafa: Hill Crest House, 6 Rocombe Crescent, Londan / ENGLAND

ÖNAL, Sezen Cumhur: İSTANBUL

ÖDER, Dr. Mehmet: And Sokağı Nu: 28/21 Çankaya / ANKARA

ÖZÇELİK, Prof.Dr. İsmail: Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat .Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı, KIRIKKALE

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZDEN, Prof.Dr. Yakut Irmak: İstanbul Ün.Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü, İSTANBUL

ÖZGİRAY, Prof.Dr. Ahmet: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İZMİR

ÖZKAYA, Prof.Dr. Yücel: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı, ANKARA

ÖZTOPRAK, Prof.Dr. İzzet: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, ANKARA

ÖZTOPRAK Latife : ANKARA

PARLAK Uzm.Yrd.Alper Murat Atatürk Araştırma Merkezi, ANKARA

PEEVA, Dr. Kalina: Jk Drujba 2, bl.262, vh.2, et.6, app. 44. Sofia / BULGARİA

POLAT, Prof.Dr. Nazım Hikmet: Niğde Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, NİĞDE

POTSKHVERİYA, Prof.Dr. Boris: Institute of Oriental Studies Rojdestvanka St. 12 Moskova RUSYA

QURESHİ, Prof.Dr. M. Naeem: Ghulam Ishagkhan Institute of Engineering Sciences and Technology, Topi, Dıst. Swabi, Nwfp, / PAKİSTAN

RAHMAN, Abdelkerim : No 2, shengli road urumqi Xinjiang, Post no: 830046, Tutor of doctor and Professor of folklore department of xinjiang Univ. Of republic of China, urumqi Xinjiang / CHINA

SARAY, Prof.Dr. Mehmet: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İSTANBUL

SAYILAN, Nazım Dündar : Hüseyin Onat Sk. Özlem Ap 15/4 A. Ayrancı / ANKARA

SHPUZA Prof..Dr.Gazmend: Ruga Myslym Shyri Pall. 135. 2, Ap. 20, TİRAN / ARNAVUTLUK

SINAGRA, Prof.Avv. Augusto: 14, Viale Gorizia 100198 Roma / İTALYA

SİMENOVA, Prof.Dr. Liliana: 12 Gogal St Sofia / BULGARİSTAN

SOFUOĞLU, Doç.Dr. Adnan: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, ANKARA

Levent Sahverdi Arşivi

SONYEL, Prof.Dr. Salahi R.: 40 chatsworth heights, Camberley, surrey Gu15 1NH, UNITED KINGDOM

SURLU, Mehmet Handan : Yargıtay 15. Daire Başkanı, ANKARA

ŞAHİN, Rıza: Emniyet Genel Müdürlüğü Trafik Hizmetleri Başkanlığı Şb.Müd., ANKARA

ŞAKI, Oya : Atatürk Araştırma Merkezi, ANKARA

ŞİMŞİR, Dr. N. Bilal: Irmak Kent Sit. 21. Sk. No:32 Ümitköy / ANKARA

TASNADİ, Edit : MACARİSTAN

TAŞ, Doç.Dr. Kenan Ziya: Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı Başkanı, DİYARBAKIR

TAŞDEMİRCİ, Prof.Dr. Ersoy: Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekanı-Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü, KAYSERİ

TAŞKIRAN, Prof.Dr. Cemalettin: Çankaya Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi - Uluslar Arası İlişkiler Bölümü Başkanı, ANKARA

TEKİN, Mehmet (Arşt.Yazar) : Mustafa Kemal Üniversitesi, ANTAKYA / HATAY

TEKMEN, Mustafa : İçişleri Bakanlığı Mülkiye Başmüfettişi Teftiş Kurulu Başkan Yardımcısı, ANKARA

TEMİMİ, Prof.Dr. Abdeljelil: Temimi – Fond, TUNUS

TOSUN, Uzm.Hüseyin : Atatürk Araştırma Merkezi, ANKARA

TOSUN, Doç.Dr. Ramazan: Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, KONYA

TRINCHESE, Prof.Dr. Stefano: Universita di Cassino, Corso Vittorio Emanuele 217, I-65122 Pescara – Pe - İTALYA

TUNA, Uzm. Ali : Atatürk Araştırma Merkezi, ANKARA

TURAL, Prof.Dr. Sadık: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Kurumu Başkanı, ANKARA

TURAL, Prof.Dr. M.Akif: Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ANKARA

TÜRKDOĞAN, Uzm. Berna: Atatürk Araştırma Merkezi, ANKARA

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKMEN, Dr.Öğ.Kd.Bnb. Zekeriya : Genelkurmay ATASE Başkanlığı ATAREM Gen. Sekretr Vekili, ANKARA

VALVO, Anna Lucia : 14, Viale Gorizia 100198 Roma / İTALYA

VASILYEV, Prof.Dr. D. Dimitriy: Moskova / RUSYA

YASA, Yrd.Doç.Dr. Azize Aktaş: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü, BOLU

YAVUZ, Doç.Dr. Bige: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü , ANKARA

YAVUZ, Prof.Dr. Ünsal: Başkent Üniversitesi, ANKARA

YETKİN, Prof.Dr. Çetin: PK 15 Kızıltoprak Postanesi, ANTALYA

YILDIZOĞLU, Şermin: Atatürk Araştırma Merkezi. ANKARA

YILMAZ, Doç.Dr. Mustafa: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, ANKARA

YURDADOĞ, Prof.Dr. Berrin: Yeşiltepe Blokları 3 / 76 EMEK / ANKARA

YURDAKUL, Dr.Em.Tuğg. Erdal: Genel Kurmay ATASE Başkanlığı Türk Askeri Tarih Komisyonu Genel Sekreteri, ANKARA

YUVALI, Prof.Dr. Abdulkadir: Ahmet Yesevi Üniversitesi, KAZAKİSTAN

ZAİF, Hv.Dr.Öğ.Bnb. Oktay: Hava Harp Okulu Dekanlığı Askeri ve Sosyal Bilimler Bölüm Başkanlığı Siyasi Tarih ve Harp Tarihi Öğretim Üyesi, İSTANBUL

ZÜLFİKAR, Prof.Dr.Hamza: Dil ve Tarih Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ANKARA

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRK-FRANSIZ ATATÜRK KÜLTÜR DERNEĞİ'NİN FAALİYETLERİ

Ali TUNA*

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin Kasım 1999 yılında yayınlanan XV. Cilt, 45. sayısında tanıtımını yapmış olduğumuz Fransa'nın Bordeaux şehrinde 1997 yılında **Fatin Koç**'un başkanlığında kurulan ve amaçlarının Atatürk İlke ve İnkılâplarının Türk gençleri tarafından daha iyi anlaşılabilmesi olduğu ifade edilen ve Fransa'da bu konuda bir boşluğu dolduran Türk-Fransız Atatürk Kültür Derneği çalışmalarını büyük bir özveri ve hızla sürdürmektedir.

Dernek Bölgede Türkiye ile Fransa'da yaşayan insanlarımız arasında bir köprü vazifesi görmekte olup Türkiye'den uzaklarda yaşayan insanlarımızın kültürel ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır.

Bu bağlamda Fransa'nın Bordeaux kentinde Türklerin yoğun olarak oturduğu Larmont banliyösünde Larmont Belediyesinin düzenlemiş olduğu 1. Dernekler Forumu'a Bordeaux ve Çevresi Türk-Fransız, Atatürk Kültür Derneği de davet edilmiştir.

Bölgede faaliyetlerini sürdüren çeşitli milletlere ait 115 derneğin de katıldığı forumda yer alan Atatürk Kültür Derneği yöneticilerine tahsis edilen standta Atatürkle ilgili kitapların sergilendiği ve Atatürk posterlerinin de sergilendiği bir Atatürk köşesi de yer almıştır.

---

* Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı.

Levent Şahverdi Arşivi

Stand çok büyük ilgi ve alaka ile karşılaşmış, bölgede yaşayan İspanyol, Portekiz, Senegal, Cezayir, Tunus ve İtalyan gibi değişik milletlere mensup insanların derneklerinin de yar aldığı forumda Türk standı beklenenin üzerinde bir ilgiyle karşılaşmıştır.

Stand sorumlusu İzzet Koç; Atatürk Köşesinin Fransızlarca yakın bir ilgiyle karşılaştığını belirtmiş ve her yıl bölgede düzenlenen çeşitli aktivitelerde dernek olarak yerlerini alarak Türkiye ve Türkleri en iyi şekilde temsil etmeye çalıştıklarını ifade etmiştir. İlk defa düzenlenen bu forumda da Türkiye ve Türkleri temsil etmenin gururunu yaşadıklarını belirmiştir.[1]

Fransız senatosundaki Türk Fransız Dostluk Derneği Üyesi olan ve aynı zamanda Türkiye'de evlilik yaptığı için Türklerle ilgili yakınlığı ile tanınan senatör Philippe Mandrelle Türkiye'den şair Ataol Behramoğlu'nu konuk etmiştir. Bordeaux'da bir ay boyunca ağırlanan Behramoğlu bir çok kurum ve kuruluşta Türkiye'yi anlatmıştır. Türk şiirini tanıtma gecesinde açılış konuşması yapan Larmont Belediye başkanı Jean Touzeau, bölgede yoğun olarak Türklerin yaşaması nedeniyle Türkiye'yi ve Türk edebiyatını da tanıma imkânı bulduklarını ifade etmiştir.[2]

Dünyada barış içinde yaşamanın bir koşulu da bir birimizin farklılıklarına saygı duymaktan geçer bu bağlamda lobiciliğin de çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Dernek bölgede Türkiye'yi, Türkleri tanıtırken ve orada yaşayan insanlarımızın kültürel ihtiyaçlarını gidermeye çalışırken Türk ve Fransız halklarının birbirini tanımasını ve karşılıklı diyaloglarla geleceğe daha barışçıl bir dünya bırakmaya çalışmaktadır.

Yanlış bir takım bilgilerle ve Asılsız Ermeni iddialarını demokrasiyi de kullanarak gündeme taşımaya çalışan ve bu bağlamda Türk Fransız dostluğunu zedelemeye çalışan gruplara da en iyi cevabı yine demokratik yollarla burada vatandaşlığa geçmiş ve oy kullanabilen insanlarımız verecektir. Bu doğrultuda Dernek başkanı Fatin Koç: "Fransa'daki politikacılar üç beş Ermeni oyu alabilmek için türlü oyunlarla biz Türklerin gururu ile oy-

1 **Hürriyet**, 18 Eylül 2003.
2 **Hürriyet**, 16. 12. 2003.

Levent Şahverdi Arşivi

nadılar. Artık demokratik tepkimizi gösterebilmenin tek yolu oy çoğunluğunu elde etmekten geçiyor. Bugün 60 yaşında ilk defa oyumu kullanıyorum" demiştir.[3]

Görüldüğü üzere bu gibi faaliyetler iki millet arasında mesafeler uzun da olsa dostluğu pekiştirecek ve bazı kötü niyetli insanların bu dostluğu bozarak dünya barışını baltalamasına izin vermeyecektir.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk bu konuda şunları ifade etmiştir: "Şimdiye kadar bahsettiğim noktalar, ayrı ayrı toplumlara aittir. Fakat, bugün bütün dünya milletleri aşağı yukarı akraba olmuşlardır ve olmakla meşguldürler. Bu itibarla insan, mensup olduğu milletin varlığını ve mutluluğunu düşündüğü kadar bütün dünya milletlerinin huzur ve refahını düşünmeli ve kendi milletinin mutluluğuna ne kadar kıymet veriyorsa bütün dünya milletlerinin mutluluğuna hizmet etmeye elinden geldiği kadar çalışmalıdır. Bütün akıllı adamlar takdir ederler ki, bu yolda çalışmakla hiçbir şey kaybedilmez. Çünkü, dünya milletlerinin mutluluğuna çalışmak, diğer bir yoldan kendi huzur ve mutluluğunu temine çalışmak demektir. Dünyada ve dünya milletleri arasında huzur, açıklık ve iyi geçim olmazsa, bir millet kendi kendisi için ne yaparsa yapsın, huzurdan mahrumdur. Onun için ben sevdiklerime şunu tavsiye ederim : Milletleri sevk ve idare eden adamlar, tabiî evvelâ ve evvelâ kendi milletinin varlığının ve mutluluğunun yaratıcısı olmak isterler. Fakat, aynı zamanda bütün milletler için aynı şeyi istemek lâzımdır. Bütün dünya hâdiseleri bize bunu açıktan açığa ispat eder. En uzakta zannettiğimiz bir hâdisenin bize bir gün temas etmeyeceğini bilemeyiz. Bunun için insanlığın hepsini bir vücut ve bir milleti bunun bir organı saymak gerekir. **Bir vücudun parmağının ucundaki acıdan diğer bütün organlar etkilenir.**

"Dünyanın filân yerinde bir rahatsızlık varsa bana ne?" dememeliyiz. Böyle bir rahatsızlık varsa, tıpkı kendi aramızda olmuş gibi onunla alâkadar olmalıyız. Hâdise ne kadar uzak olursa olsun bu esastan şaşmamak lâzımdır. İşte bu düşünüş, insanları, milletleri ve hükûmetleri bencillikten kurtarır. Bencillik şahsî olsun, millî olsun daima fena sayılmalıdır."[4]

---

3 **Hürriyet**, 18 Eylül 2003.

4 Kocatürk, Utkan, Prof. Dr., **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, s. 385-86. Ankara 1999.

Levent Şahverdi Arşivi